DANMARKS KIRKER

UDGIVET AF NATIONALMUSEET

ÅRHUS AMT

VED

VIBEKE MICHELSEN OG KIELD DE FINE LICHT

WITH SUMMARIES IN ENGLISH

2. BIND

G. E. G. GADS FORLAG . KØBENHAVN
MCMLXXII

UDGIVET MED STØTTE FRA
KIRKEMINISTERIET
CARLSBERGFONDET, NY CARLSBERGFONDET
OG RASK-ØRSTED FONDET

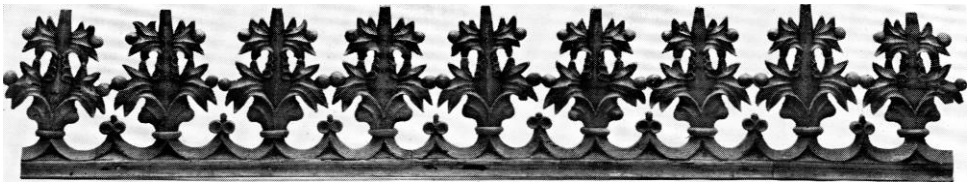
Bogen er sat med French Round Face og trykt på kunsttryk 606 fra
De forenede Papirfabrikker i Langkjærs Bogtrykkeri, København.
Klicheerne er udført i Middelboes Reproduktionsanstalt.

Omslaget viser et (spejlvendt) udsnit af Johannes Frederiksens opmåling (1908—15)
af Århus domkirke.

På titelbladet er gengivet et aftryk fra 1302 af Århus bispeembedes segl, efter
en tegning i Langebeks sigilsamling, Rigsarkivet.

ÅRHUS DOMKIRKE

INVENTAR OG GRAVMINDER

N.E.1966

Fig. 264. Fragment af *topliste fra korstolene, nu i Nationalmuseet (p. 536). *Fragment of parapet from the choir stalls, now in the National Museum.*

INVENTAR

Oversigt. Som domkirkens inventar nu fremtræder, er det præget af de omfattende restaureringer 18(37 71 og 1921—24, hvoraf navnlig den første var afgørende. Andre årstal eller perioder kan imidlertid også trækkes frem, hvis man betragter inventaret i tidsfølge.

Ingen egentlige inventarstykker er bevaret fra domkirkens ældste, katolske tid[1]. De store ombygninger i 1400-årene (jfr. p. 219ff.) har været så gennemgribende, at man samtidig synes at have udskiftet i hvert fald en del af det ældre inventar. Iler som ved udsmykningen med kalkmalerierne (jfr. p. 377) var det biskop Jens Iversen Lange (1449—82), der var initiativtageren, for inventarets vedkommende med anskaffelsen af de liturgisk væsentlige ting: højaltertavlen 1479 og døbefonten 1481, hvortil kom en messehagel samt †kordøre, måske i forbindelse med bestilling af eller begyndende opstilling af korstolene. Mens efterfølgeren Ejler Madsen Bølles (1482—90) virke ikke kan efterspores som ved kalkmalerierne, nåede Niels Clausen i sin lange funktionsperiode (1490—1520) at sætte sit præg på en stor del af inventaret. Forst og fremmest afsluttede han korets indretning med korstole, korskabe 1508, dørfløje til koromgangen samt †lektoriet 1508 med brystning og †prædikestol. Til gudstjenesten anskaffede han en †alterdug, en pragtfuld korkåbe med tilsvarende messehagel samt den store »syvstage« fra 1515, der anbragtes midt i koret. Også el †orgel har domkirken måske ejet. Hermed var inventarindretningen stort set færdig. Den sidste katolske biskop Ove Bille (1520 1536) føjede hertil blot et ur i vest, hvoraf kun skiven endnu er bevaret. Af domkirkens middelalderlige altersølv eller andre kostbarheder er intet tilbage. Et levn fra den katolske lid er alene en *råber, der ifølge traditionen blev anvendt langfredag nat til at gjalde Judas' forræderi ud over menigheden. Og fra domkirkens mange sidealtre (jfr. p. 73—89) er kun bevaret nogle få stumper fra et midtskabs Golgathascene.

En lid efter reformationen mærkedes forskydningen i tyngdepunktet fra gejstlighedens kor til menighedens skib. Den større vægt man lagde på prædikenen og menighedens deltagelse i gudstjenesten satte sig spor ved opsætningen 1588 af en ny prædikestol, hvortil skænkedes en lysearm. På prædikestolspillen anbragtes antagelig samtidig den usædvanlige malmhånd med ankeret. Herskabsstole indrettedes af medlemmer af østjyske adelsslægter i forbindelse med opstillingen af †stoleværk, og et nyt †orgel anskaffedes. Samtidig begyndte adelen at tage koret i brug til begravelser (jfr. afsnittet om gravminder).

Efter de omfattende inventarfornyelser i skibet, der i økonomisk henseende gjorde kongelige indgreb fornødne (jfr. p. 66), synes domkapitlet i den øvrige del af sin forvaltningsperiode (1536—(1666) 1687, jfr. p. 71) al have været tilbageholdende med ny-

anskaffelser. Koromgangen lukkedes dog 1624 under stor bekostning med †gitre for at hindre larm under prædikenen. En *fontehimmel skænkedes 1612 af et medlem af den navnkundige Århus-familie Worm, og enkelte adelige donerede altret og koret (Jytte Brock: 1634 †alterklæde, †bibel, messehagel; Christen Skeel: kordøre 1643). Svenskekrigene omkring 1600-årenes midte skabte stilstand i fornyelser og gaver (omend den svenske oberst Königsmarck skænkede †messehageler og †alterklæder som en tak for kirkens begravelser af polske og svenske soldater); hen mod århundredets slutning mærkedes atter borgerstandens bedrede økonomiske forhold. Da altersølvet 1673 var blevet stjålet, skænkede velbjergede kvinder 1675 forskellige sølvgenstande til erstatning, og den velhavende borgmester Mikkel Mikkelsen Malling gav rige gaver (1682 lysearm, 1697 messingsøjler i †korgitret, 1696—97 to dåbsfade, (†)fontelukkelse). Præsterne sorgede for indretninger til eget brug (jfr. p. 285ff.): (†præstekammer ved prædikestolen 1692, landemodesalen nyindrettedes samme år af biskop Braem, og koromgangen bag altret fraskiltes til sakristi 1709). I begyndelsen af 1700-årene blev altret atter beriget, dels af et velstående borgerægtepar (1705 †alterdug, †alterklæde, alterstager), dels af Constantinborgs ejer, Peter Rodsteen (1706f. †alterklæde, sølvstager, bispekåbe, messehagel). Fremstående borgere lod ophænge lysekroner eller lysearme over deres begravelser til »amindelse« for sig selv og deres familie og til »zir« for kirken. Borgere og unge karle skænkede 1720 det største her i landet bevarede kirkeskib. Med fornyelsen af orglet 1728—30 synes kirken at have anstrengt sig til yderste økonomiske evne; ved århundredets midte opsattes en række †pulpiturer og †lukkede stole mellem hoved- og sideskibe.

I 1700-årenes sidste halvdel var inventaret i forfald, og en gennemgribende istandsættelse kom på tale (jfr. p. 301 ff.). Arkitekt Hans Næss' indstilling til kirkens direktion lod 1772[2]: Alle stole (også korstole) måtte forbedres og fores i lige linie, gulve føres i vatter, alter- og prædikestol efterses og repareres, orgelværket overstryges med fernis for at hindre orm. En nødtørftig istandsættelse fulgte 1776—77. En del gammelt udstyr, især stoleværk, der stod og fyldte op, bortskaffedes. Det største indgreb i ældre inventar var dog fjernelsen af Niels Clausens lektorium fra 1508, der »var til ingen nytte« og blot blokerede udsynet til altret. Selve højaltertavlen fandt man det ikke umagen værd at istandsætte. 1781 lykkedes det dog for private midler at få tavlen restaureret af maler Knud Madsen Bruun.

Med hensyn til inventarets farveholdning skete samtidig en ændring. Middelalderens stærke farver og forgyldning, afløst af renæssancens snedkerstaffering med lidt farve og guld på lister og detaljer, efterfulgtes i domkirken som andetsteds af en kraftigere polykromi, der holdt sig længe. Ved 1700-årenes midte giver kirkeregnskaberne oplysning om en tilbagevenden til et enklere farvevalg. Da †pulpiturerne 1752 skulle males, ønskede man forpanelet strøget med rod zinnober, pyntet op med lidt guld og sølv, mens underside og mindre iøjnefaldende sider blev perlemalet. Da turen imidlertid kom til stoleværket 1765, fik det alene den blålige perlefarve med lidt forgyldning ligesom i Århus Vor Frue[3] (der i meget var toneangivende). 1777 stod valget mellem olie-egetræsmaling eller lys perlefarve; den sidste blev atter foretrukket[4].

Meget synes ikke at være sket med hensyn til inventaret i 1800-årenes første halvdel. 1802 opstilledes en »hjælpedåb« i koret, da vejen frem og tilbage til den gamle malmfont i vestenden forekom for lang; 1840 tog man konsekvensen og flyttede malmfonten op i koret. Herfra fjernedes til gengæld de gamle †skriftestole, der opstilledes østligst i koromgangen.

Inventaret synes ikke at have fået større nymalinger, for Frederik VI. ved et besøg 1826 tilskyndede hertil ved al ytre, at stolene burde males, når kirkens kasse nogenlunde kunne udrede det[5]. Dette skete først 1840, da maler Jørgensen gav alt træværket en lys, flammet egefarve, skønt stiftsøvrigheden fandt en næsten hvid perlefarve passende, fordi kirken forekom temmelig mørk[6].

Trods enkelte reparationer og opmalinger blev en egentlig restaurering af inventaret

mere og mere påkrævet. Udgangspunktet blev bygningsmæssige istandsættelser (jfr. p. 315ff.), men snart kom inventaret i søgelyset. Allerede i Ferd. Meldahls udkast 1859[6] indgik fjernelsen af »de stygge« pulpiturer mellem hoved- og sideskibe, som N. S. Nebelong samstemmende kaldte dem[7]. Og med nedrivningen af pulpiturerne så kirkeværgen en mulighed for at afrense vægge og piller og derved finde eventuelle kalkmalerier. Hermed var optakten givet til den omfattende afdækning af kalkmalerierne og deres senere restaurering (jfr. p. 378ff.).

1867—71 foretoges den indvendige restaurering under arkitekt V. Th. Walthers ledelse[8]; de førende håndværkere var billedskærer August Petersen, billedhugger W. Fjeldskov, snedkermester P. Ziegler og malermester Lüders[9]. I pagt med lidens almindelige synspunkter gennemførtes efter Walthers forslag en restaurering, der delvis betød en tilbageføring til det, man antog for oprindeligt. Walther udarbejdede selv udkast til de fleste ændringer, der ofte bestod i opskæringer af ældre detaljer eller i nyskårne kopier. Med hensyn til farvegivningen foretrak man den så almindelige egefarve eller fernisering, der endnu præger domkirkens indre. Højaltertavlen blev kun midlertidigt istandsat, men blev 1888f. underkastet en gennemgribende restaurering under Magnus-Petersens ledelse; de følgende år genrestaureredes korinventaret. En del ældre og delvis ubrugeligt inventar var fjernet i årene umiddelbart for eller under hovedrestaureringen (†alterskranke, †koromgangsgitre, »hjælpedåben«, †skriftestole, †pengeblokke m.m.).

Ved arkitekt Mogens Clemmensens restaurering 1921 24 fik man anbragt nogle af de tidligere tiloversblevne inventargenstande, overvejende i forbindelse med de nye indgangspartier (gavle fra †fontelukkelse, korgitter, landemodesal).

Til de nyere inventarforøgelser hører de 1961 opstillede tekstilskabe i nordre apsiskapel, hvor domkirkens smukke, liturgiske dragter er udstillet. Senest har man 1970 mellem korets vestre piller i sydsiden opsat et orgel, hvis farveholdning er inspireret af kalkmalerier og epitafier, således at orglet i det ydre står mørkt olivengrønt, indvendig stafferet med stærkt rødt.

Til den indre udsmykning og domkirkens hele farvepræg hører i høj grad også gravminderne: De mange gravsten, der under restaureringerne blev stillet op ad murene, de brogede træ- og stenepitafier på piller og vægge samt de forgyldte smedejernsdøre til gravkapellerne. Alt dette vil blive behandlet i et senere afsnit om domkirkens gravminder.

ALTERBORD OG BEKLÆDNING

Alterbordet er rimeligvis udført i forbindelse med altertavlens opstilling 1479f. (jfr. p.489 ff.). Det er muret af munkesten[10] i munkeskifte og har bagtil et øvre rulskifte som underlag for tavlens predella og hviler på fire hjørnekvadre af granit. Over nuværende gulv er bordet 129 cm højt (incl. plade)[11], 225 cm bredt og 166 cm dybt og har i nord- og sydsiden en fladbuet niche (ca. 70 cm høj, ca. 62 cm bred og to sten dyb); en tilsvarende niche i bordets østside er antagelig omdannet ved altertavlens restaurering i forrige århundrede.

Som *alterbordsplade* er benyttet en *gravsten* over biskop Jens Assersen, død 1306 (jfr. gravminder). Den svagt trapezformede, lysgrå kalkstensplade, 233,5 x 117—109,5 cm, 6—7 cm tyk, med hulkel, rager kun 4 cm frem foran bordets forside og 5 cm for hver ende; den ene langside støder op til rulskiftet i plan med predellaens forside. Ved anbringelsen på alterbordet blev der i hvert af de fire hjørner, inden for kantskriften, ret skødesløst ristet et 5 x 6 cm stort kors, der markerer indvielsesstederne[12]. Nogenlunde midt på stenen, men forskudt hen mod forkanten[13], er indristet en firkant, 31 x 31,5 cm, der angiver den eventuelle altergravs plads[14]. Stærke slidspor, især på langsiderne røber, at stenen i et længere tidsrum har ligget i gulvet og da rimeligvis i koret. Formentlig er gravstenen fjernet ved korets ombygning og herefter anbragt på alterbordet forud for altertavlens opstilling. Allerede i Rhumann-håndskriftet fra 1666[15] er omtalt denne specielle anvendelse af gravstenen; eksempler på tilsvarende placering af gravsten kendes fra Sverige[16].

1705 blev altret omklædt med lister af snedker Søren Jensen og en ny trappe udført[3]. Dette træpanel blev imidlertid skjult af det samtidigt skænkede alterklæde (jfr. ndf.). Også det murede alterbord havde i tidligere tid været dækket af alterduge eller -klæder, hvoraf det ældst kendte stammede fra biskop Niels Clausens tid (p. 487). — 1971 blev alterbordet hvidkalket og skal nu dækkes af et nyt, rødt *klæde.*

**Alterklæde,* skænket 1705 af Anne Kielsdatter, enke efter handelsmand Casper Nielsen Brandt (jfr. andre gaver til altret ndf.). Af rødt silkefløjl, 107 cm langt og 455 cm bredt, sammensyet af ni bredder i længden og over sammensyningerne smykket med sølvkniplingsborter, der ligeledes kanter og forneden afslutter klædet. Midtpå en stiliseret blomsterkrans om ovennævntes initialer CNB / AKD og årstallet, alt udført med grove sølvtråde og snore. Foer af tyndt, ubleget hørlærred og med messinghægter til ophængning. Endnu 1861 opbevaret i nordre korskab[17], nu i købstadmuseet Den gamle By, inv. nr. 739:63.

†*Alter klæder.* Af inventarielisterne, der kun går tilbage til 1683, fremgår, at

man til altret i hovedsagen har anvendt eet à to daglige alterklæder og eet til højtiderne. Sammen med kirkens andre tekstiler blev de opbevaret i korskabene, de ibrugværende i nordre korskab og de kasserede i søndre[18], hvor de fandtes endnu 1861[11].

†1) Skænket 1634 af Jytte Brock som mindegave for ægtemanden Jørgen Skeel (d. 1631) og dennes første hustru Kirsten Lunge (d. 1609) (jfr. †alterbibel, p. 510). Af rødt, blomstret fløjl med Skeel-våbnet flankeret af våbner for Lunge og Brock og med de ovennævntes initialer. Det var forsynet med kappe[19] og havde guld- og sølvfrynser. Ifølge inventariet 1683[20] brugtes det kun på »de højtidelige dage« og var endnu i brug 1770[19]; kan sidst identificeres i inventariet for 1827[21].

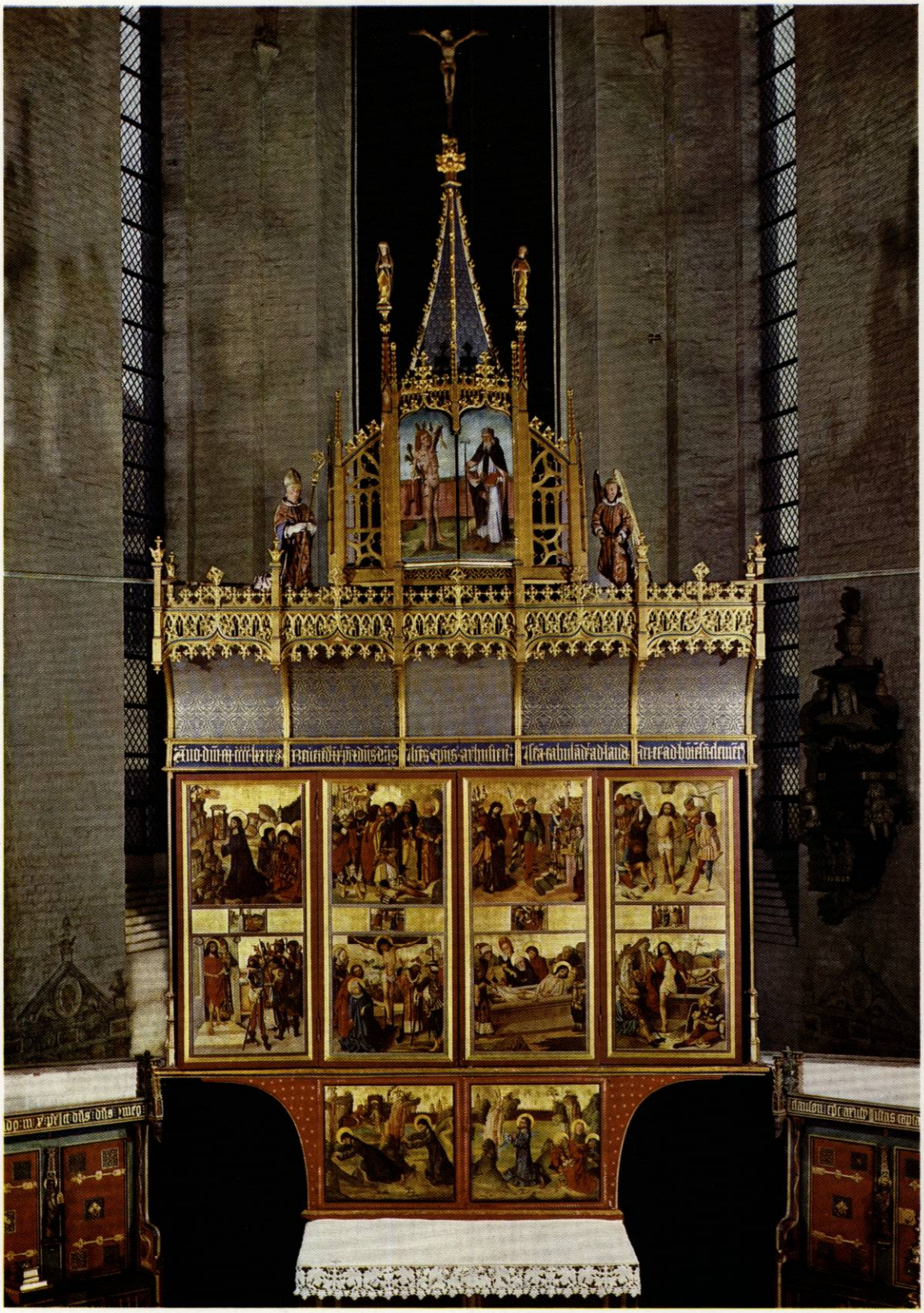
†2) Skænket o. 1658 af den svenske oberst, grev C. O. von Königsmarck, som en art genydelse for soldaterbegravelser[22].

†3—7) 1683 omtales et grønt og et rødt alterklæde, som daglig hænger for altret, ganske fordærvet og sønderrevet; 1746 var det røde klæde ubrugeligt. 1683[20] nævnes endnu tre ubrugelige (hvorimellem evt. nr. 2): et gult, fordærvet og forslidt, et lidet med hvidt og rødt samt endnu et sønderrevet.

†8) Skænket 1706 af baron Peter Rodsteen, rimeligvis som mindegave ved hustruen, Sophie Elisabeth Charisius' død samme år (jfr. alterstager nr. 2, p. 509). Af grønt fløjl med sølvfrynser, smykket med årstallet og ægteparrets våbner broderet i sølv[23].

†9ff.) 1845 indkøbtes rødt fløjl og »cambrix« (fint lærred) til et nyt klæde[21], der to år efter forsynedes med brede guldgaloner og -frynser[24]. De følgende alterklæder synes at have haft et tilsvarende udseende[6].

†*Alterduge.* 1) Rimeligvis skænket af biskop Niels Clausen (1490-1520). Af Rhumann 1666 beskrevet som »en silkesyet dug«, mens Abildgaard 1770[19] kalder den »et gammelt, syet altertæppe, meget slidt, hvor endnu kunne læses: »S: Clemens ora pro nobis« (»S. C. bed for os«); desuden bar den bispens våben. Muligvis identisk med det i inventariet 1683[20] omtalte gule og røde klæde, ganske sønderrevet, med et våben midt udi. 2) 1661 købtes en silkesyet dug med Kristi nadver på for 9 sl. dl. 3) En lignende dug omtales 1683[20] som bekostet af madam Rhumann (jfr. berettelsessæt nr. 1, p. 507). 4—7) I inventariet nævnes yderligere fire duge, en gammel forslidt med rød silke bestukken, som daglig lå for altret, samt tre ubrugelige, hvoraf den ene var »liden, med rød silke«, den anden »et broget stykke dug med sort og hvidt«. 8) Anne Kielsdatter har, rimeligvis 1706[25], foræret en dug med brede kniplinger; den lå 1832 aldeles ubrugelig i nordre korskab[21]. 9) 1748 skænkede stiftsprovst Nannestad, foranlediget af sin kaldelse til biskop i Trondhjem, »en hvid alterdug med bibelske Forestillinger, udsyet med rød Silke og forsynet med brede Kniplinger[26].

*Høj altertavlen** (fig. 265)[27] er ifølge frisefeltets indskrift skænket 1479 af biskop Jens Iversen Lange og ifølge skriftlige kilder leveret af Bernt Notke, »eyn meler to Lubbeke« (»en maler i Lübeck«); den er Danmarks største sengotiske fløjtavle og den eneste i landet, der altid har stået på sin oprindelige plads, i domkirkens da nybyggede kor (sml. p. 219).

Tavlen, der måler 12 m fra alterbordet og ti] krucifikset øverst oppe, er en såkaldet pentaptych, en skabstavle med fire fløje, de indre fløjskabe, de ydre flade med malerier, på en høj, tofløjet predella, hvis midtparti udgøres af tre skabe med jerngitterværk. Tavlen har kvartrund baldakin over storstykket, hvis midtskab indeholder tre legemsstore figurrelieffer flankeret af apostelrelieffer i de indre fløjskabe og ellers kun malerier, endvidere et tofløjet topskab med et relief (de gennembrudte vinger nyere) afsluttet med et højt, slankt spirtag, fra hvis topblomst et krucifiks skyder op; sidefigurerne, Maria og Johannes, står på fialespir i et lavere plan på hver side af spirtaget. To frifigurer, en bisp — altertavlens stifter — og en engel, der oprindelig har holdt hans våben, står på baldakinens tag på hver side af topskabet.

Storstykket består af et 228,5 x 218 cm stort midtskab og to faste sideskabe med malerier; det flankeres af to par bevægelige fløje, der ved en hængselanordning kan foldes ind i sideskabene. De faste sideskabe, som hviler på predellaens overplanke, står blot i forbindelse med midtskabet ved to par tarvelige (vel sekundære), på bagsiden fastsømmede jernbånd, et foroven og et forneden på hvert skab, og alle tre skabe krones af den nævnte baldakin; dennes overkant skjules af en fialedelt liste med kølbuer, gennembrudt stav- og bladværk og en række store topblomster; forneden afsluttes baldakinen med en femdelt frise, der indeholder stifterindskriften med reliefminuskler (dog flere store begyndelsesbogstaver): »A(n)no d(omi)ni m^0 $cccc^0$ lxxix Reuere(n)d(us) i(n) (Christo) p(a)t(er) (et) d(omi)n(us) d(omi)n(us) Ihe(n)s Ep(iscop)us arhusien-(sis) Ista(m) tabula(m) de(di)t ad laud(em) dei et ad ho(no)re(m) sa(ncti) cleme(n)t(is)« (»i Herrens år 1479 gav den ærværdige fader og herre i Kristus, Jens, biskop i Århus, denne tavle til Guds pris og til ære for S. Clemens«).

Skulpturerne. Midstskabet (fig. 266), der er åbent i første stand (festdagsstilling), indeholder tre store, ca. 180 cm høje relieffigurer: Anna Selvtredie flankeret af domkirkens værnehelgen, S. Clemens, og Johannes Døberen. Deres navne læses med reliefminuskler i smalfelterne under hver figur: »S(an)c(t)a

* Afsnittet om højaltertavlen er redigeret af Erik Moltke.

Fig. 265. Høj altertavlen, leveret 1479 af Bernt Notkes værksted i Lübeck. Anden stilling (faste-stilling) med lukkede fløje (p. 489ff.). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. L. L. fol. 1964.- *High altar produced 1479 at Bernt Notice's workshop in Lübeck. Position daring Lent with wings closed. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

anna ora pro nobis« (»S. Anna bed for os«), »S(anctus) klemens papa ora pro nobis« (»S. Clemens pave bed for os«) og »S(anctus) Iohan(n)es baptista ora pro nobis« (»S. Johannes Døber bed for os«).

På småspir foran de vægge, der skiller de tre storfigurer, står otte 34-35 cm høje helgenindestatuetter, alle på snoede søjler under en spiragtig baldakin, fra nord, øverste række: 1) Sunniva med klippe, 2) Barbara med tårn, 3) Katharina af Alexandria med sværd og hjul, 4) Margrethe med drage; nederste række: 5) Agnes med lam, 6) Elisabeth af Thüringen eller Dorothea, med blomsterkurv, 7) Gertrud med hospital og 8) helgeninde med kirke.

I de indre fløjes skabe står de 12 apostle, skåret i højere relief end storligurerne, ca. 65 cm høje; foroven i nordre fløj: 1) Andreas med kors, 2) Johannes med kalk, 3) Peter med nøgle og bog; foroven i søndre fløj: 4) Paulus med sværd, 5) Jakob den ældre med hat, bog og stav, 6) Thomas med spyd. Forneden i nordre fløj: 7) Jakob den yngre med fakbue og bog, 8) Filip med patriarkalkors og bogpose, 9) Bartholomæus med kniv og flaske (fig. 270); forneden i søndre fløj: 10) Matthæus med »doktorhat«, sværd, bog og -pose (fig. 271), 11) Judas Thadæus med kølle og bogpose og 12) Matthias med økse og åben, fremadvendt bog, hvori malede minuskier: »Ihesus nasarenus, rex iudeorum, Ihes(us) cr(i)stus marie« (»Jesus nazaræeren, jødernes konge, Jesus Kristus, Marias [søn]«).

Også i apostelfløjene er der fialer foran væggene, der adskiller de rum, hvori figurerne står, 4 + 4 spir i hvert fløjskab og hvert med en lille, kun ca. 20 cm høj »søjlehelgen«, fra nord øverste række (tværs over): 1) Stefan, diakon med sten og †palmegren, 2) Augustin, bisp med stav og hjerte, 3) Gregor, pave med korsstav og bog, 4) Sebastian (fig. 269), nøgen, gennemboret af pile, 5) Qvirinus, diakon med møllehjul og †palmegren, 6) Hieronimus (fig. 268), med kardinalhat og løve, 7) Ambrosius, bisp med bog, 8) Cyriacus, diakon med dæmon. Nederste række i nordfløjen (tværs over): 9) Vincent af Saragossa, diakon med (†)savbladet rist og †palmegren, 10) Hellig Knud, konge af Danmark, rustningsklædt, kronet, med scepter og rigsæble, 11) Jørgen, ridder med sværd, skjold og drage, 12) Pantaleon, barhovedet, i lang kofte, med medicinkrukke, 13) Christophorus (fig. 267), støttet til træstamme i flod og med Jesusbarnet på skulderen, 14) Sebald med pilgrimshat (nu uden muslingeskal), eentårnet kirke og †palmegren, 15) Hellig Olav, konge af Norge, rustningsklædt, kronet, med rester af hanappen,(pokalen) i venstre hånd, afbrudt højre (med †bil, ɔ: økse), trædende på udyr, 16) bisp, skægget, med bispestav i venstre og velsignende højre hånd.

I topskabet et relief af Marias himmelkroning, moderen og sønnen, 93 cm højt.

Krucifiksgruppen. Kristi kors er plantet i topspirets bladkrone, Maria (49,5 cm) og Johannes (43 cm), frifigurer på høje fialer noget under korset.

Bispen og englen, knælende frifigurer på storbaldakinens tag, er henholdsvis

L. L. 1966

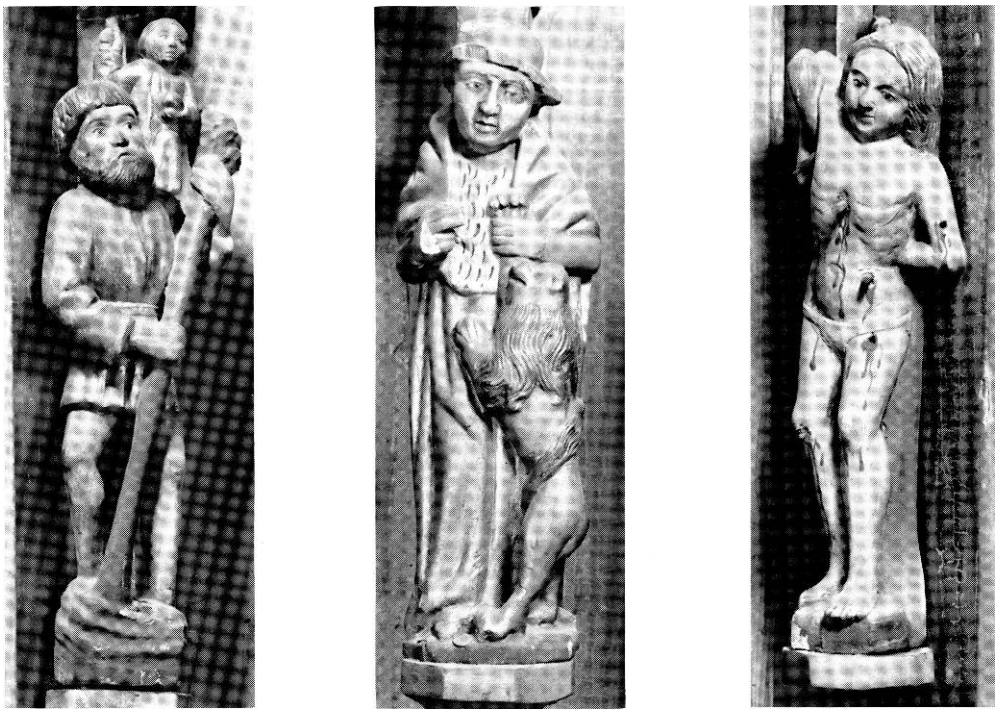
Fig. 266. Høj altertavlen 1479. Midtskabets storskulpturer, Anna Selvtredie flankeret af pave Clemens og Johannes Døberen. Ansigternes kridtgrund og maling fornyet 1888—89. På søjler desuden otte små helgenindefigurer (p. 489). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. — *High altar 1479. The great sculptures in the central section: Madonna, Child and St. Anne flanked by Pope Clement and John the Baptist. The chalk priming and paint on the faces renewed 1888—89. Eight small figures of female saints on the columns. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

104 og 89 cm høje. Da bispens uregelmæssige træk viser lighed med Jens Iversens malede portræt på den indre storfløj (under maleriet af Døberen), kan der næppe være tvivl om, at donator også har ladet sig fremstille her, en antagelse der bekræftes af Johs. Rhumanns beskrivelse[28], der angiver, at englen holdt et skjold med Langes våben, de tre roser.

Malerierne. Første stand (festdagsstilling). I predellaen ses på hver side af gitterskabene fløjenes indersider; nordfløj: Gregors messe, sydfløj: Jesu og Marias bøn for menneskeheden. I storstykket med fløje ingen malerier, idet midtskabets tre storfigurer flankeres af fløjskabene med apostelfigurerne. — Topskabet: på hver side af himmelkroningsrelieffet ses fløjenes indersider, nordfløj: bebudelsesengel, sydfløj: S. Mikael som dragedræber (fig. 272).

Anden stand (fastestilling). Predellaens og topskabets fløje er lukkede, så malerierne på fløjenes ydersider er synlige; de indre storfløje (apostelfløjene) er lukket for midtskabet, således at malerierne på disses bagklædninger og malerierne på yderfløjenes indersider står fremme. Bortset fra de frie skulpturer over baldakin og topskab ses kun malerier. Predella: to malerier, eet på hver fløj, med tre stadier af Jesu bon i Gethsemane. — Storstykket: otte store malerier af Jesu lidelseshistorie, foroven Bønnen i Gethsemane, Judaskysset, Jesus for Pilatus og Hudstrygningen; forneden »Ecce homo«, Golgatha med Jesus på korset og grupper ved korsets fod, Gravlæggelsen og Opstandelsen. — I den brede guldbræmme mellem de to malerirækker fire små malerier med motiver fra Jesu barndomshistorie: Besøgeisen, Jesu fødsel, Kongernes tilbedelse og Fremstillingen i templet. — Topskabsfløjenes ydersider: pesthelgenerne S. Sebastian og S. Antonius.

Tredie stand (adventsstilling). De to par storfløje er lukkede, således at malerierne på yderfløjenes ydersider er synlige ved siden af malerierne på bagklædningerne i de faste sideskabe. Predella og topskab som under festdagsstillingen. Nord- og sydfløjene foroven: kirkens værnehelgen, pave Clemens, med patriarkalkors og skibsanker samt Johannes Døberen med Gudslam på bog. De to mindre malerier under dem, Anna Selvtredie og donatoren, biskop Jens Iversen, med sin værnehelgen og navnefælle, evangelisten Johannes (med alterkalk og giftslange), skal i lighed med predellafløjenes Gethsemanemalerier opfattes som eet. Det er tavlens »stifterbillede«, hvor værnehelgenen anbefaler tavlens donator til Anna Selvtredie. Heraf kan man slutte, at højaltertavlen var viet Anna Selvtredie, der tillige er hovedfiguren i festdagsstillingen. På Annas huebræmme læses med majuskler: »Sancta Anna ora« (»S. Anna bed«). På Jens Iversens skriftbånd medtagne minuskier: »mater dei sis se[mper]...« (»Guds moder vær altid. . .«). — Bagklædningerne i de faste sideskabe, i nord to scener fra pave Clemens' legende, øverst helgenens martyrium (han kastes i havet med et anker om halsen), nederst hans gravlæggelse. I syd to scener

L. L. 1964

Fig. 267 -269. Høj altertavlen 1479. Tre af de kun 20 cm høje hetgenfigurer i apostelfløjene: 267. Christophorus i floden. 268. Kirkefaderen Hieronimus. 269. Sebastians martyrium (p. 490). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. *High altar 1479. Three of the saints (20 cm high) in the apostle wings are: 267. Christopher in the river. 268. Jerome, Father of the Church. 269. Sebastian's martyrdom. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

fra Johannes Døberens legende, øverst Jesu dåb, nederst Døberens martyrium.

Senere malerier. En brun oliemaling dækker de faste sideskabes bagsider og de (sekundære) bagklædninger af fyr over fløjene. På skabene er der tarvelige malerier, i nord Christophorus, i syd en biskop med glorie og i fuldt ornat. På fyrre-bagklædningerne herover ses i gotiske skjolde biskop (1490ff.) Niels Clausens fædrene og mødrene våben, det fædrene ukendt[29], det mødrene Presents våben. Her er sandsynligvis tale om ringe gengivelser (fra 1781-restaureringen, jfr. nedenfor p. 500) af ældre malerier, hvoraf spor ses under den brune maling.

Udsmykningen på baldakinens underside er en nykonstruktion fra Magnus-Petersens restaurering 1888—89[30]. Under †malerier fra 1700-tals restaureringen var kun bevaret pletvise middelalderlige farverester.

†*Malerier.* Ved den hårdt tiltrængte restaurering 1781 forsynedes storbaldakinens underside med nye malerier af restaurator, maleren Knud Madsen Bruun. Disse malerier har Magnus-Petersen beskrevet, inden han fjernede dem 1888: »No. 1: (længst til højre) Herren sees paa Regnbuen, Flammer og Lyn omgiver

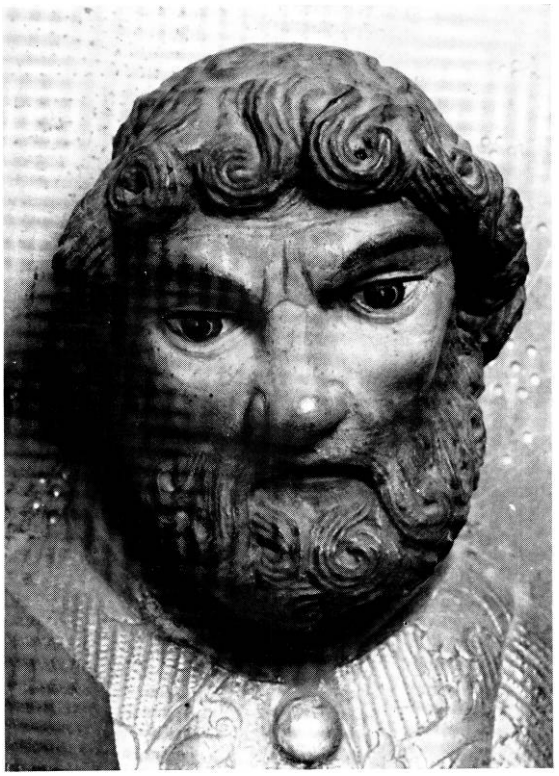

Fig. 270. Høj altertavlen 1479. Detalje af apostlen Bartholomæus. Hele skulpturen er kun ca. 65 cm høj (p. 490). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. — *High altar 1479. Detail of the Apostle Bartholomew. The whole sculpture is only about 65 cm high. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

ham; en Buk med 7 Horn ligger for hans Fodder, og over hans Hoved er 7 Lamper, (Johannes Aabenb.). — Xo. 2: Iesus, Elias og Moses; i Skyerne forneden knæle Apostlene med udbredte Arme. — No. 3: en siddende Gud-Fader, ved hans Side Iesus; den første har et Scepter i Haanden, den anden et Kors; de sidde begge paa en stor Globus, og den hellige Aand svæver over deres Hoveder. — No. 4: Christi Opstandelse; han svæver i en Straaleomgivelse eller Glorie, forvredne Figurer af Krigere vækkes og rejse sig i Forgrunden forneden. - No. 5: Christus sidder paa og omgives af Skyer med en Hyrdestav i højre Haand, medens han med den venstre Fod træder paa en Slange, som snoer sig op ad hans højre Knæ.«

I predellaens tre skabe (omdannet o. 1749 til at rumme vasa sacra[3] og atter 1891[31]) harder formodentlig været †*relikvier* af tavlens tre hovedpersoner, sandsynligvis indkapslet i kostbare gemmer.

Altertavlens skabe er zinket og samlet på gering, de flade fløje med fornaglet slidstap, og bagklædningerne er notet ind i rammeværket. Midtskabet sammenholdes desuden af en bred, vandret revle med korte svalehaler. Tavlen holdes i stilling af et stolpestativ, der indklædtes med brædder 1847[21].

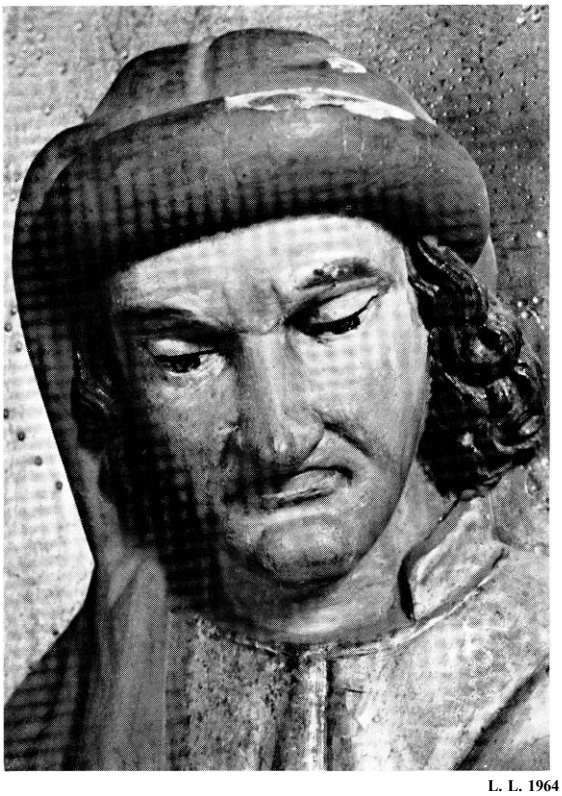

Fig. 271. Højaltertavlen 1479. Detalje af apostlen Matthæus. Hele skulpturen er kun ca. 65 cm høj (p.490). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. — *High altar 1479. Detail of the Apostle Matthew. The whole sculpture is only about 65 cm high. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

L. L. 1964

Tavlens program, hvis temaer holder sig inden for det nye testamente og tiden derefter, falder i to hovedpartier, hvoraf det ene beskæftiger sig med forudsætningerne for at nå det evige liv (nadveren, forbønnen for menneskeheden), det andet taler om det jordiske liv og peger på den hjælp, menneskene kan få i deres liv og stræben mod det himmelske (Jesu død og opstandelse, apostlene, helgenerne). Programmets yderpunkter viser topskabets fløjmalerier: bebudelsesenglen og Mikael dragedræber, dvs. forkyndelsen om menneskenes frelse og det Godes endelige sejr over det Onde. Blandt de mange helgener, der påkaldes i sygdomstilfælde, og af hvilke pesthelgenerne, ligeledes på topfløjene, Sebastian og Antonius, er de vigtigste, må nævnes lægehelgenen par excellence Pantaleon foruden de forskellige »nødhjælpere«, »samfundshelgenerne« Gertrud og Jørgen samt Christophorus, der skærmede mod brat død. De fire kirkefædre mangler ikke, ligesom der er helgener for ren vandel (Agnes, Sunniva[32]). Rene repræsentationshelgener er S. Knud konge og Hellig Olav.

Altertavlens tilblivelse. Som nævnt er altertavlen leveret af Bernt Notke i Lübeck. Fra den 20. december 1478 foreligger der et udkast til et brev fra Lübecks borgmester og råd til Århusbispen, Jens Iversen (der åbenbart har be-

klaget sig til rådet over, at Notke ikke overholdt sin afleveringsfrist); rådet anbefaler bispen at sende mester Bernt endnu et forskud på 200 mark lybsk (tidligere havde han modtaget 100 gylden); for denne sum vil han stille garanti samt love tavlen færdig til påske, dvs. april 1479. Da tavlen bærer dette årstal, må Notke have opfyldt sine forpligtelser; men han har ikke selv været i Århus for at lede tavlens samling og opstilling[33]. Først 1482 ankom han til Århus for at gøre regnskabet op med bispen. Ved denne lejlighed udstedte han en kvittering[34], ifølge hvilken alle hans krav på bispen skulle være ude af verden. Af akterne fra en retssag, hvori Århustavlen spiller en rolle, en sag, som Notke efter Jens Iversens død 1482 anlagde mod en Århusborger, Born Espernsen, på grund af et parti klæde, som han åbenbart havde fået som håndpant for 800 mark, fremgår, at bispen gav Notke 20 rhinske gylden i drikkepenge samt en hest til 20 marks værd[35]. — Den nævnte retssag [36] har givet anledning til, at man har antaget, at Notke benyttede biskop Iversens snarlige død efter saldokvitteringens udstedelse til at tage sig to gange betalt for altertavlen. Der er imidlertid ikke noget holdepunkt for en sådan formodning, og der kan næppe være tvivl om, at retssagen har været en almindelig vekselsag, idet bispen ikke har kunnet eller villet betale restbeløbet kontant[37].

Det er uvist, hvor meget af Århustavlen der er blevet til i Bernt Notkes værksted. I kilderne omtales han kun som maler, og da der ikke foreligger grunde til at antage, at han også har ført billedskærerjern, må man regne med, at han har fået udført selve altertavlen (skabe og fløje) hos en »kistemager« (og smed), mens billedskærerarbejdet er blevet bortliciteret til et eller flere specialværksteder. Vi kan heller ikke vide noget om, hvorvidt hele det kæmpemæssige stafferingsarbejde (kridtgrund, forgyldning, polykromering) er sket i Notkeværkstedet, ligesom det forbliver et åbent spørgsmål, hvor meget Notke personligt har udført på tavlen, hvad han i bekræftende fald har udført (jfr. nedenfor p. 500 donatorportrættet) — eller om han overhovedet har haft andet med tavlen at gøre end de forhandlinger og forarbejder, der sikrede værkstedet leverancen, og som resulterede i en (nu ukendt) kontrakt, der at dømme efter samtidige bevarede fra andre værksteder må have været meget specificeret. Da Notke imidlertid først efter afleveringen af Århustavlen fik råd til at købe hus[38], er det vel naturligst at antage, at for den tid har værkstedets kapacitet ikke været større, end at mester selv måtte arbejde med i det daglige.

Fra slutningen af 1400'rne var det almindeligt at give et storarbejde i entre-

Fig. 272. Højaltertavlen 1479. Malerier på topfløjenes indersider, bebudelsesenglen og ærkeenglen Mikael som dragedræber. De betegner indledningen og slutningen på altertavlens program (p. 492). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. L.L.fot. 1964. — *High altar 1479. The paintings on the inner side of the top wings show the Angel of the Annunciation and the Archangel Michael as dragon-slager. They depict the beginning and end of the programme of the altar-piece. From E. Moltke: Bernt Notkes alfertavle.*

L. L. 1964

Fig. 273. Høj altertavlen 1479. Jesushoved fra passionsmalerierne (jfr. fig. 265). Fra Fremstillingen for folket (ecce homo). Helt forskelligt fra fig. 274 (p. 499). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. *High altar 1479. Head of Christ from the paintings of the Passion, cf. fig. 265. From the Presentation to the people (ecce homo). Quite different from fig. 274. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

prise til eet værksted (som regel til et malerværksted, fordi det var stafferingen, der gjorde værket færdigt); således har tilfældet antagelig også været med Århustavlen. At der har været mange hænder om arbejdet fremgår af de store forskelle, der ses såvel i skulpturernes som i maleriernes udførelse og kvalitet.

Billedskærerarbejdet skjules nu under en relativ tyk kridtgrund, og der er brugt mange »kunststoffer«: storfiguren Annas halsklæde er pergament ligesom Marias hue, barnets »ble« og Døberens »sjal«, de ophøjede borter i Clemens' kåbe skjuler indlagte snore etc. Heraf må man slutte, at skulpturerne er noget summariske, og at mange detaljer har været overladt stafmaleren til modellering i kridtgrunden (øjelåg, negle, rynker, blodårer, ja, store dele af har- og skægpragt). Men selv om kridtgrunden er svær, selv om maleren har modelleret nok så meget, har han dog ikke kunnet ændre grundlaget i den grad, at man ikke endnu kan se, at storligurerne (såvel kridtgrund som maling i pavens og Annas ansigter er fornyet af Magnus-Petersen)[39] er rutineret og velskåret arbejde. Det samme må gælde de 12 små apostelfigurer, mens de fleste af småfigurerne samt krucifiksgruppen repræsenterer hænder af mindre dygtighed. Frifigurerne på storbaldakinen, donator og englen, står kvalitetsmæssigt langt under de øvrige skulpturer.

Ligesom det er muligt at udskille forskellige »hænder« i billedskærerarbejdet, viser variationer inden for malerierne, at der også her har været liere om arbejdet; mens man vel som oftest kan gå ud fra, at en billedskærer fik lov til at gøre den figur færdig, han var begyndt på, var malerarbejdet i middelalderen i langt højere grad undergivet team-work'ets princip, hvad der i mange tilfælde besværlig- eller umuliggør en mesterbestemmelse. Alle malerier og skulpturer i

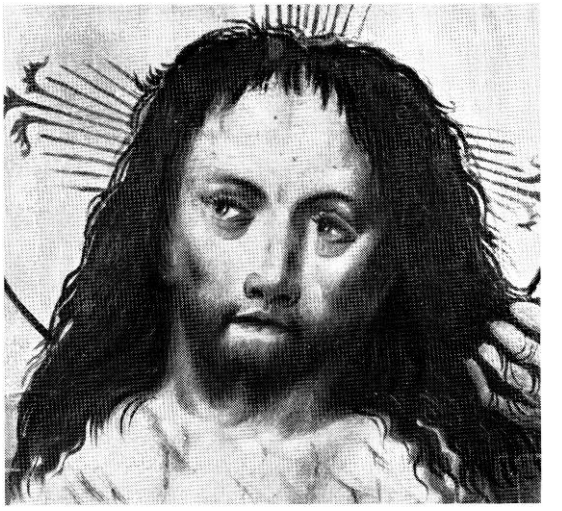

Fig. 274. Højaltertavlen 1479. Jesushoved fra passionsmalerierne (jfr. fig. 265). Fra Hudstrygningen. Helt forskelligt fra fig. 273 (p. 499). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. — *High altar 1479. Head of Christ from the paintings of the Passion, cf. fig. 265. From the Scourging. Quite different from fig. 273. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

Århustavlen er utvivlsomt udført eller i datiden velkendte forlæg (kobberstik, træsnit), muligvis forenklede. Med forlægget i hånden har en maler med trækul eller/og tynd pensel kopieret motivet skitseagtigt over på malerifeltets glatslebne kridtgrund (den såkaldte undertegning, sml. fig. 275) og har måske afsat farveprøver her og der (f.eks. på klædedragter); mønstre og trambulérstik stempledes eller graveredes. De indridsede linjer er anvisninger for guldlæggeren, og først når han var færdig, trådte malerne i funktion med de brogede farver, der arbejdedes op i flere lag; men om een maler har malet alt i hvert felt, eller om der har været særlige landskabs-, dragt- eller ansigtsspecialister, véd vi ikke. Det må også betegnes som usikkert, om man, på grund af tørringsvanskeligheder, kun har arbejdet med een farve ad gangen, f.eks. først brugt af den røde potte, så af den blå etc. Disse forhold skaber selvsagt stor usikkerhed for en bestemmelse vedrørende de enkelte »hænder« inden for Århustavlens maleri.

At middelaldermalerne anvendte vidt forskellige forlæg selv inden for samme seriemaleri, er en velkendt sag, og for Århustavlens vedkommende fremgår det klart af de otte store passionsmalerier, især de højst forskellige Jesusansigter — sml. f.eks. det maskuline ansigt i Bønnen i Gethsemane og i Ecce homo med det blide, næsten feminine Jesusansigt i f.eks. For Pilatus og i Hudstrygningen (fig. 273-4); denne forskel må dybest have sin årsag i forskellige forlægsserier, men visse enkeltheder i malemåden peger også på forskellige malere. — Vidt forskellig fra malemåderne i passionsbillederne er det tredobbelte Gethsemanebillede i predellafløjene, hvor en lettere pensel og større naturalisme gør sig gældende, og forskellige fra denne scene er igen de fire småmalerier, der skildrer Jesu barndomshistorie; atter afvigende er stifterportrættet; men

her er ansigtet først malet, da tavlen var endeligt opstillet i Århus (jfr. nedenfor). Fælles for alle eller de fleste malerier er en vis kejtethed: hænderne er kraftesløse og slatne, perspektivet i ansigterne mangelfuldt. Bedst kommer dette til udtryk ved en sammenligning mellem den malede paradeskikkelse af den store Johannes Døber og den kraftfulde skulptur af samme, men set på afstand ophæves disse forskelle.

Stifterportrættet er et kapitel for sig. Et infrarødt foto (fig. 275) afslører først, hvorledes undertegningen er ændret, og konservator Steen Bjarnhofs undersøgelse[40] har vist, at hele maleriet har været færdiggjort i Lübeck-værkstedet undtagen purpurkalotten og ansigtet, der formodentlig først er udført i Århus. Ansigtet er da formentlig malet efter levende model, men er mesteren den svend fra værkstedet, der ledede tavlens opsætning, er det biskoppens »egen« maler, eller er det Notke selv, der så kunne have lagt sidste hand på værket, da han tre år efter tavlens opstilling, 1482, kom til Århus for at afregne med bispen? Herpå kan ikke gives et positivt svar, fordi der ikke kendes noget maleri, der med sikkerhed kan tilskrives Notke. Portrættet, vistnok det tidligste bevarede portrætmaleri i landet, er et af tavlens bedste; men en indtrængende analyse viser, at flere af de skavanker, der præger ansigterne i de religiose malerier, går igen her.

Altertavlens restaureringer[41]. Da arkitekt H. Næss 1772 gjorde overslag over restaurering af snedkerarbejdet i domkirken, skriver han: »NB. paa Alteret har jeg ej gjort noget Overslag, da jeg synes det ikke er værd at reparere«. Uanset om dette standpunkt skyldtes arkitektens personlige smagsretning eller tavlens forfaldne tilstand, er det i alt fald klart, at forfaldet må have været vidt fremskredet. Det fremgår da også af tegneren Sørens Abildgaards beskrivelse fra 1770[42], at tavlen ikke blot var meget tilsmudset — topfløjenes i virkeligheden velbevarede malerier af Antonius og Sebastian var »ukendelige« for ham men når han ikke kunne identificere maleriet af Jesu dåb, skyldtes det ikke blot smuds, men også forfald og afskalning; i dag står dette maleri som en nymaling af Magnus-Petersen.

Ved domkirkens hovedrestaurering 1775—78 blev der intet gjort ved den forfaldne altertavle. Private måtte træde til, og »at Altertavlen blev forfrisket med nye Malning og Forgyldning i Aaret 1781, dette har man«, skriver Chr. Vest Hertel 1809[43], »hin veltænkende Borger Iens Antonisen at takke for… [som] formaaede den da i Aarhuus boende formuende Enke, Mad. Mørk til at give 100 Rdl. til ommeldte Domkirkens Altertavles Forbedring og Opmalning« ved den »habile« maler Knud Madsen Bruun[44], der selv bestred udgifterne til restaureringen ud over de 100 rdl.

Selv om denne istandsættelse som hovedprincip havde op- og nymaling det samme gælder, omend i mindre grad, Magnus-Petersens 100 år senere fore-

I.. L. 1966

Fig. 275. Højaltertavlen 1479. Infrarød optagelse af altertavlens donator, biskop Jens Iversen Lange. Billedet viser dels undertegningen - der er først tegnet et for lille hoved dels, at farver og kalot (uden undertegning) er sat på senere end maleriets øvrige farver, formodentlig først ved opstillingen i domkirken (p. 500). Efter E. Moltke: Bernt Notkes altertavle. — *High altar reredos 1479. Infra-red photograph of Bishop Jens Iversen Lange, the donor of the altar-piece. The picture shows both the preliminary sketch in which the head was made too small — and also that the colours and the calotte (no preliminary sketch) were added later than the other colours on the painting, presumably not until the altar-piece was set up in the cathedral. From E. Moltke: Bernt Notkes altertavle.*

tagne restaurering — kan der næppe være tvivl om, at den har været højlig påkrævet, og at det for en stor del skyldes den, at tavlen i dag er så velbevaret, som den er[45]. Selv om Bruun fjernede de sikkert sørgelige rester af udsmykningen på storbaldakinens underside, så standsede han forfaldet.

Af Magnus-Petersens beretning 1886[46] fremgår, at Bruun ved sin restaurering havde brugt oliefarver (om guldet nævner han intet); store partier af malerierne var »raat overmalede«, det gjaldt også de små helgeninder og deres omgivelser og store dele af træværket. Bladrækken på storbaldakinen havde en gulgrå oliefarve, og »Altertavlens hele Rammeomgivelser« var »overmalet med en flov, blegrød oliefarve«. At heller ikke Høyen var begejstret for Bruuns restaurering, fremgår af hans betegnelse af den som »den saakaldte Istandsættelse i 1781«[47].

1888—89 blev tavlen hovedrestaureret af Magnus-Petersen med hjælpere[48], dels på stedet, dels i København. Kridtgrunden blev udbedret, eventuelt fornyet, meget guld fornyedes (de fleste baggrunde i malerierne), farverne rensedes, udbedredes, overmaledes eller fornyedes, efter at Bruuns overmalinger så vidt muligt var fjernet, løse trædele påsattes, manglende blev nyskåret. Da Magnus-Petersen afleverede tavlen i august 1889, strålede den, som var den

Fig. 276. Detalje af *figur fra forsvundet sidealtertavle, fra 1400-tallets slutning (p. 503). *Detail of figure from a former altar dating from the end of the 15th century.*

Fot. i NM.

nylavet. Blandt nymalingerne kan foruden den tidligere omtalte dekoration af storbaldakinens underside nævnes store partier i malerierne på de faste skabes bagklædninger (Clemens- og Johanneslegenderne Jesu dåb og Salome er næsten totalt nymalede) og Marias ansigt i Anna Selvtredie-maleriet under storbilledet af pave Clemens. I storskulpturerne af pave Clemens og Anna Selvtredie er ikke blot malingen i ansigterne fornyet, men også hele kridtgrunden. Himmelkroningsrelieffet og de små helgeninder nymaledes. I øvrigt har Magnus-Petersen i beretningen af 10. januar 1890[46] gjort rede for de fleste af sine indgreb. Hans farver er nu patineret på en fra originalfarverne ret forskellig måde, og da hans maling i øvrigt er tilsmudset (centralvarmen) og i forfald[49], er en ny hovedrestaurering påbegyndt ved Nationalmuseets konservator, N. J. Termansen, fortsat 1969 af Verner Thomsen. Himmelkroningsrelieffet og topskabets fløje er færdige; de for største delen velbevarede sarte og meget fine originalfarver er fremkaldt. Marias ansigt skiftede fra en jævn borgerkones til en prinsesses.

Altertavlens mester. Bernt Notke nævnes første gang 1467 i Lübeck som maler uden for lavet. 1493 var han møntmester i Stockholm (måske fra 1491—96).

1505 døde han i Lübeck som administrativ leder (Werkmeister) ved S. Petri kirkes store teglværk. Malerværkstedet var tilsyneladende ikke opgivet.

Det vil af det foregående være fremgået, at ligeså sikkert det er, at Århustavlen er udgået fra Notkes værksted i Lübeck, ligeså usikkert er det, hvad mesteren selv har udført på tavlen. Ikke engang stifterportrættet kan med sikkerhed tilskrives hans hånd. Der foreligger intet i kilderne om, at Notke, som man har antaget, også var billedskærer. Men den *praktiske* hovedplan er hans, udarbejdet i forbindelse med Århusbispens ønsker og planer; det var ham, der havde taget arbejdet i entreprise og ham, der fordelte de mange enkelte arbejder til forskellige værksteder (kistemager, snedker, billedskærer, smed). Selve malerarbejdet, hvori indgår grundbehandlingen og kridering (det vil bl. a. sige figurernes opmodellering) må formodes at være udført i Notkes eget malerværksted og under hans egen medvirken.

Kun eet bevaret, kildemæssigt dokumenteret arbejde fra Notkes værksted er i øvrigt kendt, højaltertavlen i Helligåndskirken, Tallinn, Estland, leveret 1483[50].

Der er meget påfaldende forskelle mellem denne og Århustavlen, både i maleri og skulptur, og meget få ligheder. En sammenligning mellem de to tavler bekræfter det indtryk, en gennemgang af Århustavlen giver: at mesteren var mere interesseret i at få et godt og solidt arbejde leveret, end i at sætte sit personlige præg på det[51].

Fra en †*sidealtertavle,* fra slutningen af 1400-tallet, stammer en figur og to figurfragmenter af eg, der antagelig har tilhørt en Golgathascene. 1) En stående krigsknægt (fig. 276), 43 cm høj, der i højre hånd har holdt en genstand (et spyd?). 2) Overkroppen af en vrængende knægt, 29 cm høj, hvis højre, afbrudte arm har været oprakt, mens venstre fatter om (eddike)spanden. 3) Overkroppen af en knægt, 23 cm høj; bag hans hoved, med rundpuldet hue, ses en oprakt venstrehånd, der måske har holdt et spyd. De velkarakteriserede ligurer, der er afrenset for farver (få spor af kridtgrund og rødt bevaret), konserveredes 1959 af N. J. Termansen. 1897 erhvervet til Nationalmuseet (inv. nr. D 3562-64).

Fig. 277. Oblatæske skænket 1675 (p. 505). — L. L. 1965
Wafer-box donated 1675.

ALTERETSTILBEHØR

Altersølv. 1673 blev domkirkens altersølv: kalk og disk, forgyldt »brødske« og vinkande stjålet [52] (jfr. p. 508). To år senere skænkede nedennævnte kvinder, med en forhenværende bispinde i spidsen, et nyt altersæt. — Fra 1749 blev altersølvet opbevaret i de tre skabe[53] i højaltertavlens predella (jfr. p. 494); nu i boks.

Alterkalk (fig. 279), skænket 1675. Indskrift med graverede versaler på foden: »Gvd Til Ære Kierchen Til Beprydelse Och Menningheden Til Nytte Hafver Gvdelschende Matrone Kiersten Hansdatter Sl. Nicolay De Brobergwe[20] Forærit Denne Kalch Och Disch Til Aarhvs Dom Kierche Anno 1675«. Kalken, 29 cm høj, ind- og udvendig forgyldt, er 1675 samlet og forarbejdet af ældre dele, fod, skaft og knop fra o. 1600; bægeret er fra overdragelsesåret. 1948 blev den øvre rand omdannet og forsynet med halvlåg og hældetud[54]. Standkanten fornyet[55]. Knoppen, der er midtdelt af en bølgelinie afbrudt af ofte ovalbosser med opdrevne løvehoveder, har på over- og undersiden en drevet og ciseleret ornamentik bestående af småengle, Neptun med fork og forskellige slange-

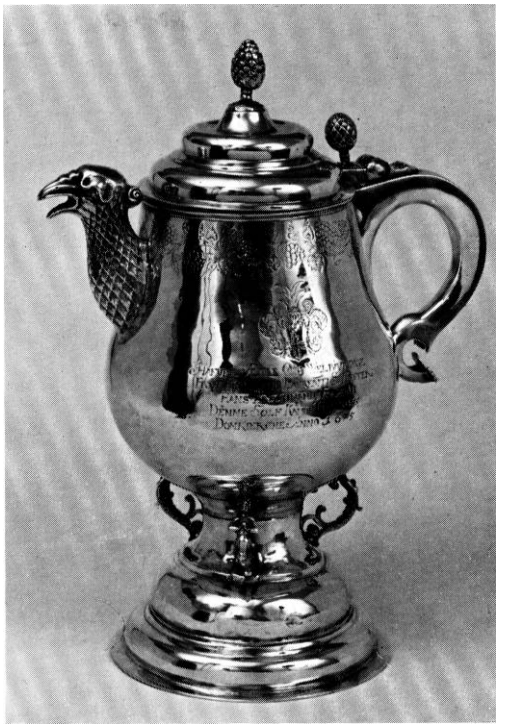

Fig. 278. Alterkande skænket 1675 (p. 505). - *Wine-jug donated 1675.*

L. L. 1965

agtige havdyr. På en fodtunge er med splitter fæstnet et med foden muligvis samtidigt, støbt krucifiks, hvis slyngbånd har »inri«. På fodtungen ved siden af fæstnet en jævngammel S. Clemens-figur, kirkens værnehelgen, siddende foran et anker, med hænderne foran brystet, reb om livet[56]. På fodpladen to ens mestermærker for Bartholomæus Jacobsen Stur (Bøje nr. 1357) og Århus bymærke (Bøje nr. 1340), under fodpladen stemplet »F. Hingelberg« [Århus], stammende fra bægertilføjelsen.

Alterdisk, 1730, omlavet af Sønnik Hansen Buxlund, Århus (Bøje p. 194), af domkirkens gamle kalk[57] (jfr. ovfr.). 20,5 cm i tvm, glat, med graveret cirkelkors på randen; bund og underside forgyldt.

Oblatæske (fig. 277), skænket 1675 af ». . . Margreta Christens Datter S. Hans Iørgensøn Strømmesøns«[58]. Den 11 cm høje æske, 13,4 cm i tvm., ud- og indvendig forgyldt, hviler på tre kronede løver og smykkes på siderne af store, drevne og ciselerede barokblomster samt foroven af en rudebort, kopieret efter kalkens. På lågets yderste, glatte rand giverindskriftens versaler. Under bunden to ens mesterstempler som alterkalkens.

Vinkande (fig. 278), 1675, med graverede versaler: »Hafver Ædle Och Welbivrdige Frve Frv Anne Lavrenti: Sl: Mester Hans Brochmands Forærit

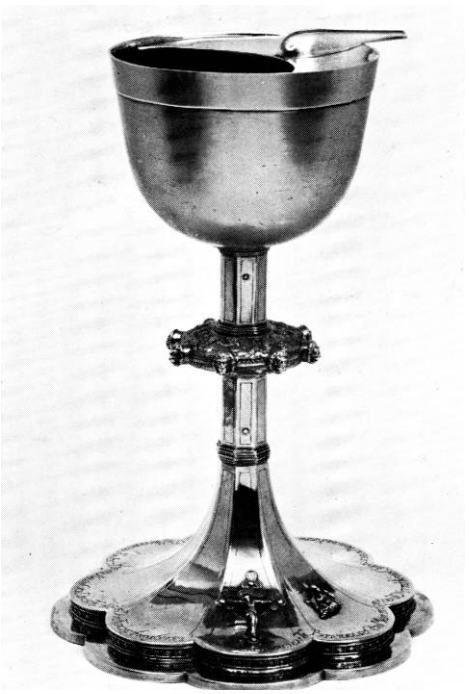

Fig. 279. Alterkalk skænket i 1675 (p. 504). — *Altar chalice donated 1675.*

Denne Sølf Kande Til Aarhvs Domkierche Anno 1675«[59]. Den 33 cm høje, særprægede kande, der sandsynligvis er gjort eller Århus Vor Frue kirkes alterkande fra 1667[60], har fået omdannet fod og låg henholdsvis 1733 og 1761.

Til skaftleddet er loddet tre støbte bøjler af form som renæssancekvindehermer, med hænderne sammenlagt foran brystet. Tuden er formet som en påfuglehals og -hoved med åbentstående næb, fint ciseleret. Hanken, med støbt, kogleformet gæk, ender forneden i udtunget, glat plade kronet af muslingeskal. Vindrueklasen på låget er oprindelig. På korpus er foroven graveret en vinranke, og midtpå står giverindskriften under bispindens våben (skjoldemærket et grenet kors, hjelmtegnet en gren)[61]. Foden blev 1733 ændret af Sønnik Hansen Buxlund[62], Århus (Bøje p. 194). 1761 måtte Johannes Sønniksen Buxlund, Århus (Bøje p. 195) omgøre låget[3]. Ved ændringen af foden er mestermærket antageligt forsvundet, rimeligvis Bartholomæus Jacobsen Sturs, der har leveret de øvrige dele fil altersættet (jfr. ovfr.).

Altersæt nr. 2. Kalk, 1907, leveret af juvelerer August Thomsen, København[63]. Under bunden mester-[64], og bymærke samt guardeinstempel for Chr. Fr. Heise. Tilhørende *disk.* — *Alterkalk nr. 3.* O. 1910, stemplet »WMF« for William Fuglede, København[65].

Berettelsessæt. Domkirken synes ifølge regnskaberne at have haft mindst tre sygesæt, beroende hos henholdsvis sognepræsten, øverste og nederste kapellan og hørende til de pågældende embeder[66]. Da de to kapellanembeder 1811 blev forenet, blev øverste kapellanens sæt overflødigt og solgt til Vejlby kirke[20] (Hasle herred). 1887 anskaffedes en ny kalk til kirkens tredie præst; denne kalk opbevares i præsteværelset, de to ældre hos de residerende kapellaner.

1) *Sygekalk og disk,* 1653, antagelig anskaffet af sognepræsten Hans Rhumann ved embedstiltrædelsen nævnte år, men efter hans død 1676 af enken, Anne Monrad, brugt som udbetaling ved gravlæggelsen af Chr. Monrad[67]. Efterfølgeren i embedet, Claus Andersen Trondhjem »tog sættet til sig«.

Kalken 15,5 cm høj inclusive vinbeholder og oblatgemme, udvendig forgyldt. Knoppen har seks glatte rudebosser med graverede versaler: »IHESVS« samt på over- og undersiden seks glatte tunger på prikket baggrund. Glat bæger hvori er indsat en *vinbeholder* med profileret låg og *oblatskruegemme,* begge dele »forbedret« 1707[20] af Lauge ITagerup[3], Århus (Bøje p. 193) (jfr. ndf.) og sandsynligvis tillige ændret senere[68]. Under foden graveret »HR« over »1653« for Hans Rhumann, samt vægtangivelsen »l2 l«[od][69]. Tilhørende, men omgjort *disk,* 7,6 cm i tvm., glat og ganske flad, på randen graveret cirkelkors; forgyldt.—†*Futteral* til sygesættet lavedes 1707 af Johann Zimmerman bogbinder[3], der fornyede dette og et andet 1739[20].

2) Nederste kapellanens *sygekalk og disk,* »omgjort« 1680[20] til embedets indehaver Melchior Jørgensen Sommerfeld. 11,3 cm høj inclusive vinbeholder, forgyldt. Sekstunget fod med profilstave på standkanten, sekskantede skaftled samt knop med rudimentære blade på over- og undersiden samt tre fremspringende bosser med graverede skønskriftsbogstaver »MIS« for ovennævnte sognepræst. Glat bæger, hvori *vinbeholder* af samme form, med glat, fladt låg, kanten skråriflet. Tilhørende *disk,* nok samtidig med vinbeholderen, glat, 7,4 cm i tvm.

3) Tredjepræstens *sygekalk og disk*[70], anskaffet 1887[71], udført året før af guldsmed P. Hertz, København. Glat bæger med vinbeholder og oblatskruegemme. Mestermærke »P. Hertz«, Københavns bymærke [18]86 og guardeinstempel for Simon Groth. Tilhørende disk med samme stempler.

†

Altersølv. Om det *middelalderlige* altersølv og andre †*skatte,* som uomtvisteligt har været i domkirkens eje, haves kun få efterretninger. Der findes enkelte summariske oplysninger om de indsamlinger af guld og sølv, der efter reformationen fandt sted for at ophjælpe den kongelige økonomi, især i forbindelse med besoldningen af soldater. 1535 fik Peder Ebbesen således brev på »17 mark og et lod hvidt sølv samt 66 mark og 8 lod forgyldt sølv og 30 løde mark sølv. . . for de *thu kaars,* huilche komme aff kirchenn och capittell konng. maiets. thill hiellp«[72]. — 10. maj 1537 kvitteredes for en *guldkæde,* hvori var 31 gylden, og

Fig. 280. Alterstage nr. 1, af messing, skænket 1705 (p. 509). - *Altar candlestick no. 1 of brass, donated 1705.*

13½ lod guld skrabning af *monstranser* af det sølv, der toges af Århus domkirke[73]. Endelig fik rentemesteren 12. september samme år kvittans på 27 lod guld i en *kalk* og *disk* af Århus domkirke[74].

Eftermiddelalderligt †*alt er sølv*[75]. †*Alterkalk og disk.* 1661, omlavet af et ældre sæt af »Bartholomæus guldsmed« [B. Jacobsen Stur, Bøje p. 192]. Det blev gjort større, forgyldt[76], fik navne »udgravet« under bunden og »nogle Behmske (bøhmiske) stene . . . omkring i knappen«[20]. Sættet blev stjålet 1673 (jfr. ovfr.).

†*Alter kander.* 1) Købt 1661 af hr. Johan [sognepræsten J. (Hans) Rhumann]; af sølv, vejede 56 lod[20]. Stjålet 1673[77]. 2—3) 1836, fra den kgl. porcelænsfabrik[21], »sortlakerede«, med låg[78]. 4) 1851, af stentøj [79].

†*Vinskeer.* 1673 blev en forgyldt »Brødeske« stjålet[77] (jfr. ovfr.) 1823 anskaffedes hos guldsmed Chr. Fr. Høegh (Bøje p. 199) en lille ske at lægge på altret til brug ved kommunionen[20].

†*Sygesæt.* 1) Lille *kalk og disk* af kobber, forgyldt, omtalt i inventariet for 1697, var 1711 i nederste kappellanens, Peder Skovs (d. 1707), gemmer. Ikke nævnt i inventariet 1718[20]. 2) Kalk og disk af sølv, 1713 anskaffet til ovennævnte Peder Skov, udført af Sønnik Hansen guldsmed [Buxlund] (Bøje p. 194). Johan Zimmermand bogbinder leverede †*futteral* hertil[80].

Fig. 281. Alterstage nr. 2, af sølv, skænket 1706 (p. 509). — *Altar candlestick no. 2 of silver, donated 1706.*

L.L. 1969

†*Sygevinflaske,* i inventariet 1697[20] omtalt som »1 liden hvid sølvflaske med tegnet J. K. 1648, på bunden 10 lod«, rimeligvis anskaffet af sognepræsten Jakob Knudsen ved hans tiltræden (1648). Omlavet 1707 (jfr. sygekalk nr. 1).

Alterstager. 1) (Fig. 280), af messing, givet 1705 af handelsmand Casper Nielsen Brandt, † før 1695, og hustru Anna Kielsdatter. De 87 cm høje, store og tunge stager (o. 1730: »ungefær 14 lispd.«[81], dvs. 112 kg tilsammen) hviler på tre liggende løver (fig. 282). På den flade fodplade lindes giverindskriften i to linier, med reliefversaler: »Foræret af velfornemme borger og handelsmand her i aarhvs Casper Nielsen/Brandt saa ogsaa sin kiere hvstrv Anne Kiels daater anno 1705 til aarhvs[82] domkircke«. Lysetorn af messing, der vokser op af en baluster med to huller til fæstnelse af lysepigge[83]. Den ene løve, der er lysere i godset og mere plump i udførelsen, er nok efterstøbt eller repareret, muligvis af »C Dyhr« (graveret på underfladen). Under den anden løve graveret »PH« (reparation).

2) (Fig. 281), af sølv, skænket 1706 af baron Peder Rodsteen og hans samme år døde hustru, Sophia Elisabeth Charisius. 70,5 cm høje og 528 lod[20] (8,18 kg) vægtige i sølv med en indvendig afstivning af jern. Tresidet fod dannet af båndknækkede volutbøjler og med blad- og blomsterornamentik i drevet og

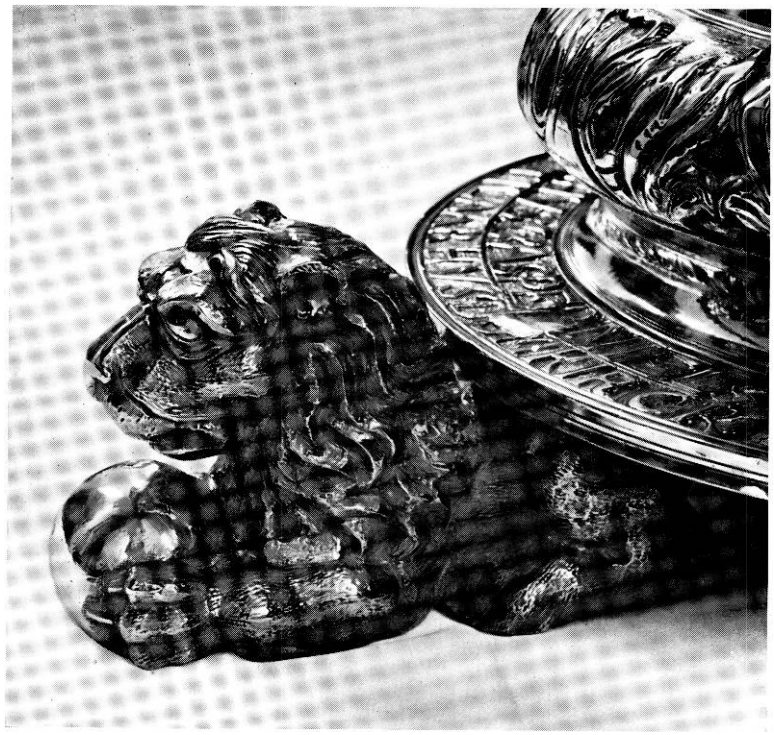

Fig. 282. Løvefod under alterstage nr. 1, jfr. fig. 280, skænket 1705 (p. 509). — *Lion with ball below altar candlestick no. 1, cf. fig. 280, donated 1705.*

L. L.1967

ciseleret arbejde. Sølvlysetorn. På foden er påskruet tre forgyldte, kronede kartoucheskjolde: 1) Cirkelfelt med graveret skriveskrift: »Anno 1706 Er desse Stager, Messehagel og AlterKlæde gifven til Aarhuns(!) Domb Kierchis Alter af Baron Peder Rodstehen og Hans Sahl. friherinde(!) Sophia Elizabett Charisius«. 2) Baron Rodsteens våben. 3) Ægteparrets kronede spejlmonogram PR SEC. Ingen stempler synlige. 1810 brugtes sølvstagerne kun ved højtiderne og på alle store festdage[84]. I sølvboksen.

Et par †*alter stager* af messing er omtalt i inventariet 1683 som »vel svage« til at bære 32 mk. voks, dvs. den størrelse vokslys, som dengang krævedes til alterlys. Solgt 1706 for 4 rdl. til biskop Johan Bräem[20].

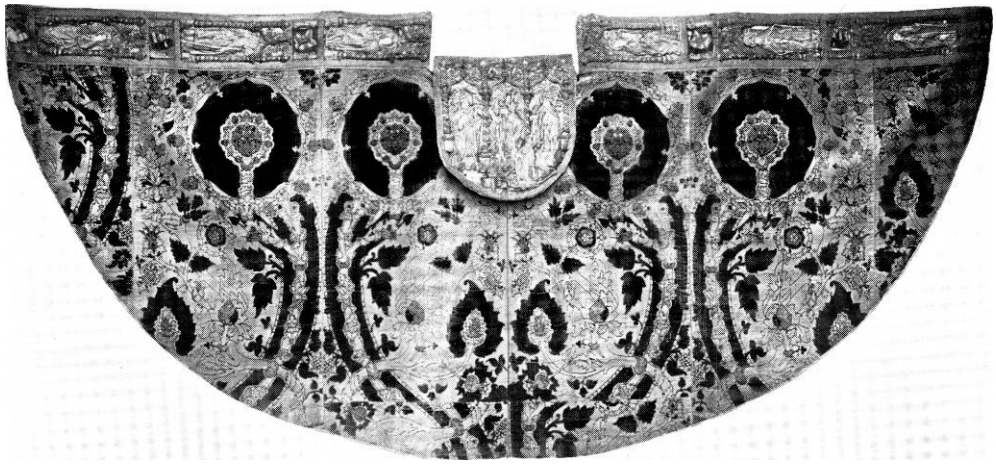
†*Trælysestager,* måske anvendt ved begravelser. 1806 omtales en stor, gammel trælysestage til eet lys[20]; forsvundet før 1831[21]. 1871 fandtes ti trækandelabre[71], nævnt endnu 1908[85].

†*Alterbøger.* Af kirkens alter- og salmebøger, defekte og forslidte gamle gradualer, ritualer, choralbøger og messebøger, der endnu på Hertels tid opbevaredes i nordre korskab, skal een nærmere omtales (jfr. i øvrigt *biblioteket).*

Christian IV.s *bibel* fra 1632, i folio, skænket 1634 af Jytte Brock. Den lukkedes med to sølvspænder og var på siden smykket med to sølvvåbner for

Brock og Skeel af omtrent 6 til 8 lods vægt. På bogens første side stod: »Denne Bibel haver jeg Jytte Broch, salig Hrr. Jørgen Scheels til Soestrup — Grevskabet Scheel — skienket og foerit til Domkirkens Alter. Desligeste en Bliants Messe Hagel (jfr. p. 522) og en rød Fløyels Alter Klæde (jfr. p. 487), med egte Guld og Sølv Fryndser og med Kapper dertil, paa min egen og min gode salige Hosbonds Hrr. Jørgens Veyne, Gud den Allermegtigste til Lof og Ehre, Kiercken til Forbedring og eneste Ihukommelse efter min salige Hosbonde og mig. Soestrup den 9 Juli Anno 1634[86].« — 1683 var sølvspænderne »afrøgte«, men i behold[20]; de repareredes 1699 af Lauridtz guldsmed [L. Christensen Wild, Bøje p. 103]. Forsvundet efter 1832[21].

Alterkrucifikser. 1) 1937[87], af elfenben[88], udført af billedhugger C. J. Baumbach. 2) Nævnt i inventariet 1907[71], af bronze, 22,5 cm højt, på trækors og -piedestal. I præsteværelset.

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 283. Biskop Niels Clausens korkåbe nr. 3. Italiensk arbejde fra 1400'rnes slutning, med bort- og rygskjoldsbroderier fra et nordtysk værksted fra 1500'rnes første fjerdedel (p. 515). — *Bishop Niels Clausen's cope no. 3. Italian work from the close of the 15th century. The embroidery on the buckler-shaped piece (clipeus) and the orphreys are from a North German workshop producing during the first quarter of the 16th century.*

TEKSTILER

Liturgiske dragter m.m. De mange paramenter, som kirken i lighed med andre domkirker har ejet, er i tidens løb reduceret til et fåtal, der nu er udstillet dels i kirken, dels i forskellige samlinger: Nationalmuseet, Kunstindustrimuseet og Den gamle By i Århus. De bevarede, fuldstændige messehagler og korkåben nr. 3 findes siden 1961 udstillet i store glasskabe i Sehesteds kapel (nordre apsiskapel). Oprindelig opbevaredes de i korskabene[89] (jfr. p. 535), hvor også gamle og ubrugelige dele gemtes til omkring 1870. De eksisterende, ældre paramenter, dvs. to bispekåber og fire messehagler[90], fik 1850 efter krav fra Oldsagskommissionen[91] plads i to skabe med glasdøre i »sakristiet«[92] i koromgangspolygonen (jfr. p. 289). Efter restaureringen 1867—70 overflyttedes paramenterne til glasskabe i Marselis' kapel[93].

Korkåber (pluvialer, jfr. p. 526). *1) Fragmenter af korkåbe[94] (fig. 285), fra 12—1300'rne, af guldbrokade med orientalsk præg. Bevaret er fem delvis samhørende stykker og strimler, hvis afskæringer og kantombukninger har dannet grundlag for rekonstruktion af en kåbe af almindelig, halvcirkulær form; det fulde mål kan dog ikke oplyses, fordi der mangler stykker både foroven og -neden[95]. Til kappen hører desuden en hætte, sammensyet af mange tøjstykker, der muligvis har været tilovers fra tilskæringen af kåben. Hætten, af samme stof og sammensyningsteknik som kåben (dog to stykker af andet stof med geometrisk mønster og bladranke) synes at have været tresidet afskåret forneden, hvor den var syet til kåben[96].

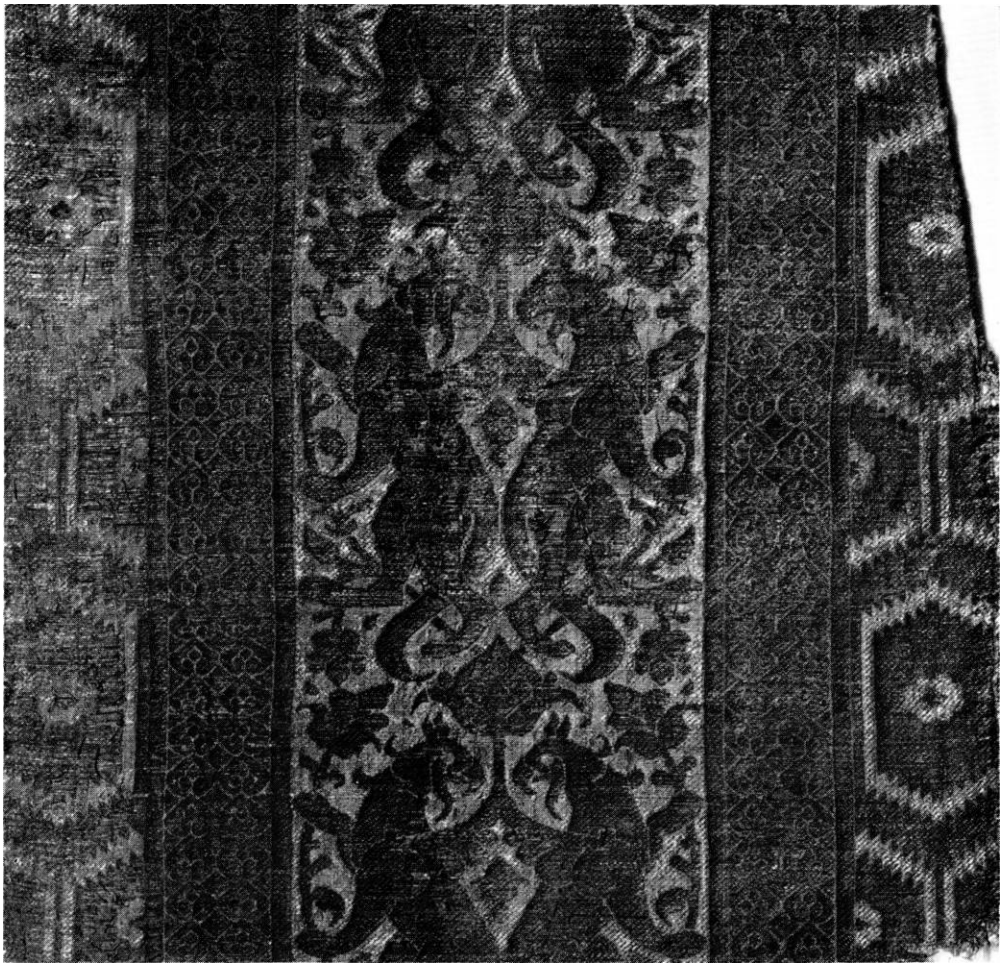

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 284. Rygskjold (clipeus) fra korkåbe nr. 3, fig. 283. Nordtysk arbejde fra 1500'rnes første fjerdedel (p. 517). — *Clipeus from cope no. 3, fig. 283. North German work from the first quarter of the 16th century.*

Den fornemme silkebrokade har grøn silkebund for mønsterindslaget af glatliggende, forgyldte membraner (fint skind eller tarmhud skåret i strimler). Stoffet er efter islamisk skik opdelt i striber med rhombemønster, hjerteformet bladmønster og det dominerende griffemønster[97], to rygvendte griffe, hvis vinger samles i en stiliseret lotusplante. Under konserveringen opdagedes to steder i vævekanten vanskeligt læselige rester af en indvævet, arabisk indskrift, i den specielle skriftart der kaldes »naskhi«[98].

Korkåben er senere blevet brugt på anden måde, måske som alterklæde; det fremgår dels af mærker efter en listeopdeling i rektangler, dels af små

L.L.1966

Fig. 285. *Korkåbe nr. 1. Detalje af det orientalsk-prægede stof, fra 12- 1300'rne (p. 512). — *Cope no. 1. Detail of fabric showing oriental influence, dating from the 13th — 14th century.*

stumper træ med grøn maling, der sidder fast på en ombukket kant. Siden 1870 i Nationalmuseet".

*2) (Fig. 286), 13—1400'rne. Af mørkebrun silkebrokade med guldtrådsmønster[100], islamisk arbejde fra middelhavsområdet. De bevarede, ret slidte og noget falmede stykker udgør største parten af en korkåbe af den almindelige, halvcirkulære form[94]; de konserveredes, og kåben rekonstrueredes 1968[101], hvorefter den måler 140 cm i længden og 312 cm i bredden[102]. Korkåben er syet med grøn silketråd, mens blå hortråd er anvendt ved tilsyningen af kantbåndet, som er af blå, satinvævet silke, der muligvis også har dannet foer. Silkestoffets mønster er vævet af guldtråd, bestående af membranguld i strimler (dvs. pergamentagtig, forgyldt hinde) spundet omkring en »sjæl« eller kerne

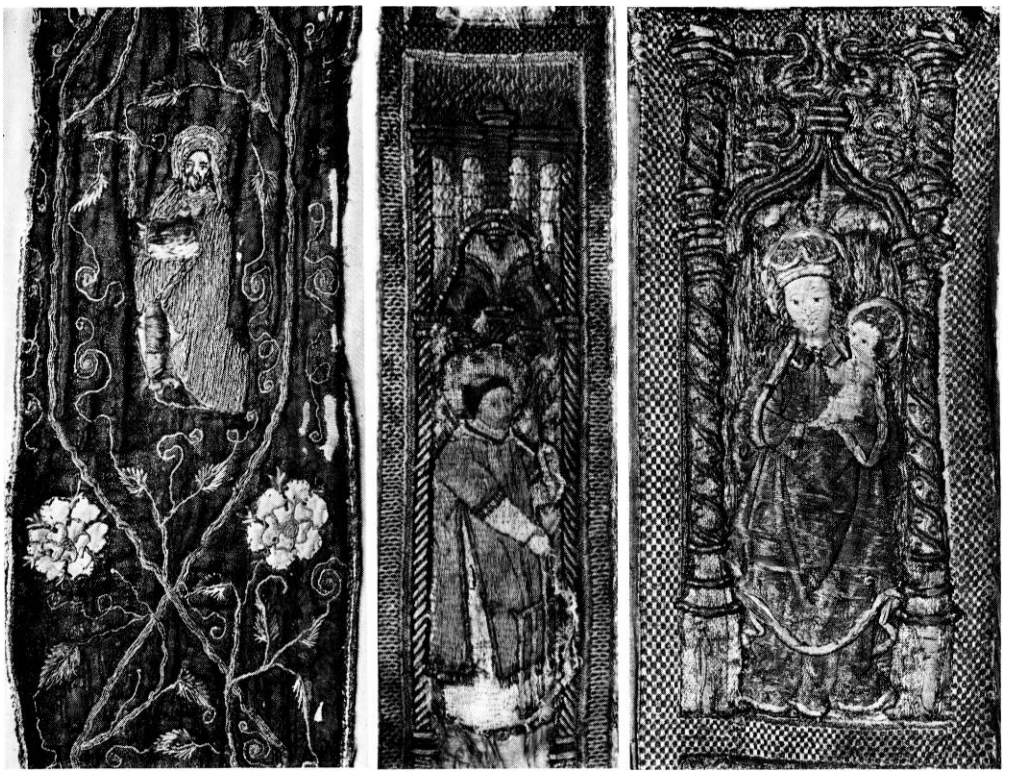
L. L.1966

Fig. '286. *Korkåbe nr. 2. Detalje af stoffet, islamisk arbejde fra 13—1400'rne (p. 514). — *Cope no. 2. Detail of fabric, Islamic work from the 14th — 15th century.*

af hør. Det fremkomne mønster er lotusblomster og slyngede ranker vekslende med heraldiske løver, der skiftevis holder krans af rosetter og halvmåne, som atter indkredser oval med indvævede kufiske skrifttegn for Allah. I Nationalmuseet[103].

3) (Fig. 283—284). Af guldbrokade med reliefagtig, rød fløjlsluv, af italiensk tilvirkning fra 1400-årene, med bort- og rygskjoldsbroderier fra et nordtysk værksted, fra 1500'rnes første fjerdedel. Rimeligvis skænket af biskop Niels Clausen († 1536) sammen med messehagel nr. 3 af tilsvarende stof, formodentlig i forbindelse med indvielsen 1531 af S. Christoffers alter i bispens †(grav)kapel (jfr. p. 76).

Den fornemme kåbe, der måler 141 cm i højden (inklusive bort) og 308 cm

L. L. 1966

Fig. 287—289. Detaljer af *borter fra liturgiske dragter. 287 og 288. Nr. 2 (p. 525) og nr. 1 (p. 525), nordtysk arbejde fra o. 1500. 289. Fra korkåbe nr. 3, jfr. fig. 283 (p. 516). — *Details of orphreys of liturgical vestments 287 and 288. No. 2 and no. 1, North German work from c. 1500. 289. Part of cope no. 3, cf. fig. 283.*

i bredden, er sammensyet med dekorativ effekt af fire stofbaner med samtidige øgninger forneden. På en guldgrund (nu næsten grønlig) med fløjlsluv i to højder er vævet et asymmetrisk mønster bestående af svajende grene, der ender i granatæbler omgivet af store rose-kronblade; smågrene med ananas- og tidselfrugter skærer tværs hen over hovedgrenene. Langs randen af grene og blade samt i småfrugterne er guldtråden trukket op i løkker. 1830[104] bl.a. forsynet med lærredsfoer, der tillige danner smal kant forneden.

Langs kåbens forkant en 19,5 cm bred, vævet og applikeret bort med to gange tre felter (intet felt ved nakkestykket) adskilt af småfelter med våbenskjolde. I felterne står helgenfigurer under søjlebaldakiner med krabbeblade. Rækkefølgen er, regnet fra oven, på heraldisk venstre side: 1) Maria Magdalene med salvekrukke, 2) biskop med stav, 3) Catharina med sværd stukket gennem hjul; på højre side: 4) Maria med det nøgne Jesusbarn på armen (fig. 289), 6) Barbara med tårn. Våbnerne, med heraldiske farver, er på hver side parvis: øverst Niels Clausens fædrene våben, derunder hans mødrene, Present,

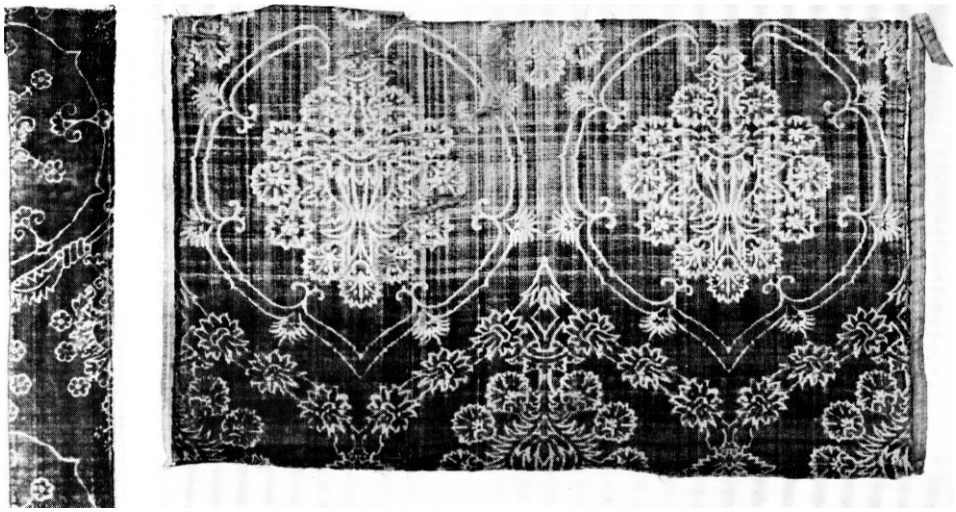
Fig. 290. Detalje af messehagel nr. 1, jfr. fig. 293. Domkirkens værnehelgen, S. Clemens, med donatoren, biskop Jens Iversens våbenskjold (p. 520). — *Detail of chasuble no. 1, cf. fig. 293, showing the patron saint of the cathedral, St. Clement, with the coat of arms of the donor, Bishop Jens Iversen.*

L. L.1966

og nederst hans morforældres, Bild og Qvitzow (jfr. †lektorium p. 542). Det 45x45 cm store rygskjold (fig. 284) har baldakiner som bortens med tre helgener, i midten Niels Clausens værnehelgen (?) (jfr. p. 430), S. Christophorus, stående i vandet støttet til en afgrenet stamme og med Jesusbarnet på ryggen. Til siderne står S. Clemens, domkirkens værnehelgen, med stav, bog og anker og en anden pave med stav og sværd, muligvis S. Urban I[105](?). Foran på flisegulvet knæler donatoren selv, biskop Niels Clausen, i bedestilling med bispestav i armen. Foran ses hans fædrene og mødrene våbenskjold på hver side af en bispestav stukket igennem en mitra.

Foroven fæstnet til borten er bevaret et 34 cm langt, 4,5 cm bredt lærredsbånd med broderi, der oprindelig har dannet lukke foran; de yderste 6 cm er en senere tilføjelse i guldtrådsknipling. Den oprindelige dekoration består af et rankeværk lagt af hvide snore ledsaget af guldtråd nedsyet med rød silke. Ranken løber ud i en spids hue(?) i guldtråd med blåt endende i guldtrådsring.

Såvel bort som rygskjoldets figurer og arkitekturdetaljer er applikationer syet på lærred, rygskjoldet tillige foret med papir over to lag grovere lærred. Fortegninger på lærredet ses på rygskjoldets flisegulv. Figurernes konturer og andre detaljer er markeret af kraftige, hvide snore ledsaget af guldtråd. Per-

Ole Woldbye 1967

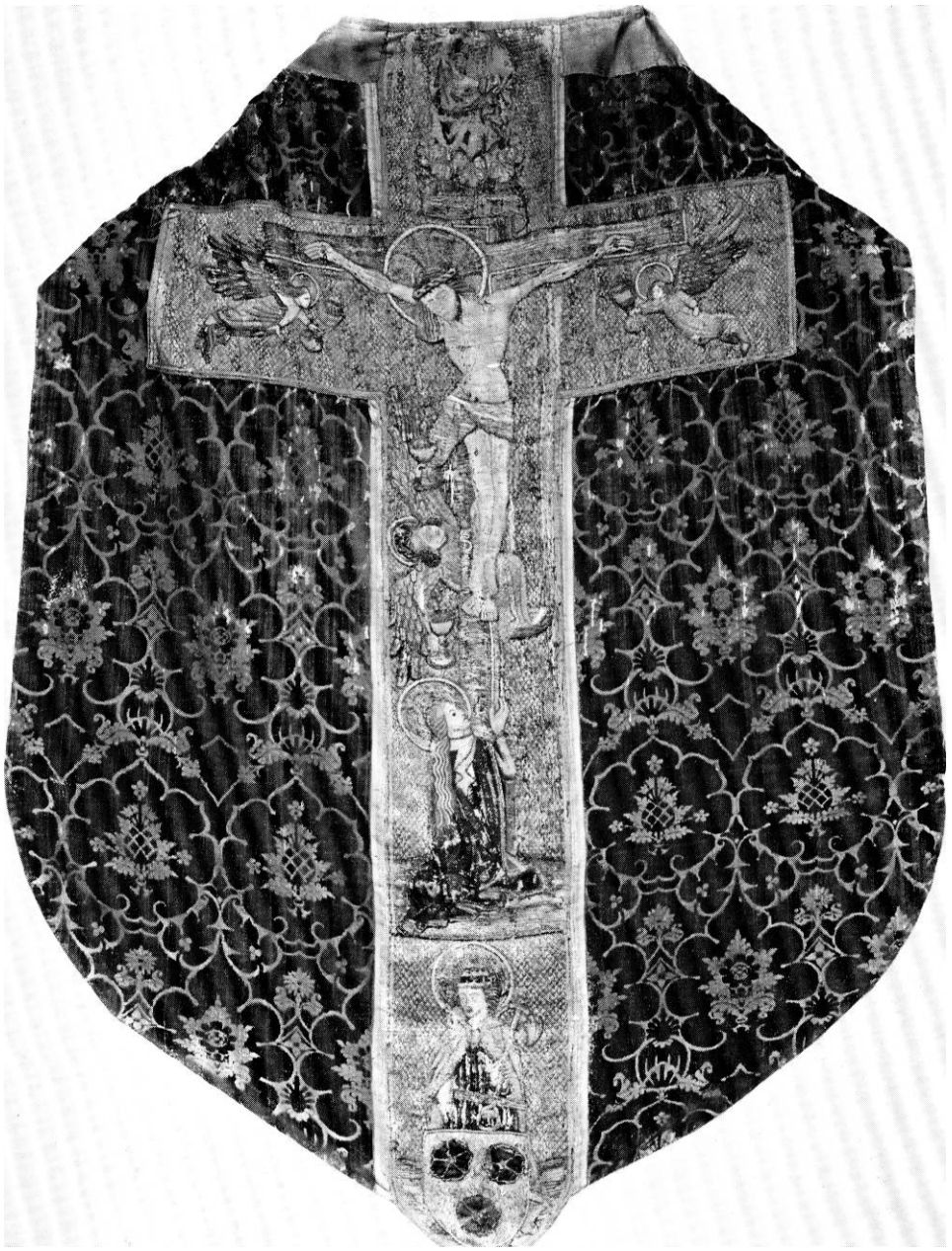
Fig. 291—292. *Fragmenter af liturgiske dragter. Italiensk arbejde fra 1400'rnes slutning (p. 524). — *Fragments of liturgical vestments. Italian work from the end of the 15th century.*

sonerne står på en baggrund af guldtråd nedsyet med rødt, også dragterne er stukket i guld, nedsyet med rødt, blåt eller grønt, ansigtstrækkene er med forskelligt farvet silke. Søjlerne er af guldtråd, baldakiner og søjleknopper blå. Rygskjoldet har ligeledes en blå kant inden for den vævede skaktavl-bort i guldtråd og rød silke. Flisegulvet er foran gult og rødt, bagved rødt og grønt.

4) »Bispekåben«, skænket 1706—07[106] af baron Peter Rodsteen (jfr. alterstager nr. 2, p. 509). Af grålig silkedamask, med indslag (»broschering«) af sølv og guld og med detaljer i sort silke. Stoffet har et af de såkaldte bizarre monstre[107] (fig. 298) med oprindelse i orienten, men senere efterlignet især i Frankrig og Italien. Kåben er ca. 120 cm lang; forneden har den en 20 cm høj bræmme af gul silke som underlag for en dobbelt, 11 cm bred sølvtrådsknipling. Monstret på begge lag kniplinger består af en række hjerteformede figurer vendt skiftevis opad og nedefter. En tilsvarende knipling bræmmede tidligere kåbens forkant (jfr. bispemaleri nr. 10), men erstattedes 1882[108] af en hvid silkebort med et broderet liljebladsmønster i lys- og mørkegrønt, isyet pailletter[109]; samtidig fik kåben nyt spænde og rygskjold af hvid silke med guldfrynser og guldgaloneret, latinsk kors. Indvendig er kåben foret med tyk, gul silke; 1961 istandsat og forsynet med ny bræmme-kopi[110]. Nu ude af brug.

5) 1963, af guldbrokade fra Firenze; borten kopi efter nr. 4.

Messehagler. 1) (Fig. 293). Rimeligvis skænket af biskop Jens Iversen (1449—82). Af rødlilla fløjl, italiensk arbejde fra 1400-årenes sidste halvdel, ryggen med korsbort hvorpå applikationer i guld og silke. Rygstykket er 124 cm højt og 92 cm bredt over skulderen, der har lukning på venstre side, kantet med et

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 293. Messehagel nr. 1, skænket af biskop Jens Iversen Lange. Stoffet italiensk arbejde fra 1400'rnes sidste halvdel, rygkorset med applikationer og broderier muligvis udført i Nordtyskland (p. 518). — *Chasuble no. 1, donated by Bishop Jens Iversen Lange. Fabric of Italian origin from the second half of the 15th century. The cross on the back with applique work and embroidery was probably made in North Germany.*

smalt lærredsbånd. Forstykket, 88 x 78 cm, har brystslidse, der ligesom halsåbningen er bræmmet af rød silke, kantet med røde lærredsbånd. Under brystslidsen en 8 cm bred lærredsbort med tavlet broderi i rødt og guld. Blågrønt foer.

Rygstykkets 16,5 cm brede korsbræmme, guldindvirket på lærredsbund, er indfældet i fløjlet. Herpå figurapplikationer: øverst Maria med barnet, siddende over skybræmme; hovederne afskåret af kantbåndet. Maria har grøn, gulskygget kjole og blå kappe. Herunder ses Jesus ophængt på det guldindvirkede kors; tre svævende engle i grønne og blå kjortler og med blå og røde vinger opfanger de røde blodsdråber i kalke. Den nederste engel, der holder to kalke til opsamling af blodet fra tornekronen, sidevunden og fødderne, sværer med benene anbragt på tværs af korstræet, mellem dette og Jesu ben. Ved korsets fod knæler Maria Magdalene, i rød, grøntforet kappe, hvorfra blå ærmer stikker frem. Nederst er tilsyet et stykke, men i øvrigt i samme bredde og teknik; her ses S. Clemens (fig. 290) i rød klædning under sølvkappe, med anker og patriarkalstav og med Jens Iversens våbenskjold foran sig. Figurerne er stukket på to lag lærred, et grovere under et linere. Broderierne er udført med mangefarvet silke i ret kraftige farver med fine skyggevirkninger og isyet en del guld- og sølvtråd, fortrinsvis i glorier, kanter, mitra, lændeklæde etc. Grove reparationer med hvid silke.

2) *Fragment af messehagel, fra 1400-årenes sidste halvdel. Af mørkegrønt, kipret uld med gaffelkors af mørkeblåt, tilsvarende stof, begge dele med applikationer af lærred samt broderier i guldtråd og hørgarn. Bevaret er ca. halvdelen af venstre rygstykke med en del af gaffelkorset samt en strimmel af forstykket syet til venstre skuldersøm. Stykkets længde er nu 122 cm, den fulde skulderbredde har været ca. 92 cm. Både for- og rygstykke har broderede blomstermotiver[111] (fig. 296), hvide, applikerede blomster på spinkle stængler i rødt og guld. Bladene, hvis midte er syet overen (læder(?)lap), er broderet halvt i rødt, halvt i gråt. Gaffelkors-borten, der har haft indlæg af papir, har et tilsvarende rankemotiv. Indleveret til Nationalmuseet 1870 af billedhugger Fjeldskov sammen med andre tekstildele fundet under restaureringsarbejder. Inv. nr. D 633 d.

3) (Fig. 294). Antagelig skænket af biskop Niels Clausen sammen med korkåbe nr. 3 (jfr. p. 515). Af samme italiensktilvirkede stof; på rygsiden applikeret et broderi, Kristus på korset over bispens våbenskjold, formodentlig nordvesttysk arbejde fra 1500-årenes første fjerdedel[112].

Rygstykket, bestående af to stykker stof sammensyet under korsbroderiet, er 120 cm langt og 94 cm bredt over skulderen, der lukkes med tre hægter i venstre side. Forstykket, der har samme halsåbning som messehagel nr. 1, måler 93 cm i længden (øget forneden) og 57 cm i bredden. Overalt kantet af rødt lærredsbånd; ufarvet lærredsfoer.

L. L.1966

Fig. 294. Messehagel nr. 3, skænket af biskop Niels Clausen sammen med korkåben nr. 3, fig. 283, af samme italiensktilvirkede stof (p. 520). — *Chasuble no. 3, donated by Bishop Niels Clausen, together with cope no. 3, fig. 283, of the same Italian-made fabric.*

Rygstykkets broderede, applikerede kors på lærredsbund er i alt 107 cm højt og 55 cm bredt. Kristus hænger på et kors formet som livets træ, med afskårne grene; træet er broderet med guldtråd nedsyet med rød silke, der tillige

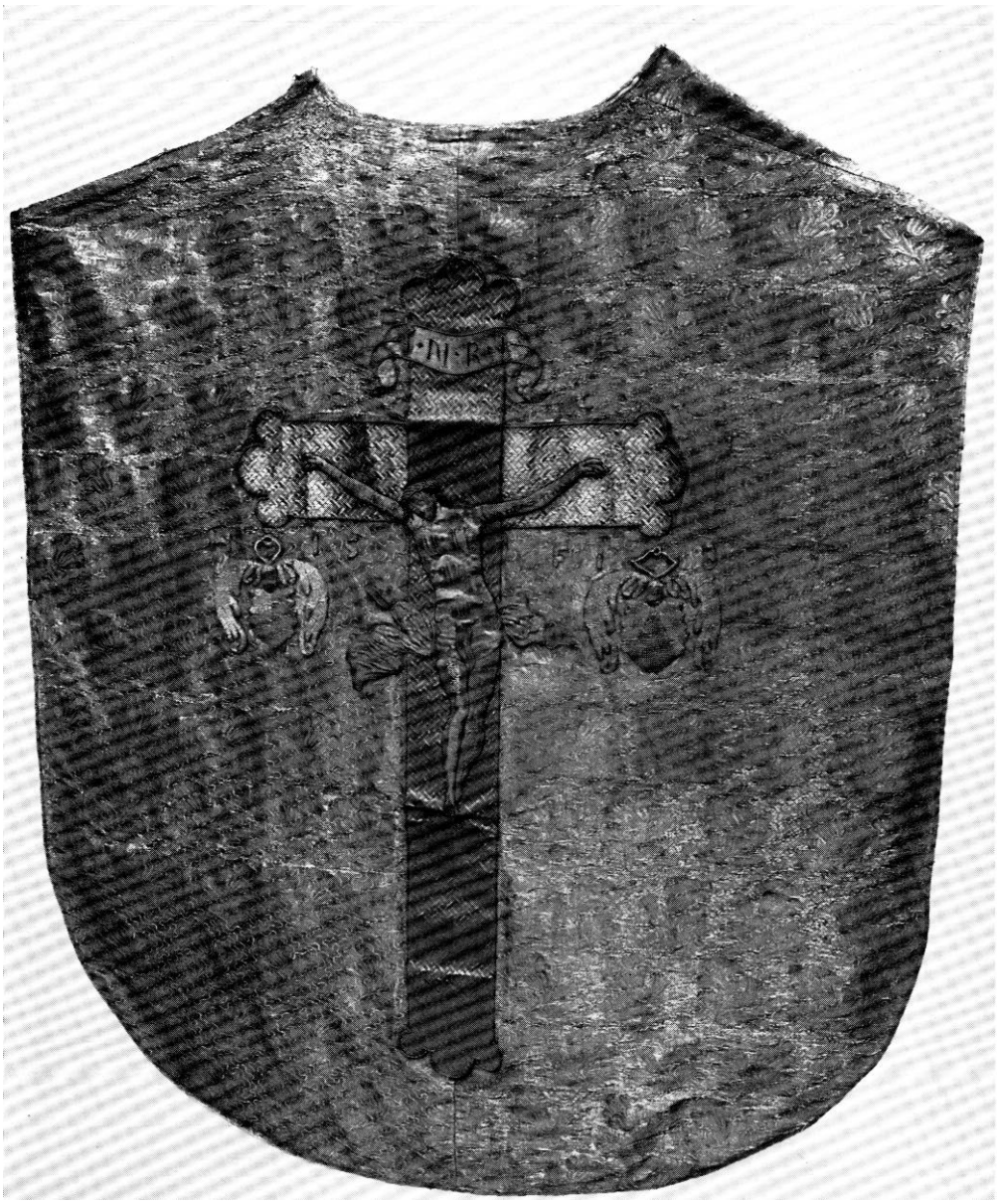
er anvendt i snitflader og detaljer. Det vokser op af Golgathahøjens karakteristiske klippeparti syet i guld og silke i grønt og gult; foran korstræets fod ligger et kranium, hvis detaljer er dårligt bevarede. Den plastisk udformede Kristusfigur, 44 cm høj, har mistet hovedparten af de med silke syede detaljer, der nu kun ses som svage fordybninger i lærredet[113]. De lidt klumpede arme og ben er antagelig omstoppede. Fuldt bevarede er derimod den med guldtråd broderede glorie, den flettede tornekrone istukket hvide perler samt lændeklædet, der har blåt foer; endvidere det brune hår trukket ud i trådspiraler. Det applikerede bispevåben er i sølv, nedsyet med blåt, og detaljer i hvidt med sølvtråd.

4) (Fig. 295). 1634 skænket sammen med andre donationer (p. 511) af fru Jytte Brock til minde om ægtefællen hr. Jørgen Skeel, d. 1631. Af rødlilla brokade med et mønster[114] af bølgende bånd omkring strøblomster, der er brocheret i guldtråd (fig. 297). Rygstykket 115 x 102 cm, forstykket 98 x90,5, med skuldersømme; både ryg- og forstykke sammensyet lodret af to længder. Smalt, guldindvirket kantbånd, rødviolet silkefoer. På rygstykket er applikeret et 89 cm højt kors, vævet af guldtråd i krydsmønster og kantet af bånd snoet i guld, blåt og rødt. Skriftbåndets »I N R I« er syet med sort fladsyning, kontureret med guldtråd. Kristusfiguren er udført i kraftigt reliefbroderi hovedsagelig med sølvtråd (på lærred), kantet af brun tråd; hår og skæg er brunt, tornekronen grøn, lændeklædet, af guldtråd, har blåt foer med sølvtråd. Under korsarmene applikerede våbner i sølv- og guldtråd for Skeel og Brock og med ægteparrets initialer: »H I S« og »F I B« i sølv, kantet af guldtråd.

5) (Fig. 300). 1706 skænket sammen med andre donationer (p. 510) af baron Peter Rodsteen til minde om hustruen Sophie Elisabeth Charisius, død samme år. Af mørkegrønt fløjl, sammensyet midtpå af to længder. Rygstykket 114x 100 cm, forstykket 98 cm langt, med skuldersøm og på den ene skulder sammenheftet med tre hægter. Kantet af sølvindvirket bånd; grønt silkefoer. På rygstykket et 92 cm højt kors dannet af et 13 cm bredt sølvbånd med indvævede sølvtrådsblomster og kantet af kniplinger ligeledes i sølvtråd. Under korsarmene påsyet to drevne sølvvåbner for Rodsteen og Marselis (hustruen gift 1° med baron Marselis), begge med mestermærke for københavnerguldsmeden Hendrich Reinicke (Bøje nr. 289).

6) Fra 1700'rnes sidste halvdel[115]. Af rødt silkefløjl, med guldgaloner, der dels kanter haglen, dels danner et 90,5 cm højt latinsk kors på rygstykket og på forstykket en midtstribe fra hals til nedre søm. Rygstykket er 106 cm langt, 73 cm bredt over skulderen, men 85,5 cm bredt, hvor stykket tunger ud forneden med en rundet afskæring. Lodret midt- og skuldersøm; venstre skulder sammenheftet ved tre hægter. Gult silkefoer og her indenfor tyndt lærred.

7) O. 1800(?) Af rødt silkefløjl, kantet af sølvgaloner og på rygstykket et

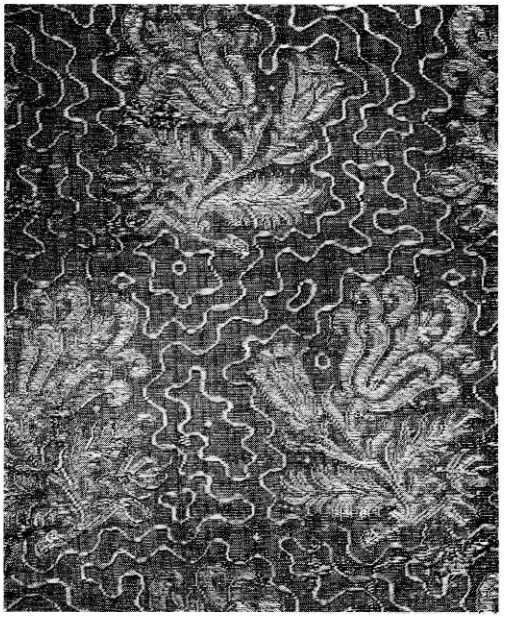

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 295. Messehagel nr. 4, skænket 1634 af fru Jytte Brock til minde om ægtefællen Jørgen Skeel, død 1631 (p. 522). — *Chasuble no. 4, donated in 1634 by Jytte Brock in memory of her spouse Jørgen Skeel, who died in 1631.*

tilsvarende latinsk kors, der når fra hals til den spidst aftungede nedre søm. Forstykket har blot et lodret dobbeltbånd. Rygstykket måler 12x83—85,5,

N. E. 1966 Sophus Bengtsson fot.

Fig. 296—297. Stofdetaljer. 296. Fra *messehagelfragment nr. 2, fra 1400'rnes sidste halvdel (p. 520). 297. Fra messehagel nr. 4, jfr. fig. 295, skænket 1634 (p. 522). — *Details of fabric. 296. From the fragment of chasuble no. 2, second half of the 15th century. 297. From chasuble no. 4, cf. fig. 295, donated in 1634.*

forstykket 87x77—59 cm. Sømme og lukning som nr. 6. Foeret groftvævet, ufarvet lærred.

Seks nyere messehagler opbevares desuden i Sehesteds kapel eller i skab i nordre korsarm.

**Fragmenter af †liturgiske dragter.* Tre stykker (de to af samme stof), alle af grønt silkefløjl fra 1400'rnes slutning, italiensk, med almindelige variationer af granatæblemønsteret[116]. 1) (Fig. 292), en strimmel (jfr. messehagel i Århus Vor Frue), 100,5 cm lang, 9,5—10 cm bred; lysbrun-grå æggkant. 2—3) (Fig. 291), de to stykker har hørt til samme dragt, men har ikke været syet sammen; begge i fuld vævebredde, 57,5 cm, hvortil en 1 cm bred æggkant, brun med hvid og grøn midtstribe. Det ene stykke 35,5 cm langt, det andet 23 cm. Siden 1927 i Kunstindustrimuseet[117].

**Bort-fragmenter* (jfr. p. 527) fra †korkåbe eller †dalmatica[118]. 1) To bræmmer, formodentlig nordtysk arbejde fra o. 1500, med broderier i guld og silke. Stykkerne (A og B), på lærred, henholdsvis 92 og 94 cm lange, 11,2 cm brede, er afrevet foroven og -neden, hvor de er stærkt slidt; siderne er delvis afklippede, men små rester er bevaret af et grønt silkekantbånd og af det grønne fløjlsstof, hvortil borterne har været syet[119]. Hver stribe har tre felter med:

L.L.1966

L.L.1967

Fig. 298—299. Stofdetaljer. 298. Fra bispekåbe nr. 4, skænket 1706—07 af baron Peter Rodsteen (p. 518). 299. Fra *forhæng eller *dække, fra 1700'rnes begyndelse (p. 527). — *Details of fabric. 298. From the bishop's cope no. 4, donated 1706—07 by Baron Peter Rodsteen. 299. From hanging or cloth, beginning of the 18th century.*

A) Kristus på verdenskuglen, velsignende og med åben bog i venstre hånd, den i Danmark sjældent forekommende S. Hubertus med jagthorn[120], og S. Laurentius med palmegren og rist (fig. 288). B) Maria med barnet, biskop med bog og stav, og uidentificeret (applikationen forsvundet). Figurerne er applikeret, syet på lærred med farvet silke; glorierne, enkelte konturer og detaljer er udført i guldtråd ligesom baggrunden og søjlearkitekturen. Hvælvene er blå, vinduerne gule med blå sprosser, taget rødt og gulvet gulbrunt. Vævet guldtrådskant. I Den gamle By[121].

2) To bræmmer, fra o. 1500, af rødlilla silke med broderier i guld og silke og med forbindende tværbånd. Borterne er afrevet foroven og -neden og temmelig slidte; de er 125 cm lange og 14,5—16 cm brede, kantet af hvidt-og-grønstribet bånd og foret med finere lærred over groft. På hver bræmme er broderet fire helgener, men ringere udført end på nr. 1; de står i sekskantede, fortløbende felter, syet med guldtråd. Ranketråde med silkesyede blade i grønt-hvidt og applikerede, hvide lærredsblomster med grønne tråde (fig. 287). Kun få helgener har bevaret deres attributter, den øverste, langskæggede helgen på den ene bræmme er antagelig Paulus med sit sværd, Andreas står næstnederst med korset og nederst Filip med processionskors; enkelte har bøger.

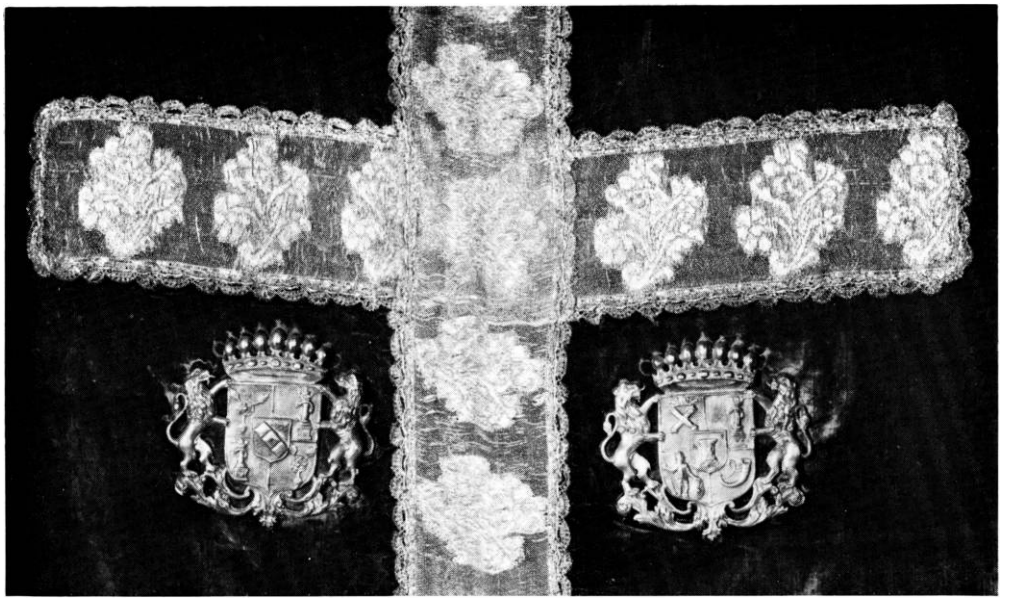
Silketråd er anvendt til ansigtstræk og kjortler, mens glorier og kapper er udført i guldtråd. Tværbåndet, 20 cm langt og 6 cm bredt[122], er af hvidt lærred sammensyet på midten, kantet med grønt og brunt og i øvrigt med broderier som bræmmernes; den applikerede blomst er dog her af rød silke med blå-gul midte og grønne tråde og bladene brune eller brune på grønt underlag. Fundet sammen med messehagel-fragment nr. 2. Siden 1870 i Nationalmuseet[123].

†*Liturgiske dragter.* Til domkirkens forsvundne paramenter har man kun et ringe kendskab gennem kirkeregnskaber og tilfældige andre oplysninger. Længst bevaret og derfor bedst oplyst var den †*korkåbe*, som rimeligvis var skænket af biskop Bo Mogensen Lang (1395—1423), måske i tilknytning til hans indstiftelse 1420 af et gravkapel og et alter (nr. 6, p. 75). Abildgaard omtaler 1770[124] kåben som den ældste af to gamle biskoppelige korkapper (den yngste biskop Niels Clausens, nr. 3). Den var »vævet og virket med Guld og Sølv i pallie guule Silke Bund«, antagelig en silkebrokade, med bort langs forkanten, »broderet med adskillige Figurer og Billeder«; kappen var hæftet sammen foran af et bredt stykke, hvorpå var broderet »Et hvit Dyrehoved af et Svin eller Biørn eller Hund i blaat Felt[125], det vil formodentlig sige biskop Bo Mogensens våben, et ulvehoved, som Abildgaard tillige har skitseret i sin dagbog (jfr. alter nr. 34, fig. 17). På ryggen havde kåben en hætte, muligvis blot et rygskjold (clipeus)[126] med broderi af Kristi hoved. Omtalt endnu 1810 af Hertel[127].

Angående de 1658/59 af den svenske oberst Königsmarck[128] skænkede tekstiler, se p. 487.

Ved 1600-tallets midte synes der at være foregået en oprydning i domkirkens paramenter, idet overflødige og gamle dragter solgtes til landsbykirker eller andre interesserede: 1647/48 solgtes en gammel korkåbe til Odder kirke (Hads hrd.), 1648 en brun fløjls messehagel til Egens (Mols hrd., Randers amt) for 15 sl. dl., 1651 nogle gamle »chors klæder« til bispen, Jacob Mathiesen (1645—60) for 15 sl. dl., 1652 en grøn fløjls messehagel til »hr. Willadz til Enssløff kirke« (Enslev, Gerlev hrd., Randers amt) for 9 dl., 1661 en hvid og rød damaskes messehagel til Malling kirke (Ning hrd.), der af »tvende mesterskræddere« vurderedes til 10 dl., 1663 en gammel messehagel til Karlby kirke (Djurs nr. hrd., Randers amt) for 4 dl., 1668/69 en tilsvarende for 3 sl. dl. til Tilst (Hasle hrd.) og 1671 en gammel, brun fløjls messehagel til »Tising« kirke (nok Tiset, Ning hrd.)[129] for 6 sl. dl., som hr. Christen i Viby betalte.

I domkirkens ældste inventarium for 1683/84 nævnes en række gejstlige dragter, der imidlertid ikke med sikkerhed kan identificeres og følges i de senere inventarier: 1) En rød messehagel med krucifiks, som på »højtidelige dage« bruges af medtjenerne (nr. 1?); 2) en gul gyldensstykkes messehagel, er forslidt og kasseret; 3) i dens sted en anden gammel, brun fløjls messehagel, som

L.L. 1966

Fig. 300. Detalje af messehagel nr. 5, skænket 1706 af baron Peter Rodsteen. Rygkorset vævet af sølvtråd, våbner af sølv for Rodsteen og Marselis (p. 522). — *Detail from chasuble no. 5, donated 1706 by Baron Peter Rodsteen. The cross on the back woven in silver thread, armorial bearings in silver representing Rodsteen and Marselis.*

hr. Melchior [Sommerfeldt, kapellan 1670—1710] har ladet forfærdige og nu bruges[1]; 4) bispens korkåbe (nr. 3). Blandt ubrugelige genstande nævnes: 5) En gul, gammel gyldenstykkes munke-korkåbe; 6) en gammel, liden gyldenstykkes messehagel; 7) en broget munkekjortel af rødt og hvidt; 8) en gul og blå damaskes bispekåbe; 9) en gammel, sønderreven gyldenstykkes [bispekåbe], 10) en korkåbe med sort og hvidt gyldenstykkes, næsten opslidt, 11) en grøn kappe af fløjl med frynser ved, 12) to forstykker af en korkåbe (borter p. 524 f.); 13) en gammel, grøn og gul, forslidt messehagel[20].

Andre tekstiler. Et **stykke* (genanvendt) *stof* (fig. 299) (dække eller forhæng). Stoffet, fra 1700'rnes begyndelse, er silkedamask, sandgråt, med storblomstret barokmønster. Det er 148 cm langt, med buet afskæring forneden, og 139 cm bredt; sammensyet af tre bredder og med flere øgninger og spor efter ældre sømme. På vrangen kantet af et 3,5 cm bredt, grønternet lærredsbånd; her tillige fastsyet seks grønne båndløkker til fæstnelse af stoffet. Siden 1926 i Den gamle By (inv. nr. 293:26).

Et †*tæppe* til korgulvet skænkedes 1831 af bispinde Charlotte Marie Birch; fem kvadratalen stort, i gobelinvævning, »et familiestykke«[71]. Det var foran alterfoden suppleret med et gammelt, vævet, gulbrunt tæppe[130]. 1884 udskiftet med et brysselertæppe[131].

L. L.1966

Fig. 301—302. *Signeter. 301. Domkapitlets segl, nr. 1, fra 1300—50. 302. Vikarernes broderskabs segl, nr. 2, fra o. 1450 (p. 528). — *Signets. 301. Seal of the chapter, no. 1, from 1300—50. 302. Seal of the Brotherhood of the Vicars, no. 2, from c. 1450.*

SIGNETER OG RÅBERE

**Signeter.* 1) (Fig. 301), domkapitlets segl[132], fra 1300—1350, af messing, spidsovalt[133], 8,0 cm højt og 5,1 cm bredt; foroven på bagsiden en øsken beregnet til ophængning i snor. Omskrift, mellem perlestave, med majuskler: »†S' : CAPITVLI . S(AN)C(T)I . CLEMENTIS . ARVSIEN(SIS) . ECCL-(ES)IE« (»Århus S. Clemens kapitels segl«)[134]. I overensstemmelse med legenden[135] knæler S. Clemens[136] bedende foran klippen, hvor gudslammet med korsfane viser sig, og peger med foden på det sted, hvor kilden vælder frem. Helgenens attribut, ankeret, ses foran og over hans hoved en majuskelindskrift: »ORANTE . S(ANCTO) . CLEMENTE« (»på S. Clemens bøn«)[137]. På bagsiden en sekundær jernplade, fastgjort med tre nitter, synlige på seglpladen; spor af et affilet greb (jfr. nr. 2). Seglet er brugt under breve fra 1407 til 1529. I Nationalmuseet[138].

2) (Fig. 302), vikarernes broderskabs segl[139], fra o. 1450 (jfr. altre nr. 16 og 31, p. 80 og 86), af kobber, spidsovalt, 7,2 cm højt og 4,3 cm bredt. Langs seglranden borter med perlestave og krydser. Omskrift med minuskier på skriftbånd: »Sigill(um) [fr]at(er)nitatis p(er)petuoru(m) vica(ri)or(um) arusien(sium)«

(»de århusianske evige vikarers broderskabs segl«). Apostlene Peter og Paulus står med deres attributter, nøglen og sværdet, på en konsol med liljenedhæng[140]. Mellem dem et skjold med domkirkens værnehelgen, S. Clemens' anker; over skjoldet pavens tiara og nedenunder fire liljer. På seglets bagside en sekundær jernplade, med greb, fæstnet med nitter, der bryder indskriften på seglpladen[141]. I Nationalmuseet[138].

**Råbere.* 1) (Fig. 303), anvendt til liturgisk brug, formodentlig middelalderlig, af malm, 52 cm lang, åbningernes tvm. henholdsvis 2,7 og 12 cm; den er glat og forsynet med to runde øskener, den ene med en rest af en jernkæde. Ifølge traditionen[142], bl.a. overleveret af Hertel (I, 2, p. 181), skulle en munk langfredag fra nordre galleri ved hjælp af råberen »skjelvende, og med en huul Røst« have råbt Judas' ord (fra Matthæus 27,4): »Jeg gjorde ilde, at jeg forraadte uskyldigt Blod«. Hertel meddeler, at han selv har set malmråberen i latinskolens bibliotek, hvortil den var hentet af rektor Jens Worm († 1790). 1826 afgivet til »Oldnordisk Museum«, inv. nr. MDXXVI.

2) Anvendt af tårnvægteren (jfr. p. 313f.), fra slutningen af 1700'rne, af kobber, 63 cm lang, mundingsdiameteren 25,5 cm; tildannet af een metalplade samlet ved en »tandet« søm, flad mundingskrave. I brug endnu 1845[71], men lå 1888 på nordre galleri[143]. 1896 afgivet til købstadmuseet Den gamle By[144]. Råberen, der toges i anvendelse 1706, men først rigtigt kom i brug 1734, blev da betalt af byen som et led i brandværnet. De ældste †råbere var af blik, der jævnligt fornyedes og repareredes[145].

Fot. i NM

Fig. 303. Den middelalderlige »*råber« nr. 1, anvendt ved den katolske liturgi. Nu i Nationalmuseet (p. 529). — *The medieval speaking-trumpet no. 1 used in the Roman Catholic liturgy. Now in the National Museum.*

HØJKORETS UDSTYR

Alterskranke fra 1871, efter tegning af arkitekt Walther, udført af snedkermester Ziegler[6]. Tresidet og ved stolper, smykket med englehoveder og blomsterranker, opdelt i 11 felter med snosøjler. Et felt i hver af de ydre, skrå sider danner låge. Træet står rødbrunt med forgyldning på søjler og detaljer samt grønt og sølv på bladværk.

Den forrige †*alterskranke* eller †»Tralverck hvorpaa Communicanter nedknæle«[20] var skænket anonymt 1677 (jfr. mindetavle). Hertel beretter[146], at skranken var anbragt på en forhøjning med tre afsatser, ½ al. 1 kvarter fra korgulvet, og kunne rumme en snes personer. Den strakte sig tværs over koret 4 al. fra alterbordet (jfr. fig. 150) og havde en åbning til hver side[147]. »Brystværket« bestod helt af drejede søjler, mens »Kammen« (håndlisten) og »knæleskamlen« var betrukket med rødt ruslæder. Årstallet 1677 og nadverordene var malet på den side, der vendte ud mod koret. 1810 var skranken marmoreret (Hertel), 1830 bronzeret[148]; 1840 blev knæfaldet og den øverste del malet rød, skammel og fod brun[21]. Fjernet 1871.

»Syvstagen« (jfr. fig. 76), syvarmet kandelaber af messing, støbt 1515 af Dirick Kron, Lübeck, på foranledning af biskop Niels Clausen.

Den i alt 342 cm høje kandelaber står på tre liggende løver (fig. 305), hver med et blankt skjold foran på brystet. Den koniske stamme består af syv led[149], det øverste cylinderformet, de øvrige sekskantede og affasede op mod de skarptprofilerede, flade skaftringe; nederste skaftled har spinkle, snoede stave på hjørnerne. Seks spiralsnoede arme støtter en tværliste, der bærer de syv snoede lysestager. Midtstagen er hævet fem cm over de øvrige; alle har skarptprofilerede lyseskåle med hulstave. I hver ende af tværstangen er der indtappet en ca. 26 cm høj halvfigur (fig. 304), der sidder i en skybræmme til livet; den afsluttende konsol er forsvundet. Hænderne, der er forsynet med tap og taphul, har antagelig fattet om et forsvundet skjold; højre hånd synes tillige at have holdt om en cylindrisk genstand, måske en kærte.

På skaftleddet mellem det nederste hold arme er fæstnet[150] et asymmetrisk skjold, hvorpå er aftegnet tre skjolde af samme form, stiftsvåbnet med gudslammet og Niels Clausens mødrene våben (courtoisimæssigt vendt) og herunder Niels Clausens fædrene våben.

På fodskålens overside reliefskrift i to bånd, gotiske majuskler på skraveret baggrund: »Hoc candelabrum[151] reverendvs in chr(ist)o pater ac d(omi)n(u)s d(omi)n(u)s nicolavs clavson fecit/ fieri anno d(omi)ni mdxv. dirick kron het dis(s)e(n) lvcter make(t). orate devm pro eo« (»denne kandelaber lod den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. Niels Clausen gøre i Herrens år 1515. Dirick Kron har lavet denne lygte. Beder Gud for ham«). Såvel bogstavernes

L.L. 1967

Fig. 304—305. Detaljer fra »syvstagen«, jfr. fig. 76, udført 1515 af Dirick Kron, Lübeck, på foranledning af biskop Niels Clausen. 304. Figur fra tværstangen. 305. Løvefigur under foden (p. 530). — *Details from the seven-branched candelabrum, cf. fig. 76, made in 1515 by Dirick Kron of Lübeck for Bishop Niels Clausen. 304. Figure from the crossbar. 305. The lion figure at the base.*

form og den lidt usikre udførelse som baggrundsskraveringen for den *sidste* del af indskriften med bønformularen viser, at denne er en tilføjelse, men at dømme efter det spejlvendte d i »devm« endnu inden støbningens afslutning[152]. Indskriften svarer stort set til korskabenes og †lektoriets, begge med samme bønformular, der da også her må formodes at gælde biskoppen og ikke mesteren.

På en tegning af lysestagen fra o. 1750[153] ses på tværstangens underside et †tunge- eller buenedhæng, måske de »kniplinger af messing«, som Mickel Olufsen rodtgyter (messingstøber) 1717 forsynede stagen med[3]. Rundt om på løverne (pande, snude og skjold) er anbragt forskellige stempler stammende fra reparationer[154].

»Syvstagen« tilhører en gruppe syvarmede storstager, der er velkendt i Nord- og Østeuropa[155]. På gammelt dansk område er foruden Århus-stagen bevaret endnu tre kandelabre[156], i Lund og Ribe domkirker fra 1400-årenes sidste fjerdedel, samt i Viborg domkirke, hvis »lysklove« ifølge sin indskrift er udført f494 af »Dirc Kron to Lyb«[157]. Omend Århus-stagen afviger fra de øvrige, findes dog visse lighedspunkter med kandelabren i Viborg, som f. eks. fodskålene, armenes umotiverede placering midt på skaftleddene og figurudformningen (løverne, halvfigurens trækfællesskab med læsepultfiguren i Viborg). De for Århus-kandelabren specielle træk har Dirick Kron formentlig hentet i sin hjemby, Lübeck, hvor han omtales 1479 til 1528[158]. De spiralsnoede stave genfindes flere steder her, bl.a. i Mariakirkens forskellige gitre fra o. 1500[159]; til den

L.L. 1967

Fig. 306—307. Detaljer fra korskabene 1508, jfr. fig. 308. 306. Dragehoved under gavlens fialespir. 307. Løve under nordre korskabs nordvange (p. 534). — *Details of the choir cupboards 1508, cf. fuj. 308. 306. Dragon's head beneath the pinnacle of the gable. 307. Lion at the base of the north side member of the north choir cupboard.*

skjoldbærende løve findes paralleller blandt samtidige akvamaniler og stager af nedresachsisk oprindelse[160].

Benævnelsen »syvstagen« findes første gang 1745 i begravelsesprotokollen[67] (nr. 10) under omtalen af Christen Munks gravsten († 1579), på hvis østre ende den stod i koret. 1646 nævnes dens placering i koret i forbindelse med anskaffelsen af 28 mk. voks til de syv lys[20]. Efter at have været fjernet under hovedrestaureringen 1867—71 er den nu genanbragt i koret.

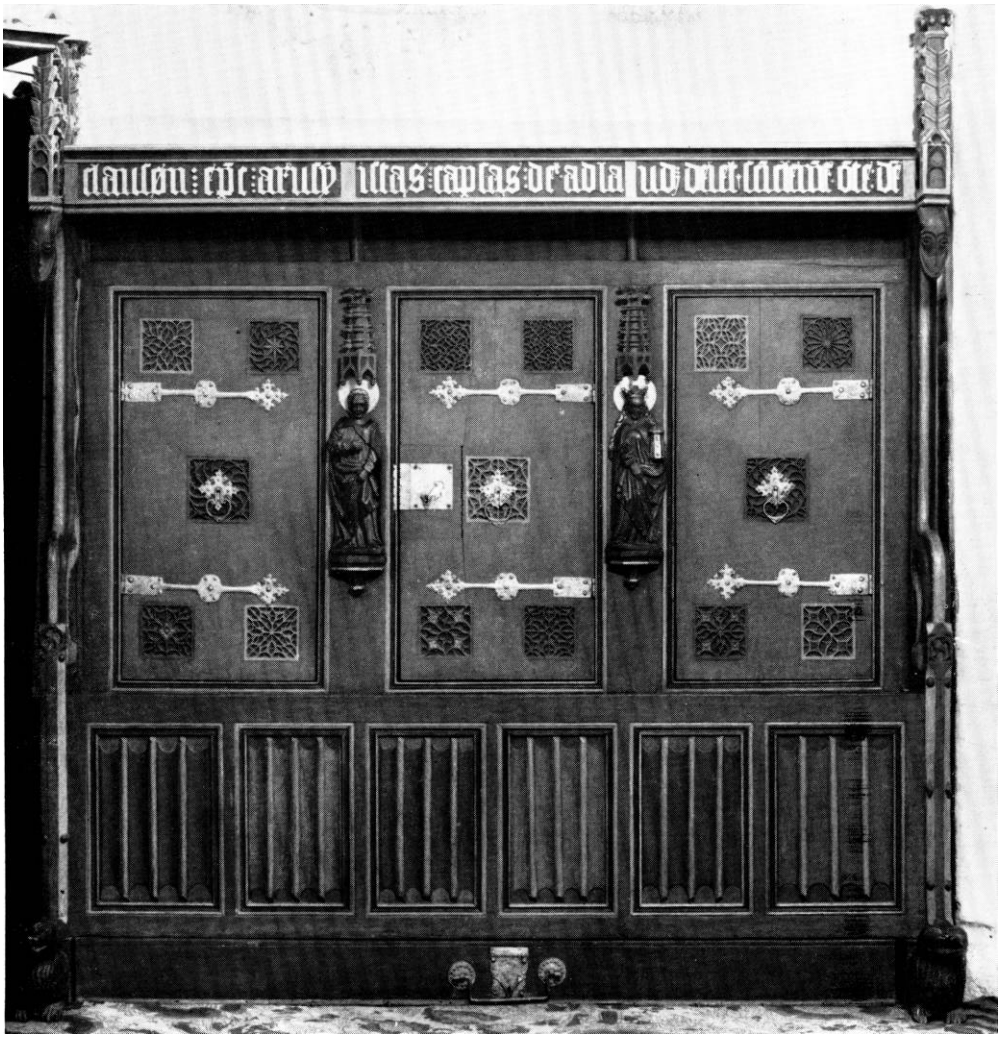
†*Bogstole.* 1646/47 blev »stolen, som man lægger bibelen på i korsdøren«, repareret af Jørgen snedker. 1664 nævnes en lysepibe til den. 1699 blev to bogstole (og en læsestol) opbevaret bag koret[20]. — En ny bogstol til disciplene »når der holdes kor (dvs. korsang) udi kirken«, lavedes 1727 af Jacob Chrestensen snedker og maledes af Jens Hansen maler[161]. Endnu 1786 omtales to gamle bogstole stående i koret[3].

Døbefonte med tilbehør, se p. 546.

Krucifiks, se p. 555.

Korskabe (fig. 308) ifølge indskrift skænket 1508 af biskop Niels Clausen. De to skabe, ændret 1708 og gennemgribende restaureret og fornyet 1871 og 1892ff., fremtræder nu ens, på oprindelig plads på hver side af høj altertavlen foran korskrankemuren.

De 233 cm lange skabe består af en fremspringende, 78,5 cm høj, på løver hvilende, kisteagtig underdel, hvis forside er smykket af seks foldeværksfyl-

L.L. 1967

Fig. 308. Sondre korskab, skænket 1508 af biskop Niels Clausen (p. 532). — *Cupboard in the south side of the choir, donated in 1508 by Bishop Niels Clausen.*

dinger; foroven har den låg, forneden skuffe i skabets fulde bredde; herover tre høje skabslåger, hvis rammeværk smykkes af fritstående helgenfigurer, der rimeligvis ligesom beslagene stammer fra restaureringen 1871. Mellem de dekorerede vanger en baldakin, på hvis friser er skåret giverindskriften, med reliefminuskler, nordskabet: »A(n)no. d(omi)ni. mdoct(av)o. Reuerend(us). in. (christo). p(ate)r et. d(omi)n(u)s. d(omi)n(us). nic(ola)(us)«. — Sydskabet: »clausøn. ep(is)c(opus). arusi(ensis) istas. capsas. de(di)t. adlaud(em) dei et. sa(ncti) clem(en)t(i). o(ra)te. de(um)«. (»I Herrens år 1508 gav den ærværdige

fader og herre i Kristus, hr. Niels Clausen biskop af Århus, disse skabe til ære for Gud og den hellige Clemens. Beder Gud [for ham]«).

Begge skabe har bevaret de oprindelige løver[162] (fig. 307), hvis kroppe er fuldt udskårne (men forskellige) under de vanger, der vender mod altret, mens ydersidernes, mod murpillerne, blot har forkroppe med manke. Skabslågerne har hjørne- og midtkvadratfelter i gennembrudt arbejde samt (fornyede) korsblomstbelag. De tre oprindelige gavle (nordskabets nordvange fornyet), kronet af korsblomstspir og fialer, har en til korstolene (og kordør-karmene) svarende udformning og dekoration. Vangernes forkant har en kraftig profil, flad rundstav mellem to hulstave, der under baldakinen løber ud i et dragehoved (fig. 306). På vangernes indvendige sider er en reliefskåret bølgeranke med korsblomster og vindrueklase, der vokser op fra en grenstump. På ydersiderne, mod altertavlen, er øverst skåret drager, fra hvis mund en ranke med blade og vindrueklase skyder op (fig. 310). Herunder er et rektangulært felt med stavværksvinduer over en kølbueportal på snosøjler og med korsblomster udgående fra buen. Under denne står en (helgen)figur, i nord en konge, antagelig fra 1871, i syd en oprindelig Maria Magdalene med salvekrukken, flyttet fra søndre skabs forside[163]. Vangernes ydersider mod murpillerne er udekorerede. — Skabenes oprindelige bagklædninger med profileret rammeværk er bevaret, derimod ingen hylder[164].

1708 fik hvert skab et løvværkstopstykke, skåret af Ulrich Mathisøn billedhugger[3], og det ene skab, antagelig det nordre, tillige en ny dør[165]. Hermed var skabene, som af Hertel beskrevet[166], nok lige høje og brede, men dog »hver i sin Facon«. Hermand maler stafferede dem med egefarve og forgyldning på lister, indskrifter, beslag og låseblik, mens »et Blomster« blev forgyldt og skyggelagt på den nye dør[3]. 1840 blev skabene genopmalet med lys, flammet egefarve[6].

Under hovedrestaureringen 1871 foretog snedkermester P. Ziegler efter arkitekt Walthers udkast[163] en istandsættelse, der omfattede betydelige forandringer[167]. Topstykkerne fjernedes, baldakinen fornyedes (dog ikke indskriftlisten), ligesom dele af fiskeblæreornamentikken på dørene og figurerne til forside og gavle blev nyskåret. Særlig nordre skab fik flere fornyelser i fyr, såvel foldeværksfyldingerne (kun den tredie fra nord oprindelig) som skabslågerne, ligesom hele nordvangen blev nyskåret. Indvendig på midtsprossen malet: »1871. October. P. Andersen. N.«.

Allerede 1890[8] ønskede man at gengive korskabene deres oprindelige udseende og opsatte efter Magnus-Petersens forslag 1891[71] et nyt »liljegalleri«[168], som korstolenes. En staffering svarende til den oprindelige farvelægning[8] måtte opgives på grund af manglende spor, hvorefter skabene bonedes[169]. Efter Det Særlige Kirkesyns tilskyndelse nedtoges 1925[170] det opsatte liljegalleri, og skabene fik den nuværende, brogede staffering[171].

L.L. 1964

L.L. 1967

Fig. 309—310. Beslægtede skæringer fra korets udstyr. 309. Detalje fra søndre korstolerække, østvangens indvendige side (p. 536). 310. Detalje fra søndre korskab 1508, jfr. fig. 308, nordvangens udvendige side (p. 534). — *Kindred carvings from the furniture of the choir. 309. Detail from the south row of choir stalls, on the inside of the end-panel. 310. Detail from the south choir cupboard 1508, cf. fig. 308, outside of the north panel.*

Korskabene har oprindelig været beregnet til opbevaring af præsternes klæder, således som omtalt 1666[15]. Hertel nævner[166], at det søndre skab rummede alterklæderne, prædikestolens betræk, præsternes messeklæder samt messehagler, skjorter m.m. Det nordre skab indeholdt i de katolske tider altrets »fordums rigere Beklædning«. Siden henlagdes her kasserede alterklæder, hagler, korkåber etc. (jfr. p. 512) samt forskellige bøger »til Præsternes Afbetjening i selve Kirken« (jfr. p. 510).

Korstolene (jfr. fig. 76) er antagelig sat i værk som et af de første led i indretningen af biskop Jens Iversens nybyggede kor (jfr. †kordøre p. 540), og har rimeligvis stået færdige sammen med korskabene og lektoriet 1508.

Stolene står nu på et (nyere) podium i to rækker langs henholdsvis nordre og søndre korskrankemur. Hver række omfatter 15 sæder, men har tidligere haft 18, hvortil har sluttet sig en †række i vest til prælaterne, afbrudt af kordøren (jfr. fig. 150), nedbrudt i forbindelse med †lektoriet 1775ff., samt en †pultrække foran de langsgående stole, fjernet omkring 1653ff. (jfr. nedenfor).

Korstolene, der har mange dekorative træk fælles med korskabene (p. 532ff.) og korsidedøren (p. 538), er stærkt omdannede, dels i takt med korets inventarændringer 1775 og 1821, dels ved restaureringer 1871 og i 1890'erne. Af op-

rindelige dele er først og fremmest bevaret de egentlige stole med armlæn og bagklædninger (dog omplaceret) samt de to gavle mod øst, mens de vestre er kopier og ligesom rygpanelerne (dorsale) og baldakinerne fra 1871. Et brudstykke af den oprindelige *korsblomsttopliste (fig. 264) findes nu i Nationalmuseet[172].

Stolene er udformet efter det traditionelle skema med gennemgående, svungne arm- og ryglæn, hvis profilerede sidestykker kunne danne støtte for kannikerne under de forskellige stillinger, de måtte indtage under messen. Hver af vangerne, der adskiller de enkelte sæder, har segmentformet udsparing for de nyere vippesæder og ottekantede søjler både under armlæn og sæder. Vangerne på de 11 øverste stole i nord og de 12 tilsvarende i syd har skrå fodkant, resten vandret, med snoede søjler forneden, over sæderne med knækket forløb. Håndstøtterne, der enten er kraftigt opskårne eller helt fornyede ved restaureringen 1871, er for størstedelens vedkommende formet som skæggede mandshoveder, et enkelt kvindehoved ses dog i nordsiden som nr. 3 fra vest; på den vestligste både i nord og syd løber vangens forkant ud i en oprullet knop med sideblade eller stjerne.

De to oprindelige gavle i øst (jfr. fig. 76) svarer i opbygning og udsmykning til korskabene og i øvrigt til de samtidige korstole i Horsens klosterkirke. På østsiden af gavlene er der under armlænshøjde et baldakinkronet felt med beskårne relieffer (fig. 311—312), i nord af Johannes Døberen[173] med lam på bog, i syd Kristus som verdensdommer siddende foran(!) regnbuen og med sværd og lilje foran glorieskiven[174]. Over dette felt er der på begge sider af vangerne reliefskårne drager med bølge- eller vinranker (fig. 309). Ligesom på korskabene ender vangernes forkant i et udskåret dragehoved, vistnok fornyet i syd. Fialer flankerer topstykkets kølbuefelt, med krabbeblad-spir. I feltet et reliefskåret skjold, i nord med korslammet, domkapitlets våben, i syd et kors. Efter Walthers tegninger[163] opsattes et nyt rygpanel med baldakinskæringer i hvertandet fag, hvortil anvendtes rester af oprindelige dele, og ny baldakin med korsblomstfrise tilføjedes[175].

Stolene står nu afrensede for farver og blot ferniserede. Baggrunden for gavlenes skæringer veksler mellem rødt, brunt, grønt og blåt, mens figurreliefferne er ustafferede; forgyldning ses på enkelte lister, på glorier og skjolde.

Korstolene har i tidens løb undergået mange ændringer og istandsættelser. Et kirkesyn 1770, der konstaterede, at »ved korstolene må meget nyt gøres«, blev udgangspunkt for det efterfølgende store indgreb, der medførte fjernelsen af flere stole (jfr. p. 538). Af arkitekt Næss' overslag[4] i forbindelse med restaureringen 1775 (jfr. p. 306f.) fremgår, at man ønskede stolene forbedret og istandsat med »Affald fra den øvrige Reparation af træe Materialier«; gulvet skulle føres i vatter, og stolene, der stod krumme og skæve, skulle føres i lige

L. L. 1964

Fig. 311—312. Korstolenes to østgavle. 311. Sondre række: Kristus som verdensdommer. 312. Nordre række: Johannes Døberen (p. 536). — *The two eastern end-panels of the choir stalls. 311. South row: Christ at the Last Judgment. 312. North row: John the Baptist.*

linie, underlaget til stolene måske fornys[176]. Panelerne bag ryg og under sædehøjde med de mange årstal, navne og initialer[177] skåret af latinskolens disciple[178] er muligvis flyttet ved denne lejlighed eller måske i forbindelse med den istandsættelse 1821, der var forårsaget af de tre †skriftestoles fjernelse (p. 538). Arbejdet herved og andetsteds i koret udførtes af snedkermester Albech, således at det svarede aldeles til det gamle, »der bærer Oldtidens herlige Præg«[6].

1809[179] var stolene anstrøgne med cinnoberfarve; i hvert af rygpanelets fag var i hjørner og i midten, »hvor Jesu Navn er afbildet paa Catholsk Maneer«, belagt med guld. Vangernes skjolde havde sølv som baggrund for korset samt et hvidt anstrøget lam. Ifølge Schytte[148] blev korstolene 1830 malet mørkebrune, tidligere havde de været blå. 1840 fik alt træværket i koret en lys, flammet egefarve[6]. — Den istandsættelse af korstolene, der 1871 var foretaget under arkitekt Walther, ønskedes allerede 1890 revideret i lighed med korskabene[180]. Men undersøgelser viste, at »næsten ingen del« af dem var gamle, ligeså lidt som oprindelige farver var bevaret[181]. Man indskrænkede sig derfor til at opsætte et nyt liljegalleri 1896[182].

†*Korstole.* Den vestre række med »Prælaternes Stol« (for den der celebrerede messen og hans to hjælpere) samt stole til »Dignitarerne«, var ifølge Hertel[183] anbragt på tværs, lige mod altret. De blev borttaget 1775ff. ved †lektoriets omdannelse[184] (jfr. nedenfor). Allerede 1653 var dog fire stole »under korsdørene« blevet nedbrudt og indsat i det »inderste kapitel« (jfr. p. 285 f.), antagelig de samme stole der »begæredes til købs« af sognepræsten Jacob Bondesen til Skivholme kirke[185].

1646/47 solgtes fra domkirken for 2 mk. fire gamle egefjæle stammende fra »de gamle munkestole« og hidtil opbevaret bag koret. Endnu i inventarierne for 1711/12 og 1736[20] omtales »en gammel, lang, udhuggen munkestol« og to stykker udskårne endestykker, af eg, sidst opbevaret i materialhuset (jfr. fig. 150). Disse stolerester har antagelig udgjort en del af det lavere panel med pulte, der sædvanligvis står foran korstolene[186].

Stole. 1903—04[85] opstilledes foran korstolene de eksisterende løse, højryggede stole. To tilsvarende, men i lidt finere udgave, skænkedes 1905 af leverandøren, brdr. Hoffmann, snedkere og billedskærere i Århus[187]. Foran hver korstolegavl, i øst.

†*Skriftestole.* 1666 fandtes i koret skriftestole til hver af de to residerende kapellaner. Dette år flyttedes stolene højere op i koret, og billedskæreren lavede til »den nedre kapellan« en tredie stol af de »deller«, der havde været anvendt til stillads for prædikestolen. Claus maler anstrøg stolene[20]. 1710 fornyede snedker Jens Rasmussen de tre stole, der blev forsynet med vinduer og stafferedes af Hans Laursen. Deres placering ved korets næstøstligste piller i nord og syd og ved den tredieøstligste i syd fremgår af begravelsesplanen 1745 (fig. 150, ved pillerne q, u og t).

1767 gjorde snedker Ch. Mortensen stolene større med karnisser, døre, sæder og gulv, og uden for hver stol anbragtes en knæleskranke til seks personer. De maledes med perlefarve af Søren Jensen Fræer[3] og genopmaledes 1781 på kirkeværgen, Jens Antonisens bekostning. Ifølge Hertel[188] var de tre stole lige store, 4 al. i længden, 3 i højden og 2 i dybden, hver med to fag vinduer på begge sider og tre brede fløjdøre på forsiden. Knæleskranken med skammel var delt i to dele, der hver kunne skilles ad og gemmes i stolene.

1821 solgtes de tre stole[189], efter at snedker Albech 1819f.[20] havde opstillet to nye, med lænestole, mod korets østvægge i henholdsvis nordre og søndre koromgang[190]. De havde læderbetrukne rækværk og knæfald i form af en halvcirkel, hver til en snes personer[191], udvidet 1827. 1840 maledes stolene »i stenkulør« og beklædningen rød[21]. Stolene fjernedes 1867—70.

Degnestol, 1871, i nygotik, udført af snedkermester Ziegler[6]; egetræsmalet, med lidt grønt og rødt. I korets sydside.

Korsidedør (fig. 314), fra o. 1508 (jfr. p. 535), i søndre skrankemur, med samme

L.L. 1969

L.L. 1965

Fig. 313—314. Korsidedør. 313. Udsnit af østre dørkarm (p. 540). 314. Dørens side mod højkoret (p. 538). — *Side door of the choir. 313. Section of the east doorframe. 314. Side of the door facing the choir.*

skårne profiler og motiver som korskabe (p. 532) og korstole (p. 535) og antagelig fra samme værksted.

Mens de to dørfløje foroven indeholder et gitter af krydsende rundjern, har den nederste del fyldinger, der er rigest udskåret på indersiderne; her er de opdelt i 2 x 2 fyldinger, de øvre med varieret fiskeblæreornamentik, de nedre med stavværksvinduer. Ydersiderne har derimod hver blot een rektangulær

fylding med bredt foldeværk; i den ene et udskåret bomærke. Jerngitteret har midtpå til hver side en fladt udhamret rose. Mod kannikekoret findes kraftige dørkarme med svungen, profileret forkant ligesom på korskabe og -stole og med en tilsvarende reliefskæring. På østkarmen (fig. 313) står nederst en vinget drage på sin takkede hale, og fra dens mund vokser en vinranke med korsblade og slyngtråde og bærende vindrueklaser, der formindskes i størrelse opefter. Vestre karms vinranke skyder op fra en afhugget grenstump.

Hængsler, beslag og dørknop er antagelig fra Walthers restaurering[163], da der opsattes en profilgesims, dørkarmene forhøjedes og forbandtes af en vandret bjælke med fiskeblæreudskæringer. — 1809 meddeler Hertel[192], at døren var overstrøget med »Bergzinober«. Nu rødbrun med forgyldt gitter.

KORSKRANKE OG -GITRE

Korskranken (jfr. fig. 37) har undergået mange ændringer i tidens løb. Den består nu af en smedejernsdør med tilhørende øvre buefelt fra 1643, flankeret af et lavere messinggitter fra 1697, alt opstillet i nyt rammeværk 1925. På gesimsbjælken står fire ligurer fra det 1508 opsatte †lektorium (jfr. p. 544).

Den tofløjede *smedejernsdør* (jfr. fig. 76) bærer årstallet 1643 og er ifølge en forsvundet indskrift[193] over døren bekostet af »Christian Sckiel Jørgensen til Sorstrop« (d. 1688), hvis våben ses midt i buefeltet over døren (fig. 315). Herren til Sostrup har herved ret pretentiøst villet gøre koret, der i forvejen var vel domineret af Skeel-slægten, til en art gravkapel for sig selv.

De rektangulære fløje er indrammet af spinkelt jernrammeværk, der tillige midtdeler fløjene; på tværlisternes ydersider er påsmedet reliefårstallet »Anno 1643«; på søndre fløj sidder den trekløverformede låsekasse. Hver af de fire dørfelter har forskelligt udformet smedejernsarbejde, roset-, volut- eller krydsslyng i rundjern og med fladt udhamrede fantasiblomst- eller bladudløbere. Fløjene kan være udført af den kongelige klejnsmed Caspar Fincke, der har leveret smedejernsdøre til liere af domkirkens gravkapeller (jfr. afsnittet om gravminder), bl.a. til Jørgen Skeels portalepitaf fra 1634 i koret; men arbejdets grovere karakter og enkelte detaljer taler snarere for en lokal efterligner, så meget mere som dørene savner det indflettede smedeværktøj, der normalt er Caspar Finckes »signatur«.

Den foregående, middelalderlige †*»chorsdør«*, som ifølge Rhumann-håndskriftet 1666 bar biskop Jens Iversens våben, de tre roser, dannede midtpartiet i det †*»tralværk«,* der 1682 udførtes af billedhugger Rasmus Christensøn. Smeden heftede »piller og tralværk« med tolv ankre, og Claus maler stafferede det[20]. Tralværket, der i delvis ændret skikkelse ses på Købkes maleri fra 1830 (fig.

Fig. 315. Detalje af smedejernsdørfløjen fra 1643 i korskranken, med giveren, Christian Skeels våben (p. 540). — *Detail of wrought-iron door leaf from 1643 in the chancel railing with the coat of arms of the donor, Christian Skeel.*

L. L. 1965

152) og en tegning fra o. 1869 af Heinrich Hansen, havde mellem fire piller et lavt fyldingspanel, der bar det egentlige gitter; en kraftig gesims med dekoreret arkitrav støttedes af krumknægte.

1697 blev »pillerne« erstattet af de nuværende to gange syv *messing klædte træsøjler;* en forsvundet indskrift[81] på gesimsen meddelte, at »Borgemester Michel Michelsen Malling og hans husfrue Margrete Christensdatter har forærit disse Messing Piller paa begge Sider Chorsdøren«. Hertel[194] har tillige »i Aaret 1697«. De 145 cm høje, koniske søjler er dekoreret med rundstave og prydbælter med drevet og ciseleret, akantusbladlignende mønster og rudefelter.

I forbindelse med fjernelsen af det middelalderlige †lektorium 1776—77 (jfr. p. 542) har man rimeligvis foretaget ændringer ved selve korskranken. Kirkeregnskaberne nævner imidlertid blot, at »den nye afdeling mellem koret og storkirken« blev overstrøget med lys perlefarve[4]. 1830[148] blev tralværket marmoreret og fløjdørene forgyldt[195]. 1871 ændredes skranken (jfr. planche 10 og 19)[196]. Gitterfronten blev gjort lavere ved at fjerne panelet under søjlerne, hvis gesimsbjælke herved kom til at ligge under dørens overkant. Da hele korskrankepartiet dog stadig forekom for højt og dækkende for udsynet til koret, ændredes dette endeligt 1925. Nye piller opstilledes til Hankering af messing-

søjlerne, der rykkedes længere fra hinanden, og gesimsbjælken sænkedes igen[197]. Træværket står nu marmoreret i gråt-rødligt, smedejernet forgyldt.

†*Lektorium* med †*prædikestol,* tømret, men hvilende på fire granitsøjler (jfr. p. 275ff.), opsat 1508 foran de østre korsskæringspiller af biskop Niels Clausen; nedrevet 1776—77. Tolv figurer herfra er bevaret: de fire kirkefædre placeret oven på det nuværende korgitter, samt Maria, Johannes og seks helgener, siden 1896 i Den gamle By[198] (jfr. ndf.).

Det søjlebårne, »konstigt udarbeidede Pulpitur«, målte ca. 10 m i længden og godt 5 m i bredden og havde en firkantet udbygning i midten til prædikestol[199], (der ikke ses på planen fig. 136). Opgangen var fra søndre koromgang. På fodlisten var ifølge Abildgaard en i træ udskåret, forgyldt »Munkeskrift«[200] [minuskier]: »Anno domini millesimo qvingentesimo Octavo Reuerendus in chr(ist)o/ Pater et dominus d(omi)n(us) Nicolaus Clausøn divina gracia episcopus arusiensis fieri fecit hune pulpitum in laudem et honorem super b(e)n(e)/ dicte et in diuidue tr/initatis patris et filii et spiri/tus sancti beate vir/ginis marie sancti que dementis et Omnium sanctorum pro qva notabili qvidem structura dominus noster Ihesus / Christus dabit ei graciam in presenti et perennem gloriam in futuro. Orate Deum pro eo et pro p(ar)entibus ei(us) amen«. (»I Herrens år 1508 har den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. N. C. af Guds nåde biskop i Århus, ladet gøre dette pulpitur til pris og ære for den højvelsignede og udelelige treenighed, faderen og sønnen og den hellige ånd, den salige jomfru Maria og S. Clemens og alle helgener, for hvilken anselig bygning Vor Herre Jesus Kristus vil give ham nåde i det nærværende og evig ære i det tilkommende. Beder Gud for ham og hans forfædre. Amen«).

Brystværnet, der efter Herteis[201] erindringer var 1½ al. højt på alle sider, var ifølge Rhumann I smykket med 24 helgenfigurer, 12 på hver side af prædikestolsfremspringet. På dettes forside fandtes en afbildning af Kristus som verdensdommer mellem Maria og Johannes som menneskenes forbedere (jfr. ndf.). Alle de ovennævnte figurer stod ifølge Hertel »i et, med konstigt Snitværk rummelig forsynet, Ciborium (rimeligvis en søjlebåret baldakin som på korskabsgavlene) prægtig udarbeidede og ægte forgyldte«. Oven over de fire granitsøjler var der nicher med de fire endnu bevarede figurer af kirkefædrene (jfr. ndf.), og på pulpiturets nord- og sydside, tæt ved hjørnenicherne, sås en engel, der med begge hænder holdt et våbenskjold foran brystet, med biskop Niels Clausens henholdsvis fædrene og mødrene (Present) våben, mens skjolde med hans morforældres våbner, Bild (Strangesen) og Qvitzow, var anbragt under fødderne på de to midterste kirkefædre[202].

Pulpiturets udsmykning med bl.a. de fire kirkefædre, der havde tolket kirkens lære, er helt i overensstemmelse med pulpiturets funktion som tribune og prædikestol for præsten, der herfra læste evangeliet og holdt sine prædikener

L. L. 1960

Fig. 316—318. Tre kirkefædre, figurer fra det nedrevne lektorium fra 1508. 316. Hieronimus. 317. Gregor den Store. 318. Ambrosius (p. 543). — *Three Fathers of the Church, figures from the demolished pulpitum from 1508. 316. Jerome. 317. Gregory the Great. 318. Ambrose.*

— og hvorfra kordrengenes sang lod. Samtidig knytter den forbindelse til de nederlandske lektorier, der traditionelt var udsmykket på denne vis[203].

Af pulpiturets snitværk er som ovenfor nævnt kun levnet *12 figurer*: 1—4) De fire kirkefædre, ca. 105—115 cm høje, med forholdsvis flade, men dog detaljeret udførte rygsider. 1871[6] stærkt opskåret, suppleret og nystafferet. — De nævnes her i Rhumann-håndskriftets rækkefølge[204]:

1) Augustin, i bispeskrud, hænderne var afbrudt 1770[202], men tilsattes 1871 sammen med attributtet, et hjerte. 2) Ambrosius (fig. 318), i bispeskrud, nu uden stav i højre hånd. 3) Gregor den store, pave, med bog og nyere stav (fig. 317). 4) Hieronimus (fig. 316), fremstillet som kardinal, med bog og tidligere pen i højre hånd[205]; en lille løve springer op ad ham.

5—12) Brøstningens seks bevarede helgenfigurer er ca. 76,5—79,5 cm høje, figurerne fra prædikestolsfremspringet henholdsvis 77,5 og 83 cm høje. Alle figurerne, skåret af samme hånd, har et borehul i hovedet for at hindre sprængning af træet, samt på ryggen et senere påsat brædt. Under en perlemaling fra 1777[4] ses kridering og lidt lærred samt enkelte farver, guld, blåt og rødt[206]. 5—6)

L. L. 1964

Fig. 319—321. Helgenfigurer fra det nedrevne lektoriums brystværn. 319. Johannes Evangelisten (p. 544). 320. Maria og Johannes, fra prædikestolsfremspringet (p. 544). 321. Elisabeth af Thüringen (p. 544). — *Figures of saints from the parapet of the demolished pulpitum. 319. John the Evangelist. 320. Mary and John from the projecting pulpit. 321. Elisabeth of Thüringen.*

Maria og Johannes (fig. 320), der på prædikestolsfremspringet har flankeret den forsvundne figur af verdensdommeren. 7) Maria Magdalene med salvekrukke og »oksemulesko« (de øvrige har spidse sko eller bare fødder). 8) Barbara med tårn. 9) Elisabeth af Thüringen (fig. 321) med bog og krukke. 10) Johannes (fig. 319) med kalk. 11) Andreas med korset foran sig. 12) Bartholomæus med kniv.

1776—77 blev lektoriet nedrevet, efter at det ved et syn 1770 var konstateret[4], at pulpituret og kordøren måtte repareres og ændres. Dette ville ifølge arkitekt Næss' overslag koste mere end at flytte pulpituret til indgangen i søndre korsarm[2], hvor det »for dets ældes skyld« burde opsættes, og hvor det kunne blive en zir for kirken. Da man imidlertid anså pulpituret for at være »til ingen Nytte«, blev det nedtaget. En del af søjlerne lå endnu på Herteis tid i nordre koromgang[207]. Ifølge Høyens[208] oplysninger o. 1830[209] var da 12 figurer tilbage, anbragt »pêle mêle« over korgitteret (jfr. Købkes maleri fig. 152), dvs. både over gitteret mellem højkor og tværskib og over de †koromgangsgitre (jfr. nedenfor og fig. 322).

†Koromgangsgitre, bekostet af domkirken 1624 for at hindre larm etc. i koret under prædiken. 1635 var »det fornemste arbejde« herpå ikke fuldt færdig-

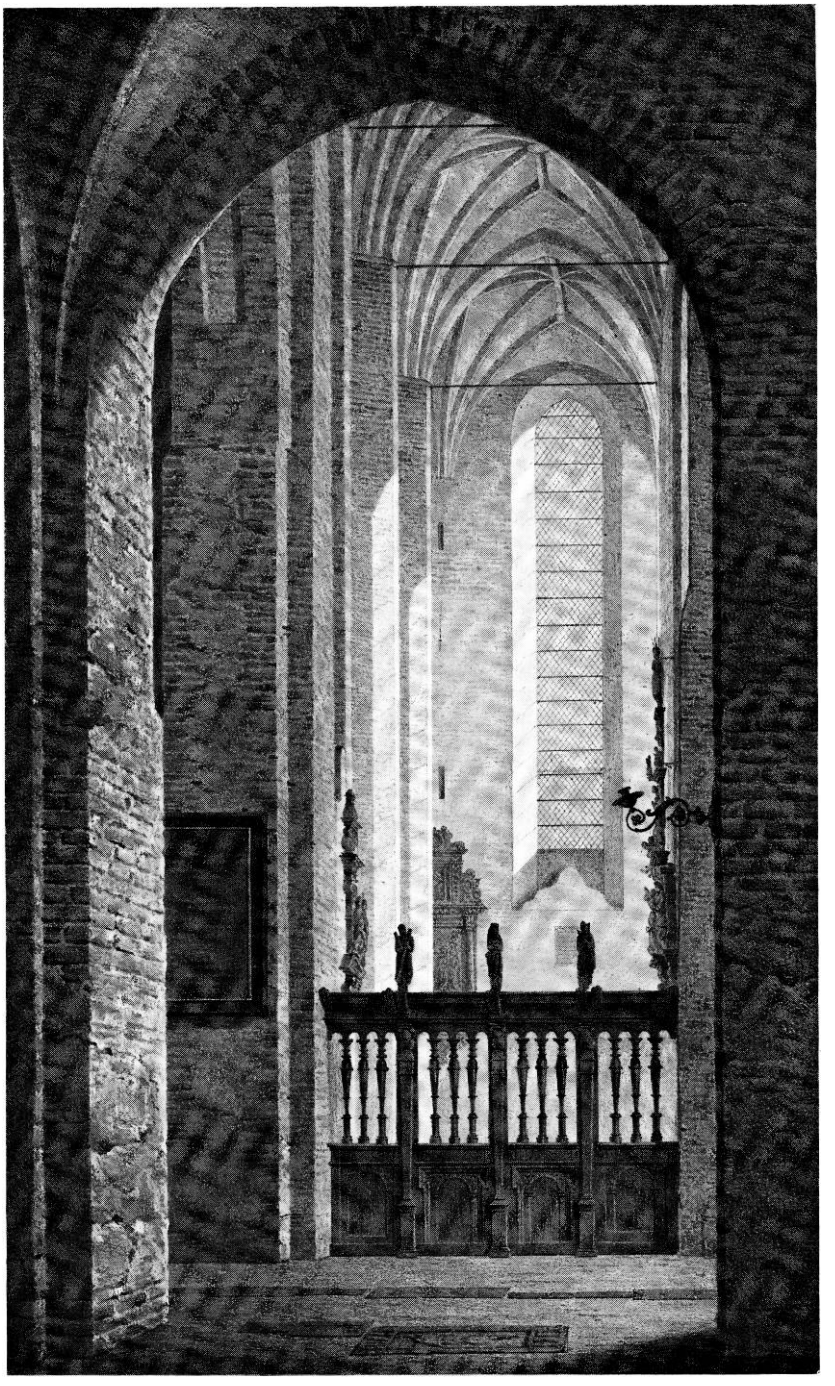

Fig. 322. Sondre koromgang set fra vest, med forsvundet koromgangsgitter fra 1624, hvorpå figurer fra det nedrevne lektorium. Efter litografi af Heinrich Hansen, i Danske Mindesmærker I, 1871, tavle XI (p. 544). — *South ambulatory seen from west, with screen (no longer in existence) from 1624 on which are figures from the demolished pulpitum. After lithograph by Heinrich Hansen.*

L.L. 1972

Fig. 323. Detalje af *fontehimlen 1612, jfr. fig. 327. Del af giverindskriften med Willum Worms våben, initialer og bomærke (p. 551). — *Detail of canopy over the font 1612, cf. fir/. 327. Part of donor's inscription with the coat of arms of Willum Worm, his initials and mark.*

gjort, skønt forlængst og »dyrt nok« betalt med i all 130 dl.[210]. Af Herteis beskrivelse[211] og en tegning af Heinrich Hansen[212] (fig. 322) fremgår, at de to ens, 5½ alen høje egegitre bestod af panel under balustrade; de lukkede helt for omgangen i syd og nord ud mod korsarmene. Hvert gitter var ved slanke, hermesmykkede pilastre i fuld højde opdelt i fire afsnit, hvoraf de to midterste dannede fløjdøre. Gitterets nedre panelværk var smykket med arkadefyldinger med fladsnit i bueslaget og friser med rudebosser; det egentlige gitterværk havde i hvert afsnit tre høje, slanke, drejede søjler, der bar gesimsen med gennemløbende frise og profilerede bøjleknægte. Efter †lektoriets nedrivning 1776—77 anbragtes seks af figurerne herfra oven på de to †gitre (jfr. p. 543f.). Fjernet 1864[6].

DØBEFONTE MED TILBEHØR

Døbefonte. 1) (Fig. 324), 1481, af malm, skænket af bisp Jens Iversen Lange og støbt af Peter Hansen, Flensborg, i store træk svarende til samme mesters fonte i Haderslev Vor Frue (DK. Haderslev p. 142) fra 1485 og den fornemmere og mere gennemarbejdede font fra 1497 i Flensborg Nikolaikirke (DK SJyll. p. 2921).

Den nu i alt 105 cm høje font består af en keglestubformet kumme, 84,5 cm i tvm. og 63,5 cm dyb indvendig, hvilende på fire nu 52,5—53 cm høje evangelistfigurer med dyrehoveder svarende til deres tegn. Kummen har ved rand og bund omløbende skriftbånd med reliefminuskler, foroven et enkelt bånd med 2,5 cm høje bogstaver, forneden et dobbelt med 4,5 cm høje bogstaver. Indskriften lyder, foroven: »Ivcas † marcvs † mathevs † iohannes † ihesvs † maria † sanctvs iohannes baptista † sanctvs petrvs — sanctvs pavlvs † sanctvs

L.L. 1964

Fig. 324. Døbefont støbt 1481 af Peter Hansen, Flensborg, skænket af biskop Jens Iversen Lange (p. 546). — *Baptismal font cast 1481 by Peter Hansen, Flensborg, donated by Bishop Jens Iversen Lange.*

iacobvs † sanctvs — bartolomevs — sanctvs — tomas —- sanctvs matias † nomen hvivs . magistri. peter — hansen †« (efter apostelnavnene står »denne mesters navn P H«), Forneden, indledt med Lange-våbenets tre roser: »† ad lavdem omnipotentis . dei beate — marie — virginis — et — honorem — sancti — clementis pape — patroni nostri — gloriosi † / an(n)o — d(omi)ni . m.cccc. lxxxi † h(a)nc — fo(n)tem - fecit fv(n)di † revere(n)dvs i(n) chr(ist)o p(ate)r et † d(omi)n(u)s — i(o)h(ann)es — ep(iscopu)s arvsie(n)sis«. (»Til den almægtige Guds og den salige jomfru Marias pris og til ære for den hellige pave Clemens vor berømmelige skytspatron / i Herrens år 1481 har den i Kristus ærværdige fader og herre Jens, biskop af Århus, ladet denne font støbe«).

Den øvre indskrift afbrydes af to diagonalstillede, fremspringende og oprindelig opragende hoveder til fastgørelse af et låg som på Flensborg-fonten[213], men afskåret (muligvis sammen med et øvre profilled), således at kun den nedre del med næse, mund og lidt af håret er bevaret (jfr. fig. 324). Kummen prydes af en reliefudsmykning, der består af religiose scener og apostelfigurer under kølbuebaldakiner båret af knippesøjler: den korsfæstede (uden angivelse af korset, men med »inri« i skriftbånd foroven og under fødderne Jens Iversen Langes hjelmede våben), på hver side af Jesus en apostel, muligvis Peter med nøgle(?) og Paulus med lille sværd, men her som ved de andre apostle så upræcise i støbningen og uklare i angivelsen af attributterne, at bestemmelsen er usikker. Ubestemmelig, med bog og sværd, Jacob major med rejsetaske og hat (dog uden muslingeskal), Kristus, i mandorla, som verdensdommer med sværd og meget ufuldkomment udført lilje[214]. Bartholomæus med kniv og sin altrukne hud med hovedhår, Johannes Evangelist med kalk i venstre og velsignende højre hånd, der holder kappen, Marias himmelkroning, antagelig Thomas med vinkel, apostel uden attribut, Jesu dåb og apostel med ubestemmeligt attribut. Hverken antallet af eller rækkefølgen af apostle svarer til den øvre indskrifts.

Kummen bæres af fire evangelistfigurer, med hul rygside og i hovedsagen svarende til Haderslev-fontens, men afvigende i detaljen. Markusfiguren, med åbent gab, holder lukket bog i højre hånd og bispens våbenskjold i venstre, Johannes har lukket bog og giftbæger i højre hånd, Matthæus og Lukas står med henholdsvis bog og blækhus. Alle figurernes nederste 9—10 cm bærer spor af at have været forsænket i gulvet (for at gøre den høje font nemmere tilgængelig); metallet er her irret uden den bronzering[215], der skæmmer de øvrige dele. Det nederste stykke af Matthæusfiguren har tillige været oversavet og er tilloddet igen. 1809 var figurernes kjortler hvidmalede og indskrifterne forgyldte[216], det sidste dog allerede omtalt af Abildgaard 1770[217].

Døbefonten[218], der er den produktive klokkestøbers første fonte-arbejde, slutter sig i form og motivvalg nøje til forskellige arbejder udført af den kendte

L.L. 1965

Fig. 325. Dåbsfad nr. 1 fra 1625, af messing, nederlandsk arbejde, skænket 1697 af borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru (p. 550). — *Baptismal basin no. 1 from 1625, of brass, Netherlandish work, donated 1697 by Burghermaster Mikkel Mikkelsen Malling and his wife.*

klokkestøberslægt Klinghe fra Bremen, hvis overhoved, Ghert Klinghe, antagelig har været Peter Hansens læremester[219]. Specielt kan henvises til Hinrich Klinghes Pilsum-font fra 1469, der ligeledes bæres af evangelister med de karakteristiske dyrehoveder[220].

Efter en prøveopstilling i søndre apsiskapel blev fonten 1926[221] opstillet på en sort kalkstensplade i midtskibets femte hvælvfag, over for prædikestolen. På gravkortet fra 1745 (fig. 150) er den vist vestligst i søndre sideskib, antagelig på sit oprindelige sted (jfr. †fontelukkelse p. 552), hvor den omtales 1646 i kirkens ældste regnskab[20]. 1840 rykkedes den op i koret[5].

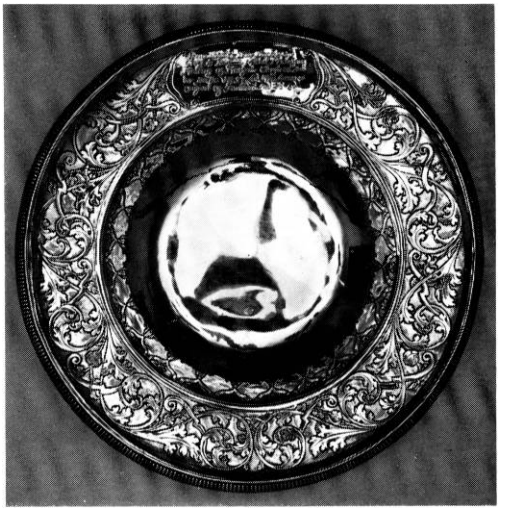
2) »*Hjælpedåben*« fra 1800, af træ, med tilhørende †*låg* og †*skammel,* udført af snedker Meyer[20]. Den 89 cm høje font er formet som en empire-søjle med kanneleret skaft på rundstav-hulkel-base over kvadratisk plint og med æggestavsmykket kapitæl; over kannelurerne fire påsatte rosetter. Et forsænket tinfad danner bund for det tilhørende dåbsfad (nr. 3). 1801 malede maler Bøgh skammelen og antagelig også fonten, der blev hvid med forgyldt kapitæl, base og kanneluresammenstød. Også det rillede låg blev forgyldt. Fonten med til-

behør opstilledes ifølge Hertel[222] 1802 i koret nær »syvstagen« for at lette vejen for dem, der holdt børn over dåben, idet de da sparedes for at gå »fra det ældre, ordentlige Daabsted Sydvest nede i Kirken« den lange vej op til kor og alter og tilbage igen. Da malmfonten 1840 blev flyttet op i koret[223], anbragtes træfonten i ligkapellet[21] (o: Lindenovs kapel). Nu ude af brug, på galleriet i nordre korsarm.

Dåbsfade. I domkirkens inventarielister omtales dåbsfade først 1697. — Kirken ejer tre dåbsfade: 1) (Fig. 325), 1625, af messing, nederlandsk arbejde, skænket 1697 af borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru Margrethe Christensdatter (d. 1689), der på samme tid betænkte kirken med flere gaver især vedrørende dåben, således med begge metal-dåbsfade og (†)fontelukket. Det store fad, 92 cm i tvm., har en drevet, graveret og stemplet udsmykning. I det konvekse bundfelt ses inden for en cirkel en syndefaldsscene, hvor Eva rækker Adam æblet, mens en hund og en ged ser til. Herudenom ornamentborter, den indre med mandelformede bukler mellem blomster, den ydre med radiærtstillede, solsikkeagtige planter; herimellem den stemplede skriftbort med reliefversaler: »Had. adam. gedaen. gots. woort. wis soo. waer. hy. gebleven. ynt. paradis, anno 1625« (»hvis Adam havde gjort efter Guds ord, var han forblevet i paradis«). I årstallet har bækkenslageren først fejlslået og ombyttet de to midterste cifre, så der kom til at stå 1265, hvilket ses under de nuværende tal. På ladets brede rand er forskellige ornamenter, dels mandelformede (her skråtstillede og modvendte), som er karakteristiske for nederlandske fade[224], dels halvrosetter. Midt mellem disse borter er graveret årstallet 1697 og herover giverens initialer med små versaler: »M.M.S.M«. og »M.C.D.« — 1840 blev fadet overtrukket med guldfernis[21]. I malmfonten.

2) (Fig. 326), af sølv, skænket 1696 af messingfadets givere, men omlavet 1721 af Århus-guldsmeden Sønnik Hansen Buxlund, der for arbejde og tillagt sølv fik 22 rdl. 1 mk. 2 sk.[3]. Fadet, der er 43,7 cm i tvm., har ret dyb, glat midtskål, foroven ved randen prydet af en graveret bort af æselrygbuer med nedhængende klokkeblomster. Den ca. 7 cm brede, let opadbuende rand, afsluttet af smal, tværriflet kant, smykkes af en drevet og ciseleret ranke med storakantusblade, knækkede bånd og småblomster. Graveret giverindskrift med skriveskrift (store begyndelsesbogstaver): »Anno 1696 er dette daabe fad givet af borgem: Michel Michelsøn Malling og Margrete Christens datter som da vog 57 lod men anno 1721 omgiort og forbedrit med 26 lod«. Midt under bunden to ens stempler »SHB 1718« for ovennævnte guldsmed (Bøje nr. 1369).

Hertel beretter, at sølvfadet var anbragt i fonten oven på messingfadet[225], og at den idelige brug havde gjort det så tyndslidt, at det var blevet omlavet 1721. »I de tvende sidste Decennier«, dvs. ca. 1790—1810, blev det kun sjældent anvendt, fordi hjemmedåb da blev almindelig i hele byen, »saa den endog

L. L. 1965

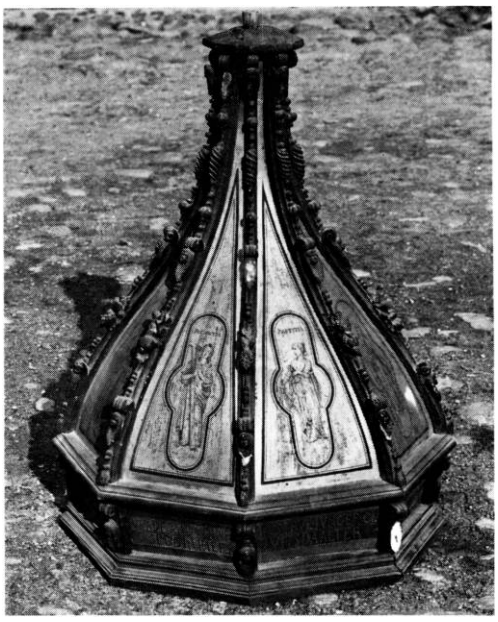
Fig. 326. Dåbsfad nr. 2, af sølv, skænket 1696 af messingfadets givere, omlavet 1721 af Århusguldsmeden Sønnik Hansen Buxlund (p. 550). *Baptismal basin no. 2, of silver, given in 1696 by the donor of the brass basin, altered 1721 by the Århus goldsmith Sønnik Hansen Buxlund.*

paafordres af Dagleiere og Sjouere«[226]. 1835 opbevaret i et af korskabene[227], nu i altertavlens relikvieskab.

3) Af træ, hørende til »hjælpedåben« (p. 549), leveret 1802 af drejer Niels Holm for 3 mk. Glat, med riflet kant og kun svagt konkav bund, 36,5 cm i tvm. Sortmalet; på randens underside hvidmalet kursiv: »Paa Aarhuus Dom-Kirkes Bekostning 1802«. Malet samme år af maler Bøgh for 3 mk. og nok samtidig pyntet med de forsølvede kanter, der omtales i inventariet 1806[20]. I gravkrypten under koret.

†*Håndklæder*, seks, i damaskes mønster, skænkedes 1748 af stiftsprovst Nannestad til brug på altret, ved kommunionen og ved dåben (Hertel II, 1, p. 20).

**Fontehimmel*[228] (fig. 327), skænket 1612 af rådmand Willum Worm og hustru Inger Olufsdatter. Den ottesidede, 87 cm høje himmel består af en nedre træramme med indsatte messingplader, hvorover baldakinen med volutsvungne bøjler hvorimellem messingplader. De stærkt fornyede bøjler har på forsiden udskårne frugtklaser, perlestave og småspiraler samt gips-englehoveder fra restaurering. Ifølge Hertel (II, 233ff.) kronedes baldakinen af en †Johannes-Døber-figur. I rammens messingplader er giverindskriften[229] graveret med versaler: »1) [bomærke] Wilm Worm 2) raadmand vdi arh/vs med sin kierre 3) hvstrve Ivnger(!) 01/lvffsdaalter(!) 4) (Fig. 323) Gvd till erre den/ W [bomærke] W 5) hellg daab till bepr/ydellse haffver 6) ladet bekoste och giffvit 7) dette fvnte loeg/ till s. Clementis 8) kircke anno / 1.6.12«. Den forgyldte indskrift står med skraveret baggrund på et bånd, der løber ud i lille blad, som i de fleste tilfælde er dækket af konsolknægte. Over indskriften i fjerde lag et graveret våben (jfr. fig. 323) for slægten Worm (jfr. våbnerne på epitafiet 1572);

L. L. 1972

Fig. 327. *Fontehimmel skænket 1612 af rådmand Willum Worm og hustru (p. 551). — *Canopy of font donated 1612 by Councillor Willum Worm and his wife.*

det er delt, med oprejst løve mellem ni ruder i første felt, træ på lille høj i andet. Hver af baldakinens forgyldte metalplader har i et felt en sorttegnet dydefigur, med tilhørende latinsk benævnelse: »fortuna, pacientia, justitia, charitas, temperantia, spes, fides og prudentia« (»lykken, tålmod, retfærd, kærlighed, mådehold, håbet, troen og klogskab«). Fortuna, charitas, spes og prudentia nymaledes helt 1893 (se ndf.).

Ifølge Hertel var dydefigurerne tidligere blåmalede og de nu afrensede egetræsbøjler broget stafferet. Himlen var ophængt i en jernkæde med forgyldte »Trækloder«, fastgjort under fire store bøjler, der mødtes under hvælvets midte; den var frithængende og forskydelig.

Ved malmfontens flytning til koret 1840 blev fontehimlen overflødig og forsvandt for først at dukke op igen 1893 som tårnkuppel på et lysthus i Løveapotekets have. Apoteker Reimers lod træværket istandsætte af brødrene Hoffmann, der tillige nyskar en senere atter forsvundet Johannes-Døber-figur[230]. L. Kruse foretog restaureringen og nymalede de fire fornævnte dydefigurer efter tegninger af Magnus Petersen, mens gørtler R. Hald udførte de fire nye messingplader og genfremstillede de manglende indskrifter, antagelig efter Hertel. Herefter skænkedes himlen til købstadmuseet Den gamle By[231].

(†)*Fontelukkelser.* 1) Et †fonteværk omtales 1646—47 i forbindelse med reparationer, rimeligvis efter branden fire år for, hvorved bl.a. hvælvet over fonten var beskadiget, dvs. søndre sideskibs vestfag (jfr. p. 293f.). Murmanden

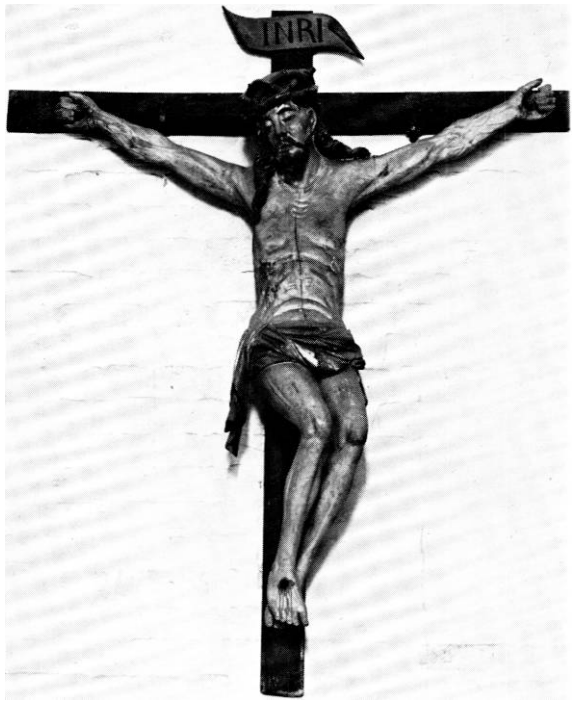
L. L.1965

Fig. 328. Gavlstykke fra nedtaget fontelukke nr. 2, skænket 1697 af borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru, nu opsat over søndre korsarms vindfang (p. 555). — *Pediment of the font enclosure no. 2, donated 1697 by Burghermaster Mikkel Mikkelsen Malting and his wife, taken down and now erected over the porch of the south transept.*

murede under fonteværket, hvis østre, sunkne part blev opløftet og repareret. Jørgen snedker slog liste og drejede knapper på, og smeden reparerede dørlåsen. Et stentrin til trappen foran døren udbedredes[20].

(†)2) 1697, skænket af borgmester Mikkel Mikkelsen Malling og hustru og opsat på det gamle †fontelukkes plads (jfr. gravplan 1745, fig. 150, og grundplan 1863, pl. 4). Seks ligurer og tre gavlstykker, typiske repræsentanter for stilen o. 1700, er endnu bevaret.

Af Herteis beskrivelse[232] fremgår, at »det aabne Capel«, af træ, har været 5 alen langt, 4 alen bredt, 3½ alen højt og var forsynet med fløjdøre, der kunne aflåses. Fontelukkelsens tre sider har hver bestået af et nedre panel med malerier og herover en »Balustrade«, dvs. en række korintiske søjler, hvorimellem 13 apostle, »hver med sit Henrettelses-Redskab«. Hver side kronedes af en gavl med billedskærerarbejde. De nedre panelfyldinger var på begge sider smykket med malerier »i Ciboriis«, dvs. under søjlebaldakiner, med scener fra Kristi dåb. Søjlerne ovenover var »anstrøgen som Marmor og Granit«, kapitæler og antagelig også figurer forgyldte ligesom gavlenes billedskærerarbejde. På »den første Afdelings« gesims læstes, med forgyldte bogstaver, dåbens indstiftelsesord samt, »at Borgemester Mikkel Mikkelsen Malling haver med sin kiære Hu-

L. L.1965

Fig. 329. Krucifiks rimeligvis fra o. 1685 (p. 555).
— *Crucifix probably from c. 1685.*

strue, Margrethe Christens Datter, bekostet dette Daab-Capel Aar 1697«[233]. — 1835 betegnedes det som gammelt og ubrugeligt[234]; efter malmfontens flytning (jfr. p. 549) fik det dog efter en maling og fernisering[235] lov at stå til hovedrestaureringen o. 1870 (jfr. ndf.).

Bevaret er nu blot seks (senere omdannede) apostelfigurer samt de tre gavle. *Apostelfigurerne* er 68—78 cm høje, alle fladt afskårne på rygsiden og med en tap under fødderne. Ingen af dem kan identificeres, fordi de har mistet de oprindelige attributter bortset fra deres bog. En af dem holder en skriftrulle med indskåret tre gange »pax« (»fred«). De er iført enkle kjortler og har store, klumpede hænder. På det lokkede hår har fire af apostlene fået påsat bispehuer, der antagelig stammer fra billedhugger Fjeldskovs omdannelse af figurerne 1880[236]; stafferingen er rimeligvis fjernet ved samme lejlighed. De omdannede figurer blev herefter sal på de seks søjler på balkonen over vindfanget i våbenhuset[237] (jfr. p. 326 og planche 11). Da vindfanget ændredes ved restaureringen 1921 (jfr. p. 330) nedtoges figurerne, der nu er anbragt i »stiftskisten«. Resterne af panelet blev 1880 henstillet på det øvre pulpitur i nordre korsarm[71].

De tre bevarede *gavle* blev af Mogens Clemmensen 1921 anvendt på søndre korsarms vindfang (jfr. fig. 167). Hoveddørens gavlstykke, der er det største (123x160 cm), har rimeligvis kronet fontelukkets langside ud mod sideskibsgangen, de to mindre (111x190 cm) kortsiderne. På de ens topstykker sidder hårfagre putti, der støtter sig til en kartouche, som foroven munder ud i storakantus og flankeres af palmegrene. I kartoucherne ses relieffer af bebudelsen (fig. 328), tilbedelsen af barnet og dåben, det sidste detaljrige relief fra langsiden. — Gavlstykkernes nuværende staffering domineres af gråt med forgyldning, bladværket er grønt, og drengebørnene har hudfarve.

Krucifiks (fig. 329), så nær beslægtet med triumfkrucifikset fra 1685/86 i Århus Vor Frue af Rasmus billedhugger, at man må antage, at de to krucifikser stammer fra samme værksted. Den ca. 163 cm høje figur har markerede halssener, ribben og mavefolder, ligesom underarmenes blodårer er stærkt fremtrædende. Hovedet med de lukkede øjne og den høje, flettede tornekrone er typisk for 1600'rne. Glat korstræ med let oprullet skriftbånd. Karnationen er gulgrå med mange blodspor fra naglegab og sidevunde, tornekronen grøn, hår, skæg og lændeklæde gyldne. Brunt korstræ med sortmalede versaler: »inri« på det gulnede skriftbånd. På nordvæggen ved nedre galleri i nordre korsarm, hvor det også hang før restaureringen 1921—24 (jfr. planche 19).

Hude 1908

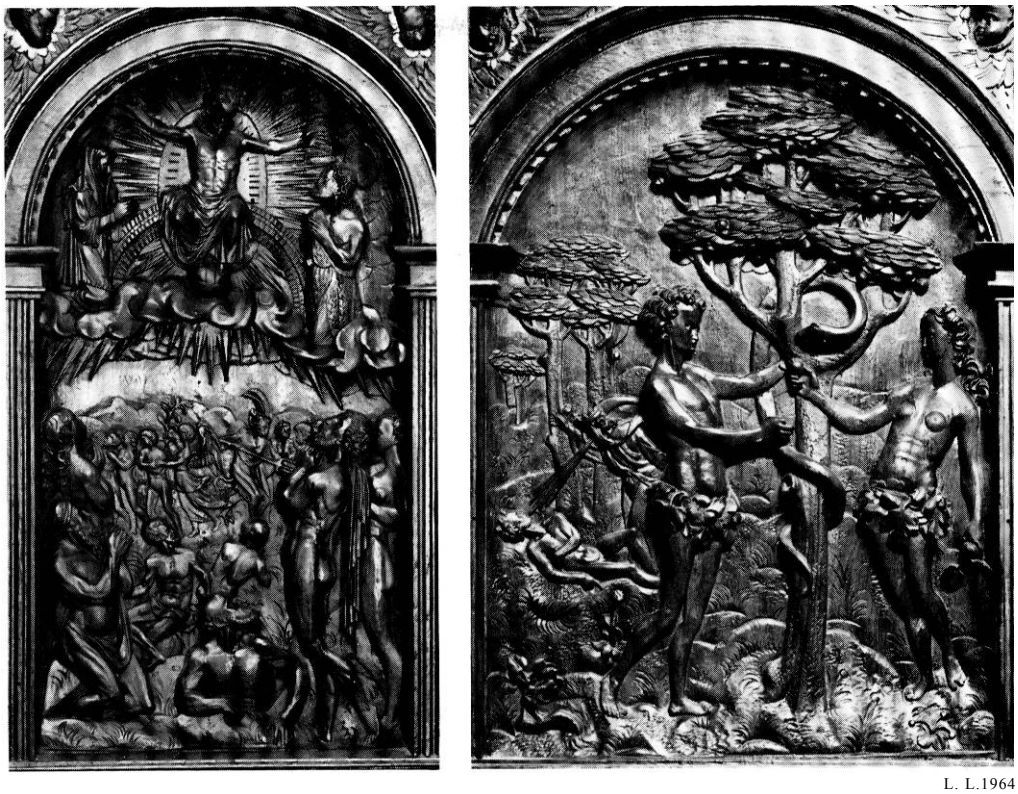
Fig. 330. Prædikestol 1588, set fra nordøst (p. 556.) — *Pulpit* 1588, *seen from north-east,*

PRÆDIKESTOL

Prædikestol (fig. 330-337), i høj renæssance, med reliefskåret årstal 1588, tilskrevet billedskæreren Mikkel van Grønningen (jfr. nedenfor). Omkostningerne ved prædikestolens udførelse blev dækket af kongen og af forskellige ydelser fra landsbykirker på Samsø og i Skanderborg og Århus len (jfr. p. 66f.).

Prædikestolen (fig. 330), med samtidig opgang og himmel, er bygget op ad tredie østligste arkadepille i midtskibets sydside, med adgang fra sideskibet gennem en dør fra 1869, der har afløst den oprindelige, som nu befinder sig i Den gamle By. Stolen består af ni fag, hvoraf de tre østligste ud for trappen danner repos til selve stolen, der med sine fire fag springer karnapagtigt frem foran pillen; de to sidste fag slutter stolen til pillens vestside[238].

Storfelterne smykkes af arkader med reliefskårne scener af Jesu liv; hjørnernes kannelerede dobbeltsøjler har kartouche-prydbælter med småfigurer. De lave frise- og lidt højere postamentfelter bærer reliefindskrifter med kursivversaler, afbrudt af retkantede fremspring med bosser i frisen og løve- eller

L. L.1964

Fig. 331—332. Prædikestol 1588. Storfelter med verdensdommen og syndefaldet (p. 557f.). — *Pulpil 1588. Large panels with the Day of Judgment and the Fall.*

groteskehoveder i postamentet (afbildet i noterne). Stolen har lave kartouche-hængestykker og under hjørnerne englehoveder (fig. 335—6), fantasifuldt skårne barnehoveder, som med deres vinløv, drueklaser og blomster i håret synes hentet fra tidens Bacchusfremstillinger.

Arkadernes enkelte scener er skåret på konkav baggrund, der fremhæver den perspektiviske rumvirkning, stedvis yderligere understreget af kassette-lofter (jfr. fig. 334).

Regnet fra opgangen er scenerne anbragt i kronologisk orden, med tilhørende indskrifter i postamentfelterne: 1) Syndefaldet (fig. 332), som hovedscene, i baggrunden Adams skabelse. »Sicvt in adam omnes mor/ivntvr ita in christo om/nes vivificantvr 1 cor 15« (»thi ligesom alle dø i Adam, således skulle også alle levendegøres i Kristus. 1. Kor. 15 [kap. v. 22]«). 2) Bebudelsen. »Spiritvs sanctvs svperveniet/ in te et virtvs altissimi / invmbrabit te Lvce 1« (»helligånden skal komme over dig, og den Højestes kraft skal overskygge dig. Lukas 1 [kap. v. 35]«). 3) Hyrdernes tilbedelse, i baggrunden forkyndelsen for hyrderne. »Cxloria in excelsis deo / et in terra pax hominib(us) / bonæ volvntatis

L. L. 1964

Fig. 333. *Frontispice over prædikestolsdøren, fra 1588, jfr. fig. 337, nu i Købstadmuseet Den gamle By, Århus (p. 561). — *Pediment above the door to the pulpit, from 1588, cf. fig. 337, now in the Museum »Den gamle By«, Århus.*

Ivc 2« (»ære være Gud i det højeste og fred på jorden i mennesker velbehag. Lukas 2 [kap. v. 14]«). 4) Jesu dåb; i skyer ovenover svæver Vorherre, en replik af figuren på dør-frontispicen. »Hic est filivs mevs / dilectvs in qvo mihi / complacvi matth: 3« (»denne er min søn den elskede, i hvem jeg har velbehag. Matth. 3 [kap. v. 17]«). 5) Nadveren. »Pascha nostrvm / immolatvs est / christvs 1. corinth: 5« (»vort påskelam er slagtet, nemlig Kristus. 1. Kor. 5 [kap. v. 7]«). 6) Kristus på korset, ved foden Maria og Johannes. »Livore eivs / omnes sanati / svmvs. isai. 53« (»ved hans sår fik vi alle lægedom. Esajas [bog] 53 [kap. v. 5]«). 7) Opstandelsen, i baggrunden kvinderne [ved graven]. »Memento chri/ stvm svrrex/isse 2 tim: 2« (»kom i hu, at Kristus er opstanden. 2. Tim. 2 [kap. v. 8]«). 8) Pinseunderet (fig. 334). »Effvndam de spiritv / meo svper omnem / carnem actor: 2« (». . da vil jeg udgyde af min ånd over alt kød. [Apostlenes] gerninger 2 [kap. v. 17]«). 9) Kristus som verdensdommer mellem Maria og Johannes og over de døde, der står op af deres grave (fig. 331). »Venite benedicti / possidete regnvm / paratvm vobis mat 25« (»kommer hid I velsignede, arver det rige, som er eder beredt. Matth. 25 [kap. v. 34]«).

I prædikestolens frisefelter står: »Ad legem et / testimonivm esai: 8 / amen amen dico / vobis si qvis / sermonem mevm / servaverit / mortem non / videbit

Fig. 334. Prædikestol 1588. Storfelt med pinseunderet (p. 558). L. L. fot. 1966. — *Pulpit 1588. Large panel with the Whitsun miracle.*

Fig. 335. Prædikestol 1588. Englehovedhængestykke (p. 557). — *Pulpit 1588. Pendant of angel's head.*

L. L. 1967

in I æternvm ioan: 8« (»til loven og vidnesbyrdet. Esajas 8 [kap. v. 20]. Sandelig, sandelig siger jeg eder, dersom nogen holder mit ord, skal han i al evighed ikke se døden. Joh. 8 [kap. v. 51]«).

I hjørnesøjlernes kartoucher (jfr. fig. 334) indgår frugter, blade og rovfugle omkring et ovalfelt, der omfatter ca. 12 cm høje småfigurer forestillende, fra opgangen, fem planeter i skikkelse af romerske guder: Jupiter med sværd, Luna med halvmåne, Sol med scepter og solansigt, Venus med flammende hjerte og pil og Mars med sværd; dernæst Paulus med sværd, Peter med nøgle, Kristus med verdenskuglen samt de 12 apostle.

Prædikestolen har tre underbaldakiner, en større under karnappen, den egentlige stol, og to mindre under sidepartierne (jfr. fig. 330). Den store, seksidede, listedelte baldakin[239], forneden afsluttet af kassetteprydet hængeknop, omsluttes af seks volutsvungne bøjler, hvoraf de to inderste, der vender mod pillen, er glatte[240], de øvrige har profilkanter og på forsiden skiver trukne på snor. De to mindre baldakiner har drejede midtbalustre hvorom tre volutbøjler samt nydrejet hængeknop.

Opgangspanelet, smykket af arkadefyldinger med riflede pilastre, er i hovedsagen fornyet ved restaureringen 1869, da man ligeledes udskiftede den oprindelige dør med en fyldingsdør, af eg, med et kraftigt fremspringende englehoved midtpå.

Den oprindelige *dør med indfatning flyttedes til landemodesalens indgang, hvorfra den senere overførtes til Den gamle By[241]. Dørfløjen (fig. 337) har glat, omløbende rammeværk omkring to fyldinger, hver med dobbeltarkade over riflede pilastre. Den fintprofilerede dørindfatning har riflede pilastre med ko-

Fig. 336. Prædikestol 1588. Englehoved-hængestykke (p. 557). — *Pulpit 1588. Pendant of angel's head.*

L. L. 1967

rinthiske kapitæler og profilbaser med løvemasker svarende til prædikestolens. En smal frise med retkantfremspring over søjlerne bærer trekantgavlen (fig. 333) hvori kartouche-relief med Gudfader (jfr. storfelt nr. 4).

Prædikestolens sekskantede lydhimmel svarer i plan fil stolens karnap og slutter sig til hvælvpillens nordside (jfr. fig. 143). Den har kraftig profileret tandsnitgesims som stolen og frisefelter med skråversaler i relief: »Beati qvi avdi/vnt sermonem / dei et cvsto: / divnt illvm Ivc: xi / anno dom: 1588« (»Salige er de, som høre Guds ord og bevare det. Lukas 11« [kap. v. 28J). Hjørnefremspring med løvemasker hvorunder englehoveder som stolens og herimellem små volutknægte på hver side af roset. Undersiden er prydet af kassetteværk, med et sekssidet, profileret midtfelt, hvorunder helligåndsduen hænger med udbredte vinger. Himlen har store, gennembrudte kartouchetopstykker mellem volutbøjler, der på forsiden har løvemasker med åbent gab, og som foroven holdes sammen af en ring med diademhoveder; kronet af trompetblæsende engel. I topstykkernes kartoucheværk ovaler med dyderne, fra øst: 1) Tro med kors og kalk, 2) Styrke med søjle og bog, 3) (midtfor) Kærlighed med to born og siddende hund, 4) Klogskab med sværd, øjenbind og lovtavle samt 5) Håb med anker og fugl. Himlen er fæstnet til muren og holdt i stilling af tre snoede smedejernsstænger.

Prædikestol og himmel er udført af et værksted under ledelse af en mester, der har præget alle væsentlige detaljer. Storfelternes relieffer er velskårne, omhyggelige i de mindste detaljer og som vanligt udført efter grafiske forlæg[242]. For enkelte af søjleprydbælternes figurer som Venus, Luna og Jupiter har Virgil Solis' planeter dannet forbillede[243]. Figurerne er i øvrigt ret karakteristiske ved

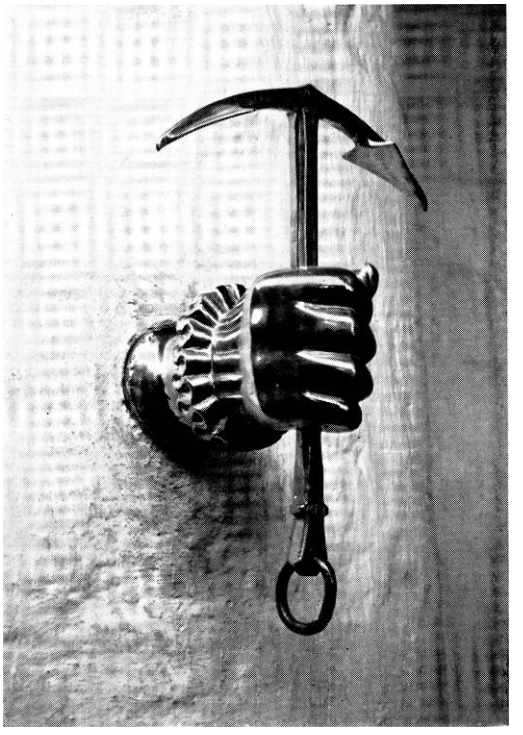
L.L. 1964

Fig. 337. *Prædikestolsdør 1588, nu i Købstadmuseet Den gamle By (p. 560). — *Door to pulpit 1588, now in the Museum »Den gamle By«.*

deres rygsvaj og høje »barnepander«, der ses både i storfeltsreliefferne og hos himlens flade dyder med de »vådt« udseende draperier. I hængestykkernes englehoveder (fig. 335—6) er mesterens fantasi og billedskærerkunst kommet til fuld udfoldelse.

Af Chr. Axel Jensen[244] er prædikestolen tilskrevet billedsnideren Mikkel van Grønningen (med oprindelse i det nederlandske Groningen), der på sin signerede altertavle fra 1598 i Kristrup (Randers amt) har omtalt sig selv som boende i Hornslet ved Rosenholm. I egnen omkring Rosenkrantzernes Rosenholm og Skaføgård har Mikkel van Grønningen udført arbejder, der har flere træk fælles med Århus-stolen, der i øvrigt senere kom til at danne forbillede for flere andre jyske prædikestole.

Fra stolens opførelsestid er ingen regnskaber bevaret, blot nogle indirekte oplysninger om dens finansiering (jævnfør ovenfor). Først 1661 kan regnskaberne meddele[20], at Peter billedsnider i Horsens [Peder Jensen Kolding?] måtte nedtage og genopsætte stolen efter at have forsynet den med en ny bund og forfærdiget det brøstfældige. Claus maler foretog den efterfølgende renovering og staffering. Sandsynligvis har stolen oprindelig blot haft en sparsom snedkerstaffering med forgyldning, hvilket også synes at fremgå af arkitekt Zubers

L.L.1967

Fig. 338. »Malmhånd« med anker, opsat på pillen bag prædikestolen, muligvis fra o. 1588 (p. 564). — »*Hand-of-ore*« *with anchor, set up on the pillar behind pulpit, presumably from c. 1588.*

ønske om atter at fernisere og forgylde stolen i forbindelse med hovedrestaureringen 1777[4]. 1840 lod man påny stolen fernisere og forgylde[21]. 1869 gennemgik den en større istandsættelse ved snedkermester S. Ørum, der bl.a. fornyede døren og dele af opgangspanelet.

Ved en mindre reparation 1955 fandtes fragmenter af et middelalderligt *missale*[245] (jfr. løsfund m.v.), der havde været anvendt som fugestrimler i prædikestolen.

Stol og himmel står nu som tidligere mørkt ferniseret med forgyldning på indskrifter, lister og enkelte detaljer.

†*Prædikestole.* Det af biskop Niels Clausen 1508 skænkede †lektorium havde på forsiden en udbygning, der tjente som prædikestol (jfr. p. 542f.), og som i 1600-tallets regnskaber kaldtes »den lille prædikestol«. Nedrevet 1776f. sammen med lektoriet.

Den såkaldte »prædikestolstrappe«, der 1921 opdagedes i pillen mellem nordre apsiskapel og koromgangen, har muligvis givet adgang til en middelalderlig †prædikestol på korsarmsvæggen (jfr. planche 24 og p. 259f.). Trappen genåbnedes 1923 efter det Særlige Kirkesyns ønske.

†*Timeglas* ved prædikestolen istandsattes 1741[161]. Det bestod af fire glas i et

træstativ og var smykket med roser og blade, der nævnte år forgyldtes af Knud M. Bruun. Ifølge meddelelse fra Hertel[246] var timeglasset tredelt og skænket af Hans Schultz (jfr. lysearm nr. 1). — 1780 reparerede Jesper Bagge et helt og et halvt †timeglas, der brugtes i tårnet[3].

†*Prædikestolsomhæng* skænket 1779 af forhenværende kirkeværge, købmand Jens Antonisen og hustru Maria Christina Johansdatter Sonberg[80]. Af rødt fløj] med sølvfrynser og -tresser. Ifølge gavebrevet[71] skulle det bruges ved de tre store højtider, samt når bispen prædikede, ved ordination, landemode, konfirmationsdagen etc.

»Malmhånd« med anker (fig. 338), fra 1500'rnes sidste fjerdedel og muligvis skænket i forbindelse med prædikestolens opsætning 1588. Af messing, støbt, og af samme art som de hænder, der undertiden holder lysearme. I prædikestolspillen, fastgjort med en træprop. Ved væggen har hånden et hul-led og omkring håndleddet en kruset manchet[247]; neglene er tydeligt markerede. Hånden holder et 25 cm langt anker med store ankerflige[248] (jfr. kalkmaleri af S. Clemens på søndre korsarms vestvæg, fig. 195). På krydset mellem de buede ankerflige er graveret et lille gudslam med fane, antagelig domkapitlets mærke (jfr. bl.a. kalkmalerier og korstole). Ankret, der rimeligst kan tolkes som kirkens værnehelgen, S. Clemens', attribut[249], har lige over (egentlig under) den fortykkede ende, hvori ankerringen er stukket igennem, en lille flig til hver side (til fæstnelse af den vandrette (træ)stok?). Herpå er graveret giverens(?) versaler M P T, muligvis for Magister Peder Terkildsen (Abildgaard)[250], † 1605, hvis †gravsten omtaler ham som »kannik og pastor til S. Clemens kirke«[251]. Tidligst omtalt i et håndskrift fra 1700-tallets midte[252] på samme, nok oprindelige sted.

(†)*Præstekammer.* 1692 bekostede sognepræst Ludvig Pontoppidan indretningen af et lille aflukke i søndre sideskibs stolerække bag prædikestolen (jfr. gravkort 1745, fig. 150), hvor præsten kunne opholde sig, for han gik op på prædikestolen. 1777 kaldtes det præsternes »Meditations-Stoel«[253]. Hertel[254] beskriver det som et på en forhøjning anbragt, firesidet, grønt anstrøget kabinet af brædder med åbent loft, på siderne omgivet af forskellige påhæftede trækolonner og udskårne zirater, med en høj gesims af billedhuggerarbejde, i hvis frontispice over døren der læstes med forgyldte bogstaver: »Gud allene Eren. Anno 1692«. I østsiden var to fag vinduer med grønne gardiner.

**Dørfløjen*[255] til kammeret er bevaret og findes nu i Den gamle By (inv. nr. 615). Den er af eg, med glat rammeværk om de to fyldinger, hvoraf den nederste har profileret kantliste, mens den øverste omfatter en ottekantet ramme med perleliste. Låsebeslag med fligede kanter. På bagsiden er det nederste, fligede gangjern med bølgeranke bevaret, og spor ses efter det øvre. I den øverste fylding står med forgyldt fraktur:

»Til Læseren.
Lad andre gaae, til Rom at faae,
Sit Aflads bref forklaret!
Her har en Siel, Gud kiender vel,
Sin andact Aabenbaret!
Gack nu min ven, du ogsaa hen,
Og schierven din forære,
Til Sion her, som Bruden er,
Din Løn schal Gud dig være.«

Ifølge Schive II[256] var verset »giort af Mag. Ludvig Pontoppidan«.

Efter Herteis beskrivelse var kammeret møbleret med en stor ruslæders lænestol og et bord med skuffer, lås og nøgle samt et »Skriver-Apparat«, der endnu er bevaret. Det er en 8 x 15 cm stor *æske* inddelt i tre rum til skriveredskaber; rødmalet og med påskriften: »Aarhuus Dom-Kierke Tilhørende 1770«. Under bunden indbrændt de sammenskrevne initialer »JM«, muligvis for underdegn Jens Mundelstrup. Nu på nordre korsarms nedre galleri.

STOLEVÆRK, KISTER OG SKABE

Stoleværket stammer i hovedsagen fra restaureringen 1867—71, dog med bevarelse af en del gavle, dels fra 1587, dels fra senere fornyelser og istandsættelser (jfr. ndf.).

Det gedigne stoleværk med døre i brunbejdset eg med sorte profillister er udført af snedkermester August Petersen[257] efter tegning af arkitekt Walther[258], der foretog en ensretning af de eksisterende stole. De står nu med rektangulære fyldinger i profileret rammeværk på døre og gavle, der for største partens vedkommende over et smalfelt er afsluttet af trekantgavl med et englehoved i relief, enten kraftigt opskåret eller helt fornyet (jfr. fig. 340). Af gavltopstykker fra domkirkens ældst bevarede sæt fra 1587 findes i alt 11 med reliefskårne årstal, navne og våbner, nu anbragt i midtskibets østende ud mod nordre og søndre sideskib, men tidligere placeret anderledes (jfr. ndf.).

Ud mod nordre sideskib er opstillet otte gavle med ensartede topstykker (fig. 339), rimeligvis udført i samme værksted som den samtidige prædikestol. I frisefeltets blad- og frugtsmykkede kartouche står, varieret udformet: »Anno 1587«; i topstykket er der beslagværk med blad- og frugtophæng og i midtcirklen et løvehoved i kraftigt relief. Disse daterede gavle har ifølge Abildgaard[259] været anbragt for enderne af de lange mands- og kvindestole både ud mod midtergangen og mod nordre og søndre sideskib. Enkelte gavle mod søndre sideskib har under den fornyede trekantgavl et oprindeligt smalfelt med reliefskårne navne og i fyldingen nedenunder det tilhørende adelsvåben med hjelmklæde og hjelmtegn: »Mandervp Pa[rsberg]«, »Erik Paadebvsk 1587« (fig.

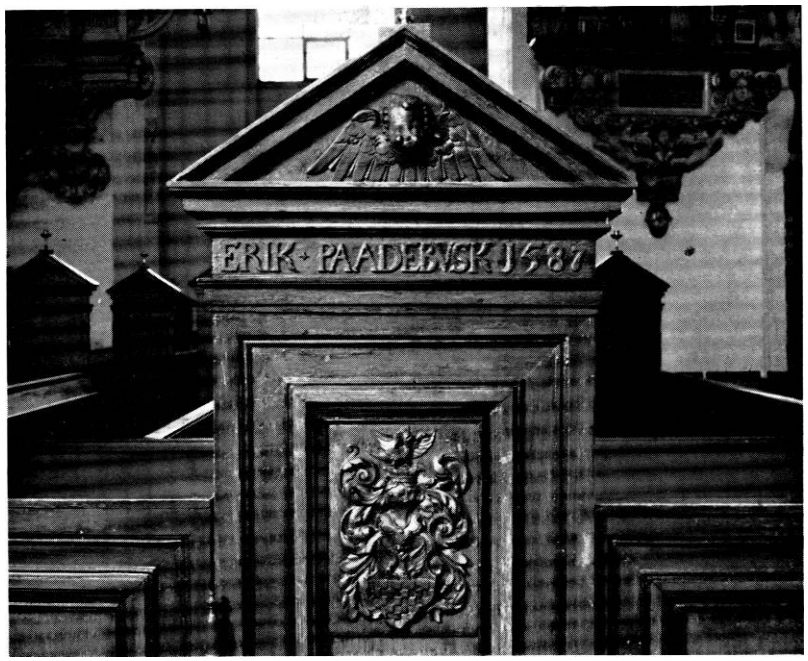

L. L.1967

Fig. 339. Stolestadegavl 1587 (p. 565). — *Gable to pew 1587.*

340) og »F. Mergret Gyldenstiern«. Abildgaard optegner i sin dagbog 1770 tillige navn og våben for lensmanden på Århusgård, Manderup Parsbergs, hustru »Ingeborig Hertvis datter« (nr. 5 fra øst). På et stolestade »næst oven for prædikestolen« (nr. 7 fra øst)[260] på både mands- og kvindesiden fandtes tre våbner for lensmanden på Havreballegård Carl Bryske og hans to hustruer, Ide Ulfstand (†1579) og Else Bille, samt deres initialer: »CB IW EB«. På den 11. kvindestol fandtes foruden det nævnte bevarede for Podebusk navnet på dennes hustru »Sidtzel Oxxe 1587«. På et mandsstade længere mod vest stod »[Fol]mer Rosenkrantz« (†1586) og hustruens, førnævnte Margrethe Gyldenstjerne[261]. Ud over disse navne og våbner omtaler Hertel[262] en række, som dog ikke er afhjemlet andetsteds: Mette Urne, Barnekov, Juel og Krabbe.

Allerede 1586[263] var arbejdet i gang på dette stoleværk, hvilket fremgår af et brev af 30. maj dette år[264], hvorved domkirkens værger indtil videre fik ret til at oppebære afgifterne af kronens korntiende i Malling sogn, Ning herred, »til hjælp til det arbejde på stolene i domkirken«. Dette stolesæt må dog have afløst et endnu ældre, der nævnes i et missive[264] til kapitlet 29. marts 1588. Heri anmodes kapitlet om, »da der er lavet nogle *nye stole,* der går noget længere ud (dvs. mod midtskibet) end tidligere« at lægge Jørgen Barnekovs ligsten (†1567) i lige linie med gulvet, da den ligger højt hævet over jorden midt foran koret, »sognefolket til stor hinder« (jfr. begravelsen store korsgang nr. 1).

L.L.1967

Fig. 340. Stolestadegavl 1587 (p. 565). — *Gable to pew 1587.*

Ifølge håndskrifternes[261] oplysninger, i hovedsagen overensstemmende med domkirkens ældste »stolebog«[265] og med gravkortet fra 1745 (jfr. fig. 150), bestod stoleværket af fire rækker: dels de lange mands- og kvindestole, der havde døre til midtskib og sideskib, dels de »stackede« eller korte mands- og kvindestole i søndre og nordre sideskib, blot med een dør til sideskibsgangen. Hver af de fire rækker havde 24 å 26 stader, et antal der senere reduceredes bl.a. ved opstilling af †fontegitter og †præstekammer. Stolene var forsynet med numre og bogstaver (jfr. gravkortet fig. 150).

Staderne havde i tidens løb skiftende betegnelser efter de (øvrighedspersoner, der havde fri brugsret til dem[267]. De østligste stole i midtskibet på henholdsvis mands- og kvindesiden var forbeholdt lensmanden (senere amtmanden på Havreballegård) og hans frue. Fra 1752 fik stiftamtmanden imidlertid plads i den til ham opførte †pulpiturstol over for prædikestolen. Nr. 2 på kvindesiden blev kaldt »brudestolen« og anvendt som sådan indtil 1685, da den overdroges sognepræstens hustru og børn. Den 3. østligste stol tilkom den biskoppelige familie, men ombyttedes 1752 med 4. kvindestol, der tidligere havde været forbeholdt læsemesterens familie. I den 6. kvindestol var der fripladser for familierne til latinskolens rektor, konrektor og domkirkens kapellaner. »Hørerne« sad under gudstjenesten i koret for at have opsyn med disciplene[20], til hvem der 1781 opstilledes to lange bænke lavet af snedker

Berent Meyer[80]. Enkelte lærerfamilier havde plads i de korte fruentimmerstole[268]. Til de fattige blev der 1709 indrettet fire bænke »på det store gulv«[20] [midtskibet]. I 1700-tallets sidste halvdel anbragtes en del skamler i midtskibsgangen[3].

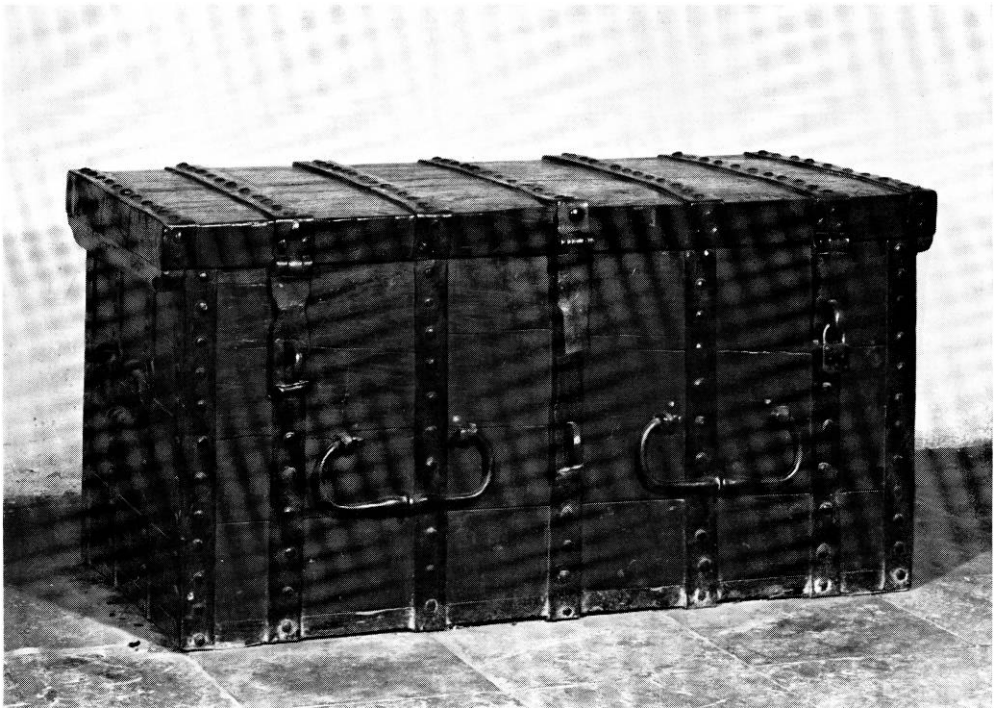
Stoleværket synes ikke at have gennemgået større reparationer før 1720, da Rasmus Pedersen snedker med to svende i otte uger foretog en istandsættelse med anvendelse af brugelige paneler og materiale andetsteds fra i domkirken[3]. Trods løbende istandsættelser[269] og en større reparation 1767 ved L. P. Sveistrup[3] viste synsforretningen 1770, at der flere steder manglede døre, rygpaneler og gulve i staderne[4]. 1772[2] fremsatte arkitekt Næss, i forbindelse med sin almindelige bedømmelse af domkirkens tilstand, forslag om grundig forbedring, specielt af døre, paneler og låse. Den ønskede reparation fuldførtes 1777[4], hvorefter stolene stafferedes med lys perlefarve. 1840 fik stoleværket, som alt kirkens inventar (jfr. p. 484), en lys, »flammet egefarve«, dog blev stolene mod midtgangen strøget med mat, hvid oliemaling[6]. Samtidig udførte malermester Jørgensen 40 nye englehoveder og 62 reparationer »med dels halve hoveder, næser, kinder og hager«[21].

Ved de faste stolestaders instandsættelse og omdannelse 1867—71 fjernedes en del stole- og panelværk, især i forbindelse med frilægningen af de nederste partier af murpillerne[270]. En del løse bænke og stole opstilledes i årene herefter[271], men en vis utilfredshed[272] hermed rådede dog. 1923 godkendte Det Særlige Kirkesyn[273] en omordning af kirkens stoleværk, hvorved nye bænke opstilledes langs sideskibenes ydermure. 1956 anskaffedes til korsarmen en del stole af eg betrukket med oksehud, tegnet af arkitekt C. F. Møller[274]. — En stadegavl øst for prædikestolsopgangen bærer en indskrift med reliefversaler for den tidligere biskop: »1940 Kaj Jensen 1962.«

To barokke *stole, fra o. 1700, af bøg, 110,5 cm høje, med drejede ben, der for forbenenes vedkommende har firkantede led samt dyrepoter; mellem forbenene volutformet, knækket sprosse svarende til kopstykket (ryggens afslutning). Betrukket med narvpresset skind, ryggen dog med malet lærred. På ryggen stemmejernsmærket med »III«. Skal have været anvendt som forloverstole ved vielser i domkirken, hvilket dog ikke kan dokumenteres ifølge regnskaberne. Senere i biskop Braminers eje (1845—81). 1955 erhvervet af Den Gamle By[275].

Stole i koret, se p. 538. — De to nyere »*kongestole*« opbevares i krypten under koret.

**Hynde* til knæleskammel, fra o. 1700, ca. 48 cm lang og 27 cm bred, af ubleget hørlærred med flammemønster syet med hvidt hørgarn og uld i mange schatteringer; vaskeskindsfoer. En kort, mangefarvet frynse om de tre sider. I Den gamle By[276].

L. L. 1968

Fig. 341. Jernbunden kiste fra 1600-tallet (p. 569). — *Iron-bound chest from the 17th century.*

†)»*Lukkede stole*«. 1) 1714 indrettet af biskop Hans Ocksen i søndre sideskib nær prædikestolen og tæt ved søndre indgangsdør (jfr. p. 199). Placeringen var ifølge Hertel[277] valgt af bekvemmelighedshensyn, fordi biskoppen »havde en tung gang«. Stolen var 3 alen lang, 7 kvarter bred og forsynet med vinduer på de tre sider og dør ud til sidegangen. Efter biskoppens bestemmelse skulle stolen efter hans død tilfalde kirken.

2) 1735 opsat af stiftamtmandens fuldmægtig, Christian Foss, til datteren Anne Cathrine, »oven for de stakkede kvindestole, lige for pillen[265]« [nordvestre korsskæringspille], med betegnelsen Aa (jfr. fig. 150).

3—8) 1763f. opførtes nogle lukkede gulv- og pulpiturstole i de nordre midtskibsfag over for prædikestolen (jfr. †pulpitur)[278]. Til opbygningen, der svarede til en 1752 opført †pulpiturstol, var skænket i alt 1000 rdl. af fru Grønvold. De nedre, lukkede stole bestod af tre stolestader i hvert af de to pillefag, hvert stade forsynet med to vinduer, hvoraf det ene sad i døren. I det enkelte stade var dels bænke langs siderne, dels et par løse stole[279]. — Alle lukkede stole fjernedes ved restaurereringen 1867—71[270].

Kister. 1) (Fig. 311), fra 1600'rne, muligvis identisk med »den nye kiste i capitlet«, der omtales i domkapitlets regnskabsbog 1650[280], og som måske an-

skaffedes efter kgl. befaling 1647 om indretning af en stiftskiste eller et arkiv til at gemme stiftets dokumenter i[281]. Kisten er rektangulær, 128 cm lang, 62,5 cm bred og 66,5 cm høj inklusive det flade låg, der rager lidt ud over siderne. Den er samlet af egeplanker og sammenholdt af lodrette jernbånd, fæstnet med mange nagler. Tre af lågets tværbånd ender i kraftige hængsler, der lukker over kramper til hængelåse. På forsiden sidder to bærehåndtag med midtring mellem balusterformede led, hvorimod håndgrebet for hver ende er snoet. Midterste hængsler dækker over et noglehul til den indvendigt anbragte låsekasse, der har en hjerteformet afslutning forneden. På lågets underside ses et liljeformet, ciseleret beslag med seks låsetappe. I kistens ene ende findes en smal lædike, et rum afgrænset af et profileret brædt og forsynet med jernbunden lås; fliget låsebeslag. I kistens modsatte ende er der foroven anbragt en rektangulær kasse med profileret låg svarende til lædikens. Kisten er brunlakeret, beslagene sortmalede. I tårnrummets søndre arkade.

2) Fra 1600'rne, måske en af de to gamle kister, der ifølge inventariet 1699[20] stod i det gamle kapitel. Den er 180,5 cm lang, 66 cm bred og 73,5 cm høj med det let buede låg. Kisten består af store egeplanker, der hver danner een af kistens sider, bund eller låg; de sammenholdes af lodrette, naglefæstede jernbånd, der løber op over låget, som fastholdes af to, nu afbrudte hængsler over kramper. For enderne danner jernene et kors; en kraftig bærehank er fæstnet til det vandrette korsbånd. På lågets overside nær midten af forkanten fire store naglehoveder til fastgørelse af den på undersiden anbragte jernplade, med fire låsetappe, beregnet til at gribe ned i den store, rektangulære låsekasse på forsiden. Tværbåndene på lågets underside har graverede rankemønstre. Kisten er rødbrun med sorte jernbånd. På forsiden hvidmalet kursiv: »Aarhuis Stiftes Skrive Kiste«. Opstillet i Sehesteds kapel ved nordvæggen.

(†) Kister. I domkirkens regnskaber omtales 1664[282] to kister, den ene i kapitlet, den anden i brevkammeret, måske de ovenfor behandlede. 1711 stod de gamle kister »på hvælvingen af det gamle kapitel[20] (jfr. p. 285ff.). 1810 regnedes de til de »saa kaldte Stiftskister«, som opbevaredes i »arkivets kapel« (søndre vestkapel), hvor de også bemærkedes af Schytte 1835[283]. Desuden opregnedes 1649[280] dels en rød kiste, hvori opbevaredes »bænkedyner« (ɔ: puder), hynder og lammeskind, dels en udskåret kiste med bolster- eller olmerdugsdyner. 1720 fik »lysekisten« lås og nøgle. 1765 bortsolgtes på auktion nogle stykker af en »gammel munkekiste«[3]. 1810 beskriver Hertel den »nyeste« af stiftskisterne, hvis »fiirkantede jevne Jernlaag udgjør Laasen, som bestaaer af 4 Gjekke, een til hver Side, der med et behændigt Tryk springe alle 4 paa een Gang ud og tillukke Kisten, som er uopbrydelig«. På kisten stod malet »Aarhuus Stifts almindelige Enke Pensions Selskabs Kasse«[284].

Skabe, se korskabe fra 1508, p. 532ff.

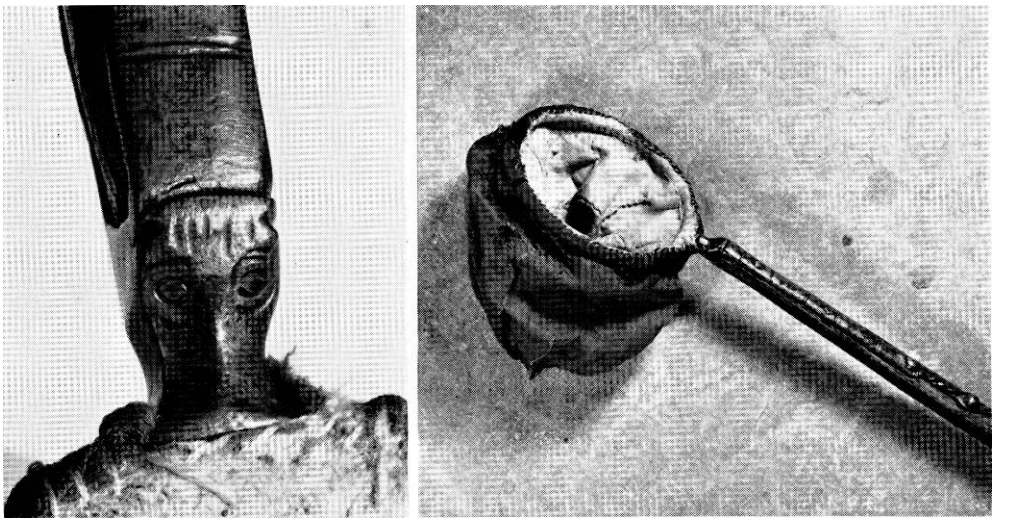

Fig. 342—343. Klingpung, med skaftbeslag fra 1600-tallet formet som dyrehoved (p. 572). — *Collection bag with handle-fitting from the 17th century, in the shape of head of animal.*

†*Skabe.* 1) Et bogskab til koret lavedes 1698/99 af snedker Palli Jensen[20]; Jost smed forsynede det med hængsler og lås[294]. 2) Et aflåseligt egeskab stod 1664 i brevkammeret over kapitlet[282] (jfr. p. 285 og afsnittet om »det gamle †kapiteks indretning). I skabet opbevarede kapitelherrerne deres egne og kirkens breve[20]. 1742 blev dele af det anvendt i landemodesalens nye †kapitelskab, der imidlertid atter omdannedes 1880 og 1920 (jfr. afsnit om landemodesalens indretning). 3) To skabe med glasdøre, anskaffet 1850, til udstilling af domkirkens liturgiske dragter, var ophængt i †sakristiet (jfr. afsnit om dettes indretning og p. 512).

PENGEBLOKKE OG DØRFLØJE

†*Pengeblokke.* Fra 1600-tallets midte omtales tre pengeblokke: 1) kirkens, 2) de fattiges og 3) Helsingør skole og hospitals blok, de to første nævnt fra 1653[20], den sidste fra 1662[285], som oftest i forbindelse med opbrydninger og plyndringer. I blokkene blev nedlagt penge, der var indsamlet i de tilhørende pengetavler, jfr. ndf.

Blokkene var af træ, sikret med låse og »jerntøj«, dvs. jernbundne, og med jernlåg og pengeslidse. Fattigblokken, der repareredes 1653 efter et tyveri, blev da forsynet indvendig med et langt rør, som pengene skulle falde igennem[20]. Også 1810[286] beskrives de daværende tre blokke som overalt beslagne med jernblik og forsynet med dobbelte taskelåse. Det er rimeligvis de samme, der

er afbildet på Købkes interior fra 1830 (fig. 152); blokkene fjernedes 1857[24] og er siden forsvundet. Een blok, anskaffet 1852[21], havde 1861 sin plads i materialhuset[17]. På det ovennævnte maleri ses de tre blokkes placering i korsarmen, nr. 1 og 2 ved indgangen til koret, nr. 3 nordligt i korsarmen, hvor den også fandtes 1710[20].

**Klingpung* og †*»pungetavler«*. Klingpung, med skaftbeslag fra 1600-tallet, rimeligvis en af de to »punge til at samle kirkens og de fattiges penge udi«, der ifølge regnskabet for 1653 blev fornyet med rød »caffa« (o: en art mønstret uldplys eller fiøjl) og små klokker støbt af Rasmus rotgieter, efter at de forrige punge var »formoltnede«. I inventariet 1683 kaldes de »pungetavler«, de to med klokker[20]. — Den bevarede klingpung (fig. 343) har afbrudt træskaft med pånittet skaftbeslag af jern, der i den ene ende er formet som et dyrehoved (fig. 342), der bider over pungringen, og i den anden ende afsluttes med snoning og spydblad; graverede dobbeltlinier mellem nitterne. Pungen, fra o. 1700, er af rødt silkesatin med svage spor af indvævede, sorte fløjlsblomster og foret med vaskeskind. 1896[71] overdraget til købstadmuseet Den gamle By[286].

†*Pengetavler*. Inventariet 1697 opregner foruden de ovennævnte gamle pungetavler tillige tre nye tavler med sølvbjælder[20]. De var bevaret endnu på Hertels tid og beskrives[287] som ens af størrelse og udformning, med indlagt, farvet arbejde, hver med et rum dækket af et »Ruf Messing«, dvs. messinglåg med åbning til pengene. Alle forsynet med lås og håndgreb. På »Opsatsen« (ɔ: brædtet ved bagkanten) var fastgjort en sølvbøjle, med giverindskriften, hvori hang en klokke med knebel, hvis sølv tilsammen vejede 10 lod[288]. Pengetavlerne blev ombåret til forskellige tider under gudstjenesten, og indholdet[289] tømtes som nævnt bagefter over i de tilhørende blokke, se ovenfor. Tavlerne opbevaredes i nordre korskab, hvori de fandtes endnu 1861[17]. Om de enkelte tavler kan yderligere oplyses[287]: 1) Kirkens tavle, skænket af Magdalene Vildfang († 1723), enke efter landsdommer Rasmus Enevoldsen Randulf[290] († 1671). På bøjlen, som var omstøbt 1794, var fejlagtigt indgraveret navnet »Vilsong«.

2) De fattiges tavle, skænket af fru Luttemella, enke efter justitsråd Hoffmann († 1754)[29]

3) Helsingør hospitals og skoleholdernes tavle, givet 1692 af fru Medea Harboe († 1709), gift med biskop Johannes Bräem († 1713). På bøjlen fandtes indskriften: »Til Skoleholderne«. Oprindelig var indholdet af denne tavle med tilhørende blok bestemt til Helsingør hospital, men efter oprettelsen 1792 af tre danske skoler i domsognet blev tavlen tilkendt skolelærerne her, efter at et beløb til Helsingør hospital var fradraget. — 1719[3] og 1745[161] reparerede guldsmedene Sønnich Hansen Buxlund (Bøje p. 194) og Johan Sønnichs Buxlund (Bøje p. 195) en sølvbøjle på en af tavlerne, og 1752[3] ordnede Anders Jensen Busted (Bøje p. 196) en fjeder.

Hude fot. 1901

Fig. 344. Korsskæringen og midtskibet, set mod sydvest. — *Crossing and nave, looking south-west.*

4—5) Foruden de linere pengetavler fandtes 1736 to »træskuffer at tage offer udi af kapellanerne«[292]; 1827 i nordre korskab, men 1842 ude af brug[21].

Pengebøsse, nyere, af blik, med tragtformet overdel og øsken til hængelås. På nordre galleri. Allerede 1697[20] omtales tre gamle blikbøsser med låse, der stadig fornyedes, således også 1894 af kobbersmed Wilson[271]. Ifølge inventariet 1861 ff. stod de på små borde i †sakristiet[17] (ɔ: koromgangens østre del). I brug endnu 1925[85].

†Kæp. 1648 fik Jens Lassen, »der går med kæppen i domkirken«, 10 mk.[292]. Dette skete i overensstemmelse med forordningen af 17. maj 1646, hvorefter nogle mænd skulle gå om i kirkerne med lange kæppe og slå dem på hovedet, som sov under prædikenen[293].

Dørfløje (jfr. fig. 133), til de to kortårne, rimeligvis udført i forbindelse med indretningen 1709 af »sakristiet« i den østre del af koromgangen[295] (p. 579) og samtidig med istandsættelsen af kortårnene (jfr. p. 298). I den fladrundbuede åbning er indsat en glat træramme, hvori den rektangulære dørfløj er anbragt. Det er en barok enfyldingsdør, hvis spejl har konkave indskæringer i hjørnerne. I fyldingens øvre del er indsat en rektangulær, grøn flaskebundsrude. Bukkehornsbeslag og fliget låseblik fra restaureringen o. 1870; rødbrun malet.

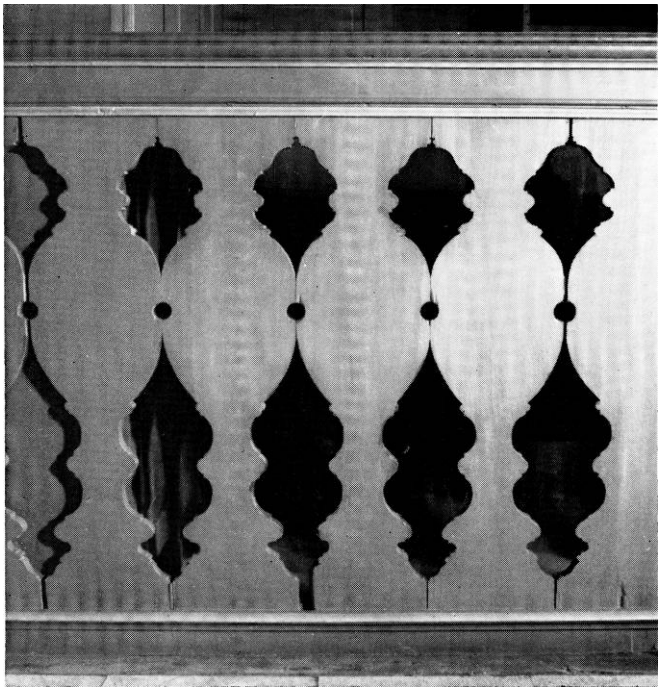

Fig. 345. Detalje af smedejernsgelænder til landemodesalen, rimeligvis fra 1692 (p. 575). — *Detail of wrought-iron railing from entrance to the diocesan conference chamber, probably from 1692.*

Se i øvrigt *korsidedør* fra o. 1508 (p. 538), *smedejernsdør* til *koret,* fra 1643 (p. 540) og **dørfløj* 1692 til †*præstekammer* (p. 564). Vedrørende *smedejernsdørene* i Skeels portalepitaf fra 1643 og til de forskellige begravelseskapeller og krypter, se afsnittet om gravminder. — Domkirkens øvrige døre stammer i hovedsagen fra de to sidste restaureringer.

†*Døre og dørfløje.* Af kildernes og specielt regnskabernes omtale af domkirkens mange porte og døre[296] kan nævnes »kapitelsdøren«, vel døren til det gamle kapitel i søndre apsiskapel (jfr. p. 108, 286 og 578). Den omtales i en pantesag 1497, hvor skyldneren forpligtede sig til at lade panthaveren, biskop Niels Clausen, »advare for kapitels dør i Aars domkirke«, når han ville indløse sit gods[297]. Da konventsalen i »kapitlet« 1692 var overflyttet til søndre vestkapel, ombyggedes kapellet 1702 (jfr. p. 298), og en ny (øst)dør lavedes hertil af Morten Christensen[3].

1730 udførte snedkrene Christen Mortensen og Jacob Christensen et panelværksvindfang foran nordre og søndre indgangsportal, hver med tre døre. Samtidig anstrøg Jens Hanssen vestre kirkeport ud- og indvendig med rød oliefarve, listerne dog med hvid[161]. 1752 malede Knud Madsen Bruun et gardin »oppebåret« af engle omkring vestportens indvendige side[3].

K.deF.L. 1969

Fig. 346. Detalje af skranke i landemodesalen, rimeligvis fra 1692 (p. 576). — *Detail of railing in the diocesan conference chamber, probably from 1692.*

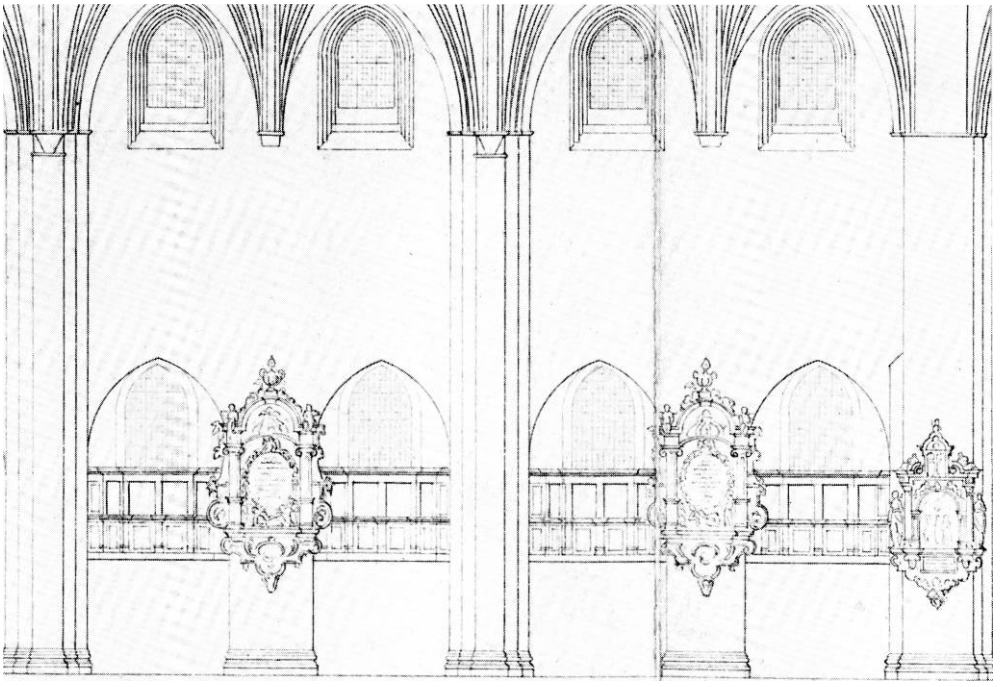
SÆRLIGE RUMINDRETNINGER

Landemodesalens indretning. Søndre vestkapel eller Jens Iversens kapel har i tidens løb både rum- og møbleringsmæssigt undergået liere ændringer i overensstemmelse med dets funktioner (vedr. bygningen se p. 223f., betegnelser herfor p. 287f.).

Den nuværende indretning svarer stort set til den udformning, kapellet fik, da biskop Braem 1692 lod det indrette til konventhus (jfr. p. 297); det istandsattes og fornyedes delvis 1880 og 1920[298].

Adgangen til landemodesalen var tidligere dels fra tårnrummet (»våbenhuset«), dels gennem den nuværende indgang fra søndre sideskib. Dørfløjen[299], opsat o. 1920, har erstattet prædikestolsdøren, der blev placeret her 1880 (jfr. p. 560). På hver side af trappen, der fører op til døren, sidder et *smedejernsgelænder* (fig. 345), rimeligvis fra 1692, med fladt udhamrede blade og blomster mellem de volutsvungne rundjern. Gelænderet afsluttes af dråbeformet messingkugle. Forgyldte blomster, i øvrigt sortmalet.

Kapellets indre er — som på Braems tid — ved en skranke delt i to dele, forrest, mod sideskibet er der et mindre arkivrum, mens den største og inderste del tjener til landemodesal, tidligere også benævnt »synodal-sal« eller »con-

N. E.1972

venthus«. Den ca. 130 cm høje skranke (fig. 346), der består af udsavede balustre, har i midten en tofløjet låge; 1880 istandsat og forsynet med nyt lodtømmer i gulvet[300].

I »arkivrummet« er langs væggene anbragt skabe fra ca. 1920; de tidligere skabe blev kraftigt omdannet 1880[302] (jfr. planche 11 og p. 571). Oven på skabene står to modelforslag til tagværker på vesttårnet.

Langs den egentlige »sals« tre sider løber et omtrent mandshøjt fyldingspanel, der delvis stammer fra 1692, men som blev stærkt ændret ved restaureringen 1880. Ved denne lejlighed tilføjede man en kreneleret gesims (fjernet 1920) og tildækkede søndre skabsniche med panel, hvorimod man bevarede, men ændrede skabslågen foran vestre niche (jfr. p. 224). De samtidige, omløbende, polstrede bænkesæder udskiftedes imidlertid allerede 1902 med faste, snedkrede bænke langs væggene[301]. Bord og stole er nyere.

Alt vægfast inventar er rødbrunt stafferet med gråhvide lister.

Kapellets tidligere indretning. Bygningen er som ovenfor nævnt opført af biskop Jens Iversen, der 1477 lod indrette et kapel og et alter her, begge viet jomfru Maria og flere andre helgener (jfr. p. 77). Kapellet må imidlertid også betragtes som biskoppens gravkapel, idet hans gravsten fandtes nedlagt midt

Fig. 347 (til venstre). Nedtagne pulpiturstole fra 1763, i midtskibets nordside (p. 580). Detalje af opmåling 1863, jfr. planche 9. — *Demolished pew-galleries from 1763, northside of nave. Detail of survey 1863, cf. plate 9.*

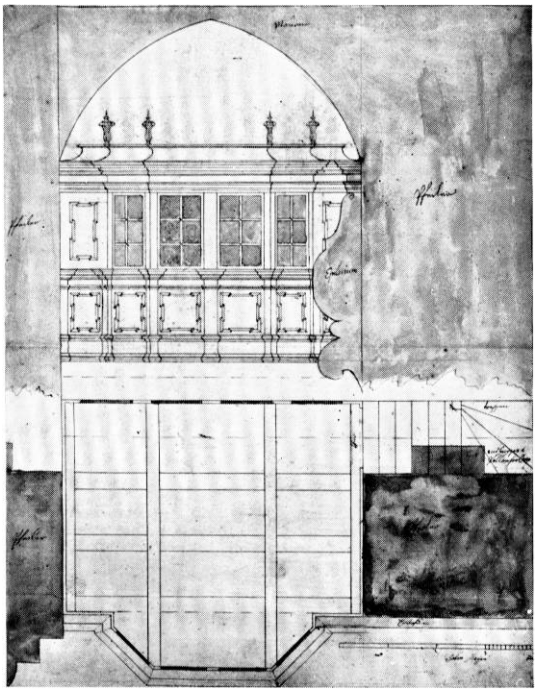

Fig. 348 (til højre). Ikke anvendt forslag til lukket pulpiturstol, tegnet 1751 af snedker Johan Meyer. I Århus bispearkiv C 3.488, Landsarkivet i Viborg (p. 580). *Design (not used) for closed pew-gallery, made 1751 by the cabinet maker Johan Meyer. The Archives, Viborg.*

N. E. 1964

i gulvet. Efter kapellets omdannelse til landemodesal 1692 ifølge biskop Braems forslag, erhvervede også han plads til begravelse og epitaf her. 1710 overflyttede han tillige gravstenen over den første lutherske Århus-biskop, Mads Lang († 1557) hertil. Begge bispegravsten anbragtes 1910 i domkirkens vestende. 1775 havde også biskop Hans Ocksen opnået plads til både epitaf og begravelse i kapellets sydvestre hjørne[303] (jfr. afsnit om gravminder).

Om landemodesalens tidligere indretning beretter inventarierne, at der 1736[5] stod et rødmalet bord med et »ryslæders«[304] bordklæde og seks »ryslæders«stole; 1786[3] var de seks gamle stole rykket uden for skranken, hvor der tillige stod to røde bænke, mens »salen« var møbleret med det store røde bord samt fem borde og seks bænke, alle rødmalede. Denne møblering er i hovedsagen overensstemmende med Herteis beretning 1810, hvorefter salen til de tre sider havde »beqvemme« bænke med foranstående (fem) borde, hver med »et Slag ved«, dvs. en klap, »for at give frie Gang«; hvert bord 5 al. langt og 1½ al. bredt. Om det store midtbord stod stole til stiftamtmanden, biskoppen og stiftsprovsten. Salens rødmalede brystpanel blev brudt af fløjdøre til murskabet i syd, hvor der lå rekvisitter til landemodet, »Lovbogen, flere Bind Anordninger in 4to, Skriver-Apparater til 30 Personer og en Malm Bordklokke o.s.v.«[305].

Rummet foran skranken, ud mod sideskibet, har antagelig efterhånden antaget karakter af »stiftsarkiv«, som beskrevet af Hertel. Da den gamle, »i Capitulet« stående stiftskiste (jfr. p. 569f.) ikke længere kunne rumme de til stiftet hørende dokumenter, og man fillige behøvede en ordentlig »Forfatning« over brevskaberne, befalede kirkeværgen 1741 at lade lave et †*skab* af gode og tørre »Fyrre-Fiel«, med rum og skuffer apteret[306]. Snedker Christen Mortensen lavede 1742 et stort skab med fire lange »låger« for, 16 store skuffer forneden og det øvrige med hylder, hvortil brugtes dele af kirkens gamle egeskab[161] (jfr. p. 571). Skabet, der var 7 al. 1 kvarter højt og 6 al. 1 kvarter bredt, maledes 1747 rødt med hvide lister af Knud Madsen Bruun. I 1786-inventariet[3] omtales stadig kun eet skab, mens Hertel 1809f.[307] nævner endnu et, 3 al. bredt, til dokumenter, protokoller etc. — 1847 blev alt inventaret, inclusive to kister (jfr. p. 570) egemalet af S. L. Hiernøe[21]. 1849 lagdes nyt gulv af brændte fliser[6] (jfr. p. 336), og året efter anskaffedes 12 †stole til brug ved landemodesalens anvendelse som venterum for dåbsfølget[24].

Indretningen af præsteværelset i sydligste østkapel (jfr. p. 285) stammer i hovedsagen fra 1920—21, dog med visse ændringer 1935, da bl.a. paneler og †bænke opsattes[308].

Det »gamle kapitels« indretning. Domkirkens ældste regnskaber fra 1645f.[20] betegner det sydligste østkapel og søndre apsiskapel i fællesskab som »kapitlet« (jfr. p. 285f.); i det førstnævnte eller »inderste kapitel« fandt kapitelsmøderne antagelig sted. Begge lokaler[282] tjente undertiden som oplagsrum, hvor man f. eks. 1645 fandt grydestøberens »kobberkrads« fra branden tre år for, de fire stole, som 1652 var nedtaget i koret (p. 538) og 1656 en gammel klokkeknebel[20].

Kapitelsalens inventar istandsattes i årene efter 1645. Jørgen snedker satte 2½ alen lange lister om kapitelsbordet, og slagbordet »til at lukke op og i« maledes. 1660 stafferede Claus maler panelerne, skiven [bordet], døren og bogstolen, som 1674 repareredes af Jens snedker[20].

Efter at biskop Braem 1692 havde omdannet søndre vestkapel til landemodesal (jfr. p. 577), forsøgte man 1696 at sælge de to ovennævnte rum til gravkapeller (jfr. p. 286), men da dette ikke lykkedes, blev det gamle kapitel eller konventhus anvendt som materialhus[309] (jfr. gravkortet 1745, fig. 150). Allerede 1699/1700[20] var her opstillet »en gammel munkestol, to gamle kister, en del allehånde gammelt panel«, dele af sønderbrudte stole og to stk. polske blyvåbner (jfr. gravminder).

Loftsrummet over kapellets søndre side, 1661 kaldet »*brevkammeret*[20] eller »brevskabskammeret«[310] må betragtes som kirkens daværende arkivrum. Her stod 1664[282] en aflåset kiste og et †egeskab, som ifølge inventariet 1699/1700[20] fordum af kapitelherrerne blev anvendt til kirkens breve (jfr. p. 570f.).

Om rummenes senere anvendelse, se endvidere p. 285f. og p. 298.

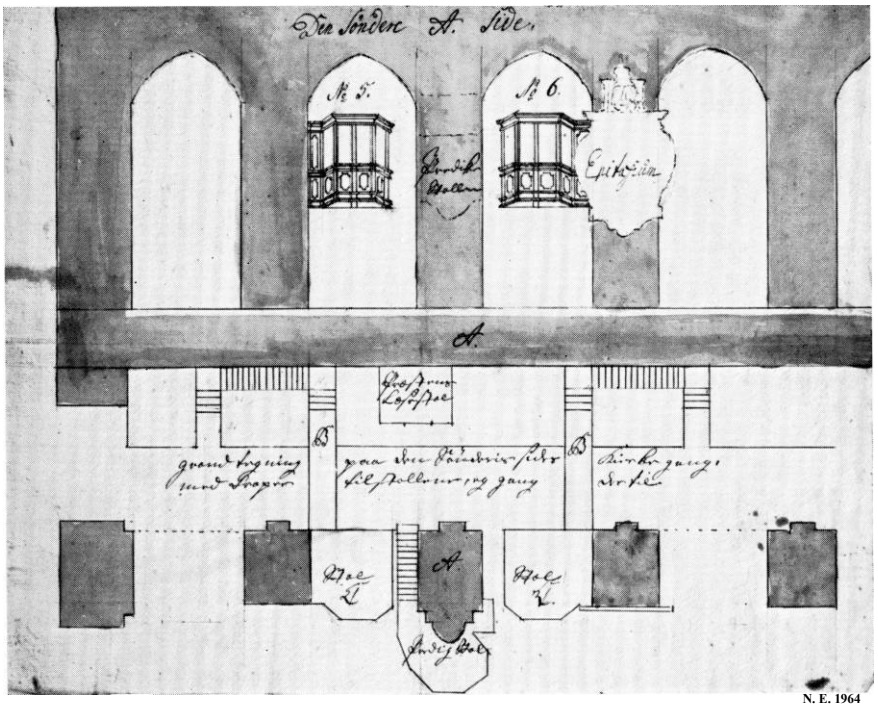

Fig. 349. Ikke anvendt forslag til lukkede pulpiturstole, i midtskibets sydside, tegnet 1763 af snedker Christen Mortensen. Landsarkivet i Viborg (p. 580). — *Design (not used) for closed pew-gallery on south side of nave, made 1763 by the cabinet maker Christen Mortensen. The Archives, Viborg.*

†*Sakristi* i koromgangen hag altret[311] (jfr. p. 289 og fig. 150) indrettedes 1709 ved opstilling af et 5 alen højt panelværk med aflåselige døre mod nordre og søndre koromgang[312]. Korskranken bag altret blev gennembrudt ved en dør[20], der ad en syvtrins trappe med gelænder gav adgang til sakristiet fra koret. De to døre til kortårnene fornyedes antagelig ved samme lejlighed (jfr. dørfløje). Rummet var møbleret med et rundt, rødmalet egebord med tre aflåselige skuffer[3] til kirkens tre præster, samt tre stole, der 1861 var erstattet af en læderstol[17]. 1850 ophængtes her to skabe med glasdøre til udstilling af domkirkens liturgiske dragter (jfr. p. 512)[90]. Alt fjernet ved restaureringen 1867—71.

Tårnrummets indretning til våbenhus. I forbindelse med hovedistandsættelsen i 1770'erne indrettedes tårnrummets nedre stokværk til våbenhus (jfr. p. 311); som vindfang opsattes en bræddeskillevæg under orglet mellem de to vestligste hvælvpiller. Fløjdøre ud for midtskibsgangen gav adgang til kirken[313]. Skillevæggen maledes på begge sider med »moralske Sindbilleder i lyse og stærke Farver«[314]. Da alt inventaret 1840 blev malet, blev »våbenhusets« træværk overstrøget med en lys oliefarve, panel og bjælker under orglet med limfarve[315]. Allerede o. 1867 synes panelet nedtaget[316].

†*»Lukkede pulpiturstole«* (fig. 347). 1752 opførtes »stiftsbefalingsmandens stol«[317] efter kontrakt med snedker Christen Mortensen, Århus[318], under næstøstligste arkade i skibets nordside med trappe og opgang fra nordre sideskib. Ifølge Herteis beskrivelse[319] suppleret med Nebelong og Dahlerups opmåling 1863 (planche 9) sprang stolen frem som en karnap med fire smårudede skydevinduer i hver side over et fyldingspanel med lisener og forkrøppede lister; den kronedes af en kraftig, forkrøppet gesims. Et forslag fra snedker Johan Mejer[320] (fig. 348) synes ikke fulgt, men har en udformning, der i hovedsagen synes at have svaret til den opførte stol.

1752 gav Knud Madsen Bruun stolen en staffering[20], på forsiden zinnoberrødt, metalguld og sølv overstrøget med guldfernis, på bagsiden en hvid-grårød marmorering, mens underside, gelænder og trappe blev perlemalet. Indvendig blev stolens loft dekoreret med »skygger« (dvs. skyer), hvori svævede engle med forskellige forgyldte symboler i hænderne: kalk, kors, olie- og palmegrene og »andre smaa Engler, hvoraf ickuns sees Hoved med Vinger i Skyggen«. På begge vægge maledes et gardin holdt af engle — alt udført i limfarve som det billigste[3].

1762 skænkede Anna Catharina Grønvold[321], født Schubart, 1000 rdl. til opførelse af pulpiturer (jfr. †lukkede stole på gulvet, p. 569). Året efter lod kirkeværgerne, efter »idelige besværinger« over de manglende stole, snedker Christen Mortensen udarbejde plan og overslag til tre pulpiturstole i arkaderne i skibets nordside og to i skibets sydside på hver side af prædikestolen[322] (fig. 349). Mens udførelsen af de to sidste ikke blev til noget, opførtes de tre førstnævnte stole på nordsiden, den ene øst for, de to andre vest for stiftsbefalingsmandsstolen. Adgangen til stolene var ad to rummelige trapper i nordre sideskib, den ene fra korsarmen, den anden fra sideskibets vestende, ad en 30 alen lang og 3½ alen bred gang med rækværk. Stolene var opbygget i lighed med den i 1752 opførte, »men uden Zirater« og forsynet med fire store, lyse skydevinduer[323]. Indvendig bestod »bispens stol«, antagelig den næstvestligste, af eet stort rum ligesom stiftsbefalingsmandens, mens de to andre pulpiturer var midtdelt, hvert dog så rummeligt, at fire til fem familier havde rådighed herover, idet der kunne anbringes fire til seks stole foruden de faste bænke.

1765 maledes såvel de to lukkede stole på gulvet (p. 569) som de tre 1763 opførte pulpiturstole af maler Christian Bruun med »blåagtig perlefarve«; listerne udvendig fik en uægte forgyldning overtrukket med fernis ligesom de †lukkede stole i Vor Frue kirke[3]. 1782 skænkede kirkeværgen, Jens Antonisen, 100 rdl. til opmaling af alle kirkens stole indbefattet pulpiturstolene[324].

Allerede i hovedrestaureringens indledende faser omkring 1859 diskuteredes fjernelsen af pulpiturstolene[325], men først 1867 blev de »hæslige« pulpiturer og lukkede stole nedrevet, efter at det Særlige Kirkesyns tilladelse var givet[326].

ORGLER*

Orgelværk (fig. 350), bygget 1730 af Lambert Daniel Kastens. Medens den originale façade er bevaret, er kun ganske få af Kastens' registre i behold. De øvrige er, sammen med samtlige ikke-klingende dele, gået tabt ved de mange ombygninger og reparationer, instrumentet har gennemgået. De to ombygninger, der mest radikalt har ændret den tekniske og klanglige beskaffenhed, blev foretaget henholdsvis 1876 af J.A.Demant og 1927—28 af Th. Frobenius & Co.

Kontrakten[327] med Kastens sluttedes den 16. august 1728 og omhandlede bygningen af to orgler i Århus: ét til domkirken og ét til Vor Frue kirke (jfr. p. 592f.). For domorglets vedkommende omtaler kontrakten et nyt instrument med 42 stemmer, fordelt på tre manualer og pedal:

I Manual Vercket

1	Principal af tin	8	Fuss
2	Qvintadena	16	
3	Gedact	8	
4	Octav	4	
5	floit	4	
6	Nassat	3	
7	Octav	2	
8	Qvinta	1½	
9	Mixtur 4 à 5 à 6 fod[328]		
10	Cimbel	3	-[329]
11	Trompet	18	-[330]
12	vox humana	8	-

I Bryst Vercket

1	Block floit	8	Fuss
2	floitedus	4	
3	Nasat	3	
4	Octav	2	
5	Walt floit	2	
6	Cedecima	1	
7	Sesqvialter	2	-[332]
8	Scharf	3	-[329]
9	Dultcian	8	

I Oververcket

1	Principal af tin	8	Fuss
2	Weitpfeif	8	-
3	Spitzfloit	4	
4	Octav	4	
5	Octav	2	
6	Gemshorn	2	-
7	Siefloit	1½	
8	Cedecima	1	-
9	Scharf	4	-[331]
10	Tromet	8	-

I Pedal eller Fod Vercket

1	Principal af tin	16	Fuss
2	Subbas	16	-
3	Rorqvinta	12	
4	Octav	8	
5	Octav	4	-
6	Octav	2	
7	Nachthorn	2	-
8	Posaune	16	-
9	Tromet	8	
10	Tromet	4	-
11	Cornet	2	

* Afsnittet om orgler skyldes Ole Olesen.

Hertil kom en tremulant, en cymbelstjerne[333] og en spærreventil til hvert af de fire værker. De tre manualer skulle hver have 47 tangenter (C, D, E-c'") og pedalet 25 (C, I), E-d')[334]. Udover kontrakten forsynede Kastens orglet med endnu et register, således at stemmetallet kom op på 43[161]; det fremgår af senere dispositionsoptegnelser, at den tilkomne stemme har været en Mixtur 6 Fach i pedalet[3]. Med angivelsen »af tin« ved de tre principalstemmer menes, at der til disse skulle anvendes en mere tinholdig tin-blylegering end til de øvrige metalpiber[335]. Disse façadeprincipaler står i overværket (øverst), hovedværket (midterst) og pedalværket (de to sidetårne), og har alle været klingende i modsætning til pyntepiberne i brystværkets låger (nederst). Hovedparten af de originale façadepiber er stadig bevaret, for de størstes vedkommende dog i stærkt ombygget skikkelse.

De fleste af piberne har været af metal; en bevaret Spidsfløjte 8' (fig. 589) har dog baspiber af eg. Også de fem vindlader og otte store bælge (8'x4') med tilhørende vindkanaler har været af eg.

Orgelbyggerens pris for de to Århus-orgler var 3.000 rdl. samt fri bolig i to år. Hertil lagdes 50 rdl. for de to stemmer, der var indsat udover kontrakten — én i hvert af orglerne[336].

Den 21. og 22. september 1730 blev orglet besigtiget af organist J. Bohtsen fra Vor Frue kirke i København[337].

Et reparations- eller ombygningsarbejde påbegyndtes 1747 af Kastens-eleven Benjamin Wulff[338], men blev brat afbrudt ved en ulykke, hvor lynet slog ned i kirken og dræbte orgelbyggeren og den ene af hans to arbejdskarle[339].

1750 sluttede domkirken kontrakt med orgelbygger Amdi Worm, København, om reparation af orglet. Bælge og vindlader skulle istandsættes, overværkets Principal 8' forsynes med nye pibefødder og alle beskadigede piber omstøbes. Dispositionen, der nævnes i kontrakten, udviser to ændringer fra den ovenfor anførte: i pedalet er Mixtur 6 Fach tilføjet og Nathorn 2 Fuss erstattet af Quint 1½ Fuss[340].

1806, da orglet igen trængte til istandsættelse, valgte man trods visse betænkeligheder at lade Amdi Worms søn Caspar Worm, Engum ved Vejle, udføre arbejdet[341]. Tvivlen om hans evner som orgelbygger viste sig at være berettiget. Da samme 1851 —52 foretog en hovedistandsættelse af orglet, var der så alvorlige synsudsættelser på hans arbejde, at han nødsagedes til at frafalde 300 rdl. af den akkorderede sum på 754 rdl.[342].

1855 blev det overladt orgelbygger P. U. F. Demant, Dalum mølle, at underkaste orglet det »nødvendigste eftersyn samt den allernødvendigste omdannelse af 4 stemmer«. For at billiggøre dette arbejde, der havde foreløbighedens karakter, valgte man at sætte en stor del af stemmerne ud af drift; den eneste nye stemme var en (stadig bevaret) Gamba 8 Fod i overværket. I sit overslag

Fig. 350. Orgel 1730. Værket oprindelig bygget af L. I). Kastens, façaden, af billedskærer Ulrich Mathissen og son, fuldført 1736 (p. 581ff.). — *Organ 1730. The work originally built by L. D. Kastens, the faade by the woodcarver Ulrich Mathissen and son, finished 1736.*

af 1. maj 1855 anfører Demant orglets disposition, idet han understreger de 22 stemmer, han agter at bibeholde, samt den nye Gamba 8'[343] (her kursiveret):

Hoved Manual
1 *Principal* 8 Fod
2 *Qvintadena* 16 Fod
3 *Gedact* 8 Fod. Omdannes af Qvintgedact $5^1/_3$ Fod med tilsætning af 6 nye piber
4 *Octav 4* Fod
5 Tertz $3^1/_5$ Fod
6 *Qvinte* 3 Fod
7 *Octav* 2 Fod
8 Sifløite 1½ Fod
9 *Mixtur 4* Fach. Omdannes af de nuværende 6 Fach
10 Simbel 3 Fach
11 *Trompet* 8 Fod. Omdannes af den nuværende 16 Fuss
12 Vox humana 8 Fod

Brystværk
13 *Gedact* 8 Fod
14 *Blokfløite 4* Fod
15 Octav 2 Fod
16 *Gemshorn* 2 Fod
17 Nasat 3 Fod
18 Siflote 1½ Fod
19 Sedicimi 1 Fod
20 Scharff 4 Fach
21 *Dulsien* 8 Fod at omintoneres med nye blade hvor mangler

Oberværk
22 *Principal* 8 Fod
23 *Weitfeiff* 8 Fod
24 *Gamba* 8 Fod ganske nye af metal går i dybe oktav over i Weitfeiff
25 *Octav 4* Fod
26 *Fløite 4* Fod
27 Gemshorn 2 Fod
28 *Octav* 2 Fod
29 Sifløte 1½ Fod
30 Sedecima 1 Fod
31 Scharff 4 Fach
32 Trompet 8 Fod

Pedal
33 Principal 16 Fod
34 *Untersatz* 16 Fod
35 *Octav* 8 Fod
36 Rohrqvint 12 Fod
37 *Octav 4* Fod
38 Octav 2 Fod
39 Qvinte 1½ Fod
40 Mixtur 6 Fach
41 *Posaune* 16 Fod
42 *Trompet* 8 Fod
43 Cornet 4 Fod
44 Ditto 2 Fod

Tilsyneladende har det under arbejdet vist sig, at yderligere to af stemmerne kunne genanvendes, idet Demant året efter i en kontrakt om bygningen af et nyt bælgeværk omtaler orglets brugbare 25 stemmer; disse to stemmer har utvivlsomt været pedalets Rohrquint 12 Fod og Mixtur 6 Fach, der begge er bevaret i det nuværende orgel (jfr. p. 589 nr. 71 og 80)[344].

Under domkirkens restaurering 1867—68 forårsagede håndværkerne forskellige skader på orglet[345]. I forbindelse med en nødtørftig reparation foretog orgelbygger J. A. Demant, Århus, et par ændringer ved hovedværket, hvor en ny Fugara 8' indsattes i stedet for Trompet 8', og Principal 8' og Oktav 4' forsynedes med nye piber, da principalens konduktværk var defekt og oktavens piber sammenklemte. Netop som dette arbejde var tilendebragt, led orglet endnu en gang overlast, idet prospektpiberne blev alvorligt beskadiget under malerarbejdet[346].

Først ved J. A. Demants gennemgribende ombygning 1876 blev disse façadepiberrepareret. Kontrakten vedrørende ombygningen er gået tabt, men 1876-dispositionen kan alligevel rekonstrueres ret nøjagtigt ud fra register-

trækkene i det gamle spillebord (lig. 351) og et tidligt ombygningstilbud fra 1872[347]; det må dog tages i betragtning, at flere af registrene tilsyneladende kun blev *forberedt* i 1876 og enten blev indsat senere eller forblev vakante:

Manual I (C-f'')

1	Principal	16	Fod
2	Bordun	16	
3	Principal	8	-
4	Hulflöite	8	
5	Fugara	8	
6	Qvintflöite	5^3	-
7	Octav	4	
8	Spidsflöite	4	
9	Qvint	$2^2/_3$	-
10	Octav	2	
11	Mixtur	3	Chor
12	Trompet	16	Fod

Manual II (C-f'')

13	Qvintadena	16	Fod
14	Principal	8	
15	Basethorn	8	
16	Gamba	8	
17	Rörflöite	8	-
18	Regal	4	
19	Gemshorn	4	-
20	Qvint	$2^2/_3$	-
21	Flautino	2	
22	Trompet	8	

Manual III (C-f''')

23	Gemshorn	8	Fod
24	Salicional	8	
25	Dolce	8	
26	Teetus	8	
27	Dolce	4	
28	Flöite	4	
29	Oboe	8	-

Forto Pedal (C-d')

30	Principal	16	Fod
31	Qvintbas	$10^2/_3$	—
32	Diapason	8	-
33	Octav	4	-
34	Mixtur	3	Ghor
35	Bassun	16	Fod
36	Trompet	8	-

Piano Pedal (C-d')

37	Violon	16	Fod
38	Subbas	16	-
39	Violoncel	8	
40	Tectus	8	-
41	Flöite	4	-
42	Tuba	16	-

Hvert af værkerne var forsynet med en spærreventil, idet pedalet dog af praktiske grunde havde to: én til de kraftige og én til de svage stemmer. Manual I og II kunne sammenkobles.

Til trods for den omstændighed at 15—30% af pibematerialet i denne disposition stammede fra 1700-tallet, har den dog i alt væsentligt været et udtryk for Demants klanglige intentioner; så godt som alle de gamle piber blev omintoneret og fik nye kærner, og de bærende principalstemmer bestod næsten udelukkende af nyt pibemateriale. På nær bælgeværket og en del af vindladen blev alle instrumentets ikke-klingende dele fornyet[348].

I perioden 1876—1914[349] foretoges enkelte mindre ændringer i orglets disposition, men bortset fra oplysning om en udbetaling 1901 til orgelbygger Frederik Nielsen, Århus[350] foreligger intet, der nærmere kan datere disse omdisponeringer, hvis resultat fremgår af registertrækkene i det gamle spillebord. Manual II har her en Fugara 4' (nyt registerskilt) i stedet for Gemshorn 4'[351], og piano-pedalet har en tilføjet Fagott 16 Fod[352]. Det eneste værk, der for alvor ændrede karakter, var manual III, der fik følgende disposition:

Gamba	8'	(nyt registertræk)	Waldfløjte	2'	(nyt registertræk)
Aeoline	8'	(nyt registertræk)	Oboe	8'	(gl. registertræk)
Tectus	8'	(gl. registertræk)	Vox humana	8'	(nyt registertræk)[353]
Vox celeste	8'	(nyt registertræk)	Tremolo		(nyt registertræk)
Fløjte traw	4'	(nyt registertræk)			

Dette manuals stemmer blev muligvis tillige indbygget i en svellekasse[351].

Forud for den store ombygning og udvidelse, der 1927—28 blev foretaget af orgelbygger Th. Frobenius, gik liere års drøftelser. En væsentlig indflydelse på det endelige projekt udøvedes af Albert Schweitzer; denne havde på en rejse 1922 spillet på domkirkens orgel, som han blev så begejstret for, at han affattede en erklæring vedrørende retningslinierne for dets eventuelle restaurering[354]. Selv om erklæringen tilrådede en nænsom restaurering, valgte man en radikalere løsning; alle ikke-klingende dele fornyedes, 10 af de gamle stemmer kasseredes, og 47 nye kom til. Alligevel blev klangen fra Demants orgel videreført på væsentlige punkter, idet alle principalerne i manual I, II og pedalet bevaredes. Takket være Schweitzers indflydelse valgte man at anvende mekaniske sløjfevindlader, hvilket var et særsyn i en tid, hvor de fleste anså denne klassiske vindladetype for forældet. Den mekaniske forbindelse fra spillebordet til vindladerne blev dog ikke ubrudt, idet der undervejs blev indskudt en pneumatisk kobbelmaskine samt — for de fjernestliggende vindladers vedkommende — længere pneumatiske mellemled. Det gamle spillebord midtfor i fagaden erstattedes af et fritstående, forsynet med pneumatisk registratur, frie kombinationer, generalcrescendo, oktavkobler og andre hjælpemidler[355].

1928-dispositionen så således ud (de genanvendte stemmer fra det gamle værk kursiveres):

Manual I (C-c''')		*Manual II (C-c''')*	
1 *Principal*	*16'*	17 Rørfløjte	16'
2 *Bordun*	16'	18 *Principal*	8'
3 *Principal*	8'	19 *Spidsfløjte*	8'
4 Principal-Fløjte	8'	20 *Fugara*	8'
5 *Viola di Gamba*	8'	21 Salicional	8'
6 Bordun	8'	22 *Rørfløjte*	8'
7 *Quint*	$5^1/_3$'	23 *Principal*	4'
8 *Oktav*	4'	24 Gedaktfløjte	4'
9 *Spidsfløjte*	4'	25 Quint	$2^2/_3$'
10 *Quint*	$2^2/_3$'	26 *Fløjte*	2'
11 *Oktav*	2'	27 Terts	$1^3/_5$'
12 Cornet 5f	8'	28 Larigot	$1^1/_3$'
13 Mixtur 4f	2'	29 Sivfløjte	1'
14 Cymbel 4f	1'	30 Dulcian	16'
15 Bombarde	16'	31 Krumhorn	8'
16 Trompet	8'	32 Skalmeie	4'

Manual III (C-c'''') i svelle

33 Bordun . . . . . 16'
34 Principal . . . . . 8'
35 Nalhorn . . . . . 8'
36 Violoncel . . . . . 8'
37 Flute harmonique . . . . . 8'
38 Celeste . . . . . 8'
39 Vox retusa . . . . . 8'
40 Oktav . . . . . 4'
41 Flute traversiére . . . . . 4'
42 Octavin . . . . . 2'
43 Sesquialtera . . . . . $2^2/_3$' $1^3/_5$'
44 Plein jeu 5f . . . . . $1^1/_3$'
45 Fagot . . . . . 16'
46 Trompéte harmonique . . . . . 8'
47 Fagot-Obo . . . . . 8'
48 Clairon . . . . . 4'

Manual IV (C-c'''') i svelle

49 *Violin-Principal* . . . . . 8'
50 *Harmonika* . . . . . 8'
51 Unda maris . . . . . 8'
52 *Quinlatøn* . . . . . 8'
53 *Tectus* . . . . . 8'
54 *Fløjte* . . . . . 4'
55 *Fugara* . . . . . 4'
56 Nazard . . . . . $2^2/_3$'
57 *Waldfløjte* . . . . . 2'
58 Mixtur 4f . . . . . $1^1/_3$'
59 Engelsk Horn . . . . . 8'
60 *Vox humana* . . . . . 8'

Pedal (C-g')

61 Subbas . . . . . 32'
62 *Principal* . . . . . 16'
63 Salicetbas . . . . . 16'
64 *Violon* . . . . . 16'
65 Subbas . . . . . 16'
66 *Gedaktbas* . . . . . 16'
67 *Quint* . . . . . $10^2/_3$'
68 *Principal* . . . . . 8'
69 Dulciana . . . . . 8'
70 Fløjte . . . . . 8'
71 *Violoncello* . . . . . 8'
72 *Bordun* . . . . . 8'
73 *Quint* . . . . . $5^1/_3$'
74 *Oktav* . . . . . 4'
75 *Fløjte* . . . . . 4'
76 *Terts* . . . . . $3^2/_5$'
77 *Fløjte* . . . . . 2'[356]
78 Kontrabombarde . . . . . 32'
79 Basun . . . . . 16'
80 Fagot . . . . . 16'
81 Trompet . . . . . 8'
82 Bassethorn . . . . . 8'
83 Corno . . . . . 4'

1940 foretog Th. Frobenius & Co. en mindre omdisponering af manual IV og pedalet. I manualet blev nr. 57 erstattet af en Principal 2', og øverst oppe i orglets søndre side anbragtes i en svellekasse fem ekstra stemmer til manualet: Tertz $1^3/_5$', Kleinfl. 1', Zimbelfl. ½', Tertscymbel 3 f. $^1/_4$' og Regal 4'. I pedalet udgik nr. 63 til fordel for en Mixtur 5—6f. Stemmerne i manual IV's to afdelinger ville imidlertid ikke blande sig, så man foretrak ved ombygningen 1958—59 at opdele manual IV i to selvstændigt disponerede afdelinger, således at orglet fik et femte værk, kaldet manual IVb eller »kronpositiv«[357].

Denne sidste store ombygning udførtes ligeledes af Th. Frobenius & Co., der i nært samarbejde med domorganist Georg Fjelrad foretog en omdisponering og omintonering, hvorunder instrumentet mistede nogle af sine romantisk farvede registre til fordel for mere barokt prægede. Adskillige af de bevarede stemmer fik endvidere deres klang retoucheret[358].

I nedenstående oversigt over domorglets nuværende disposition anføres for hver stemme orgelbyggerens navn og bygningsåret; i de tilfælde, hvor flere orgelbyggere har ydet væsentlige bidrag til en stemmes pibemateriale, anføres

disses navne sideordnet; en parentes betyder, at piberne er stærkt omdannede (f. eks. forkortede):

Manual I

1 Principal 16' . . . . . (Kastens 1730) / J. A. Demant 1876
2 Gedakt 16' . . . . . Kastens 1730 / J. A. Demant 1876
3 Principal 8' . . . . . J. A. Demant 1869 og 1876
4 Spidsfløjte 8' . . . . . Kastens 1730
5 Viola di Gamba 8' . . . . . P. U. F. Demant 1855 / Frobenius 1927-28
6 Gedakt 8' . . . . . Frobenius 1927—28
7 Octav 4' . . . . . J. A. Demant 1869
8 Spidsfløjte 4' . . . . . J. A. Demant 1876
9 Quint $2^2/_3$' . . . . . Caspar Worm 1806? / J. A. Demant 1876
10 Superoctav 2' . . . . . Kastens 1730
11 Fladfløjte 2' . . . . . Frobenius 1940
12 Rauschquint III . . . . . Frobenius 1927—28
13 Mixtur VI . . . . . Frobenius 1927—28 og 1958--59
14 Cymbel IV . . . . . Frobenius 1958—59
15 Trompet 16' . . . . . Frobenius 1927—28
16 Trompet 8' . . . . . Frobenius 1927—28

Manual II

17 Principal 8' (7 omdannede piber i façaden: Kastens 1730) / J. A. Demant 1869 og 1876
18 Quintatøn 8' J. A. Demant 1876 / Frobenius 1927—28
19 Rørfløjte 8' . . . . . J. A. Demant 1876
20 Gedaktquint $5^1/_3$' Kastens 1730
21 Octav 4' . . . . . J A. Demant 1876
22 Gemshorn 4' . . . . . Frobenius 1927—28
23 Gedaktfløjte 4' . . . . . Frobenius 1927—28
24 Octav 2' . . . . . Kastens 1730 / Frobenius 1927—28
25 Blokfløjte 2' . . . . . Kastens 1730 / Frobenius 1927—28
26 Larigot $1^1/_3$' Frobenius 1927—28
27 Octav 1' . . . . . Frobenius 1927—28
28 Sesquialtera II . . . . . (J. A. Demant 1869) / Frobenius 1927- 28 og 1958-59
29 Scharf IV . . . . . Frobenius 1927—28
30 Dulcian 16' . . . . . Frobenius 1927—28
31 Krumhorn 8' . . . . . Frobenius 1927—28
32 Zink 4' . . . . . Frobenius 1927—28

Manual III

33 Bordun 16' . . . . . Frobenius 1927—28
34 Principal 8' . . . . . Frobenius 1927—28
35 Salicional 8' . . . . . Frobenius 1927—28
36 Flute harm. 8' . . . . . Frobenius 1927—28
37 Vox celeste 8' . . . . . Frobenius 1927—28
38 Rørgedakt 8' . . . . . Frobenius 1927—28
39 Violinprincipal 4' . . . . . Frobenius 1927—28
40 Fugara 4' . . . . . Fr. Nielsen 1901?
41 Tværfløjte 4' . . . . . Frobenius 1927—28

42 Octavfløjte 2'. . . . . Frobenius 1927—28
43 Cornet II. . . . . Frobenius 1927—28
44 Mixtur V. . . . . Frobenius 1927—28
45 Fagot 16'. . . . . Frobenius 1927—28
46 Tromp. harm. 8'. . . . . Frobenius 1927—28
47 Obo 8'. . . . . Frobenius 1927—28
48 Clairon 4'. . . . . Frobenius 1927—28

Manual IV a
49 Hulfløjte 8'. . . . . Frobenius 1927—28
50 Spidsgamba 8'. . . . . Frobenius 1927—28
51 Principal 4'. . . . . (Frobenius 1927 -28)
52 Fløjte 4'. . . . . (Fr. Nielsen 1901?)
53 Nasat $2^2/_3$'. . . . . Frobenius 1927—28
54 Nathorn 2'. . . . . (Fr. Nielsen 1901?) / (Frobenius 1927—28)
55 Spidsfløjte 2'. . . . . Frobenius 1958—59
56 Terz $1^3/_5$'. . . . . Frobenius 1940
57 Sivfløjte 1'. . . . . Frobenius 1940
58 Mixtur IV. . . . . Frobenius 1927—28
59 Skalmeje 8'. . . . . Frobenius 1927—28
60 Vox humana 8'. . . . . Fr. Nielsen o. 1910?

Manual IV b
61 Tectus 8'. . . . . I. A. Demant 1876
62 Rørgedakt 4'. . . . . (Frobenius 1927 -28)
63 Principal 2'. . . . . Frobenius 1940
64 Spidsquint $1^1/_3$'.....(Frobenius 1927—28)
65 Cymbel II. . . . . Frobenius 1940

Pedal
66 Bordunbas 32'.....Frobenius 1927—28
67 Principal 16'.....J. A. Demant 1876
68 Violone 16'.....J. A. Demant 1876 / Frobenius 1927—28
69 Subbas 16'.....Frobenius 1927—28
70 Gedaktbas 16'.....J. A. Demant 1876
71 Rørquint $10^2/_3$'.....Kastens 1730
72 Octavbas 8'.....J. A. Demant 1876
73 Violoncello 8'.....J. A. Demant 1870[359]
74 Gedakt 8'.....J. A. Demant 1876
75 Octav 4'.....J. A. Demant 1876
76 Quintatøn 4'.....(Frobenius 1927—28)
77 Træfløjte 4'.....J. A. Demant 1876
78 Hulfløjte 2'.....(Frobenius 1927—28)
79 Flautino 1'.....(Frobenius 1927—28)
80 Septima III .....Kastens 1730 / Amdi Worm 1750?
81 Mixtur IV—VI.....Frobenius 1940
82 Kontrafagot 32'.....Frobenius 1927—28
83 Basun 16'.....Frobenius 1927—28
84 Fagot 16'.....Frobenius 1927—28
85 Basun 8'.....Frobenius 1927—28
86 Serpent 8'.....Frobenius 1927—28
87 Trompet 4'.....Frobenius 1927—28
88 Regal 2'.....Frobenius 1940

De klingende piber i façaden hører til registrene Principal 16' i manual I og Principal 8' i manual II.

Orgelfaçade (lig. 350) o. 1730—36; snedkerarbejdet udført af Christen Mortensen[327] og billedskærerarbejdet af Ulrich Mathissen samt, efter dennes død 1736, af sønnen Mathias Ulrichsen. Sidste udbetaling for billedskærerarbejde på orglet fandt sted januar 1737[360].

Façadens midtparti, der deles i tre stokværk (brystværk, hovedværk og overværk) af to gennemløbende, forkrøbbede gesimser, flankeres af to store pedaltårne. Den øverste gesims brydes af midttårnet, der foroven bærer en urskive. Pedaltårnene har udskårne vinger og krones af Frederik 4.'s monogram.

Det gamle spillebord (lig. 351), der fornyedes 1876, sidder på oprindelig plads midt i façadens enkle panelværk, men har siden ombygningen 1927—28 været ude af funktion. Over dette ses de to med attrappiber forsynede brystværkslåger. I hovedværksetagen er fire småfelter grupperet om det kraftige, facetterede midttårn; på hver side af disse findes et mindre tårn med trekantet grundplan og, mellem de små tårne og pedaltårnene, et større sidefelt. De to øverste småfelter bærer hver en cymbelstjerne (jfr. p. 582). Overværkets opbygning er i hovedtrækkene en gentagelse af hovedværksetagens, dog uden dennes sidefelter. Midttårnet, der har samme højde som hovedværkets, skyder sig op gennem den øverste gesims og krones af en urskive i akantusbladramme. Urskiven har nu Lo visere, men har oprindelig kun haft én. (Vedr. sejerværk, se p. 618f). De to facetterede pedaltårne hviler på det nedre panelværks pilastre, der har korintiske kapitæler. Foroven bærer tårnene Frederik 4.'s kronede spejlmonogram i gennembrudt arbejde og med akantusbladramme[361]. Storvingerne har båndakantusornamentik og putti, i nord med opslået bog (fig. 354), i syd med blæseinstrument. Som hængestykke har hvert af tårnene en stiliseret vindrueklase (fig. 353). Pibefelter og tårne er udsmykket med båndakantusornamentik[362].

Panelværket blev ved orglets udvidelse 1927—28 forlænget i nord og syd. Foran orgelfaçaden, øst for det gamle spillebord, står et nyt, fra 1927—28[363].

Orgelfaçadens enkle staffering svarer rimeligvis til den oprindelige. Alt ramme- og panelværk er ferniseret, medens lovværk, monogrammer og vindrueklaser er forgyldt; de to putti er brune. Urskivens midtparti er blåt med forgyldte stråler. Romertallene, på sort bund, er forgyldte ligesom de to visere. 1772[2] ferniseredes façaden, og 1840[364] samt 1868[71] ferniseredes og forgyldtes den (jfr. p. 584).

Orgelpulpitur fra 1729 ff., udført af tømrerne Christen Abilskov, Hans Fog, Hans Hansen og Just[161]. Pulpituret, hvis indadbuede forside er forsynet med en balustrade med panelbagklædning, bæres af to egesøjler med udskårne kompositkapitæler. Balustraden havde udskårne †hængestykker (jfr. planche 10),

Thomas og Poul Pedersen 1972

Fig. 351. Orglets oprindelige spillebord, 1730, ombygget 1870, stadig på sin plads midtfor i façaden, men nu ude af brug. Foroven ses brystværkets pibefelter (p. 590). — *The organ's original console, 1730, rebuilt 1876, still in the same place in the middle of the façade, but no longer in use.*

udført af Mathias Ulrichsen o. 1736—37[20]. I midten sad Århus bys *våben[365].

Foroven på balustraden er anbragt et udskåret, kronet rigsvåben, omgivet af dannebrogs- og elefantordenens kæder, og holdt af to vildmænd med køller[366] (fig. 352). Da rigsvåbnet 1961 restaureredes af Lucien Hecklen, konstateredes, at der har været ophængt et draperi bag rigsvåbnet og vildmændene. Desuden fandtes rester af de heraldiske farver på selve skjoldet og af guld på monogrammerne og elefantordenens kæde[367]. Pulpiturets søjler og balustre er gråmalede, kapitælerne delvis forgyldt.

Kororgel, med 22 stemmer, 1 transmission, 2 manualer og pedal, bygget 1970 af Bruno Christensen og Sønner, Terkesbøl. Façaden tegnet af Rolf Graae og Arne Karlsen. Ophængt i vestligste arkade mellem højkoret og søndre koromgang[368].

†*Orgelværker.* 1) Det første vidnesbyrd om et orgel i Århus stammer fra 1505, men det anføres ikke, i hvilken kirke det har stået. Da der skulle flere bælge-

L.L.1967

Fig. 352. Orgelpulpitur 1729ff. Detalje af rigsvåben og skjoldholder (p. 591). *Organ gallery) 1729ff. Detail of royal arms and supporters.*

trædere til at sørge for luft til instrumentet, har dette næppe hørt til de allermindste[369]. 1589 foretog domkirken forskelligt arbejde med inventaret, herunder orglet; rimeligvis blev dette blot repareret[370] (jfr. p. 483).

2) 1592 forberedtes anskaffelsen af et nyt orgel[371], hvis bygmester rimeligvis har været Hans Brebus, der på dette tidspunkt var praktisk talt enerådende i dansk orgelbygning.

Ved branden 1642 (jfr. p. 293) blev orglet sandsynligvis beskadiget; 1645f. blev det repareret eller ombygget af orgelbygger Peder Karstensen, Viborg[372], og 1653 repareredes det igen af samme. I denne forbindelse omtales »værket, rygpositivet og pedalen«, dvs., at orglet har haft to manualer og pedal[373].

1662 omtaler Johan organist »syv af orglets principale stemmer« i en fortegnelse over, hvad han har »taget på orgelværket« [repareret?]; hver af disse stemmer havde 41 piber[374]. 1688 oplyser organisten, at kirkens orgel har 30 stemmer og fem bælge[375].

Da kirken 1730 fik nyt orgel, fremgik det af kontrakten med orgelbyggeren, at dele af det gamle — piber så vel som tømmer skulle genanvendes i et nyt instrument i Vor Frue kirke sammen med dele fra denne kirkes eget gamle

Fig. 353—354. Orgelfaçade fuldført 1736. 353. Detalje fra nordre pedaltårn. 354. Detalje fra nordre storvinge (p. 590). - *Organ façade finished 1736. Details from north pedal lower and north wing of organ.*

orgel. Tilsyneladende skulle kun tre af domorglets stemmer genanvendes i Vor Frue kirke: manualets Principal 8' og pedalets Subbas 16' og Cornet VI[376].

Det højtsiddende †orgelpulpitur var bygget på egebjælker og anbragt under nordsidens vestlige højkirkevindue ud for en murgennembrydning fra loftet over nordre sideskib (jfr. planche 13 og 16)[377]. Adgangen til pulpituret skete ad vindeltrappen ved det nuværende Marselis' kapel og en gangbro over hvælvinger og murværk[20].

Det ene af instrumentets to manualværker, rygpositivet, havde sin plads i pulpiturets brystning bag organistens ryg. Resten af orglet — hovedværket og pedalet — har været anbragt i et orgelhus på selve pulpituret; dette hus blev 1712 forsynet med låger på bagsiden[3], velsagtens til erstatning for et gardin, der 1645/46 var blevet opsat bag orgelværket på en seks alen lang gardinstang[20]. Et hul i muren over orgelværket[161] har givetvis tjent til gennemføring af vindkanalen fra et bælgeværk på sideskibets loft. 1645/46 opsatte Jørgen snedker et skillerum med dør til forvaring for bælgene[378], og desuden indrettedes et vindue »uden for bælgene«[20]. Et nyt bælgehus med to døre byggedes 1695/96 af Anders Frantzen[379].

3) 1807 omtales »det i domkirken hensatte positiv«, der skal vedligeholdes af Caspar Worm[380].

4) Under kirkens restaurering 1867—68 anvendtes midlertidigt et positiv med fire stemmer, opstillet af orgelbygger Demant[71].

FORSKELLIGE TAVLER

Salmenummertavler, dels ophængte, fra o. 1880, dels på fod, til at flytte, fra 1941. 1784 leverede snedker B. Meyer tre †*tavler,* hvorpå degnen med kridt kunne optegne salmenumrene; de ophængtes ved kirkedørene[3]. 1790 suppleredes de med fire andre. 1820 lavede snedker Albech otte nye tavler til skydetal[20]; regnskaberne 1859 omtaler, at maler I. F. Dresler forsynede dem med inskription og malede 640 numre hertil[21].

Mindetavler. 1) 1632, opsat af sognepræst Niels Christensøn Spentrup til erindring om indstiftelsen af en evigvarende løverdags aftensangspræken, i lighed med en tilsvarende stiftet 1619 for Århus Vor Frue.

Sognepræsten ved »S. Clementis« kirke i Aarhuus og kannik ved kapitlet sammesteds lod ifølge stiftelsesdokumentet af 13. nov. 1632[381] »stenen« opsætte, for at fundatsen ikke enten på grund af alder eller »anden uformodentlig Tilfald skal forkommes eller forkvakles«. Tavlens indskrift[382] meddeler, at dette skete, »Gud den hellige Trefodighed til loff oc ære« og giverens tre hustruer til amindelse: 1) Dorothea Pedersdatter Abildgaard, 2) Anna Jensdatter og 3) Magdalena Hansdatter. Aftensangsprædikenen[383] skulle evig[384] holdes »under den poen oc straff«, som fundatsen ommeldte, og hvortil »godvilligen« var givet 200 rdl., som superintendenten over Århus stift Morten Madtzøn og prælaten ved domkirken Mathias Iacobsøn og efterkommere skulle udsætte på rente. Denne skulle årlig juleaften tilstilles kirkens kapellan, som skulle holde prædikenen.

Tavlen er af kalksten, 107x86 cm, med rektangulært skriftfelt i smal kartoucheramme, pyntet med trambulérstiksbehugning. Indskriften, der nogle steder, især mod slutningen, er galt opmalet[385], står med forgyldt fraktur og enkelte versaler på sort baggrund, rammen er gråmalet med forgyldte detaljer. På oprindelig plads på nordøstre korsskæringspilles vestside.

2) (Fig. 355), for Christian IV, fra 1600-årenes anden fjerdedel, af lysgrå kalksten, 40x61,5 cm, med et 1 cm højt relief af kongens kronede monogram. Herom versaler »R. F. P.«, Christian IV.s valgsprog Regna Firmat Pietas (»fromhed styrker rigerne«), et motiv, der muligvis er overtaget fra mønter slået 1619 og 1622[386]. Rammens slyngbort med den fembladede roset i hjørnerne genfindes på liere af domkirkens gravsten fra 1620—40, der sandsynlig-

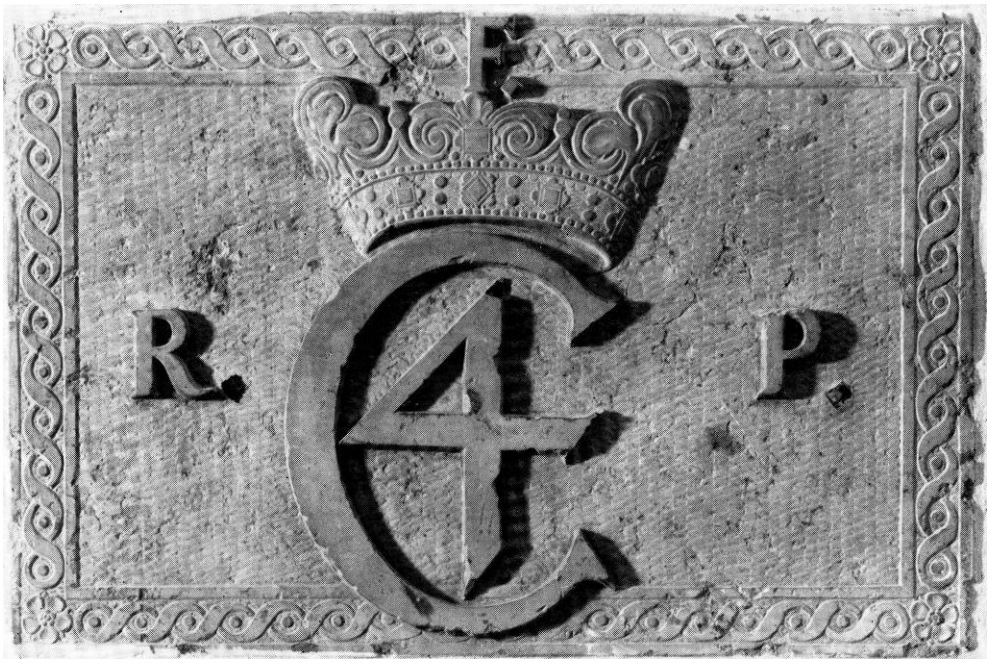

Fig. 355. Mindetavle for Christian IV, fra 1600'rnes 2. fjerdedel (p. 594).—*Memorial tablet to King Christian IV, from the second quarter of the 17th century.*

vis er udført i samme værksted søm mindestenen. Den er muligvis opsat i forbindelse med et besøg af Christian IV i domkirken eller med en kongelig gunst måske i relation fil genopbygningen efter branden 1642[387] (jfr. p. 347). I korpolygonens østmur under vinduet.

3) (Fig. 356), 1677[20], med indskrift vedrørende †alterskrankes opsætning (jfr. p. 530): »Dette Guds Huus till Zirath Oc Prydelse, andre till et got Exempel Oc den Suage Communicant till nogen Hielp, hafueren Med Christen Ladet Dette fralværchher neden for Alteret bekoste hannem med Hustru oc Børn at maae vorde med Naade, Lyche, Salighed Af Jesu Velsigned Maae ynske huer den som dette seer Oc Læser, oc sige: Amen!«[388]

Den rektangulære trætavle, der nøje svarer til en mindetavle i Vor Frue kirke, måler 112x88 cm; den har en bred profilramme med bolgeliste mod skrifttavlen, og foroven er påsat et skåret englehoved. Sortmalet, med forgyldte lister, bladmotiver i hjørnerne samt frakturindskrift. Englehovedet er gråt med mørkebrunt hår og gyldne vinger. På sydøstre korsskæringspilles vestside, på Herteis tid dog »inden for Rækværket«, dvs. †koromgangsgitret, på pillens sydside.

4—5) Marts 1893, opsat »for faldne Kamerater« i felttogene 1848—50 og 1864 af »Selskabet De danske Vaabenbrødre«s afdeling i Århus[389]. De to tavler er ens,

L. L.1965

Fig. 356 (til venstre). Mindetavle nr. 3 for den tidligere alterskrankes opsætning 1677 (p. 595). *Memorial tablet no. 3 to the erection in 1677 of an earlier altar rail.*

Fig. 357 358 (til højre). Portrætmalerier fra o. 1800, af grev H. Fr. Fædder-Charisius, død 1829, og hustru, baronesse E. M. H. S. Rosenkrantz, død 1832. I præsteværelset (p. 596).— *Painted portraits from c. 1800 of Count H. Fr. Fædder-Charisius, died 1829, and his wife, Baroness E. M. H. S. Rosenkrantz, died 1832.*

af hvidt marmor, rektangulære, 108x63 cm, med fordybet, forgyldt konturlinie og antikva. I nordre sideskib, på nordsiden af 3. pille fra øst.

6) 1936[390], for L. Hammerich, domkirkens værge 1894—1931[391]. Kalkstenstavle [392] i søndre vægniche på korets østmur.

MALERIER

To *portrætmalerier* (fig. 357—358) fra o. 1800, af Hans Frederik Fædder-Charisius (1769—1829), rigsgreve til Constantinsborg, og hustru Else Margrethe Hedevig Sofie baronesse Rosenkrantz (1768—1832), blev i maj 1833[393] ophængt i Marselisborg kapel på østvæggen sammen med malerier af baron Constantin Marselis og hustru Sophie Elisabeth Charisius (jfr. nedenfor). Nu i præsteværelset.

Malerierne, udført som pendanter, olie på lærred, er ovale, 63x47,5 cm i lysmål. Forgyldte profilrammer med perlestav.

Mandsportrættet. Halv figur mod højre. Brune øjne, paryk med bukler ved ørerne. Hvidt halsbind med sløjfe og kalvekrøs. Grønblå kjole med opstående krave og metalknapper. Gul, åbentstående vest med perlemorsknapper. Mørkebrun baggrund.

Kvindeportrættet. Halv figur mod venstre. Blå øjne, krøllet, lysblondt hår,

L. L. 1965

hvori er stukket en lysrød rose. Lysblå, nedringet silkekjole med sjal af gennemsigtigt stof over skulderen og slør over håret. Mørkebrun baggrund.

To †*(?)portrætmalerier* af baron Constantin Marselis (1647—99) og hustru, Sophie Elisabeth Charisius (1647—1706), oliemalerier i firkantede rammer, blev maj 1833 ophængt i Marselis' kapel (jfr. ovenfor). Ikke omtalt i senere vejledninger etc.

Bispebilleder. I landemodesalen er i tidens løb ophængt i alt 19 malerier, hvoraf dog eet er forsvundet. Det ældste maleri, biskop Johan Braems (nr. 4), er antagelig ophængt kort efter salens nyindretning 1692, måske efter bispens død 1713. Private gaver til domkirken 1879 (nr. 8 og 10) har formodentlig givet stødet til, at man fra året 1901[394] har tilstræbt at skabe en bisperække, der for de ældste portrætters vedkommende hovedsagelig kom til at bestå af repliker eller kopier.

Malerierne, der her er beskrevet kronologisk efter bispernes funktionstid[395], viser for største delen personerne iført mørkt ornat med eventuelle ordener, nr. 1, 10 og 16 dog bispekåbe. De er alle malet med olie på lærred, hvis angivne størrelse er målt inden for rammerne. Disse er som regel samtidige, forgyldte trærammer forsynet med et lille navneskilt, hvorpå der undertiden er oplysninger om kunstner og datering.

Fig. 359. Maleri af biskop Johan Braem, død 1713, udført af H. C. Willrich. I landemodesalen (p. 598).
- *Painting of Bishop Johan Braem, died 1713, by H. C. Willrich.*

1) Peder Jensen Lodehat (død 1416). Biskop over Århus stift 1386—95, over Roskilde stift 1395—1416. Brystbillede, 69,5x56,5 cm, kopi af J. C. Schlichtkrull efter Hans Hansens maleri i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt III, 1736, nr. 4). Ophængt 1902[24].

2) Peder Jensen Winstrup (1549—1614). Biskop over Århus stift 1587—90, over Sjællands stift 1590—1614. Brystbillede, 78 x62 cm, kopi af J. C. Schlichtkrull efter maleri i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt III, 1736, nr. 8) og med samme påskrift. Ophængt 1902[396].

3) Jacob Matthiesen (1602—60). Biskop over Århus stift 1645—60. Brystbillede, 73x65 cm, signeret kopi 1911 af V. Lund efter epitafiemaleri i domkirken. Ophængt o. 1911.

4) Johan Braem (fig. 359) (1648 1713). Biskop over Århus stift 1691 1713,

jfr. epitaf. Ifølge Høyens optegnelser 1830[397] var maleriet da forsynet med en senere forsvundet signatur »H. C. Willrich Fecit«; maleren boede omkring 1690 i Århus og har leveret flere arbejder til jyske kirker[398]. Knæstykke, 129x113,5 cm. Høyens beskrivelse af portrættet lyder: »Biskop Braem sidder i en Stoel med Sølvlæderbetræk; foran ved hans venstre Side et grønt bord med hans baret; i baggrunden Perspectiv af en Kirke«.... Abildgaard noterer 1770[399], at skilderiet hang indvendig over døren i landemodesalen, en ophængning, hvortil bispen ifølge Hertel[400] havde gjort sig fortjent ved sin »beqvemme Indretning og Beprydelse« af konventsalen (dvs. landemodesalen) 1692 (jfr. p. 286). Maleriet restaurereredes 1901 af maler Kruse[85].

5) Johannes Ocksen (1667—1738). Biskop over Ribe stift 1712—13, over Århus stift 1713—38. Brystbillede, 75x63 cm, kopi (med samme påskrift), ophængt efter 1905, da Ribe domkirkes inspektør tillod udlån af maleriet til kopiering[401], udført af V. Kruse efter maleri i Ribe domkirke, der imidlertid snarest forestiller Ribe-bispen L. Thura![402]

6) Poul Mathias Bildsøe (1710—77). Biskop over Århus stift 1764—77, jfr. epitaf. Knæstykke, siddende ved bord, 114x101 cm, signeret kopi 1921 af Knækkenborg Ølsgaard.

7) Andreas Birch (1758- 1829). Biskop over Lolland-Falsters stift 1803—05, over Århus stift 1805—29. Brystbillede[403], 52,5 x45 cm, signeret »L[udovica] Thornam 1879«. Skænket domkirken samme år[24].

8) Peter Hans Mønster (1773—1830). Biskop over Århus stift 1829—30. Brystbillede, 36—29 cm, 1882[404], af Jørgen Roed, en usigneret gentagelse af hans maleri fra 1828 i Statens Museum for Kunst[405]. Ophængt inden 1888[406].

9) Jens Paludan-Muller (1771—1845). Biskop over Århus stift 1830—45. Knæstykke, siddende, 93,5 x 72,5 cm, udført af Jørgen Roed i biskoppens sidste leveår på bestilling af stiftets præster, der på begravelsesdagen 23. maj 1845 skænkede maleriet til hans børn[407], som 1879 forærede det til domkirken[24]. Restaureret 1900 af Peter Ilsted[271].

10) Gerhard Peter Brammer (1801—84). Biskop over Lolland-Falsters stift 1843—45, over Århus stift 1845—81. Hoftestykke[408], iført bispekåbe, 99 x 75 cm, udført 1868[409] af Jørgen Roed. Var ophængt 1888[410]. Restaureret 1900 af Peter Ilsted[411].

11) Bruun Juul Fog (1819—96). Biskop over Århus stift 1881—84, over Sjællands stift 1884—95. Hoftestykke[412], 74x61,5 cm, signeret: »F. V[ermehren] 1901«. Korrigeret gentagelse af et maleri fra 1896 i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt III, 1742, nr. 25). Ophængt 1902[24].

12) Johannes Clausen (1830—1905). Biskop over Århus stift 1884—1905. Knæstykke[408], 129,5x93,5 cm, signeret: »Otto H[aslund] 1899«[413]. Skænket af Århus stifts præster på biskoppens 70-årsdag og ophængt samme år[24].

13) Frederik Nielsen (1846—1907). Biskop over Århus stift 1905—07. Knæstykke [408], siddende, 86,5x74 cm, signeret: [Fr.] »Lange 1907«. Gave til Århus domkirke fra præster og lægfolk 1907.

14) Hans Sophus Sørensen (1856—1936). Biskop over Århus stift 1907—16. Hoftestykke[408], 100 x67 cm, signeret: »Knækkenborg Ølsgaard«.

15) Thomas Larsen Schiøler (1861 1939). Biskop over Århus stift 1916—31. Hoftestykke, 86x71 cm, af Herman Vedel; signatur. Skænket af stiftets præster og menighedsråd.

16) Fritz Charles Bruun-Rasmussen (1870—1964). Biskop over Århus stift 1931—40. Hoftestykke, 93,5x73,5 cm, af Herman Vedel; signatur.

17) Christian Julius Skat Hoffmeyer (1891—). Biskop over Århus stift 1940—61. Knæstykke, siddende, 100,5x85 cm, signeret: »Stanley Cursiter 1953«.

18) Kaj Jensen (1899 1963). Biskop over Århus stift 1962—63. Hoftestykke, 94,5x74,5 cm, signeret: »S[tefan] V[iggo] P[etersen 19]63«.

†*Bispemaleri.* Ove Bille (ca. 1480—1555). Biskop over Århus stift 1520—36. Knæstykke, 15x12 cm, muligvis fra o. 1700, et fantasibillede »på pergament« af bispen iført mønstret kåbe, pibekrave(!) og med salmebog i hånden, stående ved siden af et bord, hvorpå er anbragt mitra og bibel; i baggrunden en udbugende søjledel samt et draperi. 1878[414] noteres, at billedet en tid lang fandtes på Endelave, hvorfra det kom til kgl. skuespillerinde Anna Bloch, der 1907 skænkede det til domkirken[24]. Forsvundet o. 1960.

Kun eet *præstemaleri,* fra 1920, findes i kirken, forestillende stiftsprovst V. C. Lindhardt (1850—1922), signeret: »K[nud] L[arsen]«[415].

BELYSNING

Lys i kirken har lige fra dens opførelsestid været anset for en sådan nødvendighed, at allerede biskop Peder Vognsen 14. november 1203 sorgede for midler hertil (jfr. p. 64). Vokslys på altrene har oplyst kirkerummet, hovedparten vel skænket af fromme mennesker som sjælegaver, men også en del anskaffet af kirken selv. I de ældste kirkeregnskaber fra 1645 tf. omtales udgift til tællelys i koret, skrifte- og degnestolen, prædikestolen og bogstolen[20], antagelig anbragt i piber eller arme. Fra slutningen af 1500'rne og især i 1600'rne blev det almindeligt, at velstående borgere skænkede lysekroner eller lysearme og sørgede for deres vedligeholdelse med lys. Foranledningen var gerne et familiemedlems død, og placeringen blev da som oftest nær begravelsesstedet. En sådan oplysning af kirkerummet, suppleret med lysepiber på stolestader eller andetsteds blev længe anset for tilstrækkelig[416].

Fig. 360—361. Lysekroner. 360. Nr. 2, fra 1600'rnes begyndelse, muligvis skænket 1723. 361. Nr. 4, fra o. 1650, skænket 1719 (p. 602ff.). — *Chandeliers. No. 2, from the beginning of the 17th century, possibly donated 1723. No. 4, from about 1650, donated 1719.*

Fig. 362—363. Lysekroner. 362. Nr. 1, fra 1500'rnes slutning, skænket 1613. 363. Nr. 3, skænket 1640 (p. 602ff). — *Chandeliers. No. 1, from the close of the 16th century, donated 1613. No. 3, donated 1640.*

1885 skænkedes ca. 200 stenolielamper, der gav et godt lys, men øgede brandfaren. Allerede 1887 indrettedes derfor gaslys af gørtler Dalhoff Larsen. Lysekronernes gamle kæder med kugler blev erstattet af stive rør til gasføringen,

der ledtes ud til piberne gennem smalle rør langs armene[417]. Nye messing-vægarme udførtes efter model af en gammel, trearmet messingarm[418]. 1903—04 afløstes gasbelysningen af elektrisk lys. Lysekronernes gamle ophængning retableredes, og 1887-lysearmene omdannedes til den nye brug[419].

Lysekroner. 1) (Fig. 362) fra 1500-tallets slutning, men skænket 1613 af rådmand Peter Ibsen (†1621) og senere, i hvert fald 1717, suppleret med forskellige sirater, efter at de oprindelige var fjernet ved et tyveri 1708. Kronen, der ganske svarer til en i Køge S. Nicolai (DK. Kbh. Amt I, 224, nr. 1), har 2 x 10 lysearme af den krakteristiske ungrenæssanceform, vandret udstrakte, ~-formede, hver smykket af et midtled dannet af to akantusblade endende i dellingab åbnet mod hinanden. Armenes indre oprulning ender i rovfuglehoved, hvorfra en lang slange bugter sig ud. Under den fladtrykte, glatte hængekugle et dobbelt løvehoved med delfinhængering (fig. 366). Den kronende figur, vistnok fra 1600'rne, en stående engel, der både har mistet sit attribut i den løftede, heraldisk højre hånd og vingerne (fæstnelsesled bagpå), har fået påloddet den venstre underarm støbt i eet med det symmetriske giverskjold; herpå ses reliefversalerne »Peter Ibsen anno 1613« samt et bomærke. På leddet herunder er fæstnet 10 små bruskede prydbøjler fra o. 1620, og på det store midtled sidder 10 barokke bøjler hver endende i to klokkeblomster beregnet til at reflektere lyset, begge dele antagelig tilføjelser fra 1717, da Mickel Ollufsøn rotgeter (metalstøber) med rødt anstrøg ophængningsstangen og sammensatte de to kroner (nr. 1 og 3), der bragtes til ham[3] i fem stykker. Dette er rimeligvis den nødvendige reparation efter et tyveri 1708, omtalt af Schive II og gengivet hos Hertel[420]. Ifølge kirkeregnskaberne 1646/47[20] var kronen oprindelig alene »ophængt på hvælvingen«, men da man frygtede, at denne herved ville tage skade, blev den ophængt i 2 pd. stål anbragt i et 7 alens træ lagt tværs over hanebjælkerne. Kronen hænger stadig på oprindelig plads[421], østligst i midtskibet, nær Peter Ibsens grav[422] (på gravkortet 1745 nr. 4, fig. 150).

2) (Fig. 360) fra 1600-tallets begyndelse men muligvis skænket 1723, jfr. nedenfor. Kronen har 2 x 8 lysearme, hver med et midtled bestående af et slankt, akantusbladformet havuhyre og i den indre oprulningsende et fladt profilhoved, der på de ovre arme er et mandshoved, på de nedre et kvindehoved. Det rigtprofilerede skaft af fladtrykte kugleled krones af 1600-tallets foretrukne topfigur, dobbeltørnen (det ene hoved fornyet) og afsluttes forneden af en fladtrykt hængekugle med profileret knop. På skaftets midterste skive er fæstnet fire små volutprydbøjler af lidt mørkere metal og yngre end kronen i øvrigt. Graverede versaler »I N« på hængekuglens overside refererer antagelig til en reparation.

Lysekronen er muligvis identisk med den, der ifølge gavebrev af 4. dec. 1723 blev købt og skænket kirken af Else Madsdatter efter hendes mands, køb- og

L.L.1967

L. L.1969

Fig. 364—365. Lysekronedetaljer. 364. Nr. 4, fra o. 1650, skænket 1719, jfr. fig. 361. 365. Nr. 6, fra 1650-1700, jfr. fig. 368 (p. 604ff.). — *Details of chandeliers. No. 4, from about 1650, donated 1719, cf. fig. 361. No. 6, from last half of 17th century, cf. fig. 368.*

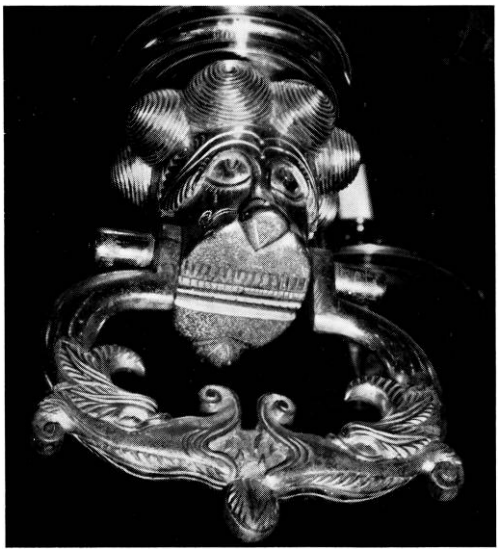

Fig. 366—367. Lysekronedetaljer. 366. Nr. 1, fra 1500'rnes slutning, jfr. fig. 362. 367. Nr. 3, skænket 1640, jfr. fig. 363 (p. 602ff.). *Details of chandeliers. No. 1, from the end of the 16th century, cf. fig. 362. No 3, donated 1640, cf. fig. 363.*

handelsmand Hans Nielsen Bomholts, død samme år. Ifølge gavebrevet[423] skulle kronen ophænges over familiens murede, flisesmykkede begravelse[67] i den smalle gang mellem kvindestolene, dvs. nordre sideskib (på gravkortet

1745 nr. 8, fig. 150). Vokslys skulle anskaffes og tændes ved samme lejligheder som omtalt for kronen nr. 4. Hertel[424] beskriver den endnu 1810 som ophængt i sine syv »kloder«, dvs. messingkugler, på oprindelig plads. De ovennævnte oplysninger kan dog med lige så stor ret knyttes til kronen nr. 6. Vestligst i midtskibet.

3) (Fig. 363) skænket 1640 og antagelig udført få år for; giverne var borgmester, handelsmand Hans Jostsen (†1652) og hustru Karen Clausdatter († 1665). Den barokke krone, der er kirkens største, og som svarer til en i Tønder kirke (DK. Tønder p. 984, nr. 5), har en stamme bestående af fladtrykte, midtdelte kugleled afsluttet forneden af stor hængekugle med profilknop. Som topfigur (fig. 367) har den himlens og lysets gud Jupiter ridende på ørnen (den ene vinge fornyet) og med tordenkilen i højre hånd; venstre hånds attribut, scepteret, er erstattet af et tilloddet skjold med reliefversalerne: »Hans iosten karen chlavs dater 1640«. På stammens midterste skive er ligeledes, mellem prydarmene, graveret »Hans iost 1640«. De 2 x 10 skarpkantede, om hængekuglen nedadbøjede, lysearme er let grenede og har midtpå en lille dobbelt bladvolut over akantusblad. De tre hold prydbøjler, 10 af hver, de små grenede, knoppede bøjler[425] mellem de to rækker lysearme og de små havfruehermer[426] ud fra skaftets midtskive, er rimeligvis senere suppleringer til kronen, tilkommet efter tyveriet 1708, omtalt ovenfor under nr. 1. De synes at stamme fra 1600-tallet og hidrører måske fra andre, nu forsvundne kroner.

Ifølge regnskabet 1666[282] havde ægteparret skænket 100 rdl., hvis renter skulle gå til vedligeholdelse af lysene fil kronen samt til to lysearme (se nedenfor). Parrets svigersøn, rådmand Jørgen Juel, skænkede 1668 50 rdl. til samme formål[427]. Kronen var oprindelig ophængt over givernes murede grav med gravsten i skibets midtgang (på gravkortet 1745 nr. 16, fig. 150)[67], nu ophængt i korsskæringsfaget.

4) (Fig. 361) fra o. 1650, men ifølge gavebrev[428] og indskrift på kronen skænket 29. marts 1719 af Jens Harlef[429], »øverste medtjener« ved domkirken (†1716) og hustru, Metthe Johansdatter Lønborg († 1726). Den enkle krone med de 2 x 8 lysearme har stilmæssigt bevaret liere senrenæssance-træk, de flade, tallerkenformede dråbeskåle, de enkeltsvungne S-formede lysearme med midtleddet dannet af dobbelt akantusblad på hver side af lille, facetteret midtled samt de otte glatte prydbøjler ophængt på midtskiven. De barokke stilformer viser sig derimod i stammens fladtrykte kugleled, de kugleformede lysepiber og den store hængekugle med pinjetap. Topfiguren er som jævnligt i renæssancen hentet fra den antikke gudeverden, her dog den sjældent anvendte og lidet kirkelige Bacchusdreng, vinguden, med bægre i de udstrakte arme (fig. 364). En tilsvarende figur, blot grovere udført og uden Århus-figurens fine efterbehandling er fundet i Bidstrup skov (Granslev sogn, Viborg amt)[430], og i

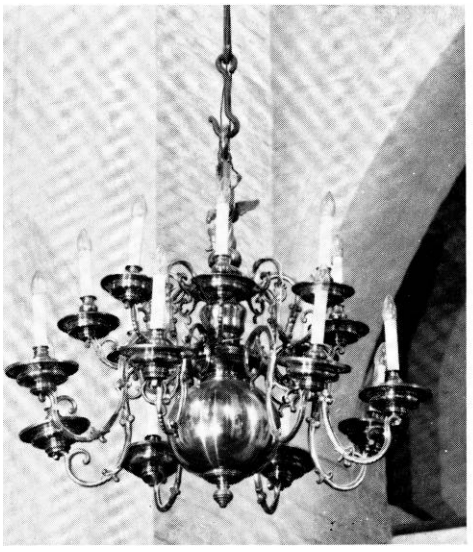
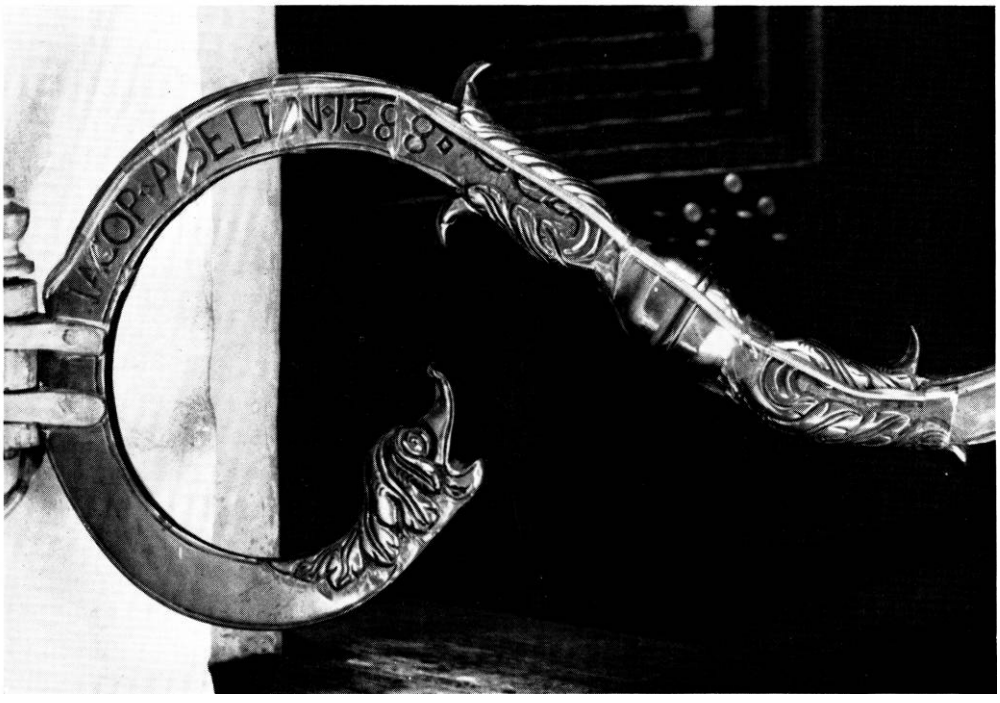

Fig. 368—369. Lysekroner. 368. Nr. 6, fra 1650 1700, muligvis skænket 1723. 369. Nr. 5, fra o. 1650, skænket i 1700'rnes begyndelse (p. 605ff.). — *Chandeliers. No. 6, from the last half of the 17th century, possibly donated 1723. No. 5, from about 1650, donated at the beginning of the 18th century.*

Aalsø kirke (Randers amt) hænger en lysekrone, skænket 1731, af ganske samme type og med samme topfigur. På hængekuglen er graveret giverindskriften med store skønskriftsbogstaver, hvoraf endvidere fremgår, at der til lysekronens og »begravelsens« vedligeholdelse er givet en gårds avling på Århus mark[431]. Kronen var oprindelig ophængt »i ni kloder«[424] »lige for dåben«[20] over givernes fliseprydede begravelse, ifølge begravelsesprotokollen 1745[67] i den smalle karlegang nr. 13 tæt ved dåben, (gravkortet nr. 13 i søndre sideskib, fig. 150). Nu i præsteværelset.

5) (Fig. 369) fra o. 1650, med indskrift 1684, men skænket kirken i begyndelsen af 1700-tallet[432] af rådmand Tønnes Michelsen (†1728) og vejer og måler Christen Jørgensen Skaarup (Schaarup) († 1731). Kronen med de 2 x 8 nedadbøjede lysearme har flere detaljer svarende til nr. 4; afvigende er stammens store, ovale midtled og hængekuglens fladtrykte form, med profilknop. Topliguren er den flakte dobbeltørn (med nyere vinger). Hængekuglens graverede versalindskrift på prikket bund har den fælles med den beslægtede krone, skænket 1648, i Århus Vor Frue: »Si deus pro nobis qvis contra nos« (»hvis Gud er for os, hvem [kan da være] mod os«); indskriften afsluttes af årstallet 1684 samt et bomærke og et jesumonogram[433]. Kronen har mistet alle sine prydarme og -bøjler, hvortil der ses fæstnelseshak i tre af stammens skiveled. Således har der været i alt otte prydarme anbragt mellem de nedre lysearme samt fire prydarme over og otte tinder den øvre krans af lysearme. — En af givernes

L. L.1967

arvinger, forpagteren på Marselisborg Anders Schaarup, testamenterede 13. september 1743 100 rdl. cour. til vedligeholdelse af forældrenes begravelse[434] og til anskaffelse af lys ved julehøjtiderne i den tilhørende lysekrone.

Kronen omtales første gang i Schive II (o. 1730) som ophængt i »den smalle karlegang« over Tønnes Michelsens og Chr. Jørgensen Skaarups fælles murede, flisesmykkede begravelse (på gravkortet 1745 søndre sideskib nr. 4[67], fig. 150). Nu ophængt i korets vestligste fag.

6) (Fig. 368), 1650—1700, muligvis identisk med den krone, der var skænket 1723 af Else Madsdatter Bomholt, jfr. dog nr. 2. Kronen har 2 x 8 smågrenede lysearme hver med akantusbladformet midtled og rovfuglehoved i det indre slyng. Den korte stamme, der har et fladtrykt, vaseformet led og afsluttes af glat hængekugle, krones af englebarn (fig. 365), der har mistet sit attribut. På hans ryg er graveret »EP« og på panden »EP 1873«, nok hentydende til en reparation. Nu ophængt i nordre korsarms sydligste fag.

7) 1903, kopi af krone fra o. 1300 i Bois le Duc, skænket af den tidligere kirkeværge, fabrikant Carl H. Sørensen og hustru. Den »sengotiske« kopi har 3 x 6 opadsvungne lysearme med kolbeblomster og krones af Maria med barnet; på stammens nederste led den graverede giverindskrift. I koret foran alteret.

8) Skænket 1903 af kobbersmed C. A. Wilson og hustru, f. Gjersing. Efter-

Fig. 370 (til venstre). Detalje af lysearm nr. 1, skænket 1588 af bogfører Jacob Abel og Hans Schult. På prædikestolspillen (p. 608). — *Detail of candle bracket no. 1, donated 1588 by book-keeper Jacob Abel and Hans Schult. On the pulpit column.*

Fig. 371 (til højre). Lysearm nr. 3, fra 1600'rnes slutning. I tårnrummet (p. 610). — *Candle bracket no. 3, from the end of the 17th century. In tower chamber.*

L.L. 1909

ligning af barokkrone med 2 x 8 lysearme og pyntearme, topfiguren en dobbeltørn. Giverindskriften graveret på den store hængekugle. Oprindelig ophængt i korsskæringsfaget[435], nu i midtskibets næstvestligste fag.

9) Skænket 1903 af domkirkens værge, købmand L. Hammerich og hustru Ellen, f. Liisberg. Efterligning af barokkrone, i forsølvet messing, med 2 x 8 lysearme og prydarme. Stammen afsluttes foroven af en krone og har gennembrudt, blomstersmykket hængekugle. Oprindelig ophængt i nordre »korskib«[71], nu i landemodesalen.

10) O. 1900. Enkel krone med 2 x 6 lysearme og stor hængekugle. I søndre korsarmskapel.

11) O. 1900. Lille krone, skænket o. 1960 af kirkeværgen Erik Hammer Sørensen med familie. I Lindenovs kapel.

12) 1926, støbt af G. Erstad Pedersen, Århus, og skænket 16. febr. 1927 af murermester J. Chr. Jensen og hustru Karen Marie Jensen. Efterligning af renæssancekrone med 2 x 8 lysearme og et tilsvarende antal prydarme i form af trompetblæsende krigere. Topfiguren en dobbeltørn; på hængekuglen er graveret giverindskriften. I søndre korsarms nordligste fag.

†*Lysekrone* skænket o. 1696 af kgl. landkommissær og assessor Jesper Nielsen Hutfeld (†1696) og hustru, Citzel Clementin (†1712)[436]. Kronen, der kun var

L. L. 1969

Fig. 372. Detalje af lysearm nr. 2, skænket 1682, jfr. fig. 373 (p. 609). — *Detail of candle bracket no. 2, donated 1682, cf. fig. 373.*

»liden«[421] med otte arme i een rad[424], blev ligesom nr. 1 og 3 udsat for tyveriet 1708 og så herefter endnu 1810 meget udplyndret ud; den havde da kun to »zirater« tilbage og blot 17 »kloder« på jernkæden under den 38 alen høje hvælving[161]. Ved fundats af 29. marts 1737[436] sikrede arvingerne fundatorernes oprindelige gave, en halv bondegård, der skulle gå til vedligeholdelse af deres murede begravelse med epitaf samt til vokslys til lysekronen. Denne var ophængt over begravelsen i nordre korsgang inden for den nordre kirkedør (på gravkortet 1745[67] i den store korsgang nr. 1, fig. 150).

Lysearme. 1) (Fig. 370), af messing, til to lys, skænket 1588 af bogfører Jacob Abel og Hans Schult[437], antagelig i forbindelse med prædikestolens opsætning ligesom »malmhånden«, p. 564.

Armen, der er af vanlig renæssanceform, har midtled med dobbelt akantusblad, mens indre slyng løber ud i et fantasidyrehoved med næb og manke[438]. På siderne graverede versaler: »Iacop Abelen 1588« og »Hans Schvlt 1588«[439]. En tværsiddende dobbeltarm (den ene fornyet), med trefliget blad, bærer de fladelyseskåle. Fastgjort ved et bevægeligt led til pillen ved prædikestolen, på oprindelig plads, hvor den er omtalt 1642[440] og 1735/36[20].

2) (Fig. 373), af messing, til tre lys, skænket 1682 af de to brødre Malling med

L.L. 1969

Fig. 373. Lysearm nr. 2, skænket 1682 af de to brødre Malling med ægtefæller. På nordøstre korpille (p. 608). — *Candle bracket no. 2, donated 1682 by the two brothers Mailing and wives. In the choir.*

ægtefæller, antagelig ved den ene broder, Søren Mickeisen Mallings død nævnte år. Den store lysearm[441], der er fastgjort til væggen ved et almindeligt tapled, består af tre næsten ensdannede, smågrenede arme, alle ved led fæstnet til en sekskantet midtkugle med lille hængekogle. Alle tre arme ender yderst i en havfrueengel, der for selve vægarmens vedkommende holder den store midtkugle, mens tværarmenes engle hver holder en lille lysestage. I de indre slyng findes dels kolbeblomst dels basilisk (fig. 372). Foran den høje midtstage er anbragt et skjold holdt af to kvinder. På skjoldet graverede barokblomster og versaler: »M. M. S. M. M. C. D. anno« og »S. M. S. M. A. S. D. 1682« for borgmester Mickel Mickeisen Malling og hustru Margrethe Christensdatter samt rådmand Søren Mickeisen Malling og hustru Anna Seyersdatter (jfr. epitaf). Et stempel »E P« stammer fra en reparation (jfr. »syvstagen« p. 531 og p. 606).

Lysearmen, der antagelig er et lybsk arbejde, er beslægtet med nogle arme i Lübeck S. Petri kirke fra 1644 og især i domkirken fra o. 1671[442]. Den var oprindelig anbragt over familiens murede begravelse[443] på pillen »lige for« [421], (o: over for) Mallings epitaf, dvs. på vestligste midtskibspille i nord. Ifølge Bertel[444] var den med en svær jernstang fæstnet til væggen og forsynet med en †messingplade hvorpå M. M. Mallings og hustrus navne og årstallet 1710

var graveret. På epitafiet kan læses, at M. M. Malling havde testamenteret to gårdes avlinger på byens mark, hvoraf renten skulle anvendes bl.a. til renholdelse af armen og til vokslys til samme, der årligt skulle antændes allehelgensdags morgen og »continuere så længe som andre lys i kirken til rette tider«[445]. Efter en tid at have været placeret på hovedskibets 3. pille fra øst[446] er den nu efter sidste restaurering opsat i koret på nordøstre korpille.

2a) En kopi af ovennævnte lysearm, udført af »I. P. Lund, Aarhus« (stempel på underside af fastgørelsesleddet i væggen) er anbragt på sydøstre korpille.

3) (Fig. 371), fra 1600-tallets slutning, af drevet og punslet messing, nu med tre lys. Den opadsvungne arm holdes af en lille hånd, i massivt messing, der udgår fra en ottesidet vægplade, hvis profilled smykkes af perlestav, spiralsnoninger, bukler og ciseleret bølgeranke. Armen, der har sildebensagtigt mønster og tværled med perlestave, har spinkle oprulningsender både forneden og til hver side for hovedarmen, som bukkehorn. De to sidste er oprindelig antagelig blot prydarme flankerende hovedarmen, der over et dobbelt ringled har båret armens eneste lys[447]. Denne er nu forsynet med tre ens, cylinderformede piber med små, flade lysekraver anbragt oven på armene. På den nedre oprulningsendes yderside lindes en lille øsken til et forsvundet gravskjold. Sekundært anbragt på tårnrummets østvæg over døren[448].

Lysearmen er måske identisk med den, som ifølge inventariet for 1735 var anbragt »ved biskop Bräems begravelse[20]«, der indrettedes 1702 i landemodesalen med indgang fra tårnrummet. Arkivalierne vedrørende Bräem nævner imidlertid ingen lysearm. 1786 omtales armen ved den vestre kirkedør[3].

Fra 1887 stammer i alt 23 lysearme af messing, hver til tre lys, udført efter en ældre model med en blomst i det indre slyng (jfr. p. 601). Foran tværarmen et skjold med graveret cirkelfelt om årstallet og et anker (sml. fig. 89 og 109).

Lyseskjolde (fig. 390), fra o. 1640, to ens, ca. 50 cm høje vægplader af træ beregnet til at bære en lysearm, skænket af »Iørgen Tomesøn«. Pladen har bruskværksramme, foroven afsluttet af to hermeengle, der flankerer et ophøjet cirkelfelt, hvorfra lysearmen er udgået, antagelig holdt af en hånd (jfr. lysearm og-skjold fra 1655 i Ribe domkirke)[449]. Herunder findes på det ene eksemplar en rektangulær plade med giverens navn skåret med skråtstillede reliefversaler; nederst et initialbomærke i relief. Grønmalet på kridtgrund. Begge skjolde opbevares på nedre galleri i nordre korsarm hvor det bedst bevarede blev ophængt i niche på vestvæggen ved domkirkemuseets indretning.

†*Lysearme og lyseskjolde.* 1) 1656 skænkede kapitelsfoged Hieronimus Gulden (el. Gylden) en †lysearm til koret i anledning af hustruens gravsætning under tårnet; samtidig forpligtede han sig til at holde den vedlige med lys[20]. Fra 1664 foreligger imidlertid en »håndskrift« fra ovennævnte, nu kaldet »forrige ridefoged«, på 25 sl. dl. til lysearmen ved den *vestre* dør at holde[282]. Det er der-

for muligt, at han har ombestemt sig med hensyn til placeringen, der herefter synes mere rimelig, nær hustruens begravelsessted (jævnfør afsnit om gravminder).

2) 1666 omtales to †lysearme, hver til to lys, anbragt henholdsvis øverst, dvs. østligst, i søndre og nordre [sideskibs]gang. Til deres vedligeholdelse med lys testamenteredes[282] dette år 10 sl. dl. af borgmester Hans Jostsen (†1652) og hustru, Karen Clausdatter († 1665), jfr. lysekrone nr. 3. Lysearmene synes dog snarere skænket af Hans Jostsens svigerinde, Eva Clausdatter, der ifølge et brev af 31. okt. 1701[3] havde givet 50 sl. dl. til lysearmene. 1680 kaldtes de »Evæ arm lius« og 1683 »sal. Eva Clausdatters lysearme«[20]. Familien fortsatte vedligeholdelsen, både svigersønnen, rådmand Jørgen Juel, 1668[450] og datteren Anne Hansdatter, sal. Jens Wegerslevs 1700. Fandtes endnu 1786[3].

3) Skænket af apoteker Jacob Gesius [451] († 1711), antagelig i forbindelse med indretningen o. 1694 (gitter) af hans begravelseskapel vestligst i nordre sideskib (gravkort 1745, fig. 150). Hertel[452] beskriver den 1810 som en stor lysearm til tre lys, anbragt lige over for begravelsen[453]. Da giveren imidlertid ikke havde forsynet den tilstrækkeligt med lysepenge, således at den allerede o. 1730[421] ikke længere vedligeholdtes med lys, blev den fjernet[454], uden at man dog tilmurede de dybe huller i pillen. Bevaret endnu 1810 var derimod—som kirkens eneste — det store, buklede †*vægskjold* af messing, hvis funktion var at sprede de heri indfangede lysstråler.

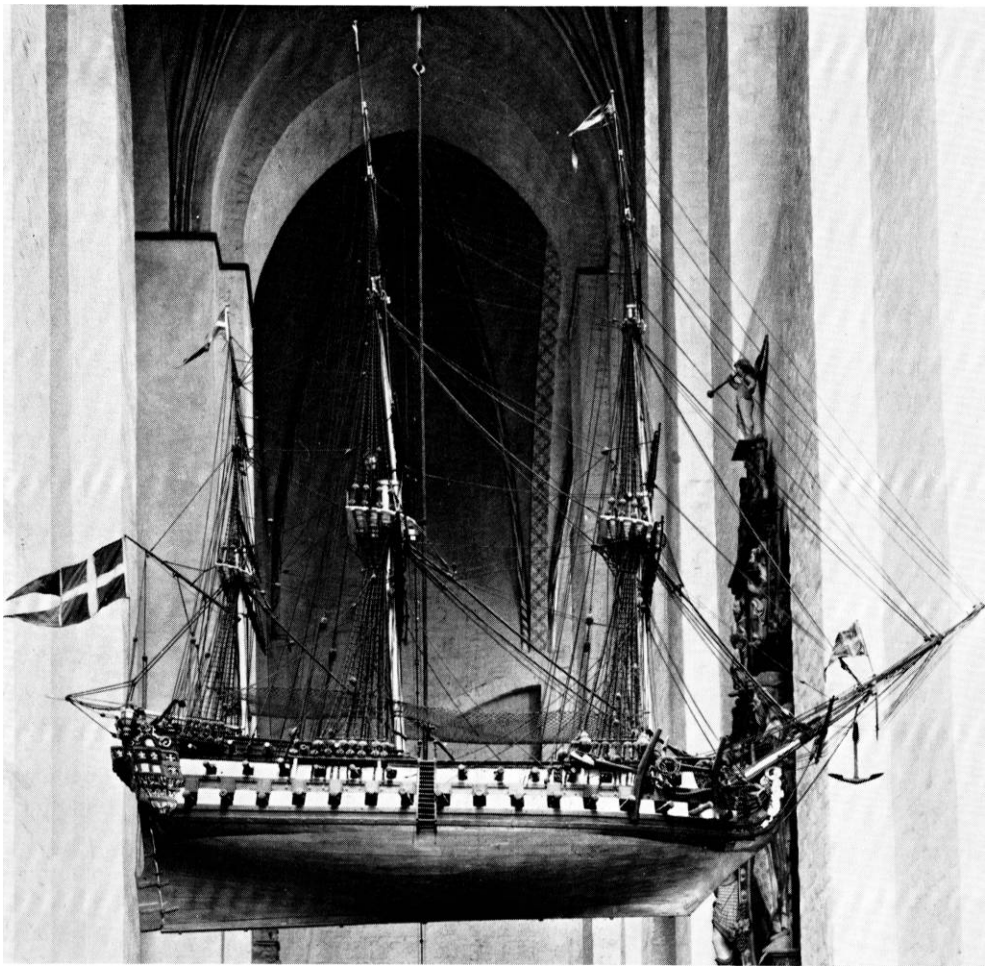
Tre †*lyseplader* af messing købtes 1696 til de tre †skriftestole i koret, til brug om vinteren. 1806/07 var der kun to tilbage[20], der 1840 omtales som ubrugelige[5].

†*Lysesakse.* Til brug ved alterlysene blev 1761 anvendt en stor lysesaks, der muligvis er identisk med den 1786 nævnte, af messing[3]. En sådan forfærdigedes 1842 af gørtler I. Fugl[21]. Til de tre †messinglyseplader ved skriftestolene nøjedes man 1736 med tre mindre sakse af jern[5]. 1827 opbevaredes de alle i [kor]skabet nord for altret[21].

En †*indskrift* under en †lysearm »neden« i kirken, dvs. vestligt i midtgangen, er optegnet 1666[251]:

> »Mensch gedenck an deine Noth, heut lebst, morgen todt,
> Itz hast du Freud, bald Sorg und Leit: Glück und Unglück dir bereit.
> Du lebst dahin, weist nicht wielang; musst sterben, weist nicht wan.
> Drumb musst sein zu jeder Zeit zu leben und sterben wol bereit.
> Dein Hoffnung setz zu Gott allein: so wirst du fro und selig sein«.

Kirkeskib (fig. 374), orlogsskibet »Eenighed«, foræret 1720 til pinsefesten af ti borgere og to unge karle, bygget »i Dynkarken[455] af en Mester«, der som model har haft et orlogsskib, »som der blef bygt og var berømt for (som) en Mester Seyler«[421].

L.L.1965

Fig. 374. Kirkeskib skænket 1720 af ti borgere og to unge karle. I nordre koromgang (p. 611).
Votive ship donated 1720 by ten burghers and two young men. In north ambulatory.

Skibet er 265 cm langt, 65 cm bredt og 352 cm højt til toppen af stormasten; det har batteri og dæksbatteri med i alt 72 kanoner[456]. En havfrue tjener som gallionsfigur, og et anker er ophængt under bovsprydet. Fint skåret agterspejl med vinduer og ovalt navnefelt samt øverst en reliefskæring, et kronet skjold holdt af to basunbærende engle i bladværk. På hjørnerne to lanterner[457]. Sortmalet, med grøn køl og hvide kanondæk. Agterspejlet og galionsfiguren i hvidt og guld. På agterspejlet forgyldt skriveskrift: »1720« og »Repareret og I-stand Sat af Schiper Lauget I Aarhuus 1816«. Sammesteds stod oprindelig givernes navne[458]: »Agter på: Johan Hanssen Buxlund, Søren Christensen Samsing. På kølen: Søren R. Pave, Hans Engelbretsen, Søren I. Broge, Sønik

Hansen Buxlund, Las N. Vissing, Broder Poulsen, Anders Andersen, Søren Knudsen, Anders Laursen, Peder N. Fynboe Ao. 1720«[459].

Til skibet er knyttet et *sagn,* der refereres af Hertel[460]. Ifølge dette skulle skibet være en model, bestilt af den russiske czar Peter, der ville anvende den som mønster ved genopbygningen af den russiske flåde. Det franske skib, der skulle føre modellen fra Toulon til S. Petersborg, forliste imidlertid ved Skagen, hvor der holdtes auktion over den kostbare ladning 1720. Her skulle de ovennævnte have købt modellen. At sagnet ikke har noget reelt grundlag viser både auktionsprotokollernes tavshed om sagen[461], ligesåvel som den tidsmæssigt nærstående kildes klare oplysning om sagens rette sammenhæng, citeret i indledningen, samt modellens hele udformning[462].

Skibet er repareret flere gange, første gang 1780 efter en indsamling blandt skipperlavets medlemmer. Ifølge Hertel[460] fik skibet ny takkelage m.m., og »marinerne og matroserne« støbtes i bly; de første maledes »i den Mondur«, som på den tid blev båret af 1. jyske infanteriregiment garnisoneret i Århus. Neden under den øverste kahyt læstes med forgyldte bogstaver: »at dette fuldt armerede Krigs Linieskib er, paa Skipperlaugets Bekostning, repareret i Aaret 1780«. Det flyttedes herefter fra sin oprindelige plads nær syddøren i søndre korsarm til midt i domkirkens korsgang, »hvilket skete under kanoners løsning og musik fra domkirkens tårn«[463]. 1802[464] ophængtes det atter på oprindelig plads, for 1816 i forbindelse med en reparation at vende tilbage til korsskæringsfaget. Efter istandsættelser 1821, 1827, 1834, 1840, 1842 og 1859[463] underkastedes det en gennemgribende restaurering o. 1870 af skibsbygger Offenberg og maler Lyders[465], hvorefter det ophængtes på nuværende plads i nordre koromgang.

†*Ligbårer.* Domkirken har i ældre tid huset et stort antal ligbårer, idet hvert lav med tilhørende ligfærdslav foretrak at have sin egen båre. 1688[5] sattes de ved den nordre kirkedør, og 1730[161] var nogle placeret »ved den nordre side af kirken«. Hovedparten har nok været anbragt i koromgangen og materialhuset, hvor deres plads var 1778[20] og 1810[466]. Herfra flyttedes en del 1778, muligvis for at blive solgt ved auktionen 18. sept. 1788[20], hvor i alt 19 stk. gamle ligbårer solgtes. Da regnskabet fører dem til indtægt, har de antagelig været domkirkens ejendom, men er gået af brug dels af ælde, dels måske fordi de er blevet afløst af de af lavene ejede bårer. Herpå tyder også det forhold, at domkirken 1810 blot ejede tre meget simple, sortmalede bårer til de fattiges tjeneste ved begravelser, stående i våbenhuset og i korsgangen.

Hertel opregner 1810 12 ligbårer (samt de tre ovennævnte fattigbårer), der henstod i koromgangen, uanvendte i mere end et halvt århundrede, fordi de var »alt for tunge og ubrugbare for de nu værende mindre stærke, eller føre Mandfolk«. De 10 af bårerne var hver otte alen lange og 1½ alen brede, prydet

med smukt snitværk, figurer, engle osv., net malede eller lakerede og forgyldte. På den ene ende var lavets eller selskabets attributter anbragt eller Århus' våben, på den anden indskriften med latinske, forgyldte bogstaver (o: versaler). Enkelte bar bibelske sentenser. Nogle af de svære ligbårer tilhørende købmands- eller skipperlavet var 40—60 år tidligere netop på grund af deres tyngde blevet afløst af ligvogne.

For tiden omkring 1810[466] kan følgende oplyses vedrørende ligbårernes anskaffelsesår og tilhørsforhold:

1—3) 1716, bekostet af skipperlavet. I lavsvedtægten for 1738 benævnes de »den store, den mellemste og den mindste båre«. 1694 havde Jens maler forniseret og malet bårerne, der fire år før blot var blevet trakteret med sværte og fernis[467].

4) 1721, bekostet af skrædderlavet i domsognet.

5) 1724, bekostet af buntmager- og handskemagerlavet. — En ældre båre tilhørende ovennævntes liglav var 1717 forsætligt blevet ødelagt af lavets medlemmer, da de ikke ville have den anvendt til bortbæring af et ikke-medlem[468].

6) 1730, bekostet af snedkerlavets ligfærdsbrødre. Den var udført »med Zirat« af Hans Gregorisøn billedhugger og malet og stafferet af Poul maler[469].

7) 1734, bekostet af smedelavet.

8—9) 1738 og 1739, bekostet af Studsgadelavet[470].

10) 1741 26. juni, bekostet af skomagerlavet.

11) 1761, påny bekostet af »det samtlige Brobergs Liigfærds Laug«[471].

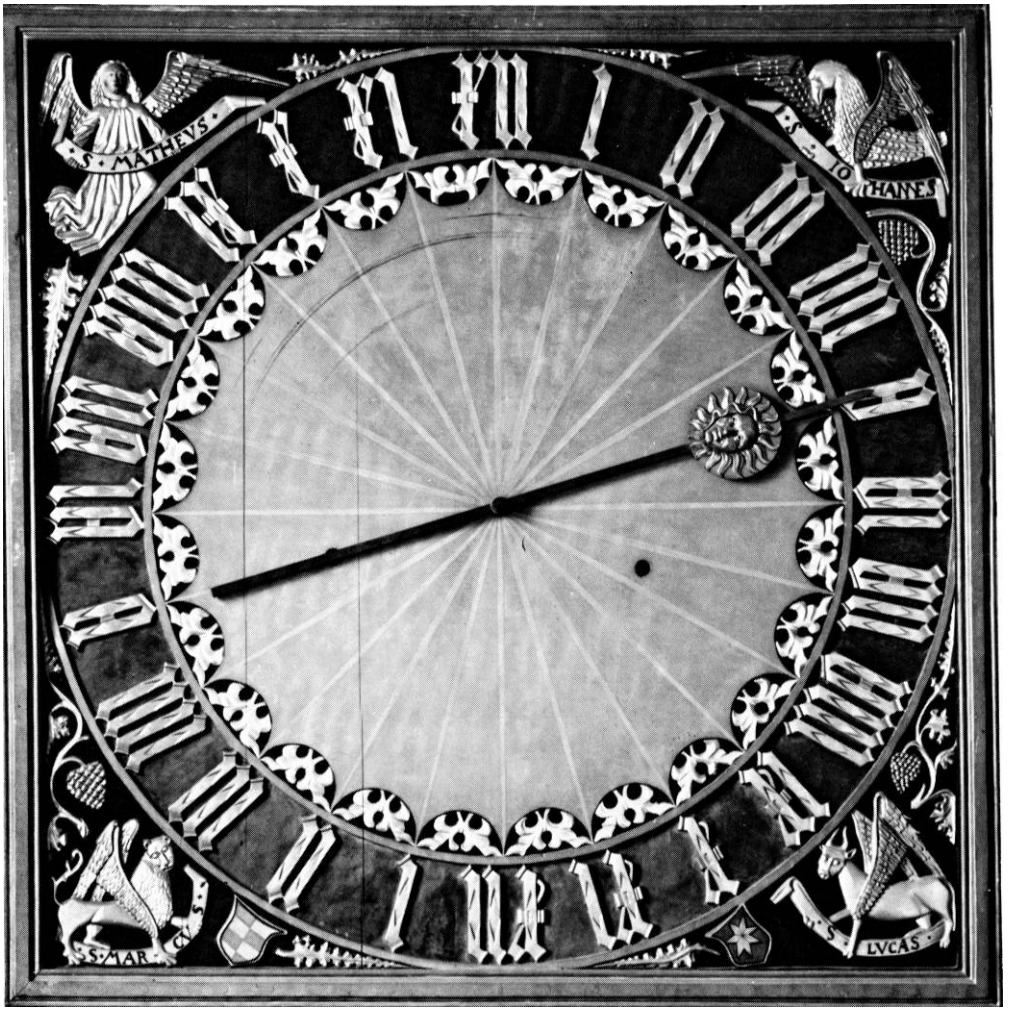
12) 1790, påny bekostet af hele »Kjøbmands-Compagniet«.

†*Spade* til brug ved jordpåkastelse, skænket kort for 1744[472] af stiftsprovst og sognepræst ved domkirken Fr. Nannestad (jfr. †alterdug p. 487), rimeligvis til minde om hustruen, Martha Elisabeth Wissing † 1734. Den var af ibenholt med sølvbeslag og påskruede »zirater«, hvoriblandt et englehoved, og med ægteparrets navne indgraveret[473]. Sølvet vejede i alt 25 lod 2½ qt. 1762 og 1770[3] reparerede guldsmed Joh. Zønnichsen Buxlund, Århus (Bøje p. 195) sølvenglen og omgjorde en ring. 1843 var »englen løs« og gemt hos alterdegnen, hvorefter den to år senere repareredes af guldsmed Ebbe Olaus Lüster[21] (Bøje p. 199); 1871 opbevarede provsten den påny løsnede engel[71]. Selve spaden, der 1858 af drejermester H. C. Petersen blev forsynet med et nyt, sortpoleret skaft[21], havde 1861 sin plads i nordre korskab[17].

†*Gravsøger*. I regnskabet for 1647/48 og i inventarierne 1683[20] og 1786[3] nævnes til graverens brug en jernsøger at søge gravene med.

Urskive[474] (fig. 375), sengotisk, rimeligvis skænket af biskop Ove Bille (1520—36) og antagelig hørende til det †sejerværk (p. 619f.), der ødelagdes ved branden 1642[496].

Den kvadratiske skive, hvis enkelte sider måler 215 cm, er samlet af ni ege-

L.L. 1965

Fig. 375. Urskive, formodentlig skænket af biskop Ove Bille (1520—36). Efter restaureringen 1908 (p. 614). — *Clock face, probably donated by Bishop Ove Bille (1520- 36). After the restoration in 1908.*

brædder i en oprindelig, ni cm bred profilramme (fig. 378). Alle skivens tal og ornamenter er i relief, skåret i plankerne. Talrækken omfatter cifrene i—xii, med minuskier, anvendt to gange. Mod midten er der inden for talrækken 24 halvcirkelindsnit udfyldt med bladornamenter. I hjørnefelterne ses de fire evangelistsymboler med skriftbånd, desuden blade og vinranker; forneden to våbenskjolde. I skivens centrum er fæstnet en timeviser fra 1908, hvorpå et solansigt med stråler, udført efter forbillede af en hvælvslutsten fra Laxmandssalen i Helsingør Karmeliterkloster[475]. Lidt under midthullet, til hver

side, ses to huller, som måske har tjent til transmission for kvarter- og timeslagene i kirken[476].

1908 restaureredes urskiven af Eigil Rothe[477]. Efter fundne spor suppleredes den daværende talrække, der kun omfattede den enkelte cifferrække i—xii, idet hvertandet ciffer var bortskåret og de øvrige delvis ændret. Samtidig foretoges en nymaling på grundlag af den oprindelige staffering, der afdækkedes under fire nyere lag.

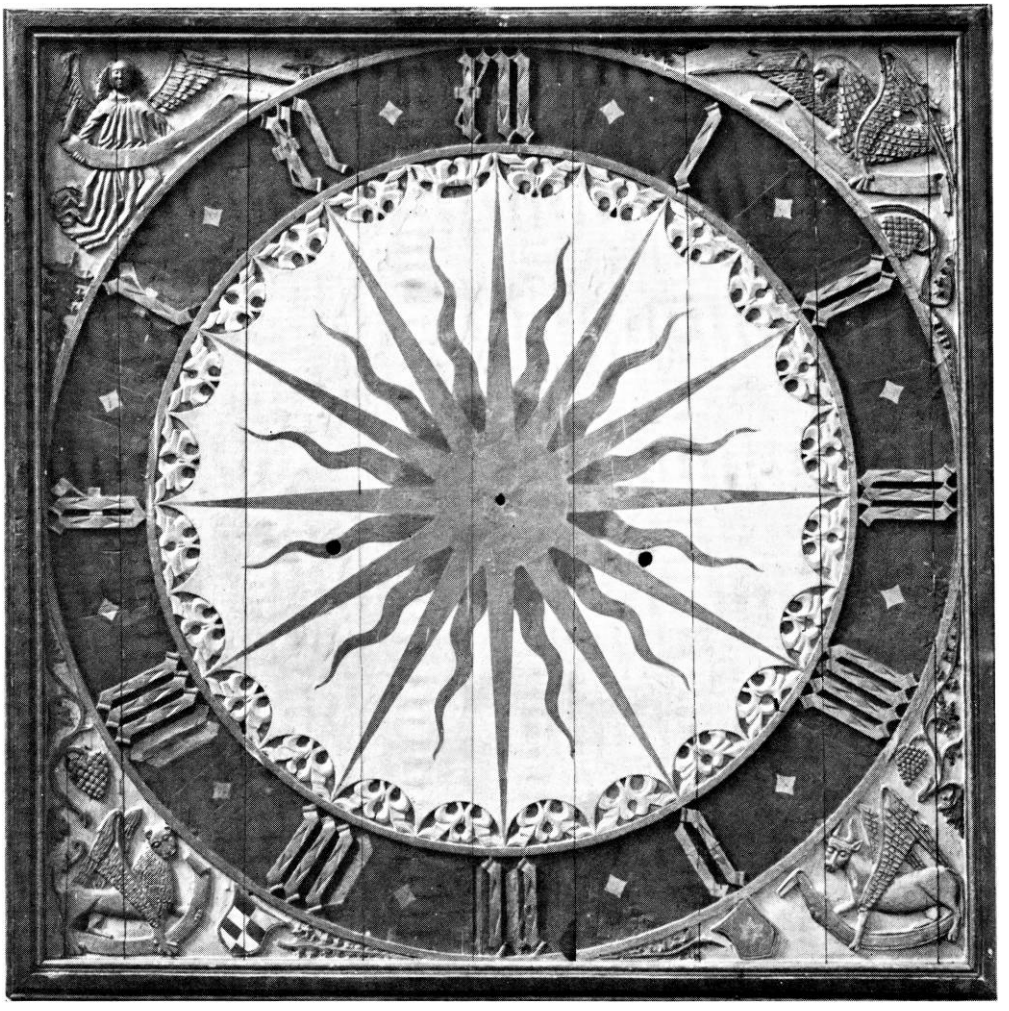
Urskivens oprindelige bemaling på kridtgrund bestod af mønje i midtfeltet, med hvidgule stråler, der rakte helt ud til talrækken. Cirkelindsnittenes planteornamenter stod med sølv på sort bund, tallene forgyldte på blå bund. De sorte hjørnefelter havde forgyldte evangelistfigurer med rødt- eller grøntlazerende vinger og med hvide skriftbånd, hvorpå sortmalede versaler (dog ikke på kridtgrund): øverst »s mathevs« og »s iohanne[s]«, nederst »s marcvs« og »s lvcas«. Vindrueklaserne havde sølv med grøn lazur. Våbnerne forneden for Bille og Gyldenstjerne, biskop Ove Billes fædrene og mødrene våben, havde de rette heraldiske farver, men ikke på kridtgrund, hvorfor det formentlig blot drejer sig om en tidlig genopmaling, efter at de oprindelige farver var skallet af.

Ved de følgende stafferinger nøjedes man i hovedsagen med en ændring af midtskiven, der først blev zinnoberrød med sorte stråler, dernæst rødbrun med hvidgule, sort- eller mønjekonturerede stråler, der skiftevis var lige og nåede ud til talrækken eller var flammende (fig. 376). Den sidstnævnte staffering er antagelig samhørende med den fornævnte ændring af talrækken, hvorved der også kun blev brug for det halve antal stråler helt ud til tallene. Ændringen stammer rimeligvis fra 1717, da der akkorderedes med Poul Jocumsen maler om at anstryge solskiven og forgylde tallene, alt på Christen Skaarups bekostning[20]. Ifølge Schive II sattes under skiven følgende vers:

"Den Gylden Klædning Jeg har paa
Lood Skaarup mig forære,
Derfor hans nafn hos mig skal staa,
Og Gud hans løn vil være.
Ao. 1717".

»Med Skaarups vilje«[478] nedtoges skiven 1726, blev kort efter genopsat, for dog 1730 i sin funktion at afløses af det ur, der anbragtes over orglet (jfr.p.590). Indtil da har urskiven rimeligvis stået i forbindelse med de skiftende (†)tårnure (p. 620) og har sammen med dem slået time- og kvarterslag[479] på små †klokker inde i kirken.

Urskivens oprindelige plads[480] på kirkens vestvæg bag orglet er nu markeret ved en sortmalet konturlinie (jfr. fig. 350).

Eigil Rothe 1908

Fig. 376. Urskive, formodentlig skænket af biskop Ove Bille (1520—36). Fot. for restaureringen 1908 (p. 616). — *Clock face, probably donated by Bishop Ove Bille (1520—36). Photographed before the restoration in 1908.*

Den sengotiske urskive, hvortil der her i landet nu kun findes en parallel i Roskilde domkirke[481], uret med de kendte mekaniske figurer Per Døver og Kirsten Kimers, er skænket på et tidspunkt, da det var almindeligt at ophænge slige kunstfærdige ure både her og i Europa, hvor man kan finde liere tilsvarende eksempler. Som det i flere henseender nærmeststående må nævnes uret i Lunds domkirke fra 1400-årene[482].

TÅRNURE *

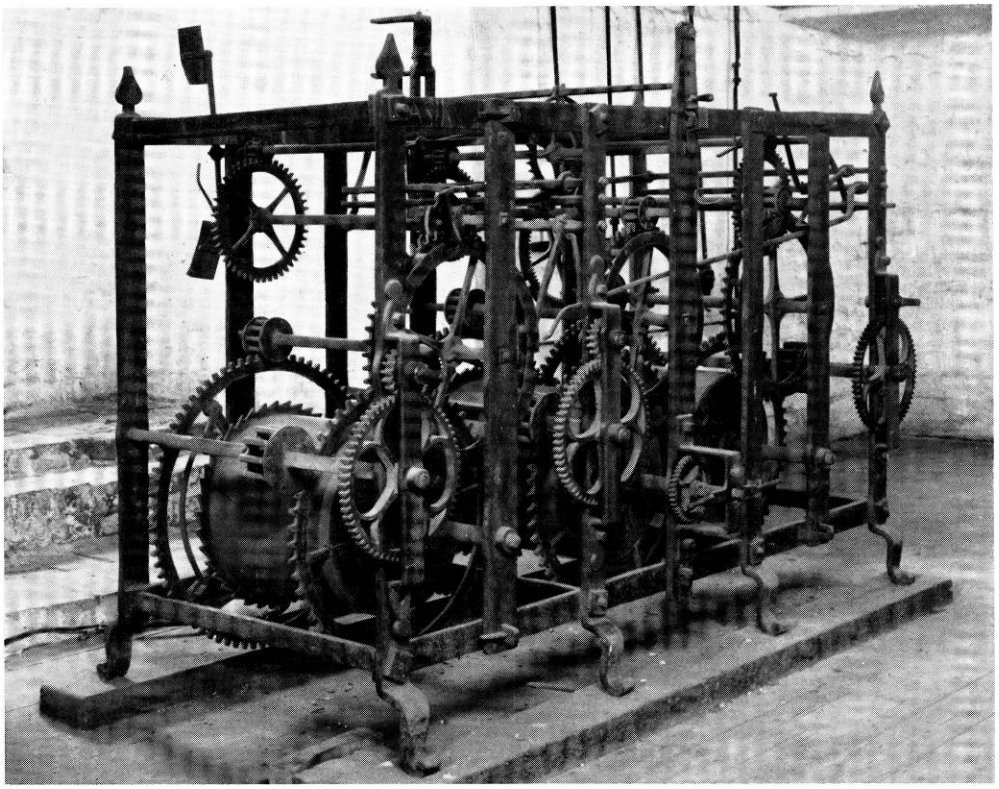
Tårnure. 1) Installeret 1958, fabrikat Siemens, elektrisk pendulreguleret hovedur (i præsteværelset), styrer tre Murværker, som driver viserne på tårnets udvendige skiver og i forbindelse hermed på orgeluret, på den senmiddelalderlige skive over døren til landemodesalen og på et lille ur på prædikestolen til brug for præsten. Hoveduret styrer endvidere kvarter- og timeslagsmaskinerne samt de elektriske klokkeringningsmotorer[483].

2) Opstillet 1907, udført af Bertram Larsen, København, bekostet af Hans Broge. Ude af brug. Værket[484], signeret Bertram Larsen, København, Anno 1907, står i tårnets andet stokværk, monumentalt arrangeret med gangværket i midten på et podium og med kvarter- og timeslagværket på gulvet på hver side af trappen til podiet. De tre værker er opbygget på ensartede støbejernsrammer, 1,46x0,73 m. Gangværket reguleres af en Denisongang og et ca. 2,50 m langt pendul med træstang. Slagværkernes hammerløftearme hæves af kamskiver, også efter Denisons mønster. En lang transmission fører fra værket op til skiverne øverst på tårnet, og 1928 forbandt Bertram Larsen værket med orgelurskivens visere[485] (jfr. p. 590); disse havde siden 1908 været drevet af et særligt lille urværk[71], hvortil der efter orglets ombygning i disse år ikke længere var plads. Dette værk drev 1929—58 viseren på den senmiddelalderlige skive i søndre sideskib (p. 615). Visertransmissionen såvel til tårnurskiverne som til orgeluret er stadig i brug, drevet af det ovenomtalte elektriske biurværk, der står på podiet lige bag gangværket. Om de eksisterende urskiver jfr. p. 327.

3) (Fig. 377), udført 1801 af Jens Christensen Sahl for 700 rdl.[486]. Ude af brug. Henstår i rummet under klokkestokværket. Hjørnestiverne i det svære med kiler og skruer samlede smedejernsstel afsluttes øverst med spydodlignende pyntespir, forneden med uadbøjede ben med ombøjet tå. I stellets stangjern ses stempler af tre forskellige slags (fig. 391—392), og på øvre ramme er indridset »1801«.

Det 4-døgns hagegangsværk har kvarter- og timeslagværk anbragt et på hver side og parallelt med gangværket i midten. Jernpendulet med messingbeklædt linse måler ca. 3 m. Valser af træ. Overalt er anvendt stokkedrev und-

* Afsnittet om tårnure og urskiver skyldes Hans Stiesdal.

L.L. 1968

Fig. 377. Tårnur, udført 1801 af Jens Christensen Sahl, nu ude af brug (p. 618). — *Tower clock, made 1801 by Jens Christensen Sahl, no longer working.*

tagen i de senere tilføjede extraudvekslinger på optrækkene. Uret har kronværk til tre timevisere, idet der samtidig med dets anskaffelse opsattes skiver også mod syd og nord. Lodderne gik gennem gulvet i urkammeret, gennem et hul i øverste hvælving[565]. Transmissioner til viserne på de tre skiver, tre forskellige »stive« visere (se nedenfor), samt urhamre m.v. opbevares i samme rum, fastnaglet til væggen.

1813—14 betaltes snedkeren for et skab, der indeslutter »Permandeklen«[20], og 1817 indrettede urmager Wendelboe uret til at slå på tolvklokken (jfr. p. 626)[487]. 1863 udarbejdede S. Frich et forslag til en hovedreparation[6], men det synes ikke at være blevet udført. Dog betaltes i 1865 til smed H. P. Jensen 78 rdl. for en reparation[488]. Planer om en større istandsættelse ved Bertram Larsen i forbindelse med Walthers restaurering af kirken blev opgivet 1878[71].

†*Tårnurværker.* Det ældste vidnesbyrd om et ur i kirken er skiven over døren til Landemodesalen (p. 614), oprindelig anbragt indvendig på skibets

vestgavl, hvor en malet stribe nu angiver dens kontur. Det vides ikke, om der allerede før denne skives opsætning var urværk i tårnet, lige så lidt som man ved, om det var det værk, der ødelagdes ved tårnets brand 1642. Det synes at have stået lige under klokkestokværket[489]. Efter tårnbranden opsattes et ur med døgnværk og kvarter- og timeslagværk. Det stod vist ligesom det ødelagte værk lige under klokkestokværket og havde udvendig skive på tårnets vestside lige under glamhullet; det var endvidere sat i forbindelse med skiven inde i kirken. Tiden angaves også ved slag på de nystøbte klokker i tårnet (p. 628) og på mindre klokker inde i kirken (se nedenfor).

Med mange reparationer fungerede dette værk til 1801. Allerede 1645—46 måtte kvarter-slagværket ordnes[20]. Af de følgende års reparationer kan nævnes 1649—50 ved Søren Smed[490], 1653 ved Rasmus Blokdrejer (en lodtrisse) og samme år en større istandsættelse (bl.a. »Blylodder til Falderne«) og en mindre ved Michel Sejermager 1652—53 »for Snickerne til Værket at støbe på ny og nye maarner at gøre derudi«. Samtidig omtales bly til »it lade« til gangværket. 1664—65 reparation i forbindelse med at det store lod var faldet ned. 1682—83 fik sejermageren Ottke Oufsøn 9 dlr. for »1 Urohjul, 1 ny urostang dertil« m.m. 1678—79 omtales en reparation ved klejnsmed Thomas Justesøn, »hvor hjulet var brækket og forhuulet«[20]. 1699 istandsættelse ved urmager Laurits Madsen[491] og 1704 ved Ofue Anderssøn. 1717 kontraheres der med urmager Lauritz Madtzen Vendelboe, Århus, om en reparation omfattende »nye perpendikler, hjul og andet som måtte mangle«, justering af slagværk m.m., samt pligt til vederlagsfrit tilsyn med uret de følgende fire år. Bag disse oplysninger gemmer sig sikkert afgørende ombygning af værket fra regulering med uro til pendul. Samme år modtog da også snedker Jens Rasmussen betaling for et »Faaderal« om pendulet, og ved den lejlighed nævnes de små †*urklokker* inde i kirken[3].

I forbindelse med forskellige arbejder ved uret nævnes 1741 urmageren Jacob Darmstædter[161], 1746 Gotfried Priel[3], 1771 Andreas Weng[20] og 1773 Johannes Jensen Windelboe, som 1776 forsyner gangværket med »dobbelt Gang«[3]. Det gamle ur var åbenbart opslidt med det 18. århundrede, og værket blev overladt Jens Christensen Sahl, der 1801 leverede dets afløser.

Urskiver. Om de nuværende urskiver på tårnet se p. 327. De tre gamle, stive urvisere, der opbevares sammen med Christensen Sahl-uret, stammer fra de urskiver, der blev nedtaget for de nuværende opsattes, deres alder kan dog ikke nøjere fastslås. De måler henholdsvis 1,74, 1,87 og 2,09 m og er af smedejern, to af dem med forgyldt kobberbeklædning. De to kortere er af konventionel form med spydod og månesegl som kontravægt, den længste, der sad på tårnets sydside, har stor centrumsplade og »omvendt« månesegl. Hvornår der først kom urskive på tårnet, vides ikke. Det behøver ikke nødvendigvis at være samtidig med anskaffelsen af det første urværk. Det er dog sandsynligt,

at tårnet allerede før branden 1642 havde urskive. 1647—48 er en urskive tidligst omtalt (p. 294). Den sad på vestfaçaden lige under det store glamhul, hvor den og dens efterfølgere var anbragt indtil de nuværende opsattes 1905—06. Den omtales ved flere lejligheder som værende af træfjæle, malet, forgyldt og ferniseret, sikkert allerede da kvadratisk. En drejet og forgyldt kobberbeklædt kugle opsattes 1687 over urskiven[20]. 1695 forekom en stor reparation, måske en fornyelse[492]. 1740 fornyedes den i al fald, nu beklædt med kobber, den maledes og forgyldtes med ægte guld, og Jacob Darmstædter ordnede viseren[493], der dog 1757 måtte opforgyldes[3]. — Samtidig med anskaffelsen 1801 af det nye urværk opsattes også urskiver på tårnets nord- og sydside, jfr. p. 314.

Alle tre skiver og visere nedtoges i 1877 for reparation, forgyldning og nymaling. Det konstateredes, at de i det runde midterfelt har haft malet en forgyldt sol med stråler[494].

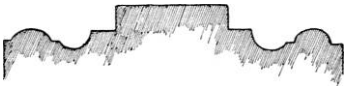

Fig. 378. Profil af rammen omkring den sengotiske urskive, jfr. fig. 375—376, målt af Eigil Rothe 1906. 1 :2 (p. 615).— *Moulding of frame round the late Gothic clock face, cf. figs. 375—376, examined by Eigil Rothe 1906. 1:2.*

Tønnies 1907

Fig. 379. Klokke nr. 2, støbt 1493, ophængt i gammel klokkebom; nu ude at brug (p. 624). — *Bell no. 2, cast 1403, hung on old bell-beam, no longer used.*

KLOKKER

Allerede i biskop Peder Vognsens gavebrev af 14. november 1203[495] omtales overdragelsen af gods, hvis afkastning skulle betale for indkøb af »lys, røgelse og nødvendighedsartikler til klokkerne« (jfr. p. 64). Disse er dog forlængst forsvundne. Derimod er en lille klokke fra o. 1300 (nr. 1) bevaret, den eneste middelalderlige fra selve domkirken. To andre (nr. 2 og 3) er overført fra andre kirker, den første i ny tid, den anden allerede 1685.

Ved tårnbranden 24. maj 1642 gik næsten alle kirkens klokker til grunde[496] (jfr. p. 293 og 366, note 85). Rhumann skildrer 1666 begivenheden således: »da ere alle de gamble store herlige klocker smeltede, dog bleff den mindste alf dem beholden och reddet« (nr. †1). Til erstatning støbtes klokkerne nr. †2 (1642), †3 (1646) og †4 (1651), der alle senere er omstøbt, oftest fordi de var revnet ved klokkeringning i forbindelse med kongelige dødsfald og begravelser.

1906 besluttede man at foretage en ophængning af kirkens samling af revnede og uanvendelige klokker, der indtil da havde ligget i klokkerummet. De

1907

1907

Fig. 380—381. Klokker. 380. Nr. 1, fra o. 1300, med oprindelig krone, stobt af Morten (p. 623). 381. Nr. 3, stobt 1505 af Per Didriksøn(?) (p. 624). — *Bells. No. 1, from about 1300, with original crown, cast by Morten. No. 3, cast 1505 by Per Didriksøn(?)*

Smithske jernstøberier i Ålborg[497] sørgede for ophængningen i tårnets glamhuller[498].

1952 foretog August Nielsen Roslev en nyophængning af alle domkirkens klokker. 1957 indrettedes de tre store klokker til elektrisk ringning[499].

1) (Fig. 380), fra o. 1300, stobt af Morten[500]. Indskriften, i relief, med gotiske majuskler, står mellem flade randlister på halsen: »Martinvs:me fecit:« (»Morten gjorde mig«). Over slagringen fire rundstave. 60 cm i tvm.[501]. Ny krone fra 1907[502]. Rester af den oprindelige krone ses på det gengivne fotografi fra 1907. Foruden de to bevarede hanke ses her spor efter to andre af de oprindelig seks hanke. På midtbuens øvre side anes desuden støbetappen og til siden herfor den ene, delvis afslebne vindpibe, hvorigennem de i formen dannede luftarter kunne slippe ud[503].

I Rhumann-håndskriftet fra 1666[15] opfattes den som den ældste klokke på stedet og omtales som den største af de to små klokker i S. Clemens' tårn.

Ifølge samme hang den oprindelig »i den østre ende på kirken«; man »ringede fem med den om morgenen og ellers når et af skolebørnene skulle begraves samt når lector theologiæ læste« (jfr. p. 287)[504]. 1642 flyttedes »læseklokken« »fra gavlen i kirken og op i tårnet«[505], hvor den skulle erstatte de klokker, der var ødelagt ved branden 1612 (jfr. nedenfor). Nu ude af brug, i søndre glamhul i vesttårnets vestmur.

2) (Fig. 379), 1493. Om halsen reliefminuskler mellem dobbelte, flade randlinier: »asancta maria nno domini mcecc lxxxxiii« (»hellige Maria, i Herrens år 1493«). Indskriften er både ubehjælpsom og fejlfuld, således hører begyndelsesbogstavet a foran »sancta« til ordet »nno« (=anno), og det andet c i årstallet er formet som et e. Som skilletegn er anvendt et georgskors, mellem »maria« og »nno« dog muligvis et sigil. Indskriften afsluttes med et lille relief af en plov hvorefter et 1(?) og en lodret stav. På klokkelegemet et bomærke, rimeligvis støberens. Over slagringen tre kraftige rundstave. Kronens seks hanke er riflede. 74 cm i tvm.[506] (Uldall p. 97f. med afbildninger af bomærke og plov)[500].

Klokken stammer fra Dronninglund kirke, Hjørring amt, men da den var revnet, solgtes den 1907 til Århus domkirke for at ophænges »til pryd«. Nu i vesttårnet mod vest, i sydligste glamhul.

3) (Fig. 381), 1505, støbt af Per Didriksøn(?), sandsynligvis til S. Olai kirke i Århus, senere overført til »Borgporten«, hvorfra den 1685 kom til domkirken (jfr. nedenfor).

Indskrift med reliefminuskler mellem enkelte randlinier: »Anno domini m dqvinto hoc opvs fecit per tidichsøn« (»i Herrens år 1505 gjorde Per Didriksøn(?) dette værk«). Midt på klokkelegemet, i kraftigt relief, biskop Niels Clausens våbenskjold. Under indskriften har klokkestøberen anbragt forskellige figurer i ganske lavt relief, den norske helgenkonge Olav, 11,3 cm høj, kronet og med langskaftet økse i hånden; bag ham en kortskaftet økse og en kniv (fig. 382). Endvidere ses i samme lave relief en triskele og et bomærke, rimeligvis klokkestøberens. Over slagringen tre rundstave. 77 cm i tvm. (Uldall p. 121).

Klokken er vel, som nævnt, rimeligvis støbt til S. Olai, hvis helgenbillede den bærer. Denne kirke, der var sammenstyrtet 1548, men genopførtes som kapel 1637, hovedsagelig til anvendelse ved begravelser, som fortsat fandt sted på kirkegården her[507], har formodentlig måttet afgive sin klokke til byens gamle fæstningstårn med byport, kaldet »Borgporten«[508] (jfr. p. 49). 1683 mente man imidlertid, at dette tårn kun var til hindring for kørslen og farten i byen og ikke til anden nytte, end at deri hang en klokke, »hvormed der ringedes til bytinget og om aftenen til ni slet« (dvs. præcis). Ved kongens ophold i Århus fik man derfor udvirket en tilladelse til nedrivning af tårnet 1685[509]. Da en påtænkt ophængning af klokken i byens rådhus ikke blev til noget, besluttede man, støttet af biskoppen, at anbringe klokken i domkirkens store tårn. 5. sep-

Fig. 382. Detalje af klokke nr. 3, stobt 1505, jfr. fig. 381, med relieffer af Olav den hellige, kniv og okse (p. 624). — *Detail of bell no. 3, cast 1505, cf. fig. 381, with reliefs of Saint Olav, knife and ax.*

tember 1685 blev »stormklokken« opvundet i tårnet sammen med det tømmerværk, hvori den skulle hænge. 20 favne tov til ringningen anskaffedes, og der lavedes et aflåseligt »hus« på siden af kirkemuren »nede ved jorden«, hvori tovet fæstnedes, således at man kunne ringe nedefra[510]. Biskoppen betingede sig, at klokken ikke som hidtil måtte ringes til tinget med, men alene ringe vægterne på og af vagt og klemtes med i tilfælde af ildsvåde[511]. I en af domkirke-beskrivelserne[512] fra 1600-tallets slutning berettes samstemmende med disse oplysninger, at stormklokken hang »ud af det vestre lydhul«, hvilket den gjorde endnu på Herteis tid[513].

»Stormklokken« kalder Hertel »vægterklokken«, og med den blev folk kaldt til arbejde. Om vinteren ringedes den kl. 5 og 21, om sommeren kl. 4 og 22; desuden klemtedes den ved ildsvåde. — Tidligere slagklokke til tårnuret. Nu ophængt, ude af brug, i vesttårnets vestmur, sydligst i nordre glamhul.

4) (Fig. 383), omstøbt 1746 af Caspar König, Viborg, af †klokke fra 1646 (nr. †3). Otteliniet indskrift på klokkelegemet med store reliefversaler: »in nominis divini gloriam et d clementis / arhvsiensis ornamentvm hane cam-

panam d nvs/ sveno iohannis arreboe comminister primarivs / et canonicvs capitvli arhvs cvm vxore helena io/annides fvndi evravit et benigne obtvlit <1645> / anno mdcexlvi itervm fvsa est hæe campana svmptibvs / ipsivs templi postqvam / mvltorvm annorvm vsv trita et fragilis facta erat«[514]. (»Til ære for det guddommelige navn og til pryd for den guddommelige Clemens i Århus, lod hr. Svend Hansen Arreboe, øverste kapellan og kannik ved kapitlet i Århus, sammen med sin hustru Helle Jensdatter, denne klokke støbe og skænkede den velvilligen <1645>. I året 1746 blev denne klokke anden gang støbt på selve kirkens bekostning, efter at den ved mange års brug var blevet slidt og skrøbelig«). Mens indskriften er stobt sammen med klokken, er årstallet »1645« blevet (fejl)indridset senere, muligvis allerede af klokkestøberen[500] (jfr. nedenfor). — På slagringen står mellem rundstave: »casparvs könig dantiskanvs me fecit wibvrgi« (»Caspar Konig fra Danzig gjorde mig i Viborg«). Herefter relief af dobbeltlilje. På klokkelegemets modstående side, i rektangulær bladkrans, sammenskrevne versaler »SHAB« for giveren, Svend Hansen Arreboe. Klokkehalsen prydes af en frise, der over et tomt bånd har en bort af fyldige akantusblade og nedenunder et smalt, tunget »gardin« med småkvaster. 117 cm i tvm.

Ifølge håndskriftet Cramer I, 1752, »sprak tolvklokken« 1744, da man sædvanlig ringede tolv, hvorefter den i overensstemmelse med gavebrevet af 28. dec. 1646 vedrørende den gamle klokke (jfr. p. 628) blev omstøbt på domkirkens bekostning. Ifølge kontrakt[80] af 21. juni 1745 med Caspar Konig overførtes både den revnede klokkes indskrift og »et nafn udi Træch med Krantz om«, dvs. monogrammet, til den nye, hvis vægt[20] blev 5 skippund, 14 lispund og 4 pund[515]. Omstøbningen i Viborg kostede 162 rdl. 4 mk. og 6 sk.[516] — 1864 foretog jernstøber S. Frich en reparation på tolvklokken[517], der fik ny aksel og beslag. I tårnets klokkestokværk mellem nr. 6 og 7.

5) (Fig. 384), 1762, omstøbt af M. C. Troschell, København[518], af †klokke nr. 4. Indskrift med reliefversaler: »A(nn)o 1762. M. C. Troschell hof glockengiser in kopen hagen«. Skriftbåndet ledsages både foroven og -neden af en perlerække samt af rocailleværk, udført efter klokkestøberens vanlige model[519]. 47 cm i tvm.

1762 korresponderedes med Caspar König i Viborg om »den gamle liden . . . 10 slets klokkes« omstøbning. Denne, domkirkens mindste[20], »sønderbrækkede« klokke, hvis værdi ansloges til 22 rdl. 4 mk., blev imidlertid omstøbt af Troschell i København for 40 rdl. 2 mk. 4 sk.[3] I tårnets sydside, i vestligste glamhul, ude af brug.

6) 1893[500], »støbt hos L. Andersen Aarhuus 1893«[520]. Indskrift med reliefversaler, støberindskriften på slagringen, på klokkelegemet: »jeg varsler hver morgen, jeg varsler hver kvæld, / vaag, bed og sørg for din sjæl«. Desuden lindes et kors i relief samt klokkestøberens mærke, et skjold hvori »L.A.« under tre-

L.L. 1968

Fig. 383. Klokke nr. 4, omstøbt 1746 af Caspar König, Viborg (p. 625). — *Bell no. 4, recast 1746 by Caspar König, Viborg.*

kant. 117 cm i tvm. Klokken slår kvarterslag samt hver hele og halve time. I tårnet, vestligst i klokkestolen.

7) 1893, støbt af samme som nr. 6 og med samme støberindskrift, kors og mærke, på klokkelegemet er indskriften: »jeg sjunger hver dag om trefoldigheds gaade / jeg jubler om frelse fred og naade«. 144 cm i tvm. Klokken slår timeslag. I tårnet, østligst i klokkestolen.

8) 1894[521], støbt af »Frichs efterfølgere. Aarhus 1894«. Støbejernsklokke med reliefversal-indskrift, 55 cm i tvm. Tidligere slagklokke til tårnuret. I tårnets vestside, sydligst i nordre glamhul, ude af brug.

Tre gamle *klokkeknebler,* af smedejern og af forskellig form, henholdsvis 54,5, 49,5 og 43 cm lange, er ophængt i vestre vinduesniche i tårnets fjerde stokværk.

Omstøble klokker, †1) 1300(?). Indskriften lød: »Sanctum Agnetis nomen hoc

Musicale tenebit. Anno (christi) M CCC«[522] (»dette musicale (klangværk) skal fastholde Agnes' hellige navn. I Kristi år 1300«).

Klokken er beskrevet i det ældste Rhumann-håndskrift fra 1666, der om indskriften forklarer, at klokken »er døbt og kaldet Agnes«. Den var da den mindste af de klokker, der hang i tårnet, og den eneste, der reddedes ved tårnbranden 1642 (jfr. p. 622). Ifølge det andet Rhumann-håndskrift, der kaldte den »de fattiges klokke«, blev den under branden kastet ud af tårnet »och fait dog icke udi tu«.

Hvis indskriften, som det synes efter Rhumanns beskrivelse, har været med minuskier, kan den ikke være fra 1300, men tidligst fra anden halvdel af samme århundrede[523]; det er derfor muligt, at afskriveren ikke har fået de sidste tal med i årstallet. — Senere omstøbt 1675 (nr. †6).

†2) 1642, muligvis støbt af Jørgen Hansen, Århus[524], af en del af malmet fra de ved branden 1642 smeltede klokker (jfr. p. 622). Håndskriftet Rhumann I fra 1666 har noteret indskriften: »Salvator mundi salva nos. Auss Ertz vnd Hitz bin ich geflassen. Aarhuus anno d(omi)ni 1642« (»Verdens frelser, frels os. . . .«). Den kaldes tillige »den største ny klokke«. Ifølge domkapitlets ældste regnskabsbog[505] udvaskede og smeltede Jørgen Hansen klokkestøber, Jørgen grydestøber kaldet, erts eller malm fra de smeltede klokker, og det er muligvis også ham, der har foretaget selve omstøbningen. Den foregik ved latinskolen, og klokken blev draget »på en slæbe fra den gamle skole til tårnet« (jfr. p. 106). Klokken vejede vistnok 10 skippund. Søren Mikkelsen smed smedede knebelen dertil og »bebandt« klokken, der blev vundet op mod »glam vinduun«.

Da klokken senere revnede, omstøbtes den 1675[525], jfr. †klokke nr. 5.

†3) 1646, støbt af Claus van Dam, København[526]. Klokken bar en latinsk indskrift, der ved omstøbningen 1746, med enkelte ændringer, overførtes til den nye klokke (nr. 4 med note 514). Under hovedindskriften stod: »Goss mich Claus von Dam«. På klokkelegemet fandtes giverens (givernes?) sammenskrevne initialer »SHAB« for Svend Hansen Arreboe (og måske tillige hustruens, Helle Jensdatter)[15]. Klokkens diameter var »neden om« 2 alen, dens højde 1½ alen ½ tomme[527]. Allerede året efter støbningen måtte smeden forbedre knebelen, der dog atter 1653 faldt af og ned gennem gulvet og ødelagde stangen til tårnurviseren[20].

Klokken, der i de ældste kirkeregnskaber kaldtes hr. Svends klokke[528], 1680 »Helles klokke«[20] (dvs. enkens), var ifølge gavebrev af 28. december 1646[529] skænket af ovennævnte ægtepar og ophængt i tårnet den 16. oktober (jfr. †gravsten). Ifølge fundatsen skulle der ringes med klokken hver søgnedag kl. 5, 12 og om aftenen kl. 7; om søndagen til foprædiken, til højmesse og aftensang og tillige om aftenen. Desuden på helligdage og -aftener, når der skulle ringes sammen, endvidere til mandags-, onsdags- og fredagsprædiken een gang

1907

Fig. 384. Klokke nr. 5, omstøbt 1762 af M. C. Troschell, København; nu ude af brug (p. 626). — *Bell no. 5, recast 1762 by M. C. Troschell, Copenhagen; no longer in use.*

samt til bedestund om lørdagen. Dersom man ville have ringet klokken »for lig«, skulle man betale 1 rdl.; alle gejstlige i Århus med familie samt rektor og øvrige lærere ved latinskolen skulle dog have fri klokkeringning. Vedrørende adelens kimen ved begravelser og bryllupper måtte kapitlet bestemme. Klokken måtte aldrig bruges som slåklokke, men alene til ringeklokke. — Omstøbt 1746 (nr. 4).

†4) 1651, af Claus van Dam, København[530]. Ifølge håndskriftet Rhumann I fra 1666 lød indskriften: »Regnante friderico tertio, sumptibus templi clementini, qvod aarhusii est, hafniæ me fudit claus von dam. Anno 1651« (»da Frederik III regerede, støbte C. v. D. mig i København, på bekostning af Clemens-kirken, som er i Århus, i året 1651«). Håndskriftet Schive II aftegner den udsmykning, der antagelig har været på klokkelegemet, dels et anker, dels Frederik III.s monogram i usymmetrisk skjold flankeret af to »Salvie blade heel naturlig efterstøbt«. Klokkens diameter »neden om« var 1½ alen 2 tommer, højden 5 kvarter og 1 tomme.

Ifølge kirkeregnskaberne for 1651[20] sørgede kirkeværgen, sognepræst Chri-

sten Friis, for støbningen af »den nye kvarterklokke«[531] i København. Claus van Dam, »Kgl. majestæts klokkestøber i København« fik 476 dl. 3 mk. for klokken, der transporteredes til Århus ad søvejen; skibsfolkene »vandt klokken op i tårnet og siden op i klokkeværket«, dvs. klokkestolen, der delvis fornyedes ved denne lejlighed (jfr. p. 633). — Klokken omstøbtes 1762 (nr. 5).

†5) 1675, omstøbt af Rudolf Melchior[532], Ålborg, af †klokke nr. 2. Indskrift[533] om halsen: »Anno deperditi et turbulenti seculi supra millesimum sex[c]entesimo septuagesimo qvinto, fusum est arhusii æs hoc campanum deo et divinis ecclesiæ cathedralis arhusi[a]næ usibus, sacratum, tutore templi clementini d. erico gravio districtus arhusiani episcopo. Rudolph Melchior me fecit.« (»I den fortabte og urofyldte tidsalders år sekshundredefemoghalvfjerds over tusind støbtes dette klokkemalm i Århus, helliget Gud og Århus domkirkes gudelige brug, da dr. Erik Grave, biskop over Århus stift, var Clemens kirkes beskytter. Rudolf Melchior gjorde mig«). På klokkelegemet: »Aera canora sonant, sacram concurrite ad ædem, / prompti carpentes jussa verenda dei, / procidat ad faciem devotus cultor iesu, / in qvo certa salus, qvo sine nulla salus. / Lurida sangvinei qvo martis flamma qviescat, / et tristi redeat pax reqviesq(ue) solo. / Jubila grata deo sic cymbala læta sonabunt, / dum colimus tutas monte sione domos.« (»De rungende malme lyder, il sammen til det hellige hus, rede til at lyde Guds ærværdige bud, han synke ned for hans åsyn, den fromme dyrker af Jesus, i hvem den visse frelse og uden hvem ingen frelse findes. For at den blodige krigsguds gustne flamme må lægge sig, og for at fred og ro må vende tilbage til den bedrøvelige jord skal således de glade cymbler lyde med taknemmelig jubel til Gud, medens vi dvæler i de trygge boliger på Sions bjerg.«) Indskriften[534], affattet i disticha, er rimeligvis forfattet af bispen[535].

På klokken, der i håndskriftet Schive II omtales som den største i tårnet, var desuden Christian V.s kronede monogram med det kongelige valgsprog som omskrift: »pietate et justitia« (»med fromhed og retfærd«) og et krucifiks flankeret af indskriften: »gloria in excelsis« (»ære være Gud i det højeste«) — begge mærker som også er anvendt på andre af Melchiors klokker[536]. Endelig sås et symmetrisk skjold med et anker, symbol for håbet, hvorom stod: »fluctibus obruor — spe stabilier« (»i bølgerne går jeg til grunde, ved håbet skal jeg befæstes«). Klokkens diameter »neden om« var 2 alen ½ kvarter, dens højde 1½ alen.

Ifølge regnskaberne for 1675[20] havde biskoppen til omstøbning af denne klokke og nr. †6 i alt »annammet i capitelet« 235 sl. dl. og 2 mk., hvoraf klokkestøberen [537] fik de 100 dl., mens 130 dl. 2 mk. 11 sk. gik til »materien« og resten bl.a. til en murmand, som huggede en pille ned i tårnet, antagelig midtsøjlen i det glamhul, hvorigennem klokkerne blev trukket. Selve omstøbningen skete 8. september 1675[525]. — Klokken omstøbtes atter 1747, jfr. nr. †7.

†6) 1675, omstøbt af Rudolf Melchior, Ålborg, af †klokke nr. 1. Ifølge håndskriftet Schive II lød indskriften: »Anno hum(anitatis) sal(vatione) m.d.c.lxxv æramentum hoc fissuris ante vitiatum denuo fusum est tut(ore) templi Clement(ini) d(omino) Erico Gravio, diocee(!) aarh(usiensis) episc(opo). Rudolph Melchior me fecit« (»I året 1675 efter menneskehedens frelse støbtes denne malmklokke, der tidligere var revnet, pâny, af Clemens-kirkens beskytter hr. Erik Grave, Århus stifts biskop. Rudolf Melchior gjorde mig«).

Antagelig på klokkelegemet stod: »En crotalis qvatiunt crepitantia plausibus æra / ite domum domini diducto cardine vobis / panduntur portæ; pronas date vocibus aure[s] / præconum christo cuncti pia vota litantes / floreat ut templum hoc cultu, pictate fideq(ue) / imperiosa[e] tubæ donec vox summa sonabit«[538] (»Se, det skælvende malm ryster af slagenes tal. Gak til Herrens hus, når livet er udrunden, og portene åbner sig for jer. Lån villige øren til udråbernes røster, mens I alle formilder Kristus med fromme bønner. Gid kirken må trives i denne kultus og ved denne tro, til den mægtige basuns sidste tone skal lyde«).

Indskriften er forfattet i hexametre, antagelig af bispen i lighed med nr. †5. Klokkens diameter var »neden om« 3 kvarter ½ tomme, dens højde 2½ kvarter. I ovennævnte håndskrift betegnes den som den mindste af de to små klokker (den anden bevaret, nr. 1).

Klokkestøberen foretog omstøbningen sammen med en anden †klokke, nr. 5, og fik samtidig afregning for begge (jfr. p. 630). — Klokken omstøbtes atter 1747, nr. †8.

†7) 1747, omstøbt to gange af Jacob Rendler fra Norge, af †klokke nr. 5[539]. Klokken, der er beskrevet i håndskriftet Cramer I m.fl., havde en lang indskrift; »oven omkring«, antagelig om halsen, stod: »Hielp herre Jesu at denne nye klokke / maae os alle i himmelen lokke. / Jacob Rendler hat mich gegossen / durchs feur bin ich geflossen«. Midt på klokkelegemet stod: »For Christian ieg sprak af sorg og glemte / at klinge vel som før, ved Friderich den 5te / ieg frydes og fik klang. Nu skal ieg holde ud / med heele verdens tid. Det giv o store Gud. / ønskes af Friderich Nannestad d. t.« [dr. theol.]. Desuden bar klokken en indskrift overført fra den omsmeltede klokke nr. †5. Den store klokkes indvendige højde var 3 fod 3 ½ tommer, dens »diameters nederste kant« 4 fod 6 1/4 tommer[540].

Den gamle klokke nr. †5 »sprak«, da der var ringet en måned med den efter Christian VI.s død 6. august 1746[541]. Havnefoged Søren Stær fik klokken, domkirkens største, ned fra tårnet og hen i krigsråd Langballes gård, hvor den blev sønderslået for herefter at blive ført til latinskolens gård[542], hvor omstøbningen fandt sted[3]. Stiftsprovst Nannestad holdt en tale i støbehytten, »førend den løb i formen«, men til trods herfor lykkedes støbningen ikke, da hanken ikke blev »fuldkommen«, og klokken måtte atter omstøbes. Klokkestøberens løn var 587 rdl. 5 mrk. 8 sk.[543], men i alt kostede den dobbelte omstøbning

domkirken »over halv aattende Hundrede Rdr.«[541]. Klokken omstøbtes endnu engang 1817 (jfr. †klokke nr. 9).

†8) 1747, omstøbt af Jacob Rendler fra Norge, af †klokke nr. 6. Indskriften var ifølge Cramer I: »A(nn)o 1747. Me fecit Jacob Rendler. Soli deo gloria« (»i året 1747 gjorde J. R. mig. Gud alene æren«). »Neden til« stod: »Gloria in excelsis deo« (»ære være Gud i det højeste«). Endvidere var indskriften fra den forrige klokke, nr. †6, overført hertil. Klokkens diameter var 1 fod 6½ tommer, dens højde 1 fod og 1 1/4 tommer. For omstøbningen 1849 vejede den 70 lispund og 1 pd.[21]. Klokken, der af Cramer kaldtes »den mindste korklokke«, omstøbtes (og betaltes) sammen med nr. †7[544] (p. 631).

Hertel oplyser om klokkens anvendelse[545], at den på hans tid ringedes »anden gang« hver torsdag eftermiddag til skriftemål, såvel som fredag formiddag og om søndagen til aftensang. Fra reformationen til 1775 havde den en speciel funktion som læseklokke for latinskolens disciple, idet der ringedes kl. 10 om formiddagen og kl. 5 om eftermiddagen for at markere læsetimernes ophør. I samme tidsrum ringedes der anden gang til den daglige kortjeneste både morgen og eftermiddag, hvilket imidlertid ophørte 1775, da disciplene blev fritaget for den daglige bøn og sang. — Omstøbt 1849 (nr. †10).

†9) 1817, omstøbt af Daniel Reimer, Randers[546], af †klokke nr. 7. Toliniet versalindskrift: »In festum seculare, anno mdcccxvii ob religionem a Luthero / reformatam, habitum, hane campanam fudit Daniel. Reimer, randrusii« (»til hundredårsfesten i året 1817, der blev holdt i anledning af den af Luther reformerede kirkelære, støbte Daniel Reimer fra Randers denne klokke«). På klokkelegemet: »Sancta ut ex flammis, totum moventibus orbem, / effluxit populo pura verenda fides, congesto fomiti diu cum subdere facem, / Lutheri strenuæ haud timuere manus, / sic ego per flammas, cum fracta et rauca jacerem, / lapso ter seculo, inde sonora exi, qvæ iubilent reformati prolatura per auras, / mente reformandos nec monitura minus.« (»Ligesom den rene, værdige tro er blevet folket til del ud af de flammer, som bragte hele jorden i oprør, den gang da Luthers stærke hænder ikke frygtede for at stikke faklen til det i lang tid ophobede tønder, således er jeg, efter at et århundrede tre gange var forløbet, gået velklingende ud gennem flammer, skønt jeg lå brudt og hæs, for gennem luften at forkynde hvad de reformerede skal juble over og ikke mindre for at påminde dem, hvis sind bør reformeres«). På hver side af skriftbåndet frise af palmetter og stiliserede blade; på klokkelegemet aftryk af tolv forskellige store mønter eller medaljer, hvis stempler ikke kunne tydes med undtagelse af en enkelt med brystbillede af og indskrift for Christian VII[547].

Klokken, der af Uldall[548] omtales som »højtidsklokken«, og som 1893 var den største i domkirken, vejede 2647 pund, var 2 alen 2 tommer høj og havde en nedre diameter på 2 alen 4 tommer. Den forrige klokke (nr. †7) revnede 18.

december 1814, da der ringedes 12 med den[71], hvorefter den omstøbtes af Reimer for 1545 rdl. 48 sk.[20]. Ved ringningen efter Frederik VII.s død 1864 sprang knebelen, der fornyedes sammen med akslen af jernstøber S. Frich[549]. 1888 gik et stykke af kanten[71], hvorefter klokken 1893 afleveredes til fabrikant L. Andersen, Århus[550].

†10) 1849, omstøbt af Peter Pedersen Meilstrup, Randers[551], af †klokke nr. 8. Ifølge F. Uldall[500] havde klokken en toliniet versalindskrift om halsen: »Til. din. priis. herre. lad. mig. lyde. og. mange. til. dit. hus. indbyde. †††/ Støbt. i. aaret. 1849. af. P: P: Meilstrup. i. Randers. †††«. Over indskriften en frise med egeløv og agern og på klokkelegemet et 16,5 cm højt krucifiks hvorover skriftbånd med »inri«[552]. Klokkens vægt var 57 lispund, 5 pd[21], dens højde 1 alen 13 1/4 tommer, dens diameter 1 alen 15 1/4 tommer.

Klokken, der 1810 var revnet[5], kaldtes 1815 »den liden Pink« (dvs. »kimer«[553]), mens klokkestøberen kaldte den »kvarterklokken«[554] i sit tilbud, der lød på 350 rbd.[71]. Da den leverede klokke vakte kritik på grund af sin påståede svage lyd, lod man to gørtlere, Larsen og Hald[24], undersøge den. De fandt imidlertid intet at udsætte på den og mente, at en forandring ved hammeren ville bevirke en stærkere og tydeligere lyd. Da klokken senere revnede, kasseredes den 1893 (jfr. p. 626f.).

Klokkestol til tre klokker, fra 1775—76[555], rejst under ledelse af Anders Westergaard fra Kalbygård[2], i vesttårnets femte stokværk. Tømmerværket, af eg, er på utraditionel måde formet som en firsidet pyramidestub. 1906 foretoges enkelte ændringer af klokkestolen i forbindelse med en omhængning af klokkerne[556] (jfr. p. 622).

Den tidligere †*klokkestol* stammede delvis fra tiden efter branden 1642, da †klokke nr. 2 (p. 628) ophængtes, men var omdannet og udvidet i takt med anskaffelsen af nye klokker. 1645—47 omsattes den således af Rasmus Sørensen tømmermand ved anbringelsen af †klokke nr. 3, og 1651[20] skete der ændringer i forbindelse med »kvarterklokkens« (nr. †4) ophængning ligesom 1724[3], foranlediget af reparationer af det rådne gulv[20]. »Stormklokken«, nr. 3, havde en særlig anbringelse i det nordre lydhul i tårnets vestside (jfr. p. 625).

LØSFUND I DOMKIRKEMUSEET M. M.

1961 indrettedes underste pulpitur i nordre korsarm til »museum« for fundne sager fra domkirken. Nedenfor skal omtales de genstande i denne samling, som ikke har kunnet behandles i en naturlig sammenhæng med andre bygnings- eller inventardele. Genstandenes fundomstændigheder er som regel uoplyst.

Vedrørende bygningen: Fragment af *grafit-smeltedigel,* omvendt keglestub-formet, 5 em høj, 3,3 cm i tvm. i bunden og 5,3 cm foroven ved brudfladen; i bunden et støbemestermærke, i oval versalerne I K, hvor hovedstaven i k'et fortsætter op i et 4-tal.

To fragmenter af *knopruder,* antagelig fra 17—1800'rne, den ene 9 x 9 cm, blå, den anden 9x11, grøn.

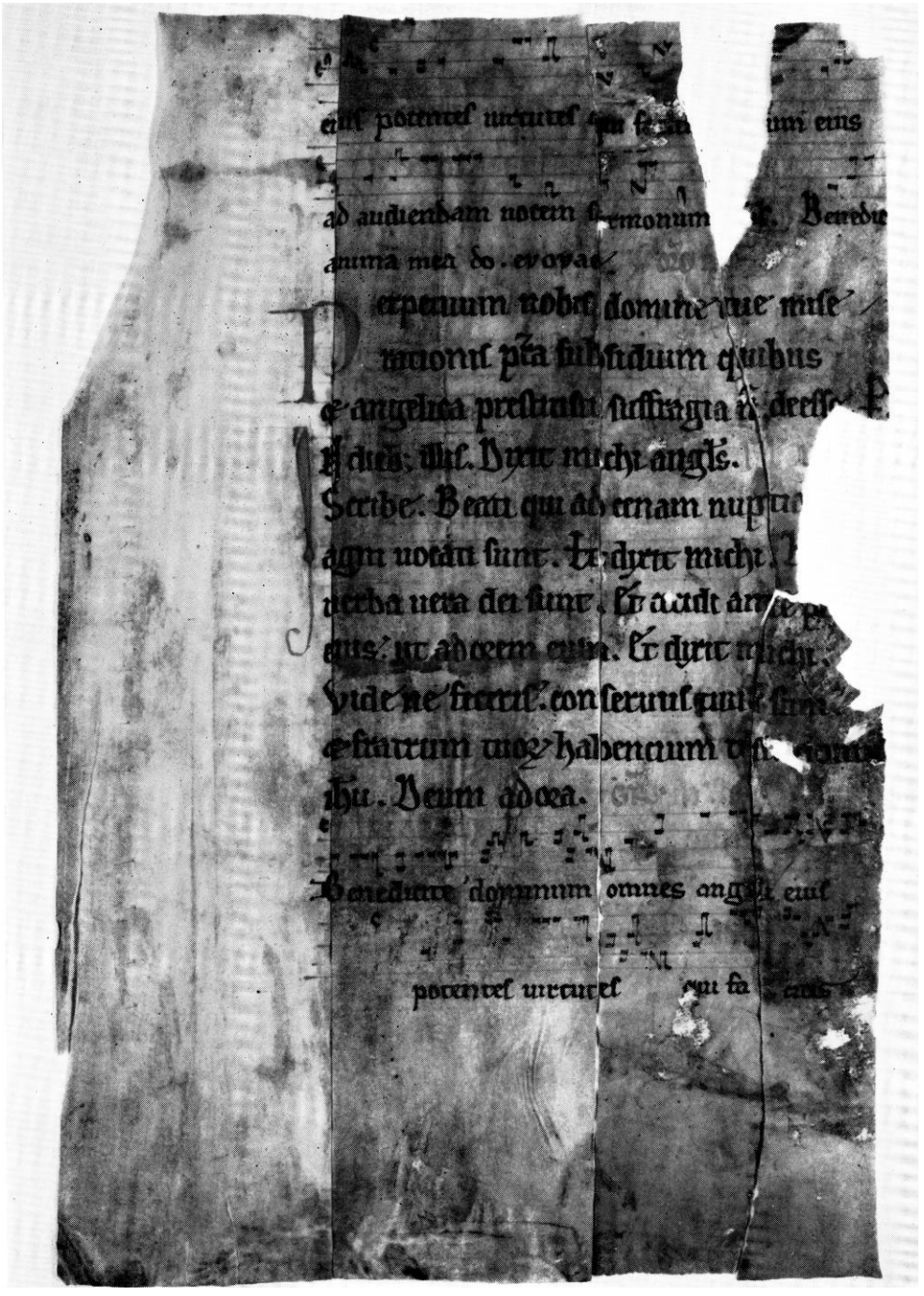
Blyplade, 11 x16 cm, med indridset skriveskrift: »Dene Portal er Muret af Hansen og Østergaard 1881« (jfr. p. 323).

Vedrørende inventaret: Fragmenter af missale[557] (messebog), formodentlig fra 1200-tallets slutning. Der er bevaret 13 pergamentstrimler, af hvilke de tre er samlet til eet blad (fig. 385), de fire til et andet. Bladets fulde højde er 25,1 cm, bredden ukendt, klummestørrelsen 19,2—17,7x10,8 cm. Teksten er skrevet med tidlig gotisk bogskrift, minuskier, med røde initialer og overskrifter og med romanske koralnoder[558] noteret på fire røde linier. De samlede blades tekst stammer dels fra »preparata ad missam« (»forberedelsen til messen«), dels fra slutningen af messebogen, »missa de angelis« (»englemessen«). Ingen af bladene synes at rumme lokale ejendommeligheder, men skrifttrækkene minder så meget om Århus domkapitels brevbog[559], at det må formodes, at missalet er skrevet i Århus.

Pergamentstrimlerne blev fremdraget ved en mindre restaurering af prædikestolen 1955, hvor de fandtes limet over fugerne mellem underbaldakinens brædder[560] (jfr. p. 563).

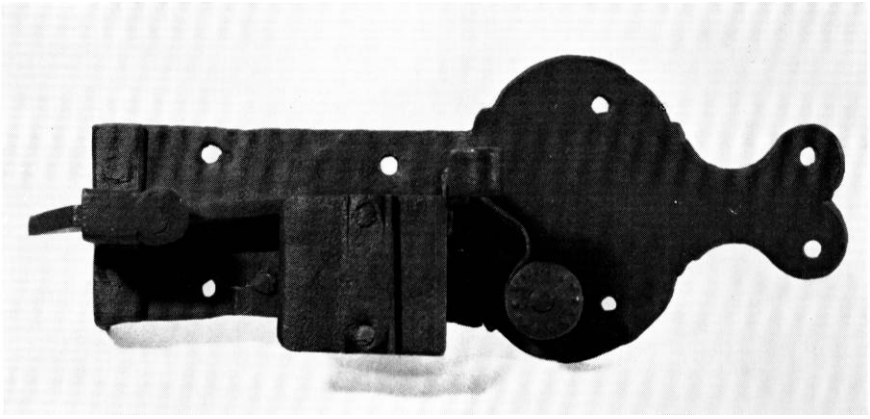
Dørlås (fig. 386), fra 16—1700'rne, smæklås, 26 cm lang.

**Bolde,* 41 hele eller dele heraf, antagelig fra 1700-årenes slutning[561], fandtes 1923 bag et epitaf, ophængt på sydvestre korsskæringspilles sydside, over Hans Mikkelsen Storm, død 1659 (jfr. fig. 84). De omhyggeligt formede bolde, der varierer i størrelse fra 10 til 25 cm, består dels af optrevlet uldgarn, dels af løs uld, hestehår, strøhalm eller lignende. De er syet af glacé- eller vaskeskinds-strimler i forskellig form, antal og farve, rosa, brun, blå eller grøn; enkelte har påsyet et hjerte, enten hvidt på rød bund eller omvendt. Boldene er formentlig

N.E. 1973

Fig. 385. Fragment af missale fra slutningen af 1200'rne, anvendt til tætning af prædikestolen fra 1588 (p. 634). — *Fragment of missal from the end of the 13th century, used for filling in the cracks in the pulpit from 1588.*

L. L. 1968

Fig. 386. Dørlås fra 16-1700'rne, nu i »museet« på nordre korsarmsgalleri (p. 634). — *Door lock from the 17—18th century, now in the »museum« in the gallery of the north transept.*

havnet bag epitafiet under latinskoledrengenes leg og boldspil i domkirken[562]. Opbevares nu dels i Den gamle By, Århus[563], dels i Nationalmuseets 3. afdeling[564].

Tommestok, antagelig fra forrige århundrede, sammenfoldelig, oprindelig til 24 tommer.

Jord- eller krypt fund: Vævevægt af brændt ler, antagelig fra vikingetid eller ældre middelalder, 7 cm høj, største tvm. 11 cm.

To bundfragmenter af »*sukker- eller sirupskrukke«,* eftermiddelalderlige, af blyglaseret rødler, det ene med fem »tæer«, 23 cm i største tvm., 11 cm til øverste brudflade, fundet 1918 i fyld fra korsskæringen, det andet med en tå, 15,5 cm i største tvm., ca. 13,5 cm høj til øverste brudflade.

Fragmenter af *jydepotter,* både rand- og bundskår, fra 17- og 1800'rne.

Skosål, af type fra o. 1700, 4,5x20 cm.

Desuden findes brudstykker af kisteplader, gravkårder, kridtpiber m.m., jfr. i øvrigt gravfund og gravudstyr i afsnittet om gravminder.

NOTER

Der henvises til fortegnelsen over arkivalier vedrørende Århus domkirke p. 39—41 og forkortelseslisten p. 42—44.

OVERSIGT (p. 483—485). [1] Den ældste klokke, fra o. 1300, er dog undtaget, hvorimod nr. 2 og 3 i ny tid er overtaget fra andre kirker. [2] LA Vib. Århus bispearkiv. Domk.s rep. 1769—77 (C 3.502). [3] LA Vib. Århus bispearkiv. Bilag til domk.s rgsk. 1700—88 (C 3.2308—16). [4] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 9. Domk.s rgsk. 1776—77. [5] LA Vib. Århus bispearkiv. Århus kirker. 1595—1846 (G 3.487—96). [6] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkebygn. vedligeholdelse og rest. 1814—1904 (C 617.18—19). [7] Note 6 (1864). [8] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Synsforretn. 1823—1900 (C 617.20). [9] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bøger. 1862—71 (C 617.54—55), jfr. note 6. — Ministerialtidende 1885. Afd. B. p. 874ff.

ALTERBORD OG BEKLÆDNING (p. 486—487). [10] Stenmålene er: 28,5-29,5x13,0-14,0 x9,0-9,5 cm; jfr. p. 129 og 134f. [11] Målt ved altrets bagkant. [12] Korsenes størrelse, udførelse og anbringelse svarer helt til almindelig middelalderlig brug, jfr. J. Braun: Der christliche Altar I, München 1924, p. 292ff. [13] Kvadratets sider ligger 54 cm fra gravstenens østkant, 27 cm fra vest, 94 fra nord og 108 fra syd. [14] Ifølge Braun, op. cit. p. 543ff., var ved middelalderens slutning en alterindvielse uden tilstedeværelsen af en altergrav ikke ugyldig. I herværende eksempel kan indridsningen måske markere stedet for en altergrav, der befinder sig i bordet under pladen. [15] Rhumann I. [16] Sölve Gardell: Gravmonument från Sveriges medeltid I, Göteborg 1937, nr. 31, 50 (afbildet smst. II, 1946, p. 136), 181, 214, 262 og 383. [17] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkeværgergsk.bog. 1825—68 (C 617.61). [18] Hertel II, 1, p. 17. [19] S. Abildgaard, Notebog V, 1770, p. 4. [20] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bøger. 1645—1824 (C 617.46—50). [21] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkergsk. f. domk. 1821—59 (C 3.2299—2307). [22] I regnskaberne (note 20) for dette år hedder det: ». . . ellers er der adskillige ligbegravelser såvel i domkirken som på kirkegården både af de svenske og de polske, men ville ikke forstå sig til nogen betaling endog efter flittigste anmodning, undtagen hvis messehageler og alterklæder, som Hans Exc. Graff Kønigsmarck domkirken med forærede«. Jfr. Hübertz: Aktstykker II, 190 og 151. [23] LA Vib. Århus bispearkiv. Bilag til domk.s rgsk. 1700—88 (C 3.2308—16), inventarium 1786, jfr. Hertel II, 1, p. 19. [24] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Forhandl.prot. 1834—1916 (G 617.1—2). [25] Note 20 (1707). [26] Hertel II, 1, p. 20.

ALTERTAVLER (p. 489—503). [27] Redegørelsen for altertavlen bygger på Erik Moltkes monografi: Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke og Tallintavlen I (tekst) — II (billeder), 1970, hvortil henvises, også for kildernes vedkommende, med EM. [28] Jfr. note 15, gengivet i EM I, 100. [29] Af ældre heraldikere kaldet Skades, fordi det svarer til den langt yngre, jyske Skade-slægts. [30] Kopi efter et monster på bagklædningen i S. Knud-alterskabet fra Næstved, i Nationalmuseet. [31] EM I, 269. [32] EM I, 102.

[33] EM I, 54. [34] EM I, 46. [35] EM I, 50. [36] EM I, 48ff. [37] Således foreslået og udførligt begrundet af cand. jur. Gyde Gantzel samt af Harald Langberg, Nationalmuseet. [38] EM I, 46. [39] EM I, 217, 266. [40] EM I, 170. [41] EM I, 256ff. [42] S. Abildgaard, Notebog V, 2—10, 47 jfr. EM I, 257. [43] I, 2, p. 102ff. jfr. i øvrigt p. 89—113 og II, 1, p. 7 samt EM I, 259ff. [44] EM I, 260. [45] 1872 foretoges en nødtørftig rensning af altertavlen, hvorefter løse dele af ornamenter og malerier befæstedes (note 8). [46] EM I, 263ff. [47] EM I, 262. [48] EM I, 269 og billedtekst I, 226. — Også maler Kruse lavede maler- og forgylderarbejde på altertavlen 1888 (LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkens inventar. 1739—1909 (C 617.15)). [49] Under 2. verdenskrig var altertavlen beskyltet af sandsække (Det Særlige Kirkesyns arkiv (NM.)). [50] Note 40; EM I, 182ff., 198ff., 232ff., 240ff. [51] Allerede 1901 udtalte Adolph Goldschmidt: »Hos Notke, [helt i modsætning til hans ældre samtidige byfælle Hermen Rode] synes alt at være sammensat af eget cg af værkstedsarbejde ... han synes at have beskæftiget et stort antal arbejdende kræfter omkring sig, men har tilsyneladende ikke været særlig samvittighedsfuld med hensyn til egenhændig fuldendelse.« Jfr. EM I, 279.

ALTERETS TILBEHØR (p. 504—511). [52] Note 20 (1683). [53] Note 3, jfr. Hertel II, 1, p. 8ff. [54] Det Særlige Kirkesyn, protokol 1862ff., 17. juni 1948 (NM.). [55] Jfr. foto fra 1906, i NM. [56] Ifølge Hertel II, 1, p. 11 var der på en tredie fodtunge mærker efter en anden figur, »men haver længe ikke været der«. [57] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6,8. Domk.s rgsk. 1727—44. Den gamle disk vejede 13 lod 2 qt., den nye 15 lod 3 qt. [58] 1674/75 fik Margrethe Christensdatters pige 3 mk. til foræring, »som bar mig en sølvforgyldt messeæske til alteret, i steden for den, der er bortstjålen« (note 20). [59] 1674/75 (note 20) fik »fru Anna Lorentzds pige« drikkepenge i lighed med ovenstående. [60] Vor Frues kande oprindelig fra 1572, ændret to gange, senest 1667. Også vinkanden, skænket 1716, i Ebeltoft kirke, er lavet efter samme forbillede. [61] JySaml. 3. rk. VI, 388. [62] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6, 8. Domk.s rgsk. 1727—44. Den gi. fod vejede 18 lod 3 qt., hvortil lagdes 5 lod. [63] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Div. dok. 1901—20 (G 617.14). [64] Laurits Grün: Danske Guld- og Sølvsmedes Stempler og Mærker indtil 1943, 1943, p. 68. [65] Grün, op. cit. p. 107. [66] Jfr. Hertel II, 1. p. 14 og inventarierne. [67] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Prot. o. begravelser. 1617—1857 (C 617.24). [68] En vinflaske repareredes 1736 af H. Lollich (Bøje p. 195; Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6,8. Domk.s rgsk. 1727—44), 1744 af Johan Sønnik Buxlund (Bøje p. 195; Erhvervsarkivet, op. cit.), 1755 af Otto Thausen (Bøje p. 196; note 3), omgjort 1760 af Johan Sønniksen Buxlund (note 3), 1794 af H. O. Lund (Bøje p. 198; note 20). — Alle dog reparationer, der lige så godt kan gælde sygevinflaske nr. 2 som †vinflasker. [69] Jfr. inventarier 1697 og 1711 (note 20). [70] 1886 (note 24). [71] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkens inventar. 1739—1909 (C 617.15). — Efter oplysning fra Den gamle By er tæppet bevaret her og har inv. nr. AM 711 B (AM 118). [72] ÆldDaArkReg V, 1, p. 304. [73] DaKancReg 1535—50, p. 44. [74] Smst. p. 53. [75] Følgende Århus-guldsmede (jfr. Bøje p. 194—99) har udført mindre reparationer på kirkens sølvtøj: Sønnik Hansen Buxlund 1732, 1734; »Palle guldsmeds enke«, o: Palle Pedersen Schandorph, 1735f., 1741f.; Johannes Sønniksen Buxlund 1745,1760, 1768; Otto Thausen 1750; Anders Jensen Busted 1754; Hans Olsen Lund 1783, 1792; Fr. Janus Creutzberg 1798; Ebbe Olaus Lüster 1827 og Carl Chr. Hansen 1832, 1836; jfr. note 3, 20, 21, 57 og LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. 1645—1824. Rgsk. bøger (C 617.46—50). [76] Det gamle sæt vejede 36 lod 3 qt., forstørret for 14 rdl. (sølv), i alt 21 rdl. — 8 dukater for 24 dl. anvendtes til forgyldningen (note 20). [77] 1683 (note 20). [78] 1861 (note 17). [79] Note 17, inventarium 1861. — Nr. 2—4 opbevaredes i nordre korskab. [80] Jfr. note 20 og 3. [81] Schive II. [82] På den anden stage staves det henholdsvis »AARHVVS« og »ARHVVS«. [83] I inventari-

erne 1843 (note 21) og endnu 1871 (note 71) omtales, at lovefødderne er løse. [84] Hertel II, 1, p. 14. [85] LA Vib. Århus domsogns menighedsråds arkiv. 1901—27. Kassebog for Århus domk. (C 358.77). [86] Hertel II, 1, p. 22. [87] Det Særlige Kirkesyns arkiv, synet 1. nov. 1937 (NM.). [88] Materialet, to elefantstødtænder, var skænket af konsulen i Dakar, Quistgaard-Petersen (Århus Stiftstidende 2. sept. 1935).

TEKSTILER (p. 512—527). [89] Rhumann I, jfr. Hertel II, 1, p. 17ff. m.fl. [90] Note 21 og 17. [91] Stiftsøvrigheden havde afslået Oldsagskommissionens anmodning om at afgive paramenterne til udstilling i Oldnordisk Museums nyindrettede sale for »den katolske Cultus«. Korrespondance mel. Århus stiftsøvrighed, den Kgl. Commission for Oldsagers Opbevaring og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen 1848—49, i NM.; jfr. note 24. [92] Note 71 og 21. [93] Jfr. Aarhus Domkirke. En vejledning for Besøgende ved Peter Holm, Århus 1911, afbildning p. 10, samt C. Madsen: Beskrivelse af Aarhus Domkirke efter Restaurationen, Århus 1888, p. 25f. [94] Jfr. Vibeke Michelsen: To korkåber fra Århus domkirke, i NMArb 1967, p. 43—54. [95] Største bevarede, men ikke fuldstændige, længde er 105 cm. [96] Sammensyningen i hættens ende fortsætter i en 6—7 cm lang tråd, hvortil måske kan have været fæstnet en kvast. [97] Ganske tilsvarende motiv ses på et stykke silkestof udført på Sicilien i 1200-tallets begyndelse. Antonio Santangelo: A Treasury of Great Italian Textiles, New York 1964, p. 13 og fig. 4. [98] Det har hidtil ikke vist sig muligt at få indskriften tydet. [99] Inv. nr. D 633a. [100] Et meget nært beslægtet stof, dog afvigende i enkelte detaljer, er af Otto v. Falke, i Kunstgeschichte der Seidenweberei, 4. udg., Tubingen, fig. 323, bestemt som værende spansk (kinesisk indflydelse, saracensk retning), hvilket imidlertid betvivles af Agnes Geijer, Stockholm, der formoder, at det er et italiensk arbejde. [101] Hanne Hemmersam: Rapport om konservering af korkåbe, i Meddelelser om konservering nr. 8, jan. 1970, p. 24ff. [102] Vævebredden er gennemsnitlig 122 cm, mønsterrapporten ca. 15 x 31 cm; ægkanten lyst satinvævet. Både stoffets vævebegyndelse og afslutning ses, hvilket sammen med den omhyggelige anvendelse af alle, selv små, tøjstrimler indicerer, at der ved tilskæringen er anvendt et i vævestolen tilpasset helt stykke stof, en såkaldt »baldakin«; jfr. Agnes Geijer: Cappa Ronense — De Baldakino, i Gotländskt Arkiv 1956, p. 111 116. [103] Inv. nr. D 633b, indleveret 1870 af billedhugger Fjeldskov, der havde fundet stykkerne »i en af de gamle trækasser, der var anbragt som trappetrin til de gamle [kor]skabe«. [104] Bepareret af skrædder L. C. Petersen, Århus (note 21). [105] Denne pavehelgen afbildes undertiden med sværd (J. Braun: Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst, Stuttgart 1943, sp. 704). S. Urban er nævnt i Århus-breviaret 1519, jfr. p. 430. [106] Ikke nævnt i inventariet 1706—07, men 1707—08 (note 20) som »en gyldenstykkes bispekåbe med sølvfrynser«. [107] Jfr. Vilh. Slomann: Bizarre Designs in Silks, 1953 og Peter Thornton: Baroque and Rococo Silks, London 1965, p. 95ff. med note 1. [108] C. Madsen: Beskrivelse, p. 25, jfr. LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bog. 1878 1900 (C 617.57). [109] Kopieret efter bræmmen på Vor Frue kirkes kåbe, fra 1840; P. Severinsen: De rette Messeklæder, 1924, p. 105ff. — Endvidere repareret 1906 (note 85) og 1913 (note 63). [110] Under NM. ved konservator, fru B. Gruth. [111] Såvel blomsterne som stængler og udløbere har paralleller på nogle messehagler i Sverige og Norge, muligvis fra et norsk værksted; A. Branting and A. Lindblom: Medieval Embroideries and Textiles in Sweden I, Uppsala and Stockholm 1932, p. 76f. [112] Jfr. A. Branting and A. Lindblom: Medieval Embroideries, p. 133f. og Pl. 198 og 195; Sveriges Kyrkor 120, Småland. Drev og Hornaryd, 1968, p. 111; Helen Engelstad: Messekiær og Alterskrud, Oslo 1941, p. 98f. [113] Senere reparationer er sikkert de med sort silke udførte øjenbryn og markeringer af fingre og tæer samt den gule silke i vunderne. [114] Jfr. Peter Thornton: Baroque and Rococo Silks, p. 91 og fig. 5A og Sigrid Flamand Christensen: Kongedragterne paa

Rosenborg, 1940, nr. 14 og tavle XI. [115] En sikker identificering ud fra inventarierne er ikke mulig. [116] Jfr. 1)1.a. for 1) Isabelle Errera: Collection d'Anciennes Etoffes, Catalogue, Bruxelles 1901, nr. 109, 173 og 179, og for 2—3) smst. nr. 182. [117] Inv. nr. B 27/1927 c, B 17/1927 a og B 27/1927b. Skænket hertil af Den gamle Bys leder, Peter Holm, der havde fundet stykkerne »nederst i en skuffe«, antagelig i et af korskabene (p. 535), jfr. breve af 19. og 21. okt. og 18. dec. 1927 i Kunstindustrimuseets korrespondancesager. — Til Nationalmuseet indgik o. 1914 (inv. nr. D 8656), ligeledes fra Peter Holm, »en prøve af grønt fløjl med sengotisk granatæblemønster, meget falmet«, 46 cm langt og 9 cm bredt; rimeligvis svarende til strimlen nr. 1. Nu forsvundet. Muligvis var stykket identisk med den stump af et grønt alterklæde, som Peter Holm fandt 1908 i bunden af et skab i Marselis' kapel (LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Indk. breve. 1905—17 (C 617.8)). [118] Ærmekappe båret af bisp, prælater eller diakoner. [119] Den bevarede ægkant, stribet i lysbrunt og beige, viser, at borterne ikke kan høre sammen med dragtstykkerne p. 524. [120] Omtales ikke hos Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse. [121] Inv. nr. AM 115:380GG. [122] Bagpå ses båndets fulde længde, 24, 5 cm. [123] Inv. nr. D 633. [124] Dagbog V, 58, citeret i Rasmus Nyerup og Søren Abildgaard: Antiqvariske Rejser i Aarhus Stift 1771 og 1808, p. 36f. [125] Jfr. p. 87 med note 116. [126] Jfr. Abildgaards beskrivelse af Niels Clausens korkåbe, hvis clipeus omtales som en hætte. [127] II, 1, p. 17f. Hertel synes i sin beskrivelse at have blandet den af Niels Clausen skænkede messehagel nr. 3 sammen med den da endnu bevarede, men slidte korkåbe, som er omtalt hos Nyerup, jfr. note 124. [128] Jfr. Hübertz: Aktstykker II, 190, noten. [129] 1660 lagdes Tising og Viby under domsognet (Hertel II, 3, p. 407). [130] Note 21 (1842). [131] Note 71 (inventarium 1887).

SIGNETER OG RÅBERE (p. 528—529). [132] Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886, nr. 745. [133] Poul Bredo Grandjean: Dansk Sigillografi, 1944, p. 48 og 174. [134] Op. cit. p. 269, 271. [135] Louis Reau: Iconographie de l'art Chretien, Paris 1958, p. 321f. og Joseph Braun: Tracht und Attribute, p. 426f. [136] Til den mærkelige hovedbeklædning, en konisk mitra, (jfr. Joseph Braun: Die liturgische Gewandung, Darmstadt 1964, p. 500) kan nævnes franske paralleller, således på en S. Martin-flgur fra 13. årh. på sydportalen i Chartres, samt på et segl fra 1341 for kardinalen af S. Clement (jfr. L. de la Marche: Les Sceaux, Paris 1889, p. 253). [137] P. B. Grandjean, op. cit. p. 313. [138] Uden nr. Tidspunktet for seglets aflevering har ikke kunnet efterspores; omtalt 1857 som værende i »Oldnordisk Museum« (J. F. Fenger, i KirkehistSaml. 2. rk. I, 188f.). [139] Henry Petersen, op. cit. nr. 1039 og p. 91. [140] Konsollen med de to apostle samt til dels skriftbåndet må have haft fælles forlæg med Københavns Helligåndsklosters segl, muligvis fra o. 1491, jfr. Henry Petersen, op. cit. nr. 453 og p. 35. [141] Jfr. P. B. Grandjean, op. cit. p. 24. [142] Jfr. tillige E. G. Tauber: Historia scholæ cathedralis arhusiensis, Århus 1817, p. 143f. samt brev af 23. aug. 1827 til Chr. Jürgensen Thomsen (i NM.), hvorefter der ifølge konrektor J. Stougaard langfredag nat skulle være råbt: »Judas, din forræder«. I NM.s inventarprotokol for 1826 var ordlyden: »Evig forbandet være Judas«. [143] C. Madsen: Beskrivelse, p. 34. [144] Inv. nr. 380R; jfr. note 71. [145] Jfr. p. 313. — 1743 leverede blikmageren Johan Henrich Tonholt en ny råber (Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6,8. Domk.s rgsk. 1727—44), og 1755 maledes råberen af Knud Madsen Brun (note 3).

HØJKORETS UDSTYR (p. 530—540). [146] II, 1, p. 37. [147] Jfr. Heinrich Hansens tegning, udført 1869, i Danske Mindesmærker 1877, I, tavle X. [148] K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse over Aarhus Domkirke, Århus 1835, p. 71. [149] Til hjælp ved samlingen af leddene findes indslåede ringe. [150] Et taphul på skaftleddets modstående side indi-

cerer måske, at skjoldet er flyttet herfra i forbindelse med en af de reparationer, hvor stagen har været skilt ad eller flyttet. [151] De tre sidste bogstaver »rvm« i »candelabrvm«, der findes anbragt på indskriftens anden linie, tilhører den primære udformning af indskriften. Den tilføjede bøn udfyfder således mellemrummet mellem »maket« og »rvm« (jfr. teksten). [152] Jfr. Herbert Beelte: Die Form- und Giesstechnik der Bronzewerke in Schleswig Holstein. Nordelbingen 31. Bd., Heide in Holstein, 1962, p. 123f. [153] Schive VII-Thura, mellem p. 32 og 33. Også på S. Abildgaards skitse fra 1770, i hans dagbog V, 1 (i NM) ses buenedhænget. [154] »EP 1843«, »R K 1848«, sammenskrevet »N S L« og »N L H« og »A«. Reparationerne er omtalt i regnskaberne for 1840 (gørtlermester I. Larsen, note 21) og 1871 (note 6). [155] Peter Bloch: Siebenarmige Leuchter in christlichen Kirchen, i Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Köln 1961, p. 55—190. Århus-stagen er omtalt p. 172 og har nr. 1 i kataloget over de stager, man har kendskab til. [156] I Roskilde domkirkes kannikekor fandtes tidligere en †kandelaber (DK. Kbh. Amt III, p. 1745). [157] Århus-stagen er første gang udførligere omtalt af Hans Arnold Gräbke: Spätgotische siebenarmige Messingleuchter im Ostgebiet, i Die christliche Kunst, 29. Jahrgang 1932/33, p. 216—230. [158] H. A. Gräbke, op. cit. p. 222. [159] Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck II, Lübeck 1906, p. 256ff., 271ff. [160] Jfr. Otto v. Falke und Erich Meyer: Romanische Leuchter und Gefässe. Giessgefässe der Gotik. Berlin 1935, p. 80ff. Der skal særligt henvises til fig. 474—489. [161] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6.8. Domk.s rgsk. 1727—44. [162] Løverne svarer til konsolløverne på nogle samtidige monstransskabe, både det af samme biskop skænkede skab fra 1519 fra Nordby kirke på Samsø, og især det fra Karup kirke stammende, nu i Viborg museum. [163] Jfr. Walthers opmålinger og tegninger i domkirkens arkiv. [164] Skuffen under kisteforsiden er helt lukket på oversiden af (nyere) tilsømmede brædder. [185] Jfr. Heinrich Hansens litografi af koret før rest., hvor det nordre skab ser ud til at have to skabslåger. Danske Mindesmærker, 1. bd. 1877, tavle X. [166] II, 1, p. 16ff. [167] Ministerialtidende 1885. Afd. B. p. 874ff.; LA Vib. Kirkeinsp. ark. Århus domk. Rgsk.bøger. 1862—71 (C 617.54—55), jfr. note 8. [168] Det opsattes 1896 (note 8). [169] Det Særlige Kirkesyn, protokol 14. juni 1890 samt 1896. [170] Det Særlige Kirkesyn, protokol 26. marts 1925. [171] På nordskabets skriftfrises bagside læses »Johannes Petersen 1926«. [172] Indleveret 1894, inv. nr. D 3012. [173] Biskop Jens (Johannes) Iversens navnehelgen, jfr. højaltertavlefigur. [174] Sekundære initialer i glorien: GS og NG. [175] Arbejdet udførtes af snedkermestrene Ørum og Petersen (note 6). [176] Nedrivningen af den vestre række (jfr. ndf.) medførte antagelig det fyldingspanel, der ses vestligst mod nord på Nebelongs og Dahlerups længdesnit 1863 (planche 9). [177] De fleste årstal stammer fra 1700-tallets to første tiår, dog læses: »1648« (på næstvestligste stol i nord), »PIW 1667, 17 aug.«, »1660 NI«, »Petrus Ioannis 11 aprilis 1669«, »Iacobus Iani Møllerus Anno 1684«, »Offo Mauritii Høyer 1689«, »Christianus Fischer 1699«, »M. Hemb 1702« etc. [178] En drejet dambrik af træ og en afskåret spids af et oksehorn (måske en spillebrik) fundet 1870 bag korstolene, stammer fra disciplenes leg. I Nationalmuseet, inv. nr. D 626. [179] Hertel I, 2, p. 151. [180] Note 8, jfr. Det Særlige Kirkesyn, protokol 14. juni 1890 og 24. aug. 1893. [181] Note 6, jfr. Det Særlige Kirkesyn, protokol 28. juli 1891. [182] Note 8, jfr. Det Særlige Kirkesyn, protokol 10. juli 1895 og juli 1896. [183] I, 2, p. 150. [184] Indtil da benyttedes pladserne af latinskolens rektor og konrektorer samt af hørerne for 5. og 3. lektie (jfr. note 183). 1727 havde rektor dog sin plads »på pulpituret«, dvs. oven på lektoriet (note 161). [185] Note 20, jfr. LA Vib. Århus bispearkiv. Århus kapitels tegnebog. 1652—67 (G 3.2211). [186] Muligvis bortryddet i forbindelse med indretningen af de forskellige adelsbegravelser i korgulvet efter reformationen. [187] Bag på stolene messingskilt med giverindskrift. [188] II, 1, p. 55. [189] Note 6 og 71. [190] Se planen ved p. 110 hos K. Schytte (Kortfattet Beskrivelse). [191] Op. cit. p. 98f. [192] II, 1. p. 5.

KORSKRANKE OG -GITRE (p. 540—546). [193] Abildgaards notebog V, 58, jfr. Hertel II, 1, p. 4. [194] II, 1, p. 68, jfr. †indskrift på Mallings epitaf i afsnittet om gravminder. [195] 1860 anbragtes en stenramme af granit ved opgangen til koret (note 17). På Købkes maleri ses den af Hertel (II, 1, p. 59) omtalte forhøjning, der strakte sig uden for koret, og som markerede lektoriets oprindelige udstrækning. Denne forhøjning, der 1855 bestod af »forskelligartede sten, mur- og kampesten henlagt i uregelmæssig form« (note 6) (jfr. p. 335), havde tidligere afløst fire egefjæle, hver 3½ al. lange og 1 al. brede, hvormed man 1656 havde gjort »ret« i kordøren, da gulvet var forfaldent og farligt at gå på (note 20). [196] Note 9; evangelistmedaljoner maledes på de fire træstøtter (note 143). [197] Det Særlige Kirkesyn, protokol 31. dec. 1917, 23. nov. 1924 og 26. marts 1925. [198] Journal nr. 380, jfr. note 71. [199] S. Abildgaard, Notebog V, 41f. jfr. Hertel II, 1, p. 59f. [200] Indskriften stod ifølge Abildgaard på een linie. Dennes skillestreger, der er gengivet her, markerer antagelig pulpiturets syv afsnit. Skilletegnene mellem ordene var stjerner. [201] II, 1, p. 59ff. [202] S. Abildgaard, Notebog V, 1770 (i NM.). [203] Jfr. Jan Steppe: Het Koordoksaal in de Nederlanden, Brussel 1952. Sml. især S. Pieterskerk i Leuven (fig. 18—20), S. Maternuskerk i Walcourt (fig. 40) og S. Martinuskerk i Tessenderlo (fig. 37—39), fra 1520—30, hvor Hieronimusfiguren er lavet efter samme forlæg som Århus domkirkes. [204] Rækkefølgen hos Abildgaard (note 202) er en anden: Augustin, Gregor, Hieronimus og Ambrosius. [205] Cramer II. [206] Figurerne blev istandsat 1830 af billedskærer Dinelli (note 5). [207] Hertel I, 1, p. 14. sos Høyens notebog IX, 43 (NM.). Høyen nævner, at kapitælerne sås i haven ved kirken og tilføjer, »at saavel Skafter som Kapitæler vidner om, at de ikke kunne være yngre end Begyndelsen af det 13. Sec.«. [209] Høyens tilføjelser i et eksemplar af Marmora Danica, i NM. [210] KancBrevb. 7. juni 1634, punkt 8 med indlæg af 7. juli 1634 og 4. april og 17. juni 1635 (RA. DaKanc. B. 160. Indlæg til reg. og tegn. 1572—1650). [211] II, 1, p. 68f. [212] Danske Mindesmærker I, 1869, tegningen udført tidligere.

DØBEFONTE MED TILBEHØR (p. 546—555). [213] Die Kunstdeukmäler des Landes Schleswig-Holstein. Stadt Flensburg, 1955, p. 160f. [214] Jfr. tilsvarende scene, efter samme forlæg, på bl. a. Halk-fonten fra 1491 (DK. Haderslev p. 465). [215] 1840 bronzeredes på fonten af maler Jørgensen (note 5). [216] Hertel II, 2, p. 233f., jfr. K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse, p. 52f. [217] Notebog V, 34. [218] Den første grundigere behandling af fonten er af arkitekt F. Uldall i Jyllandsposten 12. febr. 1893, hvor der henvises til R. Haupt, i Die Bau- und Kunstdeukmäler der Provinz Schleswig-Holstein, Kiel 1889, III, 35. — Om Peter Hansen som klokkestøber se Uldall, p. 221ff. [219] A. Rauchheld: Glockenkunde Oldenburgs, i Oldenburger Jahrbuch des Vereins flir Altertuinskunde und Landesgeschichte XXIX, Oldenburg 1925, p. 95. På nogle fonte stobt af Ghert Klinghes søn, Hinrich Klinghe (jfr. Rauchheld, op. cit. p. 114f.) findes samme træk, bl. a. baldakinerne båret af knippesøjler, helgennavnene i den ovre indskrift og motiver som den korsfæstede (uden kors) og dåben. [220] Afbildet i R. Hootz: Ein Bildhandbuch. Bremen. Niedersachsen. München-Berlin 1961, p. 281. [221] Note 170 og Det Særlige Kirkesyn, protokol 10. juli 1927. [222] II, 1, p. 58. [223] Note 24 og 5. [224] Jfr. William Karlson, i »Kulturen«, Lund 1957, p. 68 og 70; Sigurd Erixon: Massing, Stockholm 1964, p. 62. [225] II, 2, p. 236. [226] II, 1, p. 12f. [227] K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse, p. 84. [228] A. Reeh: Laaget til Døbefonten i Aarhus Domkirke. Særtryk af Aarhus Stiftstidende 1895, nr. 48 (om fundet og restaureringen). [229] Jfr. den citerede indskrift i Schive II; ved restaureringen er indskriftpladerne samlet i en forkert orden, afvigende fra den her gengivne. [230] Udført efter en epitafiefigur i Århus Vor Frue. [231] Uden inv. nr. [232] II, 2, 235f. [233] Rhumann II. [234] K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse, p. 52. [235] Note 6 (1840). [236] LA Vib. Bygningsinspektoratet. Rgsk.bog f.

L.L.1907

Fig. 387. Prædikestol 1588. Detalje fra postamentfelt (p. 557). — *Pulpit 15SS. Detail from panel of pedestal.*

domk.s ydre rest. 1877—82 (B 239.119). [237] 6. april 1880 (LA Vib. Bygningsinspektoratet. Dagbøger f. domk.s ydre rest. 1877—81 (B 239.117—18)) jfr. Walthers dagbog I, 1880 (LA Vib.), p. 4, og C. Madsen: Beskrivelse, p. 26.

PRÆDIKESTOL (p. 556—565). [238] Stolen forekommer delvis formet efter pillen og samlet på stedet, hvilket bl.a. fremgår af postamentfremspringenes varierede udformning og dekoration. [239] På underbaldakinens ene side indskåret et flagsmykket tårn, på hvis forside et bomærke, hvori indgår et HS og et 4-tal, samt årstallet 1665. Andre steder indridset »S HB 1923«, nok reparationsår. [240] Den ene har indskåret »MHAS 1725«. [241] Inv. nr. 240 :40. [242] Direkte forlæg hertil er ikke fundet; med hensyn til prædikestolens ikonografiske program og de til scenerne hørende, forklarende indskrifter, jfr. bl.a. Peter Poscharsky: Die Kanzel, Gütersloh 1963, p. 165ff. [243] Et blad betegnet: De 7 planeter, allegoriske figurer, i Kunstindustrimuseet. [244] Danmarks snedkere og billedsnidere i tiden 1536—1660, i Tidsskrift for Industri, 1911, p. 68ff., jfr. Weilbach: KunstLeks. I, 398. [245] Nu anbragt i montre på nordre galleri. [246] II, 2, p. 261. [247] Den mulighed foreligger dog, at det kan dreje sig om en skybrænmie, jfr. de sengotiske kalkmalerier, bl.a. fig. 16. [248] En nærmere datering af ankret er ikke mulig, jfr. Cart v. Sølver: Om Ankre, 1945, p. 70ff., venligst bekræftet af dr. Henning Henningsen, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. [249] Det kan dog også være håbets attribut, der imidlertid er sjældnere anvendt i denne periode; jfr. Henning Høirup: Sankt Clemens' anker, i MeddÅSt. 8. hft. 8. årg. 1970, p. 7—19. [250] I samtidige breve omtales Peder Terkildsen jævnligt uden slægtsnavnet, jfr. KancBrevb. 27. juni 1586, 19. juli 1589, 5. maj 1596 og 20. maj 1605. [251] Rhumann I og II. [252] Schive VII-Thura (mel. 1745 og 1752, jfr. senere Hertel II, 2, p. 261). [253] Note 4; på snedker Mortensens plan over de †lukkede pulpiturstole (fig. 349) også kaldet »Præsternes Læsestol«. [254] II, 2, p. 236f. [255] Afbildet i ÅrbGlBy. 1938, p. 59. [256] Kgl. Bibi. Thottske saml. Schive VII-Thura.

STOLEVÆRK, KISTER OG SKABE (p. 565—571). [257] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bøger 1862—71 (C 617.54—55). [258] Jfr. note 6 og 163. [259] Notebog V, 29ff., jfr. Schive III (o. 1737). [260] Schive III. [261] Schive II og III, jfr. note 202. [262] II, 2, p. 252 ff. [263] Se endvidere Folmer Rosenkrantz' stade, død 1586. [264] KancBrevb. [265] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. »Dombkierkens Stolebog«. 1634—1863 (C 617.22) (antagelig sammenskrevet i 1690'erne med senere tilføjelser). [266] Jfr. de ældste rgsk. 1645ff. (Note 20, bl.a. 1681). [267] Jfr. note 20 og 265. [268] LA Vib. Århus bispearkiv. Århus domk., antegn. 1813—45 (C 3.2320), år 1821. [269] Kasserede stolestadedøre og -paneler anbragtes 1699 bag koret (note 20), 1736 og 1764 (note 20) i materialhuset. [270] Det Særlige Kirkesyns protokoller, 18. 7. 1867, jfr. Ministerialtidende 1885. Afd. B. p. 874ff. [271] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bog. 1878—1900 (C 617.57). [272] Jfr. Det Særlige Kirkesyn, protokol 1. aug. 1894. [273] Kirkesynets protokol, 2. febr. (domk.s eksemplar). [274] Det Særlige Kirkesyns arkiv, 1954ff. [275] Inv. nr. 102, A.B.:56. — Fra domkirken stammer endnu nogle *stole* og et *bord,* der nu befinder sig i Den gamle By. Flere af møblerne har antagelig stået i de lukkede †pulpiturstole og er medbragt fra private hjem: 1) Barokstol, af bog, ca. 103 cm høj, de forreste ben med tværsprosse snoede, de bageste ben og øvrige sprosser glatte. Lav sarg, rektangulær ryg betrukket med ny voksdug. Inv. nr. 63: 15. 2-3) To barokstole, af bøg, ca. 106 cm høje. På benene og deres forbindelsessprosser veksler firkantede og drejede led, mellem de forreste ben et udskåret led med en frugtkurv omgivet af bånd- og planteværk i gennembrudt arbejde. Sæde og ryg polstret og betrukket med nyt gyldenlæder. Inv. nr. 43 A-B: 36. 4) Stol, baroktype med senere ændringer, af bog, 102 cm høj. Firkantede, kabriole forben med akantusblad på knæet, bagudrettede, delvis drejede bagben og drejede tværsprosser med svejfet midtparti. Firkantet sarg med muslingemotiv. Polstret sæde med ny voksdug, bøjleryg, oprindelig med lodret midtbrædt, nu erstattet af svejfet; fornyet topstykke. Inv. nr. 742: 56. 5) Stol, rokokotype, af bøg, 102 cm høj. Brede, kabriole forben med et musling- og rocaillemotiv på knæet, og lige, let bagudrettede bagben. Fortil afrundet, profileret sarg med sædefals, på forstykket et motiv svarende til benenes. Polstret sæde med ny voksdug. Bøjleryg med vaseformet, gennembrudt midtbrædt, kopstykket med rocaillemotiv. Oprindelig måske rødbrunmalet. Inv. nr. 743: 56. 6) Armstol, empireform, af asketræ, 88 cm høj, mahognibejdset. Ryggen med en bred og to smalle tremmer, armlænene hver med fem tremmer. Firesidede ben med H-ordnet sprosseværk; løst sæde med nyt kunstlæderbetræk. Inv. nr. 212:61. 7) Ovalt bord, fra o. 1700, 80 cm højt, 160 cm langt og 123,5 cm bredt. Pladen af brunbejdset fyr med nyere boffellædersbetræk, på undersiden glidelister der viser, at der oprindelig har været en skuffe i hver ende og en på langsiden. Fyrretræssarg, ovalt egetræsfodbræt og -ben, der over brættet er pæreformede, herunder fladt kugleformede. Inv. nr. 92:17. — Tre rokokostole, inv. nr. 107 A-C:14, fundet under en trappe i Lindenovs kapel, skal have tilhørt katedralskolen (note 71, 1909). [276] Inv. nr. AM 59. [277] II, 2, p. 258, jfr. K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse, p. 30. [278] Af stolestadebogen (note 265) synes at fremgå, at de lukkede gulvstole var placeret i de korte fruentimmerstole (dvs. nordre sideskib), hvor staderne betegnet F, G, H, I samt P og Q (og måske et par til) (jfr. gravkortet fig. 150) var afgivet til domkirkens »nyopbygte stole«. Jfr. regnskaberne for 1764 (note 20), hvorefter der på auktion solgtes »otte klædninger« fra de korte fruentimmerstole. [279] Hertel II, 2, p. 257. [280] LA Vib. Århus bispearkiv. Domkap.s rgsk.bog. 1642—50 (C 3.2219). [281] DaAtl. IV, 73. [282] LA Vib. Århus bispearkiv. Kapitlets tegnebog. 1652—67 (C 3.2211). [283] Kortfattet Beskrivelse, p. 24, jfr. Hertel I, 1, p. 78. [284] I, 1 , p. 78.

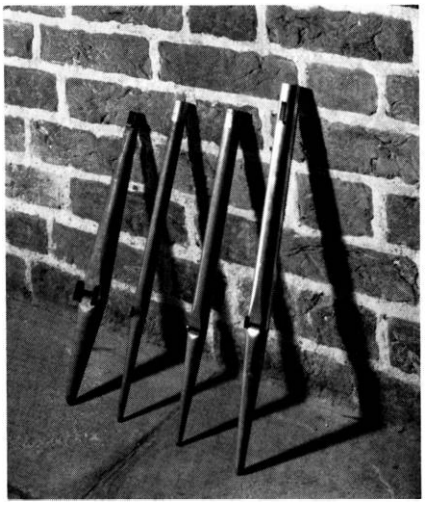
PENGEBLOKKE OG DØRFLØJE (p. 571—574). [285] Note 20 og 282. [286] Inv. nr. 380 Q. [287] Hertel II, 1, P- 32ff. [288] 1808 blev kneblerne omvundet med linned for at dæmpe

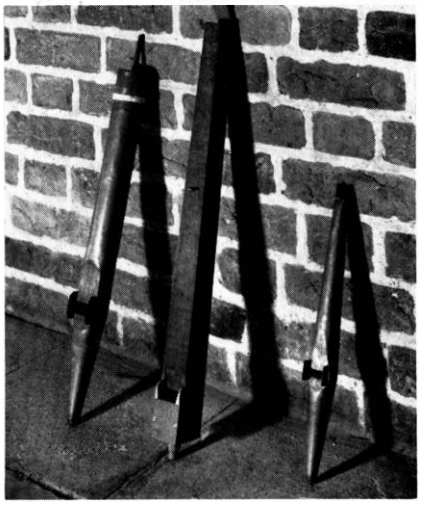
lyden under prædikenen (jfr. note 287). [289] Om indtægterne se note 287 og ÅgT II, 354ff. [290] Jfr. Hoffmeyer p. 501, note 2. [291] Hertel II, 2, 166. [292] Jfr. note 20 og Hübertz: Aktstykker II, 189. [293] Hübertz: Aktstykker II, 114f. [294] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 1. Domk.s økonomi vedk. 1696—1700. [295] Jfr. Hertel I, 2, p. 69. [298] Hertel II, 2, p. 585 opregner 1810 antallet. [297] Repert. nr. 8449.

SÆRLIGE RUMINDRETNINGER (p. 575—580). [298] Walthers dagbog I, 1880, for maj-juni samt Det Særlige Kirkesyn, protokol 23. aug. 1920. [299] Den oprindelige dør omtales af Hertel som anselig og udkelet. II, 2, p. 307. [300] Det Særlige Kirkesyn, protokol 16. og 18. juni 1880. [301] Det Særlige Kirkesyn, protokol 15. juni 1902 (snedkermester H. Hansen) samt note 85. [302] LA Vib. Bygn.insp. Dagbøger f. Århus domk.s ydre rest. 1877—81 (B 239.117—18). [303] Opmåling af rummet med gravstenens placering ved Walther 1880, i domk.s arkiv. [304] Rødgarvet læder af kalveskind, oprindelig indført fra Rusland. [305] II, 2, p. 307ff., jfr. note 5 (1736). [306] Hübertz: Aktstykker III, 309 og 347. [307] II, 2, 308 og I, 1, p. 78. [308] Det Særlige Kirkesyn, protokol 8. dec. 1921 og 17. sept. 1935. [309] Schive I (efter 1704). [310] Note 20 (1645). [311] Pladsen bag koret blev tidligere brugt som oplagsrum, ifølge inventariet 1699/1700 stod der således en del gamle paneler, en læsestol, to bogstole, en lang munkestol [korstol], to tilsvarende endeplanker samt en del hele og brudte ligsten; 1711/12 stod også en »glarmester vindvogn« (note 20). [312] Hertel II, 1, p. 77f., jfr. II, 3, p. 464 og I, 1, p. 89f. [313] Jfr. note 2 og 4. [314] Hertel I, 1, p. 49f. [315] Jfr. note 268. Et forslag fra 1838 fra malermester S. L. Hiernøe om bemaling af panelet med en stor søjle svarende til de bærende under orglet, samt gesims med fronton over dørfløjen, der skulle flankeres af lisener, blev antagelig ikke til noget (note 5). [316] Jfr. tværsnit og planer 1863, planche 4, 9 og 10; det fandtes endnu 1859 (Trap I, speciel del II, p. 573—90). [317] Af Hertel kaldt »Kongens Stol« (I, 1, p. 100f.) jfr. LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger f. breve vedk. domk. 1859—90 (C 617.3—5). [318] Jfr. note 3, 5 og 20. [319] Hertel II, 2, p. 256f. [320] Johan Mejer fik 1752 betaling for en tegning »efter hvilket nu et [pulpitur] er opbygget i domkirken« (note 3). [321] Ifølge Hertel I, 2, p. 100f. var hendes mand kammerherre og toldinspektor i Århus Mathias Grønvold, †1763. [322] LA Vib. Århus rådstuearkiv. Indk. breve til mag. 1763 (D 2.201). [323] Jfr. tegning af midtskibet, vistnok af Heinrich Hansen (NM.). [324] Hertel I, 2, p. 102. Senere opmalinger foretoges 1815 af maler Frandsen (note 20) og 1840 af malermester Jørgensen (note 21). [325] Jfr. note 6 og LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger f. breve vedk. domk. 1859—90 (C 617.3—5). [326] Note 71, jfr. Det Særlige Kirkesyns protokol, bl.a. 20. juli 1865 og 18. juli 1867.

ORGLER (p. 581—594). [327] (Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ab 17. 1728. Kontrakt om orglet i domk.). Kontrakten findes i to (ubetydeligt afvigende) eksemplarer i samme arkiv. [328] Fejlskrivning for 4 å 5 å 6 Fach. [329] Fejlskrivning for 3 Fach. [330] Fejlskrivning for 16 Fuss (fremgår af senere dispositionsoptegnelser). [331] Fejlskrivning for 4 Fach. [332] Fejlskrivning for 2 Fach. [333] I façaden sidder i dag to cymbelstjerner, der muligvis stammer fra 1730. [334] Vedr. stemningen anfører orgelbygger Demant 1872, at orglet er stemt i kortonen »1/2 tone højere end det burde« (Domkirkens arkiv: 31. dec. 1872. J. A. Demant: Tilbud om ombygning af orgel). [335] Prospektpiberne skulle være af »det bedste engelske tin efter Københavns prøve«; til de indvendige metalpiber skulle anvendes en legering på 1000 pund bly til 300 pund tin. [336] (Note 161). I Additamenta til Rhumann II (ÅrbÅrhSt. 1964, p. 114) anføres det, at orglet blev givet domkirken af Jens Andersen Møller; dette lyder dog ikke sandsynligt, eftersom Kastens sluttede sin kontrakt med magistraten og fik sit honorar udbetalt af domkir-

kens værger. [337] Hübertz: Aktstykker III, 144. [338] Wulff får 27. nov. 1747 udbetalt 50 rdl. til dækning af de foreløbige udgifter til bly og tin samt løn til to karle (note 3). 339 Hertel II, 2, p. 279f. Ulykken fandt sted 2. dec. 1747. Om skadens omfang berettes, at billedhuggerarbejdet blev beskadiget, mange piber blev anløbne, og nogle smeltede underligt i lutter prikker som af en ildhagl. [340] (Note 3). Kontrakten nævner intet om ombygning af orglet; Worm skal udelukkende udbedre de omfattende skader, der især havde ramt piberne, såvel i façaden som i orglets indre. Reparationen kostede 400 rdl.; sidste rate udbetaltes 24. marts 1751 (note 20). [341] (Note 5). Istandsættelsen kostede 446 rdl. 5 mk. (note 20). [342] Det har dog næppe været nogen taknemmelig opgave, Worm her havde påtaget sig. Orgelbyggerne Ramus og Demant havde forinden samstemmende erklæret orglet ubrugeligt og foreslået, at man byggede et helt nyt værk bag den gamle facade (note 24 øg 71). [343] (Note 71). Det i overslaget anførte beløb på 209 rdl. blev udbetalt orgelbyggeren den 28. juni 1855. [344] (Note 71). Kontrakt 19. dec. 1856 om et nyt bælgeværk, dimensioneret til 40 stemmer og 34 grader vind. [345] Beretning fra J. A. Demant 30. jan. 1869 (note 71). Håndværkerne havde benyttet orglet som genvej til hvælvingerne, og en mængde gamle metalpiber, som henstod på et af orglets lofter (overværket?), var blevet så sammentrådte, at de kun havde værdi som gammelt bly. [346] J. A. Demant, op. cit.: »... hvor meget end pibernes pudsning forskønnede orglets ydre, så blev dog disse ved dette arbejde så fortrykte, at de forstummede og står nu som ej brugelige.« [347] Domkirkens arkiv: 31. dec. 1872. J. A. Demants tilbud om ombygning af orgel. [348] Note 47. Prisen for ombygningen opgives 1875 til 4.000 rdl. (note 71). [349] Tilsynet med orglet overtoges 1914 (div. korrespondance i domkirkens arkiv). [350] Den 13. aug. 1901 udbetaltes kr. 1035 til Fr. Nielsen, J. A. Demants efterfølger (LA Vib. Kirkeinsp.ark. Rgsk.kladder, revisionsbemærkn. 1871—1915 (C 617.51—52)). [351] Denne ændring foreslås i et tilbud fra Fr. Nielsen 1. juli 1889 (note 71). [352] Navneskiltet på dette registertræk adskiller sig fra alle de øvrige. Mærkværdigvis omtales stemmen ikke i Schiess og Bangerts erklæring om orglet 1928 (i domkirkens arkiv). [353] Ifølge meddelelse fra domorganist Georg Fjelrad var denne stemme anbragt på en særskilt, pneumatisk vindlade. [354] Århus Amtstidende 20. 2. 1928. I erklæringen, hvor Schweitzer sammenligner orglets klanglige skønhed med Cavaillé-CoH's berømte orgel i Notre Dame-katedralen i Paris, gor han opmærksom på, at en restaurering ikke er påkrævet, men at enkelte mindre reparationer og tilføjelser vil kunne forøge orglets anvendelighed; blot må man intet ændre ved instrumentets ædle klang, lige som man — i hvert fald for manual I og II's vedkommende — skal bibeholde de gamle, mekaniske sløjfevindlader. (I domkirkens arkiv). [355] Efter ombygningens fuldforelse skrev de to orgelsagkyndige, der havde været rådgivende ved restaureringen, Ernst Schiess og Emilius Bangert, en omhyggelig redegørelse for det udførte arbejde, der trods de iøjnefaldende afvigelser fra Schweitzers plan tydeligt var inspireret af dennes ideer. Cavaillé-Coll's restaureringer i 1860'erne og 70'erne af orglerne i Paris' gamle kirker havde ifølge de to sagkyndige været et forbillede for projektet, hvorfor også de fleste af rørstemmerne var blevet fremstillet i Frankrig. (Erklæring om orglets restaurering marts 1928, i domkirkens arkiv). [356] Nr. 73, 76 og 77 var tidligere samlet i én stemme: Mixtur 3f. [357] Orgelbygger Frobenius' arkiv. Sager vedr. Århus domkirkes orgel. [358] Således fik mange af piberne fjernet deres expressioner. [359] Pengene til denne stemme indkom ved en kirkekoncert 1869. [360] (Note 161). De to billedskærere fik i alt udbetalt 40 rdl. for arbejdet. [361] På bagsiden af nordre tårns krone står en række maler- og murernavne, bl.a. N. C. Nielsen 1898 og P. Søndergaard 1905. [362] Efter branden 1747 foretoges forskellige reparationer på façaden (note 3). [363] På spillebordet står: »Th. Frobenius & Co. Orgelfabrikker. Kgs. Lyngby. Horsens. 1927«. [364] Note 21, maler Jørgensen. [365] Muligvis identisk med inv. nr. 380 I i DenGlBy. [366] skjoldets bagside er indskåret monogrammer og et årstal: JH 1795 CS PB. [367] Indberetning fra Lucien Hecklen 31. maj 1961, i NM. [368] Kororglet i Århus dom-

Thomasog Poul Pedersen 1972

Fig. 388—389. 388. Orgelpiber udført af forskellige orgelbyggere: 1) L. D. Kastens 1730, 2) P. U. F. Demant 1855, 3) .l. A. Demant 1869, 4) Th. Frobenius 1927—28 (p. 581 ff.). 389. Orgelpiber bevaret fra det af L. D. Kastens udførte orgel 1730 (p. 582). — 388. *Organ pipes made by various organ builders: 1) L. D. Kastens 1730, 2) P. U. F. Demant 1855, 3) J. A. Demant 1869, 4) Th. Frobenius 1927—28.* 389. *Organ pipes still preserved from the organ made in 1730 by L. D. Kastens.*

kirke. Tryksag fra orglets indvielse 28. nov. 1970. [369] Dronning Christines hofholdningsregnskaber, ed. William Christensen, 1904, p. 191f. [370] KancBrevb. 25. maj 1589. [371] KancBrevb. 2. juni 1592 (jfr. p. 66f.). [372] (Note 20). Peder Karstensen fik tilsyneladende i alt udbetalt 210 slet dl., hvilket kun kan have strakt til en reparation eller ombygning. [373] Reparationen kostede 45 rdl. Samme år forfærdigede Rasmus snedker en fjæl til at lægge over pedalerne; organisten kunne åbenbart ikke spille med pedal (note 20). [374] (Note 282). Hvad organisten forstår ved »principale stemmer«, vides ikke, men hvis meningen er, at orglet havde syv principalstemmer i manualerne, indicerer dette en størrelse på ikke under 30 stemmer. Det usædvanlig lille manualomfang på kun 41 tangenter tyder på, at instrumentet var bygget før år 1600. [375] (Note 5). Af bælgene var de to ubrugelige. [376] (Note 327). Nedtagningen af orglet fandt sted 1730. [377] Denne gennembrydning forsynedes 1645/46 med en dør (note 20), fornyet 1717 (note 3). [378] (Note 20). Jørgen snedker udførte også en trappe til værket. [379] (LA Vib. Århus bispearkiv. Rgsk. f. domk. 1687—1711 (C 3.2287)). Hertel anfører fejlagtigt (II, 2, p. 269), at orglet var anbragt på det nederste af nordre korsarms pulpiturer. Det kan dog ikke udelukkes, at der på et tidspunkt har været anbragt et mindre orgel på dette sted i kirken, jfr. p. 212. [380] (Note 71). Positivet skal vedligeholdes for 2 rdl. årligt ($^1/_6$ af prisen for det store orgels vedligeholdelse).

FORSKELLIGE TAVLER (p. 594—596). [381] HofmFund. II, 70ff. [382] Gengivet i Marmora Danica II, 114f. [383] Om prædikenens indhold, se fundatsens ordlyd, HofmFund. op. cit. [384] Holdtes endnu 1738—39 (jfr. bisp F. Nannestad, i KirkehistSaml. 3. rk. VI, 775), men ophørte 1803 ifølge Hertel II, 1, p. 126. [385] Jfr. Marmora Danica op. cit. og S. Abildgaards dagbog p. 57. [386] En hvid og en skilling (nr. 161 og 150) slået 1619 og en otteskilling fra 1622 (nr. 10). H. H. Schou: Beskrivelse af Danske og Norske Mønter 1448 1814, 1926, p. 120, 128 og tavle 14. [387] Jfr. p. 117, Hertel II, 1, p.

90 og II, 3, p. 368f. [388] Ifølge Hertel (II, 1, p. 36f.) stod desuden »Aar 1677«, måske årstallet fra indskriften på †alterskranken, som Hertel fejlagtigt har overført også til mindetavlen. [389] Opsat til foreningens 25-årsdag 1. marts 1893 (note 71 og brev af 12. jan. 1893, i Det Særlige Kirkesyns arkiv). [390] Det Særlige Kirkesyns arkiv, 9. marts 1936 (NM.). [391] Jfr. ÅgT. III, 167. [392] Tegning af arkitekt M. Clemmensen.

MALERIER (p. 596—600). [393] K. Schytte: Kortfattet Beskrivelse, p. 22. [394] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Indk. breve. 1905—17 (C 617.8) og note 24. [395] Et maleri af den fungerende biskop Henning Høirup (f. 1909), biskop fra 1963, udført af H. C. Bårenholdt, Helsingør, er 1971 skænket bispen med senere ophængning i domkirken for øje (jfr. ÅrbÅrhSt. 1971, p. 131f. med afbildning). [396] Note 24 og 71. [397] Notebog IX, 38 (i NM.). [398] DK. SJyll. p. 2911, jfr. Weilbach: KunstLeks. III, 539. [399] Notebog V, 24. [400] II, 2, 308. [401] Brev af 11. aug. (LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Indk. breve. 1905—17 (C 617.8)). [402] Otto Andrup: Bispebillederne i Ribe domkirke, i Ribe Bispesæde 948—1948, festskrift 1948, p. 195 og 198. [403] Afbildet i ÅgT. III, 133. [404] F.Beckett, R.Berg, Jul. Clausen og A.Jensen: Århus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar, 1905, p. 163. [405] Inv. nr. 3853 A; en replik findes tillige i Ribe kunstmuseum. [406] C. Madsen: Beskrivelse, p. 46, jfr. note 24. [407] ÅgT. III, 135f. med afbildning. [408] Afbildet i ÅgT. III, 155. [409] Weilbach: KunstLeks. III, 61. [410] C. Madsen: Beskrivelse, p. 46. [411] Note 271 samt Det Særlige Kirkesyn, protokol 30. juni 1900. [412] Afbildet i LundPortr. IX, 67. [413] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Indk. breve. 1905—17 (C 617.8). [414] Illustreret Tidende 18. aug. 1878, afbildning p. 456, med beskrivelse. [415] Afbildet ÅgT. III. 159. I præsteværelset. Det Særlige Kirkesyns protokol maj og juni 1938 (NM.).

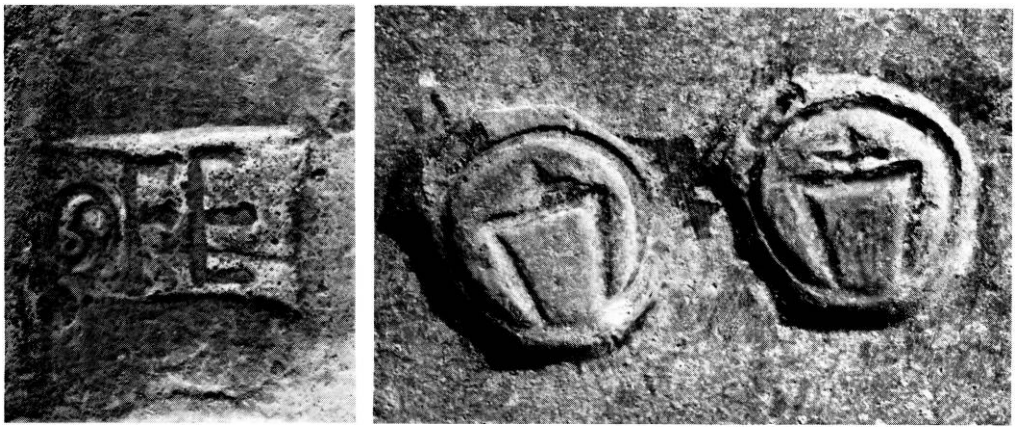
BELYSNING M.M. (p. 600—614). [416] Større istandsættelser af lysekroner og-arme foretoges 1779 (note 5), 1861f. (gørtler Hald; note 24 og 17) og 1871 (note 6). [417] Note 24, jfr. C. Madsen: Beskrivelse, p. 19. [418] Skrivelse af 30. juni 1886 til Kultusministeriet, i NM. [419] Det Særlige Kirkesyns arkiv 14. aug. 1903—19. juni 1904 (NM.). [420] II, 2, p. 266ff. Ifølge ovennævnte stjal kirkens klokker dette år nogle sirater, som var sat imellem armene på kronerne (1, 3 og den forsvundne) samt nogle kistebeslag og en del af kirkens materialer. Tyven blev forst kagstrogen med 27 slag og dernæst oversendt til Bremerholm på livstid. [421] Schive II. [422] Det i HofmFund. II, 53 omtalte beløb på 50 rdl. in specie, som af Peter Ibsen var overdraget domkirken, har antagelig i lighed med det til Hans Jostsens krone stillede beløb (p. 604) været beregnet til kronens vedligeholdelse med lys (jfr. note 20, året 1683—84). [423] Note 5 og 20 (1726f.), delvis gengivet i HofmFund. II, 47 (note 3). [424] Hertel II, 2, p. 265. [425] Den nedre rækkes bøjler svarer i form nøje til dem på kronen, skænket 1736, i Århus Vor Frue kirke. [426] Ganske svarende til dem på ovennævnte kirkes krone skænket 1643. [427] (Note 5). Årstallet 1688 i HofmFund. II, 44f. må være fejlagtigt, da Jørgen Juel dels i 1668-brevet omtales som rådmand (borgmester fra 1670), dels var død 1681 (Anna Thestrup: Eligerede borgere i Århus 1740—1837, Århus 1964, p. 99), jfr. giverparrets anden datter, Anne Hansdatter Wegerslevs, brev om kronen 31. okt. 1701 (note 3). [428] HofmFund II, 47. [429] Gavebrevsfortegnelsen (note 20), note 3 (1786) og note 5 (1736) har datoen 27. marts, lysekroneindskriften 29. marts. [430] I NM., inv. nr. D 11561. Figuren, der er 17 cm høj, kan måske stamme fra herregården Bidstrup sammesteds. [431] Jfr. gavebrevet, hvori bestemmes, at vokslys skal tændes 1. juledag til foprædikenen og siden til aftensang og ellers som kirkens øvrige lys indtil kyndelmissedag. [432] Måske samtidig med årstallet på gravfliserne 1706? [433] Denne anvendelse af bomærke og jesumonogram kunne i lighed med disse tegn på jævnaldrende gravsten måske tyde på, at det var et

L. L.1968

Fig. 390. Lyseskjold fra o. 1640, skænket af Jørgen Tomesøn. På nordre korsarmsgalleri (p. 610). — *Candle shield from about 1640, donated by Jørgen Tomesøn. In the gallery on the north transept.*

ægtepar, der oprindelig havde ejet kronen, måske købmand Søren Olufsen og Maren Gundersdatter, hvis initialer samt årstallet 1688 fandtes på fliserne (note 67). [434] HofmFund. II, 57f. [435] Note 71 (1907). [436] HofmFund. II, 50f., jfr. note 5. [437] Afbildet i Fr. Beckett m. fl.: Aarhus 1905, p. 138, men med fejlagtige oplysninger, der antagelig stammer fra Hertel II, 2, p. 261. Denne nævner, at armen skulle være udført af Jacob Abel, der imidlertid var bogfører og kræmmer (jfr. †gravsten), mens giveren skulle være en buntmager Hans Schultz. Dette må være en fejlslutning fra HofmFund. II, 69, hvor der under Vor Frue kirke i Århus omtales en buntmager Heinrich Schult, der 1619 skænkede nogle penge til aftensang. [438] Lignende stager fra perioden 1570—1620 er omtalt i Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck II, 411 under Mariekirken, og Flensborg Mariekirke, i Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg, 1955, fig. 59. [439] Ifølge håndskriftet Schive VII (Schive VII-Thura) skulle der på armen tillige være Jacob Abels bomærke, hvilket der imidlertid kun kan være plads til, hvor det nye hængsel er anbragt, foran »Iacop«. [440] LA Vib. Århus bispearkiv. Domkap.s rgsk.bog. 1642—50 (G 3.2219). [441] Tegnet af Thorvald Jørgensen 1890 og gengivet i Tegninger af ældre nordisk Architektur 3. saml. 1. rk. 1894, blad 11. [442] Die Bau- und Kunstdenkmäler Lübeck II, 94 og III, 272. [443] Se gravkortet 1745, skibets vestgang nr. 3 og 4, jfr. begravelsesprotokollen (note 67), p. 338ff. [444] II, 2, p. 266. [445] Jfr. S. Abildgaard, notebog V, 33. [446] Ifølge ældre fotografi af Hude i NM. [447] Jfr. lysearme i Söderköping, skænket 1668—69, og Vidbo kirke, skænket 1656, hvor de lysbærende arme er kraftigere og lyseskålene større og med delvis samme udsmykning som vægpladen. Sigurd Erixon: Massing, Stockholm 1943, flg. 130 og 127. Ligeledes Låssa kirke, skænket 1679, i Sveriges Kyrkor, Uppland VII (bd. 76), p. 75. [448] En ældre anbringelse i våbenhuset ses på et fotografi fra 1908, i NM., over den tidligere dør til søndre trappetårn. [449] Foreningen af 3. dec. 1892: Opmålinger I, 1894—99, 1897 nr. 5. [450] Note 5, jfr. lysekrone nr. 3, note 427. [451] Omtalt i inventariet 1735 (note 20). [452] IT, 2, p. 262f. [453] Schive VII-Thura [1745—52]. [454] Efter 1786, da den nævntes i inventariet (note 3). [455] Jfr. Resen, bykortet med nr. 32: »Dynkercket«, lige syd for åen ved kysten, hvor stedet er benævnt »banken hvorpå skibe

L. L. 1968

Fig. 391 -392. Tårnur 1801. Stempler på rammen (p. 618). — *Tower clock 1801. Marks on the framework.*

bygges«, hvilket sandsynliggør, at det har været en skibsbygger, der har udført modellen. [456] I skipperlavets protokol 1780 er det blevet til et fransk orlogsskib (jfr. nedenfor). [457] Udførligere beskrivelse hos M. Møller og Th. Rasmussen, i ÅrbÅrhSt. 1939, p. 86ff. samt i H. Henningsen: Kirkeskibe, p. 21, 37f., 81 og 149 og især hos samme, i ÅrbÅrhSt. 1952, p. 111f. [458] Ifølge skipperlavets protokol 1780, jfr. M. Møller og Th. Rasmussen, op. cit. [459] AA og PNF var ifølge Schive II »de unge karle«. [460] II, 1, p. 128f. [461] Jfr. M. Møller og Th. Rasmussen, op. cit. [462] Jfr. H. Henningsen, i ÅrbÅrhSt. 1952, p. 112. [463] M. Møller og Th. Rasmussen, op. cit. p. 90ff., der også gengiver listerne over givere og håndværkere. [464] Ifølge Hertel dog 1784 (II, 1, p. 128f.). [465] Note 257 og LA Vib. Århus bispearkiv. Stiftsøvrigh.s journal. 1821 99 (C 3.728—38). [466] Hertel II, 1, p. 91. [467] ÅrbÅrhSt. 1934, p. 61—77. [468] Hübertz: Aktstykker III, 83 nr. 152 og p. 86f. nr. 155. [469] »Snediker Lawedts Bog« 1683 1818, i DenGlBy. [470] Om beboerne af nævnte gade o. 1683ff. se ÅrbÅrhSt. 1934, p. 39—45. [471] Samme, 1934, p. 260—307 og 1935, p. 82—87 og 1936, p. 80—85. [472] Nævnt i inventariet dette år (note 20), men ikke i årene for. [473] Note 20, året 1786 og Hertel II, 1, p. 15f.

URVÆRKER (p. 614—621). [474] Indberetning okt. 1905 ved Chr. Axel Jensen, i NM. [475] DK. Frdb. I, 518 og fig. 15. [476] På et fotografi fra 1908, for restaureringen, ses spor som efter olie, der er løbet ned fra de to sidehuller. [477] Notebog 7, 1906, p. 82 af Eigil Rothe, restaureringsforslag fra 18. marts 1907 og indberetning fra marts 1908, ved Eigil Rothe, i NM. [478] Ifølge Hertel I, 2, p. 55, lod Skaarup, der var forpagter på Marselisborg, foretage en forgyldning af urskiven, jfr. afsnit om gravminder. [479] Ifølge Hertel I, 2, p. 55 skulle man 1801 være ophørt hermed, fordi de stærke slag hindrede agtsomheden under prædikenen. [480] 1905 havde skiven sin plads i søndre korsann (note 474). [481] DK. Kbh. Amt III, 1746. [482] Ribe skal have haft et ur fra 1401 (J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, Ribe 1869, p. 584. Fra gammel dansk område eksisterer endnu uret i Lunds domkirke, tidligst omtalt 1442 (T. Wålin: Lunds Domkyrkas gamla konstur, Lund 1913, hvori desuden omtales de kendte ure i Lübeck, Rostock, Danzig m.fl. samt Århus-uret p. 52ff.). [483] Det Særlige Kirkesyns arkiv, 1958 (NM.). [484] Arbejdstegninger i Bertram Larsens arkiv, Erhvervsarkivet, Århus

byarkiv. [485] Korrespondance med Bertram Larsen, i domkirkens arkiv. [486] Jfr. note 20; Hertel I, 2, p. 56; C. Madsen: Beskrivelse, p. 23 samt Peter Holm, i Jyllandsposten 27. aug. 1905. [487] Note 20, jfr. instruktion for graveren 1820: Han skal skaffe de nødvendige kul og med dem tænde ild i den store gryde, for at forebygge urets standsning eller langsommere gang om vinteren; samt lægge låget over gryden og holde døren lukket for uret, at der ikke sker skade (note 5). [488] (Note 257). Måske er det ved den lejlighed, ekstraudvekslingerne på optrækkene blev monteret. Disse fremtræder mere som smedearbejde end egentligt urmagerarbejde, beslægtede med udvekslinger f. eks. i samtidens kastemaskiner. [489] Note 5, året 1625. Ved missive af 7. juni 1634 (Kanc-Brevb.) gives der klokkeren hjælp til en til at stille værket. [490] Note 20, jfr. Hoffmeyer I, 491. [491] Note 20 og 194. [492] LA Vib. Århus bispearkiv. Rgsk. o. 1. vedr. købstadskirker. 1626—1715 (C 3.2286). [493] Note 20 og 161. [494] Walthers Dagbog, 4. juni 1877.

KLOKKER (p. 622—633). [495] DiplDan. 1. rk. IV, nr. 82. [496] »..´. 2 Mile der fra saae mand hinde i Braand oc Brynde ynckelig oc Jam(m)erlig at motte undergaa, ja ringere end paa 3½ Timis Tid, oc det med all sin Biugning, Klocker oc Seyerwerck indtil den bare oc blotte Mur.« Hans Hanssøn Skonning: Beretning om Aarhus Domkirkespirs Brand 1642. Faksimiletryk Århus 1927. [497] Note 24 og 85. [498] 1908 ophængtes tillige en *klokke* stammende fra Thorstrup kirke, Øster Horne herred, Ribe amt, som de Smithske jernstøberier 1906 havde omstøbt af en revnet klokke fra 1599 (jfr. note 24 og korrespondance 1906 med de Smithske jernstøberier, i NM.). Den afleveredes 1913 til Christianskirken i Århus (venligst meddelt af pastor Helge Balslev Olesen, Århus). [499] Det Særlige Kirkesyns arkiv, korrespondance 1952f. [500] F. Uldall: Klokkerne i Aarhus Domkirke, i Jyllandsposten 27. dec. 1893. [501] Uldall, p. 24. [502] Korrespondance med de Smithske jernstøberier 20. juni 1907, i NM. [503] Uldalls hypotese, at klokken skulle være en søsterklokke til den 1854 omstøbte i Todbjerg, Banders amt, kan næppe holde. Uldall bygger sin teori på bogstavtypernes overensstemmelse, men har her som kilde haft Abildgaards rentegning (NM.) og ikke dagbogens (V, 163) oprindelige aftegning, der viser helt andre former. [504] Jfr. Hertel I, 2, p. 83. P. 125 omtaler Hertel latinskolediciplenes kortjeneste morgen og eftermiddag (om sommeren kl. 6½, om vinteren kl. 7½ samt kl. 2½), hvortil der hver gang ringedes tre gange med de mindste klokker i tårnet, en tjeneste, der 1775 indskrænkedes til torsdag og lørdag eftermiddags skriftemål, og endelig afskaffedes 1806. [505] LA Vib. Århus bispearkiv. Domkap.s rgsk.bog 1642—50 (C. 3.2219). [506] Opmåling ved de Smithske jernstøberier, Ålborg, i brev af 12. jan. 1906 (J. nr. 520/05). Korrespondance 1906ff. (NM.), jfr. note 63. [507] Klokkeringning for døde, der begravedes på S. Olai kirkegård, foretoges fra domkirken, og betalingen herfor førtes til indtægt for denne i hvert fald fra 1649/50 (jfr. note 20, året 1685/86). [508] Klokken kan følges i kæmnerregnskaberne (i Erhvervsarkivet, Århus) så langt disse går tilbage, 1637 og 1639 kaldes den »Borgerklokken«, 1640—41, 1651, 1664, 1673 »Stormklokken«; 1682 anskaffedes ny klokkestreng til »Byens Klokke i Borgporten«. [509] Hübertz: Bidrag, p. 20, jfr. E. Marquard: Kgl. Kammerregnskaber fra Fr. III.s og Chr. V.s Tid, 1918 p. 307. [510] Århus bys kæmnerrgsk. 1685. Erhvervsarkivet, Århus. [511] Jfr. Hoffmeyer II, 304. Ifølge samme repareredes klokken 1682. — Klokkens fortsatte vedligeholdelse hørte under byen, jfr. kæmnerrgsk. 1686. [512] Rhumann-regest, efter 1691. Klokken dog også beskrevet og dens figurer aftegnet i det ældste Rhumannhåndskrift fra 1666, ikke i sammenhæng med de andre klokker på bogens egentlige blade men på et løst, antagelig efter 1685 tilkommet blad, med betegnelsen »Stormklokken«. [513] Hertel I, 2, p. 63f., jfr. 1771 (note 4). 1832 lavede tømrer H. Gundersen ny klokkestol til stormklokken (note 21). [514] Indskriften har nogle afvigelser fra den oprindelige, der er gengivet hos Rhumann 1666 (m.fl. af-

skrifter herfra); således stod efter »gloriam et« *ecclesiæ divi* (»Guds kirke«), i stedet for »arhusiensis« skal begge gange have stået *aarhusiensis,* i stedet for »Ioannides« *Johannides,* og efter »obtulit« *anno 1646* (hvilket årstal stemmer med fundatsens oplysninger, jfr. p. 628). [515] I kontrakten bemærkedes, at man nøje måtte observere, at knebelen ikke måtte hænge for langt ned i det tynde af klokken, »hvilchet alleniste kand foraarsage Klochen skade i sin Tiid« (note 3). [516] Vognleje, smedearbejde, op- og nedtagning, udført af havnefoged Søren Stær, beløb sig til 126 rdl. 1 mk. 4 sk. (note 3). [517] Note 17 og LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger f. breve vedk. domk. 1859—90 (C 617.3—5). [518] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, p. 286ff. og note 500. [519] Jfr. bl.a. klokke 1762 i Vartov, København, og †Tjellerup 1764, Randers amt. [520] Kontrakt af 27. juli 1893 (note 71), jfr. korrespondance i Det Særlige Kirkesyns og NM.s arkiv 1892—94. [521] LA Vib. Århus bispearkiv. Stiftsøvrigh.s journal. 1821—99 (C 3.728—38). [522] Indskriften gengivet i Marmora Danica I, 1739, p. 118. [523] DaAtl. IV, 1768, p. 77f. nævner indskriften og tilføjer: »Men Aarstallet skal kanskee rettere være 1500«; jfr. Hertel I, 2, p. 36f. og C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 170 og 185. [524] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 207, 275. [525] Rhumann-regest. [526] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 207 og 269ff. [527] Schive II, Cramer I og II. [528] I Rhumann I omtales klokken som hr. Svends. [529] HofmFund. II, 55ff. [530] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 269ff. [531] Håndskriftet Rhumann I kalder den for »tolvklokken«, men regnskaberne lader ingen tvivl om, at 1651-klokken kaldes kvarterklokken. Schive II benævner den også kvarterklokken. [532] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 121. [533] Efter Schive II, jfr. Schive V, Rhumann-regest og Cramer I; gengivet hos Marmora Danica T, 1739, p. 115. [534] Indskrifterne oversat af H. D. Schepelern. [535]Jfr. Marmora Danica, op. cit. [536] Jfr. Sæby omstøbte klokker (Hjørring amt). [537] Klokkestøberen rejste til Bjerregrav (note 20). [538] Klokken omtalt og indskriften delvis gengivet hos Hertel I, 2, p. 65f. [539] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 286 og 183 samt Hertel I, 2, p. 58ff. [540] Ved omstøbningen 1817 (note 20) vejede klokken 10 skippd. 2 lispd. 3 pd. [541] Cramer I. [542] Jfr. Hertel II, 1, p. XIV. [543] Note 3. Heri tillige beregnet løn for omstøbningen af nr. †7. [544] For de 360 bogstaver på »den mindre klokke« betaltes 28 rdl. 4 mk. 4 sk (note 3). [545] I, 2, p. 65f. [546] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 290. [547] Indberetning ved F. Uldall 22. dec. 1893, i NM. [548] Note 500, der tillige benævner den »stormklokken« efter Hertel. [549] Jfr. note 17 og LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger f. breve vedk. domk. 1859—90 (C 617.3—5). [550] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger f. breve vedk. domk. 1859—90 (C 617.3—5). [551] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker, p. 135f. [552] Aftryk og indberetning i NM. (note 547). [553] Jfr. Uldall, p. XXII. [554] Denne sene betegnelse må ikke forlede til en forveksling med nr. †4, der ved sin støbning 1651 benævntes kvarterklokken. [555] Note 2, Hertel I, 2, p. 67, jfr. II, 3, p. xi. [556] Det Særlige Kirkesyns arkiv 10. juli 1906, ved tømrermester A. Thomsen (note 85).

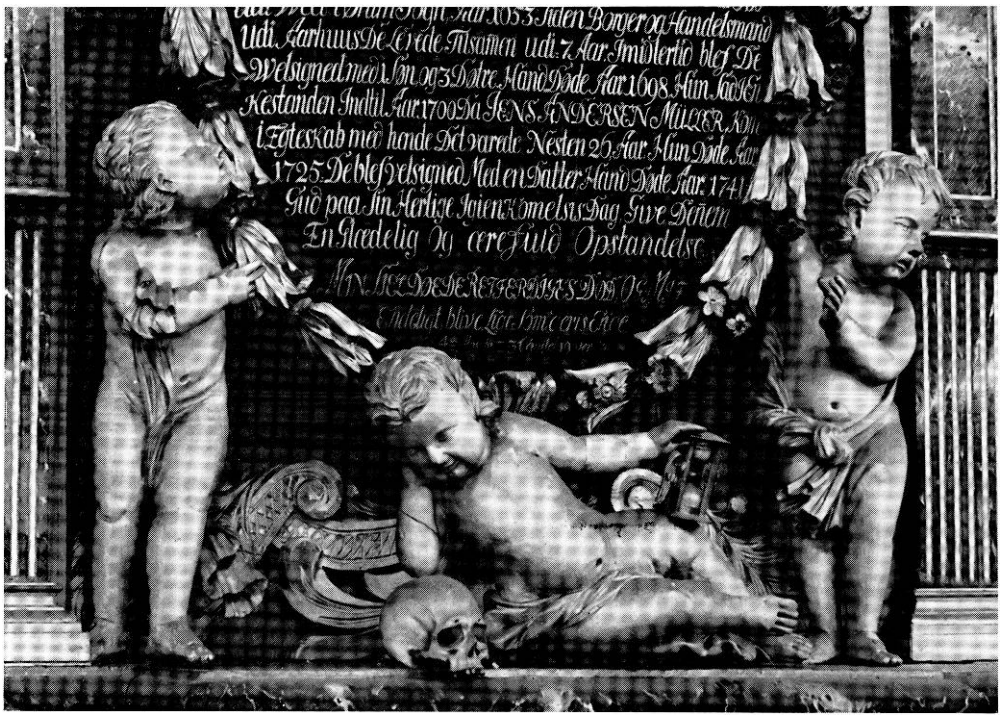
LØSFUND I DOMKIRKEMUSEET M.M. (p. 634—636). [557] Undersøgelse og bestemmelse er foretaget af dr. phil. Tue Gad, Det Kgl. Bibliotek. [558] Firkantede noder til sangen ved gudstjenesten i koret. [559] Kgl. Bild. E don. var. 53, fol. ca. 1319. [560] Bladene blev fundet og aftaget af snedkermester P. Koch Lauritzen, Århus. [561] I en af boldene fandtes rester af »Fyenske Avertissements Tidende« med redaktørens navn, Christen Iversen (1748—1827) (Den GIBy.s protokol, inv. nr. 297: 26). [562] Jfr. Fr. Knudsen: Et Fund i Aarhus Domkirke, i Fortid og Nutid VI, 1926—27, p. 58ff. [563] Inv. nr. 297:26, i alt 21 bolde. [564] Inv. nr. 485/1923, T 16 2-g. [565] LA Vib. Provstearkiver. Århus købstad og Hasle hrd. Synsprot. f. kirker og præstegårde. 1807—54 (C 24.5).

GRAVMINDER

Århus domkirke har som byens hovedkirke i tidens løb ydet begravelsesplads til en stor del af stadens indbyggere. Hvor den jævne mand har måttet lade sig nøje med en plads på den omgivende kirkegård, har den med hensyn til stand, rang eller formue mere fremtrædende borger kunnet erhverve den foretrukne plads inde i selve kirken, hvis gulvareal har været udnyttet til det yderste, jfr. gravplanen 1745 (fig. 150), indtil det 1805 blev forbudt at foretage begravelser her.

De talrige gravminder, bevarede eller forsvundne, hvorlil man har nærmere kendskab, skal som angivet i indledningen p. 13 behandles i følgende afsnit: 1) *Middelalderlige grave,* herunder biskop Peder Vognsens gravmæle, 2) *epitafier* og *mindetavler,* 3) *gravsten* og *gravfliser,* 4) *eftermiddelalderlige kapeller* med tilhørende *krypter, kister* og *kisteplader:* Lindenovs, Ebbesens, Sehesteds, Hutfelds og Marselis', 5) *eftermiddelalderlige krypter* og *murede begravelser* med tilhørende *kister* og *kisteplader,* ordnet efter den rækkefølge, som er benyttet i begravelsesprotokollen fra 1745 (jfr. fig. 150), 6) *kister* og *kisteplader,* uden nærmere stedfæstelse, 7) *gravudstyr* og 8) *kirkegårdsmonumenter.*

Af trykte kilder til afsnittet om gravminder må fremhæves Chr. V. Herteis: Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke, I—II,

L. L. 1964

Fig. 393. Detalje af epitaf nr. 36, 1727, over handelsmand Jens Andersen Milliers hustru Else Olufsdatter. † 1725 (p. 744). *Detail of sepulchral tablet no. 36, 1727, to the merchant Jens Andersen Müller's wife Else Olufsdatter, †1725.*

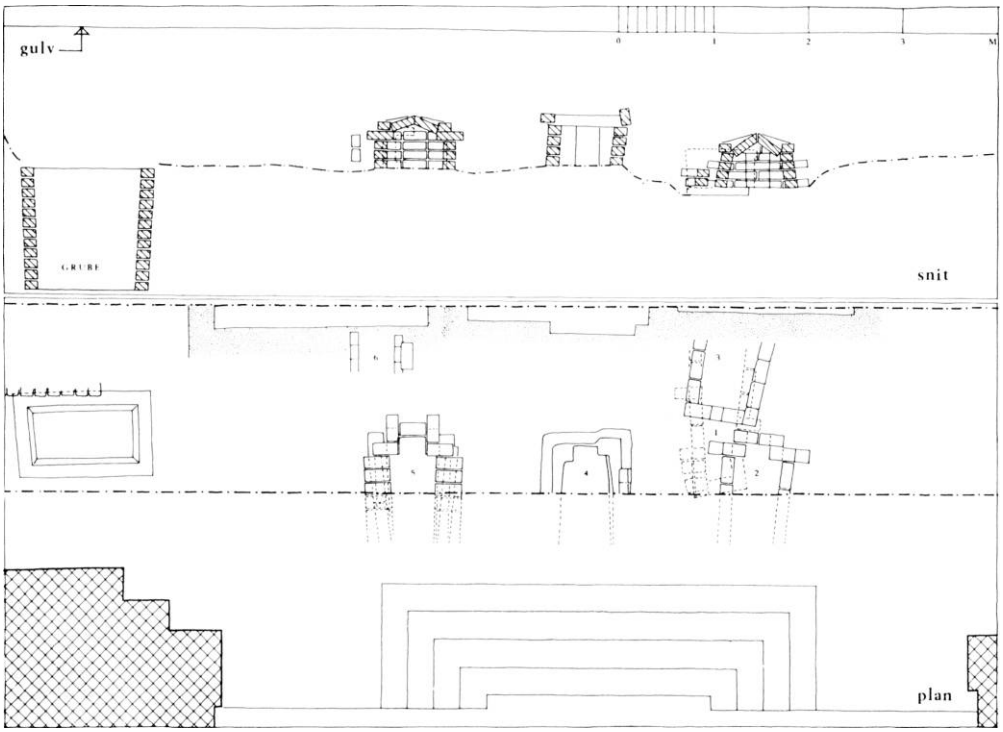

Fig. 394. Snit og plan af den middelalderlige grube og grave nr. 1 5 i korsskæringen, foran kortrappen, 1:80 (p. 655). Efter opmåling, af Joh. Frederiksen 1918 (NM), tegnet af KdeFL 1974.
Section and plan of the mediaeval pit and tombs no. 1 5 at the crossing in front of the chancel steps. From survey, 1:80, by Joh. Frederiksen 11)18 (NM), drawing by KdeFL 1!)74.

1809- 10, J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus, I—II, 1845f. og E. Pontoppidan: Marmora Danica. II, 1741, der bringer en del indskrifter, oftest dog gengivet efter ældre håndskrifter; endelig Chr. Axel Jensen: Danske adelige Gravsten I—II, 1951 -53. Blandt utrykte kilder ud over de almindelige kirkeregnskaber etc. (jfr. arkivalieoversigt p. 37f.) må nævnes en række 16- og 1700-tals håndskrifter, opregnet i arkivalieoversigten (p. 39), der giver den fuldstændige betegnelse for de nedenfor anvendte forkortelser. Et vigtigt supplement, især til adelsgravminderne, bringer antikvaren Søren Abildgaard i sin notebog V, fra 1770 (i Nationalmuseet).

Yderligere personalhistoriske oplysninger kan soges i G. J. T. Thomsens Realregister til Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683—93, trykt i ÅrbÅrhSt. 1932—38, hos J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie, I, 1904 og II, 1911 samt i Aarhus gennem Tiderne, under red. af J. Clausen m.fl. I IV, 1939—41 og Anna Thestrup: Eligerede borgere i Århus 1740—1837, Århus 1964.

Vedrørende principperne for beskrivelsen, gengivelsen af indskrifter og anvendelsen af særlige tegn henvises til p. 12ff., for de anvendte forkortelser til p. 42ff.

MIDDELALDERLIGE GRAVE

Rester af seks middelalderlige, murede grave[1] (fig. 394) blev 1918 fundet i korsskæringen i et bælte op mod kortrappen, begrænset dels af dennes fundament i øst, dels, i vest, af yngre, murede gravkamre (jfr. nr. 28, 33 og 37).

1) Nord for kirkens midtakse, i klump sammen med grav nr. 2 og 3, men under disse, således at fodenden ligger delvis under hovedenden på nr. 2. Trapezformet grundplan. Underste skifte af fodenden og op til tre skifter af søndre langside bevaret. Muret af munkesten (25—26x12—12,8x8,6—8,8 cm) med glatte fuger på indersiden, lidt kalk til bindemiddel og i øvrigt et tyndt kalklag som gulv lagt direkte på jorden. De bevarede lårbensknogler urørte.

2) Placering som nr. 1, men delvis over denne. Trapezformet, med særskilt hovedleje (23 cm bredt indvendig), der tillige er markeret udvendig; skulderbredde 51 cm i gravens højeste del. Af blege munkesten fra grov brænding (25x11,5— 12,5x7,5—9 cm), med udtværet mørtel. Fem skifter bevaret over et fundament af små kampesten; gulvet et tyndt kalklag. Langsidernes øvre skifte forskudt lidt udefter, så der dannes fals for den tagformede afdækning sat af munkesten, skråhugne for begge ender. Over hovedlejet dog 2 x 2 kantstillede, vandret lagte sten. Oversiden strøget med kalkmørtel.

3) Placering som nr. 1 og 2, men oven på den vestre del af nr. 1, delvis dækket af fundamentet til den ene †lektoriepille og i vest afbrudt af et gravkammer (nr. 28). Sandsynligvis rektangulær i grundplan, fodendens indvendige bredde 54 cm, udvendige 84 cm.[2] Af ensartede, røde, ret grove munkesten (28—28,5 x 11,5- 14x8,5—9 cm). Siderne lire skifter høje, ved ydersiden støttet af små kampesten i kalkmørtel forbundet med munkestenene.

4) (Fig. 396). Omtrent i kirkens midtakse, bevaret i 130 cm's længde, målt indvendig. Af type afvigende fra de øvrige grave og antagelig yngst. Uregelmæssigt rektangulær grundplan, indvendig smallest ved skuldrene, herefter udadbuede sider mod midten og med særskilt hovedleje (11,5 cm i øst—vest, 26 cm i nord—syd), der ikke er markeret udvendig. Over et fundament af små kampesten er de fem bevarede skifter bygget af blandet materiale, genanvendte munkesten (27—27,5x12—12,5x8,2—9,8 cm) og formsten, bl.a. en hjørnesten med hulkantprofilering. Øverste skifte danner fals til afdækningen, et trælåg, hvoraf ses spor — sammen med en indvendig træbeklædning — i kalkmørtelen, der er overstrøget munkestenene. I bunden et tykt kalklag. Graven indeholdt skeletdele af ældre mand.

5) (Fig. 395). Syd for kirkens midtakse, omtrent i niveau med nr. 4. Trapezformet, med særskilt, også udvendig markeret hovedleje (31 cm i nord—syd, 21 cm i øst—vest). Bygget overvejende af riflede munkesten (26—27,5 x 13,2 13,5 x 8—9 cm), hvoraf fem skifter bevaret, de tre nedre hovedsagelig af løbere,

P. N. 1918

Fig. 395—39(5. Middelalderlige, murede grave, set ovenfra. 1 korsskæringen. 395. Grav nr. 5. 396. Grav nr. 4 (p. (555). *Mediaeval brick-built tombs, seen from above. At the crossing. 395. Tomb no. 5. 396. Tomb no. 4.*

det fjerde udelukkende af bindere, trukket ud så de danner fals for tagdækningen, der yderligere støttes af et femte skifte løbere lagt uden om tagstenene. Stumpvinklet sadeltag, livis sten er skråhugne på de sider, der vender mod hinanden. Oversiden strøget med kalkmørtel, i gravens bund et tyndt kalklag. Skeletdele fandtes al i hvert fald to personer, begge vistnok mænd.

6) Vest for nr. 5, men lidt sydligere, den vestre del afbrudt af et gravkammer (nr. 37). Kun lidt af langsiderne er bevaret nær fodenden, men sidernes indbyrdes ringe afstand (34,4 cm) tyder på en trapezformet grundplan. Sat af kantstillede munkesten (27—28x13—15x8,8—9 cm) i to skifter, derover et løberskilte, der danner fals for (den manglende) afdækning. I bunden tyndt kalklag.

†*Muret graw,* antagelig for biskop Bo Mogensen, † 1424, jfr. gravsten nr. 4.

Grube[1]*,* muligvis *bengemme* (jfr. fig. 394), middelalderlig, lidt vest for sydøstre korsskæringspille og i samme bælte som de ovenfor omtalte, middelalderlige grave. Den rektangulære grube, med udadskrånende sider, måler i bundfladen 104x48 cm og er bevaret fra den oprindelige bund, af sand, i op til 12 skifter (= 120 cm), i nord kun 9 og i syd 11 skifter, men er afbrudt opadtil. Den er muret af munkesten (27,8—28,5x8 cm), udelukkende løbere i halvsten tykke vægge.

Under oprensningen af gruben 1918 fandtes ingen skeletdele, men dens oprindelige funktion som bengemme forekommer dog sandsynlig ved sammenligning med en tilsvarende opmuring i Sorø kirkes kor; ved undersøgelsen her påvist som benkiste for to personer[3]. Grubens skeletdele kan senere være fjernet i forbindelse med begravelser eller ved gulvomlægninger (jfr. p. 334f. og afsnit om †murede begravelser).

PEDER VOGNSENS GRAVMÆLE

HISTORIK. I højkorets sydøsthjørne, lige øst for døren til søndre koromgang og stødende op til den sydøstligste korpille, står en sarkofag, navnløs og uden udsmykning, først 1830 erkendt som biskop Peder Vognsens, død 1204.

24. august 1830 lod domkirkeinspektionen »den tilsyneladende Sarcophag«[4] åbne, tilskyndet af amatørarkæologen, oberst E. Høegh-Guldberg og foruden denne bl.a. i nærværende af N. L. Høyen. Indtil dette tidspunkt havde man været uvidende om sarkofagens identitet og indhold. Intet af de mange håndskrifter vedrørende domkirken fra 16—1700'rne omtaler bispens grav, og kirkens historiograf, C. V. Hertel, antog, at den alene var anbragt for herpå at sætte alterets tunge malmstager, når sølvstagerne ved højtiderne skulle pryde alterbordet. En grundig undersøgelse af sarkofagen affødte dels en indberetning til kancelliet[5], gengivet i Aarhuus Stiftstidende samme år[6], dels en tegning (fig. 397) af den kyndige oberst[7]. I den murede *sarkofag,* lukket af en sort, poleret *dæksten,* fandtes en lille *blykiste,* hvorpå lå en *blyplade* med bispens gravskrift. I kisten fandtes dele af bispens *skelet* indsvøbt i nogle stykker *tøj* samt nogle træpinde, der dannede et *kors.* De enkelte dele vil blive beskrevet nærmere nedenfor.

Efter undersøgelsen lagdes alt på plads igen, og vestenden, der som den eneste side havde været åbnet, tildækkedes af en jernplade[8]. 1840 foretoges en overmaling[9]. 1855 genåbnedes graven for at muliggøre en undersøgelse af blypladen[10], der 1857 anbragtes i ramme og under glas i et jernskab over graven, således som det var ønsket af Frederik VII. ved et besøg i domkirken fem år tidligere[11].

11. september 1918 foretoges en ny undersøgelse under ledelse af Poul Norlund, kommenteret af Chr. Axel Jensen[12]. Et af undersøgelsens væsentligste formål måtte være så vidt muligt at fastslå tumbaens alder samt det omtrentlige tidspunkt for translationen af bispens levninger fra det oprindelige begravelsessted til den nuværende placering. En redegørelse for dette problemkompleks vil blive bragt nedenfor, efter at der er gjort rede for de enkelte elementer i begravelsen.

BESKRIVELSE. *Sarkofagen* (lig. 398 og 399), der er skævt trapezformet, med den brede ende i vest, måler på de frie sider: 216,5 cm i nord, 81 cm i vest og 59 cm i øst[13]. Den er muret af fem skifter (det ene under gulvhøjde) munkesten[14] (28,5—29,5 cm x 14,5x8,5 cm), hvorover et afretningslag af gule Flensborgsten. De to nederste skifter, der i gravens vestende er kantstillede og anbragt i længderetningen øst—vest, danner såvel fundament som gulvlag for selve tumbaen. Herover er nordsiden opsat i løberskifte, sydsiden af to kantstillede skifter. Vestenden er 1918 atter nymuret. Østenden, der ikke dækkes

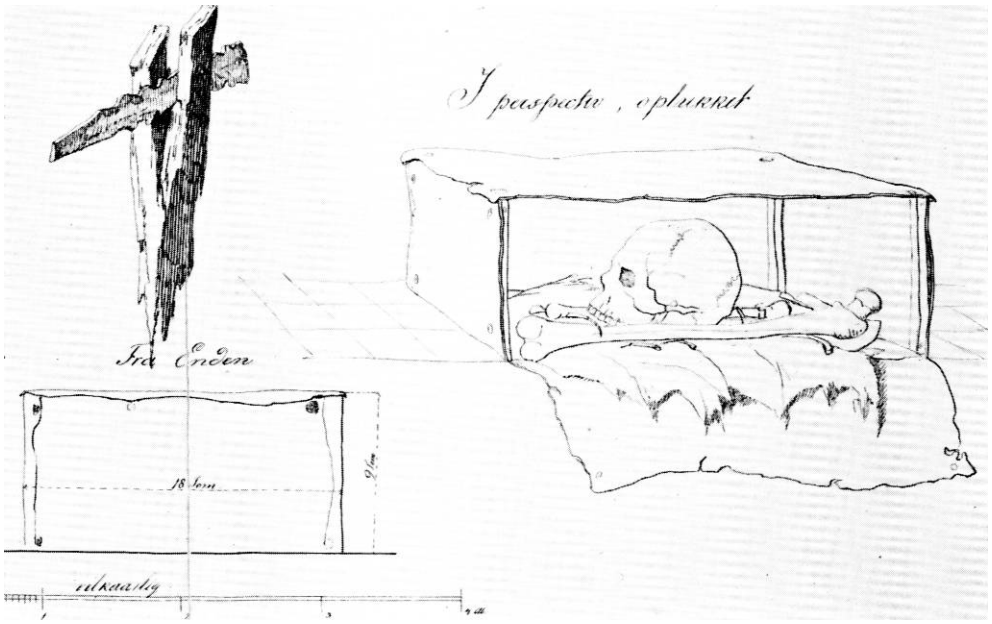

Fig. 397. Biskop Peder Vognsens blykiste med hans knogler på en udbredt tojrest samt et †relikviekors. Udsnit af opmåling og tegning 1830 af oberst E. Høegh-Guldberg. Nationalmuseet (p. 657 ff.). — *Bishop Peder Vognseri's lead coffin containing his bones on a spread-out remnant of cloth as well as a reliquary cross. Detail from survey and drawing, 1830, by Colonel E. Høegh-Guldberg.*

af kalkstenspladen, men har en opmuring i højde med denne, er sat af to sten på højkant og derover to almindelige kantstillede, alle med fladen ind mod graven. Indvendig er graven ved en tværmur bestående af to kantstillede skifter opdelt i et større vestligt rum på 94 era's længde og et mindre østligt, der er 84,5 cm langt. Tværmuren har sandsynligvis tjent til støtte for dækstenen. Såvel anvendelsen af Flensborgsten i afretningslaget som den ensartede mørtel mellem mursten og Flensborgsten viste, at graven delvis havde været ommuret tidligere, antagelig under hovedrestaureringen 1775—76, da gulvet overalt førtes »i linie« netop med anvendelse af nævnte sten (jfr. p. 334f.). Det nedre parti i vest forekom urørt; gulvlaget under graven bestod her af røde gulvfliser, der må formodes at stamme fra det senmiddelalderlige kors oprindelige belægning (jfr. p. 334). Under østenden, ca. 50 cm fra pillen, konstateredes derimod et lag af gule og grønne, glaserede gulvfliser, der må antages at være genanvendte og stamme fra »renæssancetiden«[12]. Gravens anderledes karakter på dette sted kan stamme fra o. 1677, da man opsatte en †alterskranke (jfr. p. 530), som strakte sig tværs over koret og stødte op til Peder Vognsens sarkofag (jfr. plan og snit af koret, planche 4 og 9, fra 1863).

Den polerede, sortgrå *dæksten* af ortoceratitkalk fra Fågelsång i Skåne[15] er trapezformet, 197,5 cm lang, 78—60,5 cm bred og ca. 11 cm tyk med en ca. 5 cm bred øvre affasning. Stenen er brudt i to stykker[16], en tilstand der allerede konstateredes 1830. Den glatte, usmykkede overflade er en del medtaget, øjensynligt på grund at sliddet fra alterstagerne (jfr. ovfr.). Pladen har flere sekundære indridsninger: årstal, initialer og en tegning af en kirkebygning med to pyramidetage og et tårn med løgkuppelspir[17].

Dækpladen har en form, der er sædvanlig for romanske granitgravsten[18], som er rigeligt repræsenteret i Østjylland og endda i selve domkirkens kormur (jfr. afsnit om gravsten). Materialet, den sortgrå ortoceratitkalk, er derimod sjældnere benyttet i denne periode. Tilsyneladende kendes der ingen danske eksempler på gravsten af denne stenart, som imidlertid er anvendt til alterbordsplader i de navnkundige kirker i Fjenneslev (DK Sorø p. 332), Søborg (DK Frederiksborg II, 1128) og Kalundborg[19]. — Det er tankevækkende, at materialet til de ovennævnte dæksten er hentet i et brud, som ligger nær den ærkebiskoppelige gård i Kungsmarken, et par mil øst for Lund.

Blykisten (fig. 397 og 400) fandtes såvel 1918 som 1830 i sarkofagens større rum mod vest. Langsiderne måler 69—70 cm, enderne 46—57 cm, mens højden er ca. 24 cm. Kisten er tildannet af een bundplade, der for enderne er ombukket til gavlstykker; de to langsider er loddet til bunden, mens lågpladen er bukket lidt ned omkring siderne og i øvrigt har været fastholdt af et ca. 10 cm bredt

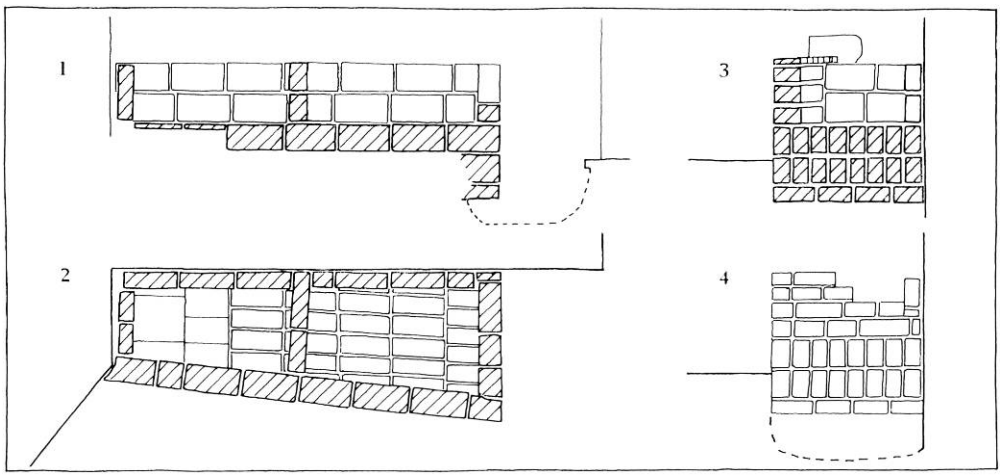
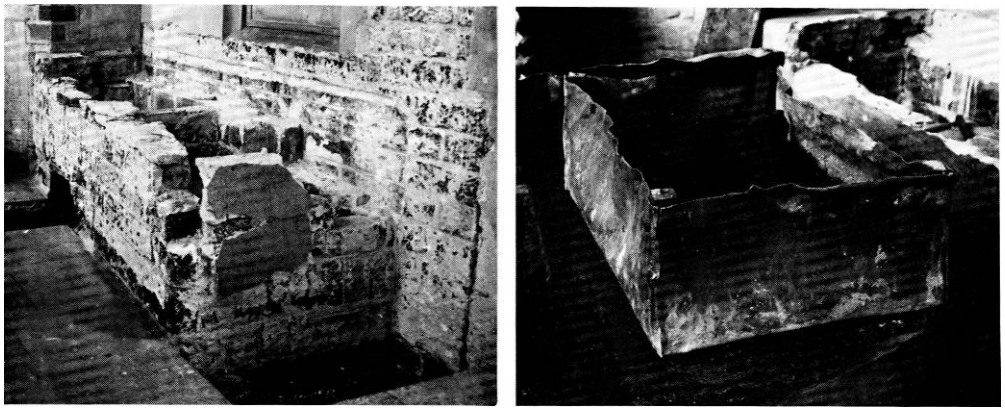

Fig. 398. Plan og snit af biskop Peder Vognsens grav. 1. Langsnit, set mod syd. *2.* Vandret snit. 3. Tværsnit inden for vestenden, set mod ost. 4. Opstalt af vestenden. Tegnet af KdeFL 1973 efter opmåling af Joh. Frederiksen 1918, 1:40 (NM). *Plan and section of Bishop Peder Vognsen's tomb. 1. Longitudinal section, seen facing south. 2. Horizontal section. 3. Cross section through the west end, seen facing east. 4. Elevation of west end. Drawing bg KdeFL 1973 after survey, 1:40, by Joh. Frederiksen 1918 (NM).*

P. N. 1918

Fig. 399—400. Biskop Peder Vognsens gravmæle. 399. Sarkofagen (p. (157). 400. Blykisten (p. 659). — *Bishop Peder Vognsen's sepulchral monument. 399. Sarcophagus during investigation 1918.400. Lead coffin.*

bånd i lågets længderetning midtpå, og hvoraf ses spor på undersiden, der måske oprindelig har været kistens overside. Båndet har været fæstnet med fem nagler, og sådanne eller mærker heraf lindes tillige i kistens hjørner samt foroven på siderne, antagelig beregnet til en afstivning indvendig. De bevarede nagler går nu gennem lire hjørnestivere af blødt træ, der ifølge undersøgeren ikke kan være ældre end 1830, men som antagelig har afløst nogle tilsvarende, der ses på Høegh-Guldbergs tegning (fig. 397).

Blykisten[20], der tjener som ossuarium (o: bengemme) for bispens levninger (jfr. ndf.), stammer rimeligvis fra translationstidspunktet. Den oprindelige kiste, der formodentlig efter vanlig skik har hall legemsstørrelse, har da været gået til grunde, ligesom det må antages, at kun en del af bispens skelet har været skikket til en flytning.

Blypladen (lig. 401-2) med bispens gravskrift fra 1204 lå 1830 oven på blykisten, revnet i to stykker langs en af de linier, der er trukket for at skille bogstavrækkerne, men i øvrigt »næsten aldeles ubeskadiget«[21]. Den måler ca. 40,3 X ca. 53,5 cm, er 1,5—2 mm tyk og bærer en indskrift med romanske majuskler (ca. 2,8—4 cm høje[22]) i ni linier på forsiden og to foroven på bagsiden, afgrænset af vandrette rammelinier. (På forsiden:) »Anno: incarnationis. domini / millesimo. dvcentesi/mo. qvarto. anno regni. / regis. Wademari(l) secvn/do. c. littera. dominicali / post, bissextvm. '"diction[e]: octo/gesima: septima: epactis: dec./[e]m. et septem: lvna: septima: ter/cio. ydvs: aprilis: obiit: petrvs filivs: / (på bagsiden:) wagens: arvsiensis : episc/opvs:« (»Ar 1204 for Herrens menneskevorden i kong Valdemars andet regeringsår[23], søndagsbogstav C efter skuddagen, i den syvende indiktion (efter) den 80. (cyklus)[24], epakterne 17, 7 dage efter nymåne, den 11. april døde Peder, søn af Vagn, biskop af Århus«)[25].

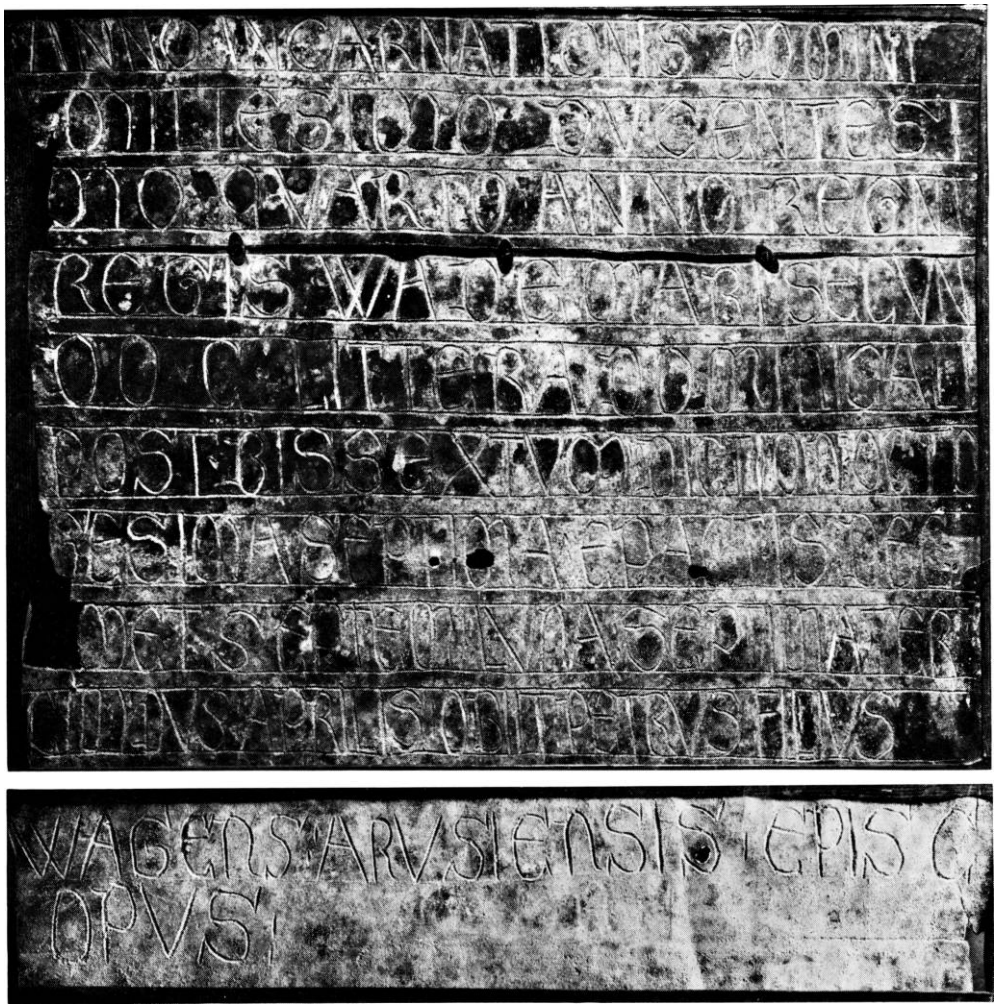

Fig. 401—402. Blyplade med gravskrift over biskop Peder Vognsen. † 1204. 401. Forsiden. 402. Det ovre stykke af bagsiden (p. 660). — *Lead plate with epitaph to Bishop Peder Vognsen, † 1204. 401. Front. 402. The upper part of the back.*

Blypladen, hvis ægthed bekræftes både af indskriftens indhold og ved dens epigrafiske udformning[26], har rimeligvis ligget i den oprindelige grav, men er sammen med bispens levninger blevet overflyttet til den nye begravelse. Pladen passer ind i rækken af blyplader med indskrifter over fyrster og højgejstlige, repræsenteret i kirkerne i Ringsted, Sorø, Ribe og Løgumkloster[27], og følger hermed en skik, hvis nærmeste forbilleder utvivlsomt skal søges hos vore naboer mod syd[28].

De bevarede *skeletdele* blev ved undersøgelsen 1830 fundet indsvøbt i et »Klædemon«. Benene var lagt »i en vis Orden« med hovedet i midten (jfr. fig.

Fr. C. C. Hansen 1918

Fig. 403—404. Biskop Peder Vognsens kranium (p. 662). —*Bishop Peder Vognsen's cranium.*

397) og var endnu »vel conserverede«. 1918 foretoges en undersøgelse på stedet af prosektor Gregersen, der konstaterede, at »hovedbenene« var til stede, dog manglede især en del ribben, hvirvler, mellemfods- og mellemhåndsben, fingre og tæer[29]. Efter prosektorens skøn tydede knoglerne på en slank skikkelse.

*Biskop Peder Vognsens kranium** (lig. 103—404) blev i 1918 undersøgt af professor, dr. med. Fr. C. C. Hansen, der som konklusion af sin undersøgelse har givet følgende korte redegørelse[30]:

»Kraniet er brunfarvet, hist og her med mørkere partier. Midt i pandebenet findes et stykke sort tekstil med enkelte sorte silketråde i. Suturerne er åbne. Af tænderne i overmunden mangler to venstre fortænder og venstre hjørnetand. Tænderne er ret velbevarede, men slidt ganske plane. Næsen er kort og bred. Kraniets højre side er noget søndret, således at øverste del af tindingebenet mangler. Et par flade fordybninger i venstre isseben kan måske tydes som spor af ydre vold, forvoldt efter døden, idet det kunne se ud, som om disse afskrabninger er fremkaldt af spidse genstande (søm?). Underkæben er bred og kraftig med alle tænder velbevaret. Kraniets kapacitet er målt til 1625 cm^3«.

Af professor Fr. C. C. Hansens noter fremgår i øvrigt, at han har fundet kraniet ret stort, kraftigt bygget, med markerede træk og kraftige muskelspor. Endvidere at kæbepartiet har været stærkt udviklet og noget fremstående.

* Afsnittet er forfattet af overlæge, dr. med. J. Balslev Jørgensen, Universitetets anthropologiske laboratorium.

Tænderne har været store og kraftige uden spor af caries, men med betydeligt slid. Alderen er bedømt til ca. 45 år på basis af de åbne kraniesømme og det ret kraftige tandslid. At det drejer sig om et mandskranium fremgår af de kraftige øjenbrynsbuer og muskelspor samt kraniets størrelse og robusticitet.

Ved undersøgelsen i 1918 blev der taget et antal fotografier af kraniet. En sammenligning i dag mellem fotografierne og professor Fr. C. C. Hansens beretning viser god overensstemmelse og kan ikke føje noget til hans redegørelse. Der er taget et antal kraniemål[31], kapaciteten er som anført målt til 1625 cm^3, hvilket er over middel. Den største længde er målt til 184 mm og den storste bredde til 143 mm, hvilket giver en længde/bredde-index på 77,8.

Bedømmer man i dag kraniet efter billederne og de anførte mål, kan man sige at typen svarer ganske godt til den menneskетype, der almindeligvis fandtes i Danmark i middelalderen. Der er ikke racemæssige eller familiære særpræg.

De **tøjrester,* man 1830 fandt svøbt omkring bispens knogler (jfr. lig. 397), blev 1918 udtaget af blykisten til konservering og nærmere bestemmelse[32]. En nykonservering og væveteknisk undersøgelse er 1969ff. foretaget af Else Østergaard og Ole Schmidt, Nationalmuseets konserveringsanstalt[33]. Alle tøjresterne er nu i Nationalmuseet[34].

Der er bevaret fragmenter af tre forskellige stoffer, der må formodes at stamme fra: 1) bispens liturgiske klædning, 2) dragtens mellemloer samt 3) det egentlige foer. 1) To større stykker: a) 75x65 cm, b) 43x60 cm og c) fire mindre samt nogle stumper, i dårlig bevaringstilstand, mønsteret utydeligt, silken og guldet næsten forsvundet og farven svækket. Det drejer sig om et *silkestof* (fig. 406), »guldindvirket samitum«, af (nær)orientalsk oprindelse[35], antagelig fra 12. århundrede, med elfenbensfarvet bund og islæt af membranguld og rød silke. Mønsteret (fig. 405) er i stoffets længderetning opdelt i ca. 9 cm brede striber, hver med en lodret række af skiftevis løve og fugl, den sidste med ranke bag ved ryggen; løver og fugle er anbragt således, at de danner ensartede, vandrette rækker. Mønsteret er udført i en teknik[36], hvorved, på retsiden, løven tegner sig rød på lys baggrund, mens fugl og bladranke står lys på rød baggrund, på vrangsiden omvendt. - Stykkerne a og b og en af de små stumper fra c har uregelmæssigt, 1,5- 3 cm brede, ombukkede kanter, b desuden en ægkant. 2) På vrangsiden af ovennævnte tøjstykker (jfr. noteillustration) fandtes pletvis rester af et lærredsvævet, antagelig blåfarvet hørstof[37], som muligvis har udgjort et *mellemfoer,* idet stoffet enkelte steder følger det guldindvirkede stof ind i dets ombøjninger. 3) Et lille, rektangulært stykke, 9x5 cm, af ensfarvet, rød silkevævning, »samitum«[38], har muligvis været en del af dragtens egentlige loer.

Forsvundet er en 21 cm lang *snor* (jfr. lig. 405), der ifølge indberetningen 1918 var dannet af et oprullet, 1 cm bredt silkebånd med indvævet guldtråd;

Fig. 405. Detalje af silkestof fra biskop Peder Yogiisens blykiste. Retsiden. Tegning af Bodil Muller 1918 (NM) (p. 663). *Detail of silken material from Bishop Peder Vognsen's lead coffin. The right side. Drawing by Bodil Müller 1918 (NM).*

snorens ene ende var på et 3 cm langt stykke ikke sammentvundet, men udbredt således at et geometrisk mønster kunne ses.

I blykistens ende fandt man 1830 en kløftet pind med et tværstykke i[39], formodentlig et *†relikvie* (lig. 397), hvorom der hurtigt opstod den formodning[40], at det skulle være et stykke af Kristi kors, skænket bispen af paven. Det genfandtes ikke ved åbningen 1918.

OVERSIGT. Biskop Peder Vognsen må, som domkirkens egentlige stifter, formodes oprindelig at være gravsat i det romanske kors midtakse foran højaltret, på et tidspunkt da kirken endnu delvis var under opførelse, men dog i funktion (jfr. p. 64 og 137ff.)[41]. 1 forbindelse med korets udvidelse i sidste halvdel af 1400-årene (jfr. p. 219) har man da måttet foretage en overflytning af bispens levninger til det nye kor[42], hvor man har placeret sarkofagen op mod den nyopførte skrankemur (p. 274), men dog inden denne blev kalket[43]. Såvel sarkofagens opbygning som anbringelse på det senmiddelalderlige gulvlag taler foren translation på dette tidspunkt. Opmuringen af sarkofagen har øjensynligt måttet rette sig efter dækstenens trapezoide form. Den sortgrå plade har sandsynligvis tjent som dæksten for bispens oprindelige grav, og omend materialevalget er usædvanligt, kender man dog eksempler på anvendelsen heraf — omend med anden funktion — også i denne periode. Hvis man i en senere tid skulle have placeret en ny gravplade over sarkofagen, ville man i 1400-årenes

Fig. 40G. Detalje af silkestof fra biskop Peder Vognsens (†1204) blykiste. Vrangsiden (jfr. lig. 405) (p. 663). — *Detail of silken material from the lead coffin of Bishop Peder Vognsen († 1204). Reverse side.*

slutning rimeligvis som stenemne have foretrukket den gotlandske kalksten, der lindes anvendt til gravstenene over bisperne Jens Iversen Lange († 1482), Ejler Madsen Bølle († 1501) og Niels Clausen († 1531) rn.fl. Formen ville da også snarest have været rektangulær. En overflytning i 1500-årenes slutning i forbindelse med indretningen af adelige gravkrypter i koret forekommer heller ikke sandsynlig. Man ville da næppe have anvendt en så tyk dækplade, men snarere en tyndere, ligeledes rektangulær, med et andet profil, svarende til de mange adelige gravsten, der ses i kirken, ligesom man i denne antikvarisk interesserede periode nok ville have forsynet stenen med navn og indskrift. Et kendskab til sarkofagens identitet ville da formentlig også have ytret sig i en levende tradition, der ville have fundet udtryk i 16- og 1700-årenes håndskrifter.

Fig. 407. Mindetavle nr. 1, 1572, over medlemmer af familien Worm (jfr. fig. 408). Fløjene lukket (p. 070). *Memorial tablet no. 1, 1572, to members of the Worm family. With panets closed.*

EPITAFIER OG MINDETAVLER

Domkirken synes i hovedsagen at have bevaret de epitafier, der i tidens løb er blevet opsat på dens mure, og som allerede opregnes hos Hertel 1810 og Schytte 1835.

Lokale håndværkere[44] har af og til foretaget mindre reparationer, ofte i tilknytning til generelle farveistandsættelser af inventaret (jfr. p. 484). 1828 30 forsøgte en såkaldt kgl. priviligeret gipsarbejder, Bompie Dinelli, at få overdraget istandsættelsesarbejder på forskellige epitafier[9], men måtte rejse[45], da kvaliteten af hans forsøg kritiseredes[8].

Ved hovedrestaureringen 1867—71 under arkitekt V. Th. Walther blev, såvidt det var muligt, alle epitafier restaureret af billedhugger W. M. Fjeldskov, med hjælp af billedskærer A. Petersen og kunstmaler N. Fristrup[46]. De få dele, der ikke skønnedes restaureringsværdige, opbevaredes afsides i kirken. I forbindelse med restaureringen omplaceredes hovedparten af epitafierne og anbragtes på steder, hvor de ikke skulle »virke forstyrrende« på kirkens arkitektur, en idé som allerede arkitekt N. S. Nebelong var gået

L. L. 1968

Fig. 408. Mindetavle nr. 1, 1572, over medlemmer af familien Worm (p. 667). *Memorial tablet no. 1, 1572, to members of the Worm family.*

ind for i sin restaureringsplan fra 1863[4B] (jfr. p. 321f.). 1880ff. genoptog Fjeldskov og Fristrup restaureringerne, indledt med det store Marselis-gravmæle og efterfulgt af de mindre stenepitafier i landemodesalen[47]. Epitafiernes malerier og indskrifter blev 1882 udbedret og opmalet med nye farver af F. Hansen og R. Christiansen, der flittigt har signeret deres arbejder[48].

En mere arkæologisk restaurering er 1961ff. på foranledning af kirkeværgen E. Hammer Sørensen iværksat af billedhuggerne C. Baumbach og Vitus Nielsen og kirkemaler G. N. Kristiansen.

1) (Fig. 407- 408). 1572, over medlemmer af familien Worm, der rimeligvis har ladet tavlen udføre i Nederlandene. Trefløjet tavle (triptych) af træ, af form som en senmiddelalderlig alter- eller mindetavle[49], men med rent protestantisk indhold. Storfeltet (103x70 cm) har profileret ramme med svungen,

brudt overkant. Hængestykkets rektangulære skriftfelt indrammes af volutknægte, til siderne med grotesker: satyrer, forneden med akantusblade liankerende løvemaske.

Tavlen[50] er sortmalet, med forgyldte rosetter og profillister inderst omkring storfeltet, men med malede profiler på fløjene. I storfeltet oliemaleri på krideret træ, forestillende dommedag hvorunder den knælende og bedende Wormske familie. Kristus, under duen, velsignende og med korset i armen, sidder med det ene ben støttet til verdenskuglen. I de omgivende skyer, med basunengle, to rækker rødklædte apostle, der i spidsen har Maria og Johannes som menneskenes forbedere. Nedenunder rækker de døde armene op mod frelsen, og i billedets ene side fører en engel de retfærdige mod himlen, mens en djævel til den anden side støder de usalige ned i helvede gennem en revne i jorden; nederst to sammenknugede uretfærdige.

Herunder er familiegruppens[51] to køn adskilt på traditionel vis; her af det Wormske våben (jfr. lig. 323), i 1.° rød løve og grågrønne rektangelfelter på gylden bund, i 2.° grønt træ på gråhvid bund. Til den ene side knæler to ensklædte kvinder, en ældre og en yngre, i guldknappede kjoler under sorte slag med hvide kraver og sorte baretter. Foran dem en lille, lyslokket pige, sortklædt som de andre. I den anden gruppe, over for den ældre kvinde og måske sammen at betragte som familiens overhoveder, de på hængestykkets tavle førstnævnte, Steven Worm og hustru. Han er ældre, skægget og med hvid, kruset krave over sort. Bag ham ses de to gejstlige, Didric og Jacob Worm, i hvide kapper over sorte dragter og med hvide, krusede kraver, den forreste tillige med fornemt, gråt pelsværk bredt over armene. De tre mænd bagved, med hvide kraver som de førnævnte, er antagelig de yngre brødre. De to forreste mænd i billedets venstre side adskiller sig såvel i klædedragt (bredere pibekraver) som i udførelse (mørkere i farveholdningen, anden ansigtstegning) fra de øvrige, og er måske påmalet senere (jfr. ndf.). Baggrunden for den religiøse scene er gulbrun; i forgrunden ses spredte grønne træer og buske mod det brunlige jordsmon.

På fløjenes indersider er malet små, hvide rosetter og ranker, der adskiller de opmalede religiøse indskrifter (hvid fraktur med gyldne initialer samt gyldne versaler i skriftstedhenvisningerne), der har nøje relation til dommedagsbilledet, og som tillige suppleres af de gyldne versalindskrifter på storfeltets ramme. Foroven her: »Veniet hora i(n) qva o(mn)es qvi i(n) monvme(n)tis sv(n)t avdie(n)t voce(m) filii dei. Joha(nnes).6« (»den time skal komme, på hvilken alle de, som er i gravene, skulle høre Guds søns røst« [Joh. 5,28]). Forneden: »Domine ne intres i(n) ivditivm cvm servo tvo. Psal. 145« (»Herre, gå ikke i rette med din tjener.« Salme [143,2]). På nordre fløj: »Math. 26. Verientamen [fejl for verumtamen] dico vobis« etc. (»dog jeg siger eder« etc. [Math. 26,64]).

L.L. 1964

Fig. 409. Mindetavle nr. 1. 1572 (jfr. fig. 408). Detalje af søndre fløjmaleri (p. 669). — *Memorial tablet no. 1, 1572 (cf. fig. 408). Detail of south panel painting.*

»Math. 19. Amen dico vobis« etc. (»sandelig siger jeg eder« etc. [Math. 19,28]). — »Math. 25. Venite benedicti patris mei« etc. (»kommer hid, I min Faders velsignede« etc. [Math. 25,34]). — »Lvce 21. Suspicite et attollite capita vestra« etc. (»oplofter eders hoveder« etc. [Lukas 21,28]). — På søndre fløj: »Acts 10. Jesus Christus est o(m)nium d(omi)n(u)s« etc. (»Jesus Kristus er alles herre« etc. [Apostlenes gerninger 10,42]).— »1. Thess 4. Ipse d(omi)n(u)s« etc. (»thi Herren selv« etc. [1. Thess. 4,16]). —- »Math. 25. Discedite a me maledicti« etc. (»går bort fra mig I forbandede« etc. [Math. 25,41]). — »Apocal. 6. Et dicent montibus et petris« etc. (»og de siger til bjergene og klipperne« etc. [Joh.s åbenbar. 6,16]). Under skriftstederne er på begge fløje malet en hensovet i to skikkelser — i overensstemmelse med vesteuropæisk tradition[52] — i nord som død i ligklæder, udstrakt på en rødlig måtte, i syd som delvis skelet i en brun kiste (lig. 409), begge steder begrædt af to sortklædte personer i hver sin arkade, der åbner sig ud mod det frie. Til det første motiv hører indskriften: »Cunctis mortalib(us) est ista moriendi imposita co(n)ditio, no(n) licet nolle, quod o(m)nipotens sanxit ineuitabile« (»alle dødelige er underkastet det vilkår at skulle dø, og de kan ikke undlade at ville, hvad den almægtige har bestemt uundgåeligt«). Til det andet: »Post homine(m) vermis, post vermera fetor et horror. Sic in no(n) ho(m)i(n)em vertitur omnis homo« (»efter mennesket ormen, efter ormen stank og gru[53]. Således forvandles hvert menneske til noget ikke-menneskeligt«). Over disse indskrifter er ganske småt malet årstallet »a(nn)o 1572«.

Hængestykket er stærkt blåt stafferet, med forgyldte detaljer; satyrkroppe og maske brune. Skrifttavlen har grå ramme og hvid fraktur:

»Anno 1567 den 3. Julij sterff Steuen Woerm.
Anno 1592 den 1(3. mart. sterff Anna Woerms sijn huisfrou.
Anno 1607 den 24. Avril sterff Mett Woerms oer dochter.
Anno 1584 den 14. non. sterff Meistr. Derrick Woerm Past. vn(d) Cano. loe Ellst.
A(nn)o 1581 den 1. mai. sterff h Jacop Woerm Past toe Velp.
Anno 1(301 den 21. ocht. sterff Johan Woerm.
Anno 1566 den 19. Nouemb. sterff Henrick Woerm.
Anno 1524 [fejlopmalet for 1574] den 30. Meert sterff Hermen Woerm.
Anno 1565 den 25. Mey sterff Wyllem Woerm.
Anno 1(322 den 24. sep. sterff Euerdt Woerm.
Eccles. 38. persona.« [Ecclesiasticus 38,23].

På tavlens nedre ramme det tilhørende citat: »Mernor esto iudicij mei: sic emerit [fejlopmalet af enim erit] et [tuum; mangler] mihi heri, et [tibi] hodie« (»husk min dom: således bliver nemlig også din: mig i går og dig i dag«).

På fløjenes bagsider (fig. 407), er malet to cirkelfelter med brunskyggede profiler, hvori Worms våbner, løven og træet, på hvid baggrund. Herover et virtuost slynget, lysbrunt skriftbånd hvorpå sortmalede minuskier med rødt initial: »Memorare nouissima tua o homo, et in æternum non peccabis. Eccle. 7.« (»husk din yderste dag, oh menneske, så skal du ikke synde til evigheden«. [Ecclesiasticus 7,40]).

Den nederlandske tavle, måske hentet fra familiens hjemby Arnhem i provinsen Gelderland, hvor også de to navngivne gejstlige virkede, henholdsvis i Elst og Velp[54], har muligvis i Århus fået tilmalet de to ovennævnte yngre brødre, eventuelt udført af maleren Lauritz Andersen, der var virksom i Ribe og Århus omkring 1600[55].

Ophængt på vestsiden af 3. vestligste midtskibspille i syd, nær Wormernes †murede begravelse, hvor den blev afskrevet 1770 af Søren Abildgaard.

2) (Fig. 410—413). 1576, over Erik Podebusk og Sidsel Oxe, opmuret som vægtavle med anvendelse af alabastfigurer og -detaljer samt kalkstenstavle, fra et gravmæle oprindelig bestemt som fritstående tumba.

På skrifttavlen, med reliefversaler: Erick Podbvsk til Bidstrvp, sal. hr. Iørgen Podbvkis(I) ridders søn, Frederich II.s høvidsmand på Aalborrig slot, kgl. maj.s fortroede råd, død på sin gård Bidstrvp 12. okt. 1573 og begravet her 13. dec. Desligeste ligger herunder hans hustru, fru Sitzelle Oxse, sal. hr. Iahan Oxis til Nielstrvp ridders datter, »oc lod hvn bekoste oc giøre dette sepvltyr Ao. 1576«; død <1593>, (jfr. (†) stoleværk, p. 565f.).

Det ændrede og sammenstykkede, men alligevel fornemme gravmæle — af en lidt senere eftertid (1607)[56] karakteriseret som »et skønt, hvidt alabaster

Fig. 410. Epitaf nr. 2, 1576, over Erik Podebusk og Sidsel Oxe (p. 670). — *Sepulchral tablet no. 2, 1576, to captain of the Royal castle of Ålborg, Erik Podebusk and Sidsel Oxe.*

Fig. 411. Epitaf nr. *2,* 1576 (jfr. fig. 410). Detalje af Erik Podebusks gravstatue (p. 673). — *Sepulchral tablet no. 2, 1576 (cf. fig. 410). Detail from Erik Podebusk's effigy.*

monument« — domineres af de to portrætstatuer (ca. 187—191 cm) af det afdøde ægtepar, der i lighed med andre hjemlige tumbafigurer er fremstillet liggende med åbne øjne på et tæppe, der er rullet op om en hovedpølle. Mens kvinden i sin enkedragt med salmebog og pose under hænderne har indtaget tumbafigurens vanlige stilling, synes denne ikke konsekvent fulgt for rid-

Fig. 412. Epitaf nr. 2, 1576 (jfr. fig. 410). Detalje af postamentet (p. 673). - *Sepulchral tablet no. 2, 1576 (cf. fig. 410). Detail of pedestal.*

derens vedkommende. Klædt i fornemt ciseleret rustning (fig. 411) forekommer han med sine skrævende ben foran det skråt nedhængende sværd og hænderne i siderne snarere at stå oprejst, et indtryk, der underbygges af stridshandskernes placering nederst ved benene og af den lille, stående hjelm med narremaske. Mellem ægteparrets hoveder et ca. 57 cm højt krucifiks, af en type, der genfindes i samme position på flere jyske gravsten[57].

Fire alabastfigurer (ca. 57 cm høje) af evangelisterne siddende med (og delvis på) deres tegn, er dels anbragt ved ægteparrets fødder (Markus og Lukas), dels på plinter (Matthæus og Johannes) over den profilerede trekantgavl, der krones af anonym dydefigur og flankeres af liggende lover; i frontonen Gudfader. Under gesimsen konsoller med løvemaske og diademhoved, der ligeledes pryder fodfeltets to ens, i siderne forhuggede kartouchetavler med kvindemaske og årstallet 1576 (fig. 412). Tavlerne adskilles og flankeres af kraftige puttokaryatider, den ene støttende sit volutkapitæl. Tilsvarende putti (den østre dog helt af gips) flankerer kalkstensskrifttavlen. Som en frise på vægtavlen er anbragt en række aneskjolde af alabast, i alt 10, en sørgelig rest af de oprindelig 2x 16, der o. 1750[58] (fig. 413) endnu prydede monumentets sider og udfyldte mellemrummet mellem de døde, hvorfra også ridderens store hjelm senere er forsvundet. De ret store kvindehoveder, der på tegningen ses på hver

side af skrifttavlen, har antagelig hørt til de af Hertel[59] omtalte zirater, der på hans tid enten var nedfaldne eller afbrudt med vold, »af overtroisk Begjerlighed formodentlig, efter Kirke-Alabaster til huuslig Anvendelse«. Eftertiden[60] har søgt at bøde på skaderne ved mange og dårlige gipsreparationer, specielt af figurernes ekstremiteter[61].

Den murede og pudsede vægtavle står med sin gråsorte marmorering som en fattig imitation af den sorte marmor og kalksten, der som kontrast til den hvidgule alabast almindeligvis er et af den nederlandske renæssances maleriske virkemidler, fremhævet af lidt forgyldning på bogstaver, figurdetaljer og heraldisk ornamentik.

Gravmælet, der antagelig har været bestilt kort efter Erik Podebusks død 1573[62], har, som allerede påvist af Fr. Beckett[63], været bestemt som en fritstående tumba, formodentlig i lighed med den 1569 udførte over Erik Lange og Abel Skeel i Hunderup ved Ribe. Portrætstatuen af Sidsel Oxe, alabasttavlerne og i hvert fald nogle af drengefigurerne har antagelig været beregnet til tumbaen, mens ridderen under arbejdet synes ændret i overensstemmelse med monumentets omdannelse til vægtavle. Knapt færdigt 1576 har gravmælet da hort til den gruppe fornemme adelsbegravelser, der var faldet kongen i øjnene, og som derfor enten måtte fjernes, ombygges eller ændres under plantegningen ifølge kongebrev af 3. april 1576, gentaget i Kalundborgrecessen 21. nov. samme år. De heri indeholdte bestemmelser satte grænser for adelens pragtudfoldelse, navnlig med hensyn til jordefærd og gravmæler, hvilket især kom til at gå ud over den mægtige adelsfamilie Oxe[64].

Et af disse monumenter, over Otto Rud, var bestilt af enken, Pernille Oxe, hos en stenhugger i København, som af Chr. Axel Jensen er benævnt Københavns alabastmester. I dette værksted er udført en række andre arbejder, hvoriblandt Anna Hardenbergs vægtavle 1575 over Oluf Mouridsen Krognos i Ringsted kirke (DK. Sorø I, 170) og altertavlen i Lund domkirke[65], doneret 1577 af rigskansler Eiler Grubbe, hvilke monumenter viser overensstemmelser med Podebusk-tavlen, både med hensyn til forlæg og udførelse. De for dette værksted karakteristiske træk genfindes tillige på et himmelfartsrelief, et krucifiks og to figurer af Petrus og Paulus, alt af alabast, der sammen med andre skæringer og malerier danner et konglomerat af en altertavle i Rosenkrantzernes kirke i Hornslet, Randers amt. Bag på relieffet er indridset årstallet 1574, hvilket markerer værkstedets ældst daterede arbejde[66].

Podebusk-epitafiet er opsat i højkorets sydside, vest for østligste korpille, mod korskrankemuren og dennes forhøjelse her.

3) (Fig. 414). 1584. Magister Terkel (Torkil) og Peter Abildgaard (»Torchillus« og »Petrus Pomarius«), brødre og vikarer i Århus. »Af dem begravedes sidstnævnte år 1556 på nærværende sted, førstnævnte — efter at han i over 34 år

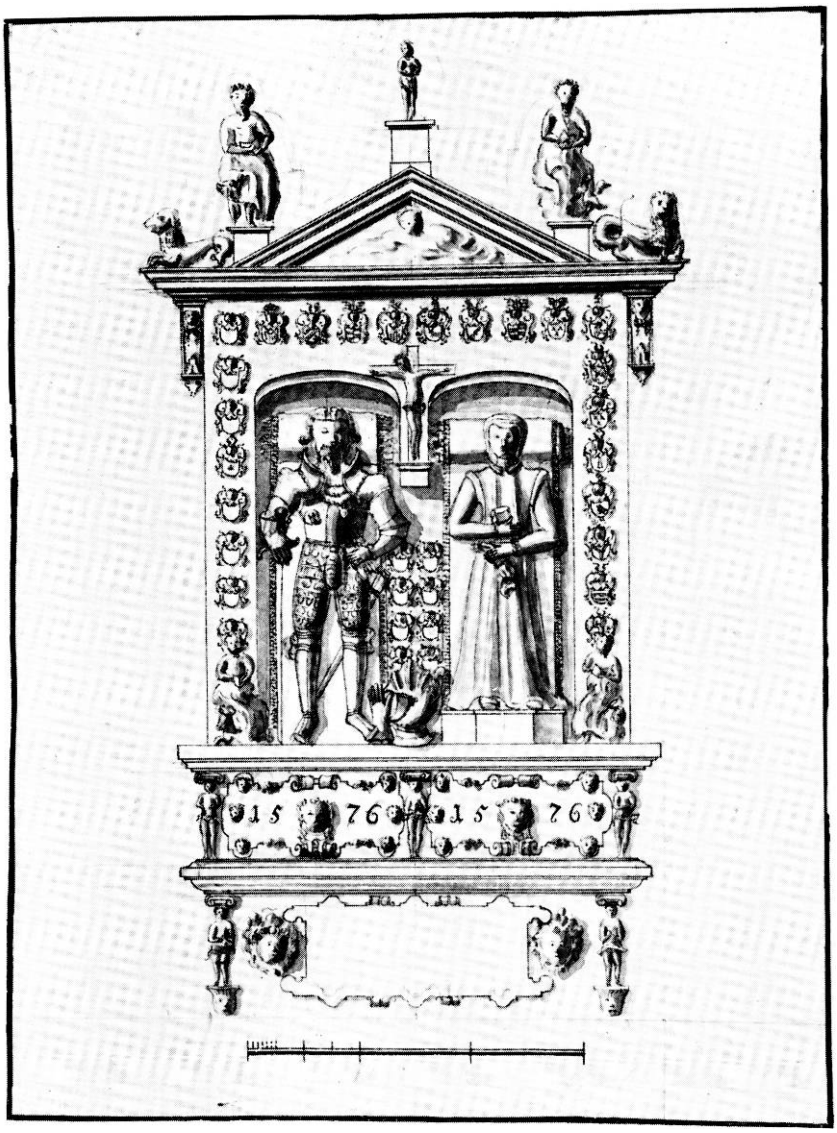

Fig. 413. Epitaf nr. 2, 1576 (jfr. fig. 410) over Erik Podebusk og Sidsel Oxe. Tegning o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.) (p. 673). — *Sepulchral tablet no. 2, 1576 (cf. fig. 410) to Erik Podebusk and Sidsel Oxe. Drawing c. 1750 in the Thott manuscript 144S, 4° (Royal Library).*

trofast havde tjent Guds kirke og vor skole i sin alders 65. år, i året 1557 efter Kristi fødsel, d. 5. august, sammen med sin dydsirede hustru Gertrud Sørensdatter og med sine elskede børn, på S. Olai kirkegård«[67]. På den nedre skriftramme versalerne »S M S N«[68].

Rektangulær tavle af sort Namur-kalksten, 97x110 cm, med indskrift,

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 414. Tavle nr. 3, 1584, over Århus-vikarerne, brødrene Terkel og Peter Abildgaard (p. 674). — *Tablet no. 3, 1584, to the apostolic vicars of Århus, the brothers Terkel and Peter Abildgaard.*

på latin, med skråtstillede reliefversaler i felt omgivet af kartouche. Forneden dødssymboler, foroven skjold med initialerne T og A, det sidste delvis dannet af en »abild«gren. Her desuden årstallet »15—84«, antagelig det år tavlen opsattes til minde om domkirkens første lutherske sognepræst, over hvis grav på S. Olai kirkegård man skal have rejst stedets sidste †trækors[69].

Tavlen, der bestandig er smykket med egelov og blomster, er indsat i sydvæggen i søndre koromgang, 3. fag fra øst, rimeligvis på oprindelig plads over familiens murede begravelse (nr. 6).

4) (Fig. 415). 1585. Anonym, men ifølge traditionen, der dog kun går tilbage til Hertel[70], knyttet til Worm-slægten. Rektangulær kalkstenstavle, 100x63 cm, med hermer og kartoucheværk omkring midtfelt, kronet af frise og topfigur, der alt er udført i stukmasse ligesom hermehovederne og antagelig de tre

LL. 1968

Fig. 415. Anonym kalkstenstavle nr. 4, 1585, med alabastfigurer, muligvis over et medlem af Worm-slægten (p. 676). *Anonymous limestone tablet no. 4, 1585, with alabaster figures, probably to a member of the Worm family.*

nu forsvundne, skjoldformede plader, hvortil der ses udsparinger over topstykket. De ovennævnte dele er rimeligvis (mådelige) afstøbninger efter en nederlandsk husaltertavle, af en type fra 1500-tallets sidste halvdel, der som importstykker fandt forskellig anvendelse her i landet[71].

Midtfeltet har relief[72] af korsbæringen, i hvis omgivende kartouche der er indfældet stukplader med Adam og Eva. Frisen, der er smykket med putti legende med ranker og fugle, er sammensat af to ens stykker, hvortil der findes nøje paralleller på to husaltertavler udført i Malines (Mecheln)[73]. I topstykket indfældet buste af den velsignende Kristus med verdenskuglen, flankeret af årstallet »15—85« og reliefversalerne: »Ego svm via Veritas et vita« (»jeg er vejen, sandheden og livet«). I »hængestykkets« skriftoval: »Her stacket [er?][74] / mens lenge der. / tenck derpa mens / dv erst her«. Nederst Jesumonogram. En tyk, grå oliemaling dækker kalkstenen og liere af stukdetaljerne, der ellers står hvide. Forgyldning på indskrifter, konturer og enkelte detaljer.

Den ældste omtale af tavlen findes hos Rhumann I 1666, der nævner, at der omkring den var en skrift, »som ganske er oblitereret« (forsvundet). Denne indskrift, der antagelig har været kalkmalet, har rimeligvis indeholdt stifterens fødsels- og dødsdata.

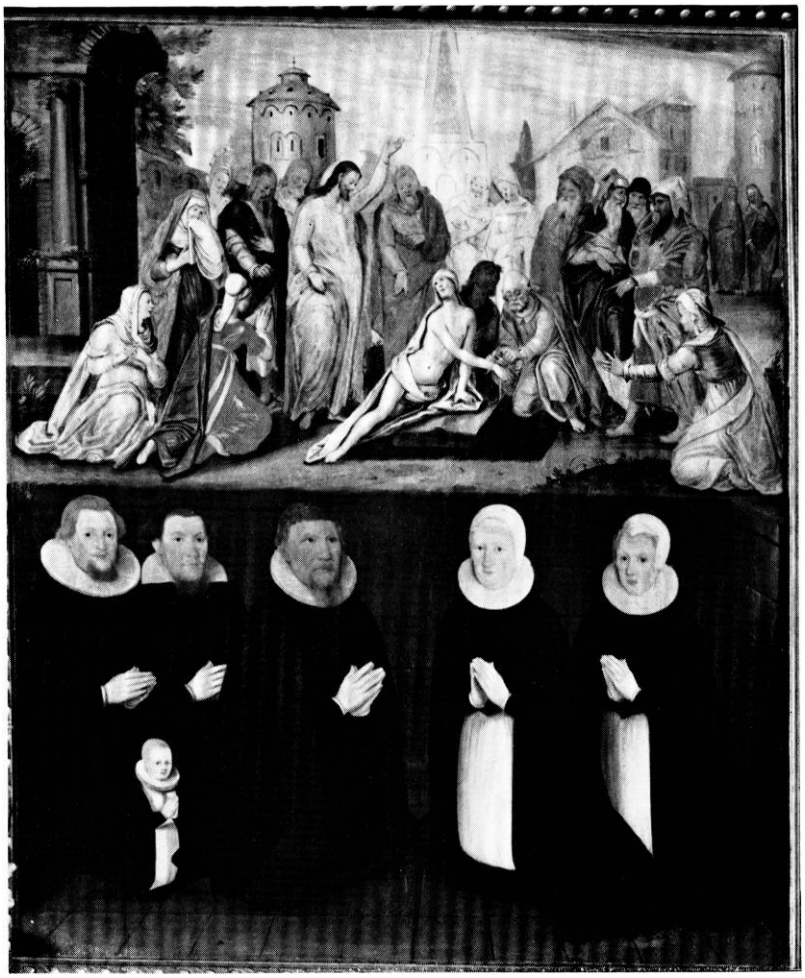
På oprindelig plads, på vestsiden af 2. vestligste hovedskibspille i syd.

5) O. 1600. Del af topstykket (99x90 cm) til et anonymt, forsvundet epitaf, af eg. Bevaret er det rektangulære storfelt i profileret ramme, flankeret af kannelerede søjler med kompositkapitæler og beslagværksprydbælter. Det høje frisefelt har diamantbosser på forkrøpningerne. Gesimsens kraftige tandsnit er ligesom de tilsvarende på fodlisten fornyet sammen med det ene kapitæl af »Johs. Petersen 1924« (malet indskrift på gesimsen). Ved denne lejlighed opmaledes den oprindelige staffering, der lå på kridtgrund, både frisens gyldne frakturindskrift, på tysk, fra Johs. III, 16, og i særdeleshed storfeltets ret beskadigede korsfæstelsesmaleri med den grædende Maria og gestikulerende Johannes ved korset. Efter en snedkermæssig istandsættelse og konservering ved G. N. Kristiansen 1971[75] er de oprindelige renæssancefarver på rammeværk og i maleri fæstnet og udbedret. Det rudimentære maleris farver er kraftige og klare, Maria har rødlilla kjole og grøn kappe, Johannes gulgrøn dragt med rød kappe; Kristi lændeklæde er hvidt, blåskygget, et gråhvidt kranium ligger foran korsets fod. Grønt jordsmon og blålig himmelbaggrund.

På sydvæggen i søndre apsiskapel, ost for døren til præsteværelset.

6) (Fig. 416—417). O. 1614, over kæmner Peder Pedersen Saxe. Snitværksramme, i højrenæssance, med portrætmalerier, antagelig udført af Lauritz Andersen, ifølge indskrift af »Peder Saxi, borger vdi arhus«, død 28. febr. 1621, og hustru »maren terkelsdatter abildgord«, død 10. jan. 1614.

Det velproportionerede epitaf består af søjleflankeret storfelt, med rutineret

L.L.1964

Fig. 416. Epitaf nr. 6, over Peder Saxe og hustru (jfr. fig. 417). Maleri, antagelig udfort af Lauritz Andersen, af Lazarus' opvækkelse og af Peder Saxes familie (p. 681). — *Sepulchral tablet no. 6, to Peder Saxe and wife (cf. fig. 417). Painting, presumably by Lauritz Andersen, depicting the raising of Lazarus and the family of Peder Saxe.*

skårne kartoucher i de to sæt vinger, top- og hængestykke, all smykket med frugtophæng af den vanlige, nederlandskprægede type samt udtryksfulde diadem- og puttohoveder og løvemasker. Topstykkets påklædte kvindehermer, med palmegren i hænderne, har på skafterne rundkindede puttohoveder med bladformede »æselsøren«, et af de karakteristiske træk der knytter epitafiet til altertavlen i Tranebjerg fra 1615 og prædikestolen i Onsbjerg, begge på Samsø. Beslagværk og fantasidyr i fladsnil pryder gesims- og postamentbjælker, den sidste har tillige midtcirkelfelt med bomærke og »P S«[70].

L. L. 1964 L. L. 1968

Fig. 417—418. Epitafier. 417. Nr. 6, over kæmner Peder Saxe, † 1621, og hustru Maren Terkelsdatter Abildgaard, † 1614 (p. 678). 418. Nr. 8, over Jørgen Heitwinkel, † 1636 (p. 681). — *Sepulchral tablets. 417. No. 6, to the city treasurer Peder Saxe, † 1621, and his wife Maren Terkelsdatter Abildgaard, † 1614. 418. No. 8, to Jørgen Heitwinkel, † 1636.*

Epitafiet står nu med sin oprindelige staffering, forgyldning på profiler og detaljer som masker, vinger etc., på grøn eller grå baggrund; søjleskafterne gråhvidt marmoreret. De uovermalede indskrifter på sort bund er: i topgavlen Jahves navn med hebraiske bogstaver i dekomponeret sølv, i smalfelterne forgyldt fraktur, i topfeltets frise: »Jeg er Verdens Lius« etc. fra »Johan VIII«, i storfeltets frise: »Johan XI. Jeg er Opstandelsen oc Liffuit« etc., i postamentets: »Jeg veed at min Frelsere leffuer« etc. »Job xix«. På hængestykket gravskriften.

De to malerier i olie og tempera på tynd kridering, på træ, er antagelig ud-

ført af maleren Lauritz Andersen[77] (jfr. p. 670). I topfeltet opstandelsen, med Kristus i blegrød kappe i kraftig lysglans. Storfeltets maleri (lig. 416) markerer ved midtdelingen en ligevægt mellem det religiøse og det verdslige; foroven Lazarus' opvækkelse i klare, lyse farver (blegrødt, gult, grønt og rødt), forneden familien[78] i sort, knælende på det brunlige fliseguly og med en gråsort mur som baggrund, således som det er malerens vane (epitafier i Hammel, Århus amt, og Randers S. Morten). Peder Saxe knæler til den ene side foran sine to voksne, blonde sønner, Peder Pedersen Saxe (jfr. gravsten) og Terkild Pedersen Saxe samt en lille, lyshåret dreng med det hvide dragtforstykke, som kun helt små drenge bærer. Til den anden side den første hustru, Maren Terkildsdatter Abildgaard, og rimeligvis datteren Karen Pedersdatter Saxe, der døde 1616 (jfr. gravsten over Hans Andersen Grønbæk †1662). Da gravskriften hverken nævner Peder Saxes anden hustru, Karen Christensdatter Blichfeld, død 1666, eller datterens data, forekommer det rimeligst, at Peder Saxe har bekostet tavlen efter sin første hustrus død 1614 og inden datterens 1616.

Under en nænsom restaurering 1964 ved G. N. Kristiansen[79] fjernedes en overmaling udført af »F. Hansen« (signatur på topfeltets maleri og på storfelt) og »R(asmus) Chr(istiansen) 1882« (signatur på venstre topvinge).

På korets østvæg, nord for vinduet i søndre sideskib.

(†)7) O. 1618. Poul Andersen (»Pavlvs Andriæ«), præst ved Skanderborg slotskirke og annekser, provst for det tilhørende herred og kannik ved denne bygning, død 28. febr. 1618, og hustru Karen »Nielskone« (fejl for datter) (»C[a]tharinam Nicolai foeminam«), død før ham 28. jan. (Intet dødsår angivet). Sort marmortavle, 93x65 cm, ca. 5 cm tyk, med latinsk indskrift i ny tid opmalet med gyldne versaler.

Endnu 1770 sad tavlen i »et lidet Epitaph af Sandsteen«, der stod på væggen ved siden af Saxes epitaf[80] (nr. 6), for enden af søndre kor(om)gang[81] (jfr. †gravsten og umuret begravelse smst.). Nu op ad østvæggen i søndre apsiskapel (jfr. fig. 62).

8) (Fig. 418—419). 1630—36. Snitværksramme om maleri, for Jørgen Heitwinkel[82], død 20. dec. 1636, der lod sætte dette epitaf i sin alders 36. år.

Epitafiet slutter sig såvel i komposition som i udførelse af figurer og bruskværksagtig ornamentik nøje til arbejder fra et værksted, sandsynligvis med hjemsted i Ålborg og repræsenteret bl.a. i Tisted kirke ved epitafier fra 1632 og 1633[83] og i Ålborg Budolfi, fra 1618 og 1631. Storfeltet, hvis gesims- og postamentbjælke forkrøppes med bueslag, har flankerende kvindelige dydefigurer, Tro med bog og Håb med anker, mens andre dyder ses på hver side af den nedre buetunge: Styrke med søjle og Klogskab med slange (fig. 459) samt flankerende hængestykkets rektangelfelt: Sagtmodighed med lam og anonym med bog. På gavlbrudstykkerne sidder fremoverlænende englebørn (nu uden

vinger og attributter), og fra topstykkets bruskværk rager en buste af Vorherre frem, velsignende og med verdenskuglen; øverst på en maskeprydet knægt står den opstandne Kristus, velsignende, men nu uden sejrsfane og glorie. Mandshoveder med krave kigger frem fra de smalle, bruskede storvinger, der har hængeklæde og øvre fantasidyrehoved. Englehoveder flankerer det todelte hængestykke, hvis nedre barokkartouche omslutter en laurbærkrans om portrætmaleri. Fantasifuldt skårne masker, frugtklaser og bladværk pryder storfeltets gavl på hver side af et kvadratfelt flankeret af bøjlehermer.

Det veldisponerede epitafs ensartede figurer er skåret med skarpe, kraftige snitflader, især udtalt i klædebonnene. På undersiden af soklen til den anonyme dydefigur er skåret »KE«, muligvis en signatur.

Storfeltets oprindelige dommedagsmaleri (167x114 cm), olie på tynd kridtgrund, på træet, er en tro kopi (men afskåret i siderne efter formatet her) af det populære stik af J. Sadeler efter Christopher Schwartz[84], der også har dannet forlæg for andre arbejder i domkirken (jfr. p. 684 og p. 687). De opstigende menneskekroppes røde farve kontrasterer mod det grønne jordsmon og himmelsfærens lysgrønne tone. Maleriet star nu med klare farver efter G. N. Kristiansens restaurering 1965[85], hvorunder afrensedes både en mere omhyggelig farvereparation fra o. 1870 og en mere sjusket, »Restaureret af F. Hansen 1882« (signatur nederst på billedet). Bedst bevaret var hængestykkets brystbillede, formodentlig forestillende Heitwinkel (fig. 419); det har mørk baggrund for den sortklædte person, med hvid kniplingskrave og brunt hår og skæg. De to skriftfelter med forgyldt fraktur på sort bund er afrenset for overmalinger, i topfeltet: »Ich weiss das mein Erloser lebt unndt Er mindt(!) mich Hernac aus der Erden auff erwecken, Iob 19« [v. 25], i hængestykket fandtes den tyske personaliaindskrift sparsomt bevaret under en plade med en nymalet indskrift[86]. Efter en grundig snedkermæssig istandsættelse og fjernelse af overliggende malinger (bl.a. af »R. Christiansen Juni 1882«, signatur under maleriets ramme), står epitafiet med sin oprindelige, men udbedrede, farvestrålende staffering med megen forgyldning og sølvlasurer især på ornamentikken, mens baggrunden er rødsort marmoreret og indfatningerne sorte. Figurerne har brogede dragter.

Nu i søndre koromgang, på sydvæggen mellem 3. og 4. fag fra øst, men oprindelig på søndre korsarms vestvæg[87], nær †muret begravelse i store korsgang nr. 42 med †gravsten.

9) (Fig. 420, 422). 1633, portalepitaf af sandsten med marmorskrifttavle, over Jørgen Skeel og to hustruer.

Jørgen Skeel, ridder til Sostrup, Estrup, Wlstrup og Skerwad udi Judland og til Huidkield udi Fyen arvsiddende. Af gammel og fornem adelig slægt her udi riget, hvis sand, inderlig gudelighed, højfornuftig sindighed, adelig op-

K.deF.L. 1965

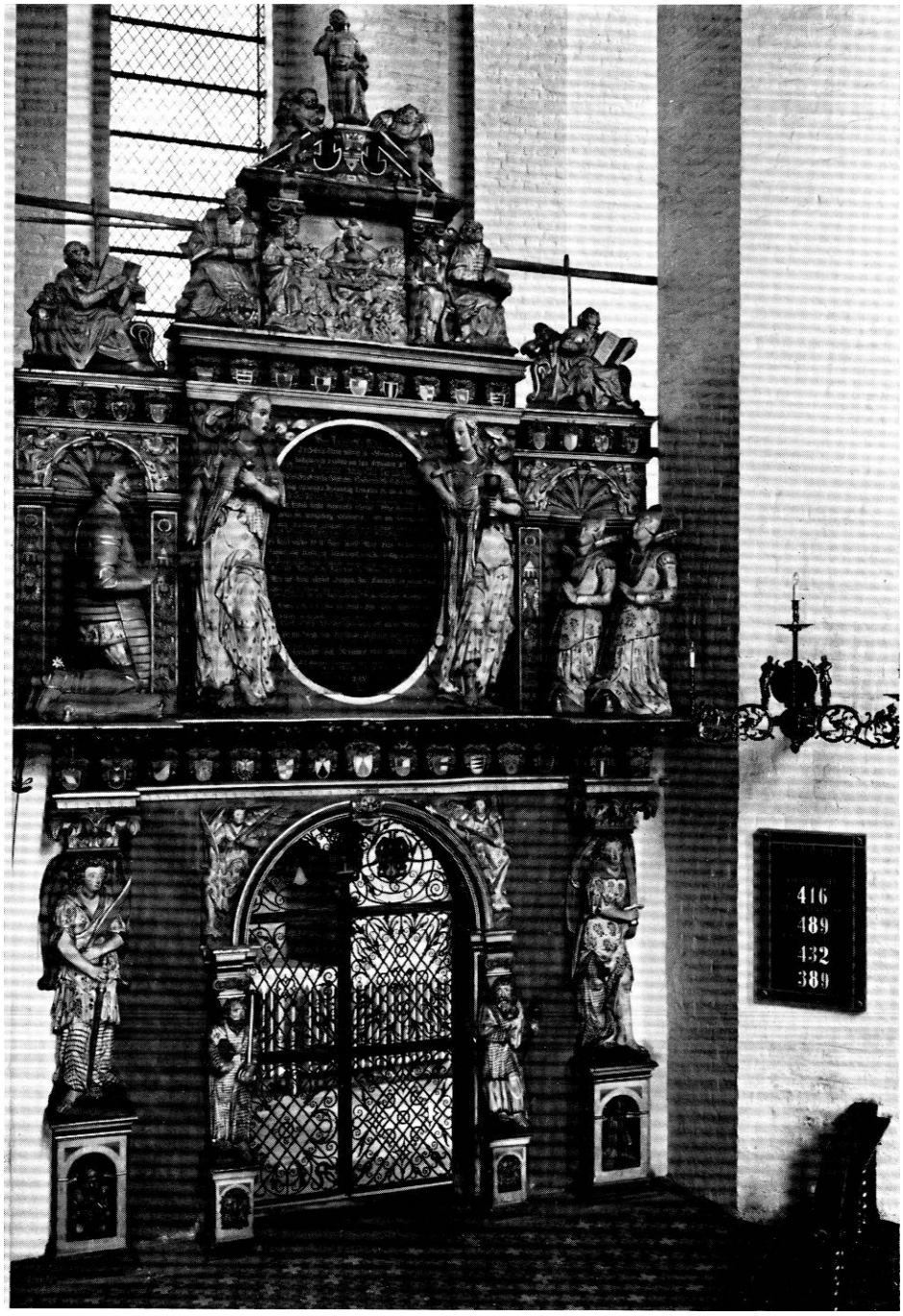
Fig. 419. Portrætmaleri fra epitaf nr. 8 (jfr. fig. 418), over Jørgen Heitwinkel, † 1636 (p. 682). — *Portrait painting from sepulchral tablet no. S (cf. fig. 41S) to Jørgen Heitwinkel, † 1636.*

rigtighed, uforanderlig trofasthed og udi al tilfald i feide såvel som fred stedse beviste mandelighed, disse riger og lande endnu daglig berømmelig erkender. For sin mangfoldig skikkelighed af kong Christian IV. med Kallø slot og len aflagt, hvilket han over 22 år lovligen har forestået. Til kgl. maj.'s ridderstand »Fodret oc Fremdragett« og endelig til rigens marsk og råd efter den ganske adelig menigheds høje attrå beskikket og forordnet i året 1617(!)[88]. Bortkaldt i sin fejreste og brugeligste alder 1631 d. 19. juli i sin alders 55. år. Hans efterladte hustru fru Jütte Brock har på dette sted, som han selv i sin velmagt sig og sin forrige såvel hende selv sin sidste hustru samtlig til deres hvilested har udvalgt og sig tilforhandlet, dette monument til en kristelig og ærepligtig amindelse ladet opsætte. År efter Guds byrd. 1633.

Det tre stokværk høje portalepitaf danner hele vægfeltet imellem de to østligste piller i korets nordside (jfr. planche 9); portalens smedejernsfløje giver adgang fra nordre koromgang (jfr. ndf.). Dette »herlige Monument«[87] (1656), der både ved sin placering og sin størrelse afspejler afdødes fremtrædende posi-

tion, er udgået fra et værksted, der har holdt sig til den traditionelle, arkitektoniske opbygning, sådan som det ses udtrykt i epitafierne over Jørgen Lunge (efter 1619) i Ålborg Vor Frue og over Knud Brahe (1624—26) i Nørup kirke, Vejle amt. Svarende hertil er hovedmotivet: ridderen og hans to hustruer knælende foran en niche på hver side af den ovale skrifttavle, der flankeres af manierede dydefigurer, Håbet, med fugl og anker (fig. 427—428), og Troen, med kalk og (nyt) kors. Også topfeltets opbygning og motivvalg er det vanlige, i storfeltet et relief af opstandelsen, en forenklet gengivelse af J. Sadelers stik efter Christopher Schwartz[84], flankeret af apostlene Peter (med foranliggende skelet) og Paulus. Til siderne herfor sidder evangelisterne med deres tegn, mod vest Markus, mod øst Lukas, og tilsvarende, over storfeltsfløjene, Matthæus og Johannes. På den brudte gavltrekant hviler englebørn med frugter, og øverst troner den opstandne Kristus (nu uden sejrsfane). Afvigende fra det almindelige skema er imidlertid, at hele dette »epitaf« er hævet op over et indgangsparti, hvor Peter- og Andreasfigurer, på løvemaskesmykkede postamenter, bærer en portalbue, i hvis svikler ses kerub med palmegren og flammesværd og kvindelig engel med opstandelsesfane. Som værdige vogtere af indgangen står yderst til hver side ca. 144 cm høje keruber[89], på postamenter med dødssymboler, masker og frugter. På hovedet bærer de korintiserende kapitæler med bruskbarokke træk, der ligeledes ses i storfeltets hjørnesvikler (jfr. fig. 427), hvor, i fløjene småengle holder lidelsesredskaber, fra vest: 1) kalk og tornekrone, 2) hammer og tang, 3) søjle og 4) stige. I alt 51 reliefvåbener smykker de forskellige friser, storstykkets (med Jørgen Skeels i midten øverst), postamentbjælkens underside (med Kirsten Lunges i midten) samt frisen over portalen, hvor Skeels anden hustru og epitafiets opsætter har anbragt sit eget våben på det mest iøjnefaldende sted.

Epitafiet, hvis opsætning var bestemt allerede 1609 i forbindelse med erhvervelsen af begravelsespladsen[90] (jfr. afsnit om krypt), er måske igangsat omkring 1627, idet der i Jørgen Skeels almanakoptegnelser for januar 1627[91] er noteret, at der er udbetalt »Claus Sten Huger x slett dlr. paa dett Epitaphiums Arbede«. Dette ringe beløb kunne være (delvis?) betaling til den stenhugger, der udførte familiens gravsten (jfr. denne), eller muligvis til epitafiets mester, måske den også af kongen benyttede Claus Lauritsen fra Kolding. Denne har ifølge en signatur udført det ovenfor omtalte Ålborgepitaf[92], som har dannet forbillede for Nørup-epitafiet, bestilt hos stenhuggeren Henrik Henriksen af arvingernes repræsentant Jørgen Skeel[93]. Sikkert er imidlertid, at den mester, der har stået for Skeel-epitafiet, tillige har udført det meget beslægtede fra 1634 over Iver Juul til Villestrup i Astrup kirke, Ålborg amt, samt det nu lemlæstede epitaf fra 1637 over Laurits Lindenov i Århus domkirke (jfr. nr. (†)10).

L.L. 1964

Fig. 420. Portalepitaf nr. 9, 1633, over Jørgen Skeel og to hustruer, Kirsten Lunge og Jytte Brock (p. 682). — *Portal sepulchral tablet no. 9, 1633, to Marshal Jørgen Skeel and two spouses Kirsten Lunge and Jytte Brock.*

Epitafiets staffering er karakteristisk for istandsættelsen o. 1880: grålige dragter med skablonblomster, striber og konturer i uægte guld, der ligeledes ses på profiler, dødssymboler, masker, englevinger, kapitæler etc.; i øvrigt marmorering som baggrund, grålig forneden, rødlig foroven med grønlig marmorering i nichernes bund. Skrifttavlen har opmalet, forgyldt fraktur. Våbnernes heraldiske farver er korrigeret efter Magnus-Petersens undersøgelser 1891[94].

På epitafiets bagside, mod koromgangen, er på hver side af den trappeformede støttemur med gråt og hvidt malet en tavle med rektangulære profilfyldinger i fløjene, flaclsnitsprydet frise og topstykke med pilasterflankeret ovalfelt samt fronton med frugtornamenter.

Epitafiets portal er lukket af et *smedejernsgitter,* fra 1634, med to fløje (jfr. fig. 420), udført af den kongelige smed Caspar Fincke, der har indflettet sin »signatur«, hammer og nøgle, i det ene af de fire gitterfelter. Som det er mesterens vane, har felterne alle forskellige motiver på grundlag af krydsende rundjern (fig. 422). I det ovre felt[95] mod vest ses midterst et firpas, som genfindes på samme værksteds gitre for Lindenov 1637 og Ebbesen 1638 (jfr. afsnit om eftermiddelalderlige kapeller). På lågernes tværbjælke er på siden mod koromgangen sat kraftige reliefversaler: »Anno — 1634« på hver side af den kløverbladformede, ciselerede låsekasse, fæstnet med volutbøjler. På samme sides øvre tværbjælke står »F K L — H I S — F I B« for Fru Kirsten Lunge, Hr. Jørgen Skeel og Fru Jytte Brock, hvis jernbliksvåbner pryder det øvre, rundbuede felt på begge portalens sider. Spiralformede rundjern løber ligeledes til begge sider ud i en stor smedejernsblomst foroven og i en mindre spiral forneden. Gitteret står grønmalet, med (til dels forkerte) heraldiske farver på våbnerne.

(†)10) (Fig. 423-4 og 430). Omkring 1637. Fragmenter af nedbrudt sandstensepitaf, over Laurits Lindenov, død 1635, og to hustruer, Sidsel Lunge, død 1614, og Anne Friis, død 1657. Sidstnævnte har ifølge indskrifttavle over døren til Lindenovs kapel bekostet dette, efter at ægtefællen inden sin død havde indledt forhandlinger med de residerende kanniker om erhvervelse af begravelsen[96], (jfr. gravkapel med gitter 1637).

Epitafiet, hvis helhed kendes fra en tegning fra o. 1750[58] (fig. 430), er såvel i opbygning som i detaljer så nært beslægtet med epitafiet over Jørgen Skeel, fra 1633 (nr. 9) og i endnu højere grad med det p. 684 omtalte epitaf fra 1634 i Astrup, at man må formode, at der allerede inden Lindenovs død har været entreret med det værksted, som var benyttet af Lindenovs tidligere svoger, Jørgen Skeel. Bevaret er nu i alt tolv fragmenter[97], hvoraf den 112 cm høje, ovale skrifttavle af sort, poleret kalksten samt de to ca. 130 cm høje portrætfigurer af Lindenov (fig. 426) og hans ene hustru stadig befinder sig i gravkapellet, mens de mere skamferede dele ligger på de to gallerier i nordre kors-

L. L.1965

Fig. 421—422. Detaljer af smedejernsgitre. 421. Fra dørfløj, 1637, til Laurits Lindenovs kapel (epitaf nr. (†)10, p. 686). 422. Fra dorfloj, 1634, i portalepitafiet nr. 9, over Jørgen Skeel (p. 686). — *Details of wrought iron lattices. 421. From door leaf, 1637, to Laurits Lindenov's chapel (sepulchral tablet no. (†)10). 422. From door leaf, 1634, in the portal sepulchral tablet no. 9, to Jørgen Skeel.*

arm. Fra topstykket er levnet det 88 cm høje relief af dommedag (fig. 423) efter samme forlæg[84] som det tilsvarende relief på Skeels epitaf (p. 682), men med enkelte afvigelser og reduktioner. Desuden den ene af de flankerende figurer, Paulus (fig. 424) samt to skråstykker fra den brudte topgavl med siddende putti holdende frugtklaser. Af evangelistfigurerne er kun de to på epitafiets højre side delvis bevaret, foroven Lukas (dog uden symbol), forneden over storfeltsfløjen Johannes, mens Markus og Matthæus er gået tabt. Endelig lindes et hjørnekonsolled, der har været placeret under postamentbjælken under figuren af Lindenov, smykket med tre af de reliefvåbner, der har demonstreret de tre hovedpersoners anerækker. Til epitafiets postament hører to bevarede, 61,5 cm høje hjørnefremspring med dødssymboler og frugtklaser i niche[98], nøje overensstemmende med Skeels, mens intet er bevaret af det øvrige postament, der ganske svarende til Astrup-epitafiet havde kraftigt bruskværk på hver side af en rektangulær tavle. Storstykkets dydefigurer, Troen med kalk og kors, og Retfærd med sværd og vægt(?) er ligesom fløjenes serafer og den ene kvindefigur forsvundne.

De knælende portrætfigurer, der kun delvis er bearbejdet på bagsiden, har fået flere grove reparationer, manden på hænderne, kvinden på hele skulderpartiet og halsen, hvorfra den opstående krave er afbrudt, og på højre side. Disse partier har sikkert været mest udsat for »det fra vinduet nedløbende

regnvand«, som stukkatøren Dinelli 1828 påpegede som hovedårsag til ødelæggelsen af det da så brøstfældige epitaf, som han foreslog nedtaget[46] (jfr. gravkapel). Epitafiet havde da allerede været repareret 1739 (jfr. †tavle på kapellets væg). Ved den lejlighed har man muligvis tillige opmalet (fejlagtigt) de gyldne frakturindskrifter, citatet »Herre Zebaoth hvor Lystige Ere Dine Bolige« etc. fra Davids 84. salme, på den bevarede skrifttavle (jfr. fig. 426) samt indskriften fra den forsvundne tavle i postamentfeltet: »Soelen skal ikke skinne paa dig om Dagen« etc. fra »Esaiæ 60 Cap.« [v. 20][99]. Heller ikke oprindelig har epitafiet haft indskrifter med personaliaoplysninger, der i stedet har stået over indgangen til kapellet.

Istandsættelsen af de to portrætfigurer med fastgørelse af »afstødte legemsdele« er foretaget efter billedhugger Fjeldskovs forslag[100] 1898. Sandsynligvis har figurerne da fået den nuværende staffering, begge personer blå øjne og brunt hår, knælepuderne grønne. Lindenov har blågrå rustning med forgyldning, hvid krave, kofte og bukser samt brune støvler. Hustruen er iført en dragt svarende til Skeel-hustruernes, hvid hue og kjole med tunger langs den firkantede halsudskæring og på ærmeopslag, gyldne kæder og dragtstaffering. De øvrige, bevarede sandstensfigurer har rester af kridtgrund, Paulus spor af brunt på kappen.

11) (Afbildet i afsnit om kapellet). O. 1639. Af sandsten med poleret namurstenstavle, over Laurits Ebbesen Udsen, død 1646[101], og hans tre hustruer, Ellen Goye, død 1626, Lisbeth Arenfeldt, død 1632, og Sophie Staverskov[102], død efter 1668 (jfr. gravkapel med kisteplader).

Det store, bruskbarokke epitaf, der i sin opbygning har brudt det arkitektoniske skema, repræsenteret i de ældre epitafier nr. 9 og 10, består af et ovalt storfelt, hvis tomme skrifttavle bræmmes af 64 anevåbner i relief i to rækker. I de smalle vinger nicher med putti, der holder dødssymboler hen mod figurerne af de afdøde. På de brudte gavlstykker sidder, i skødesløse stillinger, evangelisterne Lukas og Markus, på hver side af et relief med gravlæggelsen. Et topstykke, med brusket ramme om korsfæstelsesrelief, krones af den opstandne Kristus (nu uden sejrsfane)[103]. Under en kraftig postamentbjælke ses hængestykke, dog mod gulvet støttet af et lille fodstykke, med kvindelige englehermer flankerende et tomt ovalfelt. På stærkt fremspringende, 117 cm høje postamenter prydet med evangelistfigurer siddende i niche, i venstre side Johannes, i højre Matthæus, og med skiftevis mandlige og kvindelige hjørnehermer, knæler de fire, 128—445 cm høje portrætfigurer i den traditionelle bedestilling, hver især karakteriseret aldersmæssigt og ved dragtmode. Til venstre den ældre Ebbesen med sin sidste hustru (lig. 425) iført fornem dragt med bred, dobbelttunget skulderkrave og to guldkæder, til højre, nærmest epitafiet, den første, aldrende og rynkede hustru med flad pibekrave og enkel

L.L. 1968

Fig. 423—424. Detaljer fra topstykket på epitaf nr. (†)10, over Laurits Lindenov (jfr. fig. 430) (p. 687). — *Details from top section of sepulchral tablet no. (†)10, to Laurits Lindenov (cf. fig. 430).*

kæde, og foran hende den unge kvinde med tungebort om den firkantede halsudskæring, udslået, pibet skulderkrave åben fortil, hvor halskæden ses og herunder endnu en kæde med roset.

Efter sidste århundredes istandsættelse, der i hovedsagen har været en opmaling af den forefundne staffering, våbnerne dog efter Magnus-Petersens korrektioner 1891[94], blev epitafiet gennemgribende restaureret 1964 af Vitus Nielsen[104]. Samtidig rykkedes hele epitafiet 40 cm mod ost, og ind mod Marselis' kapel opførtes en mur.

Stafferingen, der er udført på grundlag af den oprindelige, består af forgyldning på alle led, konturer, putti, evangelistfigurer m.m. på sort baggrund. De øvrige figurer har legemsfarve, gravlæggelsesfeltets Kristus er dog mere grålig. Portrætfigurernes ansigter er lyse med røde kinder, mandens hår og skæg gråt, rustningen gulbrun, hvid krave, lysbrune støvler. Kvindernes tætsluttende huer og kjoler er hvide med gyldne blomster, borter og kæder, knælepuderne gulbrune med gyldne kvaster. På postamentfremspringenes indvendige sider er malet en sort niche med gulbrunt kranium over korslagte knogler.

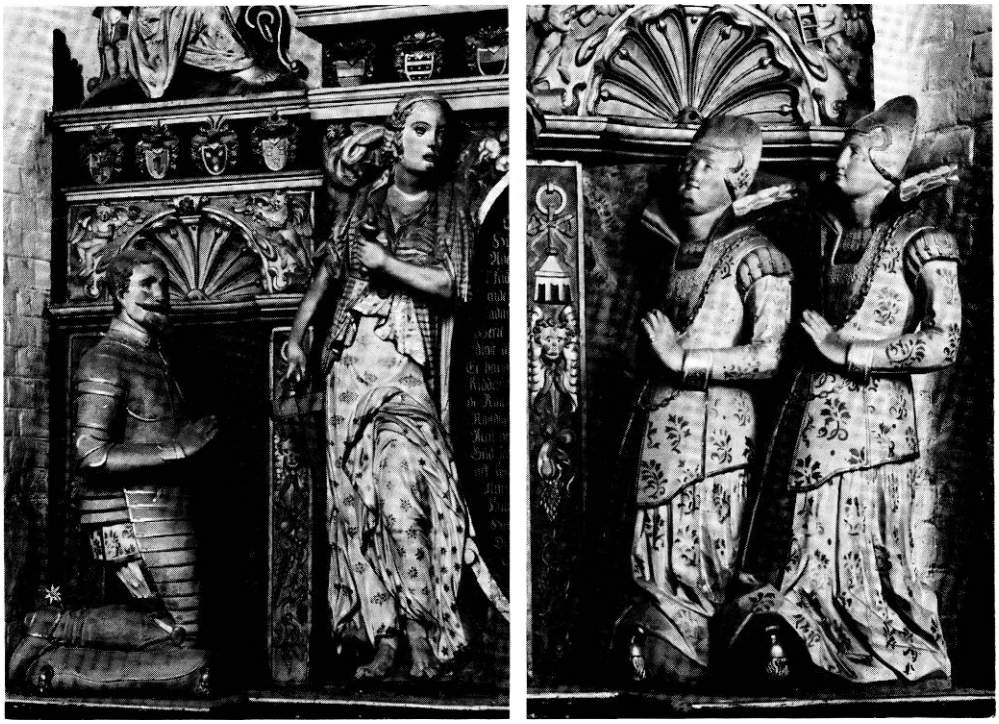
L. L. 1964 L. L. 1965

Fig. 425—426. Portrætstatuer fra epitafier. 425. Nr. 11, af Laurits Ebbesen, † 1646, med sin sidste hustru, Sophie Staverskov, † 1668 (p. 688). 426. Nr. (†)10, af Laurits Lindenov (jfr. fig. 430), † 1635 (p. 686). — *Portrait statues from sepulchral tablets. 425. No. 11, of Laurits Ebbesen, † 1646, with his last wife Sophie Staverskov, † 166S. 426. No. (†)10, of Laurits Lindenov (cf. fig. 430), † 1635.*

Allerede o. 1656 nævner håndskriftet »Monumenter«, at Ebbesens begravelse var »Indeluct med et schønt Epitaphio«. Dette må være udført efter indgåelse af det tredie ægteskab 1635 og antagelig i forbindelse med erhvervelsen af kapellet o. 1639 (jfr. gravkapel med dørfløj). Også oprindelig har det store ovalfelt stået uden indskrift således som omtalt i 1700'rnes begyndelse[105], omend en indskrift i lighed med Skeelernes antagelig har været planlagt. Det af Hertel II,1,p. 243 omtalte *sagn* om kong Frederik IV.s misfornøjelse med epitafiets indskrift, der skulle have givet sig udtryk i en befaling om dens udslettelse, har således intet på sig, og indskrifter, der bl.a. citeres i Marmora Danica[106], stammer fra kisteplader (jfr. gravkapel).

Opstillet i den vestre ende af nordre sideskib (jfr. fig. 89 og planche 13).

12) (Fig. 429). Før 1653. Snitværksarbejde. Til ære for den allermægtigste og til pryd for S. Clemens kirke har Svend Hansen Arboe, øverste medtjener ved denne bygning i 32 år, »imidlertid« sognepræst i Weilbye[107] i 29 år og kannik ved kapitlet i Århus i 13 år, opsat dette monument for sig selv, endnu i live, og for hustruen, Helle Jensdatter, til ihukommelse om den evige død og i håb om en

L. L.1964

Fig. 427—428. Portrætstatuer fra portalepitafiet nr. 9, 1633, over Jørgen Skeel og hustruer (jfr. fig. 420). 427. Jørgen Skeel og dydefiguren Håbet. 428. Hustruerne Kirsten Lunge og Jytte Brock (p. 684). — *Portrait statues from portal sepulchral tablet no. 9, 1633, to Jørgen Skeel and wives (cf. fig. 420). Jørgen Skeel and the symbolic figure "Hope". His wives Kirsten Lunge and Jytte Brock.*

ærefuld opstandelse. Han døde, efter 32 års ægteskab, 1658 i sit 61. år, hun 16<80> i sit <80.> år. (Jfr. †gravsten og †klokke nr. 3, p. 628f.).

Dette omfangsrige billedskærerarbejde, der i størrelse konkurrerer med borgmester Anders Lydichsens (nr. 13), er antagelig udgået fra samme værksted[108]. Det er udført før 1653, da der i regnskaberne omtales vinduesreparationer nær »hr. Svends tavle«[109]. Epitafiet består af et vældigt storfelt (223 X 177 cm) med øvre, mangeknækket bueslag samt top- og hængestykke, hvert i to stokværk, alt indfattet af en gennembrudt barokramme, der giver plads for i alt 31 figurer[110], enten stående i nicher eller anbragt på konsoller yderst på snitværket. Af disse mange figurer kan identificeres de næsten legemsstore Peter (med delvis bevaret nøgle) og Paulus (nyt sværd) flankerende storfeltet og stående foran åbne sidenicher, endvidere Moses med tavlerne, og Aron med røgelsekar, foran niche med halvroset i de smalle storvinger, alle fire med indskårne navne. De fire evangelister med deres tegn flankerer hængestykkets ovale skriftfelt, hvert par adskilt af figur i muslingeskalniche. Hængestykkets nedre parti er delt i tre portalfelter hver med en figur, der ligesom de øvrige op

langs epitafiets sider og i det øverste, åbne gavlfelt forestiller apostlene og nogle af profeterne, men som vanskeligt lader sig identificere, da de for størstepartens vedkommende har mistet deres karakteristiske attribut og kun har en bog. Allerøverst står Kristus med den korsprydede jordklode i den ene hånd og et æble med blade i den anden. Bag hovedet flammet stråleglorie af metal. Store englehoveder med kraftige vinger ses over og under storfeltet, forneden tillige ledsaget af mindre, påklædte engle bærende henholdsvis søjle og krone, symboler for Kristi lidelse og sejr. Hængestykkets postamentliste prydes på lignende måde af løvehoved (der nu har mistet sine vinger [111]) og englehoveder; som hængestykker herunder har tjent nogle hundeagtige hoveder[111], der nu ligger på nordre korsarmsgalleri (afbildet i noterne).

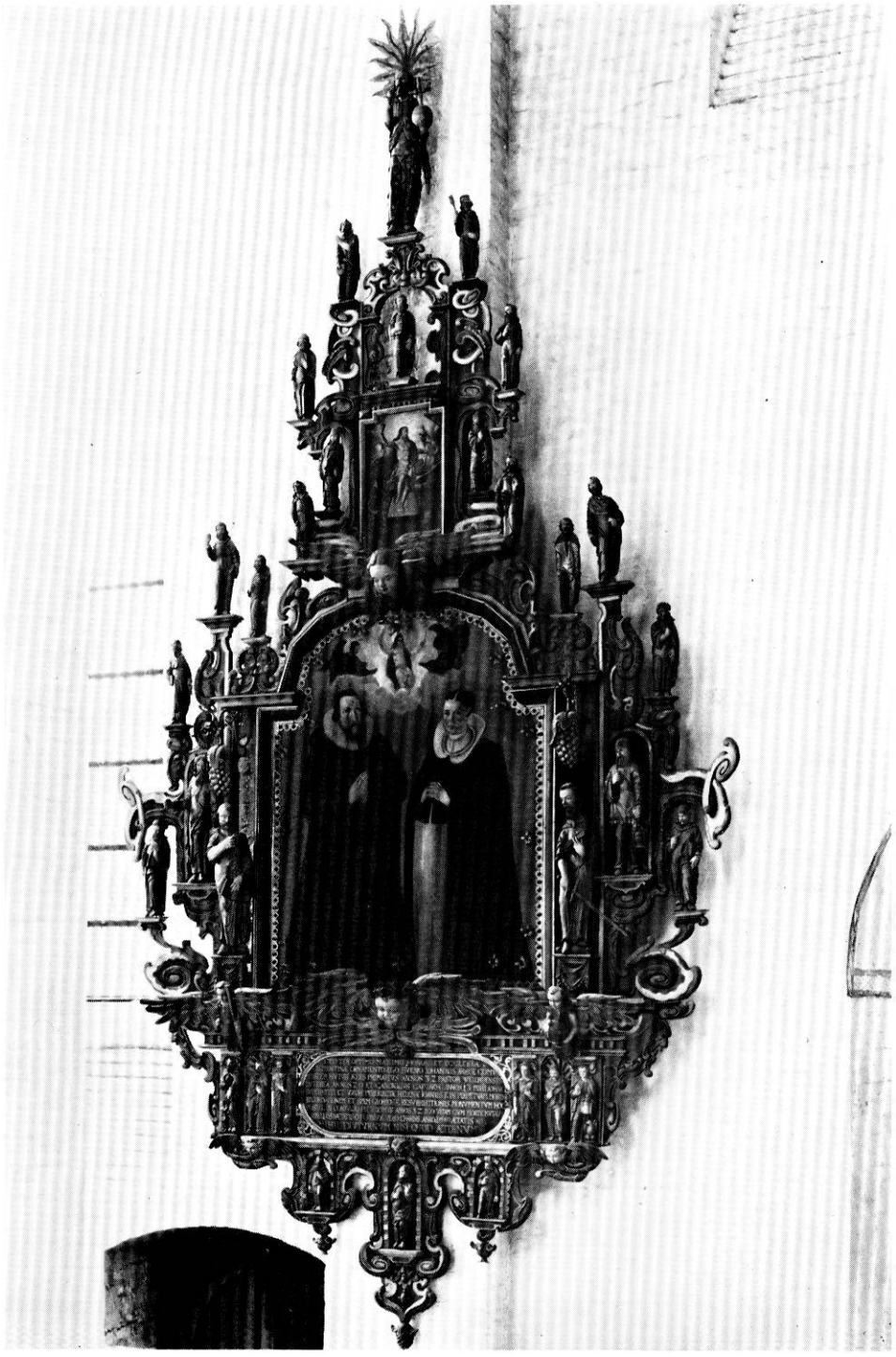
Et usædvanligt træk er anvendelsen af smedejern som dekorativt element: 17 små smedejernsblomster og een stor foroven er anbragt inden for storfeltets bosserede tungekant, samt to bøjler med blomster og spyd, der bærer de tunge vindrueklaser, af træ, over de flankerende storfigurer (jfr. fig. 109).

Storfeltets kolossale portrætmaleri, udført i olie på tyk kridtgrund på træet, viser det stående og bedende ægtepar. Han i sort ornat med hvid præstekrave og med brunt hår og gråt skæg, hun i sort dragt med hvidt forklæde, krave og halsklæde; brunt hår. Baggrunden er grålig, over deres hoveder dog med et hvidligt lysskær, hvor Kristus, med rød kappe, sidder i skyer mellem svævende engle med opslåede bøger. Topstykkets samtidige opstandelsesmaleri, der er malet direkte på træet, viser en muskuløs Kristus, med hvidt lændeklæde og rød kappe, stående, næsten dansende på enden af graven. I hængestykkets ovalfelt ses den latinske indskrift[112] med forgyldte versaler på sort bund. Rammeværket står med den oprindelige, brogede staffering, især i rødt, brunt og grønt, ligeledes uden kridering, oplivet med meget guld og lidt sølv, kun let udbedret ved G. N. Kristiansens restaurering 1964[79]. Efter en snedkermæssig istandsættelse[113] fjernedes de vanlige spor efter »restaurering« ved »R. Christiansen Juni 1882« (signatur i Pauli bog) og ved »F. Hansen 1882« (på storfeltsmaleriets nedre, højre hjørne). Mens topfeltets maleri fandtes meget velbevaret, havde portrætmaleriet så store afskalninger, at det krævede en mere omfattende udbedring.

På oprindelig plads i søndre koromgang på 2. vægpille fra øst, over †umuret begravelse nr. 8.

13) (Jfr. lig. 222—223). Før 1653. Snitværksarbejde. »Oprettet« af Anders Lydichsøn, borgmester i Aarhuss, f. i Lante Holstein i Høyer, død 24. maj 1664, og hustru Maren Clemindtz Datter, f. smsts., død <9. nov.> 16<90>[114] (jfr. gravsten).

Epitafiet er domkirkens største (jfr. fig. 116), ikke mindre end 9,3 m højt, og udført for byens da mest velhavende mand[115], der 1637 havde bidraget til

L. L.1969

Fig. 429. Epitaf nr. 12, for 1653, over sognepræst Svend Hansen Arboe, † 1658, og hustru Helle Jensdatter, † 1680 (p. 690). — *Sepulchral tablet no. 12, before 1653, to the incumbent Svend Hansen Arboe, † 1658, and his wife Helle Jensdatter, † 1680.*

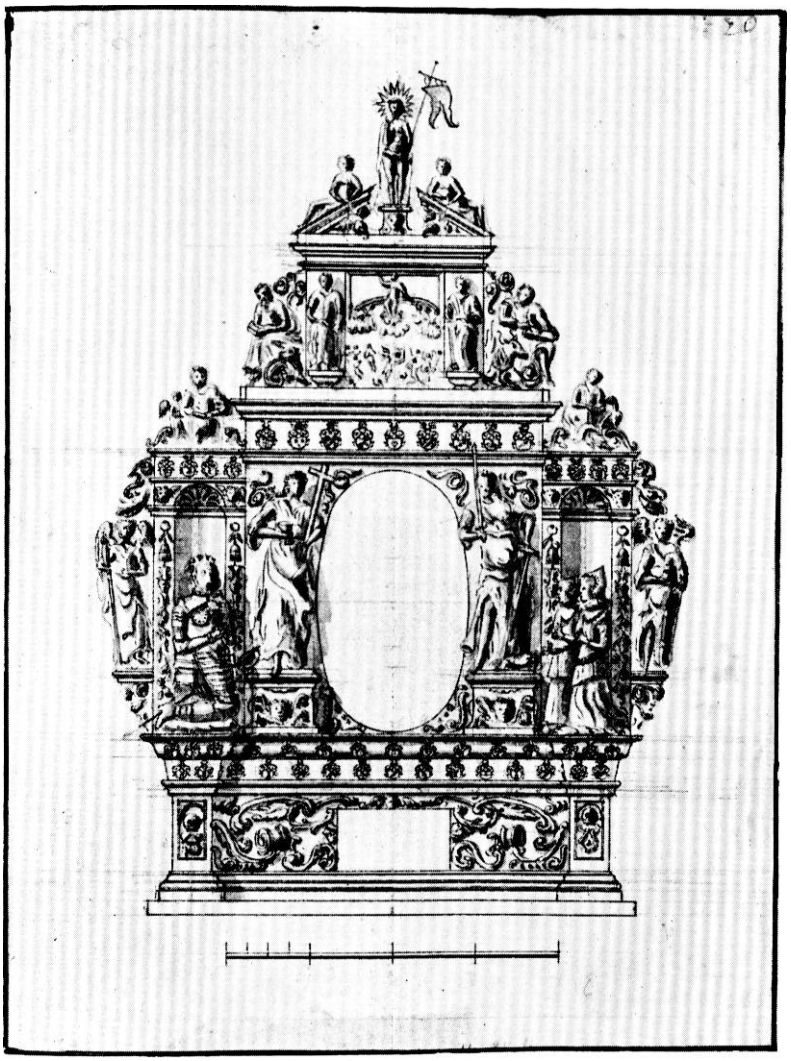

Fig. 430. Epitaf nr. (†)10, o. 1637, over Laurits Lindenov, † 1635, og hustruer, Sidsel Lunge, † 1614, og Anne Friis, † 1657. Tegning o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.) (p. 686). — *Sepulchral tablet no. (†)10, c. 1637, to Laurits Lindenov, † 1635, and spouses Sidsel Lunge, † 1614, Anne Friis, † 1657. Drawing c. 1750 in the Thott manuscript 1448, 4° (Royal Library).*

opbygningen af et kapel på S. Olai kirkegård og 1648 havde erhvervet den forfaldne Århus bispegård (jfr. p. 103). Tavlen, der allerede omtales 1653[109], er antagelig udført i samme værksted som nr. 12, men er mere fantasifuldt udformet og dygtigere skåret, især i ornamentikken og de mindre figurer. Storfeltets flankerende, over mandshøje figurer stående i søjlebårne nicher med muslingeskal, er Moses med slangeomvundet stav og Johannes Døberen (fig. 433) med (nyt) kors, men oprindelig med krucifiks (jfr. fig. 431). En kraftig, forkrøppet profilgesims, med foransiddende englehoved, bærer topstykkets

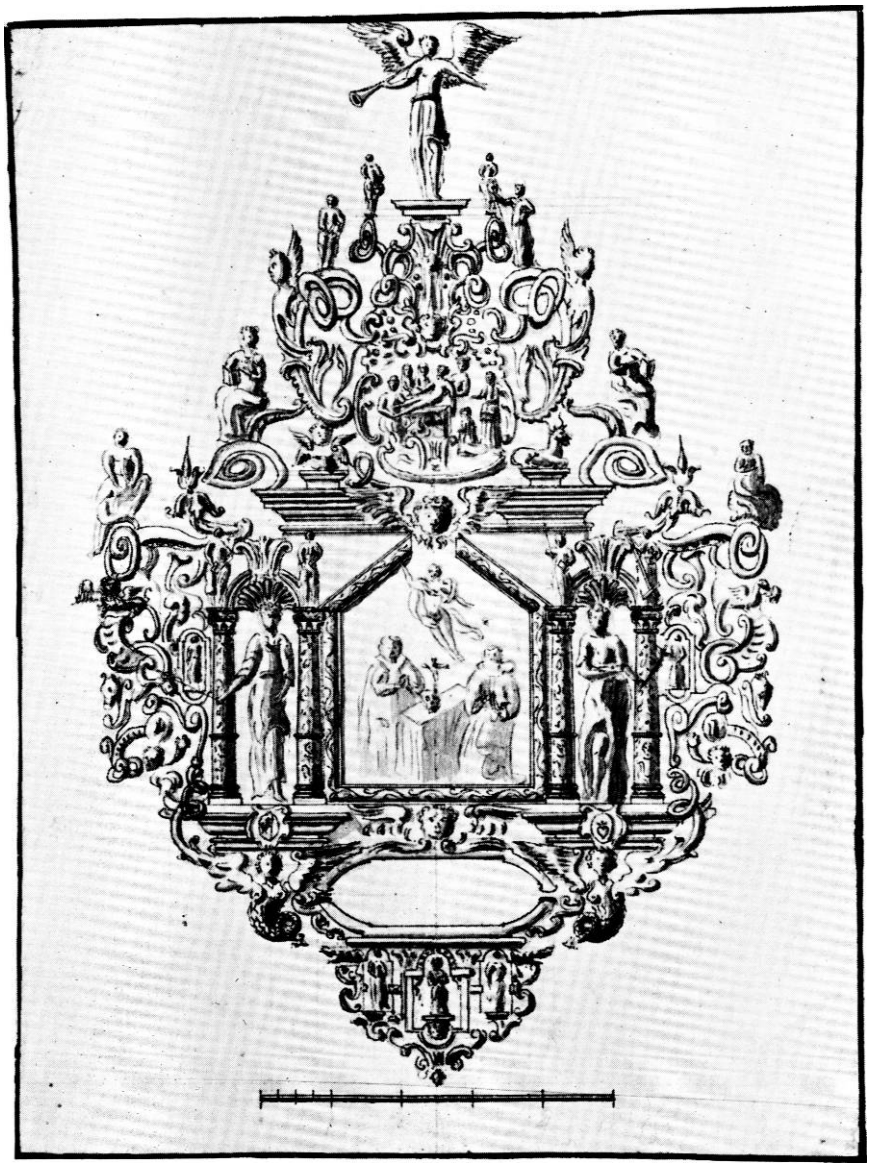

Fig. 431. Epitaf nr. 13, for 1653, over borgmester Anders Lydichsen, † 1664, og hustru Maren Clemensdatter, † 1690. Tegning o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.) (p. 692). — *Sepulchral tablet no. 13, before 1653, to burgomaster Anders Lydichsen, † 1664, and his wife Maren Clemensdatter, † 1690. Drawing c. 1750 in the Thott manuscript 1448, 4° (Royal Library).*

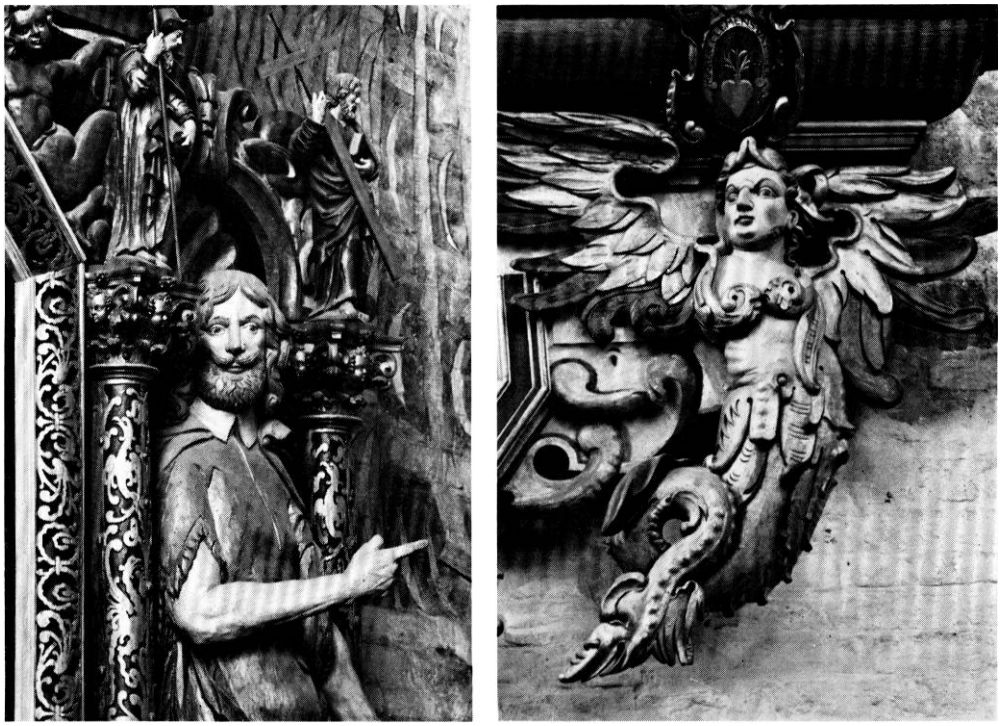
viltre barokværk, der omslutter et ovalfelt, løber ud i profilstillede englehoveder og bærer småfigurer af apostle, nu to, tidligere fire (fig. 431). Øverst står en stor engel med basun i venstre hånd (oprindelig i højre og holdt op til munden). På gesimsens øreflipvolutter sidder evangelisterne Matthæus og Lukas, mens deres tilhørende symboler har lagt sig på konsoller på gesimsen. På tilsvarende

L. L.1964

Fig. 432. Maleri fra epitaf nr. 13 (jfr. fig. 431), over borgmester Anders Lydichsen og hustru (p. 697). — *Painting from sepulchral tablet no. 13 (cf. fig. 431), to Anders Lydichsen and wife.*

vis har Markus og Johannes siddet øverst på de nu forsvundne storvinger, hvis slyng dels har båret symbolerne loven og ornen, dels i lighed med Arboes epitaf, har indesluttet en niche med apostelfigur. Foroven løb vingerne ud i blomst, forneden i (engle)hoved. Postamentet er reduceret til et polygonalt skriftfelt flankeret af fantasifuldt skårne, vingede hermer med havfruehaler (fig. 434). Hængestykkets barokbøjler, der dels løber ud i mærkelige, hundeagtige dyr, krybende ud af en art sneglehuse, dels forneden ender i hornet, stornæset vrængemaske, bærer en apostelfigur på hver side af en stor, sæbebobleblæsende putto, stående på kranium og holdende skål (med boble) i den ene hånd, mens blæserøret i den anden er forsvundet. Storfeltets ramme har udskåret bladværk, søjlerne fantasidyr i fladsnit. Storfeltets søjlekapitæler bærer de fire resterende apostle, hvoraf Andreas, Thomas, og Judas Taddæus har bevaret deres attributter. I sviklerne kryber englebørn sammen, og på kapitælerne ses englehoveder (lig. 433), mens diademhoveder pryder søjlepostamenterne. På postamentbjælken er fæstnet to barokskjolde med afdødes våbner indrammet af indskårne versaler: »Anders Lydichsøn Høyer« (love i båd holdende hellebart), og »Maren Clemens Datter« (hjerte hvorfra vokser tre blomster).

L.L.1964

Fig. 433—434. Detaljer fra epitaf nr. 13 (jfr. fig. 431), over borgmester Anders Lydichsen og hustru (p. 694 f.). — *Details from sepulchral tablet no. 13 (cf. fig. 431) to Burgomaster Anders Lydichsen and wife.*

Storfeltets maleri[116] (lig. 432) (227x 169 cm), udført i olie på krideret træ, viser det sortklædte ægtepar, han med kappe og atlaskesdragt, hun med fintmønstret kjole, knælende på hver side af et bord, dækket af en blå dug. Herpå kranium og krucifiks, symboler for død, lidelse og håb med Kristus, mens det tredie led, opstandelsen, ses over deres hoveder: i et stærktgult lysskær Kristus med rød kappe og blegrød fane, et motiv udført efter stik af Willem Swanenburg 1610 efter Paulus Moreelse[117]. Maleriet, der ved G. N. Kristiansens restaurering 1961[118] viste sig at have store afskalninger, var tidligere udbedret dels o. 1870, dels istandsat af »F. Hansen Maj 1882« (signatur på rammen). I topfeltet ses nu »Jahve«, med hebraiske bogstaver, forgyldte, på neapelgul bund. Dette er imidlertid en overmaling oven på en gentagelse af det oprindelige maleri, forestillende gravlæggelsen, udført efter stik af Anton Wierix (o. 1552—1624(?)) efter Maerten de Vos[119]. Dette maleri, på træ, der kun delvis afdækkedes under restaureringen, synes at have haft en gråbrun baggrund for figurerne; en grå understrygning var grundlaget for farverne ligesom på det øvrige rammeværk, med undtagelse af topstykket, der havde en sort understrygning. Det figurlige snitværk havde dog en tyndt påstrøget kridtgrund. — Epitafiet står

L. L.1968

Fig. 435 (til venstre). Epitaf nr. 14, 1654, over borgmester Rasmus Nielsen, † 1653, og hustru Magdalene Matthisdatter, † 1672 (p. 698). — *(On the left). Sepulchral tablet no. 14, 1654, to Burgomaster Rasmus Nielsen, † 1653, and his wife Magdalene Matthisdatter, † 1672.*

Fig. 436 (til højre). Detalje fra epitaf nr. 14 (jfr. fig. 435), over borgmester Rasmus Nielsen og hustru (p. 699). — *(On the right). Detail from sepulchral tablet no. 14 (cf. fig. 435) to Burgomaster Rasmus Nielsen and wife.*

nu med sin oprindelige, kun let udbedrede staffering, en overdådig forgyldning på sort baggrund samt en del lasurer i rødt og grønt på dragtdele og detaljer; alle legemsdele malet med naturlige farver. Skjoldene har forgyldte detaljer på sort bund, svarende til indskriften, der står med forgyldt, opmalet fraktur.

1894 flyttedes epitafiet[120] fra sin oprindelige plads i nordre koromgang nr. 17 (jfr. †muret begravelse) til sin nuværende på vestvæggen i søndre korsarm. Det forankredes solidt til væggen ved to indmurede granitkonsoller, der bærer en planke boltet til rammeværket, hvortil der skaffedes plads ved indhugninger i muren. De derværende kalkmalerier blev herved stærkt beskadiget[121] (jfr. p. 422 og fig. 194, 222—223).

14) (Fig. 435—436). 1654. Bemalet sandsten og marmor, med portrætmaleri af Rasmus Nielsen[122], fordum borgmester i Aarhus, og hustru Magdalene Matthiis Daater, der i 26 års ægteskab fik tre sønner og to døtre.

Det store barokepitaf, der ved sine fremspring og forkrøpninger kraftigt accentuerer lys- og skyggevirkning, har sandstensramme omkring storstykkets

L.L. 1964

portalfelt, flankeret af frisøjler af sort, poleret marmor. Her udenfor figurer af Moses med tavlen og Johannes Døber(?) med bog. Bedende, kvindelige engle og lille englebarn sidder på topgavlen, hvis afbrudte, trekloverformede centrale parti er løftet i vejret af et (tomt) rektangelfelt; over portalfeltet svæver englebørn holdende kugle i klæde. Hængestykkets rektangulære marmortavle i barokramme med diademhoveder og store vindrueklaser støttes forneden af svævende englebørn på hver side af kvindehoved (fig. 436). Nederst konsol, med hængevindrueklase, og på forsiden to bomærkeskjolde, i relief, med initialer »R N S« og »M M D« for ægteparret (han død 1653, hun 1672, jfr. †muret begravelse), der har ladet epitafiet udfore 1654. Hans våben: to stående løver holdende timeglas, hendes: en slangeomvundet krebs og under begges våben årstallet »1654«.

Det velhuggede epitaf er muligvis udført i Københavnerbilledhuggeren Henning Sallings (Selgens) værksted, hvis eneste sikre arbejde, døbefonten fra 1655 i Sorø (DK. Sorø I, 70), viser påfaldende ligheder med hensyn til bl.a.

hår- og neglebehandling samt ved anvendelsen af rosetter i håret. Vedrørende Århus-epitafiets opbygning ses en så stor overensstemmelse med epitaf fra o. 1652 over rådmand Erik Knudsen i Slagelse (UK. Sorø I, 211), at der i det mindste her må være tale om et forlægsfællesskab.

I storfeltets maleri, olie på metal, dominerer portrættet af den velstående familie, der her fremtræder stående og bedende. Til den ene side ægtemanden i sorte knæbukser med sløjfer, strømper og kappe, men med hvid krave, og bagved ham de tre halvvoksne sønner med langt, bølget, brunt hår over de hvide kraver; hvide, posede ærmer med sorte, flæsede nedhæng og hvide strømper med »overfald« og sorte sløjfer samt røde hoser og skosåler. De enklere klædte kvinder, hustruen foran de to voksne døtre, har ens huesnipper på isse og ved ører, hvide, spidst udstående kraver og halslin, hvide underærmer og underlin, den yderste datters dog med røde blomster; alle med gyldne kæder om hals og håndled. Den mørke baggrundsmaling går næsten i eet med klippeomgivelserne i det øvre motiv, gravlæggelsen, hvor den gulgrå Kristusskikkelse bæres af blåklædte mænd, med turban, bivånet af de tre kvinder og til siden Maria, der segner om i armene på en anden kvinde.

Epitafiet står med en staffering fra o. 1880[123]: rødbrun marmorering som baggrund for megen forgyldning på dragter, vinger og øvrige detaljer; figurerne har legemsfarve. Indskrifterne er med gylden fraktur, bomærkeskjoldene blå med gyldne mærker.

På oprindelig plads[124], på sydsiden af nordvestre korsskæringspille, nær afdødes †murede begravelse i store korsgang nr. 7.

15) O. 1654(?) Bemalet sandsten med portrætmaleri. Bekostet opsat af Hans Michelsøn Stormb, forrige borger og indvåner i Aarhvs, som døde <31. maj> 16<59> i sit <63.> år, »oc her neden vnder ligger begrafven« med sin hustru Karen Sørensdater, død 28. maj 1642 i sit 35. år, »saa oc tvende af dieres søner, begi kaldet Lavertz, den elldste 3 aar, den yngste 9 vger gamel, hans moder til mode, hvoraf hvn døde«.

Epitafiet er muligvis opsat 1654 i forbindelse med erhvervelsen af en begravelsesplads, hvortil han nævnte år ansøgte kirken om at få sin afdøde hustru flyttet[125] (jfr. †gravsten 1646).

Det anselige barokepitaf (jfr. fig. 84) er uden egentlige arkitektoniske elementer, men dog fast opbygget i tre partier over hinanden. Det er adskilt af gennemgående, horizontale led, har stort, foroven tresidet afsluttet midtfelt liankeret af frifigurer af Moses (fig. 461) og Johannes Døberen (med lam på bog) stående på konsoller med relieffer af de siddende evangelister Lukas og Johannes. I topstykket rektangulært relief forestillende Ezekiels vision om de dødes opstandelse: foroven den velsignende Gudfader i en skybræmme, som breder sig til de fire verdenshjørner, hvorfra hoveder puster ånden ud, mens Ezekiel

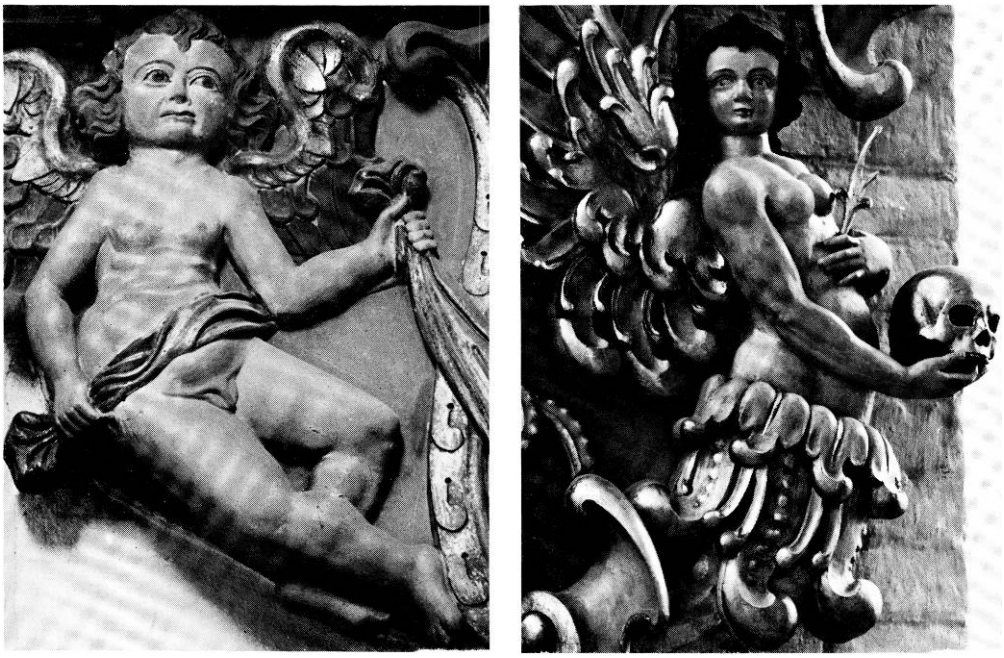

Fig. 437—438. Epitafiedetaljer. 437. Nr. 15, o. 1654, over Hans Michelsen Storm, † 1659, og hustru Karen Sørensdatter, † 1642 (p. 701). 438. Nr. 21, mellem 1666 og 1692, over organist Johan Ytrecht og hustru (jfr. fig. 449) (p. 712). — *Details from sepulchral tablets. 437. No. 15, c. 1654, to Hans Michelsen Storm, † 1659, and his wife Karen Sørensdatter, † 1642. 438. No. 21, from between 1666 and 1692, to the organist Johan Ytrecht and wife (cf. fig. 449).*

vandrer velsignende foran klyngen af benrader, der rejser sig levendegjorte. Nederst forklarende (malet) indskrift i fire linier, med reliefversaler: »Echiell med gvod forstand / efter gvds befaling spaade / de been paa marchen fich liff oc aand / som daa fortøred waare. Echiell 37 cap.« Relieffet flankeres af den siddende Matthæus og af en stående dydefigur, Håbet, holdende ankeret hvilende på skulderen (den ene hånd afslået), muligvis hentet fra et andet epitaf. Over en volutgavl med dødssymboler og ved siderne stående småengle blæsende i basun, knejser den opstandne, velsignende Kristus. I det brede hængestykke holder englebørn et klæde (lig 437), ophængt i kartouche om ovalfelt hvori indskriften, i jysk dialekt, med gyldne reliefversaler på sort bund. Herover stort, påsat englehoved. Nederst bærer to havfrueengle et skjold med reliefversaler, muligvis de efterlevende børns initialer: E E E samt W — L og I — D på hver side af et bomærke, hvori synes at indgå et H og et M. Kraftig hængevindrueklase.

I storfeltet oliemaleri på metal, foroven den korsfæstede foran en lysning i de ellers mørkladne skyer over en by, der kun anes. Over krucifikset sortmalet fraktur: »Hand er giffuen Der hen For Vore Synder skyld. Rom. 4.«. I billedets

nedre halvdel knæler den sortklædte familie på et rødfliset gulv foran en grålig mur; ægtemanden fulgt af to unge, blonde sønner og foran dem de to døde smådrenge, den mindste helt i hvidt og med hue, den større med hvidt forstykke. På kvindesiden ses hustruen og tre døtre, alle blonde, ensklædte, med hvide forklæder og opstående kraver.

Epitafiets staffering, udført af »R. Chr(istiansen) jul. 1882« (signatur på topfeltets nedre ramme), er en gråbrunlig bemaling som baggrund for megen forgyldning (jfr. Købkes maleri 1830, fig. 152) samt lidt grønt på vinger og havfruehaler; figurerne har legemsfarve og brunt hår; skablonmønster på topfigurernes dragter, og »S. Mathevs« malet på denne evangelists fodstykke.

Epitafiet blev 1923—24 flyttet fra sin oprindelige plads på sydsiden af sydvestre korsskæringspille (jfr. tilhørende †muret begravelse i smalle karlegang nr. 2 og †gravsten), til sydsiden af tilsvarende pille i sydøst[126]. Ved flytningen fremkom nogle **bolde* (jfr. p. 634).

16) (Fig. 439). Malet årstal 1655. Snitværksarbejde. Peder Rasmusønn, rådmand i Aarhus, og hustru Karen Meckels Daatter, d. 1627 i sit 57. år efter 9 års ægteskab, og Appelonne Laursdaatter, som i 20 års ægteskab fik 15 børn (6 drenge og 9 piger). Død »i Barnefødselen med sit 16. Barn pindtzenat 1650« i sit 38. år. Han selv hensov 1653, 63 år gl. »Dennem opuecker gud med alle troende Til enig giede Oc Salighed. Anno 1655« (jfr. gravsten).

Epitafiet er rimeligvis udført af samme værksted som Arboes og Lydichsens epitafier (nr. 12 og 13), hvormed det har liere lighedspunkter, omend i mere beskeden udformning: i opbygningen (storfeltets flankerende retkantnicher, hængestykkets ovalfelt mellem muslingeskalnicher og anbringelsen af småfigurer), i den grove figurskæring og den dygtigere udførte ornamentik (fantasimasker over storfigurer) samt i den rent tekniske udførelse[127]. Storstykket har ovalfelt i æggestavramme med påsatte englehoveder og i hver svikkel en putto, foroven henholdsvis blæsende sæbeboble og holdende brændende olielampe, forneden med dødssymbolerne, timeglas og kranie. De langstrakte storfigurer forestiller muligvis kong David (med nyt sværd i stedet for harpen, jfr. fig. 89) og en uidentificeret person pegende på åben bog. De smalle storvinger, til siderne afsluttet af henholdsvis vinget mands- og kvindeherme, indeholder nicher med småfigurer, Moses med lovens tavler og mand med bog og pen (evangelist?). Af de øvrige figurer, hver med bog, kan kun identificeres topfeltets ene, Paulus med sværd. I gavlfeltet relief af Gudslammet under maske, og øverst en basunblæsende engel, nok samtidig, men antagelig stammende fra et andet epitaf (jfr. staffering). Mellem postamentbjælkens fremspring har der tidligere siddet et stort englehoved (1882 erstattet af plade), og et lignende pryder det egentlige hængestykke, over tre skjolde omsluttet af fantasifuglehalse; nederst hængevindrueklase.

L. L. 1964

L. L. 1964

Fig. 439—440. Epitafier. 439. Nr. 16, 1655, over rådmand Peder Rasmussen, †1653, og hustruerne Karen Mikkelsdatter, †1627, og Apelone Laursdatter, †1650 (p. 702). 440. Nr. 30, o. 1693, over overformynder Jens Rasmussen Lasson, †1693, og hustru Anne Jacobsdatter Winter, †1713 (p. 729). — *Sepulchral tablets. 439. No. 16, 1655, to Alderman Peder Rasmussen, †1653, and his spouses Karen Mikkelsdatter, †1627, and Apelone Laursdatter, †1650. 440. No. 30, c. 1693, to the public trustee Jens Rasmussen Lasson, †1693, and his wife Anne Jacobsdatter Winter, † 1713.*

Storfeltets ovale maleri, tempera og olie på rødbrun understrygning på træets kridtgrund, forestiller ægtemanden og de seks rødblonde sønner knælende på den ene side af et krucifiks, hans anden hustru og de fem døtre på den anden side; foran ligger fire døde spædbørn (piger). Alle er sortklædte, med hvide kraver og forklæder, kun svøbelsesbørnenes røde krydsbånd giver farve til billedets mørke halvdel, mens den brunlige baggrundfarve foroven toner over i et gult lysskær bag den grålighvide Kristusfigur, med hvidt lændeklæde. Topfeltets opstandelsesmaleri[128], på træ, er udført med temperafarver på en flerfarvet understrygning; Kristus har brunlig lød, rød kappe og er omgivet af gulbrun skybræmme; forgrunden blågrå. Rammeværkets staffering, der blot fik få udbedringer ved G. N. Kristiansens restaurering 1969[129], efter at farveistandsættelser fra o. 1870 og 1882 var fjernet, lå ligeledes på en tynd understrygning i brunt og hvidgråt. Figurernes ansigter og legemsdele er holdt i en varm, mørk farve, hår og skæg brunt, klædedragter og ornamenter i guld samt grøn og rød

L. L. 1964

Fig. 441. Epitaf nr. 17, 1656, over Otto Skeel til Katholm, † 1644, og hustru Ide Lunge, †1671. Detalje fra postamentet (p. 704). — *Sepulchral tablet no. 17, 1656, to Otto Skeel of Katholm, †1644, and his wife Ide Lunge, † 1671. Detail from pedestal.*

lasur på sølv; ornamentbunden lysegrå med sort konturering. Den oprindelige indskrift med gylden fraktur på sort bund er renset og let repareret; de tre skjolde står rødbrunt marmorerede. Såvel epitafiets farvevirkning som den tekniske udførelse er så overensstemmende med Lydichsens (nr. 13), at man må antage, at samme mester er ansvarlig herfor. Derimod har epitafiets topfigur, engelen, en afvigende staffering, lys legemsfarve og forgyldt gevandt på kridtgrund, der indicerer tilhørsforhold til et andet epitaf (jfr. ovfr.).

På nordvæggen i nordre koromgang, 3. fag fra ost, oprindelig på korpolygonens ostmur[130] (jfr. den tilhørende begravelse bag koret nr. 10).

17) 1656, over Otte Skeel til Katholm, død 1644 og Ide Lunge, død 1671. Bemalet sandsten med namurstenstavle, der har versificeret indskrift i jysk dialekt[131] for »Ott' Skiel Ded er / Med Hustrue Kier. // Fru Id' af Lunger stamme. // Som af ær' oc Tuct / Oc Dyd'es Fruct. // Maa Kald's en adel Dame. // Dier Fædre baad' / Med Raad oc Daad. // Fæderne Landet pryder. // Af Dieres Naffn / Endnu gaar Saffn. // hos Os Ey Døer Dier Dyder. // . .« Efter en opbyggelig og religiøstpræget slutning står »Anno domini M. DC. L. VI«, med versaler.

Det anselige epitaf (jfr. planche 9) udfylder ligesom slægtningen Jørgen Skeels (nr. 9) tomrummet mellem to korpiller, de to vestligste i nord, placeret over kannikestolene, hvis frise dækker for epitafiets postament. Dette har relief af liggende kvinde, symboliserende døden (lig. 441), mellem fremspring med englehoveder. Storstykkets væld ige, buede portalfelt, hvis øvre, retkantede afslutning har skriftbånd mellem englehoveder og herover frugtguirlander, domineres af den sorte skrifttavle, der har omløbende ramme med parvis stillede anevåbner, i alt 64, iberegnet de våbner, der pryder postamenterne for de

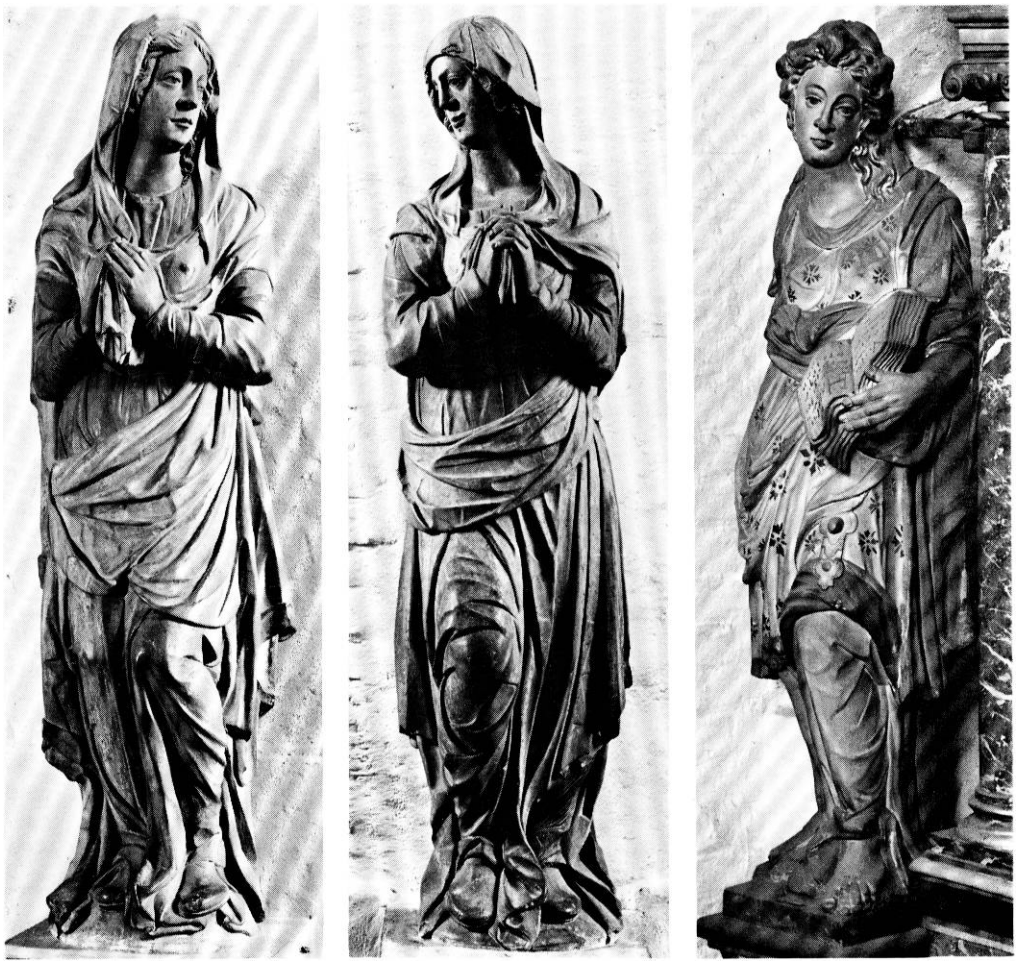

Fig. 442—444. Dydefigurer fra epitafier. 442—443. Nr. 18, fra o. 1657, over kansleren Christian Thomesen Sehested, †1657, og hustru Mette Rosenkrantz, †1644 (p. 708). 444. Nr. 17, 1656, over Otto Skeel til Katholm, †1644, og hustru Ide Lunge, †1671 (p. 705). — *Symbolic figures from sepulchral tablets. 442-4. No. 18, from c. 1657, to Chancellor Christian Thomesen Sehested, †1657, and his wife Mette Rosenkrantz, †1644. 444. No. 17, 1656, to Otto Skeel of Katholm, †1644, and his wife Ide Lunge, †1671.*

to flankerende, røde, polerede marmorsøjler. Frifigurer af dyder og putti indfatter på alle led epitafiet, uden for søjlerne Troen med bog (fig. 444) og Håbet med due, på søjlernes udadbuede gavlbrudstykker Retfærd med sværd og slange snoet om hånden og Styrke med søjlestumper samt yderst vaser. Topstykkets ovalfelt, i barokramme med hjørneenglehoveder, har alliancevåben i relief for Skeel og Lunge. På de brudte gavl- og topstykker ligger henholdsvis Mådehold, (der hælder vand i vinbægeret) og Klogskab (med to slanger og nu afbrudt spejl[132]) samt putti med dødssymboler, kranium og timeglas. På et

diademhovedprydet postament øverst troner Kærlighed med et barn på armen og et ved siden (jfr. lig. 37).

Epitafiet, der i et håndskrift o. 1656[87] omtales som »et herlig nytt monument, som iche endnu er med nogen opschrifft stafferit«, er antagelig bestilt kort tid efter erhvervelsen af den tilhørende gravkrypt 1646 (se denne), muligvis hos Københavnerbilledhuggeren Henning Salling (Selgen), der måske har leveret epitafiet over Rasmus Nielsen (jfr. p. 698 ff).

Stafferingen er forrige århundredes vanlige, en rødligmarmoreret baggrund for våbnernes heraldiske farver, der korrigeredes efter Magnus-Petersens forslag 1891[94], lister og profiler sorte, gråhvide og gyldne. Figurerne har blegrød legemsfarve med gyldent hår, dragterne er gråhvide med gyldne skabionmønstre, de store figurers underklædninger dog grønne. Indskriften står med forgyldt fraktur, adelsnavnene under våbnerne med gyldne versaler på sort ligesom det øvre skriftbånds »Memento mori«, på blå bund.

18) (Fig. 445—446). O. 1657. Namurstenstavle, med portrætmaleri i sandstensramme, for Christian Thomæson Sehestedt til Stovgaard, ridder, der har »ladet et hvilested for sig og sine tilrede der vdi er hand self henlagt,« efter at han havde »slidt sig og sin tid« i 67 år, 5 måneder og 18 dage. [Søn af Thomas Maltheson Sehested til Beckmarck og fru Anna Lunges til Oden, f. på sin fædrenegård Beckmarck 1590 7. febr.][133]. I sit 23. år begyndte han sin tjeneste, først 1623 i det kgl. danske kancelli, 1615 blev han Christian, Danmarks og Norges udvalgte prins' kammerjunker, 1617 hans hofmester, 1625 Danmarks riges råd og 1630 kansler. »Paa det sidste« 1640 hofkansler hos kong Christian IV. og efter hans dødelig afgang hos kong Frideric III. »Med hvad vmag, oprigtig flidog troeskab, hand sine betroede bestillinger hafver forestanden inden og vden riget, i freds og feide tid, .. og hvor lidet hand hafver tient sig self, kvnde lidet betyde, om denne steen talde stoere ord en hver troer og taler der om ..«. — Endvidere fru Mette Rosenkrantz Holgersdaatter af Roesenholm, d. i sit 44. år i Kiøbenhafn 1644 efter 24 års ægteskab, siden altid savnet og aldrig forglemt. »Hoes hende hafver hand og aff deris børn ladet her giemme trende sønner«, alle tre kaldet Thomas Sehestedt, den forste f. og d. i Kiøbenhafn 1621, den anden på Stovgaard 1622, den tredie f. på Helsingborg 1629 og d. samme år i Roskilde. Derforuden tre dotre, jomfruerne Anne Sehestedt, f. i Kiøbenhafn 1624, d. i Kiøge samme år, Dorothe Sehestedt, f. i Odense i Fyen 1625, d. i Helsingborg 1628, og Birgete Sehestedt, f. på Kalløe 1634, d. i Kiøbenhafn 1645(!)[134]. [Selv døde han i Kiøbenhafn 1657 5. aug.][133].

Det stærkt reducerede epitaf, der o. 1923 blev anbragt på muret sokkel med sandstenspostament og gesims[135], består af en 174x129 cm, rektangulær, poleret skrifttavle af namursten, kronet af rundbuet gavl, hvis sandstensramme foroven prydes af blomsteragtigt barokornament; øverst sort, poleret marmor-

L.L.1965

Fig. 445. Portrætmaleri fra epitaf nr. 18 (jfr. fig. 446), o. 1657, over kansleren Christian Thomesen Sehested, †1657, og hustru Mette Rosenkrantz, †1644 (p. 707). *Portrait painting from sepulchral tablet no. 18 (cf. fig. 446), c. 1657, to Chancellor Christian Thomesen Sehested, †1657, and his wife Mette Rosenkrantz, †1644.*

kugle. I gavlfeltet indsat et portrætmaleri af ægteparret (fig. 445), olie på kobber (61,5x83 cm), i en udførelse, der kan minde om Karel van Mander, men dog næppe er en original[136]. Maleriet er et brystbillede, der imidlertid ved en tidligere restaurering er blevet afskåret forneden sammen med rammen, således at begge personers bøjede underarme er fjernet (jfr. fig. 446). På en mørk, blågrøn baggrund ses ægteparret vendt mod hinanden. Kansleren har blå øjne, grånende hår og skæg og let rødmossede ansigtstræk. Han er iført en sort dragt med hvid krave og kvaster, om halsen elefantordenens gyldne kæde. Portrættet, der antagelig er udført, mens kansleren levede (»ad vivum«), kontrasterer stærkt mod den afdøde hustrus blegere og stivere træk, antagelig udført efter et ældre portræt. Hendes sorte hovedtøj kantes af perler, der ligeledes ses i en kæde om halsen. På den sorte dragt, med hvidt halslin, en sort sløjfe med en gylden broche hvori en perle.

Rammen står umalet, den fyldige indskrift, med forgyldte versaler, er genopmalet, antagelig både 1894, da Magnus-Petersen forestod en restaurering af

Sehesteds kapel[137] og o. 1923, da epitafiet flyttedes fra sydvæggen nær vinduet[138] til nordvæggen[135].

Epitafiet synes dog at have gennemgået flere omskiftelser. Da kansleren døde i København 1657, forårsagede omstændighederne under byens belejring, at han blev bisat der i Vor Frue kirke[139]. Et gravkapel med krypt i Århus domkirke var imidlertid allerede erhvervet 1640, men intet monument opsat endnu o. 1656[87], skønt hustru og børn var indsat i begravelsen her (jfr. indskriften og †kisteplader under afsnittet om kapel og krypt). I Rhumann-håndskriftet 1666 omtales, at kansleren lod monumentet rejse i sin levetid, hvorved der kun kan være tale om året 1657. Der foreligger dog den mulighed, at epitafiet ved kanslerens død ikke har været færdigudfort.

En tegning viser monumentets skikkelse o. 1750[58] (lig. 446). Skrifttavlen er her indfattet i en profileret ramme smykket med blomsterguirlander. Både gavl og tavle flankeres af obelisker, kronet af og hvilende på kugler, der for de nedre obeliskers vedkommende er anbragt på fyldingspostamenter. Alt står på et bombastisk fodstykke, der såvel i proportioner som ved profilering er så afvigende fra udformningen af periodens øvrige, fornemmere monumenter, at man må formode, at en anden hånd end den oprindelige planlæggers har været på spil. Obelisken, der ved århundredets midte bliver et mere fremtrædende træk i »epitafiekunsten«, erstatter også efterhånden de tidligere flankerende frifigurer. Man kan gætte på, at de to *kvindefigurer* (lig. 442—443), der nu står ved indgangen til koret ud for dettes vestligste piller, og som endnu på Herteis tid[138] var opstillet lige uden for gitteret til Sehesteds kapel, oprindelig har været beregnet til at indgå som et led i monumentet, måske som flankerende figurer på et lavere og enklere postament[140] eller til siderne for dette. Herpå kunne de retkantede sokler tyde, som findes afbildet på fotografi (illustration under kapellet) og tegninger fra 1860'erne[141]. Disse sokler, der var beskadigede 1828, istandsattes følgende år af gipseren Dinelli[8].

De ca. 185 cm høje sandstensfigurer, nu på moderne sokler, er kun let forarbejdet på rygsiden og således beregnet til at ses forfra. Disse sørgende og bedende kvinder i folderige gevandter, karakteriseres af Hertel som dyderne Tro og Håb, i god overensstemmelse med den hyppige anvendelse af netop disse dyder i beslægtede udgaver på epitafier fra 1600-tallets midte[142], specielt fra Henning Sallings værksted (jfr. p. 699). Figurerne har rester af (sekundær) bemaling, brunt hår og almindelig legemsfarve, forgyldning på underklædning og kappe, den nordre figurs med striber, den søndres med røde rosetter.

19) (Fig. 447). O. 1660. Af sandsten og marmor, med portrætmaleri, for Jacob Matthiesen Århus, dr. theol., professor i retorik ved Københavns universitet, dernæst kong Christian IV.s hofpræst, kannik og biskop i Århus. Begrædt af hustruen, Anna Casparsdatter Bartolin med fem efterladte børn og

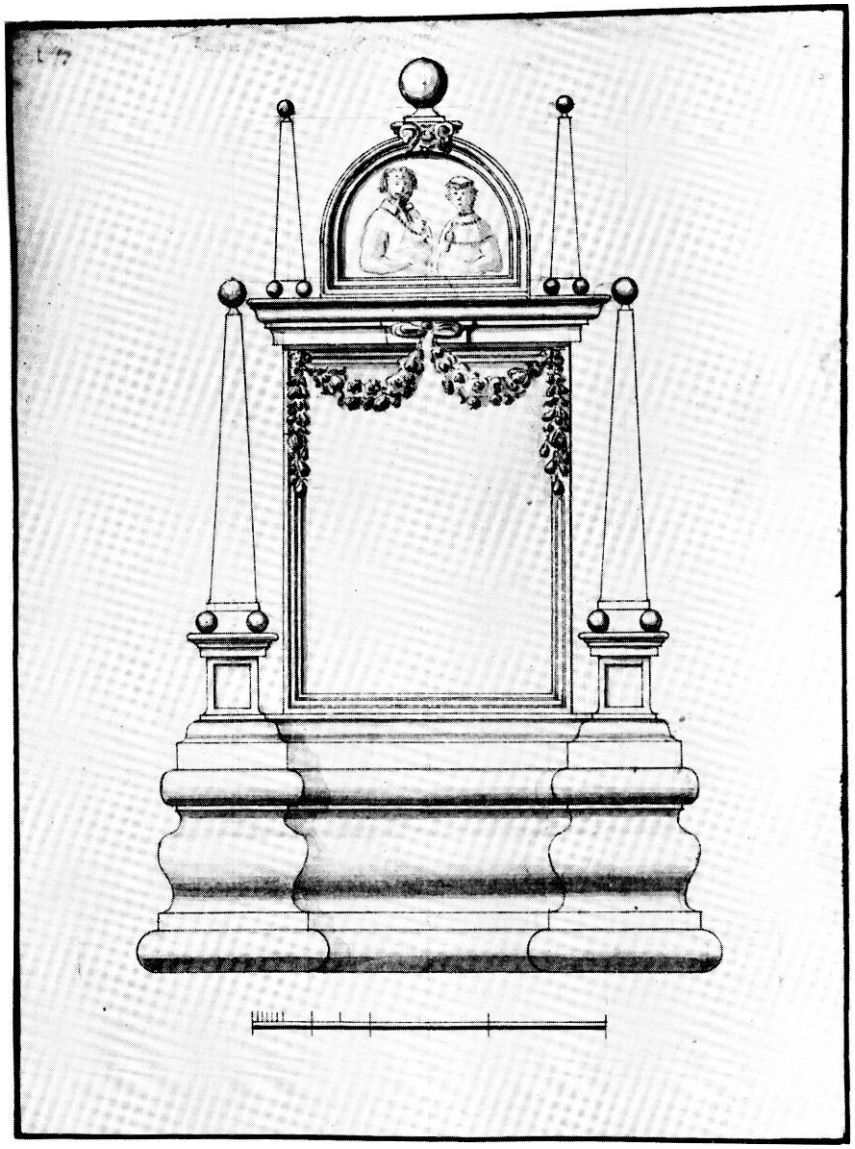

Fig. 446. Epitaf nr. 18, o. 1657, over kansleren Christian Thomesen Sehested, †1657, og hustru Mette Rosenkrantz, †1644. Tegning fra o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.) (p. 708). — *Sepulchral tablet no. 18, c. 1657, to Chancellor Christian Thomesen Sehested, †1657, and his wife Mette Rosenkrantz, †1644. Drawing from c. 1750 in the Thott manuscript 1448, 4° (Royal Library).*

to svigersønner. Han var født 17. okt. 1602 og døde 3. juni 1660 (jfr. bispemaleri nr. 3, p. 598).

Det rektangulære storfelts vældige portrætmaleri, indfattet af en for perioden relativt enkel, figurløs sandstensramme, fremhæves af sorte marmordele: flankerende søjler og obelisker samt ovalfelter i top- og hængestykke.

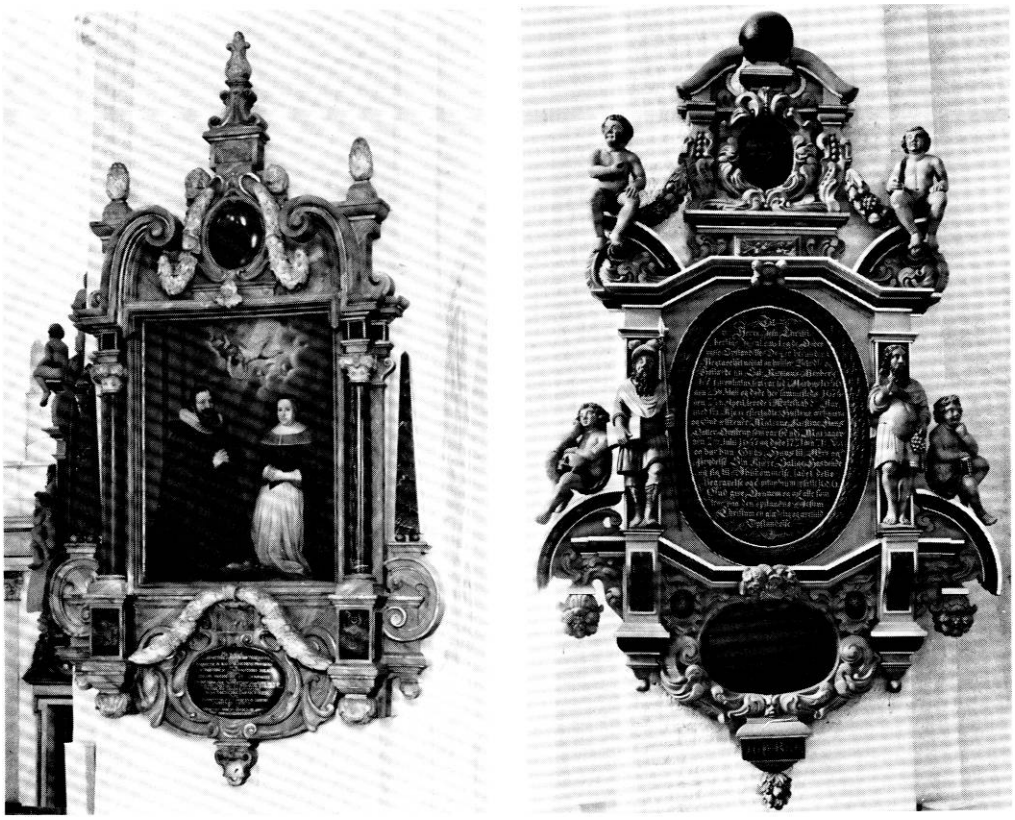
Det brudte topstykke, hvor ovalfeltbærende postament og spirende kogle skyder sig op mellem volutknægte, prydes ligesom hængestykkets barokkartouche af hvide marmordetaljer, tætte frugtguirlander, kogler og englehoveder; også de korintiske søjlekapitæler er af dette materiale. Sandstenen illuderer nu ved sin gråhvide bemaling som marmor, men synes oprindelig kun at have virket ved sin egen farve, blot ligesom nu stafferet med lidt forgyldning på enkelte profiler[143]. På søjlepostamenternes slebne fyldingsplader er malet ægteparrets borgerlige våbner, biskoppens en brunrød, slangeomvundet krebs, på hvidlig bund, hjelmtegnet: krebsekløer holdende slange, hustruens en gylden halvmåne under 3 x 3 stjerner og øverst en flyvende fugl (due?), hjelmtegnet: halvmånen og stjernerne mellem vesselhorn, på rød bund. Den latinske indskrift[144] er nymalet med gyldne versaler, rimeligvis fra farveistandsættelsen o. 1880.

Det dominerende portrætmaleri, olie på lærred, viser det knælende ægtepar, den afdøde på en gråblå pude. Bispen er iført sort ornat af fint damask(?), med pibekrave og sort kalot på issen; grånende hår og skæg, ansigtet svagt rødligt. Hustruen har gråblegt ansigt under den sorte hue; sort kjole med hvide underærmer, forklæde og gennemsigtigt skulderklæde. Den gråsorte arkitekturbaggrunds perspektiviske pillerække brydes af blåhvide, rette stråler og rødlige skyer, hvorfra englebørn dukker frem holdende palmegren over bispens hoved.

På oprindelig plads[105], på nordsiden af sydvestre korsskæringspille (jfr. fig. 116), nær morfaderen, biskop Jens Giødesens begravelse (jfr. store korsgang nr. 31), hvor Jacob Matthiesen og hustruen gravsattes.

20) (Fig. 450). Før 1666. Billedhuggerarbejde, af sandsten og marmor, med portrætmaleri. »Bekostet« af Søffren Sørensen rådmand i Aarhuus, f. i Wgelbølle 12. juli 1603, d. 16<86>, og hustru Margrette Claus Datter, f. i Ribe 6. febr. 1594, d. 16<73>[145]. »Oc haffiler di Aff en Chresten Kierlighed till Guds ordis forfremmelse« foræret den årlige rente af 300 dl. til en fattig student »En effter Anden Sin Studering I Kiøbenghaffuen(!) Till att forttsette. .«[146].

En rig, skulpturel udsmykning danner ramme om storfeltets portrætmaleri, der flankeres af frisøjler af sort marmor med kompositkapitæler af sandsten. På frugtsmykkede konsoller herudenfor står ca. 165 cm høje frifigurer af dyderne Troen, med kalk og (nyt) trækors, og Håbet, med fugl og anker. Midtfeltets ovre, rundbuede afslutning, over forkrøpninger, er indfattet af barokvolutter og foroven englehoved, der skyder sig op mellem de forkrøppede, brudte gavlstumper, hvorpå tykmavede putti hviler støttet til dødssymbolerne kranium og timeglas. Topstykkets konvekse ovalfelt, af marmor, har frodig frugt- og blomsterramme kronet af sort marmorkugle på konsol. Hængestykkets tilsvarende skriftfelt mellem barokvolutter, prydes foroven af sløjfeophængte frugtguirlander mellem kraftigt fremspringende englehoveder. Den dobbelte hængekonsol har englehoved over to bladomsluttede skjolde.

L. L. 1964 L. L. 1964

Fig. 447—448. Epitafier. 447. Nr. 19, o. 1660, over biskop Jacob Matthiesen, †1660, og hustru Anna CasparsdatterBartolin (p. 708). 448. Nr. 27, 1686, over juristen Nicolaus Broberg, †1674, og hustru Kirstine Hansdatter Drostrup, †1731 (p. 722). — *Sepulchral tablets. 447. No. 19, c. 1660, to Bishop Jacob Matthiesen, †1660, and his wife Anna Casparsdatter Bartolin. 448. No. 27, 1686, to the lawyer Nicolaus Broberg, †1674, and his wife Kirstine Hansdatter Drostrup, †1731.*

Epitafiet, der omtales i Rhumann-håndskriftet fra 1666, er udfort i ægteparrets levetid. Til flere af de skulpturelle elementer (putti, frugter, blade og barokbøjler) kan findes paralleller på epitafiet (efter 1666) over Erik Rosenkrantz i Hornslet kirke, Randers amt, hvilket kan indicere et vist (værksteds)fællesskab.

På det (213x138 cm) store portrætmaleri (fig. 451), olie på lærred, ses det aldrende ægtepar knælende på brune puder, på en mørk baggrund med enkelte træer. Ægtemanden, der har langt, midtdelt, brunt hår og gråligt fuldskæg, er iført sort dragt med kappe, hvorover hvid krave; hvide skjortelinninger ses ved håndleddene. Hans hustru, der bærer ringe på lillefinger og guldbrand, har sort kjole, slag og hue med hvidt pandestykke; desuden hvidt, gennemsigtigt skulderstykke, hvide underærmer og hvidt forklæde, der er rødt underfoeret

på det midterste stykke. Mellem ægteparrets hoveder ses den korsfæstedes blege skikkelse og i buefeltet herover forklarelsen på bjerget. Den hvidklædte Kristus står i skyer mellem Moses med lovens tavler og den gestikulerende Elias, henholdsvis i grønblå og rødlig dragt. På bjerget under skyerne ligger de tre apostle Peter, Jakob og Johannes, hvis klædninger laserer i gult, brunt og rødt.

Efter restaurering 1968f. ved Vitus Nielsen og Sv. Elmholdt står epitafiet med en gråhvid bemaling på sandstenen, ledsaget af guld på lister og dydeattributter. Gyldne frakturindskrifter samt initialer og mærker for ægteparret på hængekonsollen: »SSS« over kranium foran knogler og med timeglas, og »MCD« over fugl over hjerte.

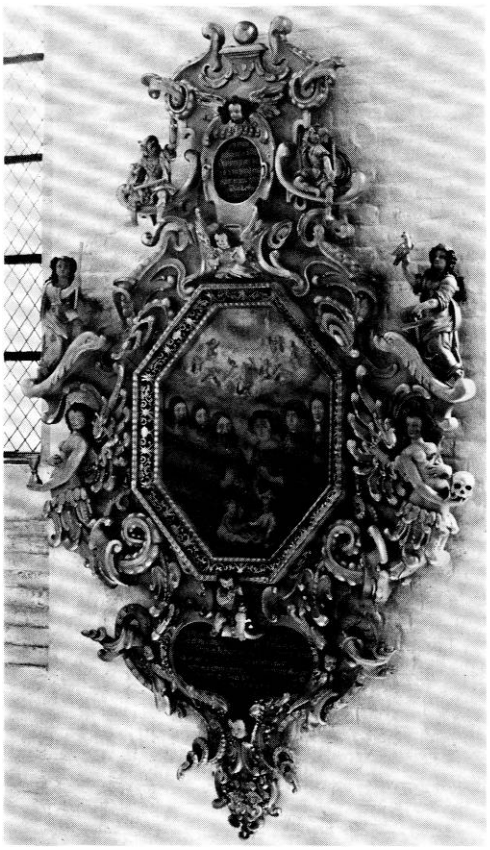
På oprindelig plads over den tilhørende, murede begravelse med gravsten i »nordre korgang« nr. 16, dvs. på nordsiden af nordøstre korsskæringspille.

21) (Fig. 449). Mellem 1666 og 1692. Billedskærerarbejde med portrætmaleri, opsat af Johan Vtrecht, organist ved domkirken og forstander i hospitalet i Aarhuus[147], f. i Vestphalen, og hustru Anna Thomes Daatter Reisen, f. i Holstein; fik i 25 års ægteskab fem sønner og en datter. Han døde 1661 i sit 55. år, hun 1692 i sit 87. år.

Det ottekantede maleri, i gennembrudt rankeværksramme, er indfattet af bruskværk, rigt på figurer. Til siderne vingede halvfigurer med henholdsvis timeglas og kranium (lig. 438), og over deres hoveder, på delfinformede gavlreminiscenser, knæler dyderne Troen, med kors og bog, og Håbet, med fugl og anker. Over malerifeltet en engel, der har mistet sit attribut. Topstykkets barokkartouche flankeres af de to krigere, der skulle vogte Kristi grav, den kronende opstandelsesfigur er derimod forsvundet. Hængestykkets hjerteformede skriftfelt prydes foroven af en sæbebobleblæsende putto symboliserende den flygtende tid, og på nedhænget ses reliefskårne alliancevåbner med afdødes initialer »I V« og »A T D« over to hjerter med henholdsvis tre nagler og vinger.

Det velskårne epitaf, hvortil findes beslægtede arbejder fra o. 1702—03 i Hansted (Skanderborg amt) og Horsens klosterkirke, er udført i et værksted, der ved valget af forlæg slutter sig til kredsen omkring billedskæreren Peder Jensen Kolding[148]. Ifølge indskriften er epitafiet opsat af ægteparret, men antagelig efter mandens død og først efter 1666, da det ikke omtales i de udførlige Rhumann-håndskrifter I og II.

Midtfeltets oliemaleri på træ, på kridtgrund, viser dels familien, dels herover musicerende småengle svævende i skyer, grupperet omkring en engel spillende på et orgelpositiv — en påmindelse om ægtemandens profession; herover skriftbånd med versaler: »Sanctus! Sanctus! Sanctus« (»hellig ..«); et par andre børn holder nodebånd i hånden. Øverst sidder Kristus (med korset) og Gudfader holdende kronen mellem sig; til siderne serafer. I familieportrættet er de dalevende, voksne sønner[149] anbragt symmetrisk bag forældrene (uden

L. L. 1968

L. L. 1665

Fig. 449—450. Epitafier. 449. Nr. 21, mellem 1666 og 1692, over organist Johan Ytrecht, †1661, og hustru Anna Thomesdatter Reisen, †1692 (p. 712). 450. Nr. 20, for 1666, over rådmand Søren Sorensen Ugelbølle, †1686, og hustru Margrethe Clausdatter, †1673 (p. 710). — *Sepulchral tablets. 449. No. 21, from between 1666 and 1692, to the organist Johan Ytrecht, † 1661, and his wife Anna Thomesdatter Reisen, †1692. 450. No. 20, from before 1666, to Alderman Soren Sorensen Ugelbølle, †1686, and his wife Margrethe Clausdatter, †1673.*

hensyntagen til den tidligere vanlige opstilling efter køn). Foran på et bord på røde puder sidder de to hvidklædte, døde småbørn med blomsterkranse om håret, pigen tillige med tulipan i hånden, mens drengens rose ligger på puden. De øvrige personer er sortklædte, ægteparret med henholdsvis hvid, gennemsigtig krave og skulderstykke, de to sønner bag faderen med pibekraver, mens sønnerne bag moderen har kniplingshalsbind og sløjfe, den forreste med langt, bølget, blondt hår eller paryk, den bageste med midtdelt, mørkt hår.

Under epitafiets restaurering 1967 ved Georg N. Kristiansen[150] konstateredes, at der på maleriet var foretaget nogle ændringer[151], antagelig moderniseringer forholdsvis få år efter ophængningen. Under pibekraven på den ældste søn, Knud Utrecht (fra 1667 sognepræst ved Marie Magdalene, fra 1673 ved Ebel-

L. L.1965

Fig. 451. Maleri fra epitaf nr. 20, for 1666 (jfr. fig. 450), over rådmand Søren Sørensen Ugelbølle og hustru (p. 711). — *Painting from sepulchral tablet no. 20, from before 1666 (cf. fig. 450), to Alderman Søren Sørensen Ugelbolle and his wife.*

toft-Draaby) fandtes spor af en glat krave som faderens, og begge sønner her bag faderen havde fået ændret hovederne, muligvis tillige med tilmaling af en kalot. Også hovedet på den bageste søn bag moderen var rettet, rykket længere ned og ændret i frisuren (fig. 452). Måske skyldes disse ændringer et ønske fra sønnernes side om at fremtræde mere i overensstemmelse med alder og værdighed.

Ved restaureringen fjernedes de overmalinger og reparationer efter afskalninger både på maleri og træværk, der 1882 var foretaget af R. Christiansen og F. Hansen (sidstnævntes signatur på maleriet). En delvis nystaffering udførtes på grundlag af de oprindelige farver, der kun dårligt var bevaret. En lys, rødgrå farve på snitværk og figurer, med en mørkere lasurfarve til skyggevirkning samt en omfattende forgyldning på fremtrædende detaljer samt rammen, fremhæves af ornamentbundens grå farve. Indskrifterne står på sort bund med

G.N.Kristiansen 1967

Fig. 452. Restaureringsfotografi af maleri fra epitaf nr. 21 (fig. 449), over organist Johan Ytrecht og hustru. Den yderste søns hoved ændret (p. 714). — *Detail of Painting from sepulchral tablet no. 21 (fig. 449). Photograph taken during restoration. The original head of son on extreme right has been altered.*

gylden fraktur, i topfeltet citat fra »Joha(nnes) XI. v. 25: Jeg er Opstandelse(!)« etc., i hængestykket personalia.

På oprindelig plads[152] på korpolygonens nordre side, over den tilhørende begravelse med flise i »nordre korgang« nr. 2.

(†)22). Opsat 1672[153]. Snedkret arbejde med †marmordetaljer og †maleri, omlavet 1904. Epitafiets fire skrifttavler oplyser ægteparrets og selve epitafiets historie: 1) Rasmus Thestrup, borger og indvåner i aarhus i Jylland [i 51 Aar][154], levede i ægteskab i 46 år med Maren Oluffs-Daatter, »velsignet ... med Thi gange ellefue Børn« (dvs. velsignet 10 gange med [ialt] 11 børn (heriblandt et hold tvillinger)), syv sønner og fire døtre; han døde 22. jan. 1656, 67. år, 7 måneder og 7 dage gl., hun døde 11. febr. 1657, 65 år gl. 2) »Rasmus Thestrup den ærlig Mand, / Med kon' oc Bøen(!) her huilr hand, / Thil Røsten Klingr verden om: / Stor op i død' Kommer for Dom, / da skal de nu Vit adsprede /

Samlis oc faa ævig Giede, / den giffue oss Gud allesammen / Ved Vor Herre Iesum, Amen«. 3) »Gud till ære, Kiercken till Beprydelse oc Loffligt aamindelse[155], I Haffuer er sl. Rasmus Thestrup oc hans Kiere Hustrues sl. Maren Oluffsdatters nu leffuende Rørn, nemlig her Oluff Thestrup Sognepræst til Dalby oc Stubdrup Sogne paa hindtzholm, oc proust offuer hindtz herridt vdi Fyen, her Peder Thestrup Sognepræst til Husby Sogn i Fyen, Willum Thestrup, Borger og Induaaner vdi Aarhus, oc Mette Thestrup sl. Jens Windtrs(!) Effterlatte Encke, laadet dette Epitaphium Bekoste, offuer deris forskreffne Salige Foreldr, oc her Begraffne Søeskende. Anno. 1672, Den 2. [fejl for 12.][156] April.«[157] 4) »Ovenstaaende Rester af et Epitaphium (nedtaget Aar 1868 fra Sct. Clm. Korskirkes n.o. Pille) samledes og istandsattes Aar 1904, disse gamle Forfædre, Biskop af Aalborg, Frantz Thestrups (f. 6/7 1653 †17/8 1735) Far'far og Statsminister, Geheimeraad Henrik de Stampes (f. 29/1 1713 †10/7 1789) Mor'fars Far'far — til fornyet Ihukommelse. Faml. Thestrup, de Stampe-Carisius, Frantz Thestrup Adolph, Marcussen og Visby«[158].

Epitafiet, 1904 sammenstykket af bevarede dele og suppleret med nye til ukendelighed, har endnu i behold sine tre skrifttavler og delvis de samtidige indfatninger. Den øvre ovaltavle har oprindelig dannet topstykket, mens de to andre, den lille, rektangulære og den store ovaltavle, hvorimellem maske, har været placeret i hængestykket. Det nuværende hængestykke med tavle nr. 4 blev nyskåret 1904.

Det oprindelige træepitaf, der ifølge Hertel[159] havde søjler og pyramider af sort, poleret marmor, og hvis udseende fremgår af en farvelagt tegning fra 1868 af Chr. Zeuthen (fig. 453), svarer nøje til epitafiet over Jac. Matthiesen (nr. 19). Dette stenepitaf har antagelig tjent som model, dels for Thestrups, dels for et epitaf fra 1687 i Holme (Ning hrd.). Såvel blomster- og frugtranker på top- og hængestykke som de øvrige detaljer er forsvundne ligesom den kronende figur, rimeligvis den opstandne Kristus med sejrsfanen[160]. Efter Zeuthens tegning har rammeværket stået med en gråmalet baggrund for de sorte marmordetaljer og skrifttavler, med gyldne frakturindskrifter. Også top- og hængekugler samt rammer har været forgyldte. Indskrifterne er senere opmalet. I storfeltet fandtes oprindelig et †dommedagsmaleri[161], af Hertel karakteriseret som »rædsomt skjønt«. Schytte er eksponent for samtidens dom, når han beskriver det som værende »i en egen Stiil, mindre passende for Nutidens Aand, og gjør et ubehageligt Indtryk, da det viser en Mængde nøgne Mennesker, som af forskjellige Djævle deels slæbes ved Benene deels stødes med Treforke ind i Helvedes Flammer.« Maleriet fandtes af kirkeinspektionen så anstødeligt, at det 1849 foresloges overstrøget eller fjernet, hvilket sidste skete året efter[162].

Oprindelig på nordre korsarms østvæg (jfr. fig. 152), over familiens murede

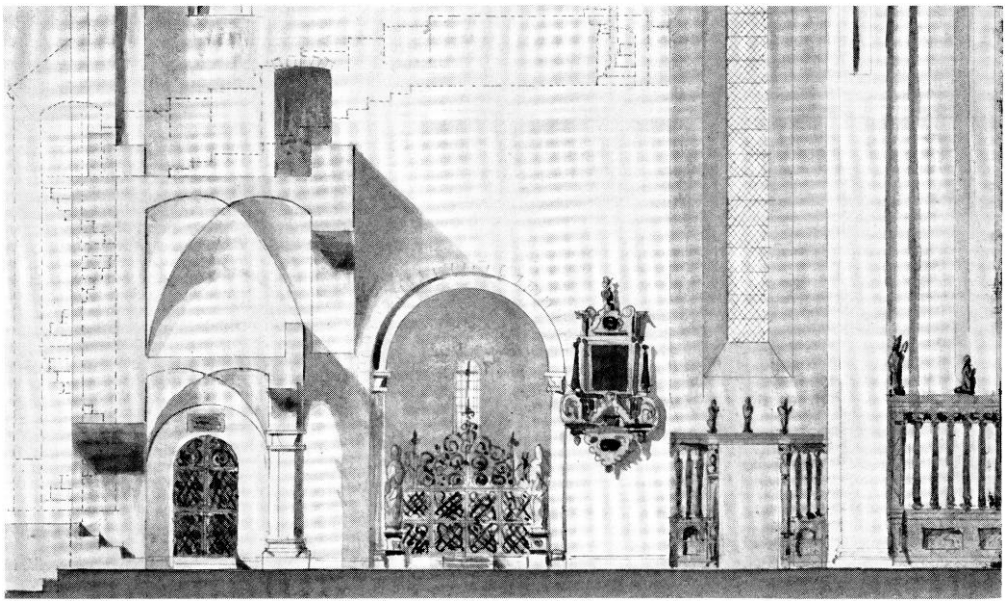

Fig. 453. Længdesnit i nordre korsarm 1:200; på ostmuren epitaf nr. (†)22, 1672, over Rasmus Thestrup, †1656, og hustru Maren Olufsdatter, †1657. Farvelagt tegning fra 1868 af Chr. Zeuthen (NM) (p. 716). —*Longitudinal section in the north transept. On the east wall sepulchral tablet no. (†)22, 1672, to Rasmus Thestrup, †1656, and his wife Maren Olufsdatter, †1657. Coloured drawing from 1868 by Chr. Zeuthen (NM).*

begravelse med †gravsten i store korsgang nr. 21. De sammenstykkede epitafierester er nu anbragt på korsarmens nordvæg, øst for indgangen (jfr. fig. 37).

23) (Fig. 454). 1675. Kalkstenstavle (1), 1702 tilsat trætavle (2). — 1) »Mickel Lassøn[163]. Zitzel Iensdatter. Anno 1675.« 2) »Mickel Lassøn og Citzel Iensdatter. haver testementerit til aarhuus domkirke, foruden leyerstedets betalning et hundrede slette daler aarlig at staa paa rente efter deris død. Paa det deris beene og begravelse for en hver maa ligge uberørt. 1702.« Herefter opstandelsesønsker samt en tilføjelse: <»Hand døde 1709 i sit alders 83 aar, hun døde 1704 i sit alders 69 aar, efter 48 aars echteskab«> (jfr. gravsten).

Den næsten kvadratiske tavle (113x103 cm), der nu fremtræder som en helhed, består af en 67 cm høj tavle af kalksten, fra 1675, hvortil der 1702 er føjet en trætavle med de supplerende indskrifter. Kalkstenstavlen har nederst et bånd med reliefversaler med ægteparrets navn og årstallet samt bibelhenvisninger til de afbildede reliefscener i tre arkader: »Lvci. 2« (Lukas 2. kap.: hyrdernes tilbedelse). »Gene. 2« (1. Mosebog 2. kap.: skabelsen og syndefaldet). »Lvci. 23« (korsfæstelsen). »Mar. 16« (opstandelsen). »Lvci. 24« (himmelfarten). »Mat. 25« (dommedag). På gråmalet baggrund står reliefferne gyldne ligesom begge indskrifter[164], de sekundære med nyopmalede versaler på sort bund.

Oprindelig på nordre sideskibsvæg ud for Ebbesens kapel over den til-

hørende murede begravelse[165] (jfr. denne i tværgangen under orgelværket nr. 1), nu på vestsiden af næstvestligste midtskibspille i nord.

(†)24) (Fig. 455). O. 1675. Portrætmaleri af anonymt ægtepar, fra †epitaf muligvis stammende fra en anden kirke.

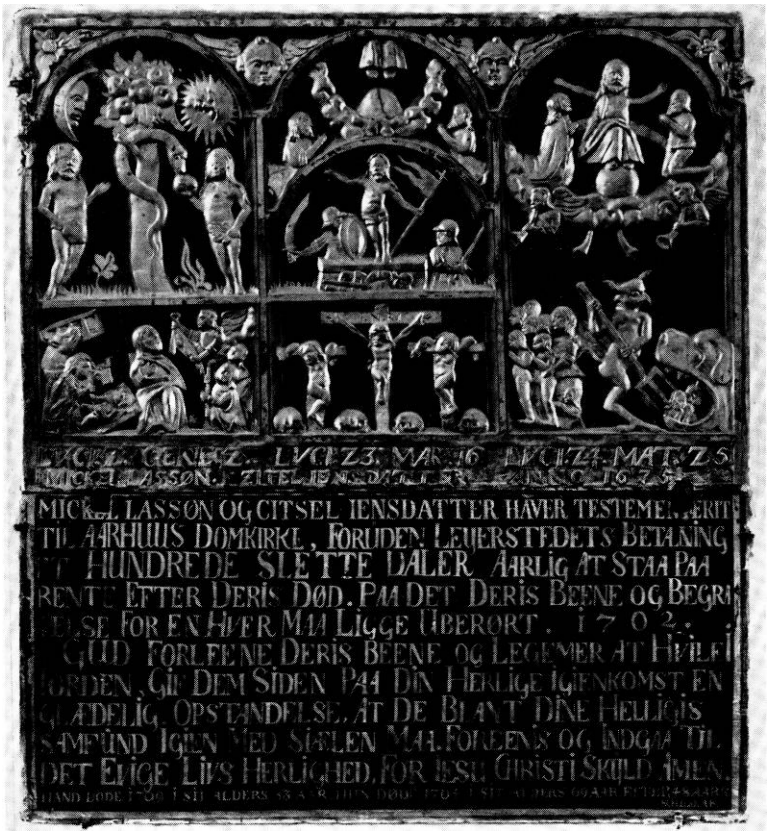
Oval egetræsplade, 135,5 X 111,5 cm, 2,5—3 cm tyk, med kridtgrund for oliemaleriet. Ægteparret, i trekvartfigur, er fremstillet med ansigter og hænder belyst, mod en mørk baggrund, der i nedre halvdel er vandret rødbrunt afstribet; foroven, hvor de mørke skyer brydes af hvide lysstråler og lidt blå himmel, skelnes rester af gevandtet fra en svævende engel, som i lighed med dispositionen på Søren Mikkelsen Mallings maleri (nr. 25, p. 718) har holdt den endnu bevarede laurbærkrans over mandens hoved.

Den mørkklædte mand med firkantet hvid krave, har brunt hår, moustache og fipskæg; karnationen mere rødlig end hustruens. Denne har sort konehue, bagtil rødtfoeret, med hvidt pandestykke. Hvid er også den gennemsigtige skulderkrave, med sort sløjfe, underærmerne og skortet fortil, mens kjolen er sort.

Maleriet, der har store afskalninger, især foroven, restaureredes 1963 af G. N. Kristiansen[166]. Ved denne lejlighed fandtes intet spor af den (sekundære?) indskrift med rødkridt: »Kjøbmand Rasmus ...«, der ifølge en meddelelse fra 1908 skulle stå bag på maleriet. Nævnte år var maleriet blevet fremdraget fra det daværende rådhus' kælder[167] af Fr. Visby, der eftersøgte epitafiet over sin slægtning, Rasmus Thestrup[168]. Rester af dette var fundet i domkirken, men de ældre beskrivelser tyder ikke på, at det heromtalte maleri kan have hørt til Thestrup-epitafiet (jfr. nr. 22 med noter). Komposition, dragt og fremstillingsmåde indicerer et velstillet, borgerligt ægtepar fra omkring 1675 (jfr. bl.a. epitaf over Christen Basballe, i Vor Frue kirke). — 1909 overflyttet til domkirken, hvor det er ophængt på præsteværelsets sydvæg.

25—26) (Fig. 456—457). O. 1682—83. Billedskærerarbejde med portrætmalerier af brødrene Malling og deres hustruer. Epitafiet stærkt ændret o. 1870 således, at det nu fremtræder som to selvstændige epitafier, det ene omfattende storstykket med dobbeltportrætter og indskrifter (personalia), det andet samlet af det oprindelige top- og hængestykke, med indskrift (testamentariske bestemmelser); disse to epitafier er ophængt hver for sig.

De to parallelle indskrifter i storstykkets postamentfelt lyder: »Her under huiller ..« Mikel Mikelsøn Malling[169], borgmester i Aarhuus, f. i Malling, død 16. okt. 1701, og hustru Margrete Christens Daatter, f. i Søskov, død 24. april 1689, i ægteskabet velsignet med to døtre. Hans alder 66 år[170], hendes 64 år. — »Her under huiller .. « Søfren Mickellsen Malling, rådmand her i byen, f. i Malling, død i Scanderborg[170] 1682, og hustru Anna Seyers Daatter[171], f. her i byen, død 13. dec. 1683, i ægteskabet velsignet med fem sønner og en datter.

L. L. 1964

Fig. 454. Epitaf nr. 23, 1(575 og 1702, over Mikkel Lassen, †1709, og hustru Cidsel Jensdatter, †1704 (p. 717). — *Sepulchral tablet no. 23, 1675 and 1702, to Mikkel Lassen, †1709, and his wife Cidsel Jensdatter, †1704.*

Hans alder 40 år, hendes 36 år. I hængestykket indskriften[172]. Borgmester Mickel Mickeisen Malling har testamenteret tvende gårders avlinger i byens marker beliggende, hvoraf agerlejen eller renten årlig skal forbruges efter hans død: 1. Til vokslys i armen, som årlig skal antændes alle Helgens dags morgen og continuere så længe som andre lys i kirken til rette tider (jfr. lysearm nr. 2, p. 608[173]). 2. Dåben årlig tvende gange at afviskes (jfr. dåbsfade nr. 1 og 2, p. 550 og (†)fontelukkelse nr. 2, p. 553). 3. Messingpillerne [på] begge sider kordøren og armen at renholdes (jfr. korskrankens messingklædte træsøjler p. 541). 4. Dette epitafium at afvaskes og begravelsesstedet herunder at renholde og bestrø, som brugeligt er »Mickels Dag«. Anno 1700 (jfr. muret begravelse med fliser i tværgangen nr. 3 og 4).

I epitafiet, der i sin oprindelige skikkelse beskrives af Hertel[174] som det næststørste af domkirkens træepitafier, indtager de to dobbeltportrætter en

L. L. 1965

Fig. 455. Maleri, o. 1675, fra epitaf nr. (†)24, over anonymt ægtepar (p. 718). - *Painting, c. 1675, from sepulchral tablet no. (†)24, to an unknown married couple.*

dominerende plads. De er indrammet af en flad laurbærbladramme og flankeres af ca. 110 cm høje figurer af Maria og Johannes, sidefigurer i en kruciliksgruppe, hvis »meget store Crucifix i Midten« ifølge Hertel har delt epitafiet i to lige store dele. Dette krucifiks, der har været anbragt på et oprindelig smallere midtbrædt[175], er sandsynligvis identisk med det p. 555 omtalte krucifiks[176], hvis format og proportioner passer med epitafiets (jfr. fig. 457). Dets arme har dækket de midterste hjørnesvikler, hvor der nu ligesom i de ydre — sidder englehoveder. Da imidlertid kun de to hoveder i det højre felt er oprindelige, ligesom dette felts frugtklaser og blomsterrosetter, har de oprindelige hoveder og klaser antagelig været placeret i de ydre svikler. Til epitafiets første udformning hører også postamentets to æggestavindrammede skriftfelter, adskilt af muslingeskalniche med putto, der støtter den ene fod på et timeglas og i hænderne holder kranium og palmegren.

L . L. 1965

Fig. 456. Maleri fra epitaf nr. 25—26, o. 1682 (jfr. fig. 457), over Mikkel Mikkelsen Malling, †1701, og hustru Margrete Christensdatter, †1689 (p. 722). — *Painting from sepulchral tablet no. 25—26, c. 1682 (cf. fig. 457), to Mikkel Mikkelsen Malling, †1701, and his wife Margrethe Christensdatter.*

Det oprindelige topstykke, der nu med hængestykket er samlet til et selvstændigt epitaf, er 245 cm bredt, trekløverformet, med bruskbarok ramme kronet af topkugle. Det rummer en reliefskåret dommedagsscene udført efter et udsnit af J. Sadelers populære stik på grundlag af Christopher Schwartz[84]. Øverst troner en frifigur af Gudfader. Hængestykkets bladkransede skriftfelt i ramme som topstykkets afsluttes af engel holdende to våbenskjolde; nederst frugtklase.

Epitafiet er rimeligvis skåret af den billedskærer Rasmus Christensøn, der på udførelsestidspunktet var virksom både i domkirken (jfr. †tralværk p. 540) og i Vor Frue (bl.a. korbuekrucifiks)[177].

Antagelig i forbindelse med flytningen under hovedrestaureringen o. 1870 er epitafiet blevet delt og storstykket med malerierne ændret som ovenfor angivet. Nye dele af fyr er tilføjet[178], således både den Louis-seize-prægede frise,

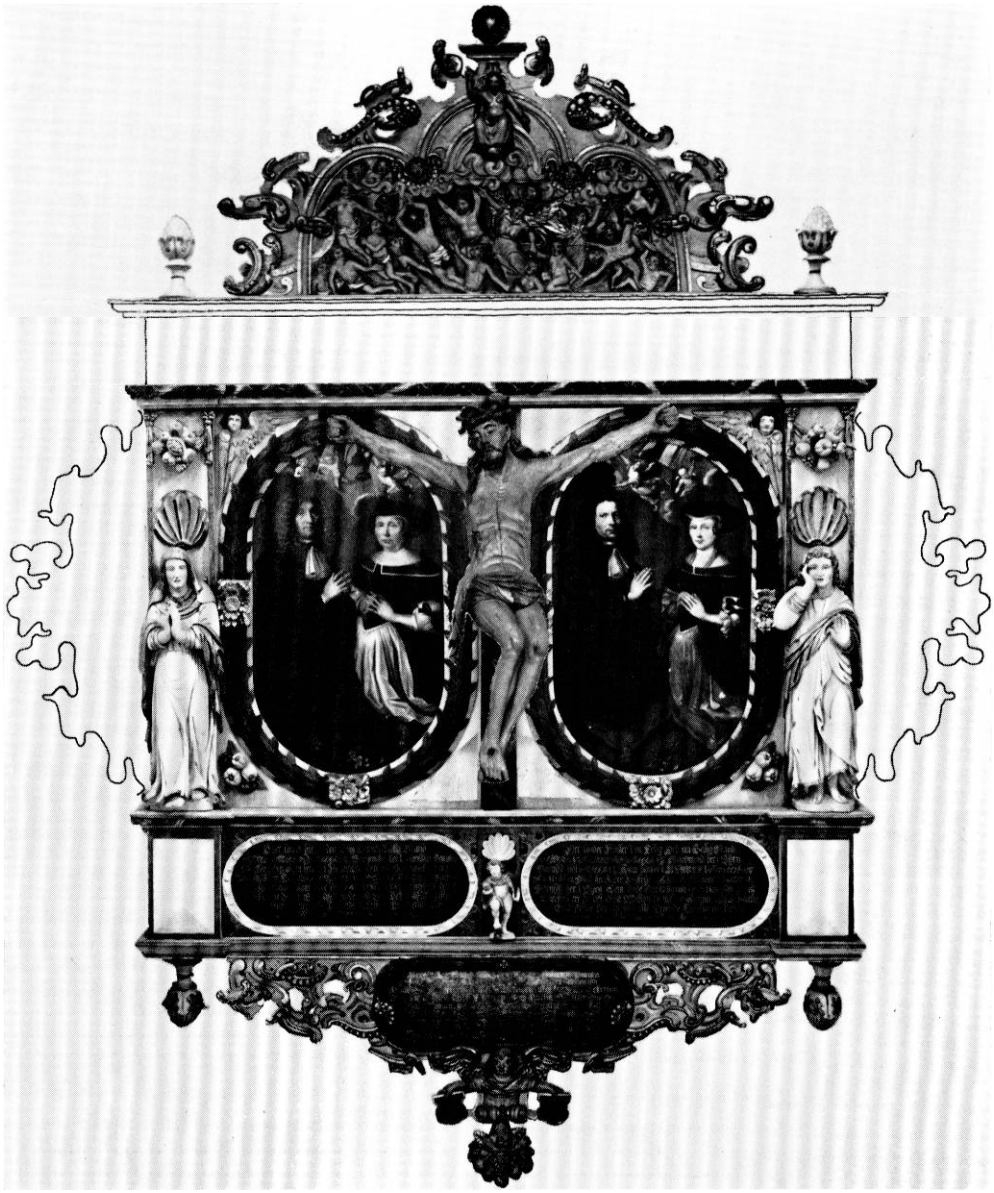
gesims med topspir og guirlande og hængestykkets særtformede bladvolutter mellem hængekonsoller.

De to fornemme portrætmalerier, udført af samme maler, i tempera på træets kridtgrund, gengiver de to ægtepar i parallelle opstillinger, knælende på mørkrøde puder med en mørk, blomstrende plante i forgrunden; i den mørkeblå himmel foroven, i skyer brudt af skarpe lysstråler, svæver engle, der holder palmegrene og laurbærkranse over personernes hoveder. Begge par er traditionelt sortklædte, mændene med hvide halsbind, kvinderne med hvidt, gennemsigtigt skulderstykke, hvide ærmer med sorte sløjfer og hvide forklæder. Den aldersbestemte forskel er karakteriseret såvel i ansigtstræk som i påklædning; den yngre kvinde er mere pyntet, med dobbeltsløjfer på ærmerne, mønstret forbredde på det rødt gennemskinnede forklæde; kraftig, gylden halskæde og hårlokker, der stikker frem foran den store hue. Den ældre kvindes hår er gemt og hendes pynt blot en perlekæde. Borgmesteren har blondt, krøllet hår eller paryk (lig. 456), rådmanden mørklokket hår.

Epitafiet gennemgik 1967 en grundig restaurering ved G. N. Kristiansen[150], hvorunder to sekundære farvelag afrensedes, det ene pålagt af »F. Hansen 1882« (signatur på nuværende gesimsfrise), det andet stammende fra epitafiets ændring o. 1870. En del beskadiget var de gyldne indskrifter med fraktur og store skønskriftsbogstaver på sort bund, ligesom stafferingen på epitafiets rammeværk og figurer, der overalt måtte suppleres. Portrætternes bladrammer har grøn lasur på sølv, mens forgyldning er lagt på figurernes dragter, englevinger og -hår samt på bruskværkets konturer og detaljer, på gråhvid bund. Hængestykkets skjolde har nu blot gyldne kanter om resterne af de brogetmalede mærker. Indskrifternes typografi[179] synes at antyde, at epitafiet er udfort efter Søren Mikkelsen Malling og hustrus død 1682—83, og da muligvis allerede bestilt 1682 af Mikkel Mikkelsen Malling og hans dalevende svigerinde i forbindelse med erhvervelsen af en fælles begravelse i tværgangen nr. 3, dvs. i den vestligste arkade i midtskibets nordside. Den testamentariske indskrift i hængestykket er som angivet udført år 1700.

Oprindelig ophængt over den tilhørende begravelse[180], men antagelig i forbindelse med omlavningen ved restaureringen blev hovedstykket o. 1870 flyttet til sydsiden af sydøstre korsskæringspille (jfr. planche 14 og fig. 84), for o. 1923[181] at blive placeret på nuværende sted, vestligt på nordre korskrankemur, mens top- og hængestykket ses over indgangsdøren i nordre korsarm (jfr. fig. 37).

27) (Fig. 448 og 460). 1686. Snitværksarbejde, for den »herunder« i begravelsen nedsatte Nicolaus Broberg[182] »J(uris) V(triusque) Licentiatus« (licentiat ved »den dobbelte ret«, dvs. både romerret og kirkeret), f. i Aarhus 25. maj 1636, cl. smsts. 24. april 1674; levede i ægteskab 8 år med sin efterladte, »ærbaarne« hustru Kirstine Hans Datter Drostrup, f. i Mariager 2. juli 1647, cl. <21. nov.

L. L.1965

Fig. 457. Epitaf nr. 25—26, o. 1682, over brødrene Mikkel og Soren Mikkelsen Malling med hustruer. Rekonstruktionsskitse, udfort af Jens Hald Jensen 1974 (p. 718). — *Sepulchral tablet no. 25—26, c. 1682, to the brothers Mikkel and Soren Mikkelsen Malling with their wives. Reconstruction sketch by Jens Hald Jensen 1974.*

1731), der har »ladet dette Begravelse og Epitaphium opsætte 1686« (jfr. alterkalk og †disk, p. 504).

Epitafiet, der både med hensyn til opbygning og bemaling efterligner de

E. S. 1970

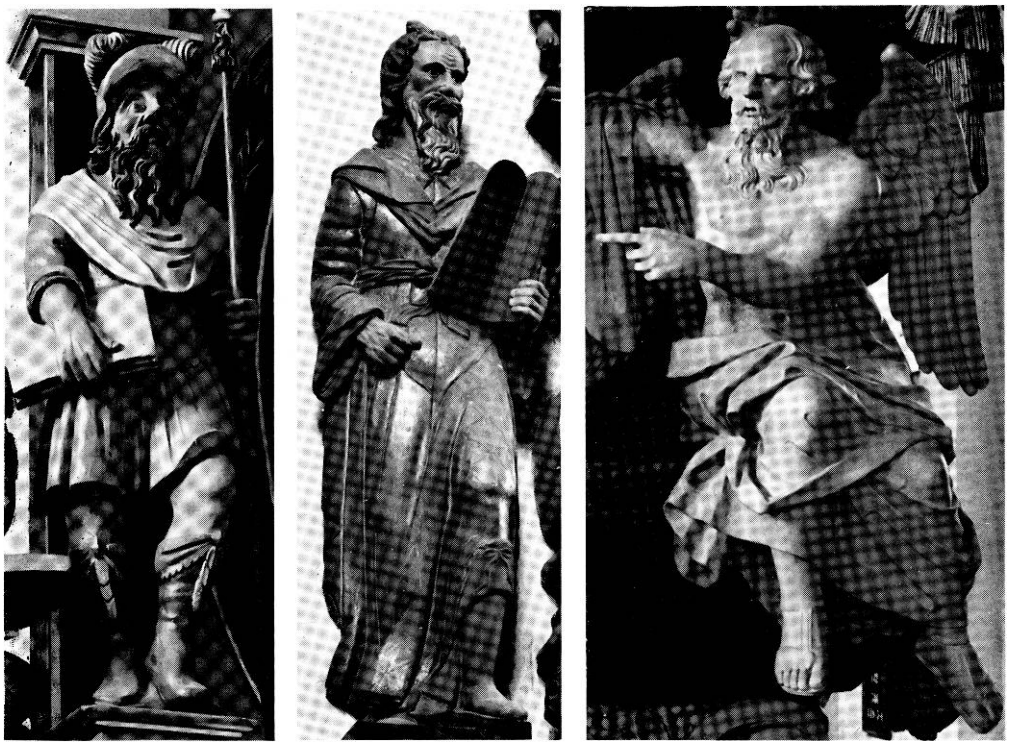

V. M. 1965

Fig. 458- -459. Epitafiedetaljer. 458. Nr. 30, o. 1693, over overformynder Jens Rasmussen Lasson og hustru (jfr. fig. 440) (p. 729). 459. Nr. 8, 1630—36, over Jørgen Heitwinkel, †1636 (jfr. fig. 418 og 419) (p. 681). - *Details of sepulchral tablets. 458. No. 30, c. 1603, to Alderman Jens Rasmussen Lasson and wife (cf. fig. 440). 450. No. 8, 1630—36, to Jørgen Heitwinkel, †1636 (cf. fig. 418).*

ældre arbejder af sten, er for rammeværkets og figurernes vedkommende skåret i egetræ, profiler og øvrige ornamenter i birk. Storstykkets ovaltavle er af træ, der dog antagelig har aflost en af Hertel[183] omtalt sort marmorplade. Tavlen indrammes foroven og -neden af en knækket gesims- og postamentbjælke, den sidste afbrudt af konsoller til de flankerende, uidentificerede frifigurer, den ene med spyd og bog (fig. 460), den anden med vindrueklase. Kraftige putti med dødssymboler (de øvre har mistet deres) sidder i utvungne stillinger på bjælkernes gavlstumper. Kun topstykket har endnu reminiscenser af en arkitektonisk opbygning i de svajende barokpilastre, der bærer den tunge gavl, brudt af piedestal med svær kugle. Hængestykkets oval kranses af barokbøjler og kartoucheskjolde om de malede våbner samt nederst af en lille vrængemaske. Frugtklaser tjener som nedhæng fra hængestykket, og en stor blomsterbuket pryder postamentbjælken.

Efter en grundig istandsættelse 1960 ved Georg N. Kristiansen[184] står epitafiet med en ny staffering, der i store træk hviler på den oprindelige, på kridt-

L.L. 1964

Fig. 460—462. Epitafiedetaljer. 460. Nr. 27, 1686 (jfr. fig. 448), over Nic. Broberg og hustru (p. 724). 461. Nr. 15, o. 1654, over Hans Mikkelsen Storm, †1659, og hustru Karen Sørensdatter, †1642 (p. 700). 462. Nr. 28, o. 1690 (jfr. fig. 463), over assessor Jens Lassøn og hustru (p. 726). — *Details of sepulchral tablets. No. 27, 1686 (cf. fig. 448). No. 15, c. 1654. No. 28, c. 1690 (cf. fig. 463).*

grund: grå ornamentik med gyldne konturer og sort marmorering på profillister og top- og hængeovaler, rødbrun på konsolflader, samt brogede farver på klædedragter og legemsfarve på figurer. Våbnerne i hængestykkets kartoucher: hans, rød krebs holdende slange på grå bund (jfr. biskob Jacob Matthiesens våben, p. 710), hjelmtegnet halv opspringende ulv eller hund, herover initialerne »NB«. Hendes: turbanklædt mandsbuste (morian?), hjelmtegnet to arme holdende kugle, herover initialerne »K H D«. På hængekonsollen afdødes sammenskrevne initialer »NBKHD(?)B« mellem årstallet »16—86« (jfr. gravgitter), en gentagelse af den fri opmaling, som epitafiet fik ved »F. Hansen [og] R. Christiansen 1882« (signatur på topkuglen). Ved denne lejlighed fornyedes antagelig skriftpladen, og den oprindelige indskrift med lysgul fraktur på sort bund overførtes hertil og genopmaledes 1960. Indskriften, hvis ordlyd bekræftes af ældre håndskrifter[152], fik 1737 med ægte guld tilmalet hustruens dødsdata ved maler Knud Bruun[185].

Nu ophængt på sydvestre korsskæringspilles østside (jfr. fig. 116), oprindelig

i søndre koromgang på sydsiden af korsskæringspillen[186], nær den tilhørende, murede begravelse, nr. 1.

28) (Fig. 463). O. 1690. Billedhuggerarbejde af sandsten, marmor og træ. »Her under hviler« Jens Lassøn, assessor i admiralitetscollegiet[187], »Som boede og Døde i Aar-Hvvs« d. 17. sept. 1690 i sit 66. år, og hustru Karen Benedix Datter, død 15. sept. 1669 i sit 33. år, efter 12 års og 14 ugers ægteskab og »Sex igienlevende børns Fødsel«. Indskriften afsluttes med prisende ord om de døde og formanende ord til vandringsmanden.

Epitafiets udformning er domineret af skulpturelle, allegoriske virkemidler, placeret foran et fyldingspanel mellem glatte pilastre og med buet topgavl; et stort, frynset draperi er som på biskop Graves epitaf (nr. 29) ophængt bagved. På et sarkofaglignende postament sidder to store, veludførte figurer, af træ, en kvindelig engel og en olding, symboliserende Tiden (Kronos) (lig. 462), begge holdende den ovale, fremefterhældende skrifttavle, af sort marmor. Ovenover ses dødens symbol, et laurbærkranset kranium, hvortil er fæstnet blomsterguirlander. Til siderne svæver to lidt tunge sandstensputti, og øverst sidder to små genier, af samme materiale, holdende en urne med brændende flamme mellem sig. Hængestykkets kraftige akantusblade på baggrund af småfrugter indrammer en cirkulær kalkstenstavle i profileret træramme; nederst stor hængefrugt.

Epitafiet giver på effektfuld måde udtryk for tidstypiske tanker om livet, døden og håbet om opstandelsen, således som det også ses demonstreret i billedhuggeren Thomas Quellinus' arbejder[188] (jfr. nr. 31 og 33). Epitafiet stammer antagelig fra et værksted, der har udført de beslægtede monumenter[189] i Lyngå (Sabro hrd.) og i Randers S. Morten, o. 1713—15.

1961 restaureredes epitafiet af billedhuggerne C. J. Baumbach og Vitus Nielsen, hvorefter en farvemæssig behandling foretoges af kirkemaler G. N. Kristiansen[190]. Enkelte detaljer som englevinger, fødder, hænder og dele af guirlander, der 1850 var noteret som beskadiget[191], og som antagelig ved den tidligere restaurering 1882 var erstattet af gibs, blev nyhugget i sandsten. Under en sekundær overmaling, ved de vanlige restauratorer, fremdroges den oprindelige staffering, formodentlig temperafarver malet på stenen uden kridering, en farvelægning, der har skullet fremkalde illusionen om marmor. De hvidgrå figurer og ornamentale detaljer træder stærkt frem på den sortmalede baggrund, hvortil farvemæssigt kun føjes draperiets rødbrune marmorering. Frynser, kvaster og flamme er forgyldt ligesom de fordybede frakturindskrifter: personalia i ovalfeltet og citat fra »Danielis Cap. 12. V. 23« i hængestykkets cirkelfelt.

Ophængt på oprindelig plads[152] på østsiden af nordvestre korsskæringspille[81], nær den tilhørende murede begravelse med gravsten i store korsgang nr. 28.

LL.1964

Fig. 463. Epitaf nr. 28, o. 1690, over assessor Jens Lasson, †1690, og hustru Karen Bendixdatter, †1669 (p. 726). — *Sepulchral tablet no. 28, c. 1690, lo Judge Jens Lasson, † 1690, and his wife Karen Bendixdatter, † 1669.*

29) (Fig. 464). O. 1691. Af sandsten, stuk og marmor. Doet. Erik Grave Mogensen (»Ericus Grawius Magni Fil.«), biskop i Århus, og hustru Anna Zanders Henriksdatter. Han døde i sin alders 67. år, sit bispeårs 27. og den kristne æras 1691., den 22. febr.[192]

Det pompøse bispemonument, der afviger fra domkirkens mere traditionelt udformede epitafier, er bygget over to hovedkomponenter: sarkofagen og dra-

L. L.1964

Fig. 464. Epitaf nr. 29, o. 1691, over biskop Erik Grave, †1691, og hustru Anna Zanders Henriksdatter (p. 727). — *Sepulchral tablet no. 29, c. 1691, to Bishop Erik Grave, †1691, and his wife Anna Zanders Henriksdatter.*

periet, som omkring 1700 var ved at vinde indpas i dansk gravkunst især formidlet af billedhuggeren Thomas Quellinus. På låget i hver ende af den dominerende sandstenssarkofag står en sørgende putto med dødssymbolerne kranium og nedadvendt fakkel. Mellem dem ses en opbygning med to ovalfelter i akantusbladsmykkede kartoucher, den øvre prydet med blomsterguirlande og kronet af bispehue. Et stort, frynset draperi, ophængt i sløjfe, danner baggrund for ovalfelterne, hvoraf den nedre muligvis har været beregnet til at

rumme et relief med biskoppens portræt. Hængestykkets akantusblade indfatter en hvælvet, sort marmorplade, der støttes af konsol med bladkogle.

Sarkofag og draperi står sortmalet med forgyldte blade, profiler, sløjfe og frynser, mens kartoucher og hængestykke er gråmalet med gyldne detaljer. Putti, symboler, guirlander og hængekogle fremhæves ved materialevirkningen, den lysgrå marmor. Indskrifterne, gyldne på sort, er i topfeltet med versaler: latinsk citat fra »psalm. xxvii v[ers] xiii, xiv«, i hængestykket personalia, på latin, med fraktur, navnene med versaler. I det store, plane ovalfelt[193]: »Dette epitahium hører til biskop Erik Graves begravelse i kirkens chor, og er Hyttet til dette sted ved kirkens restauration i aaret 1868«[194].

Epitafiet er af Rhumann-regesten (efter 1691)[195] omtalt på sin oprindelige plads på midterste pille i korets sydside, nær bispens murede begravelse, nr. 7 (jfr. †klokker nr. 5 og 6, p. 630f.).

30) (Fig. 440). O. 1693. Billedskærerarbejde med portrætmaleri af Jens Rasmussøn Lasson[196], handelsmand og overformynder i Aarhus, d. 1693 i sit 49. år, og hustru Anne Jacobsdater Winter, d. <1713> i sit <66.> år[197].

Det store og noget plumpe epitaf har bladkranset, pæreformet midtfelt omgivet af grove akantusblade, der ligeledes omslutter topstykkets cirkelrelief, med bebudelsesscene, og hængestykkets let hjerteformede, udadbuede skriftfelt. Flankerende storstykket står bastante allegoriske kvindeskikkelser, den ene med åben og lukket (salme)bog' i hænderne, den anden, antagelig Troen (lig. 458), med himmeriges nøgler. På konsoller foran midtfeltets bladværk er anbragt putti, der holder henholdsvis kugle og flammende hjerte. På top- og hængestykket er hæftet fem særskilt skårne, sløjfeophængte guirlander med frugt- og blomsterklase, hængestykkets nederste guirlande dog bærende kranium med tudse ovenpå og slange snoende sig gennem øjenhulerne (jfr. epitaf nr. 9). Epitafiet er rimeligvis udført i samme værksted som Peder Jensen Farvers (d. 1713) i Århus Vor Frue kirke.

I det usædvanligt formede midtfelt et tempera-oliemaleri, på kridtgrund, på træ, af ægteparret knælende på røde puder, begge med foldede hænder. Han er tyndhåret, med lille moustace; iført sort dragt med sort sløjfe og sort-hvidt tværstribet halsbind. Også kvinden er i sort, men med hvidt, gennemsigtigt halsstykke, hvide over- og underærmer og hvidt, rødt gennemskinnet forklæde. På det blonde hår bærer hun en sort hue, om armen et bredt guldarmbånd. Mod den mørke baggrund skimtes over deres hoveder, mellem skyer, den korsfæstede, hvis gråhvide legeme ses i trekvartprofil.

1969—70 gennemgik epitafiet en restaurering ved G. N. Kristiansen[198]. Under farvereparationer fra 1920'rne og 1882 (signatur af R. Chr[istiansen][199]) afdækkedes den oprindelige staffering, en blanding af tempera- og oliefarver på kridtgrund, for portrætmaleriets vedkommende tillige med en rødbrun under-

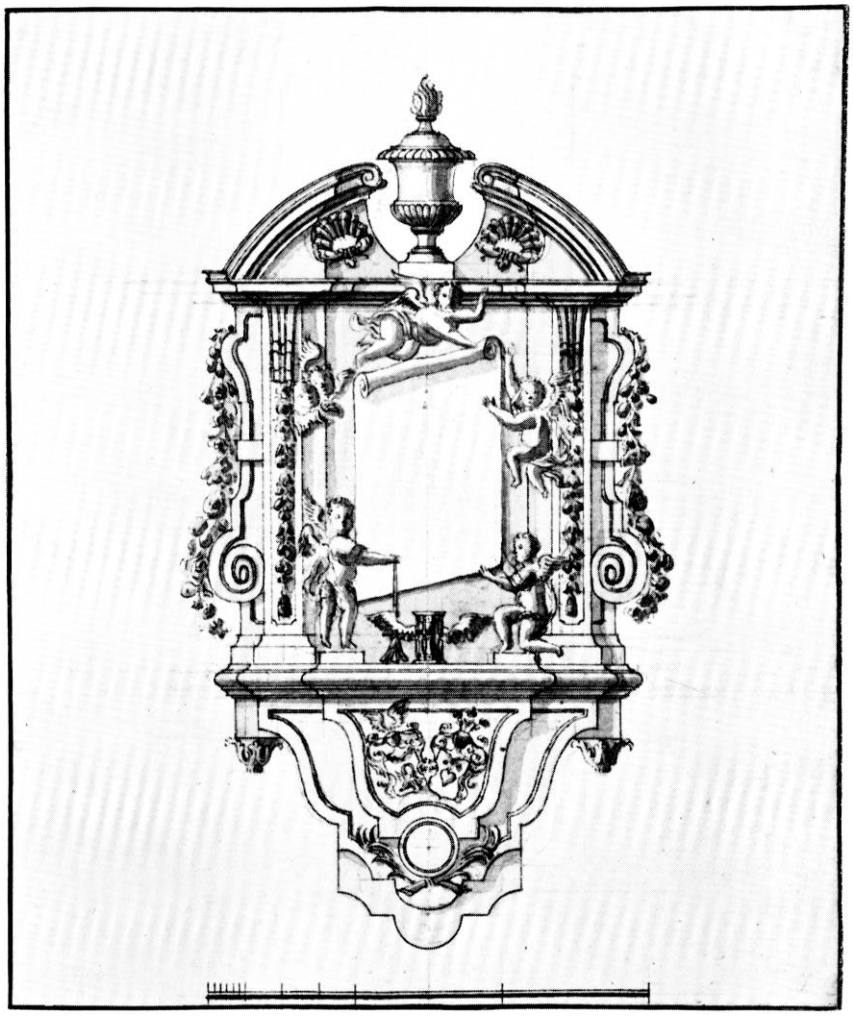

Fig. 465. Epitaf nr. 31, efter 1696 (jfr. fig. 466), over assessor Jasper Hutfeld og hustru. Tilskrevet billedhuggeren Thomas Quellinus. Tegning o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.) (p. 731). — *Sepulchral tablet no. 31, later than 1606 (cf. fig. 466), to Judge Jasper Hutfeld and his wife. Ascribed to the sculptor Thomas Quellinus. Drawing c. 1750 in the Thott manuscript 144S, 4° (Royal Library).*

strygning. Snitværket[200] er holdt i en lys, blågrå farve med guld på skårne konturer og fremstående partier samt på figurernes klædebon og hår. Bebudelsesrelief, putti, bladkrans og guirlander har alabastfarve, relieffet desuden med rodgult-tegnede årer; en sort-gråhvid marmorering ses på de vandrette profilled. Hængestykkets skrift står med gylden fraktur og kursiv på sort bund.

Ophængt på nordre korsarms vestvæg, oprindelig over den tilhørende, murede begravelse i store korsgang nr. 53.

31) (Fig. 466). Efter 1696. Billedhuggerarbejde af sort- og hvidmalet sandsten samt marmor, tilskrevet Thomas Quellinus[201]. »Her neden under hviler« lasper Hutfeld[202], kgl. landcommissarius og assessor i »eammer collegio«, død 22. jan. 1696 i sit 70. år, med hustru Citzel Clementin, død <15. sept. 1712> i sit <70.> år, som levede et »fornøyelig ægteschab« i 33 år og velsignedes med 14 børn, 9 sønner og 5 døtre, »huor af hand for sin død saae de fleeste udi den hæderlige præstestand«.

Skønt hverken signeret eller regnskabsbelagt er epitafiet uomtvisteligt udfort af Th. Quellinus, der har leveret andre, nærbeslægtede monumenter til domkirken (jfr. nr. 32 og 33). Sit tilhørsforhold mellem de ældre af mesterens arbejder viser det bl.a. ved den arkitektoniske udformning: ved guirlandesmykkede pilastre, smalle storvinger, den brudte gavl og konsol under forkrøppet postamentbjælke. Karakteristisk for billedhuggeren og genkendelige i variationer andetsteds er især de fire englebørn, der stående, knælende og svævende holder den udbredte skriftrulle, ligesom de to sammenstillede englehoveder, der nu pryder postamentbjælken. Også gavlens flammeurne, vingernes blomsterguirlander, hængekonsollernes blomsterbægre samt det palmegrensmykkede cirkelfelt og alliancevåbnernes skjoldform er træk, der genfindes på liere arbejder.

Af de reliefsmykkede våbner bærer Hutfelds pelikanen, der prikker brystet til blods for at nære sine unger (symbolet på Jesu død og opstandelse), mens hustruens har et hjerte, hvorfra spirer tre roser.

Selv om epitafiets hovedtræk er bevaret, viser en tegning fra o. 1750 (lig. 465) imidlertid, at der er foretaget en del ændringer i detaljerne, hovedsagelig i forbindelse med epitafiets flytning o. 1870, men også ved de senere istandsættelser o. 1923 og 1964[203]. Den øvre engel til venstre har oprindelig svævet oven over skriftrullen i lighed med Gersdorphs epitaf i Tølløse kirke (Holbæk amt); på englens nuværende plads har derimod siddet de to sammenstillede englehoveder (jfr. Lassenius' og Lentes epitafier i Petri kirke)[204]. Rummet under skriftrullen, mellem de nedre englebørn, hvoraf den venstre har støttet sig til en nedadvendt fakkel (den antikke dødsgenius' symbol), har været udfyldt af et vinget timeglas. Også gavlpartiet har ændret karakter, idet de brudte gavlstykker har været afsluttet af volutter, ligesom de to overflødighedshorn, der nu flankerer urnen, er tilsat i stedet for de oprindelige muslingeskaller, der pryder flere andre Quellinske arbejder[205].

Størstedelen af epitafiet er udført i sandsten, men bemalet således at det illuderer som marmor, enten sort eller hvidt med rødlige årer, figurerne dog rent hvide. Af marmor er kun våbnerne (fornyet 1964 efter de oprindelige) og den sortpolerede skriftrulle. Den oprindelige indskrift står med fordybede, gyldne versaler, hvorimod hustruens dødsdata er tilføjet med pensel. Urnens flammer

er gyldne med rødt bagved. Ved en restaurering 1964[206] erstattedes ældre gipsreparationer med sandsten, og epitafiet stafferedes efter originale farvespor.

Atter på oprindelig plads i Hutfelds kapel[207] (jfr. dette med gitter fra 1696 og krypt samt †lysekrone (p. 607)).

32) (Fig. 467). Opsat 1702. Billedhuggerarbejde af marmor, sandsten og egetræ, tilskrevet Thomas Quellinus[208]. For ægtefællerne, doct. Johannes Bräem, efter syv års rektorat ved Helsingør skole, et år som præst ved Nestved S. Petri kirke, ni år som præst i Roeschilde med provstiet for Somme herred, biskop i Aarhus i »x« år[209], f. i Kbhvn. 12. april 1648, død <i Aarhus 21. juni[210] 1713>, og Medea Harboe, f. i Friderichshald 19. febr. 1652, død <i Aarhus 18. jan. 1709>, samt sønnen Gothard Bråem, f. i Roesch. 1. aug. 1688 (jfr. †pengetavle nr. 3, p. 572).

I året 1702 lod biskoppen ophænge sit epitaf[109], der kom til at danne forbillede for flere andre epitafier i domkirken (jfr. nr. 34, 39 og 41). I opbygning er det beslægtet, dels med det Hutfeldske (nr. 31), hvis hængekonsol og flammeurne det har overtaget, dels med det samtidige Kingo-monument[211] i Fraugde kirke (Odense amt). Som dette har det et knækket og profileret rammeværk prydet med blomsterranker, blot indfatter det her det mere traditionelle, ovale og konvekse skriftfelt. De karakteristiske Quellinske englebørn, der sidder på postamentgesimsen holdende de vanlige dødssymboler, timeglas og kranium (fig. 477), er et motiv, der har ældre paralleller i domkirken (f.eks. Brobergs nr. 27), og som Quellinus har anvendt og videreudviklet i liere andre arbejder[212]. Den brudte og svungne gavl med de to små flammeurner prydes af et laurbærkranset dødningehoved over to flammende fakler[213].

På hængekonsollen to reliefvåbner, Bräems: skjoldet firdelt, i hjerteskjoldet en i vand springende hvalfisk, i hovedskjoldets 1. og 4. felt tre hindehoveder, i 2. og 3. felt to brombærranker, hjelmtegnet et griffehoved og hals[214]. Bispindens: to pansrede handsker stukket op gennem en krone, hjelmtegnet tilsvarende.

Efter en restaurering ved Vitus Nielsen og farveistandsættelse ved G. N. Kristiansen 1961, hvorunder en overmaling fra restaureringen 1880[215] fjernedes, står epitafiet med sin oprindelige marmorimitation: sort på rammeværkets sandsten omkring skrifttavlens polerede marmor, gråhvid marmorering på topurne, topstykkets bundfelt og på tværbåndet, samt hvid bemaling på ornamenter og figurer af sandsten. Flammerne fra urner og fakler, skåret i træ, er forgyldte ligesom indskriften med kursiv og store skønskriftsbogstaver. I hængestykkets cirkelfelt »2. Cor: v. 8. 9.«, der henviser til ligprædikenens tekst, som bispen selv havde valgt[156]. Ifølge Hertel[216] var våbnerne 1810 »couleurte«.

På oprindelig plads, på nordvæggen i landemodesalen, som biskop Bråem havde ladet indrette 1692 (jfr. p. 575ff.), og hvor hans maleri er ophængt (nr. 4, p. 598), over den tilhørende familiebegravelse.

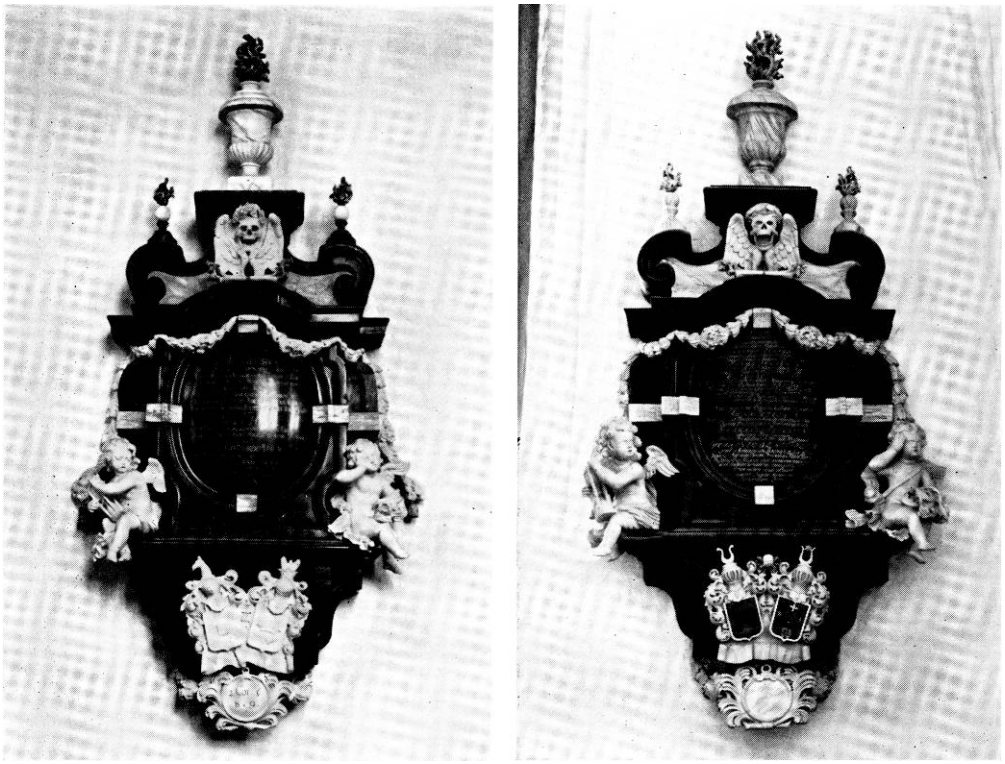

L. L. 1964

Fig. 466. Epitaf nr. 31, efter 1696, over assessor Jasper Ilutfeld og hustru. Tilskrevet billedhuggeren Thomas Quellinus (p. 731). — *Sepulchral tablet no. 31, later than 1696, to Jasper Hutfeld and his wife. Ascribed to the sculptor Thomas Quellinus.*

33) (Fig. 471—473). Det Marselis-Rodsteenske gravmonument i nordre tårnkapel er udført 1702—04 af billedhuggeren Thomas Quellinus[217] for friherreinde Sophia Elisabeth Carisius, d. 1706, over hende selv og hendes to ægtemænd, baron Constantin Marselis, d. 1699, og baron Peter Rodsteen, d. 1714 (jfr. kister og kisteplader).

Såvel af brevet med den kongelige tilladelse til opførelse af gravmælet (jfr. ndf.) som af en teknisk og stilistisk analyse[218] af monumentets hovedgruppe

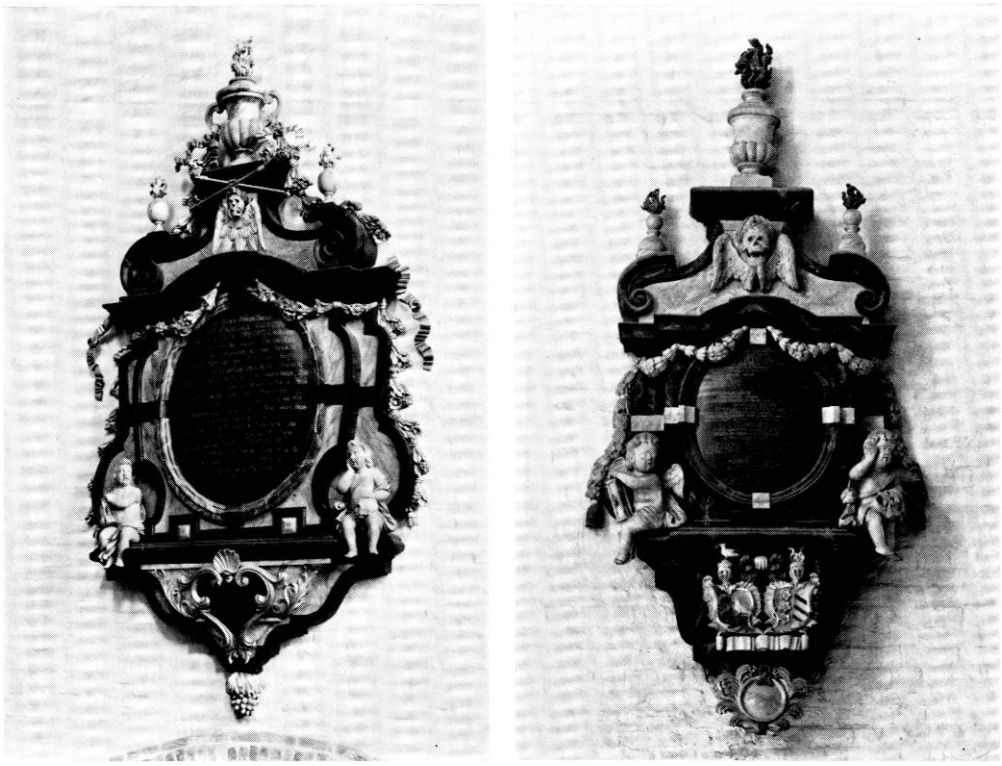
L. L. 1968 L. L. 1968

Fig. 467—468. Epitafier. 467. Nr. 32, 1702, over biskop Johannes Bräem, †1713, og hustru Medea Harboe, †1709. Tilskrevet billedhuggeren Thomas Quellinus (p. 732). 468. Nr. 39, 1745, over biskop Johannes Ocksen, †1738, og hustru Anna Petersen, †1743 (p. 746). — *Sepulchral tablets. 467. No. 32, 1702, to Bishop Johannes Bräem, †1713, and his wife Medea Harboe, †1709, ascribed to the sculptor Thomas Quellinus. 468. No. 39, 1745, to Bishop Johannes Ocksen, †1738, and his wife Anna Petersen, †1743.*

fremgår, at gravmælet oprindelig er planlagt til alene at omfatte baronessen og hendes første ægtefælle, Constantin Marselis, men at billedhuggeren under arbejdets udførelse har måttet ændre kompositionen som følge af en nyopstået situation: baronessens ægteskab 1703 med Peter Rodsteen, hvis person nu skulle tilføjes hovedgruppen (jfr. ndf.).

Det pompøse gravmæle, der dækker størstedelen af kapellets nordvæg (jfr. tig. 92), er i lighed med andre Quellinske arbejder placeret på et sort-hvidt flisegulv, lagt over den hævede krypt. Monumentets dominerende virkning fremhæves yderligere af kapellets indgangsparti, hvis høje, men forholdsvis smalle portal tvinger tilskuerens blik op mod den centrale persongruppe (jfr. p. 298 og afsnit om Marselis' kapel).

Materialet er det af Quellinus sædvanlig anvendte, sort og hvid marmor, en lys, året (norsk?) kontrasteret med sort og rødbrun belgisk i de arkitek-

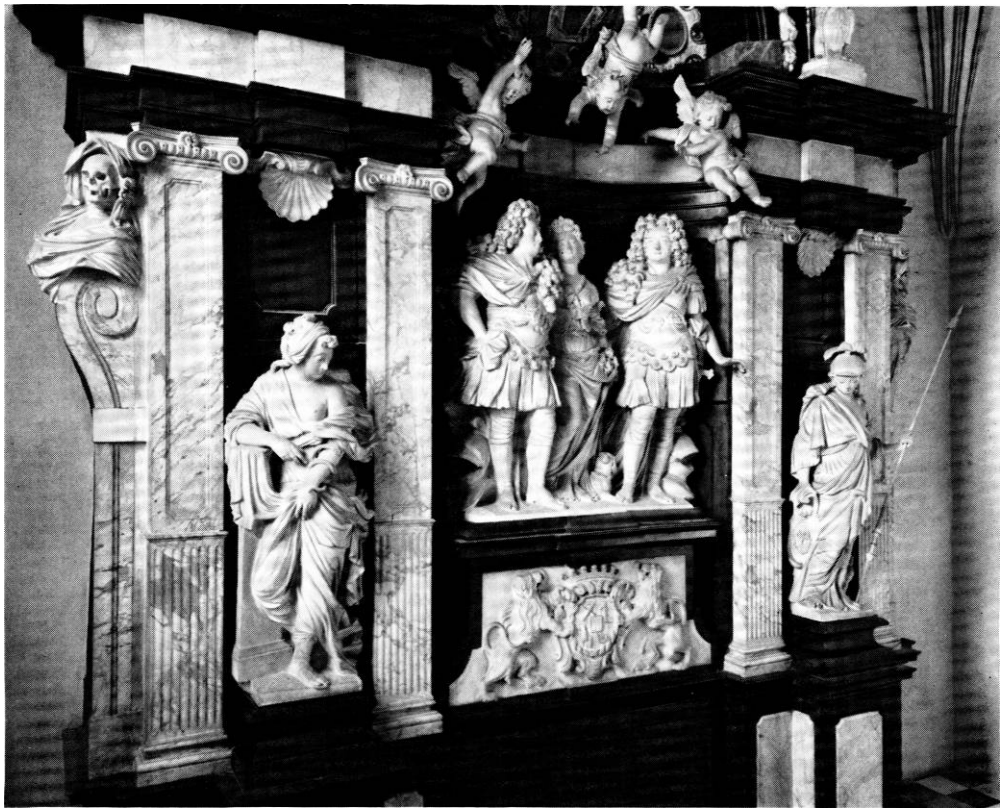

L.L.1964

Fig. 469—470. Epitafier. 469. Nr. 34, 1718, over toldkontrollør Hans Terehelsen Rosenqvist, †1726, og hustruerne Karen Lauritzdatter, †1717, og Maria Jensdatter (p. 740). 470. Nr. 41, 1765, over biskop Peder Hygom, †1764, og hustru Karen Vejle, †1767 (p. 749). — *Sepulchral tablets.* 469. *No. 34, 1718, to the senior customsofficer Terchelsen Rosenqvist, †1726, and his wives Karen Lauritzdatter, †1717, and Maria Jensdatter. 470. No. 41, 1765, to Bishop Peder Hygom, †1764, and his wife Karen Vejle, †1767.*

toniske detaljer, mens alle figurer er hugget af en anden, hvid marmortype uden væsentlig åring. Halvkuppelhvælvet er derimod helt af malet træ (jfr. ndf.) og topstykkets guirlande af malet gips. Gravmælet slutter sig nøje til en række af mesterens arbejder, udført i årene umiddelbart før, i Auning (Skeel), Herlufsholm (Gøje), Odense S. Knud (Ahlefeldt) samt altertavlen i Lübeck S. Marie.

Den arkitektoniske opbygning over det enkle fyldingspostament synes formet over visse hovedtemaer, gennemprøvet i Quellinus' førnævnte arbejder, hvoraf især Skeel-gravmælet i Auning og altertavlen i Lübeck forekommer at have ydet de væsentligste bidrag. Det nicheformede midtparti krones, over en gennemløbende, forkrøppet gesims, af et kartouchesmykket halvkuppelhvælv med volutgavl som i Lübeck. Storstykkets opdeling i et bredt midtparti med smallere sidefelter flankeret af joniske pilastre synes overtaget fra Auning-monu-

H. J. 1974

Fig. 471. Gravmonument, 1702—04, opfort for Sophia Elisabeth Carisius over hendes to ægtefæller, baron Constantin Marselis og baron Peter Rodsteen, udfort af billedhuggeren Thomas Quellinus. Udsnit set fra vest (p. 733). — *Sepulchral monument, 1702—04, erected for Sophia Elisabeth Carisius to her two husbands, Baron Constantin Marselis and Baron Peter Rodsteen, made by the sculptor Thomas Quellinus. Detail as seen from the west.*

mentet, der tillige har leveret gavlmotivet med de brudte gavlstumper skudt til side af en flammeurne (jfr. Hutfelds epitaf nr. 31). Storstykket afsluttes til siderne af smalle volutvinger kronet af dødningebuste omvundet med ligklæde.

Foran midtnichen står hovedpersonerne på et højt podium »som et alterbord«[219] (fig. 473), der på forsiden prydes af et relief af Marselis-våbenet holdt af stående løver, en variation af indgangsportalens våben. Persongruppens midtpunkt er den let decolleterede friherreinde med blomster i hånden og troskabens symbol, hunden, ved sin fod. Hun læner sig op mod og betragter den yngre mand ved sin side, hendes daværende mand den ca. 40-årige Peter Rodsteen. Som pendant til denne, men lidt isoleret, står baron Constantin Marselis, i ansigtstræk karakteriseret som den ældre; ved sin død var Marselis knap 53 år[220]. Hvor Marselis' portræt (fig. 472) synes udført med en ikke ringe personkarakteristik, forekommer Rodsteens portræt ganske karakterløst, men en

retfærdigere vurdering kan dog ikke foretages på grund af manglende sammenligningsmateriale. Marselis står let gestikulerende, men i øvrigt med samme attitude og i samme heroiske, antikke klædning som Rodsteen, med bælte om den kraftige midje, kappe over skulderen og med samme fyldige allongeparyk; ved fødderne deres enkle hjelme. Hvor Quellinus' hovedfigurer tidligere har været iført modedragt eller rustning, er personerne her, som på Lamoureux' figurer af kong Christian V. eller Jacob d'Agars kongemaleri, iklædt den romerske imperatordragt[221], et valg af symbolsprog der antyder friherreindens ambitiøse ønsker[222].

Fra halvkuppelhvælvet flagrer tre englebørn ned for at smykke personerne med (nu tabte) sejrskranse, og på gesimsens fremspring står to andre englebørn holdende lanse og skjold med våben for henholdsvis Marselis (i vest) og Rodsteen (i øst)[223]. Alt i alt viser monumentet en mådeholden brug af heraldiske virkemidler, hvorved det klart adskiller sig fra Quellinus' øvrige arbejder.

På profilerede sokler på postamentets fremspring og mellem de slanke pilastre står ca. 180 cm høje, allegoriske kvindefigurer, roligt poserende, men i klædedragter af antitetisk virkning. Mod vest Klogskaben, iklædt bevæget draperi, lænet op mod en plint og med en slange snoende sig op ad den ene arm, mens der i den anden har hvilet et (nu forsvundet) langskaftet spejl[132]. Mod øst den hjelmklædte Minerva, der almindeligvis symboliserer Klogskaben, men her muligvis Krigsklogskaben[224], en figur, som Quellinus har anvendt på flere af sine monumenter[225]. Med den ene hånd støtter hun sig til sit skjold med medusahoved, i den anden holder hun en lanse; under dragtens tungt nedfaldende folder trykker Klogskabens ugle sig.

Periodens foretrukne koloristiske kontrast, den sorte marmorbaggrund for arkitekturelementernes og figurernes hvidhed, accentueret ved monumentets opstilling med sidelys fra det store vestvindue, har her fået en beskeden farvetilsætning i trækuplen. Mens »ribberne« er rødligt marmoreret, er kartoucherammerne om de blå bundfelter hvide med gyldne kanter og blade; også vasens flammer er forgyldt. Postamentets sorte midtfelt har formodentlig i lighed med andre arbejder været beregnet til en indskrift, der dog aldrig er blevet påført[226].

En nøjere gennemgang[218] af hovedgruppens detaljer afslører, som ovenfor nævnt, en afgørende, kompositionel ændring, hvorved en formentlig allerede fuldt udarbejdet pargruppe, bestående af Constantin Marselis til venstre og Sophia Elisabeth Carisius til højre, måtte opgives og i stedet indgå i den nuværende komposition. Tydeligst demonstreres dette i fodstykket, der viser, at hver figur er hugget for sig, og at Marselis' og baronessens fodplader, dels har måttet afhugges, dels suppleres med andet materiale for at kunne indgå i det fælles fodstykke, hvorimod Rodsteens fodplade (med affaset forkant) alene

er skabt til den nuværende opstilling. Det nævnte forhold fremgår tillige af Rodsteen-figurens udførelse, idet hele dennes udadvendte side er fuldt bearbejdet, således også hjelmens underside, mens den side, der vender mod ægtemagen, på visse punkter kun er nødtørftigt udarbejdet. Figuren af Sophia Elisabeth Carisius afslører derimod, at såvel placering som gestus oprindelig var en anden. Hvor skikkelsen støder sammen med Rodsteens, ses tydeligt sekundære lukninger af gips og i form af en marmorhugget draperidetalje, der for beskueren tillige dækker for fuldt udarbejdede dragtdetaljer. Kvindefigurens højre hånd og underarm er hugget bort bag Rodsteens ryg, hvorfor fingre ikke viser sig ved dennes højre skulder, således som man kunne forvente det efter stillingen. Hendes hund, der i den oprindelige komposition var frit synlig fra højre, har fået forlænget sin højre pote i gips, mens den anden er borthugget. Baronessens oprindelige placering ved Marselis' venstre side fremgår med overordentlig tydelighed af denne figurs behandling. At Marselisstatuen har skullet præsentere sig frit fra højre side ses bl.a. af den fuldt udarbejdede kappe, der når ned til fodstykket her, og som oprindelig har dannet et lodret plan parallelt med monumentets forside, hvorved Marselis har stået med ansigtet vendt direkte mod beskueren. Marselis' højre underarm er sekundært borthugget, men dragtfolder ved bruddet antyder en oprakt hånd. Figurens venstre side har undergået flere ændringer; den gestikulerende venstre hånd er sekundært påsat og har måttet støttes til et lille hak i pilasteren, hvorimod der er luft mellem armen og det ganske nære dragtparti. Hans hjelm med portrætmedaillon i kæde om halsen, er i modsætning til Rodsteens groft behugget på for- og underside og synes oprindelig beregnet til nedfældning i fodpladen som et overgangsled til baronessens statue.

De mange rettelser og tilføjelser på figurerne viser således, både hvordan gruppen har ændret karakter, fra intim pargruppe til en lidt mere kunstlet tregruppe, men også billedhuggerens evne og dygtighed til at omstille sig, under selve udførelsen, efter totalt ændrede forhold.

Som allerede påvist af V. Thorlacius Ussing fik Sophia Elisabeth Carisius 13. maj 1702 kongelig tilladelse til »over det Begravelsessted, som hun i Dom Kirken ... sig haver tilforhandlet og der ladet indrette, et Monument, efter egen Behag, bemelte hendis afgangne Mand til Ære og Kirken til Zirath, paa egen bekostning lade opsette og vedligeholde«[227]. Hurtigt herefter må gravmælet være bestemt til også at omfatte friherreindens nye ægtemand, som hun ægtede 22. febr. 1703 efter kort forinden at have oprettet stamhuset Constantinsborg. Ifølge underdegnen P. P. Schive havde baronessen ladet bekoste et anseligt epitaf 1704 for 4500 rdl.[228] »efter mesteren Quilini Egen berettning, som det haver forfærdiget«[229]. Samme år, 16. august[109], havde kirken af borgmester Jens Basballe fået udbetalt 384 rdl. for friherreindens »begravelse«[230].

H. J. 1974

Fig. 472. Detalje af baron Constantin Marselis, fra det Marselis-Rodsteenske gravmonument (jfr. fig. 471). Udført af billedhuggeren Thomas Quellinus (p. 736). — *Detail of Baron Constantin Marselis, of the Marselis-Rodsteen sepulchral monument (cf. fig. 471). Made by the sculptor Thomas Quellinus.*

Monumentet har næppe haft behov for istandsættelse før omkring 1810, da Hertel antydede[231], at det måtte være domkirkens sag at vedligeholde sine mindesmærker og herved genoptog en diskussion fra 1776 mellem Carisius-slægten og magistraten om afholdelse af reparationsudgifter vedrørende kapellet[45]. Ifølge stiftsøvrighedens kommentarer til gipseren Dinellis overslag 1828[46], trængte monumentet da blot til en »afpudsning«, bestående i udfyldning af furer »hist og her«, overstrygning med sort farve og sammenføjning af et par blomsterguirlander. 1840 undlod man en afvaskning, da epitafiet viste sig

at være overstrøget med maling[45]. Først 1880 foretog billedhugger V. Fjeldskov en restaurering[47], hvorom der intet nærmere foreligger.

34) (Fig. 469). Opsat 1718. Billedskærerarbejde. Hans Terehelsen Rosenqvist[232], kgl. maj.s »Contraleur ved Siø Tolden« her i Aarhus, f. i Rudkiøbing på Langeland, død <20. aug. 1726) i sit <69.) år, med sine »Hiert-elskende Hustruer« Karen Lauritz Datter, f. i Kiøbenhaun, død 5. febr. 1717 i sit 55. år, og Maria Jensdatter, f. i Kiøbenhaun, død • i sit • år. »Til Deris Been i Roe at Hvile, og Begravelsis Sted Med ofversatte Epitaphium Ved Lige At Holde,« har ovenstående testamenteret en gårds avling på Aarhus mark, hvoraf renten årlig skal anvendes til ren- og vedligeholdelse[233].

Epitafiet, der er en kopi i træ[234] af Bräems marmorepitaf (nr. 32, p. 732), omend i større format og med enkelte nytilsætninger, er ifølge domkirkens regnskaber[109] opsat 1718. Det er udført i et værksted, der tillige har ansvaret for epitafierne nr. 36 og 37 (jfr. p. 742ff.). Bortset fra at epitafiet er øget i bredden, hvorved proportionerne er ændret lidt i forhold til Bräems, er selve opbygningen og listeværket identisk med dette. Kun storfeltets nedre profilliste har fået to små retkantknæk i stedet for Bräems ene brede. Også ornamentale og figurale detaljer er tro, men mere klumpede kopier, blot er de Quellinske engle her blevet til vingeløse putti (fig. 478) og »flammerøret« erstattet af fakler over dødningehovedet[235]. Nytilsætninger er især fremkommet ved billedskærerens (eller bestillerens?) hang til ekstra pynt: topurnens hanke med de hertil bundne guirlander og de knækkede flagrebånd herfra og fra storgesimsen samt især det hjerteformede felt med flankerende akantusblade og hængevindrueklase, der pryder epitafiets hængekonsol[236].

Stafferingen er en marmorimitation, der i farvevirkning imidlertid afviger fra Bräems epitaf, idet maleren har tilstræbt en oget kontrastvirkning ved at gøre alle bundfelter lyse. Rammeprofilernes sortgrå marmorering og skriftrammens brunlige træder frem på baggrund af den hvidgrå bund med gråblå ådring. Dødningehoved og putti er hvidgrå med forgyldte attributter og draperier; også guirlander, bånd, hængestykkets ramme og vindrueklase er gyldne. Indskrifterne, gyldne på sort bund, står med versaler og store skønskriftsbogstaver, personalia i det konvekse midtfelt, det opbyggelige vers i hængefeltet.

Ved epitafiets restaurering 1961 [237] afrensedes et farvelag fra en istandsættelse »1882 [ved] F. Hansen« (signatur på topstykket)[238]. Restauratoren, G. N. Kristiansen, udbedrede det oprindelige farvelag, der på rammeværket lå direkte på træet, i storfeltet derimod på en brun understrygning på meget tynd kridering, mens farver på ornamentik og figurer lå på en tyk kridtgrund.

På søndre korsarms østvæg over buen til kapellet (jfr. fig. 117), tidligere lidt syd herfor (jfr. pl. 19), men oprindelig på pillen ved den tilhørende begravelse med fliser i store korsgang nr. 40.

H. J. 1974

Fig. 473. Hovedgruppen fra det Marselis-Rodsteenske gravmonument, 1702-1704 (jfr. fig. 471).— *The principal group in the Marselis-Rodsteen sepulchral monument (cf. fig. 471).*

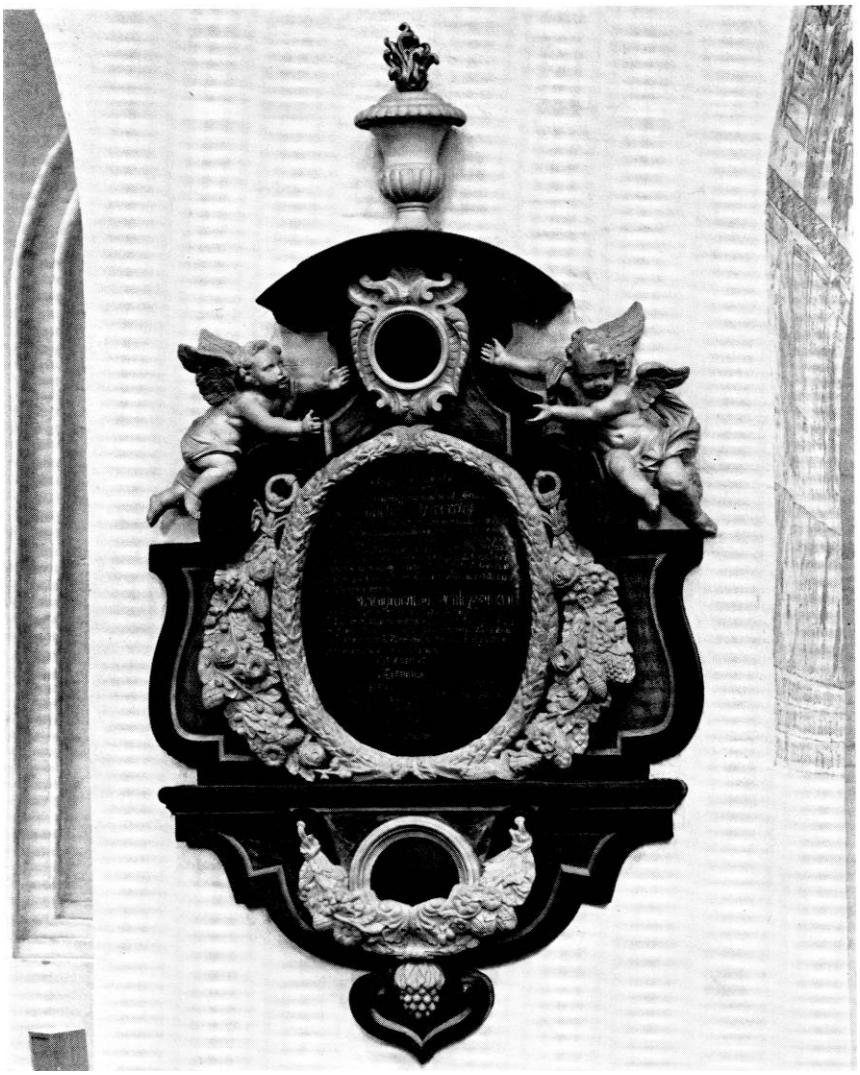
35) (Fig. 474). Opsat 1725. Af sandsten og marmor med detaljer i egetræ. Chresten Wegersløf[239], død i Aarhuus 26. april 1723, hvor han var født af højfornemme forældre 1650. Hans ungdom, som på berømmelige og til de tider »rare« videnskaber med lykke blev anvendt, forhvervede ham den kgl. nåde at blive proviantforvalter og stiftsskriver[240]. Ved Guds forsyn blev han svigersøn i tvende ædle og højfornemme familier, nemlig Mølengracht og Pontoppidan, med den første i 21 års, den sidste i 17 års ægteskab. Velsignet med 7 sønner og 8 døtre, hvoraf 3 sønner og 6 dotre døde før ham; død i sit 73. år. Indskriften slutter med et vers om det ventende paradis og Wegerslevs uvisnelige ære, navn og pris.

Epitafiet er 1725 opsat »til ære og minde« for Chr. Wegerslev[109] af major H. A. Stevens, der 1724 havde ægtet enken[241]. Det er formodentlig udført af en Quellinus-elev, der dels har efterlignet mesterens figurer, dels gjort brug af mere gammeldags elementer, som findes på flere ældre epitafier i domkirken. Af englebørnene, der svæver over de sære, barokke øreflipvolutter, er især den højre nært beslægtet med den øvre engel på Hutfelds epitaf (nr. 31, p. 731), men også flammeurnen og den ovre barokkartouche genfindes på Quellinske arbejder (Marselis' nr. 33 og Hutfelds nr. 31). Mere traditionelle er de ornamentale sandstensprydelser, laurbærkansen om den ovale, konvekse marmorplade og de fyldige blomsterranker ophængt på hver side heraf og foran hængestykkets cirkelfelt. Hængevindrueklasen svarer ganske til Rosenqvists (nr. 34).

1961 gennemgik epitafiet en restaurering ved Vitus Nielsen, hvorunder gipsreparationer fra 1882 erstattedes af nye skæringer, af træ[242]. Ved den efterfølgende farveistandsættelse fremdrog G. N. Kristiansen[243] under en overmaling ved »R. Christiansen 1882« (signatur på højre engel) den oprindelige staffering, der svarer til de øvrige Quellinus-efterligningers. Topurne, engle og ornamentale detaljer er holdt i en lys, hvidgrå farve, epitafiets ramme samt de to cirkelfelter er sorte med grå årer, mens de forsænkede felter har en mørkegrå marmorering med en lys, gulgrå farve på rammens hulkehlliste, alene det forsænkede felt bag hængestykkets medaillon er rødbrunt marmoreret. Den træskårne flamme på topurnen er ligesom på de øvrige epitafier forgyldt; også indskriften står med gylden kursiv.

Ophængt i skibets sydside på nordsiden af pillen vest for prædikestolen, men oprindelig på pillen øst herfor[156], nær den tilhørende begravelse i »den store gang nr. 4«[81].

36) (Fig. 393). Opsat 1727. Billedskærerarbejde. »Gud Til Ære, Kirken Til Ziir og Prydelse og De Døde Til Christelig Amindelse« har Iens Andersen Müller, f. i Randers 1668, siden borger og handelsmand i Aarhuus på sin egen bekostning ladet dette opsætte over sin hustru Else Ollufs Datter[244], f. i Aarhuus 1662. Hendes første ægteskab var med Mogens Iensen Blach 1691, der

L. L.1964

Fig. 474. Epitaf nr. 35, 1725, over proviantforvalter og stiftsskriver Chresten Wegerslof, †1723 (p. 742). — *Sepulchral tablet no. 35, 1725, to the steward and diocesan warden Chresten Wegerslof, †1723.*

var født i Weet i Ørum sogn 1653, siden borger og handelsmand i Aarhuus; fik i 7 års ægteskab 1 søn og 3 døtre. Han døde 1698. Hun sad i enkestand indtil år 1700, da hun med Iens Andersen Müller kom i ægteskab, der varede næsten 26 år og velsignedes med en datter. Hun døde 1725, han døde <1741>[245]. Indskriften afsluttes med opstandelsesønsker og henvisning til 4. Mosebog 23. kap. 10. v. — I hængestykkets ovalfelt[246]: »Til Ovenstaaende Epitaphium og

Graven Her neden Under Dessen Vedligeholdelse«, hvori Iens Andersen Müller[s] hustru, Else Ollufs Datter hviler, har han efter sin død foræret til domkirken en gårds avling på Aarhuus mark, kaldes efter vangbogen Anne Clemens til Tybes gård på Middelgade, forhåbende at efterkommerne holder begge dele i stand med renten deraf, således som de for Gud i himlen med en god samvittighed agter at forsvare. — I de hjerteformede hængestykker, mod vest: Af Jens Andersøn müller givet 20 rdl., hvilke efter fundats, 12. dec. 1729, ved hans arvinger leveret Aarhuus bys magistrat. De og deres efterkommere kapitalen udsætter, at renter til evig tid årlig bliver betalt domkirkens klokker for dette epitafium, til hver påske og jul, at affeje og renholde, 3 mk. Strøkonen for hans begravelse, hans salig svogermoder(!), Kirsten Thomasdatters fader, Thomas Nielsen og »H^{der} B^{der}« (Hender Broder) Niels Thomassens grave med påliggende udhugne stene på domkirkegården altid at feje og pryde, 3 mk. — Mod øst: Jens Andersen müller har givet 200 rdl., hvilke af hans arvinger efter fundats 12. dec. 1729 er leveret denne bys magistrat, at de og deres efterkommere kapitalen således udsætter, det renten indkommer, og til byens mesttrængende, sengeliggende Guds børn fire gange hvert år til evig tid uddelt, så har han og givet en gårds avl på »Aarh = s mark Nafnl. Anne Clemens til tyboes grd«, af dets afgift skal hans begravelse, når forfalder, repareres til evig tid, sådan som enhver i særdeleshed det for Gud kan forsvare.

Det store og velproportionerede egetræsepitaf, som Müller lod opsætte 1727[109], er rimeligvis udført i et produktivt værksted, som ikke alene har stået for kopien (nr. 37), men antagelig også for Rosenqvist-epitafiet (nr. 34), ligesom for en række andre arbejder i Jylland[247], karakteriseret bl.a. ved deres putti.

Epitafiet er formet som en portal, hvis forkrøppede rundbuegavl bæres af pilastre, kopieret efter Quellinus' Marselis-monument[248]. Blomsterguirlander som dettes hænger fra den obligate flammeurne ned over gavlens putti og omkranser den svagthældende skrifttavle. Denne holdes foroven af englebarn under baldakin og støttes forneden af to putti, hvorimellem en tredie, hvilende på kranium og med timeglas, symboliserer tiden og døden. De smalle storvinger prydes ligesom det kraftigt svungne hængestykke af akantusbladværk, der på sidstnævnte del omslutter en skriftoval. En volutkonsol med foranstillet putto med oprakte arme støtter hængestykket, hvorfra der til hver side hænger en hjerteformet, bladkranset skriftplade.

1970 gennemgik epitafiet en restaurering, hvorunder G. N. Kristiansen afrensede, dels et farvelag fra 1920'rne, dels en staffering fra 1800-tallets første halvdel, holdt i grå og hvide farvetoner, uden forgyldning. Den oprindelige staffering, illuderende alabast og marmor, var ret velbevaret (i modsætning til forgyldningen), og udfort i tempera og oliefarve på rødgul understrygning. Efter en let udbedring af det oprindelige farvelag står figurerne alabastfarvede,

pilastre, profilled og konsolbund gråmarmorerede, mens (en fornyet) forgyldning er lagt på draperier, guirlander og bladværk, i storvingerne på en bund af blå smalte. Også bagsiden af den del af epitafiet, der rager uden for pillen, er stafferet, vingerne marmoreret, ranken med udmalede blomster. De velbevarede indskrifter[249] er med gylden kursiv og store skønskriftsbogstaver på sort bund, hængestykkets legatindskrifter påmalet efter fundationen 1729[250].

På arkadepillen omkring epitafiet var oprindelig malet »gardiner«, der 1838 ønskedes ommalet »på en naturen nærmere lignende og rigtig måde«[45]; antagelig fjernet ved hovedrestaureringen 1867ff.

Ophængt på oprindelig plads i midtskibets nordside, på sydsiden af næstøstligste arkadepille (jfr. lig. 347), nær den tilhørende begravelse med sten i store gang nr. 3.

37) (Fig. 475). Opsat 1738. Billedskærerarbejde. Michel Pedersøn Borre, f. i Borre 1669, død i Aarhuus 1724, og hustru Anne Mogens Datter Blach, f. i Aarhuus 1692, død smsts. 1726. Fik i 12 års ægteskab to sønner, hvoraf den ene »gich for i veien«, den anden, Peter Michelsøn Borre, har efter forældrenes vilje nu i sit 22. år ladet dette epitafium opsætte år 1738. Indskriften[251], der indledes med et vers om det afdøde ægtepar, afsluttes med formanende ord til læseren.

1738 blev epitafiet opsat ifølge indskriften, hvilket bekræftes af en ansøgning[185] om tilladelse til ophængning, som samme år fremsendtes af Anne Mogensdatters stedfader, Jens Andersen Müller[252]. Epitafiet er en nøje kopi[253] af Müllers (nr. 36) og fra samme værksted, figurerne dog nok skåret af anden billedskærer. Blandt de få afvigelser kan nævnes topurnens flagrebånd, gavlputtiernes bevarede attributter, blomst og muslingeskal, samt at hængestykket — af indlysende grunde — kun har den ene, ovale skrifttavle, der står sorthvidt marmoreret, men som rimeligvis, ligesom Müllers, har været beregnet til en indskrift vedrørende legatstiftelsen af 24. juni 1731[254].

Epitafiet, der restaureredes 1970 af G. N. Kristiansen, har gennemgået tilsvarende istandsættelser[255] med farvevalg ligesom Müllers. Den oprindelige staffering svarende til Müllers er ifølge restauratoren af samme maler, men ligger her på en tyk kridtgrund. Den gyldne skrift, kursiv og store skønskriftsbogstaver, står på et tykt lag smalte, laseret med pariserblåt i en flammet marmorering, der på feltets midte er blåsort, udefter lysere. — En oprindelig, indrammende »gardin«bemaling har gennemgået samme proces som Müllers (p. 745).

På oprindelig plads[185] i midtskibets nordside på sydsiden af 4. østligste arkadepille (jfr. fig. 347), forholdsvis nær den tilhørende begravelse med †lliser i mellemste gang nr. 21.

38) O. 1743. Trætavle, over Frans Mortensen Aarhuus, borger og skipper i Aarhuus, »som an saae Dette verdens Lys« 17. okt. 1692; efter 19 år og 2 måneders ægteskab med sin efterlevende hustru, Johanne Frans Datter, døde han

27. jan. 1743 i sit 51. år og »hviler her neden under«. Hun var fodt 17. okt. 1690 »og haver siden siddet i den bedrøvelige Enckestand« i • år, død 17• i sit • år. »At deris beene i roe maa hvile« har de foræret kirken 100 rdl. og ligeså til de »nuværende« fattiginspektører 100 rdl., hvoraf renten årligt skal uddeles til de fattige[256]. Herefter opstandelsesønsker og citat fra »Gen. 49. Cap. 18. v.«.

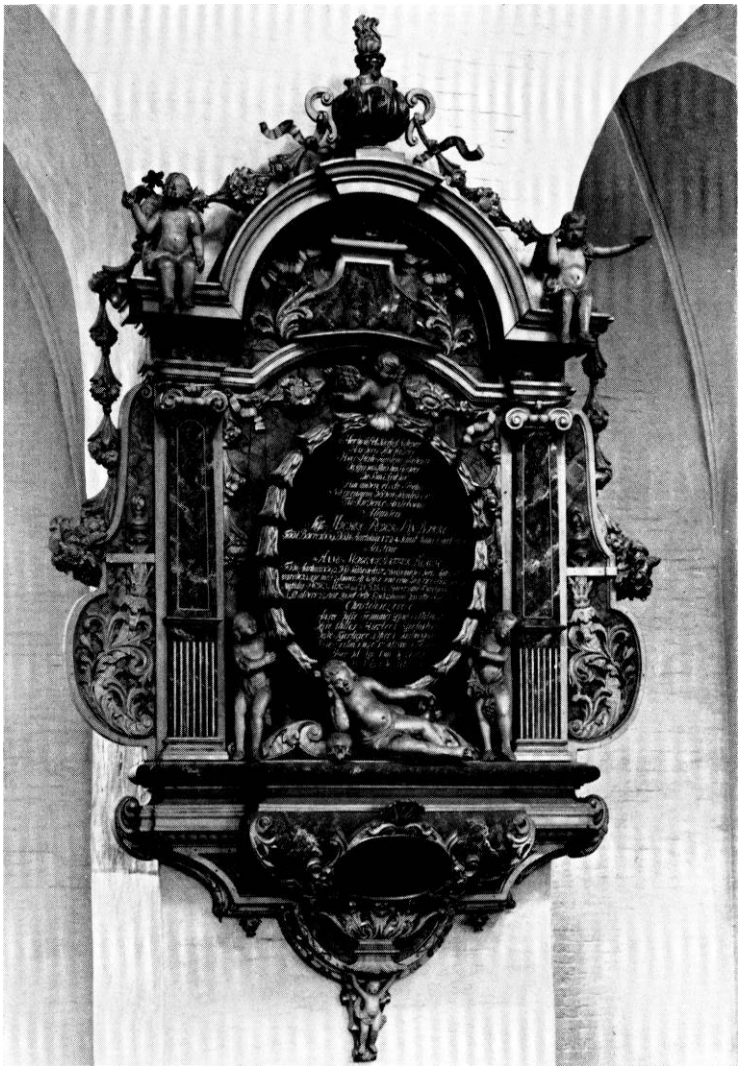
Cirkulær trætavle, ca. 118 cm i tvm., med reliefkursivindskrift i bundfeltet indrammet af bølgeliste og her udenom kraftig, båndomvundet laurbærkrans med små frugter. Indskrift, bånd og frugter gyldne, kransen mørkegrøn, bundfeltet sort.

I søndre koromgang over døren til søndre apsiskapel, oprindelig på vestmuren i søndre korsarm[109], nær den tilhørende begravelse i søndre korsgang nr. 47.

39) (Fig. 468). Opsat 1745. Billedskærerarbejde. Johannes Ocksen, f. i Kbhvn. i den 3. time før daggry 5. dec. 1667, søn af »den højædle, ansete og kløgtige« Thomas Ocksen, rådmand og købmand i Kbhvn., og »den fortræffelige« Elisabet Tofal. »Kaldet til kirken som kaldes S. Marie i Flensburg« 16. aug. 1694, til Slotskirken i Kbhvn. 22. aug. 1707. Biskop over Ribe stift 19. marts 1712 og over Aarhuus 10. nov. 1713, smykket med den theologiske doktorgrad 28. aug. 1714, død i den 6. time eftermiddag 13. jan. 1738, og hustru Anna Petersen, f. i Flensburg i den 9. aftentime 5. marts 1671, datter af Gerhard Petersen, rådmand i Flensburg, og Lucia Nielsdatter (»Nicolai Filia«), gift i Kbhvn. 10. juni 1696, fik 4 sønner og 5 dotre, af hvilke blot de 3 yngste døtre er tilbage; død i Aarhuus i den 7. aftentime 16. febr. 1743[257] (jfr. kisteplade og bispemaleri nr. 5, p. 599).

Det lille træepitaf, som biskoppens svigersøn W. Lüttichau 1745 fik tilladelse til at opsætte[258], er ikke alene »af lige størrelse som sl. bisp Bräems« epitaf (nr. 32), men også en nøje kopi. Dog er det en ret plump efterligning, hvilket især bemærkes ved de to englebørn (lig. 476). Blandt de små afvigelser fra originalen kan nævnes skjoldenes sløjfeophæng holdt af hånd og det lille bånd over hængefeltets øsken. Den tilstræbte imitation af marmor viser sig både ved stenhuggerteknikkens »prikning« af palmebladene, og ved stafferingen, der er helt i overensstemmelse med Bräem-epitafiets.

1961 istandsattes epitafiet af G. N. Kristiansen[259]. Skjoldenes hjelmtegn, der var fornyet 1880, i fyr[47], bibeholdtes, hvorimod den samtidige farvereparation fjernedes. Den oprindelige bemaling, tempera på kridtgrund, fremkaldtes og udbedredes. Den »vidtløftige« latinske indskrift[260], malet med gyldne skønskriftsbogstaver og kursiv, var velbevaret. Bispeparrets guldkonturerede våbner har følgende farver: hans, sort okse på grønt jordsmon mod blå baggrund, hendes, rødt hjerte omgivet af kors, to stjerner og rose, gyldne på blå bund; hjelmløvet gråhvidt.

L. L. 1968

Fig. 475. Epitaf nr. 37, 1738, over Mikkel Pedersen Borre, †1724, og hustru Anne Mogensdatter Blach, †1726 (p. 745). - *Sepulchral tablet no. 37, 1738, to Mikkel Pedersen Borre, †1724, and his wife Anne Mogensdatter Blach, †1726.*

På oprindelig plads i »konventhusets« sydvestre hjørne[81], dvs. i søndre vestkapel lige over for Bräems epitaf og over den tilhørende, murede begravelse.

40) O. 1750. Trætavle. »Faae Fied i Sydvest fra denne pille / Haver een Abraham, for sin Saræ og sig selv tilkiøbt sig en hule, at ligge udi, et Sovekammer for Legemerne / I den øvrige tidens Nat / Nemmelig« .. Johan Zimmermann, f. i Helsigneur, kgl. priv. bogbinder i Aarhuus, »som i mange aar bar meget taalmodig Kaarset i Sygdomme«, d. 20. okt. 1750 i sit 77. år, og hustru Karen

Karin Munk 1961

Fig. 476—477. Epitafiedetaljer. Kopi og original af putto. 476. Nr. 39,1745 (jfr.fig. 468), over biskop Johannes Ocksen og hustru (p. 746). 477. Nr. 32. 1702 (jfr. fig. 467), over biskop Johannes Bräem og hustru (p. 732). — *Details of sepulchral tablets. Copy and original of putto. 476. No. 39, 1745 (cf. fig. 468), to Bishop Johannes Ocksen and his wife. 477. No. 32, 1702 (cf. fig. 467), to Bishop Johannes Bräem and his wife.*

Sørens Datter, f. i Aalborrig, gift i Kiøbenhavn, d. 23. jan. 1749 i sit 82. år. Herefter følger en berømmende indskrift og et gravvers forfattet af (underskrevne) stiftsprovst »C. Pontoppidan«, af Hertel[261] karakteriseret som dels for »vidtløftig«, dels for »mystisk« til at kunne afskrives[262]. Af indskriften fremgår, at ægteparret var barnløst, og at det til kirken havde givet en jord på byens mark for at holde graven vedlige, en jord til »den fri Christendoms skole« samt 100 rdl. til de fattiges kasse foruden til fælles arvinger en lovlig arv[263].

Rektangulær trætavle, 195x139 cm, med kraftig, profileret ramme, sortmarmoreret, med lidt rødt og hvidt. Den gyldne indskrift, på sort bund, står med kursiv, navnene med store skønskriftsbogstaver. Som oprindelig[251] ophængt på vestsiden af sydøstre korsarmspille (jfr. lig. 152), nær den tilhørende, murede begravelse i store korsgang nr. 44.

L.L. 1967

F. S. 1968

Fig. 478—479. Epitafiedetaljer. Kopier efter originalen (fig. 477). 478. Nr. 34, 1718 (jfr. fig. 469), over Hans Terchelsen Rosenqvist og hustru (p. 740). 479. Nr. 41, 1765, over biskop Peder Hygom, †1764, og hustru Karen Wejle, †1767 (p. 750). - *Details of sepulchral tablets. Copies of the original (fig. 477). 478. No. 34, 1718 (cf. fig. 469), to Hans Terchelsen Rosenqvist and his wife. 479. No. 41, 1765, to Bishop Peder Hygom, †1764, and his wife Karen Wejle, †1767.*

41) (Fig. 470). Opsat 1765. Af træ med marmorskriftplade[264]. Peder Hygom, biskop i Aarhus, f. i Hygom i Frøs [herred] (»Phundusiorum«) 22. nov. [1692], gik i den såkaldte skole i [Sommer]sted, besøgte universiteterne i [Kbhvn.] og Kiel. [»Han besjælede med den Helligånds veltalenhed«] prædikestolen i Lintrup [i 13 år, den i Hygom i 4, den i Frue kirke] i Aarhus [et års tid og den i Budolfi kirke i Aal]borg [i 3 måneder]. Bispestolen i Aarhus, som han, [efter at have frasagt sig den i Chri]stianssand, fik befaling til at bestige [1738], prydede han i 26 år. Død 8. jan. 1764[265]. Ved hans side hviler hans hustru gennem 45 år, Karen Welleius (»Catharina Welleia«), f. i Lintrup 9. juli 1687, død på sit gods Hanstedgaard 26. maj 1767. To sønner, Christian og Lars Welleius, og tre småpiger gik i graven før forældrene. »Derefter vil dette gravsted, helliget de Hygom'ers henfarne ånder, ikke stå åbent for nogen, undtagen for den ene-

ste, nu overlevende søn Jacob Hygom, herre til Sneumgaard, kgl. maj.s justitsråd, forstander for Hansted hospital, og hans arvinger«.

I tro overensstemmelse med tidligere valg af bispemonumenter til domkirken lod bispinde Hygom 1765 over sin ægtefælle opsætte et epitaf[109], der som det tredie føjer sig ind i rækken af kopier efter biskop Bräems Quellinus-epitaf (nr. 32), en model der i domkirken herved fik en særdeles lang levetid[266]. Som de øvrige efterligninger er det af træ, den konvekse skrifttavle dog her af poleret marmor. Det er udført af en billedskærer, der nøje har kopieret originalen (jfr. englebørnene, fig.479) og alene har fulgt samtidens mode i udformningen af hængekonsollens rokokoprægede allianceskjolde. Som på biskop Ocksens epitaf (nr. 39) er skjoldene ophængt i sløjfe, holdt af hånd; bispens mærke er: i 1. grøn slange i blåt felt, 2. hvid due med olieblad i næbbet, i grønt felt, duen som hjelmtegn. Bispindens: 1. tre hvide roser med rød knop, i gult felt, 2. tre blå skråbjælker i hvidt felt, rose mellem rød-hvide vesselhorn som hjelmtegn[267]. Disse heraldiske farver giver ligesom på de førnævnte epitafier den eneste farvevirkning (bortset fra forgyldningen), der afviger fra den vanlige marmorimitation[268] (helt i overensstemmelse med Ocksens kopi efter Bräem). Den veltalende indskrift, på latin, malet med »smaa skrift«[269] med gyldne versaler, var stærkt læderet allerede ved istandsættelsen o. 1880. Ved restaureringen 1968 fremdrog og udbedrede G. N. Kristiansen[270] den oprindelige staffering, der lå på en tynd kridering.

Ophængt ret højt, på oprindelig plads »på den søndre pille i koret tvært over bispens begravelse«[109] med gravsten, bag koret nr. 4.

42) 1784. »Udi Assessor Iens Lassons Begravelse under en hviid marmor Steen Hviiler Frøken Hedevig Margretha Lasson«, f. på Aakiær 1743, »Kom til Aarhuus at boe 1783«, død <14. juni 1785). »Hun har til dette Begravelses Vedligeholdelse Skiænket Toe Hundrede Rigsdaler, som Biskoppen faaer i hænde øg af Renterne besørger Begravelset til Evig tiid forsvarlig vedligeholdt«. Herefter gravvers.

Sort, poleret kalkstenstavle, 79,5x43 cm, med fordybet frakturindskrift inden for profileret ramme, begge dele forgyldt ligesom hovedparten af den øvrige udsmykning. I de øvre hjørner henholdsvis afdødes kronede initialer »HML« og våben, med træ i 1. felt, tre fugle i 2., indrammet af grønne, krydsende palmegrene. Nederst på tavlen gyldne dødssymboler: kranium, timeglas, le og knogler samt vinge og egegren flankeret af grønne bladranker med gyldne frugter. Et »H« herunder er antagelig malersignaturen (afdøde selv?).

2. april 1784 tilbod frøken Lasson at give kirken 500 rdl. for retten til begravelsesplads i sin oldefar, assessor Jens Lassons, begravelse. På egen bekostning ville hun lade grav, derover værende ligsten og epitaf »forny«, samt »selv lade lægge en Liigsteen over mig og sætte en steen i den murede Pille, som er

strax ved denne Begravelse«[45] (i store korsgang nr. 28). Efter magistratens anbefaling heraf[109] skrev executor testamenti 19. sept. 1786, at han havde ladet opsætte en liden sten i muren[45].

På oprindelig plads under epitaf nr. 28 (p. 726) og nær hendes gravsten nr. 85.

43) O. 1805. Hector Friderich Ianson, dr. og prof. theol. samt biskop over Aarhuus stift, f. 2. okt. 1737 i Golzwarden i Oldenborg, blev slotspræst i Kiøbenh. 1766, gift 23. jan. 1771 med An(n)e Mar. Stendrup; tysk hofpræst 1772, prof. theol. ved Kiøbenh. universitet 1774, prokansler ved samme 1786, biskop over Aarhuus stift 1789, død 4. febr. 1805. Herefter berømmende ord.

Rektangulær, sort marmorplade med øvre vinkeludvidelser, 78x58 cm; fordybede versaler. I hjørnerne ved messingknopper fæstnet til underliggende, hvid marmorplade, støttet af marmorkonsol. Pladen erhvervet i København af bispinden, »førend det engelske Rantog foregik«, men først opsat efter 1810[271]. — På ydervæggen i nordre sideskib, 2. fag fra vest (jfr. †indhegnet begravelse i lille kvindegang nr. 13).

44) 1833. »Ved denne muur hviler« dr. theol. [Povel] Mathias Bildsøe, i 12 år biskop over Aarhuus stift, f. 1710, d. 1777, samt [dennes svigersøn], professor [Thure Krarup], i 40 år lærer, i 33 år rektor ved Aarhuus katedralskole, f. 17[39], d. [1808]. »Efter kirkegårdens nedlæggelse opsatte den sidstes endnu her i byen [levende datter i året] 1833 den[ne sten til den lærde og retskafne] lærers afmindelse«[272].

Brunrød sandstenstavle, 110 x 108 cm, med rundbuet, øvre afslutning og forsænket, riflet ramme; i de nedre hjørner mærker efter rosetter. Forvitret indskrift med fordybede versaler. — Indsat i nordre koromgangs ydermur, under 2. vindue fra øst (jfr. biskoppens murede gravhvælving på domkirkegården, †kisteplade og bispemaleri nr. 6 (p. 599)).

45) 1868. Christoffer Hvas til Kaas, siden til Hennegaard og Søvig, oberst til hest, forlenet med Ørum 1635—50, med Pandum 1650—52. Født på Kaas 1598 af forældrene Jens Hvas og Ingeborg Kruse, død i Kjøbenhavn 1658. »Har i over halvandet hundrede aar hvilet i sin svoger Laurits Ebbesens kapel her ved siden«. Med hustruen Anne Staverskov havde han to sønner, Jens og Oluf, og to døtre, Christence og Hedevig Elisabeth.

Hvid marmortavle med fordybet, gylden kursivindskrift, opsat 1868 af justitsråd F. Hvass[11] i nordvæggen ved Ebbesens kapel (jfr. tilhørende krypt).

46) 1868. Kapitelsskriver ved domkirken Jens Hvas, f. 1630, d. 1709, og hustru Karen Frantsdatter »hvile i den murede grav ved foden af denne pille«. De havde tre sønner, Anders, Frants og Jens, og to døtre. »Indsat af F. Hvass 1868«[11].

Hvid marmortavle med fordybet, gylden kursivindskrift. I nordre sideskib, i nordsiden af 5. pille fra øst (jfr. †gravsten og begravelse i lille kvindegang nr. 3).

47) 1875. Underkorporal Andreas Petersen, såret ved Dybbøl 18. april 1864, død i Flensborg 9. maj 1864. »Tak fra Flensborgere«, der 1875 har skænket den hvide marmortavle[273], med fordybet og forgyldt indskrift med fraktur og skriveskrift. I nordre sideskib, på nordsiden af 4. arkadepille fra øst.

Andre *mindetavler,* se p. 594ff.

FORSVUNDNE EPITAFIER

†1) O. 1533? Over Laurids Skinkel (Tinhuus) til Egeskov, d. 1533, gift med Hilleborg Pedersdatter Bilde. I et håndskrift fra 1607[56] omtales »en liden træ-tavle, med de thinhuser vaaben i, der under malet: Lauritz skinckell alf Eggeschouff«. Ophængt på væggen bag koret i omgangen.

†2) Formodentlig fra 1595. Muligvis opsat 1603 af Vilhelm (Willom) Worm over forældrene, med senere tilføjet indskrift over Vilhelm Worm selv og hustru[274].

Johan Vorm, f. i Ahrnem (o: Arnhem) i Gelderland, rådmand i Aarhus, død 21. okt. 1601 i sin alders 72. år, og hustru Anna Nielsdatter, f. i Yding, død 23. jan. 1597 i sin alders 64. år, efter at have levet i ægteskab 33 år[275] (tre sønner og to døtre). — Endvidere indskrift, tilføjet efter 1608, over Vilhelm Vorm Johannssøn, rådmand i Aarhus[276], død • [senere udfyldt: <1629>], i sin alders • [senere udfyldt: <66>] år, og hustru Inger Olluffsdatter, død 26. aug. 1619, i sin alders 51. år, efter at have levet i ægteskab 33 år (fem sønner og tre døtre). Herefter latinsk indskrift: »Vormius hie situs est. Sat dixi cætera narret Fama. Bonum novit Cimbria tota virum« (»Worm er her nedsat, og jeg har sagt tilstrækkeligt, [hans] ry kan berette det øvrige. Hele Jylland kender den gode mand«). Indskriften afsluttedes med citat fra Joh. XI. »Ich bin die Auferstehung etc.« samt årstallet »1595«, der formodentlig angiver udførelsestidspunktet.

Vilhelm Worm fik 1603[277] ved lensmanden Carl Bryskes og Manderup Parsbergs mellemkomst kongelig tilladelse til at opsætte en af ham bekostet »tavle«, muligvis den heromtalte, over faderen, Johan Worm. Over for kapitlet havde han og hans arvinger måttet forpligtige sig til at nedtage tavlen, hvis nogen havde noget imod dens opsætning.

Hertel[278] beskriver epitafiet som værende af træ og af samme størrelse som nr. 19. I et portalfelt med riflede, joniske søjler var et maleri af familien og herover opstandelsen. Istandsat 1777 af rektor, professor Jens Worm ifølge indskriften: »Anno 1777 lod Jens Worm, den sidste af den mandlige Linie, dette Epitafium renovere.«

Epitafiet, der hang i midtgangen på fjerde pille fra øst[279], var 1841 så brøstfældigt, at det truede med at falde ned og fjernedes derfor året efter[9]. — Jfr. †gravsten nr. 42.

†3—4) 1658—59 ophængtes to epitafier[280] over to polske officerer fra hjælpetropperne i krigen mod svenskerne 1658—60 (jfr. p. 637, note 22).

Håndskriftet Schive II fra o. 1730 beskriver de to så godt som ens gravminder, der var af tin eller bly, og som hang ned fra hvælvingen i hampeliner. På den ene side af den rektangulære plade sås officerens familievåben (jfr. ndf.), »på den anden side sad den polske herre på sine knæ med sin sabel hængende ved siden og oprakte begge sine hænder for et krucifiks, som stod for hannem, hvor neden under stod samme hans våben [aftegnet i håndskriftet]. Oven over hannem var hans navn samt charge med forgyldte latinske bogstaver, som ganske var ukendelige, efter som forgyldningen var næsten borte«.

Til pladen med våbnet var nederst fastgjort en jernkæde, hvori var ophængt »en panser hue med tre pile igennem« (Rhumann I). Denne såkaldte »misiurka«, en jernkalot forbundet med en ringbrynje beregnet til at dække pande, ører, kinder og hals, blev anvendt af det polske, mellemsvære kozakrytteri, hvortil officererne altså har hørt.

Våbnerne, der efter håndskriftets tegninger er tydet som 1) i 1. felt et hjortehorn, i 2. et halvt hjortegevir, antagelig for Rogalaslægten. Hjelmtegnet, en arm svingende et sværd (uidentificeret). 2) Cirkelfelt med tre (malteser)kors, antagelig for slægten Szalawa. Hjelmtegnet, en femtakket krone, hvoroven en person med udstrakte arme ridende overskrævs på et dyr: rimeligvis våbnet Rawa eller Rawicz: jomfru på bjørn. Ingen af de to våbner har dog kunnet knyttes til bestemte personer.

1699 nedtoges de polske herrers insignier[105], rimeligvis på grund af indskrifternes ulæselighed; de opbevaredes i »det gamle capitel« (jfr. p. 286), men 1707/08 omstøbtes »de to polske blyvåbner« til brug for kirken[109].

Efter nogle særprægede begravelsesceremonier, som vakte en del opmærksomhed[281], var epitafierne oprindelig blevet ophængt i korsarmens nordre del, antagelig nær nordvestre korsarmspille, hvor den ene officers †fane var ophængt (jfr. gravudstyr).

GRAVSTEN

Domkirkens 86 bevarede (hele) gravsten[282] stort set samme antal som anført af Schytte 1835[283] udgør kun en del af den mængde, som i tidens lob har dækket det tilgængelige gulvareal. Mange ulæselige, slidte og sønderbrudte gravsten er enten hugget i stykker, evt. til (grav)fliser, kasseret eller solgt. Ikke få gravsten fandt ny brug i omegnens kirker[284], og mange er genanvendt i selve domkirken[285].

Fra 1667 gennemførtes den regel[125], som allerede 1651 var foreslået af biskop Jacob Matthiesen[286] (jfr. p. 708), at ulæselige ligsten, der var mere end 100 år gamle, og hvortil ingen arvinger fandtes, måtte sælges til kirkens bedste. De således hjemfaldne sten medførte en ikke ubetydelig indtægt, enten ved salg enkeltvis eller i større partier på auktioner, hvoraf nogle omtales i regnskaberne[287]. Disse auktioner fandt ofte sted i forbindelse med større gulvreparationer (jfr. p. 334 tf.), der tillige kunne være årsag til flytninger af gravsten. Specielt må nævnes, at alle sten i korets østparti (jfr. fig. 150) blev flyttet, da biskop Braem 1709 lod indrette sakristi her[81]. Mens man ved restaureringen 1772 tf. blandt andet af besparelseshensyn lod gravstenene indgå i det nylagte Flensborgmurstensgulv[288], gik man fra 1851 mere systematisk ind for at fjerne afslidte og itubrudte sten, ligesom man fra midtgangen ville optage de »dybt hugne« sten, der var vanskelige at passere for ældre folk[289]. 1857 flyttedes en stor del af koromgangens sten ind mellem pillerne, og man begyndte at opstille sten langs murene[11]. Dette fortsattes 1887[289], efter at allerede mange sten under hovedrestaureringen 1867 71[290] havde fundet anden placering. 1923—24 samledes hovedparten af sideskibenes gravsten i disses vestende, og endelig 1958[291], forandlediget af ny stoleopstilling, optoges syv sten fra korsarmens gulv og opstilledes i Lindenovs og Sehesteds kapeller. Herefter findes kun fire sten (nr. 26, 37, 54 og 82) i gulvet nær den oprindelige plads, hvilket almindeligvis er over den tilhørende begravelse (jfr. afsnit om begravelser samt fig. 150).

1-3) Romanske gravsten[292] (fig. 480) er indsat lige over soklen på korpolygonens østside (jfr. fig. 139)[293]. Oprindelig kan stenene have ligget i tilknytning til den romanske bygning på stedet, men kan dog også — som det øvrige granitmateriale i dette parti — være hentet fra en nedbrudt kirke (jfr. p. 280f.).

1) Romansk, af grovkornet, lysrødlig granit, trapezformet, 208x55—47 cm. Inden for de afrundede kanter er hele stenens overflade dækket af ornamentik i relief. Stort georgskors, hvis arme er flettet ind i hinanden, og hvis stang ender i lille, spids tap. Den øvre korsarm flankeres af to horn, hvis mundinger vender henholdsvis opad og nedad. På den ene side af korsstangen en slange med flettet krop og tresidet hoved[294], ganske svarende til den på stenen i Skader (Randers amt) og til ranken på døbefonten i Brabrand (Hasle hrd.), på den anden side korset en kraftig spiralbølgeranke. Placering, jfr. ovfr.

2) Romansk, af grovkornet, gråsort granit, trapezformet, med skråkant, 175x68—54 cm. Ornamentikken i relief i forsænket felt inden for en rundstav, der løber langs alle kanter. Græsk processionskors med hammerudvidelser for enderne og smal stang, der i begge ender er forsynet med en rund knap. Den øvre korsarm flankeres af to væsener, der vender hovederne samme vej, muligvis to fugle, sådan som der findes flere eksempler på blandt østjyske grav-

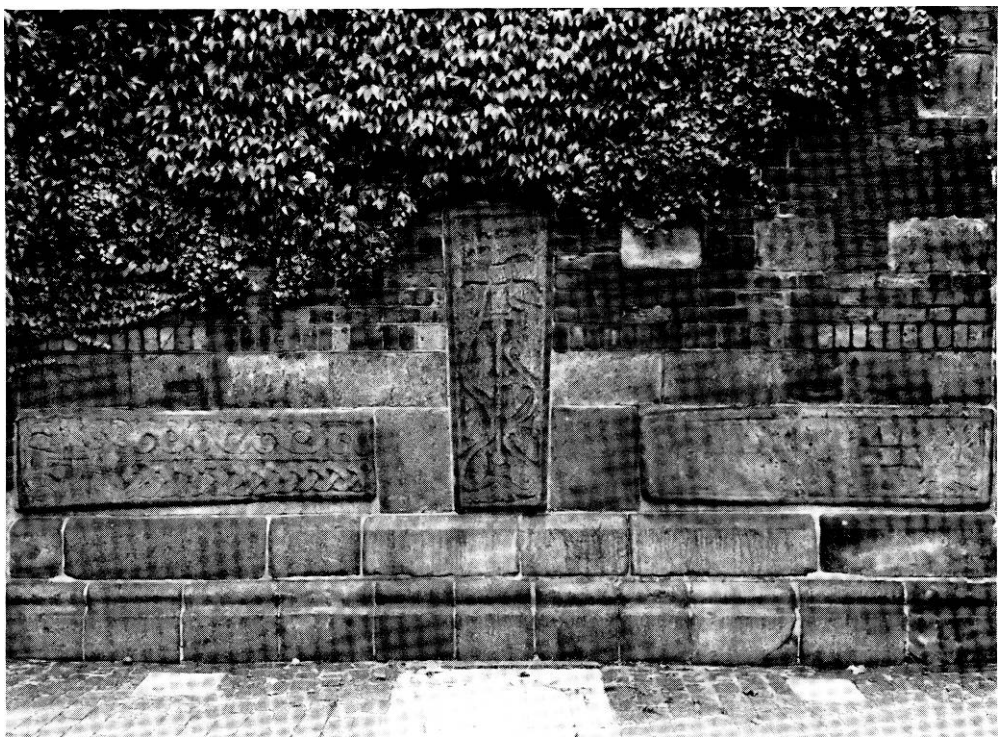

Fig. 480. Gravsten nr. 1 3, romanske, indsat over soklen på korpolygonens østside (p. 754f.). — *Tombstones, nos. 1-3, Romanesque, let in above the plinth on the east side of the choir polygon.*

sten[295]. En bølgeranke med akantusblade, endende i lille spiral, slynger sig på begge sider og neden om korsstangen. Placering, jfr. ovfr.

3) Romansk, af finkornet, brunrød granit, svagt trapezformet, 200x57—50 cm. Hele overfladen er stærkt slidt, og kun svage spor ses af den tovstav, der kanter alle fire sider. På stenens øvre halvdel et græsk konturkors, 38 x 38 cm, hvis arme skærer hinanden. På stenens midte samt midt på nedre halvdel skimtes indridsede tværlinier, der antyder, at der også her har været en fremstilling. Placering, jfr. ovfr.

4) O. 1306. Jens Assersen, biskop[296]. »Hic iacet io/hannes acer svn qvondam episcopus arvsien/sis qvi obiit an/no domini m ccc sexto kalendis apr/ilis« (»her ligger J. A., fordum biskop i Århus, som døde i Herrens år 1306 1. april«).

Lysgrå kalksten, let trapezformet, 233,5 x 117—109,5 cm, 6—7 cm tyk, med hulkelprofil. Randskrift med fordybede majuskler mellem rammelinier. Indskriften, der indledes med et kors midt på øvre kortside, og som har to punkter som skilletegn mellem ordene, er stærkt nedslidt fra stenens tidligere anbringelse, formodentlig i korgulvet. Den ligger nu som dækplade på alterbordet (jfr. p. 486).

5) (Fig. 481). O. 1424. Bo Mogensen (Lang), biskop. »Hac clausus petra iacet ecce boeci/us arv(s)i(v)s olim preclarus presul rogo vivat in ethra anno millesi(m)o cd/ vigin(ti) ter monos addas in ian[uario] deno(?) cessit moriendo kalendas qui legis hec memori me(nte) [memento mori]«[297] (»Se, indesluttet af denne sten ligger Bo, fordum berømmelig biskop i Århus, jeg beder, at han må leve i ætheren. Til året tusinde fire hundrede tyve skal du lægge tre enere, på tiendedagen før første januar afgik han ved døden (dvs. 1423, 23. dec). Du som læser dette med eftertænksomt sind, husk, du skal dø«).

Den store stenhelle, af skånsk eller bornholmsk kalksten, 306x180 cm, har langs randen et minuskelbånd i fladrelief, i hjørnerne afbrudt af ottekantede felter, hvis evangelisttegn nu ganske er afslidt (deres skriftbånd anes dog), ligesom stenen iøvrigt bærer stærkt præg af slid og forvitring. Indskriften, der er formet i en art hexametre, af Resen[298] kaldet »barbariske vers«, har som skilletegn mellem ordene to små firblade. Hele fladen inden for skriftbåndet optages af en fordybet, lineær fremstilling af bispen stående under en kølbuebaldakin, båret af spinkle søjler på aftrappet plint og prydet af krabbeblade samt øverst kronet af stor (kors)blomst. Bispen er fremstillet frontalt, i ornat, med bispestav mellem de sammenlagte hænder og med spidse sko. Ud for figurens højre skulder et skjold med bispens våben, et dyrehoved (ulv?) mod højre[299].

Stenen svarer i dimensioner og udformning med de ottekantede felter til den i Roskilde domkirke over Bo Mogensens forgænger i embedet, Peder Jensen Lodehat, † 1416[300]. En vis sammenhæng kan måske også spores i Bo Mogensens valg af lejersted, i nordre tårnrum, det sted i Roskilde, som Lodehat havde foretrukket til sit lejersted, og hvor han 1406 havde stiftet et kapel og et alter. På tilsvarende vis stiftede Bo Mogensen 1420 et kapel og et alter i netop nordre vestkapel (jfr. alter nr. 6, p. 75, kapel p. 288 og †kalkmaleri p. 414ff.).

I året 1517 på »S. Gregorii dag« [12. marts] var en række gejstlige og verdslige personer forsamlet i nordre vestkapel for at granske »det Datum som findis paa Biscop Boetii och Biscop Ulrici Stene«. 1666 omtales bogstaverne på de to sten som »icke kiendelige«[301], men trods dette forhold krævede kannikerne under de forskellige, resultatløse, forhandlinger vedrørende salg af kapellet til begravelseskapel, at biskoppens lig og sten skulle vises tilbørlig respekt (1641), samt (1649) at biskoppens ben skulle forblive i hans grav, men stenen skulle tages op og indsættes i væggen[302] (jfr. †gravsten nr. 2).

Efter at Sophia Elisabeth Carisius 1702 havde erhvervet kapellet, blev de to biskoppers sten optaget og udgravet, den ene, antagelig Bo Mogensens, fra »fortovet« under arkadebuen til tårnrumet[8]. I jorden fandtes »ligesom en liden *muret kiste* med nogle døde been udi«, antagelig bispens murede grav, samt des-

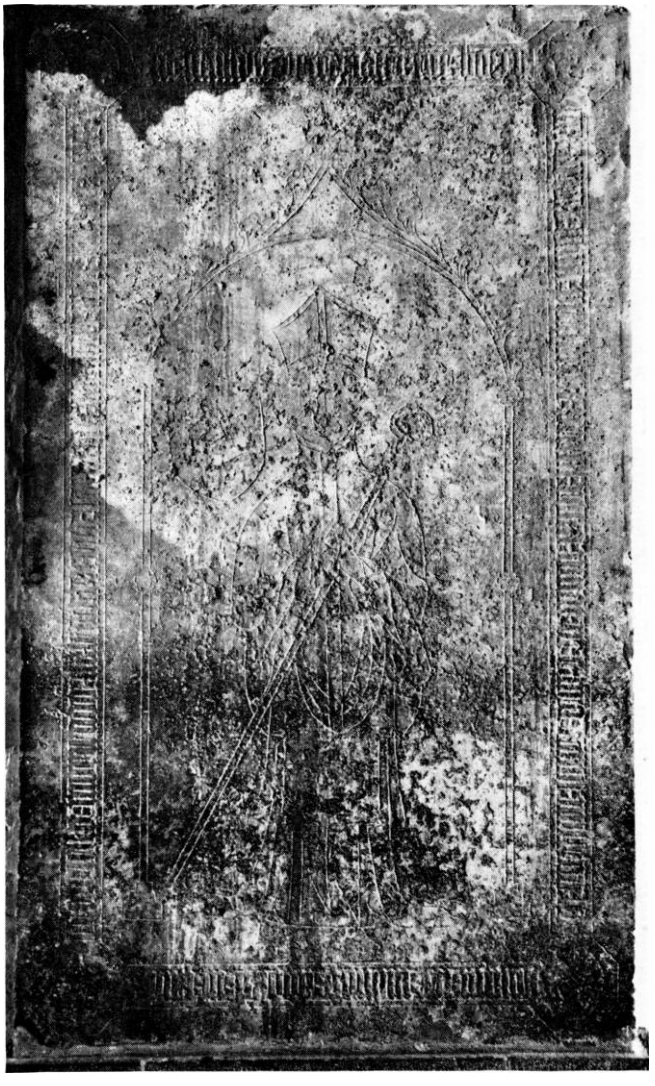

Fig. 481. Gravsten nr. 5, o. 1424, over biskop Bo Mogensen (Lang) (p. 756). *Tombstone no. 5, ca. 1424, to Bishop Bo Mogensen (Lang).*

uden »døde been tilsammen af 5 Mennisker«. Disse blev efter baronessens påbud lagt i to kister, der nedsattes i jorden[303]. Biskop Bo's sten anbragtes i gulvet i krypten under kapellet[304], hvorfra den optoges 1892 for at anbringes i søndre sideskib; 1910 opstillet nord for indgangsdøren[305]. Nu på vestsiden af vestligste arkadepille i nord.

6) (Fig. 482). O. 1482. Jens Iversen (Lange), biskop. »An(n)o d(omi)ni m cccc lXXXXII/ IX may o(biit)[306] Reuere(n)d(us) i(n) xpo (o: Christo) p(ate)r (et) d(omi)n(us)/ Jens ywers(øn) / Ep(iscop)us Arhusien(sis) or(ate) deu(m) p(ro)

eo«. (»I Herrens år 1482 9. maj døde den ærværdige fader og herre i Kristus J. I., biskop i Århus. Beder Gud for ham«)[307].

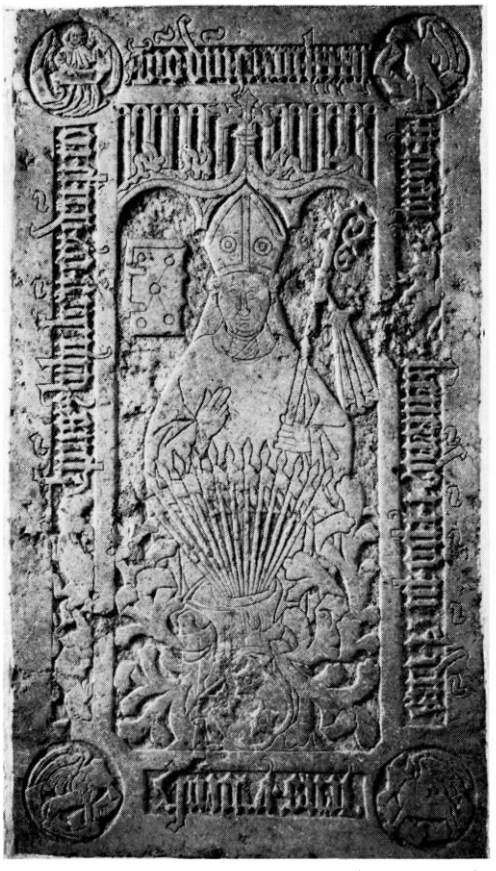
Hvidgrå, gotlandsk kalksten, 260x144 cm. Randskrift med reliefminuskler og enkelte initialer; som skilletegn små rhomber. Karakteristiske er forkortelsestegnene, der er formet som svungne bånd. På hver af langsiderne afbrydes indskriften af dragerelieffer, der er vendt modsat indskriftens bogstaver; højre langsides rygvendte drager har halerne snoet om hinanden (afbildet i noterne) (jfr. korstolevanger p. 535f. og kordør p. 538f.). I hjørnerne enkle cirkler med evangelistsymboler. Midtfeltets lave relief med lineær detailtegning er en usædvanlig bispefremstilling[308], et brystbillede af bispen under stavværksbaldakin med krabbeblade og korsblomst øverst. På stenens nedre halvdel Jens Iversens våbenskjold med de tre roser[309], viltert hjelmlov og stor hjelm med 13 faner i en udformning, svarende til samme værksteds sten over Peder Friis, død 1483 (DK. Thisted II, 652). Bispen er fremstillet med åbne øjne, velsignende med højre hånd og i øvrigt forsynet med sine værdighedstegn, mitra med nedhængende, rankesmykkede bånd (infulæ) og bispestav med hængedug (sudarium); ud for hans højre side en bog.

Gravstenen er af C. A. Jensen (Gravsten nr. 76 og I, 34ff.) henført til »Århus bispemester« (jfr. nr. 7). Det bemærkes her, at værkstedet kunne have tilknytning til Slesvig og Holsten, med kunstnerisk forbindelse til Lübeck, ligesom det foreslåes, at Lübeck-mesteren Bernt Notke, der 1479 har leveret domkirkens altertavle på Jens Iversens bestilling (p. 489), kan have givet udkast til den særprægede gravsten.

Stenen lå oprindelig i søndre vestkapel (p. 223 ff.), der 1477 tillige med et alter var indstiftet af Jens Iversen (p. 77). Herved fik bispen et gravkapel svarende til Bo Mogensens (p. 756). Ifølge Abildgaard[310] lå stenen midt for indgangen til kapitlet, lige inden for tralværket, dvs. skranken, der delte rummet i to dele (jfr. p. 576f.). 1910 flyttedes stenen til sin nuværende plads, op ad vestvæggen, syd for kirkens hovedindgang[11].

7) (Fig. 483). O. 1500. Ejler Madsen (Bølle), biskop. »An(n)o d(omi)ni m d$^{(ecim)o}$ <p(ri)mo / feria sexta pasce) o(bii)t R(everendus) in cristo / pat(e)r (et) d(omi)n(u)s / d(omi)n(u)s Eylerus dei gra(cia) ep(is)c(opus) hui(us) ecc(lesi)e aru(siensis)«. (»I Herrens år 1501, på påskens 6. dag [16. april], døde den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. Ejler, af Guds nåde biskop ved denne kirke i Århus«)[311].

Gråhvid, gotlandsk kalksten, 274x 161 cm, den øvre del med kraftige brudlinier repareret med cement. Randskrift med sikkert hugne reliefminuskler og enkelte initialer; som skilletegn rhomber, men i den tilføjede dødsdato småplanter. På heraldisk venstre langside afbrydes indskriften ligesom på gravstenen nr. 6 af et dragerelief (afbildet i noterne). Evangelistsymboler i hjørne-

Sophus Bengtsson fot. L.L. 1965

Fig. 482—483. Gravsten. 482. Nr. 6, o. 1482, over biskop Jens Iversen (Lange) (p. 757). 483. Nr. 7, 0. 1500, over biskop Ejler Madsen (Bølle) (p. 758). — *Tombstones. 482. No. 6, ca. 1482, to Bishop .Jens Iversen (Lange). 483. No. 7, ca. 1500, to Bishop Eiler Madsen (Bølle).*

cirkler, smykket med næsten udslidte småringe. Midtfeltets lave basrelief er udført i overensstemmelse med periodens dobbeltfremstillinger af personen som levende og død; bispen ses stående med åbne øjne og sit våbenskjold ved fødderne, og samtidig hvilende, død, med hovedet på en pude (jfr. nr. 9). På handskerne rester af kors (jfr. ndf.). Den arkitektoniske ramme er profilstillede støttepiller med foranstående fialer og søjler bærende den trebuede baldakin. Over en krenellering er det stejle, tagpandedækkede tag prydet med »vædderhornsagtige krabbeblade«[312], der genfindes som kalkmalet ledsagemotiv ved samtidige ribbedekorationer.

Den fornemme sten er hugget i »Århus bispemesters« værksted ligesom nr. 6 og stenen over biskop Svend, tidligere Øm kloster, med hvilken den har mange lighedspunkter[313]. (C. A. Jensen: Gravsten nr. 80 og I, 36ff.).

Til indskriftens dragefremstilling er knyttet et *sagn*[314], der refereres, omend

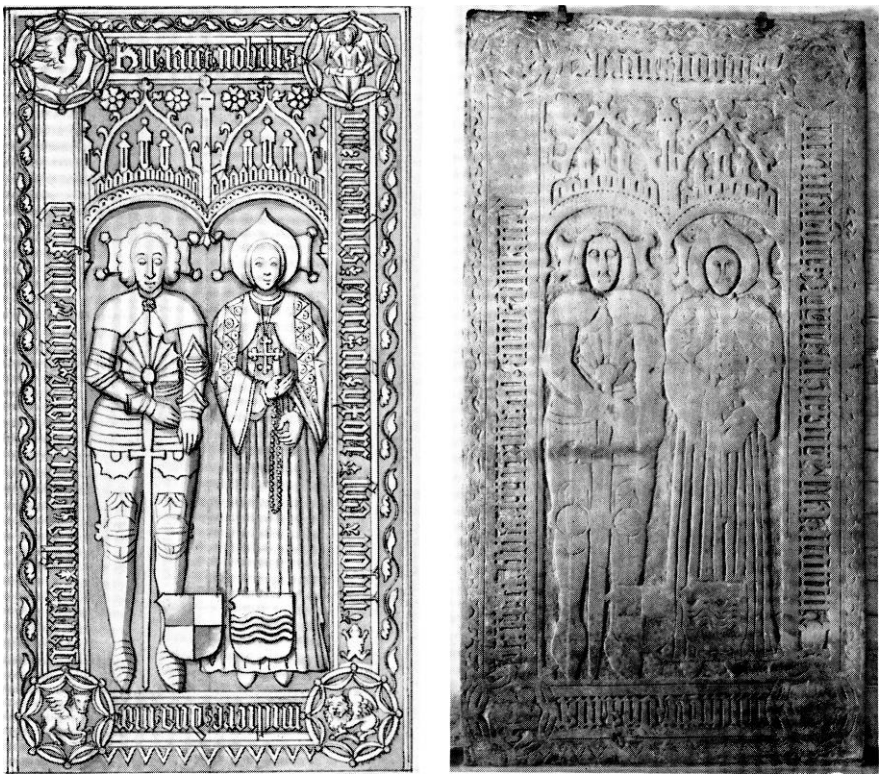

Fig. 484—485. Gravsten nr. 8, o. 1500, over Evert Eriksen (Thott) og Margrete (Bolle). Tegning af S. Abildgaard 1770 (NM) og fotografi 1964 (p. 760). — *Tombstone no. S, ca. 1500, to Evert Eriksen (Thott) and Margrete (Bølle). Drawing by S. Abildgaard 1770 (NM) and photograph 1964.*

med skepsis, af Rhumann I 1666. Ifølge sagnet, der var baseret på en fejltolkning af forkortelsen o^{t}: occidit (= dræbte) i stedet for obiit (= døde), skulle bispen have dræbt dragen og herved have erhvervet de sår, der sås på hans hænder! (jfr. ovfr.).

Gravstenen lå oprindelig i nordre koromgangs østlige del, efter begravelsesprotokollen 1745 i nordre korgang nr. 4 (jfr. fig. 150), under det hvælv der bar bispens kalkmalede våben (p. 454 og fig. 250) og ved siden af det (grav)kapel med alter, som bispen selv havde indstiftet ved sin afgang fra embedet 1490 (p. 78, nr. 13). 1923 flyttedes den fra nordre koromgangs østvæg[315] til sin nuværende plads på vestsiden af vestligste pille i søndre sideskib.

8) (Fig. 484—485). O. 1500. Evert Eriksen (Thott) og Margrete (Bølle)[316]. »Hic iacet nobilis/ vir evardus erici cu(m) uxore sua nobili / muliere d(omi)na mar/gareta filia erici matie an(n)o d(omi)ni m d •« (»her ligger den ædle mand EvertEriksen med sin hustru, den ædle kvinde, fru Margrete, datter af Erik Madsen, i Herrens år 15 • «).

Fig. 486—487. Gravsten nr. 10, o. 1511 eller 1514, over kannik Peder Nielsen. Tegning af S. Abildgaard 1770 (NM) og fotografi 1964 (p. 764). *Tombstone no. 10, ca. 1511 or 1514, to Canon Peder Nielsen. Drawing by S. Abildgaard 1770 (NM) and photograph 1964.*

Gotlandsk kalksten, 220x119 cm. Håndskrift med reliefminuskler og små, forskelligt formede blomsterstængler som skilletegn; ved heraldisk venstre nedre hjørne relief af en frø. Hjørnecirkler med otte indskrevne cirkelsegmenter omkring evangelistsymboler, der på stenens kortsider vender hovederne mod hinanden. Langs de tre øvre sider en rankebort, nederst en siksakbort. I midtfeltet, i fladt relief, ses ægteparret liggende frontalt med hovederne på puder under en dobbeltbaldakin med tårne og krabbeblade; i sviklerne blomsterrosetter. Ridderen er iført fuld pladerustning, med stridshandsker, hvoraf den ene ligger hen over det store tohåndssværd. Hustruen, med spidst afsluttet hovedtøj på det (tidligere) synlige hår, bærer fornem dragt med mønstrede ærmer; om halsen hænger et stort korssmykke, i hænderne holder hun en lang rosenkrans (jfr. fig. 484). Nederst deres respektive våbner, Thott og Bølle[317]. Formodentlig fra et Århus-værksted, der tillige har udført nr. 9 og 10 (C. A. Jensen: Gravsten nr. 101). Oprindelig i omgangen bag koret[56], jfr. muret begravelse nr. 5, nu op ad søndre korskrankemur nær sydøstre korpille.

9) (Fig. 488). O. 1500. Niels Clausen (»Skade«)[318], biskop, resigneret fra bispeværdigheden 1520, død 1531. »Hic iacet reuerendus in/ xpo (o: Christo) pat(er) (et) d(omi)n(us) do(min)us nicolaus clausøn/ Ep(iscop)us hui(us) eec(lesi)e arusie(n)sis/ qui obiit an(n)o d(omi)ni m ecccc<XXXXI[319]xv Decembris)«. (»Her ligger den ærværdige fader og herre i Kristus, hr. N. C., biskop ved denne kirke i Århus, som døde i Herrens år 1531 15. december«)[320].

Lys, gråbrunlig, gotlandsk kalksten, 312x215,5 cm, ret nedslidt. Inden for en bort med blomsterranke, slyngende sig op ad en stav, ses randskriften med reliefminuskler og som skilletegn runde skiver og en enkelt stor blomst nederst ved heraldisk venstre langside. I hjørnerne evangelistsymboler i cirkler med spidser som på nr. 10. I midtfeltet fladt relief af bispen med sit våbenskjold under en baldakin, en fremstilling der i hovedsagen har biskop Ejler Bølles sten nr. 7 som forbillede. Tomrummet ud for bispens hoved er udfyldt af en stor roset. Den arkitektoniske opbygning med baldakinen er dog i højere grad afledt af stenen over biskop Oluf Mortensen, død 1485, i Roskilde (jfr. DK. Kbh. Amt 4, p. 2021, nr. 25), hvor Niels Clausen var kannik 1489. En tegning af Søren Abildgaard fra 1770 (fig. 488) viser detaljer, for sliddet på stenen blev for udtalt. Baldakinen, båret af snosøjler på klumpede baser og med ringformede kapitæler, er flankeret af stræbepiller, kronet af stor blomst og smykket med små helgenfigurer mellem vandnæseprofilled, øverst to paver (Clemens og Urban?), nederst en bisp og S. Christoffer, muligvis bispens værnehelgen, et valg af helgener, der må ses i sammenhæng med fremstillingen på den af bispen skænkede korkåbe, nr. 3 (p. 515ff.)[321]. Den ubehjælpsomt formede baldakin, hvis buer muligvis skal illudere som hvælv, er overdækket af et tag med to rækker stiliserede tagpander over en siksakbort. Som af C. A. Jensen påpeget (Gravsten nr. 104, I, 49) taler udformningen med bl.a. småfigurerne for en lybsk påvirkning, ligesom også detaljer fra Bernt Notkes altertavle (p. 489ff.) kan have virket inspirerende på stenhuggermesteren.

Denne — domkirkens største — gravsten, der alene i kraft af sin størrelse må have vakt opmærksomhed, har tillige oprindelig været placeret på et helligt sted, »allerøverst« bag koret i omgangen[87], det vil formentlig sige tæt op til korskrankemurens østside lige bag altret. Det var formodentlig her, bispen lod indrette sit †kapel 1494, hvor han opførte et alter, der 1531 viedes til S. Christoffer (jfr. p. 76), og hvortil han antagelig skænkede den føromtalte korkåbe. Måske har også den p. 392f. omtalte, kalkmalede indskrift på korskrankemuren tilknytning til indretningen af et kapel for denne bisp, der var ansvarlig for højkorets udsmykning med †lektoriet (p. 542), »syvstagen« (p. 530) og korskabene (p. 532) som prægnante hovedpunkter[322]. Ved biskop Braems indretning af et sakristi bag koret 1709, der medførte både en dørgennembrydning i skranken og omlægning af gulvet (jfr. p. 289 og 579), blev gravstenen flyttet

Fig. 488. Gravsten nr. 9, o. 1500, over biskop Niels Clausen. Tegning af S. Abildgaard 1770 (NM) (p. 762). - *Tombstone no. 9, ca.. 1500, to Bishop Niels Clausen. Drawing by S. Abildgaard 1770 (NM).*

til det i begravelsesprotokollen for 1745 omtalte sted, bag koret nr. 6 (fig. 150), omtrent den nuværende plads.

Da biskop Peter Hygum 1751 erhvervede begravelsesplads her[81], anbragtes gravstenen på en muret, »gewølbt« bund, og man sikrede sig, at stenen ikke i fremtiden måtte omhugges, ændres eller forsynes med andre navne. Ved samme lejlighed blev biskoppens †*kiste* taget op og herefter flyttet længere ind mod altret. I kisten, der var af fyrretræ og forsynet med bastomvundne jerngreb, lå foruden bispens lig en †*bispestav,* skåret i træ[323].

10) (Fig. 486—487). O. 1511 eller 1514(?) Peder Nielsen, kannik. »Hic iacet/ honorabilis vir magister petrus/ nicolai cano/nic(us) ar(us)i(en)si(s) q(ui) a(nno) d(omi)ni, mCCCCCXI(v?)...« (»her ligger den ærværdige mand magister P. N., som [døde] i Herrens år 1511 (eller 1514?) ...«)[324].

Lys, gotlandsk kalksten, nu 150x94 cm, nedre kortsides rammebort afhugget. Stærkt afslidt randskrift med reliefminuskler og småplanter eller kommalignende figurer som skilletegn, i hjørnerne afbrudt af evangelistsymboler indfattet i cirkler med »hjørne«spidser som på sten nr. 9. En næsten forsvundet siksakbort som på nr. 8 har indrammet i hvert fald de tre øvre sider. I midtfeltet et fladt relief af kanniken, med baret på hovedet, der hviler på en pude, i hænderne en rosenkrans. I feltets øvre hjørner et treblad. Formodentlig fra samme værksted som nr. 8 og 9. (C. A. Jensen: Gravsten nr. 103).

Oprindelig i omgangen bag koret, jfr. umuret begravelse nr. 6 (fig. 150), nu i søndre koromgang, op ad 3. østligste korpille.

11) (Afbildet i noterne). Middelalderlig, af rødlig granit, rektangulær, 115x ca. 42 cm, hvoraf de ca. 10 cm nu dækkes af brolægningen. Overfladen stærkt slidt fra den tidligere brug som trinsten. Lidt under stenens midte ses de uregelmæssigt huggede og nedslidte konturlinier af et bomærke af merkurstav-typen. Stenen er formodentlig identisk med den 1837 af Finn Magnusen omtalte[325], der da lå som øverste trappetrin ved domkirkens søndre dør (jfr. p. 199f.). Forsvundet herfra før 1858[326], men året efter genfundet[94] og indsat i nederste sokkelskifte i sydmuren til søndre vestkapel (jfr. fig. 98).

12) (Fig. 541—542). 1500'rnes 1. fjerdedel. Ukendt præst U. I. af slægten Lange (Munk?). Grovkornet, grålig granit, 75x39,5 cm, ca. 23,5 cm tyk, muligvis en genanvendt kvader, der er afbanet på de tre sider, men ubearbejdet på bagsiden. Overfladens indhuggede dekoration nu kraftigt forvitret, men en tegning i håndskriftet Rhumann I (fig. 541) fra 1666 og en kalke ved Chr. Zeuthen 1863 (i NM) oplyser om den tidligere tilstand. Inden for en enkel siksakbort, ligesom på nr. 8 og 10, ses hjørnecirkler med bomærke i sekskantet felt. Midt på stenen stort, usymmetrisk skjold med mærket, en alterkalk, der almindeligvis henviser til en præst, mellem nu udslidte minuskler »u i«, afdødes initialer. Over skjoldet et mindre, tilsvarende med våbenmærket, formo-

L. L.1965

Fig. 489. Gravsten nr. 13, o. 1557, over biskop Mads Lang (p. 765). — *Tombstone no. 13, ca. 1557, to Bishop Mads Lang.*

dentlig tre roser for slægten Lange (Munk) (jfr. kalkmalerier), således som beskrevet i håndskriftet. Nederst et stort, båndflettet »p«, muligvis for »pastor«.

1666 omtales stenen som indmuret i kirkens nordside »ud til kirkegården«, 1863 som anbragt »under en pille i domkirkens nordre sidebygning«[327]. Nu opstillet ud for østgavlen af Lindenovs kapel.

13) (Fig. 489). O. 1557. Figursten over Mads Lang, den første lutherske biskop i Århus. »[In tumulo tegitur Matth]ias / [L]a(n)gius [isto], qvi pop(ul)um ut [p]astor rexit [et] ante scholas. / Doctrina in[struct]us [s]ana [ver]/boq(ve)

vocatus. [Hac s]up[erint]endens [pr]imus [in urbe fuit].— [Obiit 16 die Aprilis, Anno Domini 1557]«[328]. (»I denne høj skjules M. L., som styrede folket som en hyrde og tidligere skoler (dvs. som rektor bl.a. i Slagelse). Han var kyndig i den rene lære og kaldet ved ordet og blev den første superintendent her i byen. Han døde 16. apr. i Herrens år 1557«).

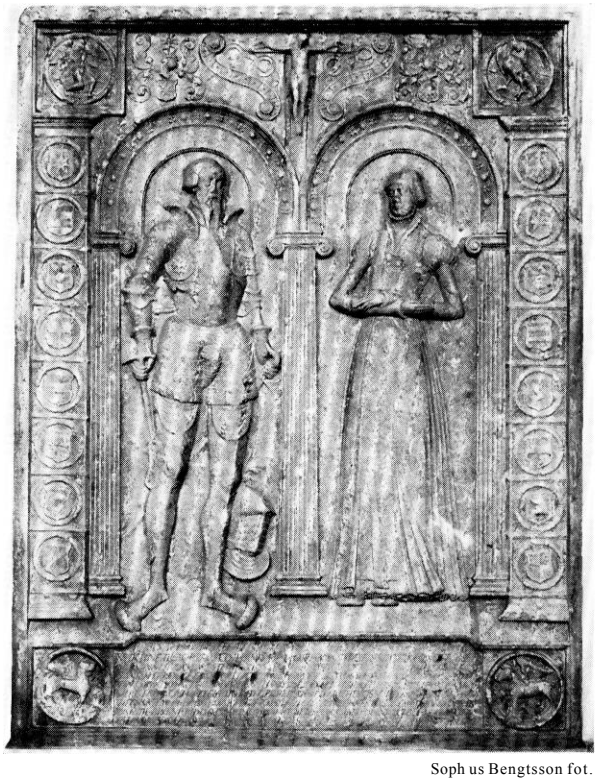
Grå, gotlandsk kalksten, 226 x 142,5 cm, stærkt afslidt som følge af den tidligere placering i gulvet. Randskriftens ubehjælpsomme disticha (og dødsangivelsen på bueslaget) står med frakturprægede reliefminuskler, i hjørnerne afbrudt af de vanlige evangelistcirkler, her med navnene med fordybede versaler på skriftbåndene. Den frontalvendte biskop står under en ungrenæssancearkade med akantusbladsmykkede baser og perspektiviske kapitæler; i sviklerne tunge treblade. Biskoppen bærer baret og i øvrigt en borgerlig-præget dragt, hvis kappe har ærmeslidser[329]; foran sig holder han en bog og en utydelig genstand, en handske eller skriftrulle(?). Ved fødderne dels bispens skjold med en due, der i næbbet holder en (olie)gren, dels dødssymbolet, et kranium.

Stenen, der er af ringere udførelse end de samtidige, århusianske adelssten, er af C. A. Jensen tilknyttet en gruppe, kaldet »østjysk fuskergruppe« (Gravsten nr. 563 og I, 264).

Oprindelig lå stenen i store korsgang nr. 52 (jfr. fig. 150) sammen med andre familiesten (jfr. †gravsten nr. 17 og 32), men 1710 lod den aktive biskop Johan Bräem stenen flytte til landemodesalen[330] (jfr. krypt), muligvis af bevaringshensyn, da det drejede sig om stenen over den første lutherske bisp. Nu op ad østsiden af vestligste arkade mellem nordre sideskib og hovedskibet.

14) (Fig. 490). O. 1560. Figursten over Knvdt Gildenstiærne til Agard, høvedsmand over tre forleninger, Ørvm, Lvndt og Westervig closter, hensov sidstnævnte sted »af helsot och icke af saar« (S. dec. 156[0][331], og hans husfrue Ivdit Podebvsk »til Vosborg hennes Seedegaard«, død 1573; ligeledes hendes fader, Prebiørn Podebvsk til Bistrvp, ridder, høvedsmand til Tranekiar, død på Estrvp 11. dec. 1541 (jfr. gravsten i Odense S. Hans kirke, lagt af Predbjørn Podebusk, i hans levetid, over ham selv og to ægtefæller; C. A. Jensen: Gravsten nr. 125).

Lysgrå, gotlandsk kalksten, 282x217 cm. Versificeret indskrift i fodfeltet med fordybede, skråtstillede versaler. Hjørnefelter med evangelistsymboler, foroven Matthæus og Johannes, i bladkrans, forneden Markus og Lukas, i profilerede rammer. De øvre felter er støttet af pilastre, hver smykket med otte anevåbner i bladkrans, adskilt af profillister. Tilbagetrukket inden for pilastrene ses en tvillingarkade, båret af tre kannelerede, joniske pilastre, hvorunder det afdøde ægtepar er fremstillet, let vendt mod hinanden. Ridderen i rustning med sværd, stridshammer, dolk og hjelm ved fødderne, hustruen i fintfoldet dragt med takker ned langs overkjolens forbræmme, men uden smyk-

Soph us Bengtsson fot.

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 490—491. Gravsten. 490. Nr. 14, o. 1560, over Knud Gyldenstjerne og Judit Podebusk (p. 766). 491. Nr. 22, o. 1587, over Mette Urne (p. 773). *Tombstones. 490. No. 14, ca. 1560, to Knud Gyldenstjerne and Judit Podebusk. 491. No. 22, ca. 1587, to Mette Urne.*

ker, hvorved hendes enkestand synes angivet. Underarme og hænder er tilsat af andet stenmateriale. Over arkaden et krucifiks mellem slyngbånd og våbner for Gyldenstjerne og Podebusk. Baggrunden for stenens ret høje relief er glathugget, siderne afbanet.

Den fint udførte sten er, trods forskellige arkitektoniske og kompositionelle mangler, en fornem repræsentant for det såkaldte »jyske gravstensværksted«[332] (C. A. Jensen: Gravsten nr. 602, II, 53), der måske har været forestået af Gert van Groningen (fra 1573 ansat i kongelig tjeneste ved Kronborg, formentlig indtil 1576/77, da han døde i Helsingør[333]).

Stenen lå oprindelig på en fornem plads midt i koret, øst for »syvstagen« (p. 530f.), nr. 6 på gravkortet (fig. 150); 1924 flyttet til nuværende plads i søndre koromgang, op ad sydmuren i 3. fag fra øst[334].

15) (Fig. 522). O. 1563. Figursten over Ien[s] Ivel til [Al]sted, [befalingsmand på Aarhusgaard], død »vn[der Karlsøe paa kong: majttz: skib Fortuna den anden tisdag for sancti michaelis dag ... 1563«] og [hustru, fru Anne Sk]rams dat[te]r, død 1[58] 1[335].

Lysbrunlig, gotlandsk kalksten, 311x190 cm; indskrift med fordybede versaler i fodfeltet. Denne sten, domkirkens største adelssten, præget af meget slid forårsaget af den tidligere udsatte beliggenhed[336] (jfr. ndf.), stammer fra samme værksted som nr. 14, hvormed den har flere lighedspunkter, men er mere forenklet. Ægteparret er fremstillet under et dobbelt bueslag, der midtpå støttes af konsol med jonisk kapitæl over englehoved og til siderne hviler på kraftige pilastre, hver med syv kransede aneskjolde. Det øvre felt med værkstedets karakteristiske, kransede evangelistsymboler virker mere tomt, kun prydet med de hjelmede våbner for Juel og Skram. Af specielle, endnu skelnelige detaljer, må nævnes ridderens rosetprydede skulderplader og hjelmens gennemprikkede visir. Stedvis ses indfældet små stenstykker til supplering, således næser, på ridderens lår etc. — Fra »det jyske gravstensværksted« (jfr. p. 767) (C. A. Jensen: Gravsten nr. 603, II, 54).

Oprindelig i søndre korsarm for enden af søndre sideskibsgang (store korsgang nr. 39, jfr. fig. 150), nu anbragt op ad vestvæggen i søndre korsarm, i 2. fag fra syd.

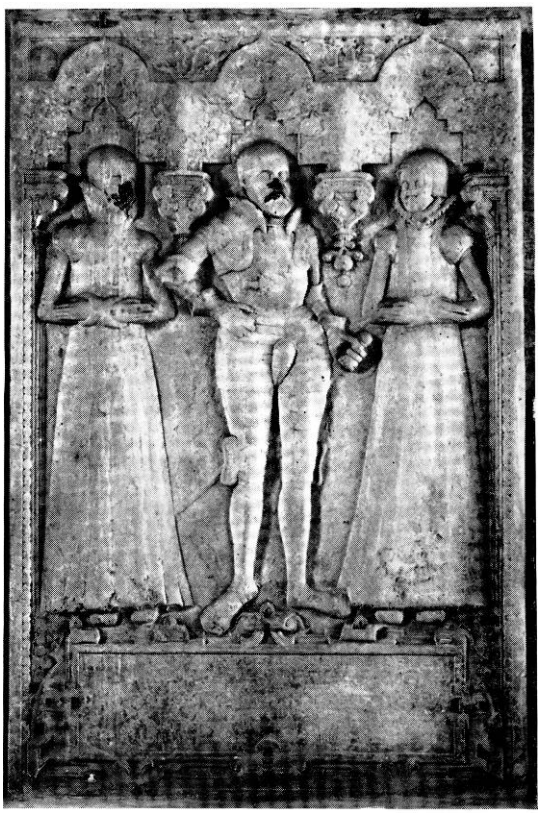
16) (Fig. 493). 1567. Figursten over [Jørgen B]ernekov til Kielle[rv]p, d. på [Aakier 15. apr.] 15[67], og hustru, fru Anne Cla[v]sdather, d. på Stegihvs »Skiertørstdag« [1]565[337].

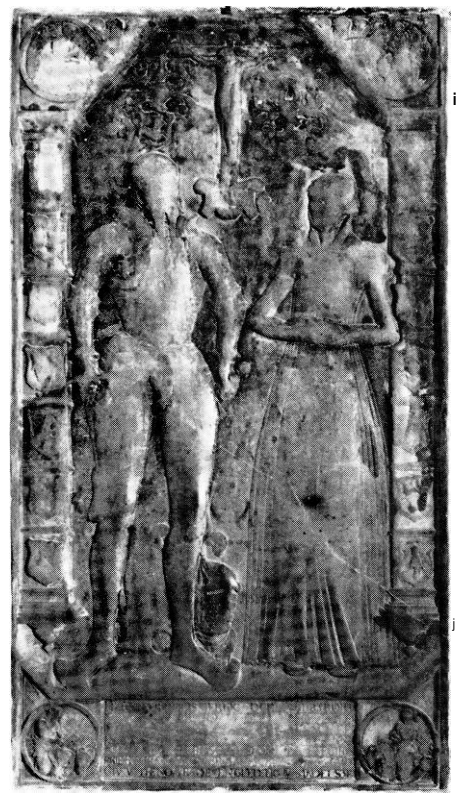
Blåsort Namur-kalksten, 260x145 cm; indskrift med reliefversaler i fodfeltet, i kartouche under krucifiks i øvre felt årstallet »1567«, antagelig udførelsesåret. Sliddet efter megen færdsel gennem midtgangen (jfr. ndf.) har udslettet finere detaljer, som den vel har haft fælles med nr. 14 og 15 fra samme værksted. Ægteparrets stilling er dog friere på det tribuneagtige gulv ligesom anbringelsen af armene, der har forårsaget beskæring i de flankerende pilastre. Disse har 2 x 7 aneskjolde, blot adskilt af vandrette profillister, og afsluttes forneden af hængekonsol. Figurfeltets øvre hjørner er affaset og hjørnecirklernes evangelistsymboler udført efter andre forlæg end de førnævnte stens, idet evangelisterne ses siddende med deres tegn. I vinkelspidsen foroven er indknebet englehoveder. Over ægteparrets hoveder krucifiks mellem hjelmede våbner, for Barnekov og Ravensberg. Fra »det jyske gravstensværksted« (jfr.]). 767) (C. A. Jensen: Gravsten nr. 606, II, 55).

Stenen var oprindelig placeret hævet over gulvet midt foran koret, men blev ifølge missive af 29. marts 1588 krævet lagt i lige linie med gulvet, så den ikke hindrede sognefolkets adgang til altret[338] (jfr. p. 566 og 674). O. 1656 (Monumenter) lå stenen »midt i den store gang«, dvs. østligst i hovedskibsgangen, nr. 1 på gravkortet (fig. 150). Nu i søndre korsarm op ad vestvæggen i 3. fag fra syd.

17) O. 1575, med sekundær indskrift fra o. 1667 på den året før købte sten[109].

Lysgrå kalksten, ca. 220 x ca. 127 cm, men skævthugget. Den meget slidte sten har som nr. 18 haft kontureret halvroset over rektangulær skrifttavle.

i

j

C. A. Jensen fot. L. L.1964

Fig. 492—493. Gravsten. 492. Nr. 21, 1580, over Christen Munch, Else Ulfstand og Dorte Gyldenstjerne (p. 771). 493. Nr. 16, 1567, over Jørgen Barnekov og Anne Clausdatter (p. 768). — *Tombstones. 492. No. 21, 1580, to Christen Munch, Else Ulfstand and Dorte Gyldenstjerne. 493. No. 16, 1567, to Jørgen Barnekov and Anne Clausdatter.*

Sekundær indskrift med fordybede versaler, her suppleret efter Rhumann I og II[339], over [Johan Hanssøn Løn]borg, [efter 16 års mødsommelig skoletjeneste, på 18 år ne]derste og si[den <24) år kannik og øve]reste med[tjener] til domkirken, [død 16<82> d. <11. juni)[340], <75) år gl., og hustru Christentze Jensdatter, hvem han levede kærligt med i 26 år, død 7. nov. 1]667, [45 år gl., velsignet med otte sønner og otte døtre, »de vi sønner oc IV døtre haffuer bered veyen for deris kiere forældre«].

O. 1667 over begravelsen i »syderste« hjørne af store korsgang nr. 43 (fig. 150), nu i søndre koromgangs næstøstligste fag.

18) (Fig. 498). Før 1576[341]. Magister »Thomas Riper«, kantor i Århus, d. 1576), »hviler i fred efter sin død, ... favnende aske og ben af sin hustru Anne«. Han døde <2. aug. i den 8. morgentime).

Grå, gotlandsk kalksten, 171x97 cm. Den lint indhuggede versalindskrift står dels som randskrift, på dansk, dels som tværskrift, på latin, med disticha,

L. L. 1964

Fig. 494. Indskriftfeltet på gravsten nr. 19, 1576, over Erik Podebusk (p. 770). - *Inscribed panel of tombstone no. 19, 1576, to Erik Podebusk.*

i stenens midtfelt, indrammet af konturlinier. Overst kontureret halvroset, nederst bomærkeskjold med æbletræ[342]. — Ifølge C. A. Jensen (Gravsten nr. 616, II, 61) fra »det jyske gravstensværksted«, jfr. p. 767.

Nu som oprindelig i søndre koromgangs vestligste fag, nr. 5 (jfr. fig. 150), dog ved korskrankemuren.

19) (Fig. 494). 1576. Erick Podbvsk til Bidstrvp, sal. hr. Iørgen Podbvsk ridders søn, kong Frederich II.s ritmester i den forgangne fejde mellem »Danmarck oc Sverig«, kgl. maj.s fortroede råd, høvidsmand på Olborrig slot; død på sin gård Bidstrvp 12. okt. 1573 og begravet her i Orhvs domkirke 13. dec. »Tisligeste« hans hustru, fru Sitzelle Oxse til Hiellomsøgorde, sal. hr. Iahan Oxsis til Nielstrvp ridders datter, »oc lod hvn bekoste oc giøre thenne sipvltyr aar 1576«; død <25. febr. 1593).

Sort Namur-kalksten, 290x177 cm. Indskriften, der rummer flere oplysninger og er lidt anderledes bogstaveret end den tilsvarende på det samtidige epitaf (nr. 2, p. 670ff.), står med fordybede versaler inden for spinkel kartoucheramme. Skriftfeltet er den eneste pryd på stenen, der har markeret gravens oprindelige plads, nær epitafiet, i koret, nr. 2 på gravkortet (fig. 150), syd for altret[343]. Det halvcirkulære slidmærke i kanten af skriftfeltet og tværs over stenen og de to kvadratiske huller foroven stammer antagelig fra den ene låge

til †alterskranken fra 1677 (jfr. p. 530). — Ikke nødvendigvis fra »Københavns alabastmester« (C. A. Jensen: Gravsten nr. 572, II, 19, 42). Nu i gulvet i søndre apsiskapel.

20) (Fig. 495). O. 1577. Figursten over »den ædle og håbefulde yngling« Erik Bjørnsen, søn af Bjørn Andersen til Stenalt (»Erici Biornonis filii Biornois(!) Andrææ de Stenhalt«), og Birgitte Urne, datter af Absolon (eller Axel) Urne til Søgård[344] (»Brigittæ Vrne filiæ Absolonis Vrne de Siøgardt«), »som alt for tidligt bukkede under for skæbnen og naturen og rolig vandrede ind til den evige hvile i Herrens år 1577« (jfr. †gravsten nr. 23).

Brunrød, gotlandsk kalksten, 174x115 cm. Indskrift på latin med fordybede versaler i perle- og æggestavsindrammet fodfelt i hele stenens bredde. Den fint gennemarbejdede sten, et af de fornemste arbejder fra »det jyske gravstensværksted« (jfr. nr. 14—16), har som vanligt figurfeltet flankeret af våbenprydede pilastre, her dog med akantusbladornament over de syv aneskjolde samt kraftigt profileret base med halvkugle. Pilastrene bærer en dobbelt, gotiserende kølbue, forkrøppet med to retkantknæk (jfr. nr. 21), som midt på stenen støttes af volutkonsol med hængefrugtklase. I de ydre arkadesvikler de afdøde børns hjelmede våbner, Urne og Rud, mens englehoveder eller rosetter antagelig har prydet tomrummet over deres hoveder, hængekonsollen og de indre svikler, hvor der nu ses 1—1,5 cm dybe fastgørelseshuller og mærker heromkring. Et rektangulært felt (23 x 18 cm) foroven mellem buerne, nu udfyldt af gipsmasse, er levn efter et antagelig nederlandsk alabastrelief (jfr. p. 678) af korsbæringen, der var bevaret endnu 1770, da S. Abildgård tog en skitse af stenen[345]. Under de maurisk-virkende dobbeltbuer er de to børn anbragt således, at den perspektiviske virkning øges, drengen let fremad trædende, så hans slag dækker lidt af den ene pilaster og hængefrugtklasen, pigen lidt tilbagetrukket, med den ene snip af kjolen bag den anden pilaster. Begge er i fine, syede modedragter, han i pludderhoser og slag endnu fornemmere end den unge Peder Skrams i Østbirk kirke (Skanderborg amt), hun i fintmønstret underkjole og glat overkjole smykket med vandret anbragte, liljeagtige borter, begge dele udført i planrelief. — (C.A.Jensen: Gravsten nr. 628, II, 67f., 71, T. 85; jfr. ovfr. p. 767).

Den smukke sten, udført kort tid efter recessen af 21. nov. 1576 (jfr. p. 674), har oprindelig været beregnet som epitaf, da den allerede 1607 ifølge Anne Krabbes håndskrift[346] omtales som »sat over dem i muren« dvs. indmuret i sydsiden af næstøstligste pille i korets nordside, og med tilhørende †sten (nr. 23) markerende gravens plads nedenunder (jfr. epitaf nr. 2, p. 670ff. og gravsten nr. 19, p. 770). Nu i nordre koromgang, op ad nordre korskrankemur, øst for Skeel-portalen.

21) (Fig. 492). 1580. Figursten over Christen Mu[nch til Ta]agerup, sal. Hans

Sophus Bengtsson fot.

Fig. 495. Udsnit af gravsten nr. 20, o. 1577, over Erik Bjørnsen og Birgitte Urne (p. 771). — *Section of tombstone no. 20, ca. 1577, to Erik Bjørnsen and Birgitte Urne.*

Munches søn til [Cruxgaard, dvs. Krogsgård], og hans to hustruer, fru Else, hr. [Iens Ul]fstandz datter til torup, og fru Dorithe Gyldenstiern, hr. Mogens Gyldenstierns datter til Stiernholm; »och kaliede gud hannem af thene elende« [paa Aakier] 10. juni 1579. [<»Anno 1583 daa bleff her huos hannem begraffuenn hans andenn høstrue, erligh och welbiurdig frue dorettj gyldennstiernne, och døde hun paa GuddomLundtt thenndt 18. dagh juli. Och ligger her huos thennom dierris kierjre sønn, hans munck. Gv[dtt werre dennom alle naadighe«)][347].

Lysgrå, gotlandsk kalksten, 254x169 cm, ca. 10 cm tyk, præget af stærkt slid (næserne i nyere tid dårligt repareret). Indristet frakturindskrift i kartoucheindfattet felt nederst på stenen. De tre personer står på et svagt skrånende gulv, hustruernes hoveder og overkroppe drejet let mod ægtefællen, der vender sig mod sin sidste hustru. Over deres hoveder en tredelt kølbue med dobbelte false (som på nr. 20) hvilende på konsoller, der støttes af spinkle perlestave. På de to midterste konsoller, med frugtnedhæng, er reliefhugget årstallet for stenens udførelse »15 — 80«. De bredtformede bueslag giver plads til

de 3 x 8 anevåbner, hvis reliefdetaljer nu næsten er udslidt[348]. Mellem buerne foroven ses frakturhuggede Jesumonogrammer, i relief, og ved kartouchefeltets øvre hjørner er indknebet nogle frugtklaser. På stenens profilerede ramme, der indvendig har æggestavliste, ses nederst (og svagere på øvre del) enkelte reliefversaler fra den del af indskriften, der er tilføjet efter 1583. — Fra »det jyske gravstensværksted« (jfr. p. 767) (C.A.Jensen: Gravsten nr. 632).

Stenen har oprindelig ligget midt i koret, over begravelsen nr. 10 (fig. 150), men er nu anbragt i søndre apsiskapel, op ad sydvæggen i østligste fag.

22) (Fig. 491). O. 1587. Figursten over Mette Urne. »Her hviler jeg, Metta Wrne, af en adelig og gammel familie. Jeg har levet lykkelig og glad i mit kun korte ægteskab, da min ægtefælle, Knud Hardenberg, døde langt fra hjemmet i fangenskab. En kær datter, som ved Guds velgerning var mig efterladt til livets trøst, lader jeg ved skæbnens tilskikkelse tilbage i den største sorg. Efterdi jeg har intet fast fundet under solen, har jeg rolig overgivet det guddommelige forsyn (nu da menneskelige bekymringer er svundne) min overlevende datters skæbne og mig selv, der ved min tro vil besejre de dødeliges trængsler. Drag bort, vandrer, og opfyld de dødelige tilskikkelser. — Hun døde i året 1587«[349].

Blåsort Namur-kalksten, 203 x 105 cm; latinsk indskrift med let skråtstillede, fordybede versaler i to spalter i fodfeltet, der fylder hele stenens bredde. Den monumentalt virkende kvindefigur står frontalt, under en arkade, med hænderne i bedestilling foran brystet, i enkel, fladtfoldet kjole. Den vinkelbrudte, æggestavprydede arkade hviler på pilastre med joniske kapitæler og er smykket med 2 x 8 anevåbner. I de øvre hjørner er ophængt frugter i klæde fæstnet til den tungebort, der dels kanter stenen foroven, dels ledsager arkaderammen indvendig. På stenens profilkant et slyngbånd, det ældste eksempel i domkirken på et herefter overmåde yndet ornament. Den smukke sten, hvis harmoniske ligevægt af Chr. Axel Jensen med rette fremhæves som kulminationen for »det jyske gravstensværksteds« bestræbelser i denne henseende, viser tillige mange velgennemførte detaljer, der træder frem på den finthuggede siksakbaggrund (jfr. p. 767). (C. A. Jensen: Gravsten nr. 655, II, 77f., tavle 91).

Stenens oprindelige placering i korgulvet midt for altret, »strax uden for tralværket«[81] (jfr. fig. 150, koret nr. 4) har været årsag til dens fine bevaringstilstand, skønt den, som af Hertel (II, 45) bemærket, har været betrådt to gange årligt af domsognets »fordum talrige Communicantere«. Nu i nordre koromgang, op ad nordre korskrankemur, vest for Skeel-portalen.

23) (Fig. 496). O. 1599. Figursten over lægen Peder Hansen[350]. »Hoc tumulata solo Petri post fata Johannis/ Ossa cubant placide: spiritus astra colit/ Vir pietatis amans fuit alter in arte Machaon/ Ingenio clarus eloqvioqve potens, / Non illi ingenium nec profuit inclyta virtus, / Sustulit ante diem parca severa virum / Non tamen interiit mens coelo vivit in orbe / Nescia fatales

fama subire rogos./ Obiit in Holbechgaard 3. Febr. Anno 1599, ætat: 42«[351]. (»Gravsat i denne jord skal P. II.s ben efter hans død hvile i fred: hans ånd dyrker stjernerne. Han var en mand, som elskede fromhed, i sin kunst en anden Machaon, berømt for sin snille og magtfuld i veltalenhed. Ham hjalp hverken snille eller navnkundig dygtighed, den strenge skæbnegudinde bortrev ham før tiden. Dog døde hans sjæl ikke, den lever i himlen. Hans ry kender ikke til at bestige skæbnens ligbål. Han døde på Holbækgård 3. febr. år 1599 i sin alders 42. (år)«).

Blåsort Namur-kalksten, 223x140 cm, revnet tværsover, hvis indskrift med heroiske disticha, hugget med skråtstillede reliefversaler, nu er helt afslidt. Inden for en profileret ramme med perlestav inderst optages hovedparten af stenens flade af en fremstilling af døden, udført i meget højt relief. Det anatomisk noget ufuldkomne skelet står på en skrånende flade og holder i venstre hånd et timeglas, i højre en spade; ved højre albue et skjold hvori blomst. Ved dødens fødder rejser tre sjæle sig fra deres grave, vækket af to basunblæsende engle, der ses i skyer i stenens øvre hjørner. Inden for det nedre skriftfelts spinkle profilramme flankeres den udslidte indskrift af engle[352] holdende henholdsvis timeglas(?) og lovens tavler (eller bog?).

Beskrivelsen af stenen 1666 hos Rhumann I og II, ifølge hvilken der var »udhuggen et Scheleton, af den Aarsag, at inden hand døde, da var hand at see som et Scheleton«, bliver hos Hertel (II, 156f.) til et *sagn,* hvorefter Peder Hansen under sin langvarige, pinagtige sygdom, hvorved han ganske blev hentæret, havde givet ordre til, »at benævnte Idee, Døden med sine Attributter, hvis Nærmelse han med Glæde og Længsel saae imode, skulde udhugges paa hans Liigsteen«[353].

Oprindelig i store korsgang nr. 27 (fig. 150)[354], nu i søndre koromgangs vestligste fag, nær korskrankemuren.

24) 1500'rnes sidste fjerdedel, med sekundær indskrift fra omkring 1701.

Blåsort Namur-kalksten, 87x64 cm, med enkel, profileret ramme, der har ægge- og perlestav. Kun svage spor ses af den oprindelige indskrift, med reliefversaler, der er udslebet for at give plads til den yngre, latinske indskrift med fordybede versaler og store skønskriftsbogstaver, der nu fylder hele midtfeltet: Magister Jens Nielsen Mundelstrup (»Janus Nicolai Mundelstrup«), »fra ringe herkomst fremstrålede den mand, som ligger heri. ... Det københavnske Akademis kampplads tæller sin nidkæreste kæmpers sejrskranse, den hjemlige skole i Århus ærer støvet af sin så trofaste conrektor gennem syv år og sin højtfortjente rektor gennem otte år. Hun som ligger ved hans side, en from hustru, sit køns prydelse, Cæcilia Jensdatter Müller (»Coecilia Jani Muller«)« døde <15 dec. 1747) i sin alders <83.) år; mor til fire børn. Han døde 3. jan. 1701, 44 år gammel.

L. L. 1965 L. L. 1965

Fig. 496—497. Gravsten. 496. Nr. 23, o. 1599, over lægen Peder Hansen (p. 773). 497. Nr. 69, o. 1664, over Anders Lydichsen og Maren Clemensdatter (p. 806). — *Tombstones. 496. No. 23, ca. 1590, to Doctor Peder Hansen. 497. No. 69, ca. 1664, to Anders Lydichsen and Maren Clemensdatter.*

1745 over begravelsen i søndre kor(om)gang nr. 4 (fig. 150), nu i søndre apsiskapels østligste fag.

25) O. 1600, med sekundær indskrift 1680. Gråbrun kalksten, 214x154 cm, ret slidt. Af de oprindelige indskrifter er kun bevaret fodfeltets citat fra »Iob 19«, med fordybede versaler: »Ieg ueed at min frelsere lefver« etc. Stenens oprindelige reliefudsmykning har i hovedsagen svaret til nr. 26, rimeligvis fra samme værksted, ligesom nr. 23 og 29. Ens er opbygningen med evangelisttegn i hjørnecirkler, skrifttavle og arkade hvilende på kannelerede pilastre. Disse har dog sandsynligvis haft beslagværksprydbælter, og postamenterne, der er smykket med henholdsvis timeglas og anker, hviler her direkte på de nedre hjørnecirkler. Som på nr. 26 griber skrifttavlens kartoucheramme ind i opstandelsesfremstillingen, idet den øvre ramme — som en art beslagværk — er flettet ind i gravens forside; på de ydre kartoucheflige hviler kranier. Også fodfeltets ramme er heftet sammen med skrifttavlen. En spinkel perlestav ligesom på nr. 22 og 23 ledsager arkadens indre bue.

1680 betalte Jens Sørensen Gylling 52 dl. for at lægge en sten på Jens Andersens grav og for hans kones nedsættelse sammesteds[109]. Ved denne lejlighed er den oprindelige indskrift blevet udslebet og en ny tilføjet, med fordybede versaler, for »uelacht karel« salig Niels Andersøn, borger og skipper i Aarhus, f. i Grende, død 14. jan. 1668, 68 år gl., og hans broder, »velact mand« salig Iens Andersen, borger og skipper i Aarhus, f. i Grende, død 10. sept. 1675, 63 år gl., med hustru Maren Ollufs datter, f. i Hadtz herred i Raaet, død 16<81>[355] d. <4. dec.), <65> år gl.

1680 over begravelsen i store korsgang nr. 46 (fig. 150), nu op ad nordmuren i Lindenovs kapel.

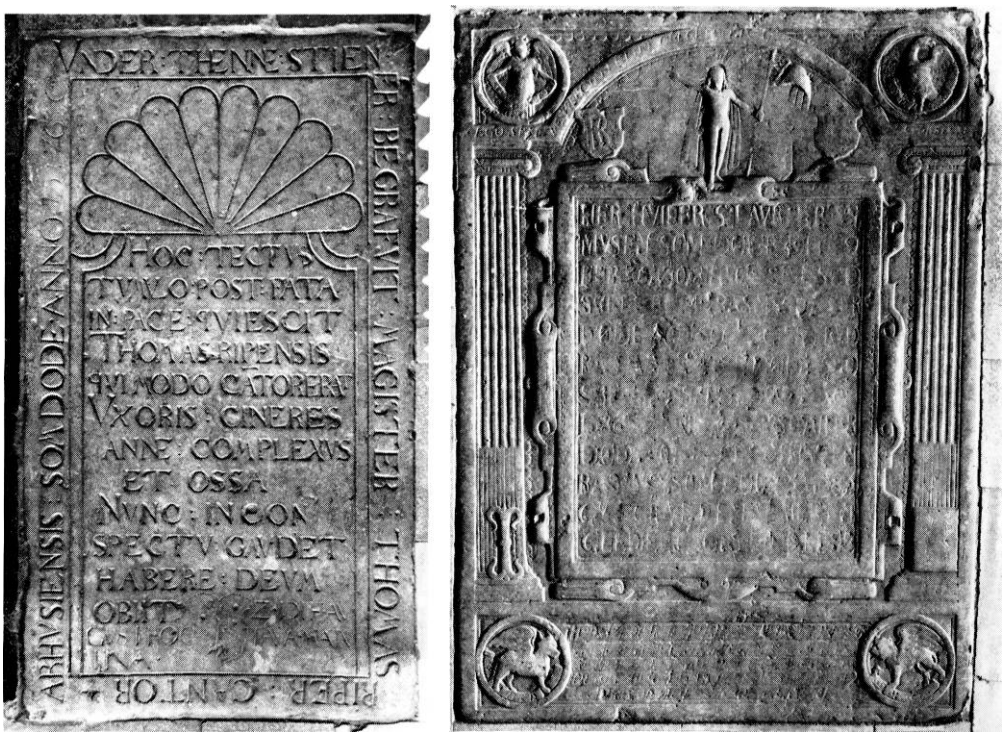
26) (Fig. 499). O. 1608, med sekundær indskrift o. 1651. — »Her hviler s. Lavritz Rasmvsen som døde den 19. feb. a(nn)o 1608 hvos sine sødskin«, Eli[n]e Rasmvsd[att]er, d. 160?, Gertrvd Rasmvsda[tt]er, d.[1]590, Jens Rasmvs(sen), d. 1586, Anne R[a]smvsdatter, d. 1585 og Christen Rasmvs(sen), d. [1]583.

Grå, gotlandsk kalksten, 162x120 cm, den oprindelige indskrift med reliefversaler temmelig nedslidt ligesom stenens detaljer. Skriftfeltet, indfattet i kartoucheramme smykket med attisk slyngbånd, er anbragt under en arkade båret af joniske pilastre, der nederst har henholdsvis lilje i relief og glat (udslebet?) retkantfelt. Langs arkadens inderside og langs stenens øvre, profilerede ramme en spinkel tungebort. Hjørnecirkler med evangelistsymboler stående med eller på deres skriftbånd, hvorpå navnene med fordybede versaler. På bueslaget, med samme bogstavtyper, opstandelsesordene »ego svm resvrectio et vita. . .«, og herunder det tilhørende motiv, i relief: den opstandne frelser med sejrsfanen flankeret af to initialskjolde med reliefversaler for forældrene, »RC« (for Rasmus Christensen)[356] og Jesumonogram »[I]HS« (for hustruen). Rimeligvis fra samme værksted som nr. 25.

I fodfeltet en sekundær indskrift med skråtstillede reliefversaler for Niels Eskesøn »skolædicippel«, f. i [Hjorts]hoy, død 15. aug. 1651, 14 år gl. »Esa 26, v. 19«.

Nu som oprindelig i nordre kor(om)gangs vestligste fag, over den tilhørende, umurede begravelse nr. 15 (fig. 150).

27) (Fig. 512). O. 1609. Figursten over Anna Jensdatter, magister Jens Gjødesens datter (»Anna Ioannia m. Ioannis Egidii filia«) med indskrift også over en lille broder. »Efter at jeg havde tilbagegivet min liden sjæl til den evige fader, af hvem jeg havde modtaget den, overgav jeg her roligt dens hylster til hvilen, i sikkert håb biende på ærkeenglens trompet, thi omend skæbnen berøvede mig det (fædreland), hvori jeg fødtes, vil dog ikke døden berøve mig det evige fædreland. Jeg hensov roligt i Kristus, min Gud og trolovede, dagen efter Paterna (dvs. 17. april) i året 1609 i min alders 13. år. Og jeg Walentinus

L. L. 1965 L. L. 1965

Fig. 498—499. Gravsten. 498. Nr. 18, for 1576, over kantor Thomas Riper (p. 769). 499. Nr. 26, o. 1608, over Laurits Rasmussen (p. 776). - *Tombstones. 498. No. 18, before 1576, to Precentor Thomas Riper. 499. No. 26, ca. 1608, to Laurits Rasmussen.*

Egidius, denne afdøde piges lille broder, lagde mit lidet legeme herunder, 40 dage gl.[357], i Jesu Kristi år 1606«).

Lysgrå kalksten, 211x132 cm. Den latinske indskrift, der indeholder et clistichon, står med let skråtstillede, fordybede versaler i det rektangulære fodfelt, der ligesom stenen i øvrigt er stærkt nedslidt. Den unge pige er fremstillet frontalt, stående på et skrågulv, med hovedet let drejet mod højre; armene er bøjede, i hænderne har hun antagelig holdt en salmebog. Hun bærer siksakmønstret hue, pibekrave og skort, hvis tætte rynker endnu ses foroven. Livet har svage monsterrester ved ærmegablidserne; glatte ærmer. Hun står under en vinkelbrudt, profileret, rundbuet arkade, med englehoved i sviklerne, båret af kannelerede, korintiske søjler, hvis prydbælter har prikmærker efter korsmønster. Stenen har profileret ramme, foroven mod arkaden tillige en tungebort.

Oprindelig over den tilhørende begravelse i store korsgang nr. 31 (jfr. nr. 30) (fig. 150), nu op ad sydvæggen i Lindenovs kapel.

28) (Fig. 500). O. 1610(?). Oprindelig lagt over Jacob Abel, boghandler, d.

1610, og hustru, d. 1631[358] (jfr. lysearm ur. 1, p. 608); senere genanvendt to gange, 1699 og 1755.

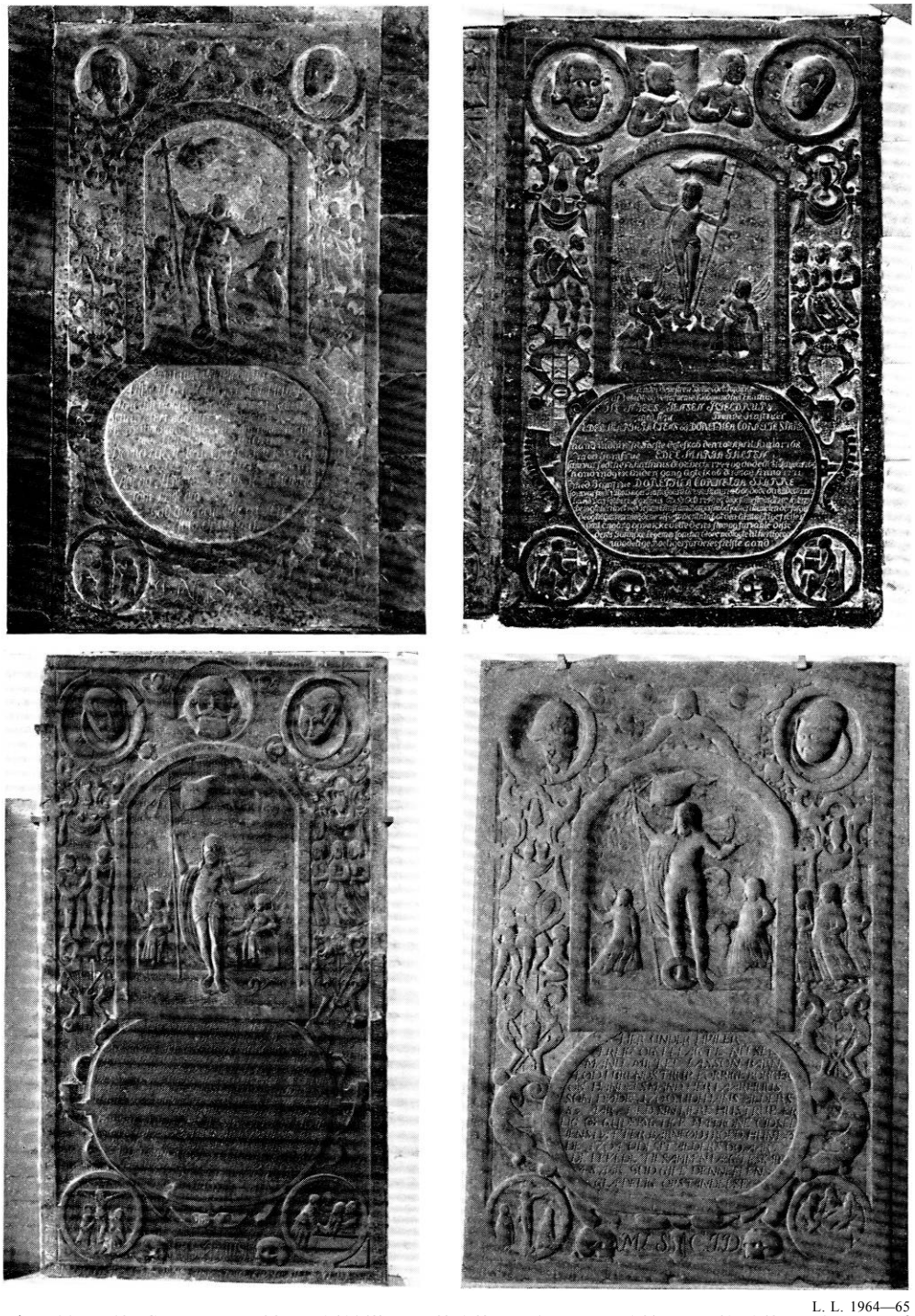
Lys gråbrun kalksten, 255x138 cm; den oprindelige indskrift (formodentlig med reliefversaler) helt udslebet. Stenens oprindelige udsmykning er derimod i hovedsagen i behold, udført efter et forlæg stukket af J. Sadeler efter et blad af Marcus Geeraerts (d. 1604), der i øvrigt har fundet anvendelse ved flere andre gravsten, dog udført i andet værksted (jfr. nr. 57, 60—63)[359].

Inden for en glat ramme har stenen nederst et ovalt skriftfelt i kartoucheramme, hvorover portalformet felt med opstandelsesscene: Kristus, med sejrsfanen i hånden, stående foran graven og trædende på slangen, ved siderne to siddende engle; på feltets ramme fordybede versaler: »Jeg er opstandelsen oc lifvet« etc. fra »Joh. 11«. Over opstandelsesfeltet ses Vorherre i skyer mellem englehoveder og flankerende feltet tilhørende småscener, dels tre krigere, der skræmmes bort fra graven, dels de tre kvinder, der kom til graven for at salve Kristi legeme; over og under disse scener ses symmetriske grotesker, der omslutter Kristi marterredskaber, til venstre øverst pung, krukke og bæger, nederst stige og kurv med lanse og stage med eddikesvamp; til højre øverst fad og kande, nederst tornekrone med stave og plante. I overensstemmelse med forlægget har stenen ovale hjørnemedailloner, de nedre med korsfæstelses- og gravlæggelsesscene, mens de religiøse motiver foroven er erstattet af skematiske portrætter af det afdøde ægtepar (fig. 526—527), her dog stærkt omdannet.

Juni 1699 blev gravstenen købt af borger og handelsmand i Århus, Jens Søndergaard[258], for 22 rdl., hvorefter enken, Maren Andersdatter, lod stenen omhugge[109]. Portrætterne moderniseredes, hvilket muliggjordes ved at omhugge kraverne, så frisure og dragt ændredes på samme måde som på nr. 50. Den oprindelige udsmykning mellem de nedre ovaler (jfr. nr. 57 og 60) måtte vige pladsen for ægteparrets initialer, indhugget med store skønskriftsbogstaver: »I.N.S.S.G.« over »M.A.D.« for ,/ens Melsen Søndergaard og hans hustru Maren Andersdatter. Den tilhørende personaliaindskrift, citeret i begravelsesprotokollen fra 1745, har antagelig stået i skriftfeltet: »Her under hviler ærlig og velagte nu sal. mand Jens Nielsen Søndergaard, som døde 1699«[360].

1754 blev gravstenen af en af arvingerne, Jens Andersen Tilst, Borum, solgt til kirken, der 1755 videresolgte den til nedennævnte borgmester[81]. Denne lod indskriften i ovalfeltet udslibe for at give plads til sin egen indskrift, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver: »Den i Livet velædle og velviise ...« Ulric Christian Müller, fordum borgmester samt by- og »Raastue Schriver« i Aarhuus, d. 3. aug. 1756, i sin alders 46. år, og to hustruer, Dorothea Kirstine Kiersgaard, d. 25. april 1754, i sin alders 36. år, og Anne Marie Schönnau, d. •[361].

Jacob Abels sten lå oprindelig over hans umurede begravelse i søndre gang

L. L. 1964—65

Fig. 500 —503. Gravsten nr. 28, o. 1610(?), nr. 62,1625 50, nr. 57, 1647, nr. 61, 1625—50. — *Tombstones nos. 28, 62, 57, 61.*

mellem karlestolene, dvs. i søndre sideskib, hvor den overtoges 1699 af Jens Søndergaard, tilsyneladende sammen med begravelsen, der da karakteriseres beliggende i tværgangen under orglet nr. 7 »strax ved daaben«[258], hvor den forblev indtil 1755[362]; nu nær sydmuren i søndre sideskibs vestligste fag.

29) Fra 1600'rnes første tiår, med sekundær indskrift fra omkring 1682.

Blåsort Namur-kalksten, 200x142 cm. De oprindelige indskrifter med reliefversaler er næsten udslidt i top- og fodfelter, mens der ses enkelte rester i tvillingarkadens to spalter, fra den ene (mandens?) levnet to tal ... 3 og ...5, fra den anden (hustruens?) navnet »[Si]dtzel« samt antagelig dødsåret [16]43 og »hendis alders 50 [år]«. Tvillingarkaden bæres af tre kannelerede, med beslagværksprydbælter forsynede pilastre; under hver bue et pluskæbet englehoved og i midtsviklen herover to nedslidte bomærkeskjolde. Stenen har hjørnecirkler med evangelisttegn stående på skriftbånd med deres navne, med fordybede versaler, foroven Matthæus og Johannes, nederst Markus og Lukas, udført efter samme forlæg som nr. 25, 26 og 32. En perlestav skiller hoved- og fodfelt (jfr. nr. 25).

O. 1682 er topfeltets formentlig religiøse indskrift blevet udslebet og erstattet af en indskrift med fordybede versaler for Mogens Mogensøn Skov, d. 1678, og Giertrud Bartholomeidatter, d. 1682. O. 1682 over begravelsen i store gang (o: hovedskibets) nr. 20 (fig. 150), nu i nordre sideskibs næstvestligste fag.

30) (Fig. 504). O. 1613. Figursten over [m(agister) Christen (el. Christian)[363] Stub, fordum prædica]nter [paa Frederichs]borg, [cantor til dementis oc sognepræst til V]or [Frue kirke], som døde [den • aar 16•, og hans tvende(!) hustruer, Barbra Knoff, d. 13. nov. 1606, og Anne Nielsdatter, d. 25. jan. 1613]. Efter citat fra Joh. Åbenb. 14,13 er tilføjet navnet på en tredie hustru, <Maren Hansd., død 7. febr. 1618)[364].

Hvidgrå kalksten, 239x167 cm; næsten udslidt indskrift, med let skråtstillede reliefversaler, i kartoucheindfattet fodfelt. Præsten, iført ornat og med baret, står frontalt, med hænderne over bog, flankeret af sine to første hustruer, stive og ensklædte i »plisserede« kapper og glatte konehuer, begge med bøjede arme og vendt mod ægtefællen. Personerne står under en tredelt, rundbuet arkade, hvis indvendige side, ligesom skriftfeltet, ledsages af en perlestavliste. Arkaden hviler ved siderne på bladsmykkede konsoller støttet af lodret æggestavliste, samt midtpå af små englehovedkonsoller. I arkadens ydre svikler engle holdende sejrskranse og palmegrene, i de indre kranium og timeglas med stjerne. Muligvis fra samme værksted som nr. 23.

Oprindelig over præstens (d. 1621) umurede begravelse bag koret nr. 9 (fig. 150), nu i søndre koromgangs østligste fag.

31) (Fig. 518). Mellem 1614 og 1620. Jørgen Skeel og hans første hustru Kirsten Lunge (Dyre), død 1609.

Fig. 504—505. Gravsten. 504. Nr. 30, o. 1613, over hofprædikant Christen Stub, Barbara Knoff og Anne Nielsdatter (p. 780). 505. Nr. 50, o. 1625, omdannet o. 1723 (p. 794). — *Tombstones. 504. No. 30, ca. 1613, to Court Chaplain Christen Stub, Barbara Knoff and Anne Nielsdatter. 505. No. 50, ca. 1625, remodelled ca. 1723.*

Gotlandsk kalksten, 167x103,5 cm, med flad reliefudsmykning på siksakhugget baggrund. Stor skrifttavle støttet af kvinder stående under arkade og baldakin. I det øvre felt tre våbner, Jørgen Skeels flankeret af begge hustruers, til heraldisk venstre Kirsten Lunges, til højre Jytte Brocks. I fodfeltet tre englehoveder. Stenen har en nyere staffering, grå baggrund for gyldne detaljer; kvinderne har grønne nederdele og letbrunlige bluser, begge dele med gyldne mønstre, våbnerne heraldiske farver. Selve skrifttavlen er nu blot sortmalet[365], men har antagelig oprindelig haft den indskrift, der gengives i »Epitaphia« fra o. 1620: »Her vnder denne steen ligger begraffuen Erlig oc Velbiurdig mand Jørgen Skiel til Hegnet befalingsmand paa Kaløe, som Gud almectigste kaliede paa • den • Anno 16•. Disligeste hans kiere Husfrue, Erlig oc Velbiurdige fru Kirstine Lunghe Offuisdatter aff Odden, som Gud allermectigste kallede paa Kalløe, den 3. Avgusti An(n)o 1609«[366].

Ved erhvervelsen af plads til lejersted og epitaf 1609 (jfr. p. 684) har man antagelig overvejet at lade hugge en gravsten, hvilket imidlertid først synes

virkeliggjort efter 1614, da Skeel indgik ægteskab med Jytte Brock, hvis våben ses udhugget på stenen. Tilsyneladende har der ikke været beregnet nogen indskrift over den anden hustru. Gravstenen kan muligvis være udført af Claus stenhugger (jfr. p. 684). Indmuret i vestsiden af 3. pille fra øst (prædikestolspillen) i skibets sydside.

32) (Fig. 507). O. 1615(?). Figursten over [rådmand Niel]s Christensø(n) Friis, [d. 10. juni 1621, og hustru Karen Knudsdatter, d. 1615][367].

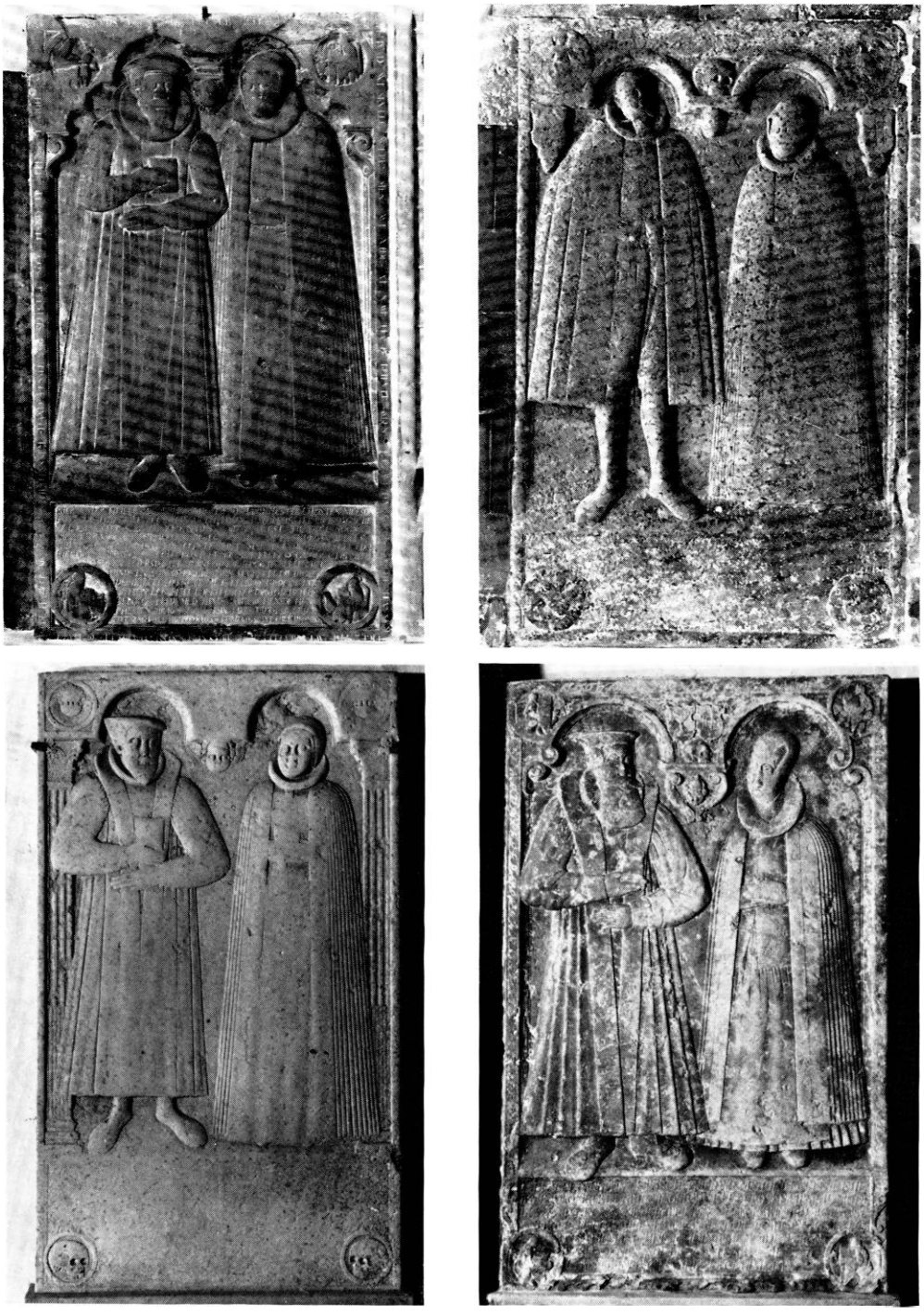
11 vidgrå kalksten, 252x159 cm; fodfeltets indskrift, med fordybede versaler, næsten nedslidt. Også stenens kraftige relief bærer præg af stærkt slid, der har fjernet finere detaljer. Ægteparret er opstillet traditionelt, frontalt, men let vendt mod hinanden; ægtemanden, med fintbøjet overskæg og langt hageskæg, holder en rulle (eller handske) i venstre hånd, hustruen en bog i de foldede hænder foran brystet; kun lidt af hendes skosnuder ses. Den dobbelte, vinkelbrudte arkade støttes som vanligt midtpå af englehovedkonsol, til siderne derimod af konsolbårne, letfligede skjolde, hvorpå nu kun ses hustruens indhuggede Jesumonogram. I midtsviklen et kranium og i stenens hjørner cirkler med evangelistsymboler, begge dele udført efter forlæg, svarende til de anvendte ved gravsten nr. 26; stenen muligvis fra samme værksted.

Oprindelig over begravelsen i mellemste gang, dvs. midtskibsgangen, nr. 17 (fig. 150), nu i nordre sideskibs vestligste fag.

33) (Fig. 544). O. 1616. Niels Ibsøn, rådmand »her i byen«, f. i Hadstien, død 3. aug. 1642 i sit 72. år, og hustru Maren Olufsdaater, »fød her af priislig folck«, Olvf Bvvn og Cidtzel Rasmvsdaatter, død 6. marts 1680, 90 år gl., levede i ægteskab i 36 år, velsignet med 14 børn, 10 sønner og 4 døtre[368]. »Sielene er i Gvds haand. Legemet hviiler til dommedag. Anno 1680«.

Blåsort Namur-kalksten, 227x142 cm. Indskriften, med fordybede versaler, indhugget ved hustruens død 1680. Stenen, for hvis placering der allerede var betalt 1616[369], har en tredelt reliefudsmykning: i fodfeltet fladoval skriftkartouche med englehoveder og kranier i hjørnerne, i midtfeltet opstandelsen, Kristus trædende på slangen over graven, der bærer indskriften: »hand er opstanden« etc. »Marc. 16«, på hver side soldater. Fremstillingen flankeres af pilastre med foranstillede figurer af Adam og Eva, der med en gren i den ene hånd dækker deres blusel, i den anden antagelig holder et æble[370]. Over frisen med indskriften: »gack i dit kammer« etc. »Esa. 26. cap.« ses topfeltets kartoucheindfattede bue, hvorpå »dine døde skvlle lefve oc opstaa igien med legemet«; herunder dommedagsscene, flankeret af basunblæsende engle, der med den ene hånd holder en kæde flettet ind i kartouchen. I hovedsagen efter samme forlæg og fra samme værksted som nr. †40. I kartoucherammen bruskbarokke træk.

Oprindelig i midtskibsgangen[87] (jfr. muret begravelse i store gang nr. 12, fig. 150), nu op ad vestmuren i søndre korsarms 2. fag fra syd.

I-.L. 1964—65

Fig. 506—509. Gravsten nr. 47, o. 1625, nr. 32, o. 1615(?), nr. 38, 1600—25, nr. 55, o. 1642. — *Tombstones nos. 47, 32, 38, 55.**

34) O. 1617. Oprindelig over Oluf Sørensen Bonde, rådmand i Århus, d. 9. nov. 1617, med sekundær indskrift fra 1791[371].

Grålig kalksten, 187x114 cm. Af den oprindelige indskrift, med fordybede versaler, er i skrifttavlens topfelt levnet et citat fra »Esaie, 26. cap. v. 20«: »Gack bort i det kammer, mit folck oc luck døren til efter dig« etc. (jfr. ur. 33), samt på selve tavlen nogle få spor efter personalia. Den rektangulære tavle er indrammet af smal bort med spinkel, omløbende bladranke. Herindenfor er hjørnecirkler med indvendig tungebort og stående evangelisttegn, der foran sig holder skriftbånd, hvorpå ses rester af deres (senere tilføjede) navne, med fordybet kursiv, øverst Matthæus og Markus, nederst Lukas og Johannes.

1791 blev stenen erhvervet sammen med den tilhørende begravelse af domkirkens værge, Jens Antonisen[45], der efter udslibning af tavlens oprindelige indskrift og eventuelle udsmykning[372] samme år tilføjede sin egen, mere ubehjælpsomt huggede, med kursiv og store skønskriftsbogstaver: Jens Antonisen, borger og købmand i Aarhuus, »som blev livets lærling« 24. sept. 1724 og »dimitteret til Evigheden« 17•, og hustru, Maria Christina Sonberg, f. 1716, »oppebiede und Sætning fra Døden Som and kom 17<95, 11. oct.)«. Indskriften afsluttes med det alderstegne ægtepars[373] manende ord til læseren om livets længde og betydning. (Vedr. kirkeværgens donationer, se altertavle (p. 500), messehagel nr. 7[374] (p. 522), †skriftestol (p. 538) og †prædikestolsomhæng (p. 564)).

Oprindelig over begravelsen i midtskibsgangen nr. 9 (fig. 150), nu op ad østvæggen i Lindenovs kapel.

35) O. 1619. Oprindelig over Bonde Jensen, Niels Villadsen og deres fælles hustru, med sekundær indskrift 1758.

Den oprindelige indskrift over Bonde Jensen (»Budæus Ioannis«), magister, tidligere rektor ved den fædrene skole i Randers, kantor og præst ved nærværende kirke, d. 22. nov. 1576. — Niels Villadsen, magister, sognepræst og kannik ved domkirken, d. 26. dec. 1624, samt deres hustru Anne Jensdatter, med hvem de fik to sønner og ti døtre, d. 31. maj 1619[375].

Blåsort Namur-kalksten, ca. 230x130 cm, i fire brudstykker. Spor af den oprindelige indskrift, over B. J. på latin, resten på dansk, med reliefversaler i skriftfeltet. Stenens oprindelige reliefudsmykning er delt i fem horisontale bælter. Øverst en fremstilling af dommedag, Kristus på regnbuen mellem Maria og Johannes og omgivet af skybræmme, i hjørnerne basunblæsende engle i skyer ligesom på nr. 23. Herunder portrætter af de to præster og deres hustru, henholdsvis under rundbuet og fladbuet arkade, mændene med kalot og kraftigt fuldskæg, den enes tvedelt. Stenens midterste parti er nu ganske glat, men har antagelig rummet en del af indskriften. På et bånd herunder ses 12 små ens barnehoveder, hvoraf de to yderste (sønnerne) på venstre side, med

henholdsvis pibekrave og nedfaldende tøjkrave, ser ind mod højre, de øvrige ti (døtrene) mod venstre. Pigernes hoveder forstørres gradvis i takt med antallet; de to mindste har ingen krave, de otte andre pibekraver. Et stort, ovalt skriftfelt i kartoucheramme med hjørnevolutter optager pladsen herunder; i de nedre hjørner kranier. — Muligvis fra samme værksted som nr. 33.

1758 har tavlen fået en sekundær indskrift med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver over kgl. maj.s »Contralleur« Valentin Feth og »Huusdrue« Birthe Feth »1758«[376].

Oprindelig over Bonde Jensens begravelse i store korsgang nr. 33 (fig. 150), »strax midt udenfor korsdøren« (jfr. plan fig. 394), nu i gulvet i midterste gravkælder under højkorets nordside.

36) (Fig. 513). O. 1619(?), genanvendt 1694.

Lysgrå, gotlandsk kalksten, 182x101—98 cm. Bred, kassetteværksprydet ramme brudt af hjørnecirkler med de siddende og skrivende evangelister og deres tegn, begge dele efter samme forlæg som stenene fra o. 1630 i Stubbekøbing, Nr. Kirkeby og Tingsted kirker (DK Maribo I, 283 og II, 1280 og 1324)[377]. Til den oprindelige udsmykning hører formentlig også det store englehoved foroven i skriftfeltet[378], der i sin oprindelige udformning har været i plan med rammen. 1694 har stenen fået en ny, velhugget indskrift med reliefversaler på mejselhugget (vinklet) bund, over Niels Ibsøn, borger i Aarhus, d. 1619, og hans salige fætter, magister Lauridtz Lauridtzøn, »førige rechtor i Aarhus dom skolie og asessor capituli«, d. 6. juli 1692 i sit 54. år. »Gud gifve den(n)em og mig(!) en ærefuld opstandelse, for Christi Jesu skyld«. Under indskriften skjold med de to afdødes initialer »N. I.S.« og »M:L.L.S.« samt »1694«. Stenen har måske oprindelig været lagt over Niels Ibsen o. 1619, og en del af dennes indskrift er muligvis overført til den nyhuggede 1694, der synes udformet af en tredie person (jfr. den specielle bønformular).

I begyndelsen af 1700-årene[105] over begravelsen i nordre korgang nr. 1 (fig. 150), nu samme sted, men op ad korskrankemuren.

37) (Fig. 510). 1620. Matthias Jacobsen Riber (»Matthias Jacobæus Ripensis«)[379], »kgl. livlæge, prælat i Århus kapitel. I Tyskland, Italien, Sicilien, Frankrig og England uddannet i berømmelige videnskaber og sprog; ihukommende dødeligheden lod han i levende live i året 1620 gøre dette mindesmærke over sig selv som den, der skal dø, og over sine slægtninge til ihukommelse af kærlighed og hæder«. Han levede <66> år, <9>mdr. og <8> dg., død 16<36, 15. maj). Tillige hans hustru Ingeborg Hansdatter, d. 1614, 30 år, 2 mdr. og 9 dg. gl., død »under sin ottende, ak så ulykkelige fødsel, da hendes ægtemand var fraværende og ydede kongelig Majestæt lægehjælp, i sin bitre sorg, under samdrægtige tårer fra småbørn og venner, på selve S. Hans dag«.

Blåsort Namur-kalksten, 242 x 153 cm. Latinsk indskrift med fordybede ver-

saler på den øvre del af skrifttavlen, der øverst er smykket med blomster- og frugtfestons, i de nedre hjørner med kartouchebeslag. Skrifttavlens kraftige, profilerede ramme har ligesom stenens ramme attisk slyngbånd ledsaget af tungebort ind mod den reliefsmykkede bort. Denne er dels prydet med korslagte knogler mellem spinkle blomstermontanter, dels med laurbærkransede kranier, fra hvis øjenhuler vokser blade, blomster og aks. — Muligvis fra samme værksted som nr. 48.

Den fintforarbejdede sten, hvis udsmykning er udført i meget højt relief, ligger i to brudstykker nær den oprindelige plads ved korskranken, over begravelsen i søndre kor(om)gang nr. 7 (fig. 150)[380].

38) (Fig. 508). 1600'rnes 1. fjerdedel. Figursten over Nie[ls Christensøn Spentrup], kaldet [fra Randers skole 1605, kannik og sognepræst til S. Cle]ments [kirke i 31 år, d. i sit 6[0. år d. 24.] okt. [1]6[3]6. |Desligeste hans første hustru Dorethe Pede]rsdaater, [som levede med ham et år ringer nogle dage, d. i sin j alders [18. år d. 8. febr.][381].

Lysgrå kalksten, 238 x 140 cm, med let skråtstillede, næsten nedslidte reliefversaler i to spalter i stenens fodfelt. Også stenens finthuggede detaljer er stærkt afslidt. Under en tvillingarkade båret af kannelerede, korintiske pilastre, med englehoved som hængekonsol midtpå, står præsten med sin første hustru (jfr. mindetavle nr. 1, p. 594); han er iført ornat og med bog som nr. 47, men med baret som på Linå-stenen fra o. 1611[382], hun er i tilsvarende konedragt, holdende salmebog foran brystet. I stenens hjørnecirkler er foroven englehoved, forneden kranium; i arkadens ydre svikler et trefliget blad.

Oprindelig i søndre kor(om)gang nr. 9 (fig. 150), nu op ad koromgangens sydmur mellem 3. og 4. fag fra øst.

39) 1600'rnes 1. fjerdedel. Figursten over ukendt borger og hans hustru. Lysgrå kalksten, 212x144 cm, meget nedslidt og versalindskriften i fodfeltet helt forsvundet. Ægteparret svarer i opstilling og klædedragt ganske til nr. 32, blot har manden tvedelt hageskæg. Den dobbelte arkade er muligvis ledsaget af tungebort og støttes i siderne af volutkonsoller. Midterkonsollen er formet som et stort englehoved af samme karakter som de pluskæbede englehoveder, der pryder stenens hjørnecirkler, og som svarer til dem på nr. 38 og til den under nr. 38 nævnte Linå-sten fra o. 1611 fra samme værksted. I arkadens indre svikkel spor efter to bomærkeskjolde under skriftbånd. Nu i nordre koromgangs nordøstre hjørne.

40) 1600'rnes 1. fjerdedel. Figursten over Clemit lensen, borger og rådmand i [Aa]r[h]vs, d. <1? ? 1626>, med to hustruer, Mare[n] Christensdaater, f. i H[a]derslef, som levede sammen »paa fiortinde aar« og fik seks sønner og en datter; d. 28. okt. 159[7], og Anne Olofsd[aa]ter, d. 1? febr. 1650. »Gvd gifve denom det evige lif«.

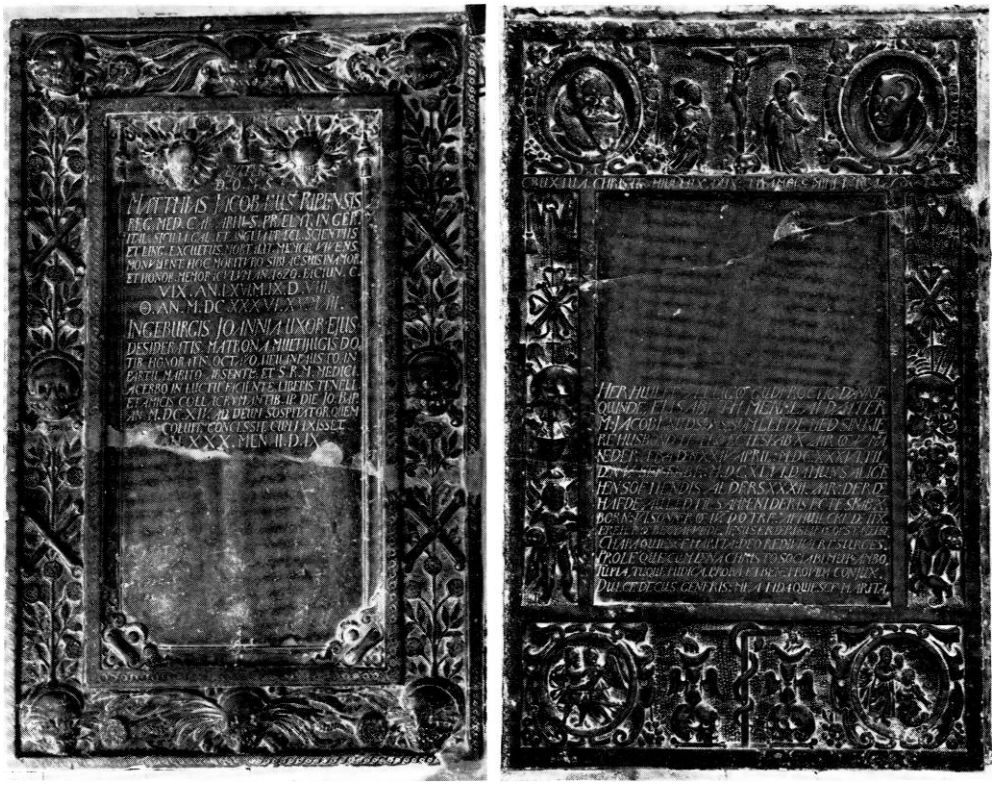

Fig. 510—511. Gravsten. 510. Nr. 37, 1620, over kgl. livlæge Matthias Jacobsen Riber og Ingeborg Hansdatter (p. 785). 511. Nr. 56, o. 1646, over Elisabeth Menelaidatter (p. 798). — *Tombstones. 510. No. 37, 1620, to Royal physician-in-ordinary Matthias Jacobsen Riber and Ingeborg Hansdatter. 511. No. 56, ca. 1646, to Elisabeth Menelaidatter.*

Grå kalksten, 204x152 cm; indskrift med fordybede versaler i stenens fodfelt, i perlestavsramme. Stenen, der er temmelig slidt, er muligvis erhvervet af Clemen Jensen Smagbier[383] efter indgåelsen af andet ægteskab, og mandens dødsdata, der står svagt i forhold til den øvrige indskrift, er da tilføjet senere, ligesom hans anden hustrus data. De tre personer står frontalt, på et skrågulv, alle med foldede hænder foran brystet, ægtemanden med spidst skæg og pibekrave over kappens opstående, runde krave, hustruerne i fintfoldede kapper, med konehue og pibekrave. De står under en tredelt, rundbuet arkade støttet af volutter, hvoraf de midterste (med beslagværksnedhæng) er smykket med englehoveder. I arkadens ydre svikler fligede renæssanceskjolde, over midtkonsollerne stående dydefigurer, den ene Troen, med kors; to tilsvarende dydefigurer er indfældet i retkantrammer i skriftfeltets nedre hjørner.

Oprindelig over begravelsen i den store (midt)gang nr. 7 (fig. 150), nu i nordre koromgangs nordøstre hjørne.

Fig. 512—513. Gravsten. 512. Nr. 27, o. 1609, over Anna Jensdatter (p. 776). 513. Nr. 36, o. 1619(?), genanvendt 1694 (p. 785). — *Tombstones. 512. No. 27, ca. 1609, to Anna Jensdatter. 513. No. 36, ca. 1619(7), used once more 1694.*

41) (Fig. 514). 1600'rnes 1. fjerdedel. Figursten over ukendt, formodentlig ung, ugift kvinde. Grå kalksten, 98x55 cm, hvis indskrift, på stenens nedre halvdel, ganske er afslidt. På den øvre halvdel ses et brystbillede af den unge pige holdende salmebog og i øvrigt iført en dragt som nr. 27. Hovedet er drejet mod højre, alle ansigtsdetaljer, bortset fra det ene øre, forsvundne. Hun står under en trekløverformet bue, i hvis svikler anes rester af englehoveder. Under hendes venstre bryst ses en fordybning[384] »saa stort som en Kugle udskudt af et Riffel-Gevær kan gjøre«, der har givet anledning til fremkomsten af et *sagn,* refereret af Hertel[385]. Ifølge dette skulle en jomfru have sveget sin forhen elskede kæreste, hvorover han blev så forbitret, at han skod hende ihjel uden for den søndre kirkedør, lige som hun skulle træde ind i kirken, med salmebog i hånden, en søndag morgen til fropræken.

1810 lå stenen i korsarmen »uden for den yderste Kirkepille til Sønder, opad mod Choret«, nu i søndre apsiskapels østligste fag.

Fig. 514 515. Gravsten. 514. Nr. 41, 1600—25, over ukendt kvinde (p. 788). 515. Nr. 43, 1600—25, over ukendt (p. 790). — *Tombstones. 514. No. 41, 1600—25, to unknown woman. 515. No. 43, 1600—25, to unknown person.*

42) 1600'rnes første fjerdedel. Figursten over ukendt, ung kvinde, med sekundær indskrift o. 1748. Gråbrun kalksten, 170x117 cm, meget slidt. Under en vinkelbrudt, rundbuet arkade støttet af volutkonsoller og med indvendig tungebort, ses hoftestykket af en frontalvendt kvinde med hænderne samlet i bedestilling foran brystet. Hovedet er drejet lidt mod venstre, alle ansigtstræk forsvundne, mens pibekraven og ærmelidserne som på nr. 41 endnu er synlige. Det nederste parti af kvinden dækkes af en rektangulær skrifttavle i kartoucheramme, der forneden omfatter et fliget skjold. Tavlens nedre hjørner afskæres af evangelistcirkler, og tilsvarende findes i de øvre hjørner, efter de vanlige forlæg. I arkadens indre svikler flade relieffer af siddende engle holdende sejrskransen ligesom på nr. 30; i arkadens nedre vinkelfelt ses englehoved.

O. 1748 er den oprindelige indskrift blevet erstattet af en ny med fordybede, store skønskriftsbogstaver over lærer »C. H. Blichfeld, død 1726«, og jomfru »M. H. D. Blichfeld, død 1748«[81].

O. 1748 over begravelsen i store korsgang nr. 15 (fig. 150), nu i Lindenovs kapel, op ad sydvæggen.

43) (Fig. 515). 1600'rnes 1. fjerdedel. Indskriften helt udslidt. Lysgrå, gotlandsk kalksten, 106x61,5—64 cm. Inden for en smal, profileret ramme har stenen hjørnecirkler med næsten udslidte evangelisttegn over halve navnekartoucher (jfr. gravsten nr. 1 i Glostrup, DK Kbh. Amt I, 476), hvoraf dog kun Matthæus-englen i øvre heraldisk højre hjørne kan skelnes. En rektangulær skrifttavle omtrent i stenens fulde bredde er anbragt foran midtpartiet af en stående, kvindelig engel, med kam (eller muslingeskal) i det lokkede hår og i hænderne holdende kranium og rund genstand på skaft[386]; et timeglas står yderst på skrifttavlen. En usædvanlig fremstilling af dødsenglen, der adskiller sig fra de vanlige skjold- eller tavleholdende engle ved at være i hel figur (jfr. anonym gravsten i Århus Vor Frue, hvor bevinget skelet holder tavle).

Nu i søndre koromgang, ved korskrankemuren mellem 1. og 2. fritstående pille fra øst.

44) 1600'rnes første fjerdedel, med sekundær indskrift fra omkring 1752.

Grå kalksten, 89x53 cm, den oprindelige indskrift udslebet. Rektangulær skrifttavle i kraftig kartoucheramme med trambulérstikhugget bund og under tavlen kranium over korslagte knogler; muligvis fra samme værksted som mindetavle nr. 1 (p. 594). Sekundær indskrift med kursiv og store skønskriftsbogstaver for Andreas Søbøtker, kgl. maj.s kaptajn ved søetaten og chef ved »Enroulleringen« i Jylland, død i Aarhuus 15. aug. 1752.

O. 1752 over Søbøtkers begravelse i søndre kor(om)gang nr. 10 (fig. 150), nu samme sted, men ved korskrankemuren.

45) O. 1622(?). Grå kalksten, 124x70 cm, nu i tre brudstykker, udgør den ene halvdel af en stor sten, der langs de (bevarede) tre sider har et forsænket, omløbende bånd med reliefversaler på prikket baggrund, en del af et bibelcitat »... al der efter omgifvis/ med denne min hvd, oc ieg skal see gvd i/ mit kiød de(n) sam(m)e skal ieg ...«. Brudstykkets anden langside kantes dels af et glat bånd, der har midtdelt den oprindelige sten, dels af en smal stribe af et forsænket felt, der bærer en sekundær, næsten udslidt versalindskrift »16?? [i] hi[n]dis alde[rs], ? [aa]r oc ...«. Stenens forsænkede hovedfelt, vandret midtdelt ved et bånd i lavt relief, optages helt af en indskrift, med let skråtstillede reliefversaler, over Hans Albretsøn Wood, fordum borger i Aarhvs, død 16<50), (86) år gl.; »barnfød i Skotland«. På stenens nedre halvdel indskrift over hustruen, Maren Iens daater, dod 1622, 57 år gl. — Forneden på rammelisten tilføjet med reliefversaler (Albret Hansøn Wood).

1745 lå stenen over en umuret begravelse bag koret, nr. 6 (fig. 150), nu stående op ad sydmuren i nordre apsiskapels østligste fag.

46) (Fig. 517). Mellem 1618 og 1627[387]. Figursten over Iens Nielsen Mørki,

L. L. 1965 L.L. 1965

Fig. 516- 517. Gravsten. 516. Nr. 52, o. 1635, over kaptajn Lavrits Andersen Holst (p. 796). 517. Nr. 46, 1618—27, over Jens Nielsen Morke og hustruer (p. 790). - *Tombstones. 516. No. 52, ca. 1635, to Captain Lavrits Andersen Holst. 517. No. 46, 1618—27, to Jens Nielsen Morke and his wives.*

borger i Aarhvs, d. <1. juli) 16<27> i sin alders <51.> år, med to hustruer, Marren Iensdaater (seks sønner og en datter), d. i sit 37. år 25. juni 1618, og Mergrete Klavsdaater, d. i sin alders • år, d. • (jfr. gravsten nr. 72 og epitaf nr. 20 over sidstnævnte og hendes anden mand, Søren Sørensen Ugelbølle).

Brunlig kalksten, 230x 137 cm; indskrift med reliefversaler, personalia i fodfeltet, bibelcitater på stenens ramme: »Jeg ved [at min frelser] lefver« etc. fra »Iob XIX«, og »Iesvs er wor frelsere« på fodfeltets øvre rammeliste. Under tre arkader ledsaget af tungebort og støttet af små volut- og englehovedkonsoller står de tre afdøde, frontalt, på et flisemønstret skrågulv. Ægtemanden med foldede hænder foran brystet, de ensklædte hustruer med konehuer og sammenlagte hænder. I arkadens indre svikler er rosetter, under buerne skjolde, med bomærke (sammenskrevet I M) for mandens vedkommende, Jesumonogram for kvindernes, og under de tre mærker afdødes initialer: »INM« flankeret

af »[M]I[D]« og »MKD«. Et brud tværs over ansigterne har læderet den noget skematiske, men dygtigt huggede sten, fra samme værksted som nr. 49 og 53.

Oprindelig over tilhørende begravelse i nordre kor(om)gang nr. 16 (fig. 150), nu i søndre korsarm, op ad østvæggen, syd for indgangen til apsiskapellet.

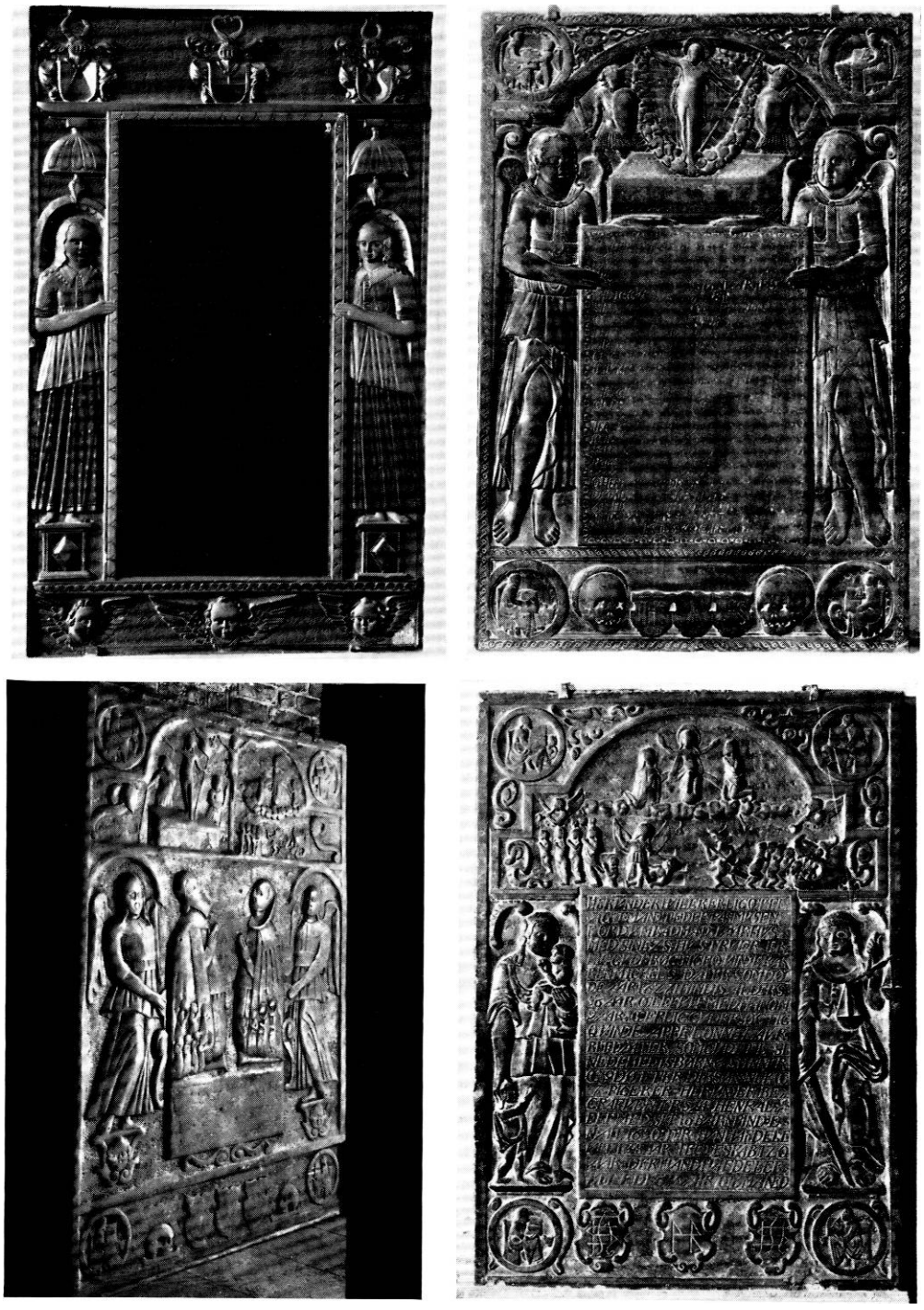
47) (Fig. 506). O. 1625. Figursten over »mester« Christen Nielsøn Foss, f. i Ba[yl]vm i Sallingholm, fordum skolemester i Wiborg 9 år og læsemester 8 år, kannik i Aarhvs [25] år og præst til Eggo (o: Egå) sogn [32] år, d. 16[25, den 12. m]arts i sit 7[2.] år efter at have levet i ægteskab med sine tvende hustruer, »føst« 1 år med Maren Pedersdaater, f. i Wiborg, avlet med hende en søn, »oc ligger hvn begrevit i Wiborg«. Dernæst [3] 1 år med Elisabeth Lavritzdaater, f. i Witæberg (o: Wittenberg), d. 16<47> i sit <78.) år[388].

Blåsort Namur-kalksten, 248x142 cm; indskrift med let skråtstillede, fordybede versaler i fodfeltet. Inden for en profileret ramme har stenen hjørnecirkler med de siddende og skrivende evangelister med deres tegn. I hovedfeltet, i kraftigt relief, præsten og hans anden hustru, i dragter som på nr. 30, men afvigende med hensyn til håndstillingen, han med salmebog i den ene, bøjede hånd, hun med sammenlagte hænder, der lige ses under kappen, i øvrigt med velgennemførte detaljer såsom præstens brokademønstrede bræmme og skosløjfer. Personerne står på et kvadreret skrågulv under en tvillingarkade, der midtpå støttes af konsol med englehoved, til siderne af volutkonsoller. Arkaden ledsages på den indvendige side, ligesom hjørnecirklerne, af tungebort, udvendigt af en indskrift, hvis fordybede versaler næsten er forsvundne. Enkelte latinske ord ses under ægteparrets fødder, mens en omløbende, dansk indskrift på stenens ramme kan tydes som et citat efter Johs. 1. brev, 3 kap. v. 1—3.

Oprindelig over tilhørende, muret begravelse i store korsgang nr. 26 (fig. 150), nu op ad vestvæggen i søndre korsarms næstsydligste fag.

48) (Fig. 519). O. 1625. »Vnder denne steen hviler sig ...« Hans Andersen Grønbek, borger i Aarhvs, d. <9. jan.> år <1662>, <81> år gl., med to hustruer, Karen Pedersdaater Saxe, d. 12. juni 16[1]6[389], 33 år gl., og Kiersten Lavritzdaater, d. •. Indskriften slutter med takkevers og citat fra Esaias 38. kap. v. 17: »O Here dv giorde vell imod m[ig], dv hafver hiertligen anamed min s[iel] til dig ...« etc.

Sortgrå Namur-kalksten, 202x137 cm, med let skråtstillede reliefversaler på den store skrifttavle, der støttes af stående, kvindelige engle (jfr. nr. 31). Herover opstandelsesrelief: i en indridset strålemandorla og reliefskybræmme ses Kristus med sejrsfanen, stående på graven, flankeret af soldater med sværd og skjold. Foroven afsluttes feltet af en vinkelbrudt rundbue, støttet af volutkonsoller. Alle stenens hovedrammer prydes af det på domkirkens sten så ofte anvendte attiske slyngbånd (jfr. nr. 52 og 55), og i hjørnecirklerne ses siddende

L. L. 1964 68

Fig. 518—521. Gravsten nr. 31, 1614 20, nr. 48, o. 1625, nr. 64, 1625—50, nr. 59, o. 1650. — *Tombstones nos. 31, 48, 64, 59.*

evangelister med deres tegn, efter de lige så yndede forlæg, her med de tilhørende navne stående med reliefversaler på cirklerne, øverst »S. Mathevs« og »S. Marcvs«, nederst »S. Lvcas« og [S. Johannes]. En enkelt tungebort pryder cirklerne indvendig ligesom på nr. 36 og 52, en dobbelt derimod skrifttavlen. I de øvre svikler fligede blade. I fodfeltet ses forkrænkelighedssymboler, to laurbærkranssmykkede kranier (svarende til nr. 37), der flankerer tre skjolde, i midten ægtemandens, med sammenskrevet »HAG« under hans tilsvarende initialer, til siderne hustruernes Jesumonogrammer over deres initialer »KPD« og »KLD«. Muligvis fra samme værksted som nr. 37 og hørende til en gruppe udført efter samme forlæg (jfr. nr. 58, 59, 64)[390].

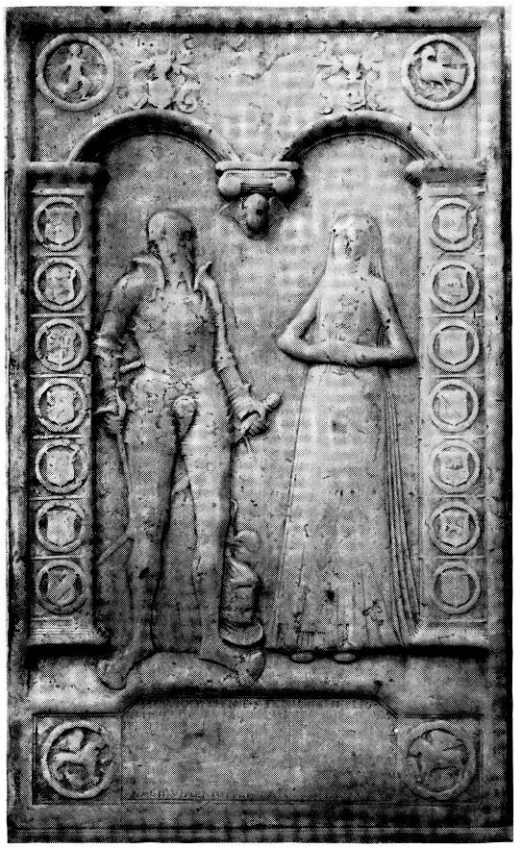
Oprindelig bag koret i omgangen nr. 1 (fig. 150), nu samme sted, rejst op mod korskrankemurens sydøstside.

49) O. 1625. Figursten over anonym borgerlig med to hustruer. Brunlig kalksten, 182x140 cm, meget nedslidt og indskriften helt forsvundet. Stenen, der stort set svarer til nr. 46 og antagelig er fra samme værksted, har forholdsvis bred, glat profilramme. Ingen udsmykning er skelnelig i arkadens svikler. De tre personer står i samme stilling og i samme dragt som på ovennævnte sten, blot falder mandens kappe mere lukket fortil. Nu i Lindenovs kapel, op ad nordmuren.

50) (Fig. 505). O. 1625. Figursten med sekundær indskrift fra omkring 1723. Grå kalksten, 222x140 cm, meget nedslidt og den oprindelige indskrift i fodfeltet helt afslebet. Stenen har været udført til en mand af borgerstanden og hans to hustruer og har i udførelse stort set svaret til nr. 40 og 46. Også her har arkadebuerne, støttet af volutkonsoller og englehoveder, været ledsaget af tungebort, hvorimod de ydre arkadesvikler har bladmotiv.

Antagelig o. 1723 er foretaget visse ændringer på figurerne, og den primære indskrift med ramme er afslebet for at give plads til den sekundære indskrift, med fordybede, let skråtstillede versaler, over M[ickel] lensøn Tunboe, borger og handelsmand i Aarhuus, d. 172[3][81] i sit |7]4. år, med to hustruer, Maren Sørensdatter, d. 1681 i sit 42. år, og Giertrud Mickelsdatter, d. 1718 i sit 71. år. Han levede med den første i [3 el. 5] år (en søn og en datter), med den anden i 39 år (en søn og en datter). Desuden »hviler her« sønnen Mickel Mickelsø[n], d. 1705 i sit 20. år, og »deris svoger« Niels Jensøn Hagested, borger og handelsmand i Aarhuus, d. 17[1]2[109] i sit ? år, og hustru Maren Mick[el]sd[atte]r Tu[n]boe, d. 1747 i sit ? år. Personerne er o. 1723 ændret i mere tidssvarende retning, pibekraverne bort hugget og omdannet til sjaler for kvindernes vedkommende, halsbind og langt, lokket hår for mandens; konehuerne er behugget som hår, ligesom der antagelig er foretaget ændringer ved armene. Til mandens sko er tilføjet en støvlehæl.

Oprindelig over tilhørende begravelse i nordre sideskib, nr. 4 (fig. 150), nu sammesteds i 2. fag fra vest.

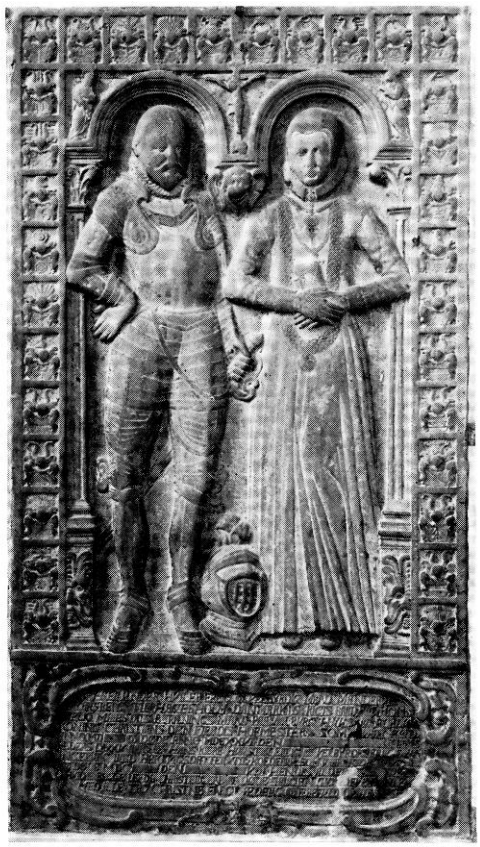

Fig. 522—523. Gravsten. 522. Nr. 15, o. 1563, over Jens Juel og Anne Skramsdatter (p. 767). 523. Nr. 51, o. 1626, over Manderup Parsberg og Ingeborg Juel Hartvigsdatter (p. 795). — *Tombstones. 522. No. 15, ca. 1563, to Jens Juel and Anne Skramsdatter. 523. No. 51, ca. 1626, to Manderup Parsberg and Ingeborg Juel Hartvigsdatter.*

51) (Fig. 523). O. 1626. Figursten over Manderup Parsberg til Hagesholm, Danmarks riges råd og kgl. maj.s befalingsmand på Aalburghuus, fordum kong Christian IV.s hofmester, f. 15•, død 1626, d. •, 85 år gl., og hustru, fru Ingeburg Iuel Hartvigsdatter til Kolderup, f. 1[5•], død 16•, d. •, • år gl.

Blåsort Namur-kalksten, 257 x 144 cm, med reliefversaler i fodfeltet. Stenen, der kun afbilder og omtaler rigsråden og hans første hustru, er måske bestilt kort før Ingeborg Juels død 1615 og før indgåelsen 1616 af hans andet ægteskab med Anne Brahe[391]. Både barokke stiltræk i ornamentikken og »moderne« detaljer i ridderens rustning synes imidlertid at tyde på, at stenen først er blevet hugget efter rigsrådens død 1625, hvilket bekræftes af de forkerte dødsdata (1626, 85 år gl. i stedet for 1625, 79 år gl.), der synes hugget i eet med den øvrige indskrift. Fremstillingen er udført i lighed med ældre renæssance-adelsgravsten, eksempelvis Knud Gyldenstjernes (nr. 14), hvor kvindefiguren står

med et karakteristisk svaj, der fremhæver dragtfolderne ved det ene bøjede ben — en stilling som genfindes hos Ingeborg Juel. Ligesom på ovennævnte sten står ægteparret under en dobbeltarkade med krucifiksfigur i midtsviklen og flankeret af anevåbner, der tillige fortsætter i et vandret bånd foroven, ialt 2x16 våbner. De barokke træk viser sig ved søjlepostamenternes og skriftkartouchens masker og i midtkonsollens englehoved. Mere traditionelt udformede er de ydre sviklers relieffer af korsfæstelsens sidefigurer, Maria og Johannes, begge med glorie (jfr. nr. 30 og 40). Tilsvarende traditionel er ægteparrets opstilling[392], hvorimod rigsrådens (akavede) håndstilling, dragt[393], hår og skæg har fulgt tidens mode[394]. Om halsen bærer Parsberg en enkelt kæde med smykke(?), hustruen derimod flere rækker kæder med smykker og kors; under hænderne holder hun en salmebog. En kanttunget hue omtrent som borgerkonernes slutter tæt om hovedet.

Stenen, der oprindelig lå på den fremtrædende plads midt i kordøren over den tilhørende begravelse nr. 12 (fig. 150), blev 1653/54 flyttet hen bag koret af otte karle. Begravelsen var da blevet solgt til fru Elisabeth Skade, Hartvig Sas til Tanderups hustru (jfr. kisteplade), og det var blevet hende tilsagt at gøre stedet ryddeligt[109]. Søren Abildgaard 1770 og Hertel 1810 omtaler dog atter stenen på oprindelig plads[395]. Nu i søndre korsarm, op ad vestmuren i 3. fag fra syd.

52) (Fig. 516). O. 1635. Figursten over kgl. maj.s »welbestalter captein ofver Silkeborig oc Kalløleh ine« Lavritz Andersøn Holst[396], d. i Aarhvs 12. marts 1635, »oc liger hans legeme vnder denne steen begrafvit«.

Grå, gotlandsk kalksten, 194x108—103 cm, med let skråtstillede reliefversaler. Kaptajnen har flot moustache, hageskæg og hårpisk ved venstre skulder, et modepåhit muligvis overtaget efter Christian IV, der dog 1617 skar sine ene fletning af. Afdøde står, med den ene behandskede hånd om sværdfæstet, den anden i siden, på det kvadrerede gulv, der skærer sig ned i skriftfeltet, og under en arkade båret af pilastre, hvis postamenter hviler på små kugler, der ligesom på gravsten nr. 20 danner overgang til skriftfeltet. Under kaptajnens højre arm hans skjold med mærket: en hævet arm holdende sværd. Stenen har hjørnecirkler med de siddende evangelister og deres symboler, udført efter samme forlæg som nr. 47 og en del andre gravsten i domkirken, ligeledes karakteriseret ved attisk slyngbånd og tungeborter.

Oprindelig over begravelsen i nordre kor(om)gang nr. 10 (fig. 150), nu op ad korsskæringspillens nordside sammesteds.

53) (Fig. 536). O. 1638. Figursten over »velforstandig mand« Iens Madtzen, f. i Derit på Mols, borger i Aarhvs, d. <18. jan.> 16<50>, <76> år gl., og hustru, Else Mickelsdaater, f. i Halling i Hadtzherrit, d. 24. dec. 1638, 64 år gl. Herefter opstandelsesønsker og citat fra »Ioh. 17: dit er dit evige lif« etc.

Brunlig kalksten, 198x122 cm, med indskrift og reliefudsmykning i hovedsagen svarende til nr. 46 fra samme værksted. Rammen er dog glat, og i tvillingarkadens ydre svikler ses englehoveder, og over den store midtkonsols englehoved er i sviklen hugget timeglas under tæt sammenstillede skjolde med ægteparrets (bo)mærker, sammenskrevet »I M«, og Jesumonogram over deres initialer »IMS« og »EMD«. Personerne, der begge står med sammenlagte hænder, er iført dragter af mere moderne tilsnit end ovennævnte stens, hustruen tillige fornemmere i brokademonstret trøje.

Oprindelig over den tilhørende begravelse bag koret nr. 7 (fig. 150), men o. 1709 flyttet til nr. 8 (jfr. p. 5/9) og nu opstillet i koromgangen, op ad korskrankemurens nordøstre del.

54) O. 1641. Peder Pedersen Saxe Århus (»Petrvs Petri Saxe Arhvsivs«), doktor i filosofi og medicin, kannik ved Århus kapitel. »Som praktiserende læge højt fortjent af sine medborgere. Død 56 år gl., 6. april. År 1641 nedlægges han i denne gravurne i håbet om salig opstandelse sammen med sine to hustruer, af hvilke den første, Sophrosyne, en udenlandsk jomfru, stammende fra Helmstedt i Sachsen, datter af den værdige mand, hr. Laurits Schewselius, doktor i den hellige teologi, professor ved det Juliske Academi, generalsuperintendent over kirkerne i staden og dens omegn — efter gennem fem års ægteskab kysk og ærbart at have gjort sin skyldighed mod sin ægtemand, gjorde hun den fromt og sagtmodigt mod naturen d. 26. marts år 1622 i Århus. Den anden en indfødt jomfru, Ursula, datter af Anders, en meget agtværdig borger blandt Vejlenserne, i otte år en såre trofast fælle i det ægteskabelige liv, [død] i Århus

•,

Grågrøn kalksten, 203x139, revnet midtover. Latinsk indskrift med fordybede versaler i rektangulært skriftfelt, der forneden prydes af tre hjelmede kartoucheskjolde i relief, det midterste med træ (eller plante) og reliefversalerne »PSD«, flankeret af et tomt skjold[398] og et med korslam. Over tavlen en skriftbåndskartouche med reliefversaler: »Staar op i døde«, der henviser til de to flade relieffer af basunblæsende domsengle, der står i udsparede felter i stenens øvre hjørner. Under tavlen ses tre kranier over korslagte knogler. Rammebort med spinkel blad- og vinranke, der midt på hver langside dækkes af korslagte knogler og i de nedre hjørner afbrydes af cirkelfelter med de siddende evangelister Matthæus og Johannes.

Oprindelig over begravelsen i søndre kor(om)gang nr. 16 (fig. 150), under familiens epitaf, nr. 6 (p. 678), nu nærved, i omgangens sydøstre hjørne.

55) (Fig. 509). O. 1642. Figursten over magister Påske Jensen Høve (»Paschatis(!) Ioannis Hovius«), denne kirkes førstepræst, kannik og provst, d. 13. juni 1642, 54 år og 3 måneder gl., og hustru Mette Christensdatter (»Metta Christiani f:«), d. •.

V.M. 1965 V. M. 1965

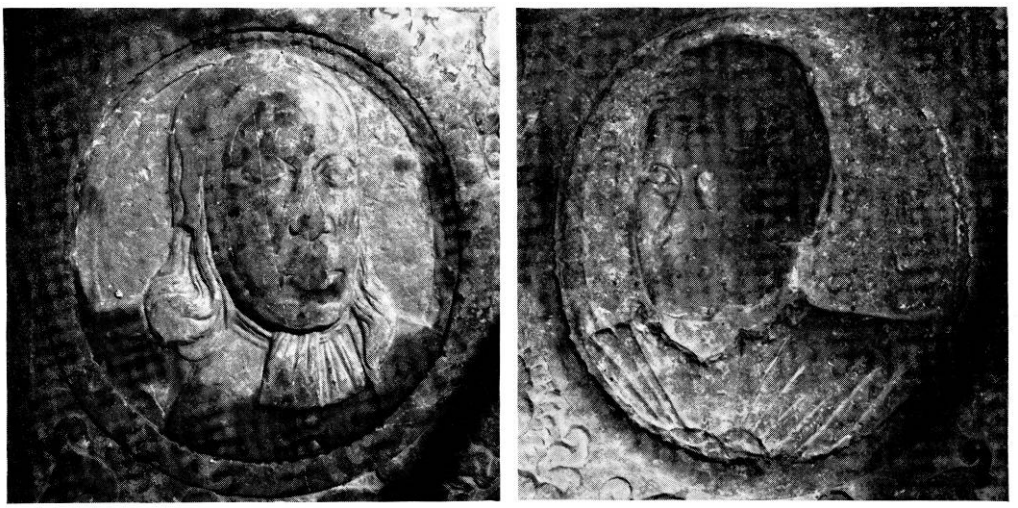
Fig. 524—525. Detaljer af gravsten nr. 56, o. 1646 (jfr. fig. 511) (p. 799). - - *Details* of *tombstone no. 56, ca. 1646.*

Gråblå kalksten, 198 x 126 cm, med latinsk indskrift med reliefversaler i fodfeltet. Udsmykningen, der stort set er udført efter samme skema som nr. 47 og med samme forlæg for hjørnecirklerne, men med det i den lidt yngre periode yndede slyngbånd på stenens ramme, viser enkelte barokke træk, således midtkonsollens bruskede volutvinger og skriftfeltets letfligede kartoucheramme med øvre hjørnehermer. Figurerne er ret grove, storhovedede, provsten med kraftigt skæg ud over den mønstrede kappebræmme, hun langhalset, med pibet kjolekant inden for kraven samt tydeligt markeret forklæde. Arkadens midtsvikkel har over kranium ægteparrets to skjolde, hans med en kalk, hendes med Jesumonogram over initialerne »MCD«.

Oprindelig over begravelsen i søndre kor(om)gang nr. 14 (fig. 150), nu sammesteds, 3. fag fra øst, op ad sydmuren.

56) (Fig. 511). O. 1646. »Her huiler ærlig oc gudfrøctig danne quinde, Elisabeth Menelai daater[399] m(agister) Jacob Knudsøns«, som levede i ægteskab 10 år og 4 ½ måned, fra 24. apr. 1636 til 5. sept. 1646, da hun døde i sin alders 32. år efter at have fået ti børn (seks sønner og fire døtre, hvoraf de otte er »her« begravet). Indskriften afsluttes versificeret, på latin, med ægtemandens kærlige opstandelsesønsker for den savnede ægtefælle.

Sortblå Namur-kalksten, 244 x 156 cm, med fordybede versaler på skrifttavlens nedre halvdel, den øvre rimeligvis beregnet til ægtemandens indskrift. Glatte rammer indfatter sten og skrifttavle, på hvis øvre rammeliste fordybede versaler: »Crux tua, Christe mihi lux, dux: tua mors mihi vita« (»dit kors, Kristus, er lyset for mig, Herre: din død livet for mig«), der henviser til den

V.M. 1915 V.M 1965

Fig. 526—527. Detaljer af gravsten nr. 28, hovederne omdannet 1699 (p. 778). — *Details of tombstone no 28, portrait heads remodelled 1699.*

rigtdekorerede, kraftige reliefborts symboler for dod, forkrænkelighed og opstandelse. I fodfeltet slangeomvundet kors (kobberslangen i ørkenen?), flankeret af kranier liggende på knogle og på issen bærende vinget timeglas hvorover brændende olielampe. Ved tavlens sider er i bånd ophængt korslagte knogler og kranium foran spade, le og skeletdele samt flammende urne og frugtbundt; nederst englebarn stående med kranium og nedadvendt fakkel. I topfeltet Kristus på korset mellem Maria og Johannes. I stenens hjørner ovalfelter, der foroven efter tidens skik præsenterer ægteparrets portrætter, indfattet af barokke hermer og frugtbundter (fig. 524—525). Fodfeltets barokkartoucher rummer to religiøse scener, Jakobs kamp med engelen og en kvinde knælende foran Kristus fulgt af to personer (måske den blodsottige kvinde eller den kananæiske). Den velhuggede sten er udført efter et forlæg, der flittigt er kopieret på gravsten i Århus Vor Frue og i landet i øvrigt[400].

I Rhumann-håndskrifterne 1666 omtalt som liggende bag koret, ifølge begravelsesprotokollen 1745 i søndre kor(om)gang nr. 15 (fig. 150), hvor den endnu ligger.

57) (Fig. 502). 1647. »Her vnder liger begrafvit erlig act oc forstandig mand« s(alig) Gregers Nielsen, borger i Aarh:, f. i Holsten i Anslet i Fielstrvp sogn, d. 19. apr. 1643, 67 år gl., med tvende hustruer, s(alig) Dorite Hellisdaater, d. 5. marts 1628, 76 år gl., »lefde med ha(n)nom i 15 aar, vden børn, oc med den anden hans hvstrve Anne Iensdaater vdi 14 aar«, som døde <23. febr.> 16<72>(!)[401], 59 år gl., velsignet i ægteskabet med fire sønner og seks døtre (to sønner og fire døtre døde).

Blåsort Namur-kalksten, 257x144 cm; indskrifter med let skråtstillede reliefversaler: personalia i ovalfeltet, i bånd på stenens ramme citat fra »Iob. 19«: »ieg ved at min frelser lefver« etc. afsluttet med »anno 1647« og på opstandelsesfeltets ramme »ieg er opstandelsen oc lifvit« etc. fra »Iohan. XI«. Stenens udsmykning, der træder kraftigt frem på den prikhuggede baggrund, er en lidt forenklet og forgrovet variant af nr. 28 og dennes forlæg, i øvrigt svarende til stenene nr. 60 og 61, fra samme værksted. Foroven har fremstillingen af Vorherre i skyer imidlertid måttet vige pladsen for en portrætmedaillon af ægtemanden, blot omgivet af fire små englehoveder, men flankeret af hustruernes portrætter i stenens hjørneovaler. Han har kraftigt fuldskæg over pibekraven, de enstegnede kvinder tungede konehuer og stive kraver. Mellem de religiøse hjørnemotiver nederst på stenen og de vanlige to kranier ses tre bomærkeskjolde, i midten Gregers Nielsens mellem hustruernes med Jesumonogrammer og initialer, med versaler: »DHD« og »AID«.

Oprindelig over begravelsen i nordre kor(om)gang nr. 12 (fig. 150), nu op ad korskrankens sydøstre side.

58) (Fig. 528). O. 1648. Iacob Lavrsen, f. i Aarsmølle, borger i Aarhvs, d. 16•, • år gl.[402], og hustru Engel Andersdaater, f. i Kolding, d. 3. sept. 1648, 28 år gl., »med hindis første oc enniste søn, som oc same tid fvlde hinde til døede«.

Rødbrun kalksten, 172x95 cm, med let skråtstillede, fordybede versaler. Stenen er udført efter samme forlæg og måske i samme værksted som nr. 48, men med enkelte variationer i retning af en friere behandling. De store engleligurers vinger og skørter går ud over stenens rammer, og volutkonsollerne under arkadebuen ender i fligede blade; selve arkadebuen bærer en til opstandelsesscenen hørende, fordybet versalindskrift: »Ieg er opstandelsen oc lifvit.« etc. fra »Iohand. XI«. Skrifttavle og hjørnecirkler (uden navne) har ingen tungeborter og de to kranier i fodfeltet blot små aks, der spirer fra issen, et opstandelsessymbol. De to skjolde herimellem bærer fordybede mærker, ægtemandens formet over hans initialer IL og hustruens et frakturhugget Jesumonogram. I bogstaverne rester af brun fyldmasse.

Ifølge Schive II i nordre koromgang, nu i søndre koromgang, op ad østsiden af 3. østligste pille.

O. 1651. Niels Eskesen, se nr. 26.

59) (Fig. 521). O. 1650. Peder Rasmvsen, »radmand« i Aarhvs, med to hustruer, Karren Mickelsdaater, d. 1627, 56 år gl. efter ni års ægteskab, og Appelonne Lavrritzdaater, velsignet med 15 børn, seks sønner og ni døtre (tre sønner og syv piger herunder begravet), »henkaldit med sit 16. barn pindzenat 1650«, 38 år gl., efter 20 års ægteskab, »der hand hafde lefvit vdi 63 aar oc 6 maned« (ifølge epitaf nr. 16, p. 702, døde han 1653).

L. L. 1964

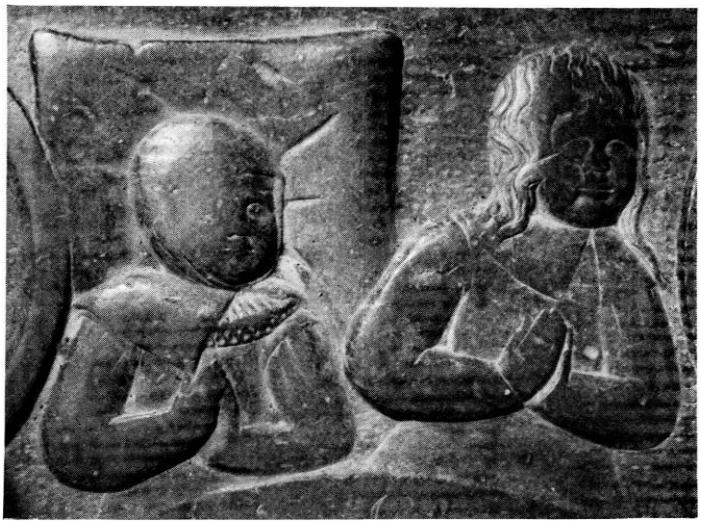
L.L.1964

Fig. 528- 529. Gravsten. 528. Nr. 58, o. 1(548. over Jacob Laursen og Engel Andersdatter (p. 800). 529. Nr. 79, o. 1725, sekundært anvendt 1781 (p. 812). — *Tombstones. 528. No. 58, ca. 1648, to Jacob Laursen and Engel Andersdatter. 529. No. 79, ca. 1725, used again 1781.*

Sortblå Namur-kalksten, 196 x 142 cm. Reliefversaler på stor tavle, flankeret af stående dyder, Kærlighed med børn og Retfærd, der holder vægt, hvis ene skål går ud over stenens glatte ramme. Små, bruskede konsolbøjler støtter det øvre buefelt, hvori ses en fremstilling af dommedag svarende til nr. 64, men i lidt udvidet form. De vanlige evangelistcirkler, der forneden indfattes af volutbøjler, flankerer her tre bruskede skjolde, hvori er indhugget, i midten ægtemandens bomærke: sammenskrevne, skarpkantede initialer »PR« og til siderne hustruernes Jesumonogrammer i fraktur. — Muligvis fra samme værksted som nr. 58 og 64.

Oprindelig over begravelsen bag koret nr. 10 (fig. 150), nu i nordre korsarm, op ad vestmuren i 3. fag fra nord.

60) 1600'rnes 2. fjerdedel. Over ukendt ægtepar. Blåsort Namur-kalksten, 197x126 cm; personaliaindskriften, med fordybede versaler, helt udslidt, den

V.M. 1965

Fig. 530. Udsnit af gravsten nr. 62, 1625 50 (jfr. fig. 501) (p. 803). — *Section of tombstone no 62.*

tilsvarende rammeindskrift fra »lob 19« kun delvis bevaret, hvorimod ingen indskrift ses på portalfeltets ramme. Stenens udsmykning svarer i hovedtrækkene til nr. 28 og er udført efter samme forlæg (jfr. p. 778), men muligvis i et andet værksted, der tillige er ansvarlig for de beslægtede sten nr. 57 og 61—62. Enkelte afvigelser fra nr. 28 (og forlæg) må nævnes: den kraftigere Gudfaderfigur, med armene strakt ud til begge sider og den venstre fattende om opstandelsesfeltets ramme, er flankeret af tre og tre englehoveder (sml. nr. 61); de tre soldater er anbragt i anden opstilling, den midterste, med skjold og sværd, mellem en stående og en knælende soldat. I gravlæggelsesfeltet er Kristusfiguren spejlvendt og Johannes' armstilling i korsfæstelsesscenen en anden. Skriftovalens akantusbladbøjle er mere i overensstemmelse med forlægget end med den på nr. 28. — Ægteparrets bomærker i de to skjolde forneden mellem kranierne er helt udslidt ligesom detaljerne i de to portræthoveder i de øvre hjørnecirkler. Ægtemanden synes dog at have haft halvlangt hår og firkantet fuldskæg.

Nu i nordre sideskibs næstvestligste fag, nær nordmuren.

61) (Fig. 503). 1600'rnes 2. fjerdedel. Over ukendt ægtepar, med sekundær indskrift fra o. 1709.

Rødbrun, gotlandsk kalksten, 210x142 cm, med rester af skråtstillede reliefversaler på skriftfeltets, opstandelsesfeltets og selve stenens rammer, den sidste med en indskrift fra Job 19 (ligesom nr. 57 og 60). Udsmykningen svarer i øvrigt til disse med de samme variationer fra forlægget og er fra samme værksted; dog er fremstillingen her af Vorherre til den ene side ledsaget af

fire englehoveder. Af stenens øvre portræthoveder har mandens halvlangt hår, moustache og tvedelt hageskæg over en glat krave, hustruens er mere skematisk udformet, med vanlig, tunget konehue og stiv krave. Nederst på stenen ses tydeligt spor efter udslibning af den oprindelige dekoration (bomærkeskjolde?) på hver side af et timeglas og mellem de sædvanlige kranier.

O. 1709 har stenens nye ejer sat sine og hustruens initialer med store skønskriftsbogstaver sidstnævnte sted: »MLS« og »CID«, og en tilhørende indskrift med fordybede versaler har erstattet den oprindelige i ovalfeltet: Mickel Lassøn, f. i Brendstrup i Aarhuus, d. 1709 i sit 83. år, med hustru, Cidsel Iensdatter, f. i Roed, d. 1704 i sit 69. år, efter 48 års ægteskab (jfr. epitaf nr. 23).

Oprindelig under epitafiet og over den tilhørende begravelse i tværgangen under orgelværket nr. 1 (fig. 150), nu i koromgangen, op ad korskrankens nordøstside.

62) (Fig. 501). 1600'rnes 2. fjerdedel. Over ukendt ægtepar og deres to børn, med sekundær indskrift fra 1784.

Rødbrun kalksten, 210x131 cm, den oprindelige indskrift med reliefversaler næsten udslidt, men bevarede spor viser, at der har været citater fra Job 19 og Johs. 11 ligesom på nr. 57, som stenen i hovedsagen svarer til. Dog er liere detaljer spejlvendt, således i opstandelsesrelieffet og i de nedre grotesker. Af ændringer i forhold til forlæg og øvrige, beslægtede sten må nævnes, at kranierne forneden hviler på korslagte knogler, og at motiverne i hjørnecirklerne her er de siddende evangelister Lukas og Johannes med deres tegn, udført efter samme forlæg som bl.a. nr. 47 og 55. Skriftfeltets kartoucheramme har endvidere fået bruskede, barokke træk. I de øvre hjørnecirkler er ændrede portrætter af det afdøde ægtepar (jfr. ndf.), og i feltet herimellem ses relief af deres børn, en lille pige og en lidt større dreng (fig. 530).

1784 blev stenen, efter at være hjemfaldet, købt for 24 rdl. af Niels Kjeldrup[109], der foretog nogle mindre ændringer ved de øvre portræthoveder (i hovedsagen ved at fjerne kraverne). Skriftfeltets oprindelige indskrift blev udslebet og en ny hugget, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver: »Under de(n)ne Steen Giem(m)es det Iordiske« ... af købmand i Aarhu(u)s, hr. Niels lensen Kieldrups[403], med sine tvende hustruer, Edel Maria Galten, f. i Aarhuus 9. dec. 1744, gift 20. apr. 1768, d. 31. jan. 1769, og Dorethea Cornelia Sparre, f. i Thorsager præstegård 29. maj 1746, gift 1. maj 1771, d. 18. dec. 1783. Han var født i Aarhuus 25. okt. 1740, d. <smsts. 20. sept. 1789>. Indskriften afsluttes af opstandelsesønsker.

1784 over begravelsen i søndre kor(om)gang nr. 17 (fig. 150), nu sammesteds, ved østmuren.

63) 1600'rnes 2. fjerdedel. Over ukendt mand med to hustruer. Rødlig kalksten, 197 x 132,5 cm, i fire meget slidte brudstykker; øvre heraldisk højre hjørne

mangler. Kun få bogstaver af indskriften, med let skråtstillede reliefversaler, ses i ovalfeltet, derimod intet spor af indskrifter på stenens og opstandelsesfeltets rammer.

Stenen tilhører en større gruppe, udført efter samme forlæg og i samme værksted, repræsenteret af nr. 60, men svarer i detaljen nærmere til nr. 57. Som denne har stenen foroven tre felter, et ovalt og to cirkulære, med afdødes portrætter, i midten ægtemanden, med langt fuldskæg over rektangulær tøjkrave, til højre hans ene hustru, med konehue og glat, rund krave, til venstre er kun et udsnit af cirkelfeltet og lidt af en rund krave bevaret. Barokbøjler sammenkæder felterne forneden, og bruskede kartoucheflige ses på den fladtrykte skriftoval ligesom på nr. 57. Derimod er de nedre hjørnecirklers evangelister og kranierne herimellem i overensstemmelse med nr. 62. De tre bomærkeskjolde i midten har indeholdt de afdødes mærker og initialer, hvoraf nu kun den ene kvindes Jesumonogram kan skelnes.

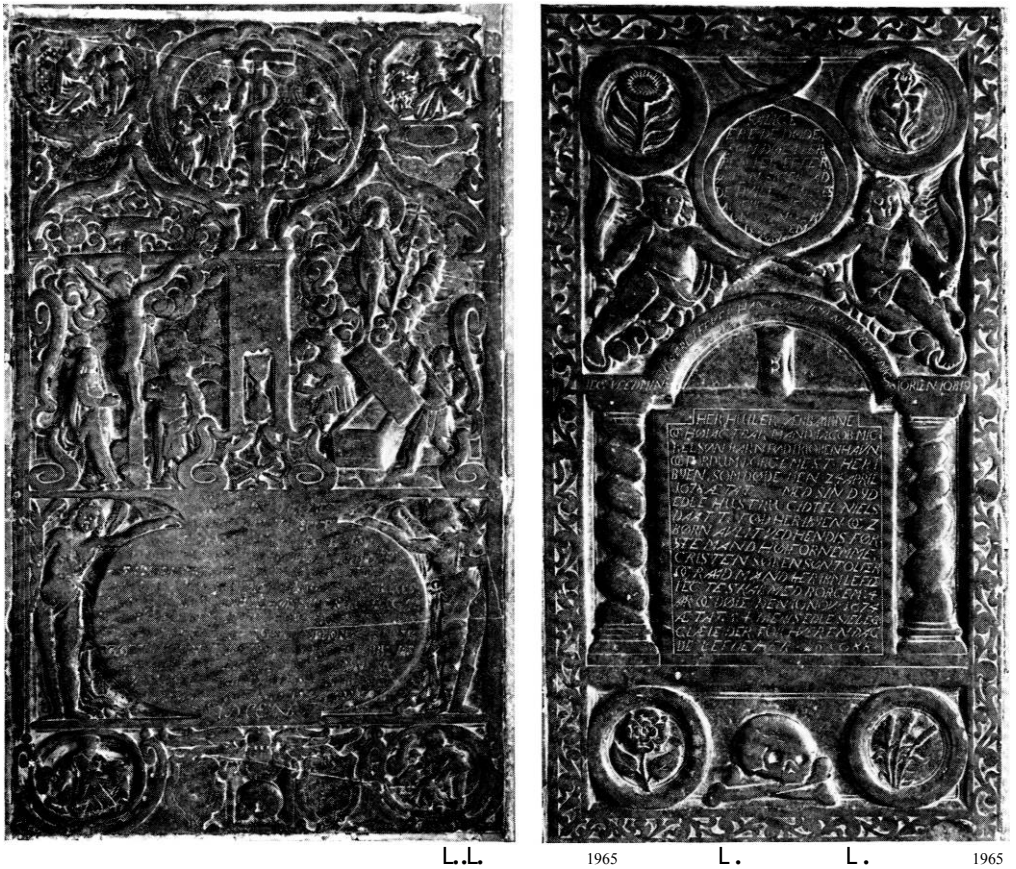
Stenen ligger nu uden for kirken, i brolægningen ved søndre kortårn.

64) (Fig. 520). 1600'rnes 2. fjerdedel. Figursten, formodentlig over ukendt borger og hans to(?) hustruer og ti børn.

Grå kalksten, 240x182 cm; indskriften, med reliefversaler, så godt som udslidt. Stenen, der antagelig er udført i samme værksted som nr. 58 m.fl., har som denne en tredelt reliefudsmykning, dog inden for en glat ramme. I storfeltet en epitafielignende fremstilling af det afdøde, bedende ægtepar, knælende på puder over skriftfelt og ledsaget af diminutivt fremstillede børn, foran manden seks sønner, foran hustruen fire døtre. Ved ægteparrets og skrifttavlens sider en art (volut)bøjler, som de flankerende, kvindelige engle griber fat i. Disse står på volutkonsoller prydet med englehoved og under fritsvævende bueslag. 1 stenens øvre felt tre religiøse scener, Kristus på korset mellem opstandelsen og dommedag, under en art arkade, der til siderne støttes af volutkonsoller med menneskehoved og midtpå af korstræet. I alle tre scener udskiller Jesusfiguren sig fra normen ved at være uden glorie. De vanlige evangelistcirkler pryder stenens hjørner og i fodfeltet to kranier over knogler samt tre skjolde, af hvis nedslidte mærker der er spor efter (den ene?) hustrus Jesumonogram og initialerne «[M]OD«, måske for Maren Olufsdatter?

Stenen nu anbragt i Lindenovs kapel, op ad sydmuren i østligste fag.

65) 1600'rnes 1. halvdel. Lysgrå kalksten, 171x122 cm, indskriften helt udslidt og dele af stenen lappet med cement. Det rektangulære, ca. 62 cm høje fodfelt i stenens fulde bredde har indeholdt gravskriften. Herover en stærkt nedslidt opstandelsesscene mellem koniske søjler på aftrappede baser hvilende på kugle (jfr. nr. 52). Kristusfiguren er, bemærkelsesværdigt nok, udført i et stykke rødlig kalksten, 46x15 cm, i ret højt relief, og indfældet i den lyse kalksten. Uden for kirken i brolægningen ved nordre kortårn.

L.L. 1965 L. L. 1965

Fig. 531—532. Gravsten. 531. Nr. (57, o. 1652, over borgmester Hans Jostsen og Karen Clausdatter (p. 805). 532. Nr. 74, 1(588, over borgmester Jacob Mikkelsen og Gidsel Nielsdatter (p. 809). — *Tombstones. 531. No. 67, ca. 1652, to Burgomaster Hans Jostsen and his wife. 532. No. 74, 1688, to Burgomaster Jacob Mikkelsen and his wife.*

66) O. 1650. Formodentlig over otte børn. Grå kalksten i tre brudstykker, nu 48xca. 110 cm, ca. 18 cm tyk, der danner øvre del med heraldisk højre hjørne af en sten, der har bestået af tre rektangulære, sidestillede tavler i profilerede rammer. I de to første bibelcitater, med reliefversaler, henholdsvis fra »Marc: X. Lader smaa [b]ørn komme til mig« etc. og fra »Matthe: 18. Smaa bør(n)s englæ seer altiidt faderens ansigt ...« etc. Den sidste tavle har indeholdt den egentlige gravskrift, med fraktur, hvoraf kan læses: »Her ligger be-[gravet] wii otte b[ør]n ... woris mod[er] ...«.

Nu på øvre galleri i nordre korsarm.

67) (Fig. 531). O. 1652. Handelsmand Hans [Jos]tsøn, f. i Ribe, borgmester i Aarhvs, død 23. sept. 16[52][404], ? år gl., og hustru Karen Clavsdatter, død 19. juni) 16<65>, <66> år gl.; levede sammen i ægteskab i 2[4][405] år og velsignet med fem sønner og ? døtre (jfr. lysekrone nr. 3, p. 604).

Blåsort kalksten, 259x156 cm. Indskriften, med reliefversaler, findes på stenens nedre halvdel, i liggende ovalfelt, støttet af stående engle med palmegrene. I overensstemmelse med det vanlige skema ses i hjørnerne evangelisterne med deres tegn, i felter med bruskede rammer, der også omfatter plade med deres navne i fordybede versaler, foroven »Mattæ[vs]« og »Marcv[s]«, forneden med sekundære skønskriftsbogstaver »S. Lvcas« og »S. Iohannes«, antagelig tilføjet efter at en del af nedre ramme var afhugget. I fodfeltet findes de vanlige skjolde, adskilt af kranium under englehoved; mærkerne er næsten udslidt[406], dog ses et »H« og »R« (for »Riber«(?)) i hans og Jesumonogram i hendes skjold. Stenens øvrige udsmykning består af religiøse motiver samlet omkring en midtsøjle, der indfatter forkrænkelighedssymbolerne timeglas og korslagte knogler. Øverst ses Moses og kobberslangen i ørkenen, præfigurationen for korsfæstelsen, der er fremstillet nedenfor til den ene side, mens opstandelsen ses til den anden, begge scener kronet af kølbuer. På gravens låg indridsede versaler: »Jeg er opstandelsen oc liffvit ...« etc. Udsmykningen er udført i kraftigt relief efter et forlæg, der bl.a. er anvendt på sten i Århus Vor Frue og i Tilst, Hasle hrd.[407].

Oprindelig over begravelsen i store eller mellemste gang nr. 16 (fig. 150), nu i søndre sideskibs næstvestligste fag.

68) 1660. [Rådmand Peder Sørensen, d.] <7. nov. [16]65, 58 [år gl.>, og hustru Else Fredriksdatter, d.] 3.(?) aug. 1660, 68 år gl.[408].

Grå kalksten, nu ca. 177x117 cm og ca. 22 cm tyk, i eet stort og fire mindre brudstykker, der tilsammen danner de nederste tre fjerdedele af den oprindelige sten; meget nedslidt. Rester af fordybede versaler i stort, rektangulært skriftfelt, der flankeres af figurer i fodside dragter stående på profileret postament; heraldisk venstre figur holder nøgle i den ene hånd (S. Peter?). Over skriftfeltet ses næsten udviskede rester af tre siddende skikkelser, muligvis fra bønnen i Gethsemane eller dommedag.

I fodfeltet, der strækker sig i hele stenens bredde, ses i hjørnerne, inden for brusket ramme, de siddende evangelister med deres tegn, Lukas med åben bog og Johannes pegende opad. Herimellem to skjolde over korslagte knogler og kronet af brusket ornament, holdt af to stående putti, der tillige griber om henholdsvis timeglas og kranium. I de næsten afslidte skjoldes hjørner de afdødes initialer: »PSS« og »EFD«. Baggrunden for figurerne kraftigt prikhugget.

21. aug. 1660 betalte rådmanden 30 dlr. for at få lagt en sten på sin grav under tårnet[109] nr. 1 (fig. 150); det største brudstykke ligger nu uden for kirken ved nordre kortårn, de fire mindre på øvre galleri i nordre korsarm.

69) (Fig. 497). O. 1664. Anders Lyddichsøn, f. i Høyer i Lanteholstein, død 24. maj 1664, 67 år gl., og hustru Maren Clemensdatter, f. i Aarhuse(!), død 16•, • år gl. (jfr. epitaf nr. 13, p. 692).

Grå kalksten, 251 x 154 cm, med brudlinie tværs over stenen. Indskrift med fordybet fraktur, enkelte versaler og store skønskriftsbogstaver; i nogle af bogstaverne lindes rester af brun fyldmasse. Inden for en bred, profileret ramme med attisk slyngbånd har stenen en kraftig reliefudsmykning, muligvis påvirket af den ældre sten nr. 23. Ligesom nr. 67 har stenen nederst et nærmest ovalt skriftfelt støttet af stående engle, der tillige holder livets krone og sejrens krans over feltet, mens forkrænkelighedssymbolerne, timeglas og kranium, er anbragt ved deres fødder. Oven på skriftfeltet står døden selv som skelet under en vinkelbrudt arkade, der i hver side hviler på en konsol, formet som et englehoved med bruskede vinger. Knokkelmanden står med sine attributter i hænderne, pil og kranium[409], hvorfra hænger to bomærkeskjolde med afdødes fordybede, sammenskrevne initialer: »ALH« for Anders Lydichsen Høyer og »MCD« for Maren Clemens Datter. Til yderligere understregning af motivet er på hver side af benraden skrevet »Memento Mori« (»husk på døden«) og under bækkenet »homo flos agri« (»mennesket (er) markens blomst«). I arkadesviklerne blæser to engle på trompeter ved dommens dag. Mens grunden bag de fire hjørneengle er groft prikhugget, er den bag benraden glat, med konturerede blomstermotiver; bag dødens hoved er udhugget et vifteformet ornament.

Oprindelig over begravelsen i nordre kor(om)gang nr. 17 (fig. 150), nu sammesteds men i nordøsthjørnet i østligste fag.

70) (Fig. 539). 1665. Hans Enevoldsen Brochmand (»Johannes Envaldi Brochmand«), magister, f. i Koge på Sjælland, tidligere førstepræst ved S. Nicolai kirke i Kbh., dernæst theologisk professor ved Kbh.s universitet og endelig biskop og kannik i Århus stift. I England havde han ægtet den højædle frøken Anna Laurence de la Ford, datter af den velbyrdige John Laurence (»Iohannes Laurentius«), ridder og baronet; død 44 år gl. 4. marts 1664. Dette mindesmærke sat af hustruen og fire børn i året 1665. Endvidere lang, berømmende lovsang, ligesom personalia-indskriften på latin, over den fromme og kloge mand, rettet til den forbipasserende[410]. (Jfr. vinkande p. 505).

Blågrå Namur-kalksten, 229x144 cm. Indskriften, med fordybede versaler, dækker størsteparten af stenens flade, på den nedre del dog afbrudt af rektangulært tværfelt med oval laurbærkrans omsluttende afdødes hjelmede reliefvåbner[411], på groftprikket baggrund. Hans mærke tre liljer og ræv på bagbenene glammende mod måneseglen (jfr. tympanon p. 158), tre liljer som hjelmtegn, hendes et grenet kors og som hjelmtegn en gren.

Oprindelig over begravelsen i koret nr. 3 (fig. 150), lidt nord for Mette Urnes sten (nr. 22)[156], nu i Lindenovs kapel, op ad nordmuren.

O. 1667. Johan Hansen Lønborg og Christence Jensdatter, se nr. 17.

71) (Fig. 534). 1673. Jens Søfrensøn, død »A(nn)o 58« (o: 1658), 48 år gl., og

handelsmand Hans I. Strømensøn, død »A(nn)o 69« (o: 1669), 42 år gl., og deres hustru Margrete Chrestensdater, d. <16[8]6>, <78> år gl.[412]. Den første levede med hende 11½ år, den anden 5 (jfr. oblatæske p. 505).

Gråblå kalksten, 183x136 cm. Fordybede versaler i ovalt, kartoucheindfattet skriftfelt støttet af stående kvindefigurer med overflødighedshorn og aks, symboler for henholdsvis jorden og genfødelsen. Øverst på kartouchen næsten udviskede figurer af Maria og Johannes, flankerende den korsfæstede, hvis lodrette korsstamme skyder op gennem en stor krone holdt af svævende englebørn (livets og sejrens krone, jfr. nr. 80 og 81). Under skrifttavlen et udslidt skriftbånd over fladovalt, tomt felt med blomsterranke, holdt af knælende englebørn.

Maj 1673[109] betaltes 30 dlr. for gravstenens placering over den tilhørende begravelse i smalle karlegang nr. 10 (fig. 150), nu flyttet til nordre sideskibs næstvestligste fag.

72) 1674. »Vnder denne sten ligger begrafven« Søfren Sørensen, f. i Wgelbøle 12. juli 1603, fordum borger, skipper og rådmand i Aarhvvs, d. <19. sept.> 16<85>, <82> år gl., levede »meget kierligen oc well wdi dette hellige egtteskab wdi 41 aar« med Margrette Clavsdatter, d. 11. nov. 1673, 79 år gl. Herefter citat fra »Esaiæ 25: Paa den tid skal mand sige see det er wor Gvd ...« etc.

Sortgrå kalksten, 204x101 cm. Inden for en profileret ramme og bort med attisk slyngbånd dækkes størstedelen af stenens overflade af indskriften, med fordybede versaler; øverst Jesumonogram med fordybede frakturbogstaver »IHS«, nederst Søren Sørensens initialer »SSS«, ligesom på hans epitaf (nr. 20, p. 710).

14. marts 1674[109] betalte Søren Sorensen 15 dlr. til kirken for at få stenen[413] lagt på sin grav i nordre korgang nr. 16 (fig. 150); nu op ad østsiden af arkadepillen fra nordre koromgang til Sehesteds kapel.

1680. Niels og Jens Andersen og Maren Olufsdatter, se nr. 25.

73) 1682. Cecilie Uch. »I denne dydens urne ligger fromhed og retskaffenhed, den himmelske Cecilie Uch, et langt liv værdig. Claus Andersen, med tilnavnet Trondhjem, beder nat og dag om, at han må komme til at ligge ved siden af. 16[8]2«[414].

Grå kalksten, 78,5 x65,5 cm, lidt afbrudt foroven. Meget slidt, fordybet kursivindskrift på latin, i cirkulært felt dannet af to korslagte palmegrene. I stenens øvre hjørner asymmetriske skjolde med rester af fordybede initialer »A« og »M«(?). Herimellem kranium over korslagte knogler; i de nedre hjørner rosetter.

Oprindelig over begravelsen i store korsgang nr. 38 (fig. 150), nu i søndre koromgangs 3. fag fra øst.

O. 1682. Mogens Mogensen Skov og Gertrud Bartholomæidatter, se nr. 29.

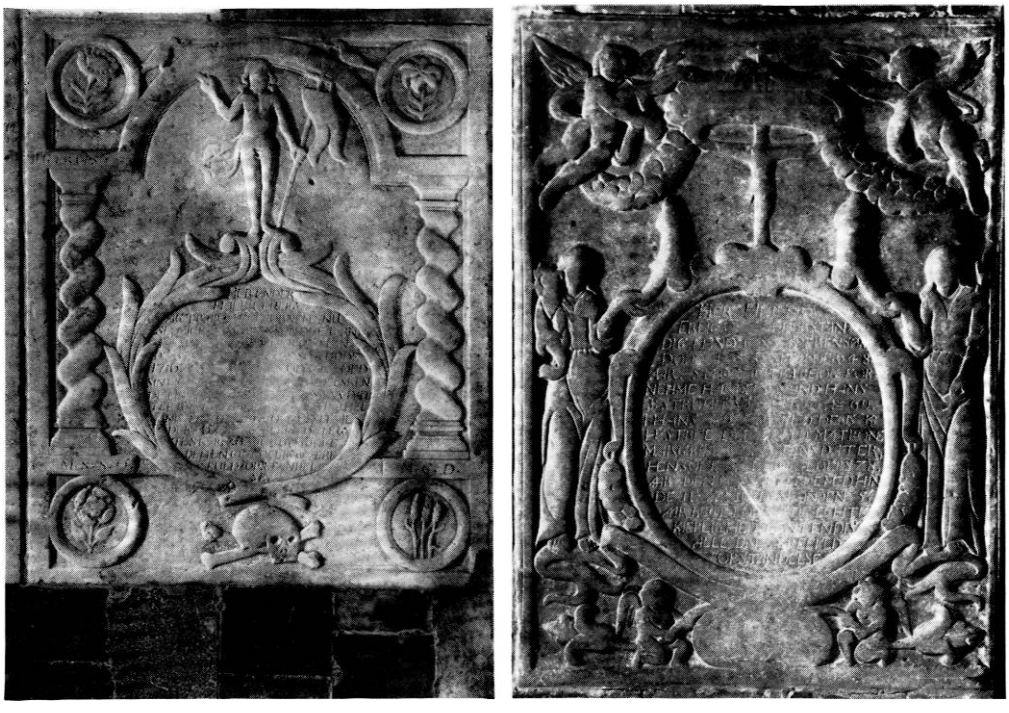

Fig. 533—534. Gravsten. 533. Nr. 77, o. 1716, over handelsmand Mikkel Sørensen Due og Mette Christensdatter (p. 811). 534. Nr. 71, 1673, over Jens Sørensen, Hans I. Strømensøn og Margrete Ohrestensdatter (p. 807). — *Tombstones. 533. No. 77, ca. 1716, to Mikkel Sørensen Due, merchant. 534. No. 71, 1673, to Jens Sørensen and Hans Strømensøn.*

74) (Fig. 532). 1688. »Ærbaarne oc høiactbar mand« Iacob Mickelsøn, f. i Kiøbenhavn, fordum borgmester »her i byen«, d. 24. apr. 1678 »ætat. •« (o: »i sin alders«), og hustru, Cidtel Nielsdaatt., f. »her i byen, oc 2 børn avlit ved hendis første mand« Christen Sørensøn, tolder og rådmand her smst., levede i ægteskab med borgmesteren 4 år og døde 10. nov. 1674, 54 år gl. — »A(nn)o 1688«.

Sortgrå Namur-kalksten, 261x144 cm, med fordybede versaler i skævt anbragte linier. Rektangulært skriftfelt kronet af timeglas og flankeret af lidt klumpede snosøjler bærende arkade, med indskriften: »Ieg veed min løsere lefver hand skal igien opvecke mig af iorden Iob 19«. Over buen, i skyer, hviler to englebørn holdende palmegrene, hvoraf de midterste krydses og danner cirkelfelt, hvori: »Salige ere de døde, som døe i Herren ...« etc. fra »Apoc. 14«. I fodfeltet kranium over korslagte knogler og mellem hjørnecirkler, der ligesom de tilsvarende i stenens øvre hjørner omfatter opstandelsesmotiver: forskellige blomster og hvedeaks (jfr. nr. 76 og 77). Stenens kraftige reliefudsmykning indrammes af en rankebort i lavt relief.

Til den 1673 erhvervede begravelse[109] er antagelig omkring 1688 (indskriften) bestilt en gravsten, som Niels Lauridtzen 1691 betalte for at lægge på graven[415] i »den store gang« (hovedskibets) nr. 11 (fig. 150), nu i søndre sideskib, mellem 1. og 2. fag fra vest.

1694. Lauridts Lauridtsen, se nr. 36.
1699. Jens Nielsen Søndergaard, se nr. 28.

75) (Fig. 535). 1699. Figursten over Mickel Andersøn Wern, f. i Ørbye på Helnis (o: Helgenæs) 1648, borger og handelsmand i Aarhws, død <1713>, <65> år gl., og hustru Maren Peders Datter, f. »her i staden« 1640, d. 1<719>, <81> år gl.; de levede sammen i ægteskab i <38) år. Indskriften afsluttes med afdødes initialer »M. A.S. W.«[416] og »M.P.D.«.

Gråbrun, gotlandsk kalksten, 195x120 cm, med fordybede versaler, initialerne med store skønskriftsbogstaver, tværs over stenens fulde bredde forneden. På den glatte ramme omkring figurfeltet: »Ieg vil intet vide uden den kaarsfeste iesum …« etc. fra »Phil. 1. [19—21]«. Ægteparret ses stående på et kvadreret skrågulv under to rundbuede arkader, der ved siderne støttes af volutkonsoller, mod midten af samlende fladbue. Denne dækkes af foranstillet, stort krucifiks[417] med kranium over korslagte knogler ved foden og herunder, på skrågulvet, et timeglas; i arkadesviklerne englehoved. Slid på stenen har fjernet dragt- og ansigtsdetaljer, dog ses endnu såvel mandens halsbind og mange dragtknapper som kvindens smykkeprydede halsbånd og salmebogen i de sammenlagte hænder.

1699 betaltes for stenens anbringelse på den nyerhvervede begravelse i lille kvindegang nr. 10[418] (fig. 150), nu i koromgangen, op ad korskrankens østside.

O. 1701. Jens Nielsen Mundelstrup og Cæcilie Jensdatter Müller, se nr. 24.
O. 1709. Mikkel Lassen og Gidsel Jensdatter, se nr. 61.

76) O. 1709. Jørgen Anderssøn, borger og handelsmand i Aarhws, d. 28. febr. 1707, 69 år gl., og hustru Edel Christensdaater, d. 24. marts 1709, 74 år gl., efter 44 års ægteskab (seks sønner og to døtre).

Lysgrå kalksten, 177x147 cm. Indskrift med fordybede versaler i liggende ovalfelt dannet af krydsende palmegrene, der øverst krones af en fremstilling af den opstandne Kristus med sejrsfanen. Stenens øvrige udsmykning, arkade båret af snosøjler, kranium over knogler i fodfeltet og de fire kraftige hjørnecirkler med blomster og aks, er antagelig kopieret efter nr. 74. På arkadebuen versalindskriften: »Ieg er opstandelsen oc lifvet …« »Ioh. [11]«. På fodfeltets øvre ramme, der gennembrydes af skriftfeltets palmegrene, står, under søjlebaserne, de afdødes initialer med fordybede versaler: »IASH« og »ECD«. Efter samme forlæg og fra samme værksted som nr. 77.

L. L.1965

L.L. 1965

Fig. 535—536. Gravsten. 535. Nr. 75, 1699, over handelsmand Mikkel Andersen Wern og Maren Pedersdatter (p. 810). 536. Nr. 53, o. 1638, over Jens Madsen og Else Mickelsdatter (p. 796). — *Tombstones. 535. No. 75, 1699, to Mikkel Andersen Wern, merchant, and Maren Pedersdatter. 536. No. 53, ca. 1638, to Jens Madsen and his wife.*

Oprindelig over den 1691 erhvervede begravelse i mellemste gang nr. 23 (fig. 150), nu i nordre sideskib, ved nordmuren i vestligste fag.

77) (Fig. 533). O. 1716. Mickel Sørrensøn Due, f. i H[iø]rr[i]ng, borger og handelsmand i [Aa]rh[vv]s, d. 1716, 69 år gl., og hustru [M]ette Christensdatter, f. i [Ko]ng[sg]aarden på Helnis[419] (o: Helgenæs), d. 1716, 68 år gl., efter 36 års ægteskab.

Lysgrå kalksten, 166x136 cm, med indskriftstyper og udsmykning ganske svarende til nr. 76 og fra samme værksted. Afvigende er duen med olieblad i arkadebuens svikler og afdødes initialer »MSSD« og »MCD« under søjlebaserne.

Oprindelig over begravelsen i mellemste gang nr. 24, nær kvindestolene[420] (jfr. fig. 150), nu i nordre sideskibs næstvestligste fag.

78) (Fig. 537). 1720, genanvendt, ældre sten. »Salig Iens Lassön, assessor udi admiralitetz collegio, tillige med hans hustrue salig Karen Benedix datter

hviler deris beene i denne graf hvor af de venter med alle tro christne en ærefuld opstandelse« (jfr. epitaf nr. 28, p. 726).

Blågrå kalksten, 208x110 cm, med spor efter brud tværs over stenen midtpå. Indskrift med fordybede versaler og store skønskriftsbogstaver i ovalfelt kranset af krydsende palmegrene. Overensstemmende med indskriften og på lignende måde som nr. 76 og 77 krones feltet af den opstandne Kristus med sejrsfanen, her stående på jordkuglen, og under en vinkelbrudt arkadebue båret af store bladkonsoller og med den tilhørende indskrift: »Ieg er opstandelsen og livet« etc., »Joh. 11«. Forkrænkelighedssymboler, vinget timeglas mellem kranier på knogler, ses nederst i fodfeltet, og i stenens hjørner findes de især på ældre sten så jævnligt anvendte siddende evangelister med deres tegn, her i ovalfelter. Mellem de øvre hjørnefelter og i de ydre svikler ved skriftfeltet er blomstermotiver og hvedeaks svarende til de ovennævnte stens. Profileret kant delvis dækket af messingramme med små hjørneblade.

1720 lod måler og vejer Christen Jørgensen Skaarup gravstenen placere på Lassøns grav, antagelig den gamle sten »med to corpus paa«, der for 13 rdl. og 2 mk. var solgt til Skaarup, og som han herefter har ladet omhugge. Nogle måneder i forvejen havde kirkeværgerne på hans anmodning ansøgt borgmestre og råd om tilladelse til at sælge en gravsten, skønt bogstaverne ikke var afslidt[109]. Dette bevilgedes, da ingen arvinger gjorde krav på stenen, og denne ikke lå på sin rette plads[258].

1720 over begravelsen i store korsgang nr. 28 (fig. 150), nu i nordre korsarm, op ad vestmuren i 2. fag fra nord.

O. 1723. Mikkel Jensen Tunboe, Maren Sørensdatter og Gertrud Mikkelsdatter samt Mikkel Mikkelsen, Niels Jensen Hagested og Maren Mikkelsdatter Tunboe, se nr. 50.

79) (Fig. 529). O. 1725 (måske genanvendt, ældre sten), med sekundær indskrift fra 1781.

Lysgrå kalksten, 232x135 cm, med revne tværs over det ene, nedre hjørne. Stenens reliefudsmykning svarer i sin komposition til gruppen omkring nr. 48, men er søgt moderniseret. Såvel hovedfremstillingen med de skrifttavleholdende engle og opstandelsesscenen herover som detaljerne (evangelistcirklerne i hjørnerne og fodfeltets kranier og timeglas) er overensstemmende med gruppens fælles forlæg. Bestræbelserne på en modernisering har i hovedsagen bestået i den rektangulære skrifttavles omdannelse til en oval, kranset af en klokkeblomstguirlande (som på epitafierne nr. 36 og 37, p. 742ff.), samt i prikhligninger i englenes hår og i skybræmmen omkring den opstandne Kristus, der har fået stråleglorie; afvigende fra førnævnte forlæg er ligeledes evangelisternes runde hoveder og deres pindestole.

L. L.1964

L.L.1964

Fig. 537—538. Gravsten. 537. Nr. 78, 1720, over assessor Jens Lassøn og Karen Benedixdatter (p. 811). 538. Nr. 84, 1784. over købmand Friderich Raae (p. 815). — *Tombstones. 537. No. 78, 1720, to Judge Jens Lasson and Karen Benedixdatter. 538. No. 84, 1784, to Friderich Raae, tradesman.*

1745 beskrives stenen i begravelsesprotokollen som stor, »udhugget« og med ulæselig skrift. Den lå da over Otto Galthens murede begravelse (se denne), der hjemfaldt til kirken 1777, og solgtes ved skøde af 15. sept. 1781 for 59 rdl. (heraf 14 for gravstenen) til købmand Kjeld Iversen[109]. Denne lod hugge en ny indskrift med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver: »Velfornem(m)e Borger og Kiøbmand Kield Iwersen I Aarhuus og hans Hustrue Karen Iørgens Datter Deres Steen og Begravelsessted Kiøbt og Bekostet aar 1781 ...«. Endelig har fodfeltet fået en tilføjelse efter ægteparrets død: »Han Døde 1797 — Hun Døde 1785«.

1745 over begravelsen i store korsgang nr. 23 (fig. 150), nu i søndre korgang, op ad sydmuren i 4. østligste fag.

80) 1731. Dette sovekammer ... bekostet og til dets vedligeholdelse ... og prydelse på stenen ... samt krypten ... af Iens Anderssøn Müller, der hvi-

ler her sammen med sin hustru Else Olufsdaatfter], død [1725] i sit 65. år, ... »F. (o: fecit?) 1731«[421] (jfr. epitaf nr. 36).

Blågrå kalksten, seks brudstykker samlet af stenens større, nedre parti, der måler ca. 186x160 cm, samt en lille stump, 21x33 cm. Bevaret er størsteparten af indskriften, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver, i et ovalfelt dannet af krydsende, båndomvundne palmegrene. Inden for en ramme med rester af palmetbort har stenen antagelig haft en udsmykning i hovedsagen efter samme forlæg og muligvis fra samme værksted som nr. 81 (jfr. fig. 540). Under et båndknækket buefelt nederst på stenen skriver en knælende engel i en åben bog, og ved siden ses døds- og forkrænkelighedssymboler, le og kranium, gennem hvis øjenhule en slange snor sig. Siddende putti har flankeret buefeltet, den bevarede højre holder flammende urne; af den venstre er blot levnet attributtet, en trompet. På konsoller ved siden står henholdsvis et kranium og et vinget timeglas.

Oprindelig over begravelsen ved epitaf nr. 36 i mellemste gang nr. 3 (fig. 150), det største stykke af stenen nu uden for kirken, øst for koret, den lille stump på øvre galleri i nordre korsarm.

O. 1748. C. H. Blichfeld og M. H. D. Blichfeld, se nr. 42.

81) (Fig. 540). O. 1744. Tøger Clemensen Kiersgaard, fordum borgmester i Aarhuus, f. 9. febr. 1667, d. 6. juni 1744, 77 år gl., og hans to hustruer, Cecilia Rasmusdatter Wærn, d. 31. okt. 1713, 27 år gl. (to sønner, een datter), og Maren Olufsdatter, f. 14. dec. 1695, d. <12. sept.> 17<78>, <8[2]> år gl.[422] (tre sønner, syv døtre).

Brunrød kalksten, 209x149 cm, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver. Rimeligvis udført efter samme forlæg og i samme værksted som nr. 80, men dog uden udsmykning i det nedre buefelt, hvis to putti holder hånden under kind, den ene med lille gravspade i den anden hånd. På konsollerne kranium, hvorfra flamme slår op, og vinget timeglas. Skriftfeltets palmegrene bærer øverst livets krone, holdt af to basunblæsende englebørn. Stenen, der indrammes af palmetbort, har i de øvre hjørner et blomstermotiv.

Oprindelig over den 1725 erhvervede begravelse i store gang nr. 8 (fig. 150), nu i søndre sideskibs næstvestligste fag.

82) 1751. »Biscop Peder Hygoms Begravelse Kiøbt og bekostet Aar 1751«[423].

Gråhvid kalksten, 86x117 cm. Tværskrift med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver. Oprindelig over den samtidigt erhvervede begravelse bag koret nr. 4—6 (fig. 150), nu ret tæt ved korskrankemurens østside.

O. 1752. Andreas Sobotker, se nr. 44.

1755. Ulrik Christian Müller, Dorothea Kirstine Kiersgaard og Anne Marie Schönnau, se nr. 28.

1758. Valentin og Birthe Feth, se nr. 35.

L. L.1965

L. L.1965

Fig. 539—540. Gravsten. 539. Nr. 70, 1065, over biskop Hans Enevoldsen Brochmand og Anna Laurence de la Ford (p. 807). 540. Nr. 81, o. 1744, over Toger Clemensen Kiersgaard og hustruer (p. 814). — *Tombstones. 539. No. 70, 1665, to Bishop Hans Enevoldsen Brochmand and Anna Laurence de la Ford. 540. No. 81, ca. 1744, to Toger Clemensen Kiersgaard and his wives.*

83) O. 1771. Peder Jensen Schriver, køb- og handelsmand i Aarhuus, og hustru Maren Mogensdaatter, begge født i Aarhuus, han 1715, d. 1771, 56 år gl., hun 1725, d. •[424], • år gl., efter 21 års ægteskab. Herefter gravvers med opstandelsesønsker.

Grå kalksten, 191x124 cm, i fem brudstykker. Indskriften, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver, udgør alene stenens udsmykning, inden for en karnisprofileret ramme.

1771 lagt over den tilhørende, murede begravelse i nordre korsgang nr. 7[109] (fig. 150), nu i nordre koromgang, nær korskrankemuren i 3. østligste fag.

1781. Kjeld Iwersen og Karen Jørgensdatter, se nr. 79.
1784. Niels Jensen Kieldrup, Edel Maria Galten og Dorethea Cornelia Sparre, se nr. 62.

84) (Fig. 538) 1784. Friderich Raae, køb- og handelsmand, d. 1783, 60 år gl., og hustru Cicilia Iensdatter Ahrendal, f. i Aarhuus 1719, d. smst. 17<94> efter 32 års ægteskab, <75> år gl., efterladende een søn[425].

Grå kalksten, 190x97 cm. Indskrift med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver inden for stor, oval laurbærkrans med krydslagte bånd. Herover en båndomvundet sejrskrans omgivet af blade og oliegrene og under skriftfeltet krydslagte grene, i sviklerne olieblade. Stenen, der har kraftig, profileret kant, smykkes i hjørnerne af forkrøppede cirkelfelter med blomstermotiver.

1784[109] lagt over den fire år tidligere erhvervede begravelse i store korsgang nr. 14 (fig. 150), nu i nordre korsarm, op ad vestmuren i nordligste fag.

85) 1785—86. Frøken Hedevig Margaretha Lasson, f. på Aakiær 10. febr. 1743 af forældrene, etatsråd Thøger Lasson, herre til Aakiær og Dybwod, og Benedicta Antoinette Rosenörn; død i Aarhuus 14. juni 1785. Berømmende efterskrift, der bl.a. omtaler de anselige gaver, hun skænkede til offentlig brug, samt hendes hjælp til nødlidende.

Hvidgrå kalksten, 198x101,5 cm. Indskriften, med fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver, er stenens eneste pryd inden for den fintprofilerede kant. Smykket med granguirlande.

Gravstenen planlagt anbragt af afdøde selv[45] (jfr. epitaf nr. 42, p. 750), nær begravelsen i store korsgang nr. 28, nu i nordre korsarm, op ad østsiden af murpillen mellem de to fag i nord.

1791. Jens Antonisen og Maria Christina Sonberg, se nr. 34.

86) O. 1800. »Her Under hviler Procur. Westergaards Børn«, Jørgen Hee, f. [2.] marts 1788, d. 13. marts 1790, Dorthe Margrethe, f. 16. juni 1789, d. 7. marts 1790, Hans Jørgen, f. |2]7. maj 1790, d. [24.] okt. 179[5], og en søn, dødfødt 2. dec. 1800[426].

Lys kalksten i fem brudstykker, 178x113 cm. Fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver øverst på skrifttavlen, der foroven er rundbuet, forneden afsluttes af dråber. Omkring tavlen bånd ophængt i ringe, nederst synes rester af bog samt en kvist.

Som oprindelig på »domkirkegården«[427], nu uden for koret.

Ud over de ovenfor omtalte gravsten og større brudstykker heraf, der nærmere har kunnet bestemmes, findes bevaret enkelte mindre brudstykker:

a) Fra 1600'rnes 1. fjerdedel. Grå kalksten. En stump af en øvre kortside med profileret kant og indvendig tungebort. Herindenfor rest af profileret rundbue med perlestav og ved siden heraf rest af cirkel med kranium(?). På øvre galleri i nordre korsarm. b) O. 1625. Grå kalksten. To hjørnefragmenter, henholdsvis øvre heraldisk højre og nedre heraldisk venstre, af sten muligvis svarende til nr. 48. Hjørnecirkler med indvendig tungebort og siddende evangelister med deres tegn; fodfelt med kranium over knogle og ved langsiden formentlig stående figur, hvoraf blot foden er bevaret. På øvre galleri i nordre korsarm. c) 1700'rnes 2. fjerdedel. Rødlig kalksten. Af samme type som nr. 81.

Bevaret er heraldisk venstre hjørne og langside med palmetsmykket kant, herpå ses bladværk fra skriftfeltet, vinget timeglas samt fødder og arm af siddende putti. Uden for kirken, i brolægningen ved nordre kortårn.

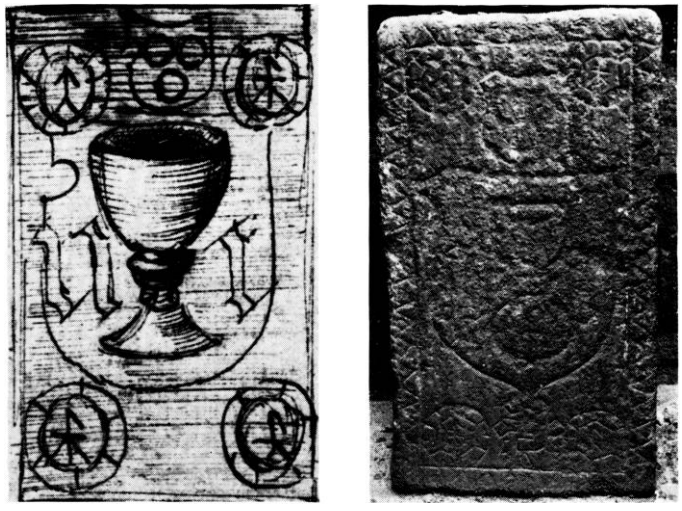

Fig. 541—542. Gravsten nr. 12, 1500—25, over ukendt præst. 541. Tegning i håndskriftet Rhumann I fra 1666 (LA Vib.). 542. Stenens nuværende tilstand (p. 764). — *Tombstone no. 12, 1500—25, to unknown priest. 541 Drawing in manuscript from 1666. 542. The stone's present condition.*

FORSVUNDNE GRAVSTEN*

Af domkirkens mange gravsten, der i tidens lob er forsvundet på forskellig vis (jfr. p. 754), er kun en mindre del opregnet her nedenfor. Medtaget er de sten, som nærmere beskrives enten i de ældre håndskrifter (Anne Krabbe 1607, Epitaphia ca. 1620, Monumenter ca. 1656, Rhumann I, II og håndudgave ca. 1666, Schive I og II efter 1704 og 1729—30 samt Cramer I og II 1752ff., jfr. p. 39), hvortil i øvrigt henvises, eller som man har nøjere kendskab til gennem domkirkens regnskaber[428]. Som regel er gravstenene dateret efter ældste angivne dødsår, hvis ikke en præcis datering er kendt; indskrifterne er som vanligt gengivet i resumé og i normaliseret form. Såvidt muligt er en stens oprindelige placering anført, ligesom der henvises til dens eventuelle tilhørsforhold til muret eller umuret begravelse (jfr. gravkort 1745, fig. 150), og afsnittet om disse begravelser.

1) 1400 (fejl for 1500?). Ukendt gejstlig. »Pastor sincerus, devotus tu qvoq(ve) clerus, / Lætus obiturus, et vermibus esca futurus, / Qvi comes es fidei, tu damna perampla tulisti. / Anno 1400« (»Retsindige hyrde, og tillige du, præsteskab, som glad skal dø og vorde føde for orme, du, som er troens følgesvend, svære tab har du lidt. År 1400«)[282]. I lille karlegang. — Rhumann I og II; Schive II.

2) O. 1449. Ulrik Stuke (Stygge), biskop. Figursten: »en bisp udhuggen i sin gejstlige habit«; »hos ham« hans våben, et vandret delt skjold med »tree røde varit[a]fflsbricker« (o: vartavl, et terningspil). Ifølge Anne Krabbes håndskrift 1607 var indskriften da ulæselig, hvorimod de heraldiske farver på skjoldet endnu var bevaret, hvilket fremgår af håndskriftets farveangivelser, hvidt i 1. felt, blåt i 2. (jfr. kalkmaleri nr. 8 (p. 394ff.) i tilknytning til alter nr. 34 (p. 87f.)).

1517 undersøgtes stenen, der lå i nordre tårnkapel sammen med biskop Bo Mogensens gravsten nr. 5 (p. 756); der kunne da endnu læses, »at hand døde Anno 1449 Dominica Trinitatis« [dvs. Treenigheds søndag (søndag efter pinse), 8. juni]. Under forhandlingerne vedrørende tårnrummets salg med henblik på anvendelse som gravkapel 1649 (jfr. Marselis gravkapel og p. 288) bemærkedes, at stenen i så fald skulle tages op af jorden og indsættes i væggen ligesom Bo Mogensens; det kunne da ikke »eractis«, hvem der var begravet under stenen[429]. Ved kapellets omdannelse 1702 til gravkapel for Marselis blev stenen, der da var i stykker, opgravet og er herefter forsvundet. — Anne Krabbe; Rhumann I og II; Schive I og II.

* Dette afsnit redigeret af Stig Hornshøj-Møller.

3) 0. 1471. Kjeld Kristian Jensen Lynge, ærkedegn. »In hac sepultura reqviescit venerabilis vir Chetillus Christianus Johannis Lynge filius, archidiaconus Arhusiensis, qvi obiit a(nn)o 1471« (»I denne grav hviler den ærværdige mand Kjeld Kristian Jensen Lynge, ærkedegn i Århus, som døde år 1471«). I søndre korsgang. — Rhumann I og II; Schive II.

4) O. 1481. Jens Eriksen. »Primo die augusti a(nn)o 1481 obiit d(omi)nus Johannes Erici. Orate Deum pro eo« (»Den første august 1481 døde hr. Jens Eriksen. Bed til Gud for ham«). I søndre korsgang. — Rhumann I og II; Schive II.

5) O. 1500. Peder Knudsen, kantor. »D(omi)nus Petrus Canuti cantor obiit 1500« (»Hr. Peder Knudsen, kantor, døde 1500«). I den store gang. — Rhumann I og II.

6) O. 1501. Poul Hofman, kantor. »Orate Deum pro Anima m(agristi) Pauli Hofman, Cantoris Aarhus(iensis) qvi obiit Anno D(omi)ni 1501« (»Bed til Gud for magister Poul Hofmans sjæl, kantor i Århus, som døde i det Herrens år 1501«). Bag koret. — Rhumann I og II; Schive II.

7) O. 1501(?). Figursten over Morten Krabbe, ærkedegn. »Sepultus est hie egregius Decretorum Doct(or) Martinus Krabbe, Magni Krabbe de Rustrup filius, Aarhusiensis Ecclesiæ archidiaconus, anno reparatæ Salutis 1501 profesto D(ivi) Martini. Semper ut reqvie fruatur ejus anima, orate« (»Her er begravet den udmærkede doktor i kanonisk ret, Morten Krabbe, søn af Mogens Krabbe til Bustrup, ærkedegn ved Århus kirke, i året 1501 efter Frelsens genoprettelse, dagen før den guddommeliggjorte Mortens dag [10. nov.]. Bed for, at hans sjæl må nyde den evige fred«). Indskriften er her gengivet efter Rhumann II, idet dog dennes »Martini« er udskiftet med Anne Krabbes korrekte læsning »Magni«. Anne Krabbe anfører i sin ellers mangelfulde afskrift: »Obiit an(no) 1.5.17.«, hvilket er det rette dødsår; det her efter Rhumann valgte årstal 1501 hentyder muligvis til erhvervelsen af begravelsen og ligstenen, da han dette år blev ærkedegn[430]. Figursten med afdødes fædrene og mødrene våbner (Krabbe og Lunge). Indskrift langs kanten. Over begravelsen i koret nr. 9. — Anne Krabbe; Rhumann I og II; Schive II.

8) O. 1501. Jens Lunov, kannik. »Scio quod redemptor mens vivit, et in novissimo die de terra surgenturus sum et rursum circumdabor pelle mea, et in carne videbo Deum et Dominum meum, et non alium. (Formodentlig i randskrift:) Hic requiescit nobilis vir, magister Johannes Lunou, canonicus ecclesiæ chatedralis Arhussiensis, qui obijt Anno 1501.« (»Jeg ved, at min genløser lever, og at jeg skal opstå af jorden på den yderste dag og igen iføres mit kød (egentlig »omgives af mit skind«), og i kødet skal jeg skue min Gud og Herre og ikke en anden [formodentlig menes her Satan]. Her hviler den ædle mand, magister Jens Lunov, kannik ved Århus domkirke, som døde i året 1501«).

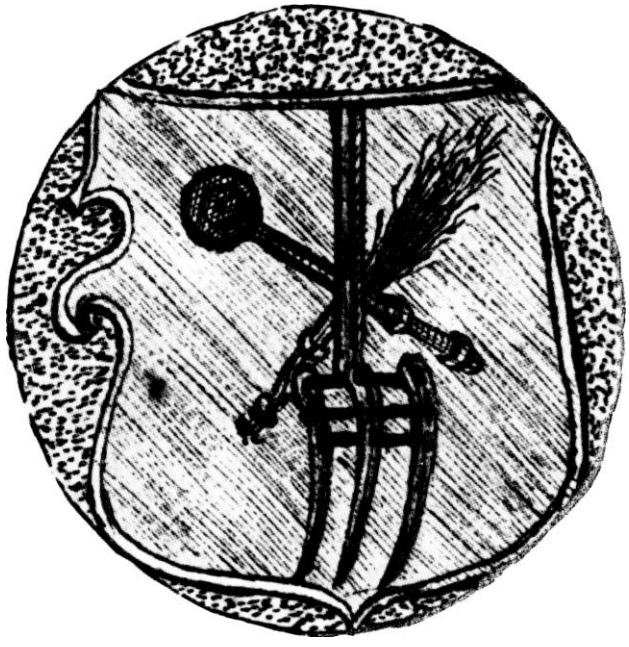

Fig. 543. †Gravsten nr. 11, o. 1526, over rektor Morten Borup. Tegning i håndskriftet Rhumann I fra 1666 (La Vib.) (p. 820). — *†Tombstone no. 11, ca. 1526, to Morten Borup, headmaster. Drawing in the manuscript Rhumann I, 1666.*

På stenen er udhugget våben for Reckenberg og Lunge(!), med to vesselhorn som hjelmtegn på begge. I store korsgang (»midt på gulvet«). — Anne Krabbe.

9) 1512. Peder Munk, kantor. »Hic jacet honorabilis vir D(omi)n(us) Petrus Munch Ecclesiæ Aarhusinæ Cantor A(nn)o D(omi)ni 1512« (»Her hviler den ærværdige mand, hr. Peder Munk, kantor ved Århus kirke, i det Herrens år 1512«). I søndre korsgang. — Rhumann I og II; Schive II.

10) O. 1512. Lisbeth Lunge. »Hæc sepultura est, in qua regni escit [fejl for reqviescit] venerabilis Domina, Elizabeth, filia Domini Tuchonis Lunge, militis, quæ erat uxor Magni Krabbes, quæ obiit anno D(omi)ni 1.5.12« (»Her er begravelsen, hvori hviler den ærværdige fru Lisbeth, hr. ridder Tyge Lunges datter, som var Mogens Krabbes hustru, som døde i det Herrens år 1512«). På stenen udhugget hendes fædrene og mødrene våbener (Lunge og Kabel). Over begravelsen i koret nr. 9. — Anne Krabbe.

11) (Fig. 543). O. 1526. Morten Borup, rektor, † 1526. Cirkelrund sten af »grov, grå marmor« hvorpå bomærkeskjold med krydslagt ferle, greb og ris, omgivet af randskrift med minuskier: »Doctor Martinus Børup S(acro) S(anctae) Theologiæ Professor, quondam hujus Scliolæ Rector« (»Doctor Morten Børup, lærer i Den hellige Skrift og tidligere rektor for denne skole (o: Århus katedralskole)«). Ifølge Rhumann hentyder greben til, at han var bondesøn, mens riset

og ferlen betegner hans rektorembede, men ellers »kanel det accordere med greffuen, riset og ferlen, saa det mand pleyer ad sige, ad huo som iche vil lyde sin scholemester, hand skal lyde græffuen«. Abildgaard, der o. 1770 har tegnet stenen, angiver dens diameter til to fod og fem tommer (ca. 75 cm), og at den endnu lå på sin plads på kirkegården ved kirkens østre ende[431], hvorfra den var forsvundet 1807, da Rasmus Nyerup søgte den. 1882 rejstes i stedet en ny mindesten udført af billedhuggeren Jul. Herskind efter tegning af V. Th. Walther[432]. — Rhumann I (tegning); Schive II (tegning).

12) O. 1541. Figursten over Jacob (Joakim) Lykke, ridder, † 1541, og begge hans hustruer. »Her er begraffuen erlig oc velb(yrdig) Mand oc strenge Ridder, Her Jochim Lycke, med begge sine Hustruer«. (Indskriften er her gengivet efter Rhumann II; Anne Krabbe har lidt afvigende ortografi, således »Jochinn« for »Jochim«). Randskrift med »Munche Bogstaver« (dvs. minuskier). På stenen er alle tre personer udhugget sammen med deres våbenskjold, Lykke (»ickund, enn winrancke«), Bille (for hans anden hustru, Maren Pedersdatter Bille, †før 1528) og Gyldenstjerne (for hans tredje hustru, Anne Gyldenstjerne, †efter 1543). Stenen solgtes 1726. Bag koret. — Anne Krabbe; Rhumann I og II; Schive II.

13) O. 1548. Jørgen Samsing, kannik. »Hic jacet honoratiss(imus) vir d(o)-m(inu)s m(agister) Georgius Sambsingius canonicus Aarhusiensis, qvi obiit a(nn)o D(omi)ni 1548« (»Her hviler den meget ærværdige mand, hr. magister Jørgen Samsing, kannik i Århus, som døde i det Herrens år 1548«). Over begravelsen i koret nr. 9. — Rhumann I og II; Cramer I.

14) O. 1553. Søren, kannik. »Magister Severin(us) p(rae)sentis eccl(esi)æ canonic(us) in fide Jesu Christi mortem obiit anno 1553, die 18 maii« (»Magister Søren, kannik ved denne kirke, mødte i troen på Jesus Kristus døden d. 18. maj 1553«). Placering ukendt. — Epitaphia.

15) O. 1556. Peder Abildgaard (»Petrus Pomarius«), † 1556, og Peder Mikkelsen (»Petrus Michaelius«), † 1530, vikarer ved kirken. Latinsk indskrift, afsluttende med citat fra Esajas 26,19. (Jfr. epitaf nr. 3, p. 674). Bag koret. — Epitaphia; Rhumann I og II.

16) O. 1562. Peder Vittisen Wind (»Petrus Wind Witti filius«), fordum rektor i Århus, vikar ved denne kirke og en meget årvågen præst (»pastor vigilantissimus«), † 15. sep. 1562. I søndre korsgang. — Rhumann I og II; Schive II.

17) O. 1564. Catharina Lang, biskop Mads Langs hustru, † 5. maj 1564. Latinsk indskrift med disticha[433]. 1710 solgtes stenen for at blive lagt over Niels Tem. Over begravelsen i store korsgang nr. 52. — Epitaphia; Monumenter; Rhumann I og II; Schive II.

18) O. 1566. Jens (»Johannes«), posthum søn til en »P.C.P.«, i hvis grav han er nedsat, † 18. maj 1566. Latinsk indskrift. I Rhumann-håndudgave er ind-

skriften koblet sammen med †gravsten nr. 22, hvilket kunne lede til en identifikation af P.C.P. som en ellers ukendt broder til Esbern Canuti Petrejus. Flere forskellige forhold tyder imidlertid på, at der er tale om to sten. I store gang. — Rhumann-håndudgave.

19) O. 1567. Philip af Prato (»Philippus de Prato«), galler (»gallus«), kantor ved kapitlet i Århus, † 1567. Latinsk indskrift. Rhumann skriver, at han kom til Danmark sammen med Christiern II.s dronning, Elisabeth, samt at han skulle være far til Johannes Pratensis, professor i København, † 1576. Bag koret. — Monumenter; Rhumann I og II.

20) O. 1573. Simon Christensen (»Simon Christierni«), vikar i Århus, † 12. dec. 1565, 78 år gl., og hustru, Maria Larsdatter (»Marina Laurentii«), død natten mellem 4. og 5. sep. 1573 kl. 11, 59 år gl. Latinsk indskrift. I den store gang. — Epitaphia; Rhumann I og II; Schive II.

21) O. 1574. Maren, superintendent Laurids Berthelsens datter eller første hustru, muligvis begge. »Præstans præ reliqvis Superintendentis et Uxor, non procul a tumulo marmore texta Patris ingenui; Matris mores te casta Marina ornabant, roseas forma pudica genas. Obiit die 10 Aprilis 1574« (»Også hustruen hviler nær superintendentens jordiske levninger, dækket af en sten ikke langt fra den ædle faders grav. Moderens sæder prægede dig, kyske Maren, og smykkede dit unge, ærbare ansigt. Hun døde den 10. april 1574«). Indskrift med to disticha. Over begravelsen i store korsgang nr. 49. — Rhumann I, II og håndudgave; Schive II.

22) O. 1576. Esbern Knudsen Petrejus, magister og sognepræst i 14 år, sprogkyndig (»Calluit ... lingvas varias«), † 1576 (jfr †gravsten nr. 18). Latinsk indskrift med forsøg på disticha. I store korsgang. — Rhumann I, II og håndudgave; Schive II.

23) O. 1577. Børnene Erik Bjørnsen og Birgitte Urne. Under deres respektive våbner, Bjørn — Friis og Urne — Rud, var udhugget en latinsk indskrift: »Beatis animabus et depositis hic in spem futuræ resurrectionis corpusculis et generosi Erici Biornonis, domini Biornonis de Stheinholtt, unici ex secunda coniuge, filioli dilectissimi, morte immatura præventus, in insula Samsøe, ex huius vitæ miserijs, ad cælestem patrem et patriam pie et placide evocatus est anno 1577 12. calend(ae) iulij, cum complevisset annos septem, menses 6, dies 5. Et nobilis virginis Birgittæ Urne filiolæ domini Absolonis Urne de Søgaard, in prædio Restrup[434] demortuæ — die eiusdem anni parentes filostorgos [sidstnævnte ord på græsk]. M.M.H.H.F.F.[435]« (»For de salige sjæle og de i håb om tilkommende genopstandelse her nedsatte legemer af den ædle og velbyrdige Erik Bjørnsen, eneste og højt elskede lille søn med den første hustru, af hr. Bjørn til Stenholt, som ved en tidlig død på øen Samsø bortrevet fra dette livs jammer fromt og stille blev kaldet til den himmelske fader og fædreland år

1577, d. 20. juni, da han var fyldt syv år, seks måneder og fem dage. Og af den ædle jomfru Birgitte Urne, hr. Absalon (Axel) Urne til Søgårds lille datter, død på godset Restrup — dag i samme år. De kærligt omsorgsfulde forældre (gjorde disse mindesmærker?)«). Stenen, der var anbragt over begravelsen i koret nr. 5, lå under det »monument« (epitaf) i form af en gravsten (nr. 20, p. 771), der var rejst over børnene på sydsiden af næstøstligste pille i korets nordside (dvs. på gravkortet fig. 150, nr. 5). — Anne Krabbe; Monumenter.

24) 1580 (?). Laurids Berthelsen (»Laurentius Bartholomæi filius«), den anden superintendent i Århus, † 19. jan. 1588 efter at have tjent skoler og kirker i 44 år. Tillige hans anden hustru Anne Jørgensdatter, † 8. apr. 1569, og hans tredje hustru Ellen (»Oline«) Sørensdatter, <† 12. nov. 1621>. Årstallet »1580« tilføjet i margin på »Epitaphia«. Bispens indskrift på latin, hustruernes på dansk. Over begravelsen i store korsgang nr. 49. — Epitaphia; Monumenter; Rhumann I, II og håndudgave.

25) 1583. Maren (»Marinæ«), datter af Laurids (Berthelsen, superintendent) og og Anne (hans anden hustru); ikke fyldt 20 år ægtede hun efter faderens bestemmelse Johan Oldorph, som hun levede sammen med i et år og otte måneder »ligesom mandens nye ribben«, og med hvem hun fik en lille datter, førend hun en måned senere døde. Latinsk indskrift, bestående af disticha. I store korsgang. — Epitaphia; Monumenter.

26) O. 1589. Helene, † 20. marts 1588, seks år gl., og Maria Vinnula [Rhumann I har »Maren«], † 22. febr. 1589, knap et år gl., begge døtre af Peder Jensen Winstrup (»Petrus Johannis Winstrupius«), fordum stiftets superintendent, og Maria Esbernsdatter (»Maria Esberni«), datter af en kannik i Århus. Latinsk indskrift, afsluttende med to disticha. Bag koret. — Rhumann I og II; Schive II.

27) O. 1595. Albert Hansen København (»Albertos Johannis Hafniensis«), magister, rektor ved latinskolen i Helsingør, sognepræst ved S. Nicolai i København, skriftefader for Frederik II. og Christian IV., biskop over Århus stift, † 20. febr. 1593. Endvidere børnene, Frederik og Albert Albertsønner, † 1585, og Karen Albertsdatter, † 1592. Latinsk indskrift. Bag koret. — Epitaphia; Rhumann I og II.

28) O. 1596. Jens Jensen Lundum (»Joannes Joannides Lundum«), medtjener ved Vor Frue kirke og vikar ved domkirken, † 1596, 48 år gl. Latinsk indskrift. Placering ukendt. — Epitaphia.

29) O. 1597. Poul Skriver, rådmand, † 1607, og hustru, Kirsten Poulsdatter, † 1597. I den store gang. — Rhumann I og II.

30) O. 1599. Christen Ibsen, magister, sognepræst på Tunø (»Thun«) i 38 år † 1599. Dansk indskrift. I nordre korsgang. — Rhumann I og II; Schive II.

31) 1500'rne. Jomfru Sophia Krabbe, dødsdato uudfyldt; »huiler sig ind thill dommedagh«. Dansk indskrift. På stenen er udhugget »de Rudder« og et »vild-

suinshoffuid« (hendes mødrene og fædrene våbner?). Over begravelsen i store korsgang nr. 55. —Anne Krabbe; Monumenter; Rhumann I og II.

32) 1500'rne. Anne Jens Langs, biskop Mads Langs moder. I søndre korsarm. — Rhumann I og II.

33) O. 1601. Laurids Jacobsen Oldorph Fynbo (»Laurentius Jacobi Oldorphius Fynbo«), magister, forhen kannik og vikar ved domkirken, dernæst (i to år (ifølge Epitaphia)) lærer ved Københavns universitet, fra 1553 lektor i Århus i 24 år, fra 1576 kantor i 23 år, levede i ægteskab i 47 år og fik med een hustru ni sønner og fire døtre, † 21. juli 1601, 84 år gl. Latinsk indskrift. I søndre korsgang. — Epitaphia; Rhumann I og II; Schive II.

34) O. 1602. Peder Terkildsen Abildgaard, magister, kannik og sognepræst til S. Clemens, † 12. maj 1605 i sin alders 64. år, og hustru, Maren Jensdatter, † 24. apr. 1602 i sin alders 45. år. Over begravelsen i søndre korgang nr. 6. Rhumann I og II.

35) O. 1602. Laurids Pedersen Bording (»Laurentius Bordingio Petri f(ilius)«), magister, kannik og lektor, † 6. aug. 1602, 59 år gl. Endvidere hans hustru, Maren Pedersdatter (»Marinæ Petri f(ilia)«), tidligere gift med magister Peder Hermansen; i ægteskabet med Laurids Bording fødte hun tre sønner og otte døtre. Dødstato uudfyldt. Stenen lagt af deres børn. Over begravelsen i store korsgang nr. 36. Epitaphia; Rhumann I og II; Schive II.

36) O. 1602. Rasmus Sinning, »succentor« til domkirken, sognepræst til Hjortshøj og »Fløystrup«[436], † 19. aug. 1602, og hustru, Johanne Christensdatter, med hvem han i 27 års ægteskab fik ti børn. Endvidere hendes anden mand, Michel Pedersen Vivild, Guds ords tjener til samme kirke, †•. Over begravelsen i nordre korgang nr. 14 og 15. — Rhumann I og II; Schive II.

37) O. 1605. Johan Lauridsen Oldorph (»Johannes Lavrentii Oldorphii f(ilius)«), magister, kannik og vikar ved domkirken, rektor ved latinskolen i fem år, sognepræst til Årslev og Tilst i et decennium, siden sognepræst ved Vor Frue fra d. 10. maj 1593 i 12 år, † 26. febr. 1605, 49 år gl. Latinsk indskrift. I søndre korsarm. — Epitaphia.

38) O. 1608. Peder »Offersøn«, † 1608, med to hustruer, Gertrud Sørensdatter og Kirstine Pedersdatter. I nordre koromgang. — Schive I og II.

39) O. 1617. Hans Pedersen Horsens (»Johannes Petrejus Horsnensis«), kannik og provst i Hasle herred, rektor i Århus i ni år, sognepræst til Åby og Hasle i 15 år, levede i ægteskab i 35 år og fik syv sønner og fem døtre, † 13. juli 1617, 72 år gl.[437]. Latinsk indskrift. Endvidere Karen Lauritzdatter, gift i 25 år [således Rhumann] med magister Hans Horsens, † •. Dansk indskrift. I søndre korsarm. — Epitaphia; Rhumann I og II.

40) (Fig. 545). O. 1618. Poul Andersen Colding, prædikant på Skanderborg, provst i Hjelmslev herred og kannik i Århus, † 27. febr. 1618, 67 år gl., og

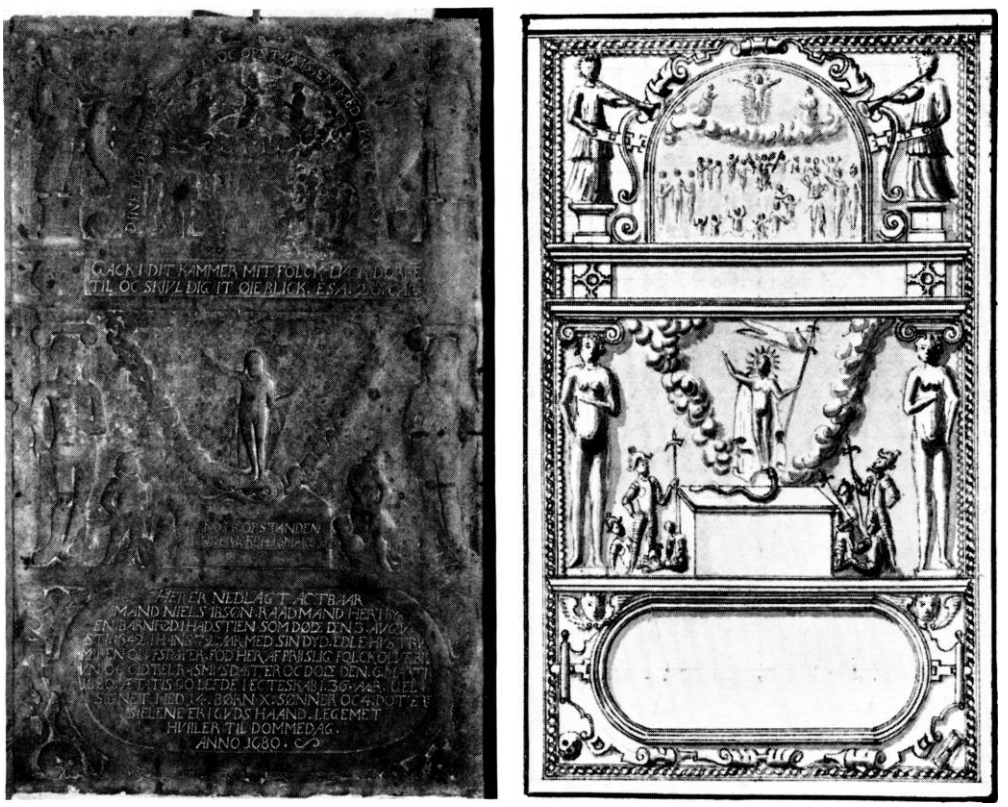

Fig. 544—545. Gravsten. 544. Nr. !53, o. 1616, over rådmand Niels Ibsen og Maren Olufsdatter (p. 782). 545. Nr. †40, o. 1618, over hofprædikant Poul Andersen Colding og Karen Nielsdatter. Tegning af S. Abildgaard 1770 (NM) (p. 824). — *Tombstones. 544. No. 33, o. 1616, to Councillor Niels Ibsen. 545. No. †40, ca. 1618, to Court Chaplain Poul Andersen Colding. Drawing by S. Abildgaard 1770 (NM).*

hustru Karen Nielsdatter, datter af borgmester Niels Pedersen i Århus, † 28. jan. 1618 (jfr. (†)epitaf nr. 7). Den »store« gravsten, hvis indskrift på dansk ifølge begravelsesprotokollen 1745 næsten var afslidt, var rimeligvis udført i samme værksted og efter samme forlæg som gravsten nr. 33. Af afvigelser kan nævnes enkelte detaljer i dommedagsrelieffet, antal og anbringelse af krigerne samt anvendelsen af timeglas i stedet for kranium (her en face) i stenens ene, nedre hjørne. Over begravelsen i søndre korgang nr. 11. — Rhumann I og II.

41) O. 1618. Jørgen Jørgensen Sommerfeld, født i »Kiilby«, borgmester i Århus i 31 år, † 24. apr. 1618 i sin alders 74. år, og hustru, Mariche Lauritzdatter, fodt i Wittenberg, † <1622>, med hvem han i 21 års ægteskab fik fire sønner og en datter, hvoraf en søn og en datter tidligere var døde. Over begravelsen i store gang nr. 6. — Epitaphia; Rhumann I og II; Schive II.

42) O. 1619. Vilhelm (Willom) Worm Johansen, rådmand i Århus, † •, og hustru, Inger Olufsdatter, † 1619. 1749 klager efterkommeren, rektor Jens

Worm over, at man har ladet optage stenen for at sælge den, skønt indskriften var læselig for enhver »grand-seendes« øjne, hvorefter stenen skal være anbragt pâny[258]. Over begravelsen i store gang nr. 13.

43) Før 1619. Jakob Terkildsen Abildgaard (»Jacobus Torchilli Pomarius«), provst i Lisbjerg og Sabro herreder, sognepræst i Søften og Folby i <42 år), † 29. feb. 1620, 70 år gl.). Latinsk indskrift. Over begravelsen i søndre korgang nr. 6. — Epitaphia; Rhumann I og II.

44) For 1620. Karen Nielsdatter, født i Viborg, magister Johan Lauridsens tredje hustru, der levede sammen med ham i fem år, † •. Antagelig i søndre korsarm, jfr. †gravsten nr. 33 og nr. 37. — Epitaphia.

45) 1621. Laurids Friis til Lyngballe, † 17. juli 1619, og hustru Bodil (»Boell«) Kruse Enevoldsdatter, † 14. marts 1621. Antagelig i søndre korsarm. — Monumenter; Rhumann I og II; Schive II.

46) O. 1621. Peder Ibsen, rådmand, † 1621, og hustru, Citzel Pedersdatter, † 1655. Over begravelsen i store gang nr. 4. Rhumann I og II.

47) O. 1626. Jens Giødesen (»Joannes Egidii«), søn af en borger i Ribe, skolemester i fem år, dernæst hofpræst og sognepræst til S. Nikolaj i København i 12 år, superintendent i Århus i 33 år, † 11. dec. 1626, 76 år gl.[438], og hustru, Magdalena Valentin, posthum datter af en borger og slotsskriver i Wittenberg; 18 år gl. blev hun gift med Jens Giødesen, med hvem hun levede i 45 års ægteskab og fik syv børn (to døde, jfr. gravsten nr. 27), † 11. juli 1630, 63 år gl. Latinsk indskrift. Over begravelsen i store korsgang nr. 30. — Monumenter; Rhumann I og II.

48) O. 1633. Christen Jensen (»Christiernus Johannis«), magister, rektor ved latinskolen i næsten 16 år, levede i ægteskab i 13 år og fik ni børn, fem sønner og fire døtre, hvoraf de tre hviler sammen med ham, den fjerde i Marstrand i Norge, † 30. nov. 1633, 43 år gl. Endvidere hans hustru, Kirsten Poulsdatter (»Christina Pauli lilia«), † 10. apr. 1662, 61 år gl. Latinsk indskrift. I nordre korsarm. — Rhumann I og II.

49) O. 1634. Magdalena Hansdatter, sognepræst til domkirken, Niels Christensen Spentrups hustru, † 1634. I nordre korsarm. — Rhumann I og II; Schive II.

50) O. 1636. Jørgen Heitwinkel, † 1636. 1717 solgtes stenen for 26 rdl. 4 mk., da bogstaverne var bortslidt. Over begravelsen i store korsgang nr. 42. Monumenter; Schive II.

51) O. 1638. Anders Berthelsen, »Canich [fejl for »købmand«?] och Rigens Skriffuer [på Skanderborg]«, † 1638[439]. Bag koret. — Rhumann I og II.

52) O. 1646[109]. Jens Andersen Karlbye, rådmand, † 1655, og hans to hustruer, Inger Andersdatter, † 1614, og Maren Pedersdatter, † 1653. Over begravelsen i store korsgang nr. 54. — Rhumann I og II.

53) O. 1646. Hans Michelsen Storm. 1646 betalte han 18 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse over sig og sin salige hustru[109]. Over begravelsen i lille karlegang nr. 2.

54) 1647. Anne Sørensdatter. 1647 betaltes 9 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse over hende[109]. I nordre korsarm.

55) 1647. Niels Sørensen, skomager. 1647 betaltes 18 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse over ham og hans hustru[109]. I nordre korsarm.

56) 1649. Søren Andersen Morsing (»Severinus Andreæ Morisanus«), magister, konrektor ved latinskolen i ni år, siden lektor og kannik i 24 år, † 1652, 69 år gl., og hans to hustruer, Maria Andersdatter (»Maria Andreæ«), † 14. marts 1647 af pest efter 25 års ægteskab, 68 år gl., og Margrethe Pedersdatter (»Margaretha Petri«), dødsdato uudfyldt. Latinsk indskrift. 1648 købtes stenen for 14 rdl. af Rasmus Wærn, hvorefter stenhugger Peder Clausen fik 23 dlr. for at udhugge den »fuldkomen«. Den 3. nov. 1649 indlagdes den i domkirken[440] og bortsolgtes til Samsø 1718, selvom indskriften var fuldt ud læselig. Bag koret. — Rhumann I og II; Schive II.

57) 1650. Claus Hansen, borgmester Hans Jostsens søn. 1650 betaltes 15 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse. Over begravelsen i store gang nr. 16[109].

58) 1650. Niels Mickeisen Turesen på Broberg. 1650 betaltes 18 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse[109]. Placering ukendt.

59) O. 1650. Hans Skonning (»Schonni(n)g«), fordum kapitelsnotar og klokker, † 1650[441]. I lille karlegang. — Rhumann I og II; Schive II.

60) 1651. Moderen til Niels Mogensen i Randers. 1651 betaltes 15 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse[109]. I søndre korsarm, muligvis over begravelsen i store korsgang nr. 48.

61) 1652. Rasmus Pedersen Thestrup, rådmand. Han skriver i sine optegnelser under dette år: »Min Liigsteen vdhoggen och ferdig giordt, at lege paa Stedet till denne tid«[442]. Over begravelsen i store korsgang nr. 21.

62) O. 1653. Jens Jacobsen Krog (»Joannes Krogius Jacobi filius«), magister, rektor ved latinskolen i 13 år, lektor ved domkirken i 11 år, »kapitelsvikar«, † 10. feb. (Rhumann I har 11. feb.) 1629, i sin alders 49. år. Endvidere hans hustru, Maria Bording (»Maria Bordingia«), datter af lektor Laurids Bording, fik fire sønner og fem døtre i 20 års ægteskab, enke i 24 år, † 1653, 70 år gl. Latinsk indskrift. Over begravelsen i store korsgang nr. 35. — Rhumann I og II.

63) 1654. Oluf Andersen Storm, borger i Århus, † 17. apr. 1654. Samme år betaltes 15 sl.dlr. for at lægge en sten[109]. Nederst i lille kvindegang.

64) O. 1654. Søren Clemensen, borger og rådmand i Århus. To indførsler i regnskaberne for 1654 og 1656 på 45 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse[109]. 1745 betegnes den som blå og overbrudt[81]. Over begravelsen i store gang nr. 8. — Monumenter.

65) O. 1654. To sønner af rektor Niels Nielsen Krog, begge med navnet Christian Nielsen Krog (»Christiernus Nicolai Krog«), den ene f. 9. sept. 1645 og † 8. aug. 1646, den anden f. 8. apr. 1654 og † 16. maj 1654. »Liden sten« med latinsk indskrift. Over begravelsen i søndre korgang nr. 12. — Schive I og II.

66) 1655. Jens Andersen bag klostret. 1655 betalte han 45 sl.dlr. for en gravstens pålæggelse over sig og sin hustru[109]. I lille karlegang.

67) 1656. Inger Jensdatter Karlby, † 1680, gift anden gang med Carl Christensen, rådmand, betalte 1656 30 sl.dlr. for en ligsten over sig og sin første mand[109]. I lille karlegang.

68) Før 1656. Hans Hansen, borgmester[443]. Stenen har haft en hebraisk omskrift. I store korsgang. — Monumenter.

69) O. 1658. Svend Hansen Arboe, øverste medtjener og kannik til S. Clemens, sognepræst i Vejlby, † 5. apr. 1658 i sin alders 61. år, og hustru, Helle Jensdatter, † 16 •. Grå marmorsten med dansk indskrift. »Runden om samme Steen«, hvilket muligvis vil sige på en gravramme, fandtes en rimet indskrift: »I taarnet ophængt A° 1648 [fejl for 1646] d. 16. Octobr. den kloche, som der ringis mest, baade helligt og søgent og hver fæst, forærede Kirchen Gud til ære, den stund de var i verden here. Gud give de maa i glæde svefve, ævindelig i Herren leve«[444] (jfr. † klokke nr. 3, p. 628). Over begravelsen i søndre korgang nr. 8. — Schive I og II.

70) O. 1658. Christen Karlsen, borgmester, † 5. apr. 1658, og hustru, Anne Olufsdatter, † 16. dec. 1659. Muligvis over begravelsen i store gang nr. 3. — Rhumann I og II; Schive II.

71) O. 1661. Cecilie (Citzel) Pedersdatter Blichfeld, rektor Niels Krogs hustru, † 22. marts 1661. Over begravelsen i søndre korgang nr. 12. — Rhumann I og II.

72) O. 1661. Jacob Nielsen, rådmand, † 19. sept. 1661. Over begravelsen i store gang nr. 5. — Rhumann I og II; Schive II.

73) O. 1661. Anders Regel, magister, conrektor ved Århus skole i 14 år, † 23. dec. 1661, og hustru, Margrethe Mogensdatter, † 13. aug. 1661. Over begravelsen bag koret nr. 2. — Cramer I.

74) 1666. Jens Jørgensen, skipper. 1666 købte han en gammel ligsten for 12 sl.dlr. og betalte yderligere 6 sl.dlr. for at lægge den over sin og hustruens begravelse[109]. Placering ukendt.

75) O. 1666. Hans Wolfgangsen Rhumann (»Johannes Vulfgangus Rhumannus«), født i København den 3. marts 1622 som søn af professor, magister Wolfgang Rhumann og hustru, Bodil Jensdatter, 1649 magister, 1653 sognepræst, provst og kannik ved domkirken, 1659 gift med den ripensiske bispedatter, Anne Eriksdatter Monrad, med hvem han fik <to> børn, † <1676), da han havde levet i <52> år og fungeret i embedet i <23>[445]. Latinsk indskrift. Over begravelsen i store korsgang nr. 37. — Rhumann I og II.

76) O. 1672. Johan Jørgensen Rhodius, conrektor og sognepræst til Åby [† 1679], og to hustruer, Cecilie Andersdatter [† 1664] og Magdalene Christiansdatter Borgreving [† 1672][446]. Latinsk, versificeret indskrift: »Hvem og hvorfra han er, hvis marmor du nu beskuer, o fremmede: Johan Rhodius fra det store Als. Fordum havde han ved Rudkøbings små vande, Odins søer og Københavns have fundet, hvad han fremlagde for nogle få fynboer og mange »Charudum« [jyder?], hvis taknemmelighed dog ikke var ringe. I fødeegnen ligger faderens [† 1631], på Lyø moderens ben [† 1676] og hans egne tæt ved Cecilies og Magdalenes«[282]. Over begravelsen i søndre korgang nr. 10. — Rhumann I, II og regest.

77) O. 1691. Søren Povlsen, handelsmand, boede på Studsgade[81], † 1691. Over begravelsen i lille karlegang nr. 11.

78) 1693. Hans Nielsen Gotlænder, kandestøber og kæmner, † 1717, og hustru, Kirsten Pedersdatter, † 1693. I inventariet for 1718/19 vurderedes deres sten, der var brun og »udhuggen med bibelske historier«, til 13 rdl. 2 mk. 1718 solgtes den store og gode ligsten sammen med begravelsen til kirken. Den lå da bag koret i den nordre gang[109] (jfr. lille kvindegang nr. 2).

79) 1694. Jens Jensen Smed og hustru, Maren Christensdatter. 1694 betalte Peder Balle 10 rdl. for en ligsten over dem[415]. Muligvis over begravelsen i lille karlegang nr. 5.

80) 1696. Sidzel Hansdatter Maribo (eller Hans Quantis). 1696 betalte hun 2 rdl. for en »Kiendesteen« over sin begravelse[109]. Over begravelsen i lille kvindegang nr. 7.

81) O. 1696. Jørgen Bertelsen Helsingiør, »Altarits« (underdegn) ved domkirken i 42 år, † 1696, i sin alders 75. år[81]. Over begravelsen i store korsgang nr. 16.

82) 1698[109]. Søren Michelsen Pøel, akademiforvalter over Tved, borger i Århus, † 1684 i sin alders 63. år, og hustru, Karen Willumsdatter, † 1698 i sin alders 72. år. Dansk indskrift med gravvers. 1721 solgtes stenen. Over begravelsen i lille karlegang nr. 6. — Schive II.

83) 1600'rne. Anders Jensen og Peder Jacobsen med deres hustru Anne Jensdatter. I nordre koromgang. — Schive I og II.

84) 1713. Jens Hvas, † 12. jan. 1709. Hans Pedersen Svane betalte 1713 4 rdl. for en kendesten med bogstaver at lægge på begravelsen[109]. Over begravelsen i lille kvindegang nr. 3.

85) 1717. Christen Andersen Torslev, † 1725[81]. Han købte dette år af kirken sammen med sin murede begravelse en gammel ligsten for 20 rdl. til at lægge over denne[109]. Over begravelsen i store korsgang nr. 38.

86) 1738. Niels Hansen Heyde, † 1738. Samme år betalte hans enke 4 rdl. for en gravstens pålæggelse[109]. Over begravelsen i lille kvindegang nr. 2.

GRAVFLISER*

I domkirken har det — i endnu højere grad end i landsbykirkerne — været nødvendigt at markere den erhvervede gravplads, efterhånden som kirkegulvet fyldtes med begravelser. Hvor man ikke har lagt en (dyrere) gravsten, har man undertiden nøjedes med den (billigere) flise forsynet med navn, årstal eller blot initialer. De her nedenfor opregnede, bevarede fliser stammer alle fra 16- og 1700-årene, og deres kortfattede oplysninger har for en stor del kunnet suppleres ved hjælp af domkirkens regnskaber[447] (jfr. p. 39ff.), ud fra begravelsesprotokollen 1745[81], samt ved relevant litteratur (jfr. p. 653 ff.). Fliserne har, ligesom kirkens øvrige gravsten (jfr. p. 754), ofte skiftet plads i senere tider. Nedenfor er den oprindelige anbringelse nævnt, hvor dette har været muligt, ligesom eventuelle tilhørsforhold til murede eller umurede begravelser (jfr. fig. 150 og et følgende afsnit).

1) O. 1649. »[Denn]e stien oc sted« har Lene Iensdater [Joh]and Iørgensøn Kvl[bars] betalt for ham og sig[81]. Han døde 9. dec.[448] 1649. Grå kalksten, 43,5x44,5 cm, let skråtstillede, fordybede versaler; venstre side af flisen afbrudt. I koret. 1745 i nordre korgang nr. 11 tæt ved kormuren over jordgrav, hvorpå tillige en lille sten med ulæselig skrift[81].

2) Midten af 1600-tallet. Initialerne R(?) N. S. og M.M.D., muligvis for borgmester Rasmus Nielsen og hustru Magdalene Mathiis Datter (jfr. epitaf nr. 14, p. 698). Rødbrun kalksten, 36,5x42 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver, brudstykke. I koret.

3) Midten af 1600-tallet. Maria Benedigtz daatter og Peder Movridtzsøn. Grå kalksten, 52x57 cm, med fordybede versaler. I højkorets nordre side ved 2. pille fra øst. 1745 i nordre korgang nr. 9[81] over muret begravelse.

4) O. 1665. »Gotfried Gesius barnfod her i Aarhvs den 25 febrvari som hensof i Heren den 7 ivni 1665 ..«. Søn af apoteker Jacob Gesius[449]. Lysgrå kalksten, 42x34 cm, med fordybede versaler. Uden for kirken i brolægningen under korets østligste vindue.

5) (Fig. 547). O. 1669(?), muligvis over apoteker Jacob Gesius' første hustru Karen Brodersdatter Risbrigh[450], død 1669[81]. Blågrå kalksten, 55,5x49,5 cm, øvre brudstykke af lang, smal flise med versaler, både i relief og fordybet: »Quis evadet? Hic requiescunt ..« (»Hvem undflyer? Her hviler ..«). To englebørn holder draperi, smykket med englehoveder, omkring hvilende putto, der støtter sig til et kranium, mens det andet dødssymbol, timeglasset, står på hans fødder. Bagved en blomstervase. I nordsiden af arkaden mellem nordre sideskib og nordre korsarm. 1745 i store korsgang nr. 2 over jordgrav.

* Dette afsnit redigeret af Anette Kruse.

V.M. 1965 V. M.1965

Fig. 546—547. Gravfliser. 546. Nr. 15, 1700, over rektor Anders Nielsen Regel med familie (p. 833). 547. Nr. 5, o. 1669(?), muligvis over Karen Brodersdatter Risbrigh (p. 830). — *Memorial stones. 546. No. 15, 1700, to Anders Nielsen Regel, headmaster, and his family. 547. No. 5, ca. 1669(?), possibly to Karen Brodersdatter Risbrigh.*

6) 1675. Initialerne N.M.S., M.R.D. 1675[81], for tolder og borgmester Niels Madsen[109], d. 1680, og hustru Maren Rasmusdatter, d. 1710[451]. To gråblå kalksten, ca. 31x31 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 5. og 2. fag fra vest. 1745 i store korsgang nr. 44 over muret begravelse[81].

7) 1680. Initialerne I.N.S. og G.L.D. for rådmand Jacob Nielsen, d. 19. sept. 1661, og hans tredje hustru[452] Giertrud Lauridtzdatter, d. 1680[129]. Grå kalksten, 36,5x52 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver; brudstykke af større flise hvorpå årstallet »1680« har stået[81]. I Laurids Ebbesens kapel. 1745 i store gang nr. 5 over muret begravelse.

8) Efter 1684[109]. Initialerne H.B.H., [M.J.D.W.] og [M.I.F.K.][81], for rådmand, postmester og vinhandler Hans Bendixsøn Harding, d. 1712, hans første hustru Mette Jensdatter Winter, d. 1681, og hans anden hustru Margrethe Falenkamp[453], d. 1749[109]. Brunlig kalksten, 28x44 cm, fordybede versaler; brudstykke. I nordre sideskib. 1745 i nordre korgang nr. 9 over muret begravelse[81].

9) O. 1687(?)[109]. »P.R.HK visiterer oc ... M.R.D. kone lø ... anno 16•«. For visiterer og kontrollør Peder Rasmussen Halkier, d. 1698[109] og hustru Maren Rasmusdatter, d. 1688[454]. Grå kalksten, 46x52 cm, fordybede versaler og store skønskriftsbogstaver omgivet af konturlinie. Tilsyneladende sekundær indskrift: »kone lø«, muligvis for hans anden kone. Øvre kant af-

V.M. 1965

Fig. 548—550. Gravfliser. 548. Nr. 13, 1699, over Casper Nielsen Brant og Anne Kjelsdatter (p. 832). 549. Nr. 30, 1712, over skipper Marchus Mortensen Læsso og Kirsten Nielsdatter Engelbret (p. 835). 550. Nr. 55, 1799, over købmand Lauritz Gieding og Johanne Jensen (p. 838). — *Memorial stones. 548. No. 13, 1699, to Casper Nielsen Brant and Anne Kjelsdatter. 549. No. 30, 1712, to Marchus Mortensen Læsso, skipper, and Kirsten Nielsdatter Engelbret. 550. No. 55, 1799, to Lauritz Gieding, tradesman, and Johanne Jensen.*

brudt. I nordre sideskib under arkaden til nordre korsarm. 1745 i søndre korgang nr. 17 over muret begravelse[81].

10) 1688. Initialerne S.O.S. og [M.G.D.], 16[88][81], for købmand Søren Olufsen, d. 1687, og hustru Maren Gundersdatter, d. 1706[455]. Grå kalksten, 45x45 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I søndre sideskibs 3. fag fra vest. 1745 i lille karlegang nr. 4 over muret begravelse.

11) 1690. »J. J. Ütrecht A.T.D.R. 1690«, for organist og hospitalsforstander Johan Utrecht, d. 1661, og hustru Anne Thomesdatter Reisen, d. 1692 (jfr. epitaf nr. 21, p. 712). Mørkegrå kalksten, 33x34 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. I nordre koromgangs nordøstre hjørne nr. 2. 1745 samme sted over jordgrav[81].

12) 1699[109]. »Hans Sørren[søn Gylling] og Bergete [Jens Datter] deris begraf[velses sted] anno [1699]«[81]. Han var handelsmand, d. 1691[456], hans hustru d. 1705[109]. Rødbrun kalksten, 44,5x44 cm, brudstykke, med fordybede versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs vestligste fag. 1745 i søndre korgang nr. 2 over muret begravelse.

13) (Fig. 548). 1699. »[Casper Niels]søn Brantis og [Annæ Kiels]datters [deres begra]velse sted 1699«[81]. Han døde før 1695, hustruen 1711[457]. Grå kalksten, 44x42 cm, brudstykke med let skråtstillede, fordybede versaler. I koret nr. 3. Oprindelig samme sted[109], over muret begravelse.

14) 1699. »Tumulus mag: Ludo[vici] Pontoppidani conjugis et hæred[um] anno 1699«[81]. (Begravelsessted for [stiftsprovst] Ludvig Pontoppidan, hustru og arvinger). Han d. 1706, hans 2. hustru Else Sophie Christensdatter Spend d. 1707[458]. Gråbrun kalksten, 38x44,5 cm og 44x33 cm, brudstykker, med

store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. I søndre sideskibs 3. og 1. fag fra vest. Oprindelig i tværgangen nr. 8[109] over muret begravelse.

15) (Fig. 546). 1700. »Mag: A.N.R. med 2de hustruer M.F.D. og M.M.D. med deris barn, tillige med 4re af P.C.B.B. og K.A.D.R. A° deris børn 1700«. Rektor Anders Nielsen Regel, d. 1661, hans første og anden hustru, Margrethe Mogensdatter, d. 1661[459]. Desuden Peder Christensen Basballe, d. 1711[109], og hustru Karen Andersdatter Regel[81], d. 1712[258]. Brunlig kalksten, 58x53,5 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I søndre koromgang ved korskrankemuren mellem 2. og 3. pille fra øst. 1745 bag koret nr. 2[81] over muret begravelse.

16) 1700. Initialerne [P] P S M og [M S DJ [A]NNO [1700][81] for Peder Pedersen Mørch, d. 1690, og hustru, Maren Sørensdatter, d. 1713[109]. Brunrød kalksten, 42x31 cm med store, fordybede skønskriftsbogstaver; brudstykke af større flise. I søndre sideskibs 6. fag fra vest. 1745 i tværgangen nr. 6 over muret begravelse.

17) O. 1700. »Dette b[eg]rafvelse[s] sted ha[ver] borgemester Micke[l] Mickelsøn Mallin[g] kiøbt og lagt ti[l s]it begrafvelse h[er] nest ved«[81]. Han døde 1701[109]. Fire brunrøde kalkstensfliser, ca. 30x29 cm, fordybede versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver. I søndre sideskibs 6. fag fra vest. 1745 i tværgangen nr. 4 over muret begravelse.

18) 1701. [Jens Nielssøn O]ustrop, byfo[ged], d. 1699, M.J.D.B. [1709] og [O.A.S.][81]. Initialerne for Jens Nielsens hustru Marie Jensdatter[460] og hendes 2. mand, byfoged Ole Andersen, d. 1732, der lagde fliserne 1701[109]. Rødbrun kalksten, hel flise 45x41 cm, og brudstykke, 45x30 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. Den hele flise i nordre sideskibs 5. fag fra vest, brudstykket i søndre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i lille karlegang nr. 8 over muret begravelse.

19) O. 1702. Karen Iacobsd[at]ter Bødkers, f. i Aarhuus, d. 1702 i sit 69. år. Brunlig kalksten, 46,5 x42 cm, fordybede versaler; venstre side afbrudt. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i store korsgang, nr. 13[81], over jordgrav.

20) 1702. Initialerne »N.I.HL., M.W.D.T., I.N.[F.] deris begrafvelse sted 1702«[81] for købmand Niels Jensen Harlev, d. 1697, hans hustru Maren Willumsdatter Thestrup[109], d. efter 1720, og hendes tredje mand, købmand og kæmner Jørgen Nielsen Friis, d. 1709[461]. Brunlig kalksten, hel flise 44x44 cm og brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. I nordre sideskibs vestligste fag. Oprindelig i store korsgang nr. 21[109] over (u)muret begravelse.

21) O. 1704. [Christia]n Bartholin, kgl. maj.s oberst over [det århusiske national regiment til fods]. Ifølge †kisteplade og †gravfaner d. 1704. Brunlig kalksten, 39x44 cm, med fordybede versaler; andre tilhørende fliser forsvundne.

I Laurids Ebbesens kapel. Oprindelig[156] i korets sydvestre hjørne nr. 13[81] over muret begravelse.

22) 1705. Antagelig »Salig C[hristen Knudsøn og] salig Els[e Poulsdatter[462] Ao. 1705]«[81]. Brunlig kalksten, 40,5x29,5 cm og 43x40 cm, brudstykker, med store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i store korsgang nr. 43 over muret begravelse.

23) O. 1706. Initialerne [P.N.S.L.] A.J.D. [H.] død[e 1706][81], antagelig for skipper Peder Nielssøn Læsøe, d. 1706, og hustru Anne Jørgensdatter, d. 1700[109]. Rødlig kalksten, 30,5x27,5 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver og versaler. I nordre sideskibs 2. fag fra vest. 1745 i store gang nr. 19 over muret begravelse.

24) 1706. Initialerne [T.M.S.], B.O.D.H.G., C.I.S.K., [M.P.D.L.], 17[06][81], for rådmand, købmand og skipper Tønnes Michelsen, d. 1728, og hustru Birgitte Olufsdatter Hofgaard, d. 1734, samt for måler og vejer Christen Jørgensen Skaarup[463], d. 1731, og hustru Maren Pedersdatter Lassen[258], d. 1709[109]. To grålige kalksten, hel flise, 44,5x43,5 cm, og brudstykke, 42x42 cm. Brudstykket i nordre sideskibs 2. fag fra vest, den hele flise i søndre sideskibs 3. fag fra vest. 1709 i lille karlegang nr. 4 over muret begravelse.

25) 1709[109]. Unge karl Hans [Niels]søn To[d]berg, f. i To[d]berg 31. jan. 16?1, d. i Aarhuus 2. ... [1709][81]. Brunlig kalksten 36x44,5 cm og 45x42,2 cm, brudstykker, med let skråtstillede, fordybede versaler. I søndre sideskibs 1. og nordre sideskibs 3. fag fra vest. 1745 i lille karlegang nr. 7, over jordgrav.

26) 1710. Initialerne |A.]S.D. [1710], antagelig for Anne Sørensdatter, præsteenke fra Hasle[81], d. 1710[109]. Brunlig kalksten, 25x29 cm, brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I Laurids Ebbesens kapel. Oprindelig i store korsgang nr. 19[109] over jordgrav.

27) 1710. Initialerne H.R.Q., K.L.[D.], 17[10][81], for kontrollør Hans Terchelsen Rosenqvist, d. 1726, og hustru Karen Lauritzdatter, d. 1717 (jfr. epitaf nr. 34, p. 740). Hel flise og brudstykke, 43 x42 cm og 29 x25 cm, af rødbrun kalksten med store, fordybede skønskriftsbogstaver. Den hele flise i nordre sideskib mellem 2. og 3. fag fra vest; brudstykket i Laurids Ebbesens kapel. Oprindelig[109] i store korsgang nr. 40 over muret begravelse.

28) 1710. Initialerne I.S.[H.][81] og E.D.B. samt årstallet [1705] for købmand Jesper Sørensen Herskind[464] og hustru. Denne nævnes 1710 som afdød, da navnene blev indhugget i fliserne[109]. To grå kalksten, 45 x31 cm og 47 x45 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 4. og 5. fag fra vest. 1745 i lille kvindegang nr. 9 over muret begravelse.

29) 1711. Initialerne J.F.[S.E.] og M.H.[D.H. 1711][81] for Jess Fæstersen Farver, d. 1709, og hustru Mette Hansdatter Harding, d. 1709[465]. Blågrå kalksten, 29,5x28,5 cm, fordybede, store skønskriftsbogstaver. I nordre sideskib

mellem 2. og 3. fag fra vest. Oprindelig i den store gang nr. 5[109] over muret begravelse.

30) (Fig. 549). 1712[109]. Initialerne M.M.L.O.[466], K.N.D. 1712, for skipper Marchus Mortensen Læssø, d. 1707 og hustru Kirsten Nielsdatter Engelbret[81], d. 1712[467]. Grå kalksten, 47,5x40,5 cm, brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. Oprindelig i store korsgang nr. 51[109] over muret begravelse.

31) 1713. Initialerne C.I.O.G. og A.H.D.G. Anno 1713, for Christen Overgaard[81] og hustru Anne Hansdatter Gierne[109]. Rødbrun kalksten, hel flise 43x44 cm og brudstykke 44,4x39 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I koret nr. 5. 1745 i store korsgang nr. 32[81] over muret begravelse.

32) 1714. Initialerne C.M.S.S., M S [D| Anno 171[4], for kirkeværge Christen Michelsen Sikker[81] og hustru, der døde 1732[109]. Hel flise, 38x44 cm, og brudstykke, 31x27,5 cm, af grålig kalksten, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. Den hele flise i søndre sideskibs 6. fag fra vest, brudstykket i nordre sideskibs 2. fag fra vest. Oprindelig i lille karlegang nr. 12[109] over muret begravelse.

33) 1714. Initialerne [N.]R.S.H. og [K.N.D.B. A]nno 17[14][81], antagelig for Niels Rasmussen Haarup, d. 1740, og hustru Karen Nielsdatter Brandt, d. 1720[109]. Brunlig kalksten 33x33 cm og 26x25,5 cm, brudstykker med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 4. og 1. fag fra vest. Oprindelig i lille kvindegang nr. II[109] over muret begravelse.

34) 1714. »[S]øren [Rasmussøn Bage og] Kar[en Jens Datter deris begravelsses stæd 1714. Anne Maria Niels Datter Sicher 1738]«[81]. Søren Rasmussøn Bage (Bagge, Bager), hans første hustru, d. 1720, og hans anden hustru, d. 1738[109]. Brunlig kalksten 24,5x23,5 cm, brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 5. hvælvfag fra vest. Oprindelig under tårnet nr. 2[109] over muret begravelse.

35) 1716. Initialerne H.I.L.H. [M.I.D.L.] Anno [1716][81], for øverste kapellan ved domkirken (Hr.) Jens Lauritzen Harlev, d. 1716, og hustru Mette Johansdatter Lønborg, d. 1726[468]. Grå kalksten, 41 x47 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I koret. 1719 i lille karlegang nr. 13[45] over muret begravelse.

36) 1717[109]. »Georgi Fogh Cons: Hafn N: Aarh: 1631. M: 1685. et Cathar: Skumaker N: Hafn: 1645 M: 1699«. Borgmester i København Jørgen Fogh, f. 1631, d. 1685, og hustru Catharine Schumacher, f. 1645, d. 1699. Fire brunlige kalkstensfliser, i alt 84x88 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver[469]. I søndre koromgangs 3. fag fra øst. Oprindelig i koret nr. 5[109].

37) 1721. Initialerne L.N.S.[W.], M.P.D. Ann[o] 172[1], for Las Nielsen Wissing[81] og hustru. Hun døde 1745[109]. To brudstykker, 45,5x31 cm og 32 x 37 cm, brunlig kalksten, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre

sideskibs 5. fag fra vest og i Laurids Ebbesens kapel, 1745 i lille kvindegang nr. 5 over muret begravelse.

38) O. 1724. Elisabeth Pallisdatter, f. i Aarhuus 165[6], d. 1724 i sit 68. år. Svagt brunlig kalksten, 41,5x40 cm, med fordybede versaler, navnet med store skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 2. fag fra vest.

39) O. 1725. Hans Jacob Block, kapellan og aftensangspræst til Aars domkirke, d. 1725 i sin alders 35. år og sit embedes 8. Grå kalksten, 40,5x41 cm, let skråtstillede, fordybede versaler; øverste del af flisen mangler. I Laurids Ebbesens kapel. 1745 over jordgrav i store korsgang nr. 11[81].

40) 1729. »[Sal. Mare]n Peder[sdatter] Thodber[gs begravelssted 1729]«[81]. Enke efter skipper Peder Rasmussen Thodberg, d. 1698[470]. Grå kalksten, 30 x43 cm, brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I krypten under højkoret. Ifølge begravelsesprotokollen 1745 i store korsgang nr. 42 over muret begravelse.

41) 1729. [L.A.S.] Samsø[e] 172[9], skipper i Århus[81]. Grå kalksten, brudstykke, 25 x 32 cm, med fordybede, store skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i store korsgang nr. 45 over muret begravelse[81].

42) 172?. Initialerne [M R S H], G B D [K] 172?[471], for Mads Rasmussen Haarup, d. 1739, og hustru Gertrud Pedersdatter Kryssing, d. efter 1755[472]. Grå kalksten, 45 x 32 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 4. fag fra vest. 1745 i lille kvindegang nr. 7 over muret begravelse[81].

43) 1730. To fliser med initialerne I.H.S.B. og M.M.[D.][81] samt årstallet 1730 for sejlmager[473] Johannes Hansen Buxlund og hustru. Grågrønlig kalksten, 41,5x41,5 og 44,5x34,5 cm, store, fordybede skønskriftsbogstaver. I søndre sideskibs 3. og nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i lille karlegang nr. 6 over muret begravelse.

44) 1731. Initialerne [I.P.S.V.G.] M.O.D. 1731[81], for assessor og handelsmand Jørgen Pederssøn Westergaard og hustru, der døde 1763[109]. Grå kalksten, brudstykke, 42,5xca. 37 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. På galleriet i nordre korsarm. Oprindelig i store korsgang nr. 53[109] over muret begravelse.

45) 1733. Initialerne H.L.D., C.N.S. HB. og M.M.D.W., 1733, for købmand Christen Nielsen Haarbye[81], d. 1753, hans første hustru Johanne Laursdatter, d. 1726 og hans anden hustru Maren Mortensdatter Wærn[474]. Tre grå kalksten, ca. 46x48 cm, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I søndre sideskibs 1. fag fra vest. 1745 i store gang nr. 18 over muret begravelse.

46) 1734. Fliser med initialerne A.C.[S.N.J, M[.N.D.B.], [M.P.]S.G.[81] samt årstallet 1734, for vinhandler Andreas Christensen Nyegaard, d. før 1723, dennes enke Marie Nielsdatter Brøchner, d. 1734, og hendes 2. mand vinhandler Mads Pedersen Galthen, d. 1765[475]. Een flise 35,5x44 cm og to brudstykker, rød-

Den gl. By fot.

Fig. 551. *Gravflise nr. 54, o. 1778, over Rasmus Thomason Sabroe (p. 838). — *Memorial stone no. 54, ca. 1778, to Rasmus Thomason Sabroe.*

brun kalksten med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I søndre sideskibs 4. fag fra vest. 1745 i lille karlegang nr. 9 over muret begravelse.

47) 1736[109]. Tre fliser med initialer og årstal D.C.D. 17• og C.I.S. 1716, for Dorothea Christensdatter, d. 1759[81], og Claus Jørgensen Fyndboe[476], hendes første mand, d. 1716. Til begravelsen hørte desuden en †flise med initialer og årstal P.A.S. 1736 for kirkeværge Peder Andersen, d. 1735[109], hendes anden mand. Gråblå kalksten, ca. 44x44 cm, fordybede, store skønskriftsbogstaver, hvorimellem rosetter. I nordre sideskib. 1745 bag koret nr. 3 over muret begravelse med liere fliser.

48) 1742. »Lauridts Pedersøn Fogh«, »[C]hristiana [S]tivart [Moht]«[477]. Han var forpagter på Skårupgård, d. 1742, hans hustru d. 1773[81]. Grå kalksten, 43,5x43,5 cm og 30x34,5, en hel flise og et brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskib. Oprindelig i søndre korgang nr. 12[109] over muret begravelse.

49) 1742[109]. Initialerne [F.]M.S.A. og [I.F.D.A. Anno 1742][81], antagelig for skipper Frantz Mortensen Aarhus, d. 1743, og hustru Johanne Frandsdatter[109]. Grå kalksten, 29x27,5 cm, brudstykke, med store, fordybede skønskriftsbogstaver. I nordre sideskibs 6. fag fra vest. Oprindelig i store korsgang nr. 47[109] over muret begravelse.

50) O. 1743. »[Ma]nibus [Wor]mianis« (»For de Wormske forfædre«). For domkirkens sidste lektor, Oluf Worm, d. 1743. Brunrød kalksten, 31,5 x27 cm, med

fordybede versaler. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1810 i koret nr. 3 over muret begravelse.

51) O. 1758. »Jen[s] ... zon Glan borger .. [født i] Skiøring Aar 1678 døde her i Aarhu[s] i hans Alders 7? Aar tillige med sin kia[re hustru] Maren Jens Datter fød i Grundfø[r] ... døde Aar 1758 udi hindes Alders 79 Aa[r]«. To brunrøde kalksten, 44x42 og 44x23 cm, med let skråtstillede, fordybede versaler og store skønskriftsbogstaver. Det største brudstykke i korgulvet ved degnestolen, det mindste i søndre sideskibs 3. fag fra vest.

52) O. 1760. Mat[hias] Tho[mason Sabroe]. Lysgrå kalksten, 42x37 cm, med næsten udslidt, fordybet kursiv under oval portrætmedaillon af købmanden, der døde 29. aug. 1760[81]. Detaljerne næsten udviskede, men i øvrigt meget lig flise nr. 54 over Rasmus Thomason Sabroe. Antagelig hørende til en af de 20 små fliser[478], der omtales i forbindelse med erhvervelsen af begravelsen 1760[109]. Nu i stenbroen uden for kirkens østgavl. 1760 over begravelsen i lille karlegang nr. 6.

53) O. 1771. Knud Nie[l]sen Bech, (skipper)[479], d. 1771 og hustru Anne Sorensdatter Gylling, d. 1770. Brunlig kalksten, to fliser ca. 44x42 cm, den enes højre side afbrudt; fordybede, store skønskriftsbogstaver og kursiv. I nordre sideskibs 5. fag fra vest. 1745 i store korsgang nr. 54[81], over muret begravelse.

*54) (Fig. 551). O. 1778. Rasmus Thomason Sabroe. Rødbrun kalksten, 41 x 41,7 cm, med fordybet kursiv over oval portrætmedaillon af købmanden, der døde 16. jan. 1778[480]. Svarende til flise nr. 52 over Mathias Thomason Sabroe. Nu i Købstadmuseet Den gamle By, inv. nr. 225:54. Tidligere antagelig over familiebegravelsen i lille karlegang nr. 6.

55) (Fig. 550). 1799. »Dette begravelse[ssted er] Kiøbt og bekoste[t] af Borge[r] og Kiøbman[d] Lauritz Gied[ing][481] og Hustrue Johanne Jensen, 1799«. Han døde 1811, hun 1818. Brunlig kalksten i to stykker, midterstykket mangler, nu 44x36 og 42,5x40 cm, fordybet kursiv og store skønskriftsbogstaver. I Laurids Ebbesens kapel og i nordre sideskibs 3. fag fra vest. 1799[109] i store korsgang nr. 32[81] over muret begravelse.

Foruden de ovennævnte gravfliser findes en del brudstykker, der ikke har kunnet identificeres. Heraf har enkelte rester af navne eller initialer, f.eks. »Johanne Ra[s]musdatter«, »Jacob Hansøn S..hr..«, »Fogh ... Hafn ..«, »Wissin[g]«, »Peder S...insøn ... d. 1613«, »Frederic ... borger og farver«, »Christaafe[r] ... i Brexen ... C.J.D.«, »M S H Anno« og »C P D D ... 22«; på nogle lindes blot årstal, f.eks. »1773«, »[1]742« og »60«. Desuden er bevaret flisestykker med ornamenter (barokblomster, hvedeaks og dødningehoveder) i udsparet felt, som muligvis har dannet hjørnet på †gravsten (jfr. gravsten nr. 77, p. 811).

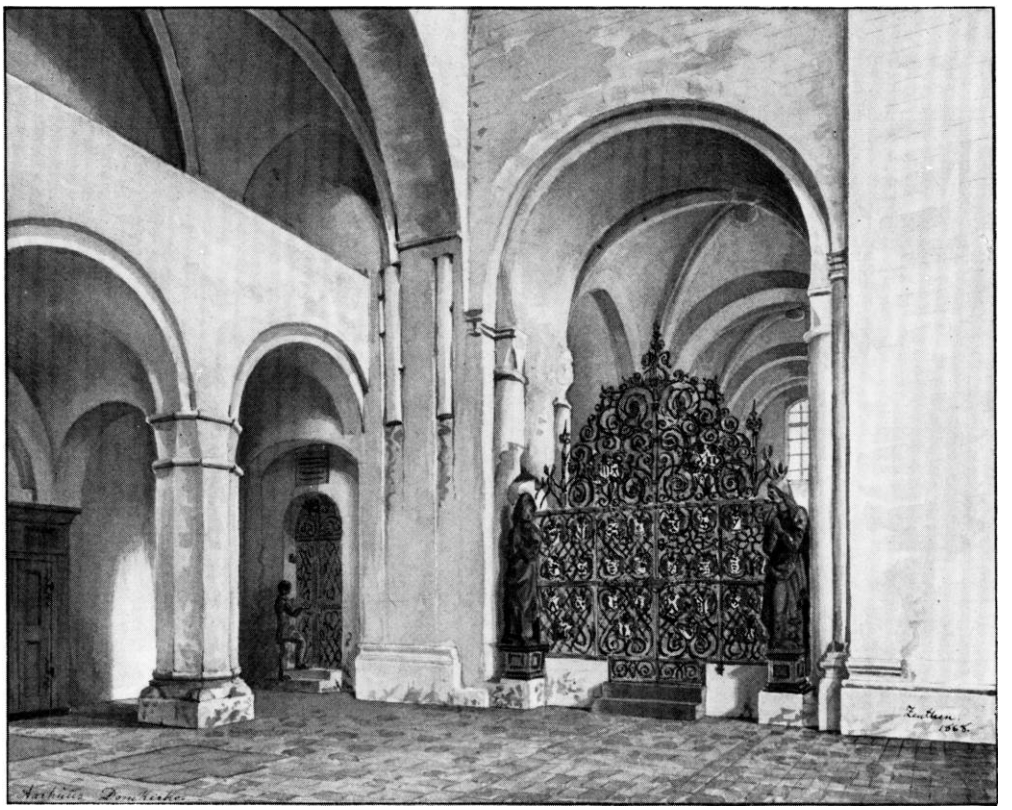

Fig. 552. Del af nordre korsarm med indgang til Lindenovs og Sehesteds gravkapeller. Farvelagt tegning af Chr. Zeuthen 1868 (i NM). — *Section of the north transept with enirances to Lindenov's and Sehested's sepulchral chapels. Colour-washed drawing by Chr. Zeuthen 1S6S, in the National Museum.*

EFTERMIDDELALDERLIGE GRAVKAPELLER

Så godt som ethvert spor efter indretningen af de middelalderlige gravkapeller er forsvundet, og dette gælder også en del af de eftermiddelalderlige. Endnu er dog (delvis) bevaret udstyret fra fem gravkapeller fra 16- og 1700-årene.

Stedfundne begravelser, der på forskellig vis havde givet den katolske kirke store indtægter, var også efter reformationen en vigtig indtægtskilde. Kirkens indkomster ved salg af gravsteder, ved betaling for pålæggelse af gravsten og -fliser eller ophængning af epitafier suppleredes kendeligt, da domkirkens administration tillod salg af kapeller med ret til indrettelse af begravelser for enkelte familier. Hertil kom, at man i forbindelse med salget stillede visse betingelser, der skulle sikre de respektive bygningsdeles vedligeholdelse.

Da det i 15- og 1600-årene blev mere almindeligt for dele af den jyske adel at erhverve sig begravelsesplads i domkirken, var koret det bygningsafsnit, der først tiltrak sig opmærksomheden, men de mindesmærker, der indrettedes her (jfr. bl.a. Podebusk og Skeel), fik dels en særlig karakter, dels var de udsat for ændringer på grund af deres specielle placering (jfr. afsnit om murede begravelser). Da kirkens udbygninger og andre tilgænge-

lige lokaler efterhånden inddroges til begravelsesformål, blev det i første række adelen, der sikrede sig plads her, senere også den mere velstillede del af borgerstanden.

Nedenfor behandles, i kronologisk orden, de fem eftermiddelalderlige gravkapeller, der enten er indrettet i særlige bygningsafsnit (jfr. fig. 150), eller som (endnu delvis) er afspærret fra den ovrige kirke. Nedlagte kapeller eller begravelsespladser behandles i et følgende afsnit.

I forbindelse med hvert gravkapels indretning omtal

med kister og kisteplader[482], bevarede som forsvundne, ligesom der gives en oversigt over de i kapellet eller krypten bisatte personer[483]. Tilhørende epitafier må soges under afsnittet herom; eventuelt gravudstyr (faner, kårder etc.) vil blive behandlet i et senere afsnit.

LINDENOVS KAPEL (jfr. fig. 552) i nordligste østkapel (jfr. p. 287) blev 1637 tilskødet fru Anne Friis, enke efter Laurits Lindenov til Oregaard, til begravelse for hende, hendes mand og deres arvinger. Herfor skulle erlægges 100 enkende rdl., og enken skulle forpligtige sig dels til at istandsætte kapellet både ud- og indvendigt, dels til at stifte en fundats[484] på 500 rdl., hvis renter skulle gå til kapellets vedligeholdelse efter hendes død. Erhvervelsen af kapellet, der allerede havde været forhandlet i Laurits Lindenovs levetid, blev bragt til afslutning af domkapitlet ved brev af 23. marts 1636 og kgl. konfirmeret 17. maj 1637[96].

En lille, sort †*marmortavle* med forgyldte bogstaver, opsat på østvæggen 1739, og 1770 afskrevet af Søren Abildgaard[485], giver oplysning om en mindre istandsættelse: »Ao. 1739 har Frue Wiveke Reetz Salig Oberst Lieutenant Godske Lindenows ladet dette Epitaph og Begravelse paa sin egen Bekostning indvendig reparere«[486].

1809 blev kapellet anset for hjemfaldent og inddroges herefter til bisættelseskapel for begge byens kirker[45]. De kister, som hidtil havde stået på gulvet (jfr. †kisteplader ndf.), Hyttedes ned i den nu utilgængelige krypt, og det tilstedeværende †begravelsesudstyr og †fane anbragtes oven på Godske Lindenovs kiste (jfr. ndf.). — Vedrørende øvrige ændringer og brug af kapellet, se p. 287.

Fra begravelseskapellets oprindelige indretning stammer dels en mindetavle, dels gitterdøren samt rester af Lindenov-epitafiet nr. (†)10 (p. 686ff.), nu som før placeret ved sydvæggen.

Mindetavle, antagelig fra 1637, rektangulær metaltavle med buet overkant, 94x112 cm, sortmalet, med gylden fraktur: »Wdi Dette Cappel Huiler Erlige oc Welbiurdige Mand nu Salig med Gud Lauritz Lindenow til Ovregaard, kong. Mayst. Befallingsmand paa Aarhusgaard, Som Gud Allermectigst Bortkallede, paa bemelte hans Fæderne Gaard udi Fyen den 14. Decem. Anno 1635. Oc huiler her hos Han(n)em Begge hans Høstruer Erlig oc Welbiurdige Frue, oc nu Salig med gud Frue Sitzell Lunge alf Odden som Gud kailede den 6. Augusti A(nn)o 1614. Oc Erlig oc Welbiurdige Frue Fru Anne Friis aff Krastrup

L. L.1964

Fig. 553. Smedejernsdør fra 1637, udført af Caspar Fincke, til Lindenovs gravkapel (p. 842). — *Wrought-iron gate from 1637, by Caspar Fincke, to Lindenov's sepulchral chapel.*

som gud udi Lige maade kaliede den • A(nn)o 16• Oc haffuer bemelte Hans Siste Høstrue Kiøbt oc Bekosted dette Cappel oc ladet Opsette den(n)e Graffschrift Gud til ære Hendis Hiertte Allerkierriste Hosbonde til en Euig Amindelse Oc kiercken til Beprydelse, Siælen i guds Rige, oc æren Udi Graffuen Oc dertil Lagt bundegoedtz aff huis indkomb, visse og uvisse for begraffuelse Cappel skal holdes ved lige som Fundatzen, der paa giortt er videre formelder«[487]. Anbragt over indgangen til kapellet.

Smedejernsgitter (fig. 553), 1637, udført af den kongelige kunstsmed Caspar Fincke, anbragt i indgangen til kapellet fra nordre korsarm og oprindelig hævet to trin over gulvet[488]. Ligesom gitteret til Skeels portalepitaf (p. 686) består det af to fløje med en rundbuet, øvre afslutning. Ved glatte rammestykker er gitteret opdelt i seks felter, hvert udfyldt af krydsende og spiralsnoede rundjern, der løber ud i fladthamrede og ciselerede fantasimasker, -blomster og -blade (fig. 421) af tilsvarende art som på gitrene til Ebbesens kapel 1639 (p. 843) og i øvrigt i Odense S. Knud (1636) og i Nyborg kirke (1649). Som i disse er den for mesteren karakteristiske hammer og nøgle indpasset i et af gitterfelterne, hvis rundjern fastholdes til rammestykkerne af små hænder. På fløjenes tværbjælke står med kraftige versaler mellem rosetter: »Anno — 1637« på hver side af den kløverbladformede låsekasse, fæstnet med båndjernsbøjle, og på den øvre tværbjælke: »S L L — L A F« for Sidsel Lunge, Laurits Lindenov og Anne Friis; deres respektive, udhamrede våbner er dels indfattet af det øvre gitters spiraler (hustruernes), dels anbragt foran midterste rammestykke (ægtemandens). En fantasifuldt udformet spiralblomst springer ud fra gitterets toppunkt, en enklere ved sammenstødet mellem Høje og buefelt. Både gitter og våbner står nu sortmalet, men var 1810 forgyldt[489].

Begravelser: Laurits Lindenovs første hustru Sidsel Ovesdatter Lunge † 6. aug. 1614 (jfr. †kisteplade nr. 1) — Laurits Lindenov † 14. dec. 1635 (jfr. †kisteplade nr. 2) — hans anden hustru, Anne Jørgensdatter Friis † 7. marts 1657 (jfr. †kisteplade nr. 3) — friherreinde (Anne Sophie?) Friis begr. 21. dec. 1731 — oberstløjtnant Godske Lindenov † 5. juni 1738 (jfr. †kisteplade nr. 4) — Margrethe Urne † 29. marts 1745 (jfr. †kisteplade nr. 5) — Godske Lindenovs hustru, Vibeke Holgersdatter Reetz † 18. jan. 1755 (jfr. †kisteplade nr. 6) — Anna Sabine Skaktavl begr. 5. nov. 1759[490] — Dorte Jørgensdatter Vind begr. 16. maj 1766[491] — hendes søster Helle Jørgensdatter Vind begr. 17. maj 1771[491].

†*Kisteplader.* 1) 1614. Fru Sidtzel Lunge, Lauritz Lindenow[s] til Øregaard, f. på Aalborg slot 18. dec. 1586, d. på Schier (o: Eskær) 6. aug. 1614. — Rhumann I og II.

2) 1635. Lauritz Lindenow til Øregaard, kgl. maj.s befalingsmand på Aarhuusgaard, søn af Hans Johanssen Lindenov til Gaffunøe (el. Gauffnøe) og fru Margrete Rosenkrantzes til Hundslund, f. på Hindsgaffuels slot 1583, d. på Øregaard 14. okt.(!) 1635. — Rhumann I og II (hvoraf den ene kladde i R I og efter den R II har dødsåret 1633; jfr. indskrifttavlens rigtige dødsdato).

3) 1657. Fru Anna Friis, sl. Lauritz Lindenou til Oregaard, datter af Jørgen Friis til Krasterup og fru Else Biørn af Steenholt, f. på Krasterup 16. juni 1587, d. på Øregaard 7. marts 1657. — Rhumann I og II.

4) 1738. Godske Lindenov, oberstløjtnant ved kavalleriet, søn af kommerce-

råd Christian Lindenov og fru Mette Reedtz. Hans frue var Vibeke Reetz. Han døde 5. juni 1738. Ifølge Abildgaard[492] var ved †*kistens* hovedende våbner for Gyldenstjerne og Brahe, ved fodenden for Podebusk og Rosenkrantz; på højre side fra hovedet for Plessen-Rostrup, Trolle-Holck, Gyldenstjerne-Lunge (Dyre), Ulfstand-Brahe, Bjørn-ukendt og Rostrup(?)-Skeel, på venstre side Parsberg-Bille, Friis-Giøe, Bilt-Bille, Parsberg-Juul, Sehested-Lange, Skave-Giøe. — S. Abildgaards dagbog 1770.

En †*plade* med det Lindenovske våben og påskriften: Salig hr. oberstløjtnant Godske Lindenov er den sidste af denne familie på sværdsiden, så nedlægges hans våben med ham, blev 1784 aftegnet af »Bertouch(?)«[493]. — Vedr. †begravelsesudstyr og †fane, se afsnit herom.

5) 1745. Fru Margareta Urne, datter af oberstløjtnant Axel Urne til Bekkeskov og Anna Elisabeth Lindenov, f. på Bekkeskov 3. dec. 1674, d. i Aarhuus 29. marts 1745. På kisten »hverken er eller har været vaaben«. — S.Abildgaards dagbog 1770, V, 54.

6) 1755. Fru Wibeke Holgers Datter Reetz, datter af Holger Reetz til Palsgaard og fru Birgitte Kirstine Juel, gift 21. nov. 1721 med oberstløjtnant Lindenov og død på Rugtved 18. jan. 1755. Ved †*kistens* hovedende våben for Juel af Juelling, ved fodenden for Brahe, på højre side fra hovedet våben for Reetz, Sehested, Brahe, Rostrup(?), Holck og Juel, på venstre side for: ukendt, Sehested, Lunge (Dyre). Løkke, (Egern) Friis og Brahe. — S. Abildgaards dagbog 1770, V, 55.

EBBESENS KAPEL, o. 1639 indrettet, med front mod sideskibet, i den østre del af nordre tårnkapel (jfr. p. 288 og fig. 150), det parti af kapellet, hvorom domkapitlet i årene 1622—25 havde ført resultatløse forhandlinger med Else Marsvin (jfr. Marselis' kapel).

Skillevæggen til det bagved liggende rum (Marselis' kapel) har oprindelig bestået af en egetræsbeklædning på to svære egebjælker, placeret henholdsvis 2,40 og 4,00 m over nuværende gulv; denne er senere blevet dækket af to lag skalmuring og forhøjet til hvælvets top. Væggen, hvortil Ebbesens epitaf (nr. 11, p. 688) var fæstnet (jfr. pl. 4), blev 1963 erstattet af en ny, der rykkedes 40 cm længere mod øst. Kapellets oprindelige gulv, af kvadratiske, 23,5 cm store kalkstensfliser, der nu dækkes af et tilsvarende, hvori indgår flere gravfliser(jfr. p. 830ff.), er hævet nogle trin over sideskibets gulv (jfr. fig. 92)[494].

Et *smedejernsgitter* (fig. 554), fra 1639, med to dørfløje, udført af Caspar Fincke, lukker for kapellet ud mod nordre sideskib. Det enkle gitter, af lodret og vandret krydsende rundjern, er ved gulvet fæstnet til et hulkelprofileret fodstykke af træ; foroven er det smykket med halvrundbuer endende i liljespidser, muligvis udført i tilknytning til og efter model af en †kalkmalet liljebort (fig. 219).

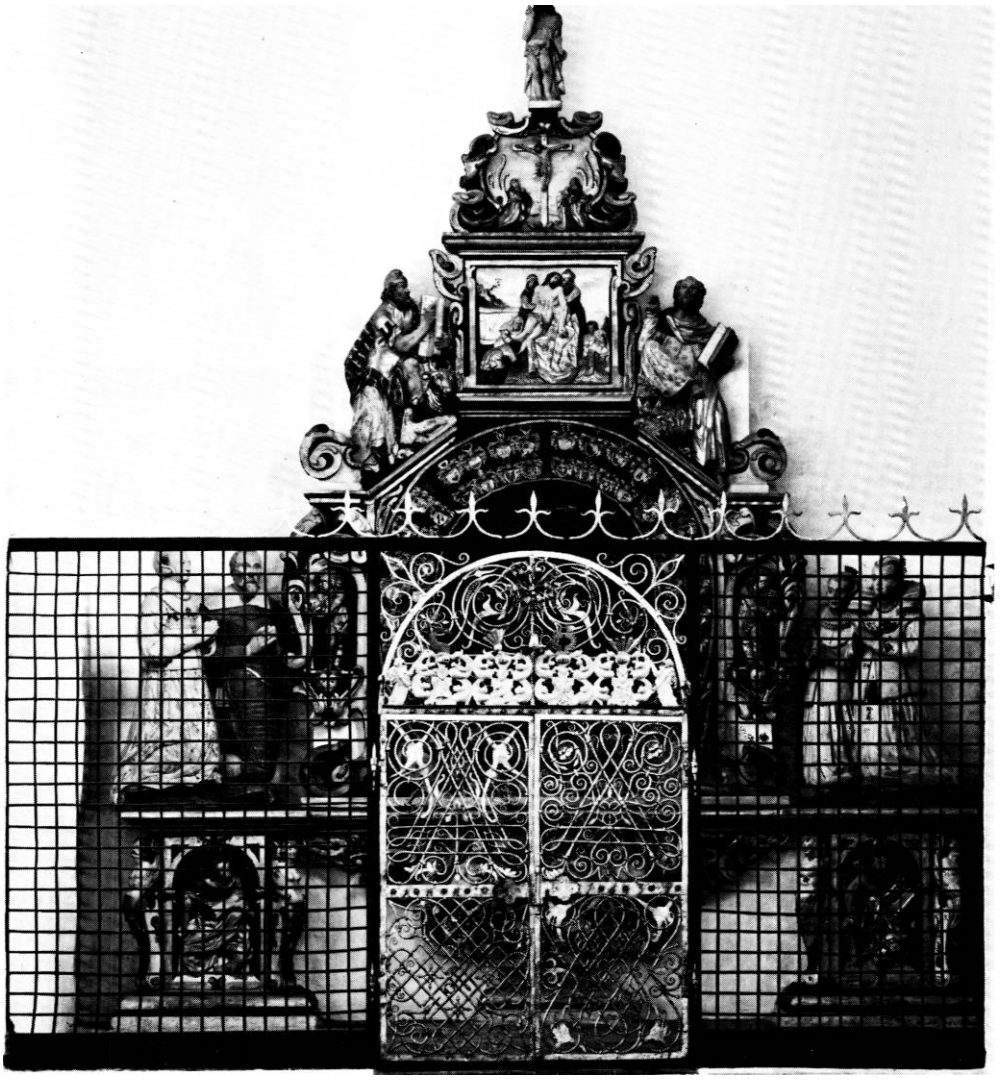

Fig. 554. Gitter med smedejernsdør fra 1639 i indgangen til Ebbesens gravkapel (p. 843). *Iron grille with wrought-iron gate from 1639 in front of Ebbesen's sepulchral chapel.*

Denne har prydet væggen i den del af kapellet, der tidligere tjente til gravkapel for biskop Bo Mogensen, og hvis dekoration formodentlig har stået fremme, da Ebbesen lod sit kapel indrette. Den dobbelte dør med øvre, rundbuet afslutning svarer ganske til gitrene i Skeels portalepitaf (p. 686) og Lindenovs kapel (p. 842). I sydfløjens nedre felt har mesteren anbragt sin »signatur«, hammer og nøgle, mens dateringen står på Højenes tværbjælker: »Anno — 1639«. Den øvre tværbjælke bærer initialerne: »L E E G L A S S« for Laurids

Ebbesen og hans tre hustruer, Ellen Gøye, Lisbeth Arnfeldt og Sophie Staverskov (Glambek). De fire tilhørende, udhamrede våbner[495] anbragt ovenfor i buefeltet holdes yderst af to stående engle. En stor smedejernsroset pryder gitterets top. Gitterets liljefrise og fløjene med våbner er ligesom oprindeligt forgyldte, mens de flankerende, faste gitre står sorte, siden maler Kruse[46] overmalede den oprindelige, rode farve, fremkommet ved Magnus Petersens undersøgelser[94].

Krypten (jfr. fig. 572) under kapellet, rimeligvis indrettet samtidig med dette, er et rektangulært rum, der har tøndehvælv og lire stikkapper i forbindelse med to rundbuede nicher i hver langvæg. I nordvæggen en rundbuet ventilationsåbning (jfr. planche 17). Den oprindelige adgang har antagelig været gennem en lem i gulvet.

†*Kister.* 1810 stod ifølge Hertel[496] fire kister på kapellets gulv, hvorimellem den gamle nordmand, Drakenbergs (jfr. †kisteplade nr. 3), der 1840 nedsattes i begravelsen bag koret nr. I[497]. Samtidig Hyttedes de øvrige kister ned i krypten[9], der allerede 1810 var fuld af kister. Ved en undersøgelse 1963 konstateredes kun tre nogenlunde hele, men ødelagte trækister uden beslag[498].

Begravelser: Laurids Ebbesens første hustru, Ellen Gøye † 13. apr. 1626 (jfr. †kisteplade nr. 1) — hans anden hustru, Elisabeth Arnfeld † (8. juni) 1632 (jfr. †kisteplade nr. 2) — Laurids Ebbesen † 15. marts 1646 (jfr. kisteplade nr. 1) — hans svoger, oberst Christoffer Hvas † 18. feb. 1658 (jfr. epitaf nr. 45 og kisteplade nr. 2) — muligvis Laurids Ebbesens tredie hustru, Sophie Staverskov † efter 1668 — dennes søster, Christoffer Hvas' hustru Anne Staverskov † 1678 — Marie Clausen, Chr. Fr. Scheels hustru † 6. dec. 1726 (jfr. kisteplade nr. 3) — Christian Jacobsen Drakenberg † 9. okt. 1772 (jfr. †kisteplade nr. 3 og †kiste ovfr.) — Axel Bille Arendfeldt † 1. sep. 1775 (jfr. †kisteplade nr. 4).

**Kisteplader.* 1) (Fig. 555). 1646. Lavridz Ebbesen til Refstrvp, kgl. maj.s befalingsmand på Shanderborg(!) slot, f. på sin fædrene gård Tvlstrvp 1559, søn af Ebbe Lavridsen til Thvlstrvp og fru Kirsten Krvse til Øls, cl. på Salløe(!) slot, hvormed han var forlenet, 15. marts 1646, 87 år, 2 uger og 5 dage gl.
Kisteplade af messingblik, hvis ovale skriftfelt, med graverede versaler, har gennembrudt ramme med to stående, nøgne englebørn, der støder i opadrettede basuner. Over skriftfeltet kranium og timeglas hvorimellem den liggende Kronos, tiden, under skriftbånd med »Memento mori«[499]. I Den gamle By[500].

2) 1658. Christofer Hvasz [til] Henni gaard, fordum kongelig majestæts befalingsmand på Ørvm, søn af Iens Hvasz til Kaasz og fru Ingeborg Krvsze, f. på fædrene gården Kaasz udi Morsz 22. juni 1598, d. i Kiøbenhaffnn 18. febr. 1658, 60 år ringer 4 måneder gl., efter at have tilbragt de 33 i to kongers, Christian 4.s og Friderich 3.s samt i sit lands tjeneste mod rigernes fjender

Den gl. By fot.

Fig. 555. Kisteplade for Lavrids Ebbesen, † 164(3 (p. 845). — *Cof/in plate to Lavrids Ebbesen, † 1646.*

som ritmester, oberstløjtnant og til hans dødelig afgang oberst til hest. Fladoval, let hvælvet kisteplade af messing med drevet rand hvorpå blomsterranke, der forneden udgår fra og foroven slutter til en roset; dele af randen afbrækket. Indskrift med fordybede versaler. (Jfr. epitaf nr. 45). I Den gamle By[501].

3) 1726. Marie Clavssen, Christian Friderich Scheels frue, f. i Kiøbenhafn 2. juli 1703, d. i Aarhuus 6. dec. 1726. Herefter gravskrift: »Jeg verdens ære-Stand/ Godvillig Lod til Bage./ Min Hierte-Søn og Mand/ Skal Himlen [sig] Antage« etc. Aflangt skjoldformet kisteplade af kobber med let hvælvet skriftplade hvorpå fordybet skriveskrift. Deponeret i Den gamle By.

†*Kisteplader.* 1) 1626. Fru Ellen Gøe (R II: Giøøe), Lauritz Ebbesøns til Sønderhoffuet (ɔ: Sønderhoved), datter af sl. Anders Gøe til Keldstrup og fru Karen Walchendorff af Glorup, d. på Skanderborg 13. apr. 1626, 86 år gl. — Rhumann I og II.

2) 1632. Fru Elisabeth Arnfeld, Lauritz Ebbeson[s] til Ridstrup (o: Restrup), datter af Hans Arnefeld til Ruegaard og fru Anna Marsvin til Liusholt, f. på Ruegaard »St. Agathæ dag« som var d. 5. febr. 1609, død 23 år, 17 uger og 5 dage gl. — Rhumann I og II.

3) 1772. »Her giemmes en af Forsynet Udmærket gammel Mand, 146 Aar. Hvo? Christian Jacobsen Drakenberg«, fordum høibådsmand ved Holmen i Kiøbenhaun, f. i Norge 18. nov. 1626 på Blomsholm i Skiede sogn, søn af kaptajn Jakob Drakenberg og fru Margrethe Lisbeth Hiul. I sin alders 111. år gif-

tede han sig med en gammel, ærværdig matrone, Maren Michelsdotter Bage, begyndt i Aarhuus og fuldbyrdet i Kiøbenhaun 24. okt. 1737 i grev Danneskiolds hotel, hvor disse gamle blev ledsaget til brudeskamlen af hr. grev Ulrich Adolph og hr. Christian Conrad Danneskiold. Efter hendes død levede han frisk og sund til sin død 9. okt. 1772, 146 år gl. I sin alders 106 år hentede han selv til fods sin døbeseddel til bevis for denne hans høje alder. Herefter versificeret gravskrift (jfr. Hertel II, 246ff.). — Cramer I[502].

På ugedagen for Drakenbergs død blev kisten indsat af de unge købmænds karle i Laurids Ebbesens kapel, hvor han i adskillige år blev fremvist for nysgerrige (jfr. †kiste ovfr.).

4) 1775. Axel Bille Arendfeldt, kgl. maj.s kammerherre og virkelig oberstløjtnant ved det jyske infanteriregiment, f. 9. sept. 1724 af forældrene Steen Hondorph Arendfeldt og fru Bærte Scheel Bille, d. i regimentsdistriktet i Aarhuus 1.sept. 1775. Kistepladen af messing samt afdødes †*kårde* og †*sporer* blev nogen tid efter bisættelsen 22.sept. lagt på den »Rys-Lædders« beklædte †*kiste*. Ved bisættelsen var kisten blot overtrukket med bay og smykket med kårde og sporer. — Cramer I.

SEHESTEDS KAPEL, i nordre apsiskapel (jfr. p. 286 og planche 4), 1640 tilskødet rigets og kongens kansler Christen Thomesen Sehested. Ifølge fundatsen[503] havde Sehested forpligtet sig til ved sin død at efterlade kapellet »fuldfærdiget paa Muur, Tag, Vinduer og Graven med ald anden Bygning ... i god Magt og Hævd«, hvorefter domkirken skulle overtage vedligeholdelsespligten. Til gengæld overdrog Sehested domkirken en gård i Skødstrup sogn, Ø.-Lisbjerg herred[504].

Fra 1822 tjente kapellet sammen med Lindenovs som stiftsbibliotek, men fik efterhånden anden og ringere anvendelse (jfr. p. 287).

Den oprindelige indretning af kapellet, der i håndskriftet »Monumenter« o. 1656 karakteriseres som en anselig begravelse med et stateligt jernsprinkelværk, er i tidens løb undergået store ændringer. Det sort-hvide flisegulv, der på grund af det underliggende gravrum var hævet over tværskibets gulvniveau[505], blev antagelig fjernet 1882 i forbindelse med anbringelsen af en trælem midt i gulvet med adgang til begravelsen[273]. Sehesteds epitaf (nr. 18, p. 706ff.), opstillet efter 1656 på kapellets sydvæg, blev 1923 flyttet til sin nuværende plads på nordvæggen. En lukkemur i arkaden til nordre koromgang (jfr. gravplanen 1745, fig. 150 samt fig. 561) erstattedes 1921 af det oprindelige indgangsgitter[506]. Samtidig bortflyttedes to kvindefigurer[8], der flankerede indgangen (p. 708), men oprindelig havde hørt enten til epitafiet eller lige som på Herteis tid (jfr. også Købkes maleri 1830, fig. 152) havde stået foran gitteret og de behuggede halvsøjler.

Mod nordre koromgang lukkes kapellet af et stort *smedejernsgitter*[507] (fig. 556), fra 1650, der har karakter af anetavle. Hovedgitteret er delt i fire afsnit, hvoraf de to midterste udgør den dobbelte dørfløj, og er foroven kronet af et gitterværk af fortløbende slyngværk i spiraler og med indflettede fantasimasker. På fløjenes øvre rammeliste står ejerparrets smedede initialer vekslende med rosetter: »H C T [S][508] M R« for Hr. Christen Thomesen og Mette Rosenkrantz, og på fløjenes midtsprosse udførelsesåret »Anno 1650« på hver side af den dobbelte, trekløverformede lås. Topgitterets spiralslyng udspringer midtpå og til siderne fra spydstandere, der prydes med balusteragtige bukler og foroven afsluttes af smedejernsblomster. I hver topgitterhalvdel danner en vase støtte for et alliancevåben, hvis konturer og heraldiske detaljer er formet af fladjern og udhamrede jernplader, i vest kanslerens mødrene og fædrene våbner, Lunge (Dyre) og Sehested, i øst med ægtefællens tilsvarende, Rosenkrantz og Brahe. De nedre gitterfløje er delt i otte felter, udfyldt af varierende volutblomster og -slyng, og hvert omfattende et antal våbener, den øvre række hver fire (fig. 571), den nedre tre. Den herved fremkomne anetavle, der med hensyn til opstillingen afviger fra de sædvanlige, heraldiske principper, omfatter for venstre halvdels vedkommende Christen Thomesens slægtsvåbener, anbragt courtoisiemæssigt over for den højre halvdel med hustruens slægtsvåbener[509].

Gitteret er fastgjort til muren ved hjælp af spinkle stænger med småhænder, der fatter om topgitterets spydstager. Forneden er gitterets dørfløje øget med et lavt gitterled, der oprindelig har dannet lukke oven over de to trappetrin, der, som ses på fig. 453, tidligere har ført op til kapellet.

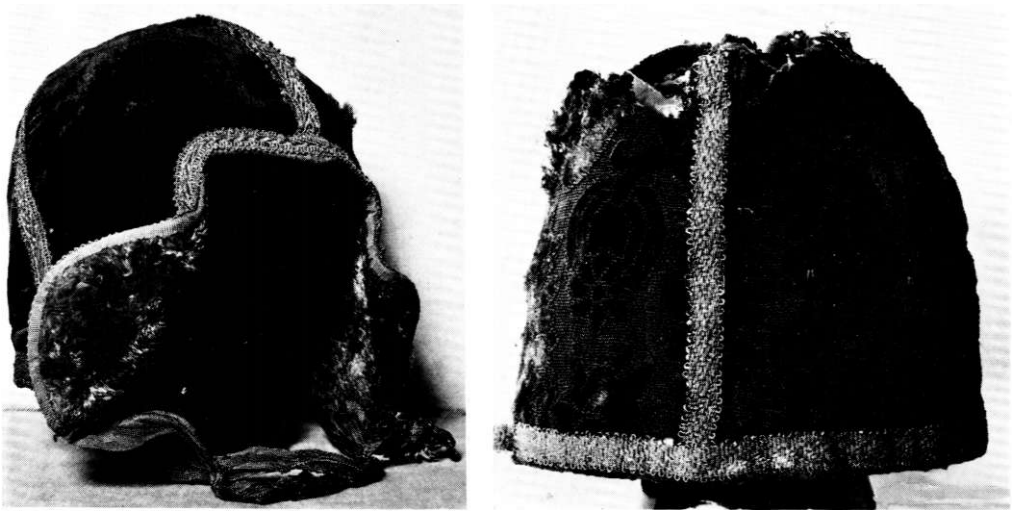
Gittertavlens staffering er udført på grundlag af de farver, som Magnus Petersen 1891 fandt frem[94], og som maleren L. Kruse[46] to år efter lagde hånd til[510]: forgyldning på selve gitteret, rødt på rosetter, sort på bogstaver og årstal og heraldiske farver på våbnerne.

En *krypt* (jfr. fig. 572) synes indrettet hurtigt efter kapeloverdragelsen, idet 1656-håndskriftet omtaler, at kanslerens salige frues og børns lig »er for nogen tid nedsatte«[511]. Rummet, der siden 1944 er utilgængeligt[512], er overdækket af et fladt hvælv på murede buer udført ved kirkens restaurering 1871[46]. Adgangen har oprindelig været ad en trappe i vest inden for gitteret; en trælem midt i gulvet, anbragt 1882, er senere fjernet (jfr. ovfr.). Mellem de mange kisterester fandtes ved undersøgelsen kun lire nogenlunde velbevarede †*kister:* 1) Christen Thomesens læderbetrukne trækiste, trapezformet og med tresidet låg; på hver langside tre dobbelte håndgreb af fortinnet jern, fæstnet til muslingeskalformede hankebeslag[513]. På hovedenden fandtes rester af en stor kisteplade af bly (jfr. ndf. nr. 3). En inderkiste havde samme form som yderkisten, i mål kun lidt mindre; liget lå uden klædedragt[514]. Kisten stod lige

L.L. 1964

Fig. 556. Sehesteds kapel med smedejernsgitter fra 1650, set fra nordre koromgang (p. 848). — *The Sehested chapel with wrought iron grille from 1650, seen from the north ambulatory.*

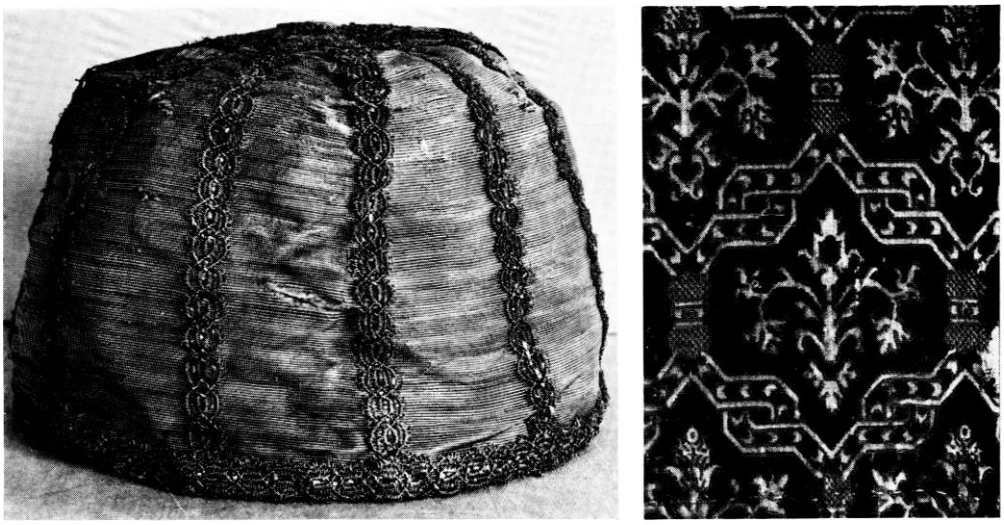
Den gl. By fot. 1944

Fig. 557—558. Pigehue nr. 4 og drengehue nr. 2, fra 2. fjerdedel af 1600'rne, optaget fra kister i Sehesteds kapel (p. 851). — *Girl's cap no. 4 and boy's cap no. 2 from the second quarter of the 17th century, removed from coffins in the Sehested chapel.*

syd for den oprindelige trappe. 2) En læderbetrukket, rektangulær trækiste fandtes lige under lemmen. Den var uden låg og beslag og havde tre hankegreb på hver langside og eet for enden, fæstnet til rosetbeslag. 3) En barnekiste af træ, retkantet, med buet låg samt for enden rosetfæstnede hankegreb, stod ligeledes under lemmen. 4) Voksenkiste af træ, af barok form med udbugende sider og karnisprofileret låg, uden beslag. Fra en delvis formuldet kiste fandtes rester af en læderbeklædning med et mønster bestående af diagonaltstillede ottetalsslyng, hvorover Jesumonogram. Af løstliggende *kistebeslag* kan nævnes våbner for Sehested og Juel, et Sehested-våben med Dannebrogsordenens kæde, et messingbeslag til fæstnelse af jernhanke, med spejlmonogram CL for Christoffer Lindenov (jfr. †kisteplade nr. 5), samt et fireanevåben, af kobberblik, for Christen Thomesen Sehested, nu anbragt i Marselis' krypt (jfr. p. 871), fra hvis †kiste, nr. 1, der for 1708 var stjålet nogle †*kistebeslag,* hvorimellem »hjørnebånd med drevne messingansigter«[515].

Yderligere **gravfund* stammende fra 1600-årene, men ingen dog mulige at henføre til en enkelt af nedennævnte personer, opbevares siden 1944 i Den gamle By[516]. *Pudebetræk.* 1) Firkantet, 54x51 cm, af silkesatin, nu gyldenbeige. En sølvknipling, svarende til den på tæppet nedenfor, er bøjet om kanterne ved påsyningen. 2) Firkantet, 52x45 cm, af silkebrokade med hjerteformet rankemønster. Smal, viftetunget metalknipling påsyet langs kanten på begge sider. 3) Rest af tyndt, beigefarvet taft, med vinkelsøm.

Tæppe, kvadratisk, 68 x67 cm, af repsvævet sølvmor, nu beigefarvet, samme

Den gl. By fot. 1944

Fig. 559—560. Mandshue nr. 1 og udsnit af stof fra pølle nr. 1, fra 1600'rne, optaget fra kister i Sehesteds kapel (p. 851). — *Man's cap no. 1 and section of fabric from bolster cushion, from the 17th century, removed from coffins in the Sehested chapel.*

stof som mandshuen nr. 1 nedenfor, med indslag af (nu usynlig) grov silketråd og en (synlig) af sølvlahn. Om kanten en 3,8 cm bred sølvknipling (jfr. pudebetræk nr. 1).

Silkefrynser. 1) Mønstervævet, nu brunt bånd, 3,5 cm bredt, sammensyet med frynser, der foroven ligeledes har et mønstret bånd; hele bredden 11 cm, længden 245 cm. 2) To ens stumper silkefrynse, mørkebrune, knyttet foroven, lait 21 cm brede, 27 og 29 cm lange.

Poller. 1) (Fig. 560). Syet af to bredder (vævebredden 46 cm); rynket (med lærredstrækbånd) i den ene ende, i den anden er tøjet ombøjet i et lille »hoved« og sammenrynket med silkesnor. Af mønstervævet fløjl med blomster- og båndornamentik i glat atlask. 2) 49 cm lang, bredden 2x51 cm; rynket med løbegang (grønt silketrækbånd) i begge ender. Af gulbrunt silkerips.

Huer. 1) (Fig. 559). Mands-nathue[517], repsvævet, af sølvmor, nu beigefarvet, samme stof som tæppet ovenfor. Snittet er firkilet, opdelt i 12 felter af en smal sølvknipling, som også er påsyet langs den nedre kant. Beigefarvet taftfoer. 2—3) Drengehuer, formodentlig tilhørende en af kanslerens sønner, død mellem 1621 og 1629: 2) (Fig. 558). Af rødt, blomstermønstret (op- og uopskåret) fløjl; samme snit som nr. 1. Over sømmene og langs underkanten et smalt, metalindvævet bånd. 3) Af silkesatin, nu gyldenbrunt, af snit som foregående og ligeledes med metalbånd over sømmene; trykt silkebånd over underkanten. Intet foer; snit som foregående. 4) (Fig. 557). Pigehue, formodentlig tilhørende en af kanslerens døtre, død mellem 1624 og 1644. Af rødt,

glat fløjl, med smalle metalbånd over sømmene og langs underkanten, foeret med grønt, langluvet plys. Hagebånd af silkerips. Snit: fire kileskårne stykker, hvoraf de to har udsnit i panden og ombøjede flige ved ørene.

Begravelser (jfr. p. 706): Christian (Christen) Thomesen Sehesteds søn, Thomas † 1621 — en anden søn af samme navn † 1622 — hans datter Anne † 1624 — hans datter Dorthe † 1628 hans søn Thomas † 1629 — hans datter Birgitte † 1644 — hans hustru, Mette Holgersdatter Rosenkrantz, † 21. dec. 1644 (jfr. †kisteplade nr. 1) — rentemester Peder Iuel til Hundsbæk † 9. dec. 1656 (jfr. †kisteplade nr. 2) — Christian Thomesen Sehested † 5. aug. 1657 (jfr. †kisteplade nr. 3) — hans datter, greve Mogens Friis' første hustru, Anne Sehested, † 30. aug. 1661 (jfr. †kisteplade nr. 4) — amtmand Christoffer Henriksen Lindenov † 4. nov. 1697 (jfr. †kisteplade nr. 5) — løjtnant Hannibal Sehested 12 maj 1716 — admiral Christen Thomesen Sehested † 13. sept. 1736 (jfr. †kisteplade nr. 6) — major C. G. von Drevitz 8. apr. 1748[518].

†*Kisteplader*. 1) 1644. Mette Rosenkrandtz, Christen Thomæsøns til Stougaard, datter af Holger Rosenkrands til Rosenholm og fru Sophie Brahe, f. på Rosenholm 27. febr. 1600, d. i Kjøbenhauffun 21. dec. 1644, 44 år gl. — Rhumann I og II.

2) 1656. Peder Iuel til Hundsbeck, kgl. maj.s rentemester, son af Erich Iuel til Hundsbeck, rigsråd, og fru Sophia Sehested til Høyeriis, f. på sin fædrene gård Hundsbech 15. juli 1623, d. i Kiøbenhauffn 9. dec. 1656, 33 år, 4 måneder og 25 dage gl. — Rhumann I og II.

3) 1657. Christian Thomesøn Sehested til Stougaard, fordum kong Christian IV.s, så og den regerende konge Frederich III.s kansler, rigsråd og befalingsmand i S. Knuds kloster i Othense, f. på sin fædrene gård Bechmarck i Jylland 17. febr. 1590, d. i Kiøbenhauffn 5. aug. 1657, 67 år, 5 måneder og 18 dage gl. — Rhumann I og II.

4) 1661. Anna Sehest, Mogens Friises til Farskou, kong Frederich III.s råd og rentemester, hans hustru, datter af Christian Thomæsøn Sehested til Stougaard, ridder, fordum kong Christian IV.s og siden kong Frederich III.s kansler og rigsråd, og fru Mette Rosenkrantz Holgers Daater af Rosenholm, f. på Calløe slot i Jylland 29. apr. 1631, d. i Kiøbenhauffn 30. aug. 1661, efter at hun havde udstanden mange langvarige og besværlige sygdomme og levet i 30 år og 4 måneder. — Rhumann I og II.

5) 1697. Christopher Lindenau til Friisholt, kgl. maj.s etatsråd og amtmand over Dronningborg amt, f. på Øs kloster i Skaane 20. marts 1639, søn af Henrich Lindenau til Øs kloster og fru Beate Ulfeld, d. på Friisholt 4. nov. 1697. Gravvers. — Schive II og Cramer I.

6) 1736. Christen Thomæsøn Sehstedt, den vidtberømte både i henseende til slægt, tapperhed og sine bedrifter til lands og til vands. Ved at drage til Sve-

J. F. Dresler, Århus, før 1921

Fig. 561. Sehesteds kapel, set fra nordre korsarm for ændringen 1921. Smedejernsgitter flankeret af sandstensfigurer af kvindelige dyder (jfr. p. 708 og 847). — *The Sehested chapel seen from the north transept before alterations in 1921. Wrought iron grille flanked by sandstone figures portraying feminine virtues (conf. p. 708 and 847).*

rige, Norge, Belgien, England, Frankrig, Italien, Spanien, Amerika og Afrika avancerede han fra den laveste rang inden for flåden til den højeste kommando over kgl. danske maj.s flåde. Formand for kommissionerne, gylden ridder, overlanddrost i Oldenburg og Delmenhorst, formand for rådets styrelse og statskassen. Født i Kbh. 24. aug. 1664, død i Oldenburg 13. sept. 1736, 72 år gl. Han har ledet den sejrrige, danske flåde ved Rügen og opfundet en ny skibstype, ønskværdig for danskerne, frygtelig for svenskerne; til flådens særlige vækst ledede han et institut for 300 studerende af flådeforhold. To kejseres og adskillige kongers, snart hans egnes, snart fremmedes, enestående nåde vandt han. Han rejste diger mod det tyske havs brusen, der truede det allerede hærgede »Botiadia« med undergang, ved ny metode og ved beundringsværdige mekanismer. De pligter, han udførte dristigt og heldigt for kongerne Christian V., Frederik IV. og Christian VI., bevarer det evige minde om så kær en helt! Latinsk indskrift. — Schive III, Cramer I, Marmora Danica II, 1741, p. 102 f.

HUTFELDS KAPEL, i nordre korsarms nordvesthjørne, synes i årene omkring 1655 erhvervet af fru Elisabeth Skade, enke efter Hartvig Sas til Tanderup. 1653/54 havde enken besiddet begravelsen ur. 12 i koret (jfr. p. 897), men må snart efter have udskiftet den med den her omtalte, idet håndskriftet »Monumenter« o. 1656 omtaler, at fru Lisbeth Skade »tvært over fra« Laurits Lindenovs begravelse (p. 840) havde ladet opbygge sig en liden begravelse, »som dog ikke endnu er fuldfærdiget«; den nåede næppe heller at blive det, for hun selv døde 1660[519].

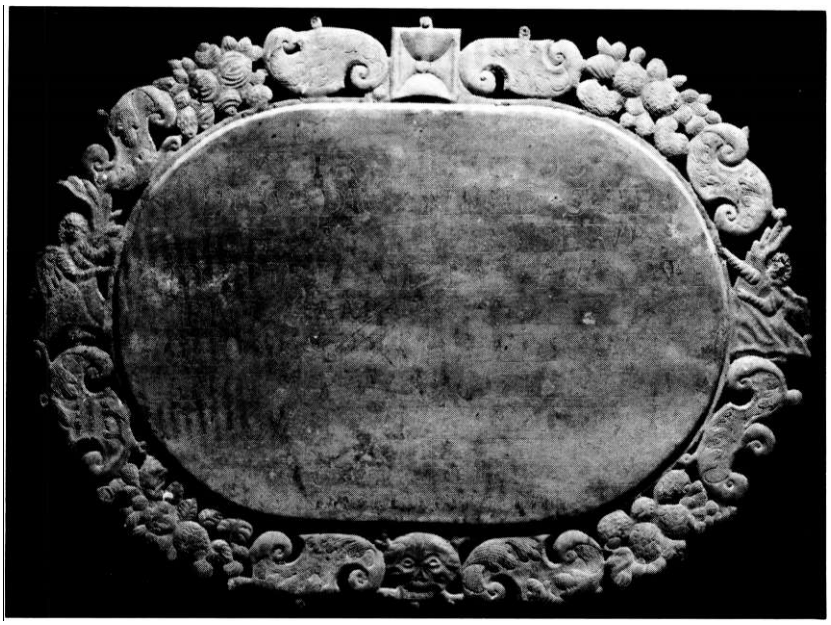
1696 blev kapellet indrettet til begravelse for Jasper Nielsen Hutfeld og hustru, Citzel Christensdatter Clementin, en broderdatter til den velhavende Anders Lydichsens hustru.

På frontsiden, mod syd, afgrænses kapellet fra korsarmen ved en moderne, syv skifter høj mur, hvorover et *smedejernsgitter* (fig. 562), der formodentlig stammer fra kapellets første indretning omkring 1655, og som oprindelig stod direkte på gulvet (jfr. Christen Købkes maleri 1830, fig. 152). Det tredelte gitter, foroven afsluttet af buer og med en enkelt dørfløj i midten, er opdelt i ni felter; hver af disse er udfyldt af dekorative kontur-rosetter bestående af rundjerns»blade« og fladt udhamrede »blomster« i to forskellige udformninger, begge omgivet af småblomster, blade og spiraler. På den øvre bueliste liljeagtige småblomster; den dobbelte lås er spydbladformet. Øverst på gitteret er 1696 anbragt en smedejernsdekoration, en bladkranset oval hvori initialerne I N H F C C D, i gennembrudt arbejde, for de nye ejere Jasper Melsen *H*ut*f*eld og Citzel Christensdatter, samt årstallet. Over kransen ægteparrets hjelmede våbner (jfr. Hutfelds epitaf, nr. 31, p. 731, på kapellets nordvæg). — Gitteret, der

L.L. 1964

Fig. 562. Hutfelds kapel med smedejernsgitter fra o. 1655, suppleret 1696. Set fra nordre korsarm (p. 854). — *The Hutfeld chapel with wrought iron grille from about 1655 with additions from 1696. Seen from the transept.*

L. L.1968

Fig. 563. Kisteplade over Hartvig Sas til Tanderup, † 1652 (p. 857). — *Coffin plate to Hartvig Sas of Tanderup, d. 1652.*

1921—22 restaureredes af smedemester A. Rausdal, København[520], står mørkebrunt stafferet, midtrosetter, våbner, initialer og årstal dog forgyldte.

Mod øst er kapellet adskilt fra domkirkens nordre indgangsparti ved en nyere mur (jfr. planche 4 og 24) hvori fladrundbuet niche og herover et cirkulært vindue. Dettes gitter, der består af krydsende jern, hvortil er fæstnet et grenkranset, kronet spejlmonogram, er rimeligvis ved istandsættelsen hentet andetsteds, idet monogrammets bogstaver S E C snarest synes at henvise til Sophie Elisabeth Carisius og hermed at henføre gitteret til Marselis' krypt (jfr. p. 862).

En †*tavle* blev 1706 formedelst 10 rdl. opsat over begravelsen af Citzel Christensdatter[109]. Det er måske denne tavle, der har båret en testamentarisk indskrift, senere omtalt i en fundats af 29. marts 1737[521] (jfr. p. 607f.), hvorefter renten af indtægterne fra en halv bondegård skulle gå til vedligeholdelse af begravelsen og til forsyning af lys til den af testamentatorerne skænkede †lysekrone.

Krypten (fig. 572), hvortil der er adgang ad en trappe inden for smedejernsdøren, ønskedes 1851 opfyldt, den lille åbning tilmuret og nyt stengulv lagt, da trælemmen var forrådnet[289]. De i kapellet stående †*kister,* der skimtes på Købkes maleri (fig. 152), blev 1840 flyttet ned i krypten[9], der omdannedes under kirkens senere restaureringer.

Begravelser: Formodentlig Hartvig Sas til Tanderup † 22. marts 1652 (jfr. kisteplade nr. 1) — muligvis hans hustru, Elisabeth Skade, † 16. sept. 1660 — Jasper Nielsen Hutfelds datter, Maren Jaspersdatter Hutfeld, † 3. dec. 1679 (jfr. kisteplade nr. 2) — Jasper Nielsen Hutfeld † 22. jan. 1696 (jfr. kisteplade nr. 3) — hans son, Hans Jaspersen Hutfeld, død i Laurvig i Norge, begr. 17. okt. 1696 — J. N. H.s hustru, Citzel Christensdatter Clementin, † 15. sept. 1712 — sognepræst i Ebeltoft og Dråby, Knud Hansen Utrechts anden hustru, Elisabeth Christiansdatter Borggrevinch, 30. dec. 1713—Oluf Christensen Bruns datter 30 nov. 1717 — Matthias Poulsens søn 26. maj 1728—sognepræst ved Århus Vor Frue kirke, Jens Jensen Mundelstrup, † 21. juli 1736—hans hustru, Ingeborg Maria Jaspersdatter Hutfeld, begr. 5. juli 1762—deres søn, klokker og underdegn ved domkirken, Jens Jensen Mundelstrup, begr. 27. juni 1789.

Kisteplader. 1) (Fig. 563). 1652. Hertvich Sas til Tandervp[522], f. på sin fædrene gård Zyvant i Lifland 1583, d. på sin gård Tandervp 22. marts 1652. Kisteplade af kobber med fordybet versalindskrift. Gennembrudt ramme med timeglas, frugtklaser og kranium over korslagte knogler samt på siden to små, svævende engle, der foregiver at holde pladen. På øvre galleri i nordre korsarm.

2) 1679. Maren Jespersdatter Hvttfeld, f. 30. marts 1674, d. 3. dec. 1679, 5 år, 35 uger og 4 dage gl. Fladoval kisteplade af kobber med fordybet versalindskrift. På øvre galleri i nordre korsarm.

3) 1696. lasper Nielson Huttfeldt, kgl. maj.s assessor i rentekammerkollegiet og tidligere landkommissær i Aarhus og Riber stifter og borgmester i Aarhus. F. i Roschild 26. febr. 1626, cl. i Aarhus 22. jan. 1696 i sin alders 70. år. Cirkulær kisteplade af kobber med fordybet kursivindskrift. På øvre galleri i nordre korsarm.

NORDRE VESTKAPEL, senere Marselis' kapel (jfr. p. 288), blev 1420 opført som gravkapel for *biskop Bo Mogensen,* hvis gravsten (nr. 5, p. 756) fandt plads her ligesom efterfølgerens, biskop Ulrik Stukes (Stygge), død 1449 (†gravsten nr. 2, p. 818). Rummet blev efter 1561 sandsynligvis benyttet som bibliotek, kaldet liberiet, hvor også forskellige boghandlere, de såkaldte bogførere, i tidens løb fandt stadeplads. En anden anvendelse af kapellet kom imidlertid i betragtning i forbindelse med adelens ønsker om mere dominerende gravpladser i domkirken (jfr. p. 839).

Foranlediget af en ansøgning fra fru *Else Marsvin* til Stenalt, der 1621 havde mistet sin ægtemand, rentemester Enevold Kruse til Hjermitslevgård, modtog domkapitlet et kgl. missive af 18. maj 1622[523], ifølge hvilket kapitlet fik pålæg om at anvise Else Marsvin »et bekvemt og ledigt sted i domkirken« til begravelse for hende selv, hendes husbond og dem af deres børn, som ville have

lejersted der. Af kapitlets påfølgende erklæring fremgår, at det intet udbytte havde af dette kapel, »der daglig står og forfalder«, og som ville kræve stor bekostning, hvis det skulle istandsættes. Først tre år efter, 23. maj 1625[524], fik Else Marsvin anvist »et *stykke* af et kapel« i vestenden, »imod den nordre side af domkirken, hvor bogføreren plejer at stå«, da det mente, at hele kapellet ikke kunne mistes, men at det var stort nok til, at hun kunne få en plads i kapellet.

Endnu 1632[525], ved Else Marsvins død, var sagen ikke afgjort. På et møde i Viborg 30. jan. 1635 mellem arvingerne enedes man om erhvervelsen af et bekvemt begravelsessted, hvortil bevilgedes 1000 sl. dlr., hvis renter skulle gå til kirken og til »begravelsens brøstfældighed«. Der var ligeledes enighed om at lade forfærdige et *epitaf* for 400 specie dlr., der skulle erlægges til en af arvingerne eller til en anden, med hvem man akkorderede, således at det kunne være forfærdiget til »Marrithi (Mauritii)«, dvs. 22. september, førstkommende »med staffering og anden tilbehøring«[526]. En senere opstået trætte mellem arvingerne synes imidlertid at have forhindret såvel indretning af kapel som udførelse af epitaf[527].

Omkring 1639 må domkirkens økonomiske forvaltning have opgivet forhandlingerne med arvingerne og i stedet have solgt den østre del af kapellet til den kongelige befalingsmand på Skanderborg slot, *Laurids Ebbesen* (jfr. p. 843).

Ellen Marsvins familie synes dog stadig interesseret i kapellet, idet *Oluf Parsberg* til Jernit, gift med Karen Kruse, en datter af Else Marsvin og Enevold Kruse, 1641 genoptog drøftelserne. I et brev af 13. febr. dette år oplyste kapitlet på lians anmodning[528], at han kunne få det af ham begærede kapel i »den *nederste* (ɔ: vestligste) ende af tårnet, tvært over for lærerstolen (i søndre vestkapel, jfr. p. 288), på nordre side i domkirken for 600 rdl. specie«. Bygningen karakteriseredes da som stor, fornem og uskadt på mur og hvælvinger; til overtagelsesbetingelserne hørte, at Parsberg selv skulle lade den »forbygge«, forsyne med »kobbertække«, vinduer etc., således som »kansleren (Christen Thomesen Sehested, jfr. p. 847) og andre adelspersoner har gjort«, samt lægge »en god bondegård« dertil. Dog skulle der vises biskoppens lig og sten (jfr. ovfr.) tilbørlig respekt. Der var imidlertid også mulighed for på billigere vis at erhverve en plads i koret, hvilket Parsberg foretrak (jfr. p. 892).

1647 foregik nye forhandlinger om kapellet, denne gang med *Jørgen Pedersen Marsvin* til Aunsbjerg, en brodersøn til ovennævnte Else Marsvin. 13. maj dette år[529] fik kapitlet pålagt besked om at udtale sig vedrørende Jørgen Marsvins andragende om »en udskud og hvælving i domkirken, som tilforn har været brugt til liberi, for der at bygge en begravelse«. Ifølge kapitlets erklæring af 8. marts 1649[528] ville ansøgeren have hele kapellet; »biskoppens ben« (Bo Mogensens) kunne stå der, men både hans og »den anden sten« (Ulrik Styg-

ges) skulle tages op. Prisen herfor var 600 rdl. in specie, men da kapellet fornylig var tækket med henved 40 skippund bly, skulle dette enten betales ekstra eller tages ned. Da sagen imidlertid endnu ikke var afgjort 1652[530], ønskede kapitlet at få renten af de penge, som kapellet var ham tilsagt for og i øvrigt at stå frit, da andre havde begæret samme kapel. Først efter en supplik fra bispen lykkedes det omsider 27. aug. 1667[125] at få kongelig tilladelse til at sælge kapellet, da Marsvin stadig ikke havde afviklet sin gæld[531]. — Endnu en del år lå »det gamle Bibliotech Capel« dog stadig hen som materialrum, hvor »kalk slås, og sten udhugges«, som beskrevet af Rhumann 1666.

MARSELIS KAPEL, senere også kaldet det *Rodsteen-Constantinborgske graukapel* eller *Stadsgaards begravelse*[532] efter ejerne eller deres hovedgårde, blev 28. jan. 1702[8] erhvervet af fru Sophia Elisabeth Carisius, friherreinde til Marselisborg. Borgmester og råd, med stiftsøvrighedens samtykke, overdrog da friherreinden »det nordre kapel ved det store tårn tillige med fortovet, så vidt rummet oven og neden under den runde bue sig strækker«, dvs. også pladsen under arkadebuen ind til tårnrummet (jfr. fig. 150 og planche 4). »Den store sten« i fortovet under buen (biskop Bo Mogensens gravsten nr. 5) skulle dog »straxen bortføres«. Friherreinden fik tilladelse til at indrette kapellet, som hun ville, således måtte hun både lade den »nuværende« dør til orgelværket eftermure (jfr. p. 593) og en ny dør i muren ud til »kirkegulvet« (tårnrummet) op til orgelværket »på Haxart« påhugge og indsætte. Den samlede erhvervelsessum var 400 rdl., som skulle betales med det samme[533].

Kapellets indretning. 13. maj 1702 forelå den kgl. tilladelse til opsætning af et gravmæle over afdøde baron Constantin Marselis. Det pompøse gravmonument (nr. 33, p. 733ff.), udført af billedhuggeren Thomas Quellinus, er rejst op mod kapellets nordvæg, hvor et vindue måtte blændes (jfr. p. 222). I lighed både med domkirkens øvrige adelige gravkapeller (Ebbesen, Lindenov, Sehested) og med de Quellinske indretninger af andre adelskapeller (jfr. p. 735) blev gulvet, der lagdes med sorte og hvide marmorfliser, hævet for at give plads for en krypt. En skillevæg i øst ind mod Laurids Ebbesens kapel har afløst et oprindeligt egetræspanel, anbragt lidt længere mod øst (jfr. p. 843).

Adgangen er nu som før gennem tårnrummets nordre arkade, hvor to »porte« ifølge Hertel[534] har lukket for arkadebuens to sider (jfr. ndf.). Den fornemme *sandstensportal* (fig. 564) i arkadens yderside, formentlig udført i Quellinus' værksted, har træk fælles med andre af hans portaler (Ahlefeldts i Odense S. Knud, Lentes i Kbhvn. S. Petri kirke). Den enkle, profilerede ramme, forkrøppet over buen og smykket med blomsterguirlande, krones af segmentfronton brudt af englehoved behængt med blomsterguirlande. Herover er to stående løver skjoldholdere for en kronet kartouche med Marselis' våben.

Portalens lave *smedejernsgitter* (jfr. fig. 564) er muligvis tegnet af Th. Quellinus, der synes at have stået for flere af gitrene til sine gravkapeller[535]. Gitteret, hvis to fløje foroven næsten danner et kvart cirkelslag, består af slanke spyd vekslende med lavere stager, der ender i fladthamret løvværksknop. Foroven og -neden er stagerne samlet af dobbelte, tværgående båndjern, hvorimellem henholdsvis rosetter og fladovaler[536]. Mellem stagerne er der trebladformede båndjernsblomster endende i flammespids, en detalje der genfindes bl.a. på gitrene i Auning og Odense S. Knud. En båndknækket dobbeltvolut afsluttet af smedejernsblomst ligesom på de ældre gitre i kirken kroner den profilerede midtsprosse, hvortil er fæstnet en trebladformet låsekasse prydet med bølgeranke i relief. Fløjene holdes mod kapellet på plads i trægulvet ved hjælp af kraftige jernstænger med hjerteformede båndvolutter. Grågrønt stafferet.

Det af Hertel[327] omtalte †*smedejernsgitter* på tårnarkadens inderside, mod kapellet, beskrives som et tofløjet »Staaltraads Gitter i Jernramme«, der nåede fra gulvet til hvælvingen.

Til kapellets *senere udstyr* hørte ifølge Schytte[537] fire *portrætmalerier,* der 1833 blev ophængt på væggen mod kirken (jfr. p. 596f.), dels nu forsvundne(?) af Constantin Marselis og hustru, Sophie Elisabeth Carisius, dels de nu i præsteværelset ophængte portrætter af H.Fr.Fædder-Charisius og hustru, Else Margrethe Hedevig Sofie Rosenkrantz. De sidstnævnte portrætter er muligvis identiske med de to, som maleren Hans Hansen 1793 udførte på Constantinsborg af stamherren Charisius og frue, således som han har noteret det i sin dagbog[538].

Desuden fandtes otte †*gueridoner*[539] med familiens våbner, behængt med sørgefloer, antagelig stammende fra bisættelsen af Sophie Elisabeth Carisius eller af (en af) de tre personer, hvis kister (nr. 8, 9, 17) indtil 1840 stod fremme i kapellet[11].

Krypten (jfr. fig. 572, 92 og planche 16—17), indrettet samtidigt med kapellet, har nedgang fra det fornævnte »fortov« under tårnarkaden. To store, oprindelige egetræslemme dækker over en ni-trinet sandstenstrappe. En trælem[540], repareret 1880[541], som lukkede for åbningen i frontmuren i arkaden, blev 1961 erstattet af et enkelt jerngitter. Krypten, med gulv af store, kvadratiske gotlandsfliser, er overdækket af et grathvælv. I nord- og vestvæggen findes store, fladrundbuede nicher (jfr. fig. 568—569), med skrå sålbænk, hvorfra luftkanaler fører ud i det fri (jfr. planche 16); kun den nordre står nu åben. Begge ventilationskanaler havde udvendig en (†)*sandstensdekoration* bestående af stenrammer, der formodentlig foroven afsluttedes med stamhusets våbner, som omtales endnu 1776[45]. Resterne af det ene *Marselis-våben* (fig. 565) ligger nu på øvre galleri i nordre korsarm. Det retkantede, 30 cm høje skjold er hugget i eet med de skjoldholdende løver (ialt 68 cm bredt), mens den udefterbuede, 14,5 cm høje krone er udhugget for sig. Både rammer og våbner har

L.L. 1968

Fig. 564. Portal til Marselis' kapel, fra 1702—04, set fra tårnrummet (p. 859). — *Portal to the Marselis chapel, from 1702- 04, seen from the tower room.*

L.L.1968

Fig. 565. Baron Constantin Marselis' våben på brudstykke af den i ovrigt forsvundne sandstensindfatning omkring den udvendige åbning til Marselis' gravkrypt, fra 1702—04 (p. 860). — *Baron Constantin Marselis' coat of arms on a fragment from the (no longer extant) sandstone architrave surrounding the sexterior part of the opening to the Marselis crypt, from 1702—04.*

været bemalet, således stafferede Knud Madsen Bruun 1744 »stenværket« omkring lufthullerne og våbnerne »med deres behørige kulorer«[185]. Klejnsmede- og billedhuggerreparationer af stenrammer og døre foretoges 1730[542], 1758[258] og 1766[109], og endnu 1822 omtales vedligeholdelsesarbejder ved begravelsesvinduerne[46]. Fra et af disse stammer måske det *gitter* med spejlmonogrammet »SEC«, muligvis for Sophie Elisabeth Carisius, der nu er indsat i muren til Hutfelds kapel (p. 856).

I kapel og krypt er i tidens lob mange blevet bisat, ligesom flere kister har henstået her en tid, før de flyttedes til den endelige gravplads ved andre kirker.

Begravelser: Biskop Bo Mogensen Lang † 1423 (gravsten nr. 5) — biskop Ulrik Stygge † 8. juni 1449 (†gravsten nr. 2) — kammerjunker og oberst Constantin von Marselis til Marselisborg † 16. juni 1699, nedsat 4. juni 1706 (jfr. kiste nr. 1) — hans hustru, Sophia Elisabeth Carisius, † 21. maj 1706, nedsat 7. sept. s.å. (jfr. †kisteplade nr. 1) — hendes anden mand, baron Peter Rodsteen til Lerbæk, † 22. okt. 1714 (jfr. kiste nr. 2) — S. E. C.s brodersøn, Peter Ambrosius Carisius, søn af Christian Carisius, † 14. aug. 1716 (jfr. kiste nr. 3) — Christina Sophia Carisius, datter af C. C., † 30. april 1719 (jfr. †kisteplade nr. 2) — Christian Carisius, † 24. aug. 1724, nedsat 12. jan. 1725 (jfr. †kisteplade nr. 3) — C. C.s hustru, Dorethea Catrine Rosenlund, † 9. april 1725

(jfr. kiste nr. 4) — C. C. s sønnesøn, Christian Carisius, søn af Constantinus Augustus Carisius, †26. juni 1737 (jfr. kiste nr. 5) — C. C. datter, Anne Cathrine Carisius, g. m. generalmajor Hans Frederik Windz, † 12. aug. 1743, nedsat 24. maj 1744 — C. C. svigerdatter, Kirsten Güldencrone, † 17. april 1770 (jfr. †kisteplade nr. 4) — hendes mand, Constantinus Augustus Carisius, † 3. dec. 1776 (jfr. kiste nr. 6) — C. A. C.s svigersøns datter af andet ægteskab, Margaretha Sophia Elisabeth von Cramohn, † 7. maj 1779 (jfr. kiste nr. 7) — C. A. C.s svigerinde, Anna Rodenborg, g. m. Ambrosius de Carisius, † 1780 (jfr. kiste nr. 17(?)) — Ambrosius de Carisius † 12. juli 1787 (jfr. kiste nr. 8) — Friederica Anna Sophia Adeler, g. m. amtmand Frederik Ludvig de Woyda, † 20. febr. 1805 (jfr. †kisteplade nr. 5(?)) — Carl Mathias Augustus Fædder † 29. jan. 1824 (jfr. kiste nr. 9).

Kister og kisteplader. 1880[47] foretoges en »ordning« af kisterne, der 1961, i forbindelse med kryptens almindelige istandsættelse[543], anbragtes langs øst- og vestvæggen i to rækker over hinanden, det øverste lag på indmurede jerndragere. Constantin Marselis, som krypten først og fremmest var indrettet til, fik den fremtrædende plads midt på gulvet. Der henstår nu ialt 19 kister, hvoraf de seks er barnekister; flere mangler dog både beslag og kisteplader, hvorfor ikke alle kister har kunnet identificeres[544].

1) 1699. Constantin von Marselis, friherre af Marselisborg, herre til Stads Gaard og Ny Gaard, f. 24. okt. 1647 i Amsterdam »af de Gamle Friherlige Og I Duc De Alba Tider For Deris Bestandighed I Religionen Sær BeRømmelig Marsellier«. Formedelst sin sl. faders beviste tjeneste blev han af kong Frederich III. fra Holland hid inkaldet og emploieret i kgl. maj.s tjeneste 1 år som hofjunker, siden som kammerjunker, hvilke chargers forvaltning gav ham nåde hos sin konge og berømmelige eftermæle hos alle. »Hans Naturlig Inclination til Stilhed Og Roelighed drog ham til en Ægte-Pagt« 1670 med friherreinde Sophia Elisabeth Carisius. 1680 blev han benådet af kong Christian V. med »Friherlig bulla declareret«, nu baron at nyde alle danske friherlige privilegier, hvilken herrestand han prydede med alle anstændige kvaliteter. Alt dette dalede 1699 d. 16. juni ved hans hastige død, »saa Hans Høj-Ædle Dame bleF berøFuet Een Eie From Herre« etc. Indskriften afsluttes med memento mori til læseren.

Den rigt udstyrede *kiste* (fig. 566—567), rektangulær med tresidet låg, er 79 cm høj, 90 cm bred og 215 cm lang og hviler på 2 x 3 flade, bukkelprydede kuglefødder. Dekorationerne, der er udført i ciseleret kobberblik, indrammes af profilerede kobberlister langs alle kanter; hjørnerne fremhæves af store akantusblade. Hovedendens prydelser er nu forsvundne, fra lågets gavl rimeligvis en engel med skriftbånd svarende til fodendens (jfr. fig. 566), hvis indskrift ifølge Marmora Danica[545] lød: »Kom! kast af din Jorde-Dragt, Drag dig i dit

V. M.1965

Fig. 566. Baron Constantin Marselis' kiste, nr. 1, fra 1699, fodenden (p. 863). — *Baron Constantin Marselis' coffin no. 1, from 1699, the foot.*

Hvile-klæde, Tag blant os dit Engle-Sæde, Hold med os din Engle-Vagt«. Kistens langsider er midtpå smykket med Marselis' kronede våbenskjold holdt af stående løver og flankeret af siddende kvinder, der skal karakterisere den afdødes dyder, for hvilke der tillige er redegjort i ledsagende indskrifter. På venstre langside (øverst) Troen med kors og kalk samt ved foden en opslået bog hvori: »Med Een Stedig Christen Troe, Var Hans tiid til Iesum bundet, Synden har Hand OFuer Vundet, Sielen er I Himmel Roe!«; (nederst) Håbet siddende på et stort anker, på hvis øvre tværarm læses: »Mit paa Verdens Blinde Grund, Laae Hand Anchret til Guds Naade, Og Hans Haab I Lyche Vaade, Altid Saae Guds Frelse Stund«. På højre langside (fig. 567) (øverst)

H. J. 196.")

Fig. 567. Baron Constantin Marselis' kiste, nr. 1, fra 1699, heraldisk højre side (p. 864). — *Baron Constantin Marselis' coffin no. 1, from 1699, dexter.*

Kærlighed med to børn og i hånden et hjerte, ved siden en skriftrulle hvorpå: »Som Guds Frugtbar Dyde-Land, Gaf Hand Aarlig Godheds Rendte, Trøst Dend ARme Kunde Hendte, Fra Hans Hielpe Villig Haand«; (nederst) Retfærd med vægt, sværd og skjold hvorpå: »Efter Rettens Maale snor Rettet hand sit Lifues Veie, Ingen Nytte kunde Dreie Ham Fra Løfter, Hand og Ord«. På fodenden (fig. 566) et ovalfelt med »CM« i spejlmonogram under baron-kronen, og på lågets gavlfelt herover holder en engel et skriftbånd med den afsluttende indskrift: »Der For Schal Marsiliis staae, Vden Død i Folche-Minde, Ormen Kand Her Intet Vinde, Før Schal Verden Slet For Gaae«. På lågets sider veksler Marselis' våbenskjolde med frugtbuket ophængt i sløjfe;

eet våben mangler ligesom beslagene på lågets overside over og under kistepladen, dog markerer spor i fløjlet ved hovedenden, at der her har været anbragt et stort, latinsk kors; ved siden heraf er fæstnet en *kårde.* Den skjoldformede *kisteplade,* af kobber, er kronet af englehoved og ledsaget af englebørn, der svævende og siddende i det omgivende akantusbladværk holder palmegrene i hænderne. Den graverede indskrift er udført med en blanding af skriveskrift og store skønskriftsbogstaver ligesom de ovenfor gengivne indskrifter.

Constantin von Marselis blev 18. august 1699 bisat i Viby kirke (Ning hrd.), men 4. juni 1706 overførtes kisten til domkirken og indsattes i kapellet[546].

2) 1714. Peter af Rodsteen (Petrus de Rodsteen), gylden ridder, baron til Constantinsborg, præses i kgl. maj.s admiralitetskollegium, »som, mens han levede, overalt gik i spidsen og gjorde gavn. Strålende blandt de mange, som få meget kær for kongen. . . Blandt dødelige begyndte han at være cl. 22. juni 1662, blandt udødelige d. 22. okt. 1714.« Den svulstige, latinske indskrift[545] indledes med: »Ak, stormænd, kræfternes, men også ormenes, blomstrende brødre, belæssede med fortjenester, men også dødens kandidater, glade over det funklende skatkammer, skal I snart for den stinkende død vorde et skatkammer« — og afsluttes: »Drag bort, stormænd, og erkend, hvad I nu ere, hvad I da skulle vorde? Støv og Skygge!«[282].

Rektangulær *kiste* (jfr. fig. 569) af eg, 210xca. 78 cm, 73 cm høj ved fodenden, lidt højere ved den utilgængelige hovedende; siderne kraftigt udbugende foroven, lågets sider svagt hulkelede. Beklædt med umonstret læder og oprindelig prydet med forsølvede blybeslag, hvoraf hovedparten er forsvundet, tilbage er blot fodendens ene hjørne-akantusblad og en sørgende, kvindelig en gel, der har mistet vingerne. Den hvælvede *kisteplade* er af messing, rektangulær og med øvre, afskårne hjørner; indskriften står med graveret skriveskrift.

Både inder- og yderkisten er udført i København[547], snedkerarbejdet, »efter nyeste mode«, af Johan Schumacher, mens remsnider Gabriel Kreivitz har betrukket kisten med »ruskind«, og gørtleren Nicolaj Schrøder har forsynet kisten med »hvidt zinkligbeslag«, dvs. »våben, gravskrift og videre sirat« samt påsat 16 lister overtrukket med tin og senere forsølvet. Gørtlerens zirater svarer ganske til dem, han har leveret til kisterne for Edele Bielke, cl. 1706, og ægtefælle, viceadmiral Just Juel, cl. 1715, i Ove Skades krypt i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt IV, 2110, nr. 6 og 7), samt for Erik Rosenkrantz, d. 1714, i Holcks kapel ved Vindinge kirke, Svendborg amt.

Efter Peter Rodsteens død i København henstod kisten i Holmens kirke, hvorefter den overførtes til Århus og 19. september 1715 indsattes i Marselis' »begravelse«[548]. Ved østvæggen, nedre række, nr. 3 fra nord.

3) 1716. Peter Ambrosius Charisius, f. på Constantinsborg cl. 8. og død cl.

14. aug. 1716. Oval, hvælvet *kisteplade* af messing omkranset af løv, hvorfra hænger et skjold med Charisius' våben mellem flagrende bånd; den graverede indskrift står med skønskriftsbogstaver. Pladen er 1961 overflyttet til en ny barnekiste, af eg. Ved vestvæggen, øvre række, nærmest trappen.

4) 1725. Fru Dorethea Catrine Rosenlund, sl. Christian Charisii enke til Constantinsborg, som i sit alders 36. år efterlod sig to sønner og to døtre. Død 9. apr. 1725. Gravskrift: »Det forrig Aar tog Gud min Mand mit Hoveds Crone/ Nu mig fra lire Børn, vi samlis for Guds Throne/ Jeg boede deilig her i Scovens Boelig grøn/ men lever bedre nu blant Himlens Engle Skiøn«. Svagt trapezformet, barokprofileret *kiste* af eg (jfr. fig. 569), 210x91—85 cm, 76 cm høj ved hovedenden, 4 cm lavere ved fodenden. Overtrukket med rhombemønstret læder fæstnet ved store, rundhovede søm langs alle kanter og i to lodrette rækker midt på langsiderne. Af det dekorative udstyr er kun bevaret et enkelt akanlusblad i messing på lågets ene side samt den ovale, stærkt hvælvede *kisteplade,* af messing, med graveret skriveskrift. Ved østvæggen, nedre række, nærmest trappen.

5) 1737. Junker Christian Carisius, f. 10. jan. 1736 på Constantinsborg, d. 26. juni 1737. Hans forældre var justitsråd Constantinus August Carisius og fru Kierstine Gyldencrone. *Barnekiste* af eg (jfr. fig. 568), 102x38 cm, 35 cm høj, hvis sider skråner lidt indefter forneden; betrukket med sort filt. Langs kanterne blystøbte liljelister, midt på langsiderne lille, svævende engel mellem akantusblade, der ligeledes pryder lågets hjørner og kisteenden. Oval, hvælvet *kisteplade* af messing, med graveret skriveskrift; herover holder to svævende englebørn vase hvori blomster og frugter, under pladen et akantusblad. Ved vestvæggen, øverste række, længst mod nord.

6) 1776. Constantinus Augustus Charisius, konferens-, etats- og justitsråd, stamherre til Constantinsborg, f. på Constantinsborg i december 1712, søn af Christian Charisius, stamherre til Constantinsborg, og fru D[orothea Rosenlund], gift første gang [21.] febr. 1734 med baronesse [Ki]rsten de Gyldencrone, der ved sin død [1770] forlod ham, [11 børns, 4 sønners og] 7 [døtres] sørgende fader, anden gang 8. [nov.] 177[1] med frøken [Else] Mariane de Fa[lkenskiold], hvem han efterlod sørgende [3.dec.] 1776 efter [14 dages svaghed] på Constantinsborg, i sit alders 64. år[549]. Trapezformet, kraftigt profileret *kiste* af fyr (jfr. fig. 568), 209x91—76 cm, 70 cm høj ved hovedenden, 64 cm ved fodenden, beklædt med mørkt ruskind, der lader nogle profilled fri; bærehanke af læderbetrukket tov. Rektangulær, hvælvet *kisteplade* af bly, med graveret skriveskrift. Spor i ruskindet viser, at låget har været prydet af flere beslag, hvoraf kun er bevaret et, af bly, en draperet urne på rigt ornamenteret postament, anbragt under kistepladen. Ved vestvæggen, nedre række nr. 2 fra nord.

7) 1779. Frøken Margreta Sophia Elisabet Cramohn, en ægte datter af for-

H.J. 1965

Fig. 568. Marselis' gravkrypt. Kister opstillet langs vestvæggen (p. 867 ff.). — *Marselis' crypt. Coffins arranged along the west wall.*

rige infanterist-oberst de Cramohn og nuværende enkefru Wilhelmina de Lahmare, en nær pårørende af det Carisiske hus til stamhuset Constantinsborg, en nylig udvalgt brud af brudgommen, ritmester Kohl, som i sit 30 års alder ved smittende og dødelig småkoppers vold på Constantinsborg d. 7. maj 1779 blev sin jordiske brudgom fratagen, men af sin himmelske modtagen. Esa. 55,8[549]. Let trapezformet, kraftigt profileret *kiste* af eg (jfr. fig. 568), 204x 82—68 cm, 70 cm høj ved hovedenden, 65 cm ved fodenden, oprindelig betrukket med filt, hvoraf kun få rester ses. *Kisteplade* af bly, med graveret kursiv og store skønskriftsbogstaver; den omgivende ramme af bladværk for størstedelen forsvundet. Ved vestvæggen, nedre række nr. 4 fra nord.

H. J. 1965

Fig. 569. Marselis' gravkrypt. Kister opstillet langs ostvæggen (p. 866 ft.). — *Marselis' crypt. Coffins arranged along the east wall.*

8) 1787. Ambrosius de Charisius, f. på Constantinsborg 4. juli 1717, d. smsts. 12. juli 1787, efter at han havde været ejer af stamhuset i 10 år og nogle måneder og i ægteskab med sin sl. frue Anna Rohdenborg haft to sønner og tre døtre, hvoraf den ældste, fru etatsrådinde Fædder, endnu lever, som længe og til sidst har været hans fornøjelse. Let trapezformet, kraftigt profileret *kiste* af eg (jfr. fig. 568), 199x84—72 cm, 67 cm høj ved hovedenden, 60 cm ved fodenden, betrukket med filt; bærehanke af læderbetrukket tov. Lågets dekorative prydelser, af bly, består af en hvælvet, nærmest rektangulær *kisteplade,* hvis indskrift står med graveret kursiv og store skønskriftsbogstaver. Pladen er omgivet af akantusbladranker, og i lågets fire hjørner ses akantuslignende

beslag. Over pladen holder to småengle en vase med frugter, mens to skjoldholdere under pladen støtter en krone over et englehoved. Ved vestvæggen, øvre række nr. 2 fra nord. Ifølge Schytte[537] stod kisten 1835 på gulvet i Marselis' kapel.

9) 1824. Greve Carl Mat[hias] Augustus Fædder, f. 19. maj 1784, d. 29. jan. 1824. Let trapezformet, rigt profileret *kiste* af fyr (jfr. fig. 568), 196x85—71 cm, 66 cm ved hovedenden, 61 cm ved fodenden. Oval, hvælvet *kisteplade* af bly, indrammet af smal jernkrans; indskrift med graveret kursiv. På låget ligger endnu en plade, af jern, dog uden synlig indskrift. Den er trapezformet, med tværriflet Louis Seize-ramme med medaillon og sløjfe-båndophæng samt nederst krans med gennemstukne palmegrene. Ved vestvæggen, nederste række nr. 3 fra nord. Ifølge Schytte[537] stod kisten 1835 på gulvet i kapellet.

Uidentificerede kister nr. 10—18, fra 1700'rne.

10) Let trapezformet *kiste* af eg med rigt profileret låg (jfr. fig. 568), 204x 89—78 cm, 72 cm høj ved fodenden, beklædt med sort fløjl på låg og sider, med hvidt stof på de profilerede lister. På lågets fløjl aftryk af krucifiks. Ved vestvæggen, nedre række nr. 1 fra nord.

11) Let trapezformet *barnekiste* af eg, 94x49—43 cm, 39 cm høj ved hovedenden, 3 cm lavere ved fodenden; lidt indefter skrånende sider og lågprofiler omtrent som på nr. 5. Beklædt med sort læder, på lågets overside rester af blybeslag. Ved vestvæggen, øvre række nærmest nordvæggen, bag kiste nr. 5.

12) Let trapezformet, kraftigt profileret *kiste* af fyr (jfr. fig. 568), 212 x 86—74 cm, 66 cm høj ved hovedenden, 58 cm ved fodenden, beklædt med sort læder, der lader de sortmalede profillister frie; tov-bærehanke overtrukket med skind. På låget hvælvet, stærkt forvitret *kisteplade* af bly, rektangulær med indadbuede sider; over og under pladen et kvindehoved, hvorfra vokser akantusblade, på den øvres hoved en vase med blomster og frugter, ved siden heraf engle. Midt på hver af kistens langsider to svævende småengle, der holder diademhoved og omgives af akantusblade (jfr. kiste nr. 5); på hjørnerne akantusbladbeslag, af bly. Ved vestvæggen, øvre række nr. 3 fra nord.

13) Let trapezformet, kraftigt profileret *barnekiste* af eg, 114x46—40 cm, 36 cm høj ved den ene ende. På låget rester af kraftige akantusblade, af kobberblik, fra kransen om en forsvundet, oval kisteplade. Ved vestvæggen, øvre række nr. 4 fra nord, bagest.

14) Rektangulær *kiste* af fyr (jfr. fig. 569), 215x78 cm, 64 cm høj, låget karnisproflieret, kistens sider kun let profilerede; rimeligvis oprindelig læderbeklædt, nu berøvet al dekoration. Ved østvæggen, nedre række nr. 1 fra nord.

15) Let trapezformet *kiste,* vistnok af fyr, helt beklædt med rhombemønstret læder (jfr. fig. 569), 202x96—87 cm, 69 cm høj ved hovedenden, 62 cm ved

fodenden; lågets brede sider let profilerede, kistens har kraftig vulst. Ved østvæggen, nedre række nr. 2 fra nord.

16) *Barnekiste* (jfr. fig. 569), 121 x56—55 cm, 43 cm høj ved hovedenden, ca. 4 cm lavere ved fodenden, kistesiderne lidt indefterskrånende forneden, lågets sider karnisprofilerede (jfr. kiste nr. 5); oprindelig helt beklædt med læder. Langs alle kanter blystøbte lister med liljer, midt på lågsiderne smalle akantusblade og oven på låget aftryk efter oval kisteplade. Ved østvæggen, øvre række nr. 1 fra nord.

17) Trapezformet, kraftigt profileret, sortmalet *kiste* af fyr (jfr. fig. 569), 194x80—65 cm, 73 cm høj ved hovedenden, ca. 62 cm ved fodenden; tov-bærehanke betrukket med sort stof. På låget oval *kisteplade* af bly, hvælvet, med Higede kanter, stærkt forvitret. Af indskriften, med graveret skriveskrift, kan kun læses det løsrevne navn »Ambrosius C[arisius]« (jfr. kiste nr. 8), hvoraf måske kan sluttes, at kisten rummer hans hustru, Anna Rodenborg, død 1780. Omkring kistepladen småkurve og akantusranker, foroven kronet af frugtskål holdt af svævende småengle, der med den anden hånd støtter en brændende olielampe. På lågets hjørner desuden akantusbladbeslag af bly (jfr. kiste nr. 8 og 12). Ved østvæggen, øvre række nr. 2 fra nord. Ifølge Schytte[537] stod Anna Rodenborgs kiste, måske den heromtalte, 1835 på kapellets gulv ligesom ægtefællens.

18) Let trapezformet *barnekiste* af fyr, 100x49—45 cm, 46 cm hoj ved hovedenden, 38 cm ved fodenden, kiste- og lågsider karnisprofilerede, helt beklædt med sort læder. På lågets overside aftryk efter *kisteplade,* der nu findes løstliggende. Den er oval, hvælvet, med ramme af akantusbladværk; af den malede skriveskrift er kun læseligt ». . . Rosen . . . Anno 17 . .«. Ved østvæggen, øvre række nr. 4 fra nord.

19) Fra 1800'rnes 1. halvdel. *Kiste* af fyr, sortmalet (jfr. fig. 569), 202 x 78 cm, 72,5 cm høj, med indefterskrånende sider, smykket med fyldingsfelter, hvis afskårne hjørner giver plads for en drejet knop; midt på fyldingen en metalroset. På lågets let konkave sider er guirlander, med kvaster, ophængt på drejede knopper. Det hvælvede, riflede låg har hjørnerosetter af metal samt midtpå skråtliggende bånd. Tov-bærehanke betrukket med stof. Ved østvæggen, øvre række nr. 3 fra nord.

To *løse kistebeslag* af kobberblik, hørende til store kister, det ene Carisius' våben med to løver som skjoldholdere, det andet et fireanevåben for Christen Thomesen Sehested, død 1657, stammende fra dennes krypt (jfr. p. 850).

†*Kisteplader* fra kisterne nr. 10—19, omtalt i kilderne.

1) 1706. Sophia Elisabeth Carisius, død 21. maj 1706. Intet er bevaret af kistens formentlig rige, dekorative udstyr bestående af kisteplade og figurer, hvorom vides, at de enten var udført i sølv eller forsølvede og anbragt på en

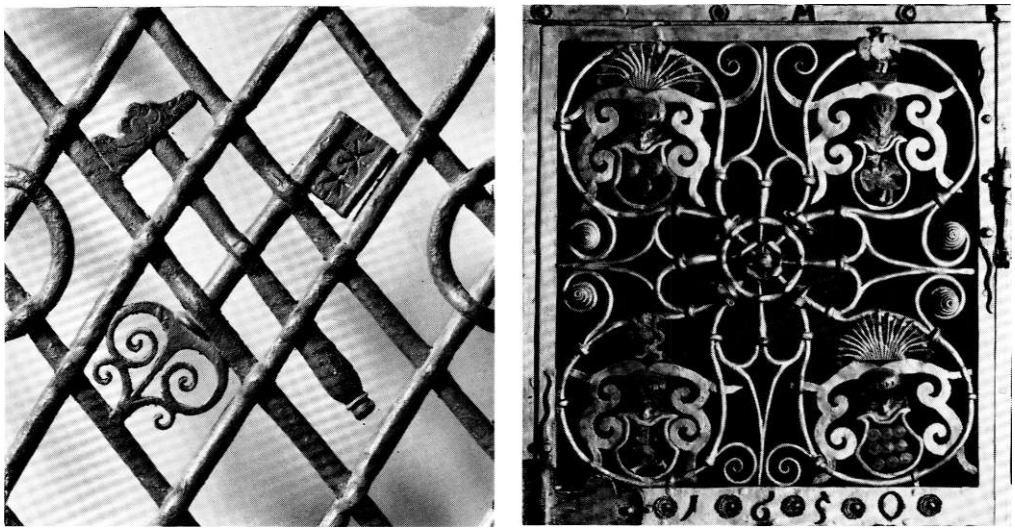
sort fløjlsbeklædning[550]. Af de ovennævnte, bevarede kister kan ingen med sikkerhed henføres til S. E. Carisius. — Friherreinden, der døde i sin bolig i København, blev 6. juni 1706 ved en fornem ligfærd overført til Viby kirke, hvor også hendes ægtefælles, Constantin Marselis' kiste havde stået indtil to dage før. 5. september bragtes hendes kiste til domkirkens konventsal. Under den næsten kongelige, seks timer lange ligbegængelse to dage senere blev friherreinden anbragt på castrum doloris midt for koret i midtgangen under en pragthimmel. Efter bispens to timer lange prædiken overførtes kisten til Ma.-selis' kapel, hvor den stilledes ved siden af ægtefællens, midt for gravmælet[551]. Senere nedsat i krypten.

2) 1719. Jomfru Christina Sophia Carisius, f. på stamhuset Constantinsborg 29. juni 1718, cl. smst. 30. ? 1719. »Mit legem her sin hvile tar/ Hos sine brave fedre,/ Min Siæl i Himlen glæde har/ Hvad kand vel ønskis bedre«. — Schive II.

3) 1724. Christian Carisius, død på sit stamhus Constantinsborg 24. aug. 1724, i sit alders 36. år. Hans egen gravskrift lød: »Paa Jorden Siuntes leg et Paradiis at have,/ og glæden gaar for os saa ofte her af lave,/ Men nu besidder leg en glæde uden Sorg,/ Min Siælis Stamme-huus og ret Constanteborg«. Kisten blev 12. jan. 1725 overført fra Ormslev kirke (Ning hrd.) til Marselis' kapel, hvor den nedsattes i begravelsen om aftenen kl. 8. — Schive II, jfr. Hertel II, 335.

4) 1770. Konferensrådinde Kirsten Carisius, f. baronesse af Gylden Crone, f. på Vilhelmsborg 21. marts 1709, datter af Christian Gylden Crone, geheimeråd, ridder af Dannebrog, stiftamtmand i Viborg og baron til Vilhelmsborg, og fru Amalia Margrethe de Moth, under hvis gudelige opdragelse hun af tro og dyd har skinnet som et lys i deres hus til sit 25. år, da hun efter Guds råd og vilje med deres samtykke antog til husbond sin nu efterlevende, højtsørgende herre, Constantinus Augustus Carisius, konferensråd, stamherre til Constantinsborg, herre til Østergaard, og hos ham tog bolig på Constantinsborg 21. febr. 1734. Blev 11 børns, nemlig 4 sønners og 7 døtres moder, død 17. apr. 1770 på Constantinsborg efter 9 ugers udstanden svaghed og smerter, i sit alders 62 år. Gravvers spillende på navnet: »Christina, Christi Brud — Udvalgte Gylden Crone« etc. (jfr. Hertel II, 336). Bisat 9. sept. 1770 — Cramer I.

5?) 1805. Geheimerådinde Friderica Anna Sophia Woyda, f. Adeler. »Som skiønt Skud fremspirede Hun den 25. Sept. 1728 af skiønneste Stamme;« faderen, geheimeråd Friderich Adeler, stiftsbefalingsmand over Christiansands stift, moderen Anna Beata f. Rosenkrantz. Gift 31. marts 1750 med geheimeråd Friderich Ludvig de Voyda, herre til Sophiendahl og amtmand over Skanderborg og Aakiær amter, der døde 11. marts 1778, »efter at have aabnet en bliid Udsigt for kommende Slægter ved 2 Sønner og 5 Døttre, hvoraf kuns 3 Døttre efterlever og begræder Tabet af den bedste Moder.« Hun døde 20. febr.

L.L.1965

Fig. 570—571. Detaljer af smedejernsgitre. 570. Jørgen Skeels portalepitaf. Smeden Caspar Finckes »signatur«, 1634 (p. 686). 571. Dørfløjen, fra 1650, til Sehesteds kapel (p. 848). — *Details of wrought iron grilles. 570. Jørgen Skeel's portal sepulchral tablet. The smith Caspar Fincke's »signature«, 1634. 571. The door, from 1650, to the Sehested chapel.*

1805, 76 år og 6 måneder gl. — Fru Woyda, der ved sin død boede i Århus, bisattes 14. marts 1805 i begravelseskapellet, hvor Hertel (II, 339f.) afskrev hendes kisteplade. Kisten er dog muligvis senere overflyttet til familiens kapel i Veng kirke (Hjelmslev hrd.), hvor en mindeplade erindrer om familiens nu begravede kister[552].

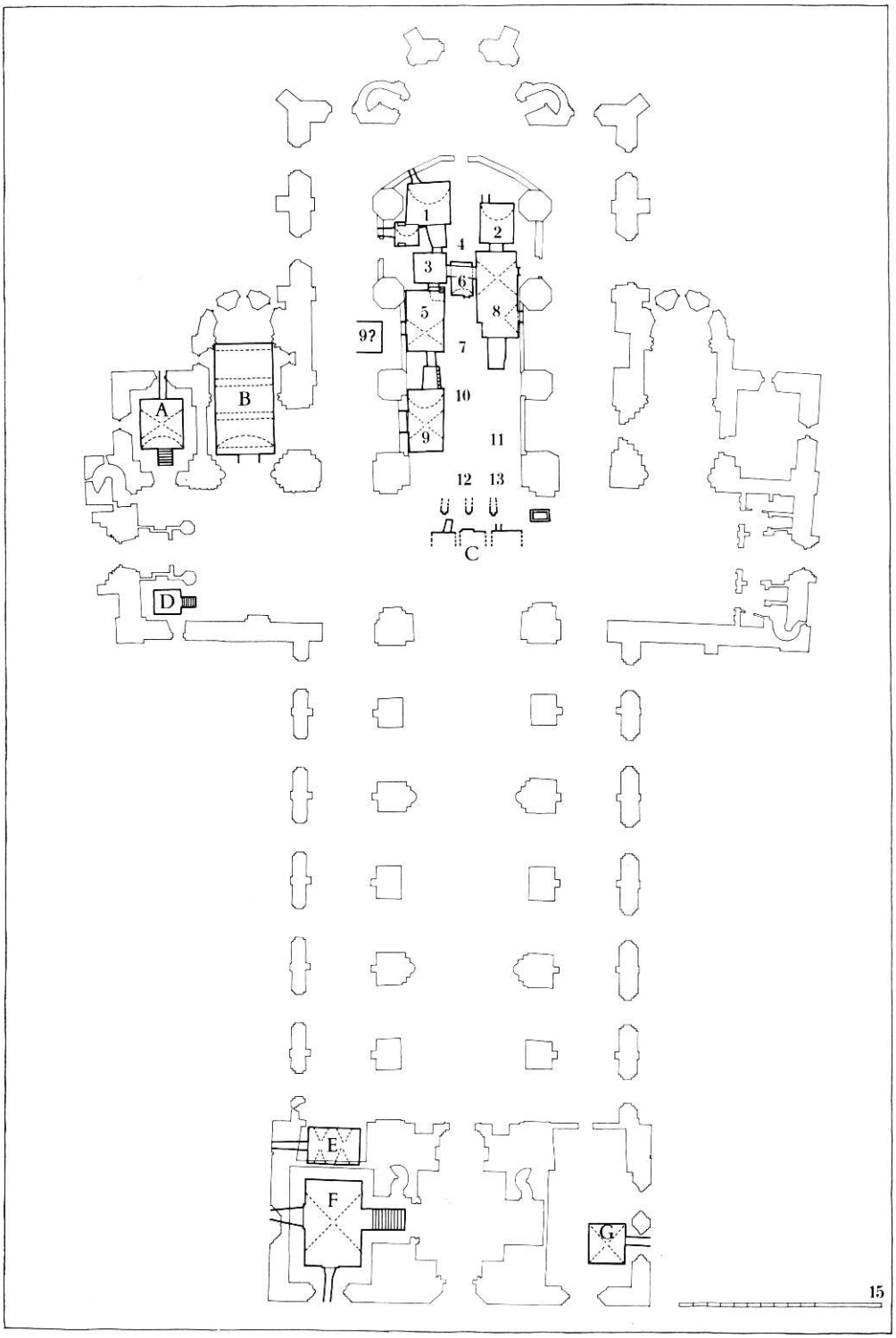
EFTERMIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER

De talrige begravelser, der i tidens lob har fundet sted inden for domkirkens mure, var, som tidligere nævnt, indrettet efter stand, rang og økonomiske omstændigheder. Fornemst var de særskilte kapeller med tilhorende krypt (jfr. p. 839) — arvebegravelser for bestemte adelsfamilier — ligesom gravpladserne i koret, både over og under gulvet. Koret med sin omgang, der traditionsmæssigt virkede mest tiltrækkende, blev med tiden afløst af korsarmene og senere også af de øvrige bygningspartier. I takt med borgerstandens fremgang anskaffede denne sig ikke alene arvebegravelser i gulvet, men erhvervede sig tillige retten til at indrette begravelser i selve kirkerummet; disse afgrænsedes ved gitre med låger eller særlige gitterdøre og forsynedes undertiden med forskelligt dekorativt udstyr; fra begravelsen var der adgang til en tilhørende krypt. — Flere af de murede krypter eller begravelser havde luftkanaler ud til kirkegården[553] eller op til selve kirkerummet. Hovedparten af begravelserne, både de murede og de umurede, var normalt utilgængelige, hvorfor hvælv eller gulv måtte opbrydes ved nye begravelser; kun et mindre antal var »åbne«, dvs. med adgang gennem en trælem eller luge i gulvet. Ved ejerskifte kunne det forekomme, at man lod opsamle fundne benstumper og anbragte dem i små *benkister* (jfr. p. 899, 900, 909, 921, 923). Et †*benhus* blev indrettet 1787, dog væsentligst beregnet på knogler fra domkirkegården (jfr. p. 120).

Hvilke indtægtsmuligheder for domkirken de forskellige begravelsesformer gav, fremgår bl.a. af en anordning for kirken 29. juni 1696[554], affødt af en kgl. forordning af 7. november 1682. Ifølge denne var kirken delt i tre begravelsesområder, hver med sin takst. I den fornemste kategori, omfattende koret, kunne en muret arvebegravelse til et fuldvoksent lig (dvs. over 15 år gl.) erhverves for 40 rdl., en jordgrav beløb sig til 30 rdl. og kunne påny afhændes til kirken, såsnart den nedsatte kiste var smuldret hen. Noget billigere var gravstederne i hovedskibets midtgang, i sondre korsarm og korsskæringen, bag koret samt i søndre koromgang, hvor betalingen var 30 og 20 rdl. for henholdsvis en muret og en umuret begravelse. Endelig kostede gravpladser i nordre koromgang og nordre korsarm samt i de to sideskibe, i vestgangen ved tårnet og i tårnrummet henholdsvis 20 og 15 rdl. For gravsteder til unge og børn fandtes en lavere takst, ligeledes reguleret efter placeringen. Ønskede man begravelsen yderligere udsmykket, kunne man for 4 rdl. lægge en gravsten og for 10 eller 20 rdl. ophænge et epitaf, afhængig af størrelse og værdi. Hvis en grav ikke vedligeholdtes af ejeren, hjemfaldt den til kirken og kunne sælges påny.

Størstedelen af disse begravelsesindtægter bortfaldt imidlertid ved forordningen af 22. februar 1805, der forbød indretning af nye gravsteder inde i kirkerne og blot tillod nedsættelse i arvebegravelser af balsamerede lig, som forinden havde henstået to år i et kapel. Mange gravrum blev følgelig i årene herefter opfyldt, jævnligt i forbindelse med reparationer eller omlægninger af gulve (jfr. p. 335). 1840 blev alle kister, der endnu stod oppe i begravelser eller kapeller, nedsat i de tilhørende krypter[9]; samtidig blev otte lemme i nordre koromgang nedlagt i gulvet, så kisterne ikke mere kunne ses[11]. 1857 opfyldtes kirkens to »sidste, åbne« begravelser, i henholdsvis nordre og sondre koromgang[81].

Fig. 572. Plan 1:500 med murede begravelser, tilgængelige eller efter spor, fundne ved restaureringer o. lign. Tallene i hojkoret og nordre koromgang refererer til nummereringen af gravrummene på Cramers gravkort (fig. 150). Bogstaverne refererer til: A. Lindenovs krypt (p. 840 og 958). B. Sehesteds krypt (p. 848). C. Middelalderlige grave o.a. (jfr. fig. 394). D. Hutfelds krypt (p. 856). E. Ebbesens krypt (p. 845). F. Marselis' krypt (p. 860). G. Bräems krypt (p. 929). — Tegnet af KdeFL 1976. — *Groundplan 1: 500 with brick-built sepulchral chambers, accessible or from traces found at restorcdions etc. The numbers in the choir and the north ambulatory refer to Cramer's plan of the cadhedral with tombs 1745 (fig. 150). The letters refer to sepulchral chambers owned by: A. Lindenov (p. 840, 958). B. Sehested (p. 848). C. Mediaeval tombs and pit (conf. fig. 394). D. Hutfeld (p. 856). E. Ebbesen (p. 845). F. Marselis (p. 860). G. Bräem (p. 929). — Drawing by KdeFL 1976.*

1
2
3
4
5
6
7
8
9
9?
10
11
12
13
A
B
C
D
E
F
G
15

Installationen af varme i domkirken, indledt 1869 (jfr. p. 341), bragte mange forstyrrelser med sig. Nedlægning af varmeror medførte gennembrydning af begravelserne. I de tilfælde, hvor der forefandtes ligkister, blev disse stående, mens det øvrige rum fyldtes med tort sand og murgrus, hvorefter rummet overhvælvedes; de øvrige, kistelose rum blev ikke overhvælvet, men blot fyldt[555]. 1879 foretoges opfyldning af tårnrummets begravelser[556]. En udvidelse af varmesystemet 1887 (jfr. p. 341) forårsagede gennembryninger af samtlige påtrufne, murede begravelser, rummenes tømning for kister (på tre nær) samt flytning af tilhørende gravsten, hvilket alt blev udført uden Det Særlige Kirkesyns vidende og efterfulgtes af dets kraftigste misbilligelse[289]. — Yderligere varmeinstallationer 1918—20 afdækkede dels nogle middelalderlige, murede grave (jfr. p. 655), dels i sondre sideskib nogle renæssancegravrum, hvis vægge bar en kalkmalet, kvadreret dekoration (fig. 573). — Angående højkorets særlige forhold, se p. 877.

Som grundlag for følgende afsnit vedrorende begravelser er anvendt domkirkens *begravelsesprotokol,* anlagt og »tegnet« (jfr. tig. 150) af stedets underdegn, C. H. Cramer. Protokollen er udarbejdet på foranledning af stiftsbefalingsmanden for Århus, Jacob Benzon, og biskoppen, Peder Hygom, med det praktiske sigte, at magistraten (jfr. p. 72) herved kunne sikre sig viden om, hvor i kirken begravelser havde fundet sted, og hvem der evt. havde arveret til dem. Oplysningerne til protokollen hentede Cramer dels fra sin forgængers, Peder Pedersen Schives håndskrifter, dels fra mundtlige meddelelser fra graveren, Hans Ottosøn, der havde virket 35 år i embedet[557]. Efter anlæggelsen har bogen tjent som fortsat fortegnelse over begravelser, dog uden at være ført konsekvent.

Nedenstående fortegnelse[558] følger Cramers rækkefølge, der endvidere er markeret på gravkortet fig'. 150: *Koret* (nr. 1 -13), *sondre koryang* (ɔ: koromgang) (nr. 1—17), *bag koret i omgangen* (ɔ: koromgangen lige ost for højkoret) (nr. 1—11), *nordre korgang* (ɔ: koromgang) (nr. 1—17), *store korsgang* (ɔ: tværskibet) (nr. 1—55), *store* eller *mellemste gang* (ɔ: hovedskibets midtgang) (nr. 1 -25), *lille* eller *smalle karlegang* (ɔ: søndre sideskib) (nr. 1—13), *lille* eller *smalle kvindegang* (ɔ: nordre sideskib) (nr. 1—13), *tværgangen under orgelværket* (ɔ: gangen vestligst i hoved- og sideskibe) (nr. 1 -8), *under tårnet* (ɔ: tårnrummet) (nr. 1 -4). Herefter opregnes *kapellerne,* benævnt efter ejerne, Lindenovs, Ebbesens, Sehesteds, Hutfelds og Marselis' (her behandlet ovfr. p. 839—873) og til slut de *nedlagte »kapeller«* eller *begravelser* for biskopperne Bräem og Ocksen.—Vedrørende Gesius' og bisp Jansons †kapeller, se p. 923 og 926. Iait 176 begravelser og syv kapeller.

Under de *enkelte begravelser* omtales indledningsvis deres tilstand, om den er muret eller umuret (jordgrav), ligesom der henvises til de gravsten og gravfliser, bevarede som forsvundne, der vides at have ligget på stedet. Herefter bringes ejerhistorien, såvidt denne kendes, og der henvises til inventar eller andre gravminder, såfremt dette vedrører begravelseshistorien. Under afsnittet »Begravelser« angives i kronologisk rækkefølge de foretagne begravelser; personer, som kun en kortere tid har henstået i gravstederne, er sædvanligvis ikke medtaget. Sidst bringes beskrivelser og oplysninger om kister, kisteplader og -beslag, begravelsesklæder og andet udstyr, der horer til pågældende begravelse. Vedrorende supplerende oplysninger henvises til den almindelige orientering p. 653f.

I listen over begravelser er følgende forkortelser anvendt som tid
toen, der forst og fremmest er eftersøgt, markeres ved »†«, begravelsesdatoen ved »begr.«, mens en dato alene betegner en regnskabsmæssig registrering, dvs. datoen for den dag, da indtægten for begravelsen er indført i kirkeregnskaberne. Listen medtager således ikke personer, om hvem det vides, at de er gravlagt i kirken, men hvor en nærmere placering ikke har kunnet bestemmes (jfr. de foregående afsnit om forskellige gravminder). Gravsatte børn er sædvanligvis heller ikke medtagne, medmindre man tillige har oplysninger om pågældendes kiste etc.

▷. N. I'118

Fig. 573. Gravkamre, med kalkmalet dekoration, i sondre sideskib (p. 876). — *Burial chambers with frescoes in south aisle.*

KORET

Højkoret har i middelalderen som begravelsesplads formodentlig kun været til rådighed for prominente personer med domkirkens stifter, Peder Vognsen (p. 664ff.) i spidsen. Efter reformationen synes en fremtrædende gejstlig, kantor, senere lektor Jørgen Samsing[559], at have fundet gravplads her (nr. 9 ndf.). En mere dominerende plads i korgulvet fik den sidste katolske biskop på Fyn, Knud Gyldenstjerne, død 1560 (nr. 6 ndf.), der synes at have indledt rækken af adelige begravelser i koret (jfr. p. 839), snart fulgt af Erik Podebusk, der erhvervede både monument og krypt (nr. 2); rækken af adelige blev kun brudt af bisper, der fra 1643 ligeledes fandt hvilested her.

Højkorets begravelser opregnes 1745 til 13, et antal der bekræftes af Hertel 1810[560], der nævner, at syv heraf er »hvælvede og luftige« (dvs. forsynet med lufthuller), de øvrige murede. Trælemme i korgulvet har givet adgang til de enkelte begravelser. Ved korgulvets omlægning 1840[9] (jfr. p. 335) blev der lagt nye †trælemme, der hvidmaledes »carreret« ligesom fliserne[46]. Varmeinstallationen i domkirken 1869 måtte nødvendigvis medføre en del forstyrrelser (jfr. ovfr.).

1952—53 og atter 1957 foretoges under arkitekt C. F. Mollers ledelse en udgravning af nogle af krypterne, der tomtes for fyldmateriale[561]; kisterne fandtes meget ødelagte, og det konstateredes, at flere var omplacerede; således var kister fra krypt nr. 2, 3 og 4 overflyttet til nr. 8, enten ved ovennævnte varmeinstallation eller ved en undermuring af altret i forbindelse med bombesikring under anden verdenskrig[562]. 1953 blev gravrummene sat i forbindelse med hinanden, og der etableredes en nedgang til krypten fra sondre koromgang i lighed med en tidligere anlagt.

1) (Jfr. fig. 572). Muret til seks å otte lig, med gravsten (nr. 31), åbne †træluger samt lufthuller ud til nordre koromgang og til omgangen bag koret. Der er to rum, et større og et mindre, begge tøndehvælvede. 26. aug. 1609 erhvervet for 150 enkende dlr. af kgl. befalingsmand på Kalø, senere rigsmarsk *Jørgen Skeel* til Hegnet, Sostrup m.fl., efter hans første hustru, Kirstine Lunges død samme år (jfr. epitaf nr. 9, p. 682ff.). Begravelsen skulle ifølge købebrevet[563] strække sig »i bredeisen fra altret og til den næste pille på den norder side med muren, derhos vesten for samme pille, imellem pillen og døren til et epitaf [Skeels], og på længden fra det øverste af korsmuren til det [ne]derste trappetrin slipper«. Det fastsloges desuden, at ingen herefter skulle have magt til at opbryde eller forandre »den grav, sten eller epitafium i nogen måde«.

Allerede 1629 måtte begravelsen repareres, da den var »nedfaldet«; hertil anvendtes kalk- og mursten, sand, hamp og en tønde humle samt lire tykke egefjæle, der blev lagt oven på graven i stedet for de tidligere, der var rådne. I forbindelse med Jørgen Skeels bisættelse 1631 måtte begravelsen atter åbnes, repareres og kalkes. Der muredes da to nye »vinduer« eller lufthuller, som forsynedes med egetræsrammer og gitterværk med ringe (8 stænger og 21 ringe til hver). Til rammen over graven brugtes lo stolper og to løsholter, til lugen to egefjæle, lugeringe og stabler.

Kirstine Lunges †*kiste* (jfr. kisteplade nr. 1) indsattes samtidig i en ny †kiste, lavet af fem store egefjæle af Michel snedker. Jørgen klejnsmed beslog kisten med hjørnejern og »håndfang«, og Christen maler gjorde den sort. Severin guldsmed lavede et nyt Lungevåben af messing, da det oprindelige var stjålet, og et andet våben blev »renoveret«, for ialt 3 sl. dlr. Graven tillukkedes med mursten, og »stenen« (nr. 31) anbragtes ovenpå.

Mellem regnskabsposterne for ovenstående udgifter, endelig afregnet 1638 med Jytte Brock[564], nævnes intet vedrorende de ialt ni knælende *englekaryatider* (fig. 574), som tidligere må have støttet de Skeelske kister, men som nu dels bærer Christen Jørgensen Skeels kiste, dels findes hensat i et lille rum ved gangen mellem nord- og sydsidens krypter. Alle figurer er udført i en grå, umalet sandsten, ca. 42 cm høje, frihugget på de tre forreste sider, mens bagsiden er plan og grovhugget. De hviler alle på det ene knæ og den anden fod i en kontrapostisk stilling med den ene, hængende, arm fattende om en dragtfold og den anden, loftede, støttende et kapitæl. Efter udførelse og mål kan karyatiderne deles i to grupper: 1) Fire figurer, der bærer et forenklet jonisk kapitæl. Englene er kraftige, med brede, korte ansigter, lokket hår og lange vinger. Figurerne er to og to identiske, men i spejlvendte stillinger. De måler 42 cm i højden, 21—22,5 cm i front (målt på kapitælet) og 17—21,5 cm i dybden. Kapitælets overside er glat afbanet. 2) Fem figurer bærende profilkapitæl. Englene har spinklere legemsbygning, smallere ansigter samt kortere

L. L. 1964

Fig. 574. Englekaryatider, fra 1600'rnes 1. trediedel, der antagelig har båret kister i Skeels kapel (p. 878). — *Angel caryatids, from the first third of the 17th century, which may have supported coffins in the Skeel chapel.*

vinger. Stillingerne i hovedsagen som ovenfor; to holder højre hånd løftet, een venstre. To varianter har hævet hånd og bøjet ben i samme side, mens ansigt og krop hælder bort herfra; disse to figurer er spejlvendte, 41,5cm høje, 17—19 cm i front og 14—18,5 cm dybe. I kapitælets overside fordybninger til metalklammer, der har været skudt ind fra figurens bagside.

Karyatiderne[565] er muligvis udført omkring 1627 af den under epitafiet omtalte Claus stenhugger (jfr. p. 684). Den første gruppes to og to spejlvendte engle har rimeligvis understøttet fire kistehjørner, og i så tilfælde formodentlig Kirstine Lunges († 1609), eller de kan have være beregnet til en senere opstilling af Jørgen Skeels kiste (forst † 1631). Anden gruppes fem engle har efter sporene i kapitælerne båret jerndragere, der ved et anker har været fæstnet til muren[566]. På dette jernbjælkelag har muligvis de små børnekister været anbragt (jfr. begravelser ndf.).

Ved gravkamrenes undersøgelse 1957 (jfr. p. 877) fandtes figurerne liggende spredt og molesteret ligesom kisterne[567]. Tre af de voksne lig (Jørgen Skeels, Jytte Brocks og antagelig Birgitte Pallesdatter Rosenkrantz') var iført lange,

NM.s konserveringsanstalt 1961)

Fig. 575. Christen Skeel Jørgensens kobberkiste, fra 1688; efter restaureringen (p. 881). — Christen *Skeel Jørgensen's copper coffin, from 16SS; after restoration.*

dækkende *ligklæder* og enkle, syede *huer;* barnet Lisbet Skeel († 1660) var dækket af et kniplingskantet stof, med en tilsvarende hue ved siden (jfr. p.851)[568]. Efter undersøgelsen anbragtes ligene i murede grave under kryptgulvet. 1957 fandt man tillige tre *mønter,* en enskilling, Frederik II., 156?, og to toskillinger, henholdsvis fra 1667 og 1708; de opbevares nu på nedre galleri i nordre korsarm.

Begravelser: Jørgen Skeels første hustru, Kirstine Lunge (Dyre), † 3. aug. 1609 (jfr. †kiste ovfr. og kisteplade nr. 1) — deres datter[569], Kirstine Jørgensdatter Skeel, † 12. febr. 1611 (jfr. kisteplade nr. 2) — J. S.s søn, Christen Jørgensen Skeel, † 20. marts 1617 (jfr. kisteplade nr. 3) — J. S.s datter, Kirsten Jørgensdatter Skeel, † 6. apr. 1617 (jfr. kisteplade nr. 4) — Jørgen Skeel, † 19. juli 1631 (jfr. kisteplade nr. 5) — J. S. søn, Axel Jørgensen Skeel, † 23. apr. 1637 (jfr. †kisteplade) — Christen Jørgensen Skeel »den rige« til Sostrup, hans datter, Kirsten Christensen Skeel, † 25. marts 1638 (jfr. kisteplade nr. 6) — J. S.s anden hustru, Jytte Brock, † 16. apr. 1640 (jfr. kisteplade nr. 7) C. J. S.s navnløse barn, † 1654 (jfr. kisteplade nr. 8) — formodentlig C. J. S.s datter, Jytte Christensdatter Skeel, begr. 19. aug. 1656 — C. J. S.s datter, Lisbet Skeel, † 30. marts 1660 (jfr. kisteplade nr. 9) — C. J. S.s hustru, Birgitte Pallesdatter Rosenkrantz, † 12. maj 1677 (jfr. kisteplade nr. 10) — Christen

H. J. 1965

Fig. 576. Christen Skeel Jørgensens kobberkiste, fra 1688. Detalje af hovedenden for restaureringen (p. 883). — *Christen Skeel Jørgensen's copper coffin, from 1688. Detail of head end before restoration.*

Jørgensen Skeel, † 23. marts 1688, bisat 4. marts 1689 (jfr. kisten nedenfor).

Kiste og kisteplade. O. 1688. Christen Skeel Jørgensen til Sohrrup, ridder, kgl. maj.s geheimeråd, stiftsbefalingsmand over Wiborig, stiftamtmand over Hald og Skifhus (o: Skivehus) amter; f. på sin fædrene gård Hostrup(!) (fejl for Sostrup), søn af Jørgen Skeel Christensen til Sostrup, ridder, forrige rigsmarsk og befalingsmand på Calloe, og Tytte (fejl for Jytte) Brock til Estrup, død i Wiborrig 23. marts om formiddagen kl. halvgåen elleve, 65 år gl., 1688.

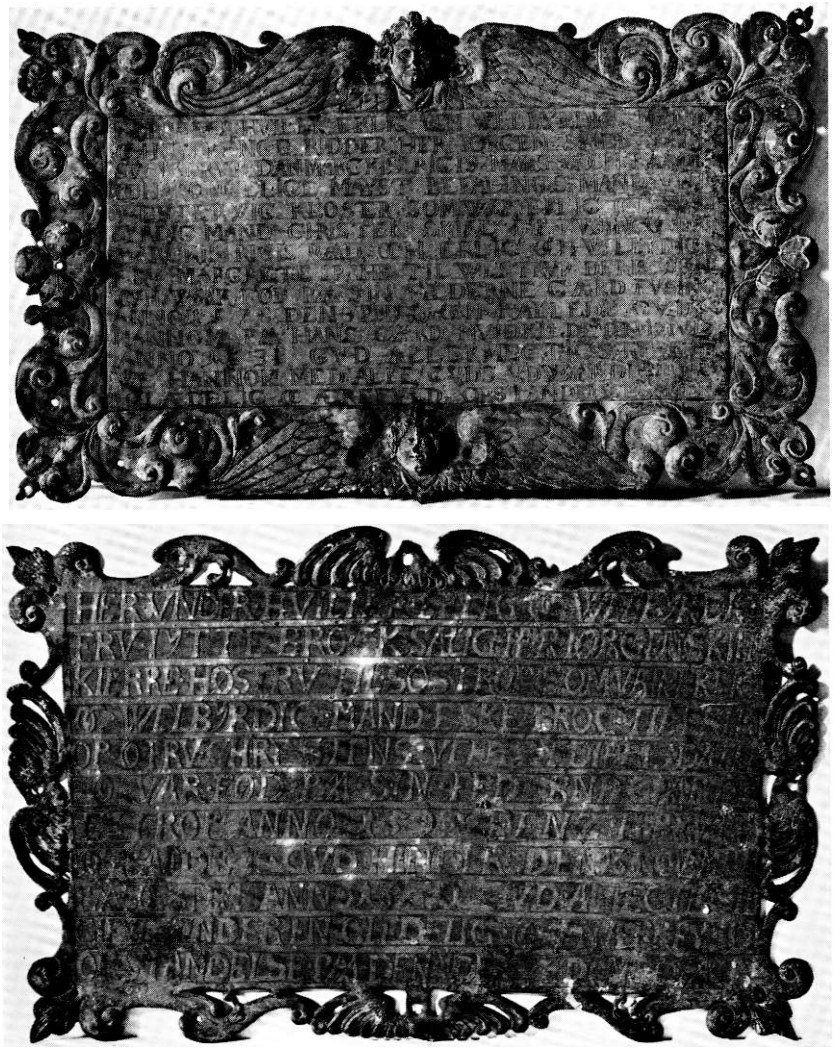
Den rigt udstyrede kobber*kiste* (fig. 575), med støbte og drevne, ciselerede beslag i forsølvet kobber, nært beslægtet med dekorationerne på samtidige, fremtrædende personers kister, er 209 cm lang, 84 cm bred (ved lågets overkant) og 65—58 cm høj (målt ved gavlens top og side). De svungne sider er på hjørnerne smykket af kraftige akantusblade, mens sider og låg indrammes af dekorative lister i varierende udformning. Det hvælvede låg bærer øverst en tidstypisk dekoration i form af et stort, latinsk kors, der har mærker efter en forsvundet Kristusfigur; midtpå ses den ovale, hvælvede *kisteplade* i laurbærbladramme omgivet af barokkartouche med akantusblade. Indskriften står med fordybede versaler. Nederst på låget danner to krydsende laurbærgrene ramme omkring en brændende olielampe. På hver af lågets langsider er an-

H. J. 1975

Fig. 577—578. *Kisteplader. 577. Nr. 2, over Kirstine Jørgensdatter Skeel, † 1611. 578. Nr. 3, over Christen Jørgensen Skeel, † 1617 (p. 884 f.). - *Coffin piates. 577. No 1, to Kirstine Jørgensdatter Skeel, d. 1611. 578. No. 3, to Christen Jørgensen Skeel, d. 1617.*

bragt otte hjelmede anevåbner, der hver hviler på et smalt skriftbånd, hvorpå slægtsvåbnet med graverede versaler. Før restaureringen[570] (jfr. ndf.) var rækkefølgen af våbnerne, hvoraf enkelte var løse og et manglede, følgende: fra hovedenden, ved heraldisk højre side: »Skell, Brahe, Sandeerg (ɔ: Sandberg), Bille, Fleming, Rvd, Vdestann (ɔ: Ulfstand), Lindenau; ved heraldisk venstre side: B[rock], Beffert (ɔ: Viffert), Bille, [mangler], Ludevick(!) |et Podebusk-våben], Vigrand (for Ulfstand?).. Crommedig, Lange«. Midt på hver kistelangside ses en kartouche med afdødes spejlmonogram »CJS«, indfattet i laurbær-

H..J. 1975

Fig. 579—580. *Kisteplader. 579. Nr. 5, over rigsråd Jørgen Skeel, † 1631. 580. Nr. 7, over Jytte Brock, † 1640 (p. 886). — **Coffin piates. 579. No. 5, to Jørgen Skeel, member of the Royal Council, d. 1631. 5S0. No. 7, to Jytte Brock, d. 1640.*

bladramme og med en 11-takket krone. På hver side heraf er fæstnet to krydsende laurbærgrene, der har indrammet et nu forsvundet ornament, hvis fastgørelseshuller ses. På kistens fodende skal dekorationen erindre om den timelige forkrænkelighed: to grædende og sørgende småengle læner sig op mod et timeglas; de hviler på en kraftig piedestal, som midtpå smykkes af tomt ovalfelt flankeret af akantusløv, der på hjørnerne som et klæde slutter om et laurbærkranset dødningehoved. På kistens hovedgavl (fig. 576) danner en skjoldformet plade, prydet med vase og laurbærguirlander, piedestal for en *buste,*

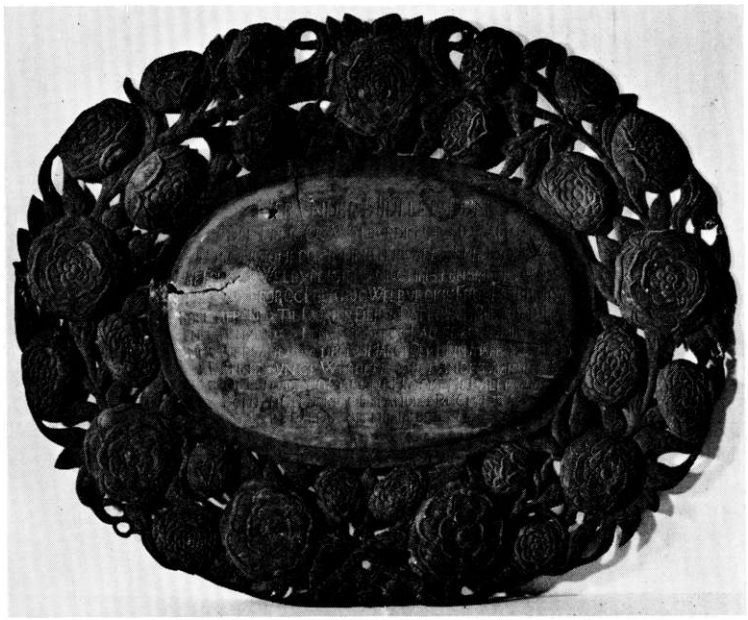
H.J. 1975

Fig. 581. *Kisteplade nr. 8, over navnløst barn af Christen Jørgensen Skeel, † 1654 (p. 886). — *Coffin plate no. S, to unnamed child of Christen .Jørgensen Skeel, d. 1654.*

formodentlig et idealiseret ynglingeportræt[571] af afdøde. Han har langt, løsthængende hår, smalt, opadsnoet overskæg og lille fipskæg (i lighed med »portrættet« af Skeel i ligprædikenen over ham, 1694)[572].—Anvendelsen af en buste som kistedekoration knytter kisten til nogle sarkofager, muligvis udført efter udkast af den kgl. generalbygmester, Lambert van Haven, bestilt til samtidige, fremstående personer med Frederik III. og dronning Sophie Amalia i spidsen (i Roskilde domkirke), endvidere Chr. Bjelke (ligeledes i Roskilde domkirke), Niels Juel (i Holmens kirke), Chr. Gyldenløve (i S. Petri kirke) og Dorothea Sophie Marschalk, enkegrevinde af Schack (i Trinitatis kirke)[573].

1966—69 gennemgik kisten en restaurering[574] med afrensning og nyforsølvning af alle beslag. Enkelte våbner ombyttedes efter en formodet, oprindelig rækkefølge, og et manglende familievåben for Sommer rekonstrueredes. Ved kistens åbning konstateredes, at afdøde lå på et underlag af kviste og tørrede urter; ingen dragtdele var bevaret. Den enkle, råttømrede inderkiste er af træ. Efter restaureringen anbragtes kobberkisten på seks sandstenskaryatider, jfr. ovenfor p. 878.

**Kisteplader,* nu deponeret i Den gamle By[575]. 1) 1609. Fru Kirstine Lvnge, »Iørgen Skels til Hegnet hans hvstrv«, død på Kalø 3. aug. 1609, som var den 11. dag efter hendes barnefødsel, da hun havde levet i ægteskab i to år ringer otte uger. Rektangulær kisteplade af messing, hvis indskrift, med versaler,

H. J. 1975

Fig. 582. *Kisteplade nr. 9, over Lisbet Christensdatter Skeel, † 1660 (p. 886). - **Coffin plate no. 9, to Lisbet Christensdatter Skeel, d. 1660.*

står udstanset mellem faste dobbeltlinier. Smal, let hvælvet, bossemønstret ramme med hammerudvidelser ved hjørnerne og midt på siderne. I flere brudstykker (jfr. kisteplade nr. 2). Hertil hører nogle rester af *kistebeslag:* lire hjørnebeslag, hvert med diagonaltstillet englehoved over bladranke, et udstanset Jesumonogram inden for cirkulær laurbærkrans samt et hjelmet våben.

2) (Fig. 577). 1611. Jomfru Kirstine Skeel Iørgens datter, død på WIstrvp 12. febr. 1 [6] 11, halvandet år og 11 uger gl. »Gvd wnder hinder med alle tro christne en gledelige opstandelse«. Rektangulær kisteplade af messing med versalindskrift udført i samme teknik som nr. 1 inden for let hvælvet laurbærbladramme. Hertil hører nogle *kistebeslag:* tre hjørnebeslag og et Jesumonogram svarende til nr. 1, men grovere og ikke fra samme matricer. Desuden to hjelmede våbner for Brock og Skeel.

3) (Fig. 578). 1617. Christen Skiel, søn af Iørgen Skiel, ridder, og fru lytte Broch, f. på Sostrvp 13. jan. 1615, cl. på Riberhvs 20. marts 1617. Rektangulær kisteplade af messing med smal kartoucheramme og indskrift, hvis versaler står glatte, fremhævet mod den punslede baggrund.

4) 1617. Jomfru Kierstn(!) Skiel, datter af Iørgen Skeel, ridder, og fru lytte Brock, f. på Kallø slot 19. dec. 1616, d. samme sted 6. apr. 1617. Rektangulær kisteplade af messing ganske svarende til nr. 3, indskriften i samme teknik, men i det hele lidt mindre.

5) (Fig. 579). 1631. Erlig og velbyrdig mand og strenge ridder her Iørgen Skiel til Svostrvp, rigets »mars och raad« og kgl. maj's befalingsmand i Westerwig kloster, son af rigsråd Christen Skiel til Fvsingø og fru Margrete Brahe til Wlstrvp, f. på sin fædrene gård Fvsingø 3. pinsedag 1578, d. på sin gård Hvidkilde 19. juli 1631. »Gvd allermectigste gifwe hannom med alle Gvds vdwaalde en glædelig oc ærefvld opstandelse amen«. Rektangulær kisteplade af messing, hvis drevne ramme smykkes af englehoveder og bladranker med punslet baggrund. Indskrift med fordybede versaler.

6) 1638. Jomfru Kiersten Skiel, f. på Katholm 9. nov. 1637, d. sammesteds påskedag (25. marts) 1638. Rektangulær kisteplade af messing med gennembrudt kartoucheramme, nu delvis afbrudt. Versalindskrift på punslet baggrund.

7) (Fig. 580). 1640. Fru lytte Brock, »salig her Iørgen Skiels kierre høstrv til Sostrop«, datter af Eske Broc til Estrop og fru Chrestens Veffert, f. på sin fædrene gård Estrop 2. febr. 1595, cl. på Soestrvp 16. nov. 1640. Rektangulær kisteplade af messing med drevet, gennembrudt ramme bestående af fugle med udbredte vinger mellem bladranker. Versaler på punslet baggrund som på nr. 6.

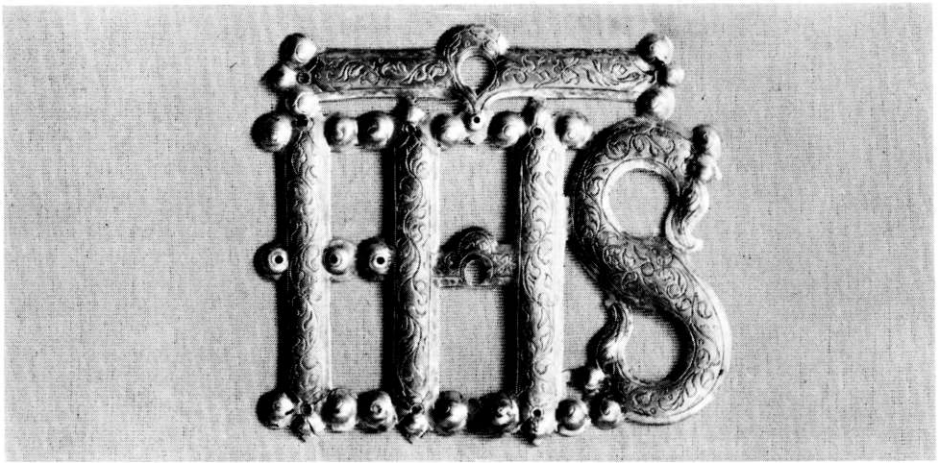
8) (Fig. 581). 1654. Et navnløst barn af Chresten Schiel Iørgensen til Sostrvp og fru Birrete Rosenkrands til Æskierd. »Gvd forlene hannem(!) med sine vdwalde paa den yderste dommedag en ærrefvld opstandelse. 1654«. Let hvælvet kisteplade af messing med drevet, gennembrudt ramme bestående af englehoveder mellem tulipaner og nelliker. Indskrift med indridsede versaler.

9) (Fig. 582). 1660. Jomfru Lissabet Skiel, datter af Christen Skiel Iørgensen til Soesterop og fru Birgete Rosenkrandz til Esskier, f. i Kiøbenhaffn 16. aug. 1658, cl. sammesteds 30. marts 1660, halvandet år, 6 uger og en dag gl. Fladoval, let hvælvet kisteplade af messing med drevet, gennembrudt rand smykket af storblomster med punslede detaljer. Indridsede versaler.

10) 1677. Fru Birgite Rosenkrants til Krencherup, hustru til Christen Schel til Soestrup, ridder, kgl. maj.s geheimeråd, stiftsbefalingsmand over Viborg stift, amtmand over Hald og Skifhuus amter, assessor »udi collegio status oc høyesteret«, datter af Palle Rosenkrants til Krencherup, ridder, kgl. maj.s amtmand over Nykiøbing og Aalholm amter, og fru Elisabeth Lunge til Eskier, f. på Krencherup 25. marts 1633, d. i Kiøbenhafn 12. maj 1677, 44 år, 1 måned, 3 uger og 6 dage gl. Skjoldformet kisteplade af messing, afbrudt forneden; indskrift med indridsede versaler.

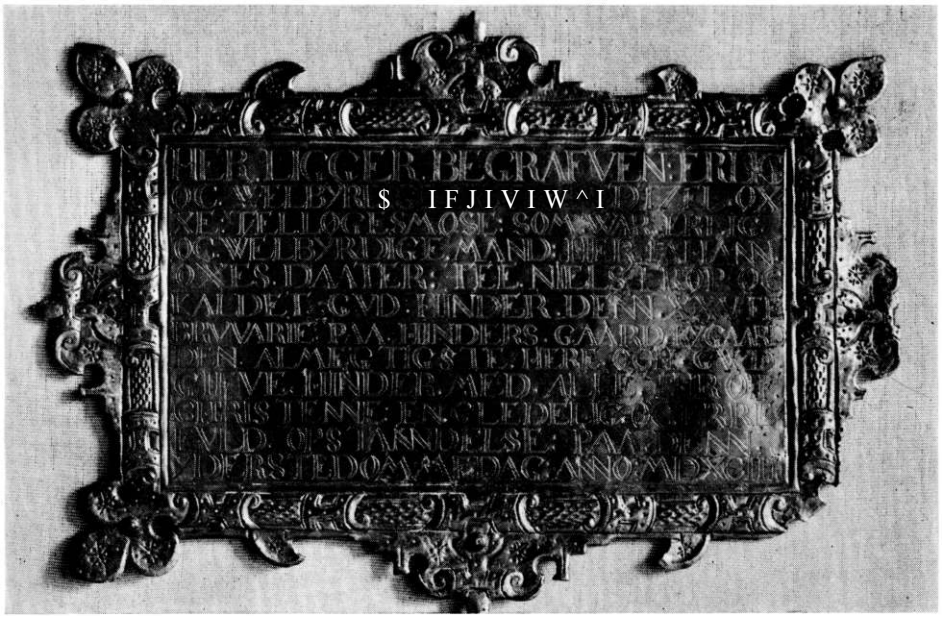
†*Kisteplade.* 1637. Axel Skeel til Sostrup, søn af Jørgen Skeel til Sostrup, »Danmarks riges mars og råd«, og fru Jytte Brock til Estrup, f. på sin fædrene gård Sostrup 1. sept. 1619, cl. »på Sorøe« 23. apr. 1637, »udi sin alders 18 år ringere 4 måneder og 7 dage«. — Rhumann I og II.

2) (Jfr. fig. 572). Muret, »tillukt«, med gravsten (nr. 19), syd for altret og

Den gl. By fot. 1944

Fig. 583. *Kistebeslag med Jesumonogram, fra Sidsel Oxes kiste 1593 (p. 888). — **Mounting on coffin with monogram of Christ, from Sidsel Oxe's coffin, 1593.*

Den gl. By fot. 1944

Fig. 584. *Kisteplade over Sidsel Oxe, † 1593 (p. 887). — **Coffin plate to Sidsel 0.re, d. 1593.*

1745 inden for †»knæfalds gitterværket« (p. 530). 1573 ejet af *Erik Podebusk* til Bidstrup (jfr. epitaf nr. 2), hvis enke havde givet kirken 100 rdl.[576].

Begravelser: Erik Podebusk † 12. okt. 1573 — hans hustru, Sidsel Oxe, † 25. febr. 1593 (jfr. kisteplade).

**Kisteplade* (fig. 584), 1593. Fru Sedtzel Oxxe(!) til Løgesmose, Iahann Oxes datter til Nielstrop, d. 25. febr. 1593 på »hinders gaard Rygaard«. Rektangu-

lær, forgyldt kobberplade indrammet af renæssancekartouche med liljer i hjørnerne; indskrift med graverede og skraverede versaler. Fra †kisten stammer desuden to ens **kistebeslag* (fig. 583) af forgyldt sølv. I Den gamle By, nr. 380 K).

3) (Jfr. fig. 572). Muret, med gravsten (nr. 70) og flise (nr. 50). 1661 bevilget biskop *Hans Enevoldsen Brochmand*[125]. 1700 solgtes begravelsen, der lå lige ved provstens †skriftestol (jfr. p. 538), til fru landsdommer Magdalena Wildfang for 80 rdl., dog betingedes, at bispens tre kister samt ligstenen skulle forblive på stedet. Begravelsen var beregnet til nedsættelse af hendes afdøde svigersøn, amtsforvalter Jens Knob og familie[109].

Begravelser: Hans Enevoldsen Brochmand † 4., nedsat 22. marts 1664[577] — muligvis hans hustru, Anne Laurence de la Ford † efter 1675 (jfr. p. 504f.) — Jens Knob † 21. marts 1696 — dennes hustru, Bente Randulf † 14. nov. 1699 — deres datter, Gjørrild Knob 1. juni 1702 — lector theologiæ Oluf Worm 1. apr. 1743 — dennes hustru, J. K.s datter, Karen Knob 6. apr. 1750 — J. K.s datterdatter, købmand Mogens Michelsen Blachs anden hustru, Anna Dorthea Bagge † 5 dec. 1750 — O. W.s søn, Matthias Worm begr. 26. jan. 1766 — O. W.s datter, provst Christen Sørensen Bagges anden hustru, Margarethe Benedicte Worm begr. 17. nov. 1790.

4) (Jfr. fig. 572). Muret(?)[578], med gravsten (nr. 22), midt i gulvet »strax uden for tralværket« (jfr. p. 530).

Begravelse: Mette Urne begr. 6. dec. 1587.

5) (Jfr. fig. 572). Muret og tøndehvælvet, med gravsten (epitaf) (nr. 20) og †gravsten (nr. 23) samt fire fliser (nr. 36); †lufthul ud til nordre koromgang og åbne †træluger lige uden for provstens †skriftestol (jfr. p. 538). 1577 gravsattes her ved næstøstligste korpille Erik Bjørnsen og Birgitte Urne, børn af henholdsvis Absalon Urne til Søgård og lensmanden på Århusgård, Bjørn Andersen.—1642 bevilgedes *Jacob Grubbe* til Kabbel efter ansøgning en plads i altergulvet, syv sjællandske alen lang og fem alen bred, for 200 rdl.[579]. O. 1656[87] omtales hans begravelse dog som »endnu foruden nogen monument«. 1683 af arvingen Erik Kruse til Engelstoft skødet til den tidligere borgmester i København Jørgen Fogh[580].

Begravelser: Erik Bjørnsen † 20. juni 1577 — Birgitte Absalonsdatter Urne † 1577 (jfr. p. 731 og 823). — Jacob Grubbes hustru, Ingeborg Kruse † 14. okt. 1644 (jfr. kisteplade nr. 1) — Jacob Grubbe † 29. marts 1655 (jfr. †kisteplade) — Jørgen Fogh † 21. sept. 1685 (jfr. kisteplade nr. 2) — hans datter, Ane Fogh † 4. nov. 1690 (jfr. kisteplade nr. 3) — J. F.s hustru, Karen (Catherine) Schumacher † 26. dec. 1699, nedsat 12. jan. 1700 (jfr. kisteplade nr. 4) —

J. F.s svigersøn, amtsforvalter Enevold Randulf † 6. apr. 1704 (jfr. kisteplade nr. 5).

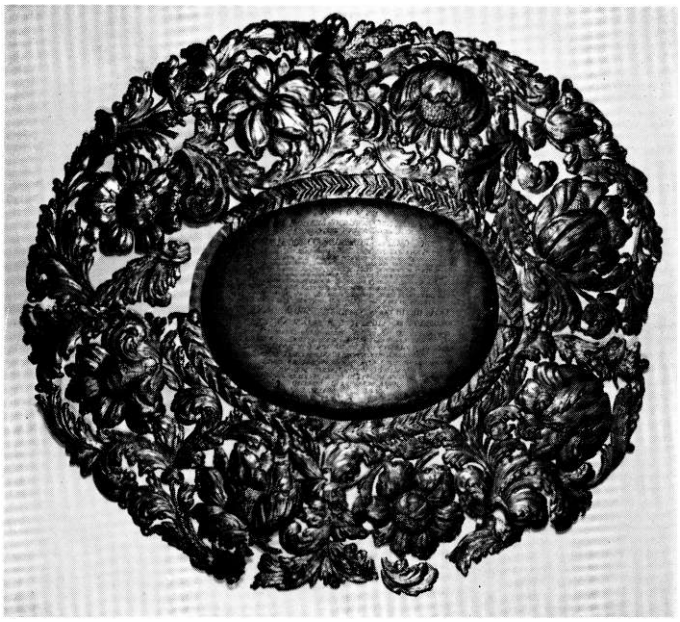
Ved udgravningen af krypten 1952[561] fandtes ialt 10 meget dårligt bevarede †*kister,* heraf en barnekiste. I kryptens ene ende stod fire kister, de to direkte oven på de nedres låg, i kryptens anden ende seks kister i to rækker, tre og tre over hinanden, adskilt af bjælkelag. De fundne kisteplader og -beslag opbevares nu på Nationalmuseet[581] (med undtagelse af nr. 1).

Kisteplader. 1) 1644. Fru Ingeborrig Krvse til Cabbel, Iacob Grvbbis hustru til Hivlebiere [i Halland], f. i Kiøbenhafn 28. febr. 1604, datter af nu salig Envold Krvse til Hiernislefgaard og nu salig fru Else Marsvin til Stenalt. Død i Kiøbenhafn 14. okt. 1644 om natten klokken tolv, i sin alders 40. år »ringer 4 måneder«. Let hvælvet, rektangulær kobberplade med afrundede hjørner og indskrift med graverede versaler, der er omgivet af en ramme med bruskornamenter, englehoved og rosetter. Foroven ses en liggende kvindefigur med et skriftbånd, hvorpå: »Memento mori« (»husk på døden«), flankeret af dødssymbolerne, timeglas og kranie. På øvre galleri i nordre korsarm.

Til †kisten har hørt forskellige **beslag* af drevet og ciseleret kobberblik, dels to våbner for henholdsvis Kruse og Marsvin, dels to hjørnebeslag med evangelisterne Matthæus og Markus samt deres tegn, indesluttet af bruskværksornamentik og med navnene i versaler.

*2) (Fig. 585). 1685. Jørgen Fogh, f. i Aarhuus 31. maj 1631 mellem 7 og 8 om aftenen, søn af meget »fornemme forældre«, Lavrits Fogh og Ane Bølkov. Uddannet på Aarhus latinske skole og på Kiøbenhafns Academie, hvorfra han efter mange lærdomsudviste prøver rejste til de berømmeligste hoffer og universiteter i Tydskland, Italien, Frankrig, Engeland og Holland. Efter sin hjemkomst blev han en gavnlig mand for kongen og sit fædreland, og af kgl. maj. beskikkedes han til rådmand, siden borgmester, derefter assessor i højesteret og stadsoberst i Kiøbenhafn. Havde et »Fornøyeligt Ecteskab« med Catharina Schumacher i 17 år (fem sønner og tre døtre). Død i Aarhuus 21. sept. om formiddagen klokken 9 i sit 55. år. Oval, hvælvet kisteplade af messing med graveret kursiv og store skønskriftsbogstaver, nederst en ranke. Skriftpladen omgives af en smal bladkrans og herudenom en bredere med drevne og ciselerede akantusblade og store barokblomster.

*3) 1690. Jomfru Ane Fogh, f. i Kiøbenhafn 1. nov. 1670, datter af Jørgen Fogh, borgmester i Kiøbenhafn og assessor i højesteret, og Catrine Schumacher. Død 4. nov. 1690 i sin alders 20. år. Skjoldformet, let hvælvet kisteplade af messing med graverede, store skønskriftsbogstaver. Nogle fragmenter af udhamret, ciseleret og forsølvet blik stammer fra en ramme om pladen, dels et smalt bånd inderst, dels akantusløv hvori indflettet et hoved og overkrop af en kvinde samt af en engel.

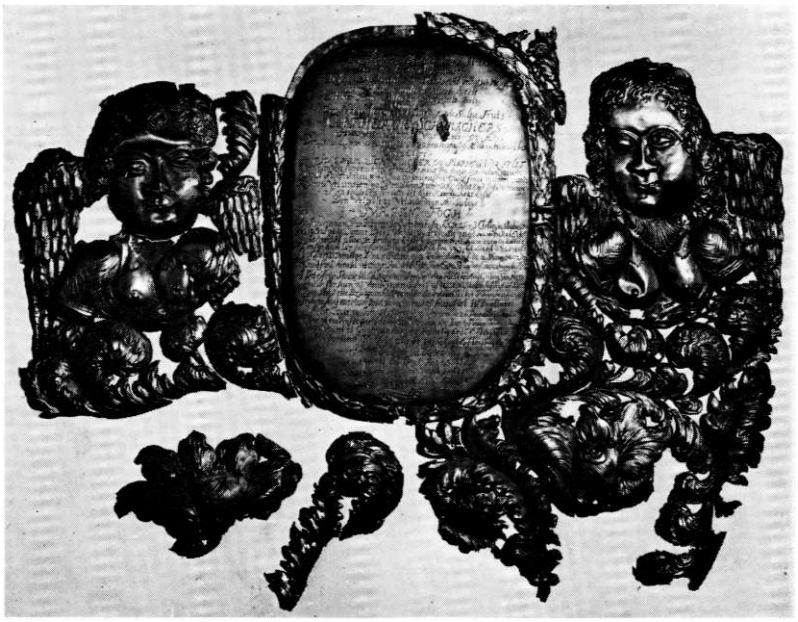
K. de F. L. 1965

Fig. 585. *Kisteplade nr. 2, over højesteretsassessor Jørgen Fogh, † 1685 (p. 889). — **Coffin plate no. 2, to Jørgen Fogh, High Court judge, d. 1685.*

Et **kistebeslag* af drevet og ciseleret kobber, stammende fra kistens øvre, højre hjørne, viser evangelisten Markus med sit tegn omgivet af cirkel og indskrevet i kvadratfelt med liljeagtigt ornament. †*Kisten* var betrukket med læder, der var skraveret og forsynet med bladbort. Afdøde havde fletninger og bar på hovedet en lille *hue*.

*4) (Fig. 586). 1699. Catherine Schvmacher, f. i Kiøbenhafn 18. aug. 1644, datter af Joachim Schvmacher og Marie Modzfeldt. Opvokset i sin moders enkehus fra femte år, da hun mistede sin fader, indtil sit 24de år; gift 2. sept. 1668 med Jvrgen Fogh, da rådmand, siden borgmester i Kiøbenhafn, assessor i statskollegiet og højesteret og samme stads oberst. Fik i 17 års ægteskab fem sønner og tre døtre (to sønner og to døtre døde). D. 26. dec. 1699, 55 år, 4 måneder og 8 dage gammel. Rektangulær, let hvælvet kisteplade af kobber med afrundede hjørner og kursivindskrift. Skriftpladen har været omgivet af en bred ramme af opdrevet og ciseleret messingblik, hvorfra er bevaret de to flankerende englehoveder og dele af det rige akantusløv med barokke storblomster.

*5) 1704. [Enwold Ra]ndulf, [son af landsdommer Rasmus Ran]dulf og M[agdalene Wildfang, f. i] Ny[kiøbing i Falster 26. okt. 16]66. Var [i to kongers tjeneste], ved Aarhuus amtstue, dels hos sin svoger og formand i embedet, dels efter at han selv 28. marts 1696 beskikkedes til amtsforvalter over Haare-

K. de F. L.1965

Fig. 586. *Kisteplade nr. 4, over Catherine Schumacher, † 1699 (p. 890). — **Coffin plate no. 4, to Cathrine Schumacher, d. 1699.*

balle[ga]arcl, Caløe [og Stiernholms amter.] Levede i 9 år[s fortroligt, om endskø]nt ufrugt[sommeligt] ægte[skab med] Catharine [Fog]h, [datter af] borgmester Jør[gen Fogh] og Catha[rine Schumacher. Han døde 6. apr. 1704]. Kisteplade af bly, i to dårligt bevarede stykker. Graverede versaler og store skønskriftsbogstaver[582].

†*Kisteplade*. 1655. Jacob Grubbe Lauritzøn til Kabel, kgl. maj.s landkommissær i Nørrejylland, f. i Halland på Iyulebierg (o: Hjulebjerg) [26. nov. 1606, søn af sl. Lauritz Grubbe til Røule (ɔ: Røgle) og fru Agnete Thot til Iyulebjerg, d. på Kabel 29. marts 1655. — Rhumann I og II.

6) (Jfr. fig. 572). Umuret, med gravsten (nr. 14), ost for »syvstagen« (p. 530ff.).

Begravelser: Formodentlig Predbjørn Podebusk til Bistrup † 11. dec. 1541 — hans svigersøn, den sidste katolske biskop på Fyn, *Knud Henriksen Gyldenstjerne* † 8. dec. 1560 — dennes hustru, Jytte Podebusk † 23. maj 1573.

7) (Jfr. fig. 572). Muret(?), med åbne †træluger[156], midt på gulvet øst for »syvstagen« (p. 530ff.) og noget ind under Gyldenstjernes sten (p. 767). Formentlig 1672[583] ejet af biskop *Erik Mogensen Grave* (jfr. epitaf nr. 29).

Nogle †*kistebeslag* var før 1708 stjålet fra biskoppens kiste[515] (jfr. p. 850).

Begravelser: Formodentlig E. M. G.s moder, Anna Eriksdatter † efter 1672[583]

— hans hustru, Anna Henriksdatter Zanders † 3. apr. 1687 — Erik Mogensen Grave † 22. febr. 1691 rektor Jørgen Rhodius 18. maj 1731.

8) (Jfr. fig. 572). Muret, med †lufthul ud til søndre koromgang samt åbne †træluger, straks ved aftensangpræstens †skriftestol (p. 538). 1641 erhvervet for 400 speciedlr. af *Oluf Parsberg,* befalingsmand på Trondhjemgård, efter at han tidligere havde forhandlet med kapitlet om en begravelsesplads i nordre vestkapel[584] (jfr. p. 858). Korbegravelsens udstrækning blev 1641 beskrevet som 10 alen i længden og i bredden, fra muren og til »den store grav midtpå« (Gyldenstjernes nr. 6). O. 1656 var begravelsen ifølge håndskriftet »Monumenter« »foruden al monument og ligsten«. 1745 rummede den fem †*kister* med »de Parsbergs« våben. Forskellige †*kisteplader* eller *-beslag* var før 1708 stjålet fra krypten[515] (jfr. p. 850). 1789 købtes plads til to kister for 80 rdl. af biskop Jørgen Hees enke, Karen Gudme. 1952 konstateredes (jfr. p. 877), at ialt 13 kister da stod i rummet, flere heraf overflyttet fra andre krypter[585].

Begravelser: Oluf Parsbergs hustru, Karen Enevoldsdatter Kruse † 28. juni 1661 (jfr. †kisteplade nr. 1) — Oluf Parsberg til Jernet † 19. juli 1661 (jfr. †kisteplade nr. 2) — hans son, Enevold Parsberg † 4. dec. 1680 — Jørgen Jensen Hee † 30. dec. 1788, nedsat 21. jan. 1789 (jfr. kisteplade nr. 1) — hans hustru, Karen Gudme † 6. nov., nedsat 16. nov. 1792 (jfr. kisteplade nr. 2) — deres datter, Anna Dorothea Gudme Hee † 2. apr. 1795 (jfr. kisteplade nr. 3).

**Kisteplader.* 1) 1788. Jørgen (Georgius) Hee, f. i Odense 18. n[ov.] 1714, sognepræst i Allerup og Davinde på Fyn fra 19. [nov.] 1738, for S. Hans kirke i Odense fra 10. sept. 1759, for S. Knud sammesteds fra 11. febr. 1763, ved Holmens kirke i København fra 9. nov. 1764 og tillige provst over kieresiet underlagt de to sidstnævnte embeder. »Således opsteg han trappevis, indtil han år 17[77 d. 5. sept.] besteg Århus bispestol. . . . Denne bispehat, som han med største berømmelse havde båret i 11 år, omvekslede han med den uvisnelige krone år [1788 d. 30. dec.«], efterladende sin sørgende enke Karen (Catharina) Gudme, børn og børnebørn. Den latinske indskrift afsluttes med sørgeklager over afdøde, som til sidst benævnes »den i sandhed kristelige Cato«[586]. Rektangulær kisteplade af tin med graveret kursivindskrift og store skønskriftsbogstaver, ret medtaget. Til pladen hører en flammende urne svarende til den på nr. 2. I Nationalmuseet.

2) 1792. Karen Gudme, f. . . aug. 1718, datter af Matthias Gudme, sognepræst for Sønder[bro]by menighed i Fy[n] og Anna Dorothea Gudme, født Møller. Ægtede 12. okt. 1740 Jø[rge]n Hee, biskop over Aarhuus stift, daværende sognepræst for Allerup og Da[vinge] menigheder »i Fyhin«. Hun døde tre trefjerding år [efter hans død 1788]. Fik i 48 års ægteskab syv sønner og fire døtre (fem sønner døde). Hun begrædes af »efterlagte børn« og børne-

børn. [Død 6. nov. 1792]. Indskriften afsluttes med en lovprisning af afdødes mange dyder. Rektangulær kisteplade af tin med fordybet skriveskrift; stærkt beskadiget. Til pladen horer forskellige nu løse, dekorative led: bladranke ophængt i rosetter og en flammende urne, der svarer til urnen på Jørgen Hees kisteplade nr. 1[581]. I Nationalmuseet. — I †*kisten* fandtes 1952 tøjrester, dels antagelig fra en †*pude,* okkerfarvet, kantet med kniplinger og med sølvindvirkede sløjfer, dels fra en hovedbeklædning af tyndt, kniplingsagtigt stof.

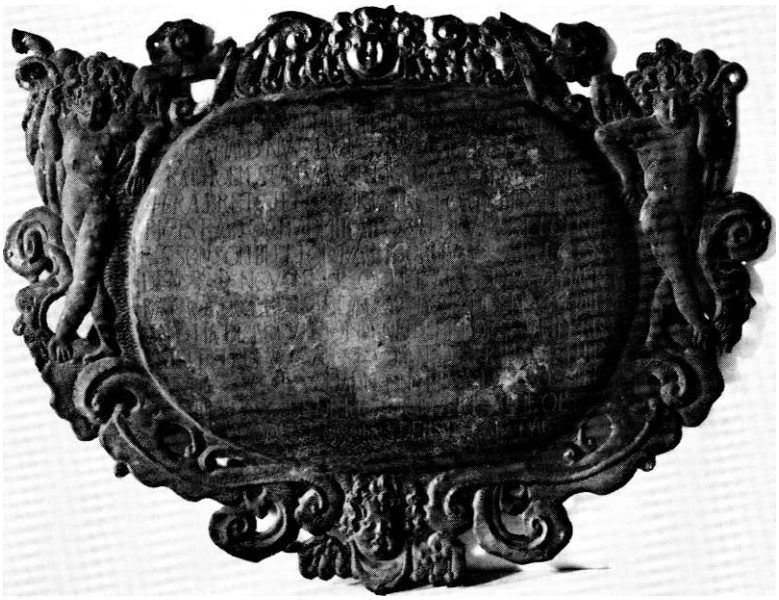
3) 1795. [Frøken] Anna [Dorothea Gudme Hee], datter af Karen G[udme og biskop Jørgen Hee], ifølge Hertel (II, 52) konventualinde på Støvringgård, † 2. apr. 1795. Brudstykker af rektangulær kisteplade af forsølvet tin med sortmalet indskrift, kursiv og store skønskriftsbogstaver; nederst guirlandeophængt medaillon[581]. — Fra †*kisten* stammer forskellige **kistebeslag:* flammeurne som ved nr. 1 og 2, rankeornament samt et 20 cm stort krucifiks af tin. Endvidere et *slør* i brune netmasker med indvævet bladornament. I Nationalmuseet.

†*Kisteplader.* 1) 1661. Fru Karen Kruse, Olulf Pasbjergs til Jernet, datter af Envold Kruse Hjermsløffgaard (ɔ: Hjermeslevgård), statholder i Norge og kgl. maj.s befalingsmand på Agerhuus (o: Akershus), og fru Else Marsviin af Steenhalt (o: Stenalt), f. i Kiøbenhauffen 16. eller 26. marts 1600, d. smst. 28. juni 1661. — Rhumann I og II (håndskriftets to kladder har forskellige fødselsdata).

2) 1661. Oluff Pasbjerg til Jernet, ridder, kgl. maj.s rigsråd og befalingsmand over Vestervig kloster, søn af Christopher Pasberig til Sodal, kgl. maj.s befalingsmand på Callundborrig slot, og fru Dorethe Munck, f. på Calloe slot 3. pinsedag 1590, d. i Kiøbenhauffun 19. juli 1661. — Rhumann I og II.

9) (Jfr. fig. 572). Muret, mecl †gravsten (nr. 13) samt tilmuret lufthul ud til nordre koromgang og »åbne« †luger over nedgangen »på den nørre side af Gravii begravelse«[156] (nr. 7, p. 891). 1548 var på stedet formodentlig begravet kantor og lektor Jørgen Samsing. 16. jan. 1646[109] købt af Christen Skeel til Fussingø som begravelse for broderen *Otte Skeel* til Katholm for 400 rdl./ 600 sl. dlr. (jfr. epitaf nr. 17). 1801 erhvervede Frants Koefoeds enke for 40 rdl. plads til manden her[587]. — Ved undersøgelse af krypten 1957 fandtes fem *monter,* en toskilling, Christian IV. 1648, samt fire enskillinger, henholdsvis fra 1719, 1764, 1779 og 1809; desuden fremdroges en *pijntenål* med en klar, hvid sten i metalindfatning (messing?). Alt findes nu på nedre galleri i nordre korsarm.

Begravelser: Formodentlig Jørgen Samsing † 1548 — Otte Albretsen Skeel † 26. maj 1644 (jfr. kisteplade nr. 1) — hans søn, Tønne Ottesen Skeel til Hessel † 24. aug. 1658 (jfr. kisteplade nr. 2) — O. A. S.s søn, Ove Ottesen Skeel til Broholm † 6. marts 1659 (jfr. kisteplade nr. 3) — O. A. S.s datter, Birgitte Ottesdatter Skeel til Frøslevgård † 16. apr. 1659 (jfr. †kisteplade) — O. A. S.s

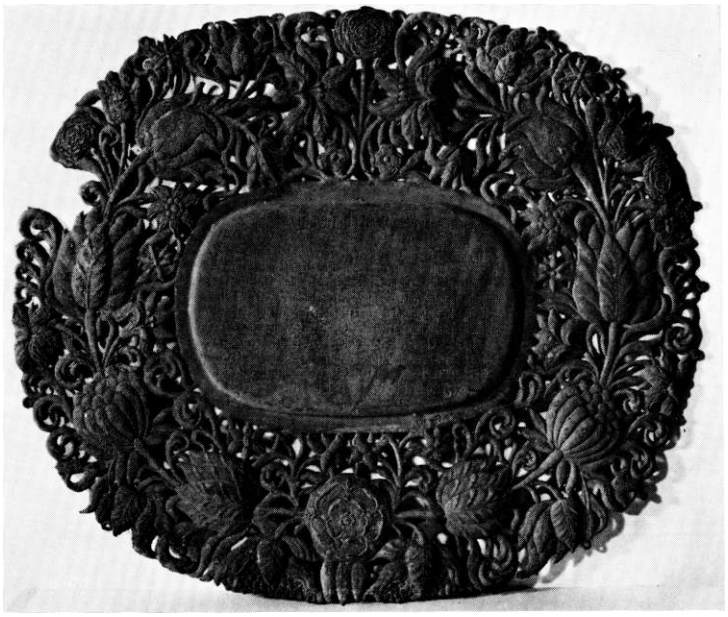
H. J. 1975

Fig. 587. *Kisteplade nr. 1, over rigsråd Otte Albrechtsen Skeel til Katholm, † 1644 (p. 894). — **Coffin plate no. 1, to Otte Albrechtsen Skeel of Katholm, member of the Royal Council, d. 1644.*

datterdatter, Ide Sophie Jensdatter Juel til Frøslevgård † 16. dec. 1661 (jfr. kisteplade nr. 4) — O. A. S. søn, Albret Ottesen Skeel til Katholm † 16. apr. 1667 (jfr. kisteplade nr. 5) — O. A. S. hustru, Ide Jørgensdatter Lunge † 30. okt. 1671 (jfr. kisteplade nr. 6) — ritmester Christian Frederik Skeel 9. juni 1727 — løjtnant Erich Winterfeld † 21. aug. 1741 — oberstløjtnant Frants Koefoed † 7. juni, nedsat 15. juni 1801 — muligvis hans hustru, Magdalena Augusta Claudius † 31. marts 1809.

**Kisteplader,* alle siden 1957 deponeret i Den gamle By. 1) (Fig. 587). 1644. Otte Sheel(!) til Katholm, son af Albret Sheel til Fvsing, fordum rigsråd og admiral, og fru Bertte Fris, f. på Riberhves 29. nov. 1605, d. på Giordslef i Sieland 26. maj 1644, »der hand hafde lefvit vdi denne elendige iammerdal« 38 år, 6 måneder ringer 3 dage. Fladoval, let hvælvet kisteplade af messing med drevet, gennembrudt ramme, der til siderne har to stående basunengle med masker ved fødderne; foroven og -neden et englehoved. Indskrift med fordybede versaler.

2) 1658. Tønne Schiel til Hissel, son af salig Othe Schiel til Katholm og fru Ide Lunge til Birchels, f. på deres »foederne« gård Katholm 12. juli 1642, d. på Valdbygaard udi Selland 24. aug. 1658, 17 år gl. Fladoval, let hvælvet kisteplade af messing med drevet, gennembrudt ramme bestående af ranke med storblomster, tulipaner, nelliker, roser hvorimellem små blomster. Dele af

H. J. 1975

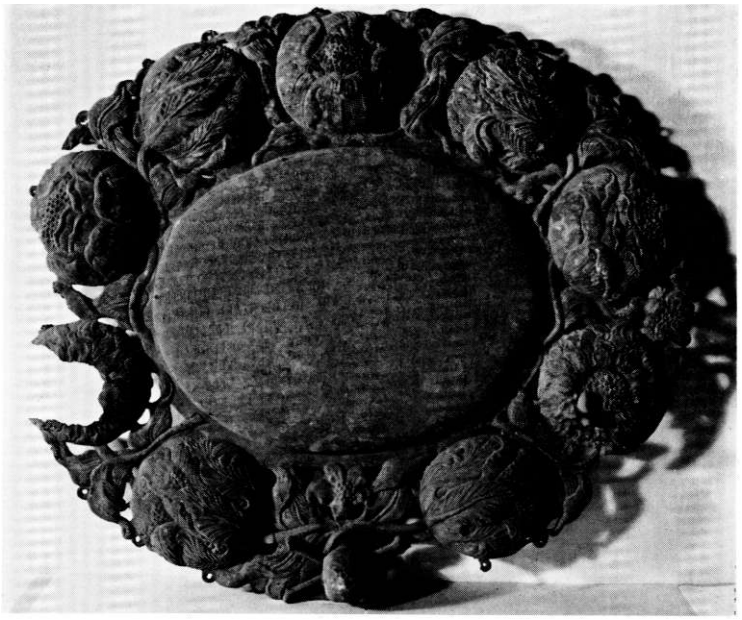
Fig. 588. *Kisteplade nr. 3, over Ove Ottesen Skeel, † 1659 (p. 895). *Coffin plate no. 3, to Ove Ottesen Skeel, d. 1659.*

randen afbrudt. Indskrift med fordybede versaler. (Jfr. tilsvarende kisteplade nr. 3).

3) (Fig. 588). 1659. Oue Schiel til Brouholm, søn af salig Othe Schiel til Katholm og fru Ide Lunge til Birchels, f. på deres »foederne« gård Katholm 6. juni 1641, d. på Valdbygaard udi Selland 6. marts 1659, 18 år gl. Citat fra »Coloss. 3. Iere døde oc eders lif er skiult med Christo« etc. Fladoval kisteplade af messing, ganske svarende til nr. 2, indskriften tillige med fordybede versaler. Dele af randen afbrudt.

4) 1661. Jomfru Ide Saphie Iuell, datter af Iens Iuell til Froslefgaard og fru Vibecke Skiel, f. i Kiøbenhafen 19. sept. 1661, d. på Walbygaard 16. dec. samme år, 3 måneder, 1 uge og 4 dage gl. Lille, oval, let hvælvet kisteplade af messing, hvis rand er afbrudt. Indskrift med fordybede versaler.

5) 1667. Albredt Schel til Katholmb, søn af Otte Scheel Albredtsen til Katholmb og fru Ide Lvnge til Bierchelse, f. på Katholmb 18. marts 1635, levede i ægteskab i 5 år mindre 3 måneder med fru Anne Rommel til Osby gaard, datter af rigsråd Hendrich Rommel til Becheskove og fru Magrete(!) Scheel Ottes daater af Hammelmose, velsignet med en søn og tre døtre. Død på Katholm 16. apr. 1667, 32 år, en måned og en dag gl. Fladoval kisteplade af messing indrammet af laurbærkrans og med drevet, gennembrudt ramme med storblomster. Indskrift med fordybede versaler. På skriftpladens bagside ses

H. J.1975

Fig. 589. *Kisteplade nr. 6, over Ide Jørgensdatter Lunge, † 1(571 (p. 89G). — **Coffin plate no. 6, to Ide Jørgensdatter Lunge, d. 1671.*

rester, dels af læder fra kistens beklædning og af den asfaltlignende masse, der har været anvendt til fæstnelse af pladen, dels af et kistebeslag, et hjelmet våbenskjold af messing.

6) (Fig. 589). 1671. Fru Ide Lvnge, salig Otthe Skiels til Katholmb, datter af Iørgen Lvnge til Oden, fordum rigets »mars, raad« og kgl. maj.s befalingsmand over Vestervig closter, og fru Sopfi Brahe til Bierkeldtz, f. på Ørvm slot udi Tyg 28. sept. 1612, d. på Waldbygaard udi Sieland 30. okt. 1671. Fladoval, let hvælvet kisteplade af messing med højt opdrevet rand med storblomster. På den nedre rand et støbt dødningehoved over korslagte knogler. Enkelte dele afbrudt. Indskrift med fordybede versaler.

To *kistebeslag* af messing, med hjelmede våbner for Lunge (Dyre) og Friis, har antagelig hørt til en af ovennævnte kister.

†*Kisteplade.* 1659. Jomfru Birgete Skeel til Frøslougaard, datter af Otte Skeel til Katholm og fru Ide Lunge til Birkelse, f. i Kiøbenhafn 17. juli 1644, d. på Waldbyegaard i Sielland 16. apr. 1659, 15 år gl. — Schive I og II.

10) (Jfr. fig. 572). Muret(?), med gravsten (nr. 21). 1745 stod »syvstagen« (p. 530ff.) på stenens østre ende, midt i korgulvet. Formentlig 1579/80 ejet af lensmanden på Åkjær, *Christen Munk* til Tåbdrup (eller Tågerup) og/eller hans hustru.

Begravelser: Muligvis Christen Munks første hustru, Else Ulfstand † 1565 — Christen Munk † 10. juni 1579 — hans søn af andet ægteskab, Hans Munk, formodentlig † mellem 1580 og 1583 — hans anden hustru, Dorthe Gyldenstjerne † 18. juli 1583.

11) (Jfr. fig. 572). Muret, med †åbne trælemme, mellem pillerne og lige ved døren til »pulpituret« (ɔ: †lektoriet, p. 277) og østen hen til »aftensangspræstens« †skriftestol (p. 538). 1643 ejet af biskop *Morten Madsen* (jfr. †kisteplade) og o. 1656 i »Monumenter« omtalt som »endnu foruden al monument eller sten i alle måde«.

Begravelse: Morten Madsen † 17. okt. 1643.

†*Kisteplade* 1643. Doct. Morten Madtzøn, f. i Kiøbenhaffn, som har været skolemester på Soer (ɔ: Sorø), slotsprædikant på Frederichsborg, kong Christian 4.s hofprædikant i nogle år, siden biskop over Aarhuus stift i 16 år. »Som for sin høje lærdom og gaver er meget berømt både i Danmark og mange fremmede lande«, d. 17. okt. 1643,47 år gl.[588].— Rhumann I og II, jfr. Marmora Danica II, 88f.

12) (Jfr. fig. 572). Muret, med gravsten (nr. 51); beliggende midt inde i kordøren og med nedgang midt i samme. 1621 erhvervet for 40 rosenobler af rigsråd *Manderup Parsberg* til Hagesholm[589]. 1653/54 solgt til fru Elisabeth Skade, nybleven enke efter Hartvig Sas til Tanderup, der samtidig fik tilsagn om at gøre stedet ryddeligt[109]. Hun synes dog allerede inden 1656 at have erhvervet en anden begravelse og formodentlig hertil overflyttet ægtemandens kiste (jfr. Hutfelds kapel p. 854). Forinden havde man nået at flytte Manderup Parsbergs gravsten (jfr. p. 796), således at håndskriftet »Monumenter« o. 1656 kunne karakterisere begravelsen som værende »foruden monument der på steden«. Samtidig måtte man udbedre gulvet i kordøren med egefjæle, da der her var meget forfaldent og farligt at gå[109]. Senere reparationer foretoges 1750, 1767, da begravelsen omtales som hjemfalden til kirken, samt 1775 da den dækkedes med 8 stk. 10-fods fyrrebord[109].

Begravelser: Manderup Parsbergs første hustru, Ingeborg Hartvigsdatter Juel † 29. okt. 1615 — Manderup Parsberg † 11. juli 1625.

13) (Jfr. fig. 572). Muret, hvælvet grav i det sydvestre hjørne »strax inden for chorsdøren«, til et lig, med fliser (nr. 21). 1704 købt for 50 rdl. til begravelsesplads for oberst *Christian Bartholin* af major Wind (ved samme regiment)[109].

Begravelse: Christian Bartholin † 1. maj 1704 (jfr. †kisteplade samt †faner og kårde p. 934ff.).

†*Kisteplade* 1704. Christian Bartholin, oberst til fods over det »Aarhusiske National-Regemente«, f. 11. juli 1654 i Kiöbenhaun, d. 1. maj 1704 i Aarhuus. »En Himmel-Salig Hvile hos Gud For megen udstanden möye og Viderværdighed og Et vel fortient eftermæle hos Verden For mangen aars tro og tapper tieniste nyder nu C. B. . .« (jfr. gravflise nr. 21). — Schive II, jfr. Marmora Danica II, 96.

»SØNDRE KORGANG«

(søndre koromgang)

1) Muret, med gitter. 1674 forhandlede Kirsten (eller Kirstine) Hansdatter Drostrup, enke efter licentiat Nicolaus Broberg (de Brobergue), død 1674, om tilladelse til at få et begravelsessted til sin mands lig i Århus eller Mariager (hendes fødeby)[590]. Den endelige erhvervelse synes dog ikke at være kommet i stand før 1686 (jfr. epitaf nr. 27, p. 722f. og alterkalk p. 504). 1702 lovede Kirsten Hansdatter domkirken 200 rdl. og tre boder ved åen for vedligeholdelse af begravelsen samt for opsyn med, at de der placerede kister forblev urørte[591]. Begravelsen lå mellem de to vestligste piller, hvorfra der indtil 1778 ad en stentrappe var adgang til koret (p. 274f.)[592]. Mod omgangen var begravelsen lukket ved et *smedejernsgitter,* rimeligvis fra 1686. Det 115 cm høje og 255 cm brede, tofløjede gitter med øvre, buet afslutning, består af diagonaltkrydsende rundjern, udformet på samme måde som ældre gitre (jfr. f.eks. Skeels, p. 686), bl.a. med dobbeltvolutter, spydblad-udløbere samt i buefeltet spiralranker. Hver fløjs rundjern mødes midtpå i en cirkel, med påsatte rosetter, der omfatter de sammenskrevne initialer K H N B, for Kirsten Hansdatter og Nicolaus Broberg. En dobbelt, trekløverformet lås er fæstnet med volutformet bøjle til midtsprossen. Rødmalet ramme om det sorte gitter, gyldne navne og spydspidser. Gitteret nu anbragt på ovre galleri i nordre korsarm.

Nogle †*kistebeslag* var for 1708 stjålet fra Nic. Brobergs kiste (jfr. p. 850).

Begravelser: Nicolaus Broberg † 24. apr. 1674 hans svigersøn, magister Laurids Bording, 1. okt. 1714 — Nic. Brobergs hustru, Kirsten Hansdatter Drostrup, † 21. nov. 1731.

2) Muret til to eller tre lig, med fliser (nr. 12). 1691 købt af handelsmand Hans Sørensen Gyllings enke, Birgitte Jensdatter. 1766 repareret og hjemfaldet til kirken. 1828 fyldt. — *Begravelser:* Hans Sørensen Gylling † 23. marts 1691 — skipper Oluf Knudsen Rørts første hustru, Hedvig Henningsdatter, 9. febr. 1697 — Birgitte Jensdatter 6. juni 1705 — Hans Sørensen Gyllings svigersøn, Christopher Bolvig, 23. sept. 1751 — C. B.s hustru, Maren Hansdatter Gylling, begr. 27. nov. 1758.

3) Muret til to eller tre lig, med en utilhuggen †*gravsten* og fliser (nr. 13).

1688 købt af Anna Kielsdatter, enke efter handelsmand Caspar Nielsen Brandt (jfr. alterstager nr. 1, p. 509). 1775 repareret og hjemfaldet til kirken. 1809 fyldt. — *Begravelser:* Caspar Nielsen Brandt † 1683 — hans broder, Matthias Nielsen Brandt, 22. febr. 1706 — Anna Kielsdatter 16. febr. 1711.

4) Muret til et lig, med gravsten (nr. 24). 1701 ejet af rektor Jens Nielsen Mundelstrup. 1741 købt af hans enke, Cæcilia Jensdatter Møller, der lod hans ben sætte i en lille †*benkiste* og lod graven mure. — *Begravelser:* Jens Nielsen Mundelstrup † 3. jan. 1701 (jfr. †kisteplade) — Cæcilia Jensdatter Moller † 15. dec. 1747.

†*Kisteplade*. 1701. Jens Mundelstrup, magister. »Af det, som verden ringe agter oprunden, er han med berømmelig flid og vindskibelighed opkommen«. Efter et berømmeligt forhold på Kiøbenhauns akademi, efter syv års redelig tjeneste i conrektoratet i Aarhuus domskole og efter otte års og derover i rektoratet sammesteds, døde han i sit alders 44. år efter tre års svaghed efterladende sig et berømmeligt eftermæle. — Ifølge Schive II død 3. jan. 1701.

5) Umuret, med gravsten (nr. 18). 1576 ejet af kantor Thomas Riper. — *Begravelser:* Thomas Ripers hustru Anne † for 1576 — Thomas Riper † 2. aug. 1576 — kantor Morbek † før 1745.

6) Muret til tre lig, med to †gravsten (nr. 34 og 43) samt fliser med en liden †*gravsten* eller †*flise* hvorpå indskriften: »Herunder hviler Clemen Hanssen Kryssing, som døde 1728(!) og hustrue, som døde 1742«. 1602 ejet af sognepræst ved domkirken, Peder Terkildsen Abildgaard. 1717 købt for 90 rdl. af købmand, skipper og kirkeværge Clemen Hansen Kryssing. — *Begravelser:* Peder Terkildsen Abildgaards hustru, Maren Jensdatter, † 24. april 1602 — Peder Terkildsen Abildgaard † 12. maj 1605 — hans broder, Jakob Terkildsen Abildgaard, sognepræst i Soften og Folby, † 29. febr. 1620 — Clemen Hansen Kryssing † 10. nov. 1727 — hans hustru, Anna Cathrine Pedersdatter Jessen, † 8. nov. 1742 — hans datter, Marie Clemensdatter Kryssing, † 5. febr. 1768 — hans sønnesøn, Clemen Hansen Kryssing, begr. 20. aug. 1793.

7) Muret til et lig, med gravsten (nr. 37). 1620 købt af kgl. hofmedicus Matthias Jacobsen Riber. — *Begravelser:* Matthias Jacobsen Ribers hustru, Ingeborg Hansdatter, 25. juni 1614 — Matthias Jacobsen Riber † 15. maj 1636.

8) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 19). 1658 ejet af øverstekapellan ved domkirken og præst i Vejlby, Svend Hansen Arboe (jfr. epitaf nr. 12 og †klokke nr. 3, p. 628). 1768 repareret og hjemfaldet til kirken. 1806 fyldt. — *Begravelser:* Svend Hansen Arboe † 5. april 1658 — hans hustru, Helle Jensdatter, † 1680 — kirkeværge ved Frue kirke Henrik Mickeisen Langballes første hustru 13. nov. 1714 — hans anden hustru, Inger Jensdatter Mundelstrup, 15. nov. 1717.

9) Umuret, med gravsten (nr. 38). 1636 ejet af sognepræst Niels Christensen

Spentrup (jfr. mindetavle nr. 1). — *Begravelser:* Niels Christensen Spentrups første hustru, Dorothea Pedersdatter Abildgaard, † før 1636 — Niels Christensen Spentrup † 24. okt. 1636.

10) Muret til to lig, med gravsten (nr. 44) og †gravsten (nr. 76). 1664 ejet af conrektor og sognepræst til Åby, Johan Jørgensen Rhodius. 1745 omtalt som forfalden og alle benene samlet i en †*benkiste* i graven. 1748 repareret og hjemfaldet til kirken. 1821 fyldt. — *Begravelser:* Johan Jørgensen Rhodius' første hustru, Cecilie Andersdatter, † 3. febr. 1664 — hans anden hustru, Magdalene Christiansdatter Borgreving, † 22. maj 1672 — Johan Jørgensen Rhodius † 8. juni 1679 — conrektor og sognepræst til Åby Bagge Jørgensen Junghans † 2. febr. 1717 — B. J. J.s hustru, Elisabeth Rhodius, † 19. marts 1732 — kaptajn i Søetaten Andreas Søbøtker † 15. aug. 1752.

11) Umuret, med †gravsten (nr. 40). 1618 ejet af sognepræst i Skanderborg Poul Andersen Colding (jfr. epitaf nr. 7). — *Begravelser:* P. A. Coldings hustru, Karen Nielsdatter, † 28. jan. 1618 - P. A. Colding † 27. febr. 1618.

12) Muret til to lig, med to †gravsten (nr. 65 og 71) og fliser (nr. 48). 1646 ejet af rektor Niels Krog. 1742 købt af Christiana Stivart Moht, enke efter forpagter på Skårupgård Lars Pedersen Fogh. 1821 repareret. 1828 fyldt. — *Begravelser:* Niels Nielsen Krogs son, Christian Nielsen Krog, † 8. aug. 1646 — en anden søn af samme navn, † 16. maj 1654 — hans første hustru, Cecilie (Citzel) Pedersdatter Blichfeldt, † 22. marts 1661 — formodentlig Niels Nielsen Krog † 12. aug. 1685 — Lars Pedersen Fogh begr. 12. okt. 1742 — Christiana Stivart Mohts anden mand, kancelliråd og conrektor Balthasar Halse til Kvistrup, † 1. juni 1771 (jfr. †kisteplade nr. 1) — Christiana Stivart Moth † 12. maj 1773 (jfr. †kisteplade nr. 2). (Jfr. fig. 592).

†*Kisteplader.* 1) 1771. Balthazar Halse, som blev borger her i verden 14. dec. 1712, conrektor i Aarhuus skole 9. juni 1747, herre til Qvistrup 12. marts 1766, kancelliråd 28. aug. 1767, indvåner i himlen 1. juni 1771 efter 20½ års fornøjeligt ægteskab, efterladende sin hustru Christiana Stivart Moth. Indskriftens manende ord til de »dødelige« og berømmende ord om afdøde afsluttes af en opfordring til læseren: »Her har du en retskaffen Mands Skilderie, Stræb nu at ligne det!« — Kisten nedsat 22. juni 1772. — Cramer I.

2) 1773. Christiana Stiivart Moth, »tiltraadte sin Reise til Evigheden« 19. maj 1698, fortsatte den i 75 år med eksemplarisk afholdenhed i medgang, uovervindelig frimodighed i modgang etc. og var på denne rejse en hjerteelskelig datter, en »u-skatteerlig« ægtefælle for de to nu salige mænd, Laurids Fogh, forpagter på Schaarup gård, og Balthazar Halse, herre til Qvistrup, kancelliråd, moder til fire sønner, hvoraf den eneste efterlevende, kammerråd Søren Fogh, beklager tabet af sin moder. »Fuldendte sin Reise« 12. maj 1773 »Ved en salig Indgang i de ævige Boliger«. Kisten nedsat 2. juni 1773. — Cramer I.

13) Umuret, med †*gravsten,* bortsolgt før 1745. — *Begravelser:* Karen Hansdatter Kryssing † 1717.

14) Umuret, med gravsten (nr. 55). 1642 ejet af sognepræst ved domkirken Påske Jensen Høve. 1646 omtales mursten til igen at tillukke »døren« på graven. — *Begravelser:* Påske Jensen Høve † 13. juni 1642 — hans hustru, Mette Christensdatter, muligvis † 1646.

15) Umuret, med gravsten (nr. 56). 1646 ejet af rektor, senere sognepræst ved domkirken og fra 1653 professor i København Jacob Knudsen. — *Begravelse:* Elisabeth Menelaidatter † 5. sept. 1646.

16) Formentlig umuret, med gravsten (nr. 54), »midt i enden af gulvet«. 1614 muligvis ejet af kæmner og borger Peder Pedersen Saxe (jfr. epitaf nr. 6). 1622 ejet af hans søn, dr. med. et phil. Peder Pedersen Saxe. — *Begravelser:* Muligvis Peder Pedersen Saxes første hustru, Maren Terkelsdatter Abildgaard, † 10. jan. 1614 — muligvis Peder Pedersen Saxe † 28. febr. 1621 — sønnen, Peder Pedersen Saxes første hustru, Sophrosyne Schewselius, † 26. marts 1622 — Peder Pedersen Saxe † 6. april 1641 — dennes anden hustru, Ursula Andersdatter, † 17. maj 1654.

17) Muret til to lig, med gravsten (nr. 62) og 12 fliser (nr. 9). 1687 købt af visitør og toldkontrollør Peder Rasmussen Halkier, hvis arvinger senere solgte begravelsen til amtsforvalter og krigskommissær Peter Spørring. 1720 betalte denne 38 rdl. 4 mk. 8 sk. til kirken, et beløb der sandsynligvis referer til, at han har ladet begravelsen mure. 1774 repareret og hjemfaldet til kirken. 1780 købt af Niels Jensen Kjeldrup, som til dens vedligeholdelse gav en gårds avling, kaldet Peder Jacobsens på Mejlgade. — *Begravelser:* Peder Rasmussen Halkiers første hustru, Maren Rasmusdatter, † nov. 1688 — hans anden hustru — Peder Rasmussen Halkier 20. april 1698 — Peter Spørring † 3. juni 1725 — Niels Jensen Kjeldrups første hustru, Edel Maria Galten, † 31. jan. 1769, tidligere nedsat i lille karlegang nr. 9, 1780 flyttet hertil — hans anden hustru, Dorethea Cornelia Sparre, † 18. dec. 1783 — Niels Jensen Kjeldrup † 20. sept. 1789.

»BAG KORET«

(koromgangen ost for højkoret)[593]

1) Muret, med gravsten (nr. 48) og †*træluger.* 1616 ejet af borger i Århus, Hans Andersen Grønbek. 1767 repareret med ny egeramme og hjemfaldet til kirken. — *Begravelser:* Hans Andersen Grønbeks første hustru, Karen Pedersdatter Saxe, † 12. juni 1616 — Hans Andersen Grønbek † 9. jan. 1662 — hans anden hustru, Kirsten Lauritzdatter, † o. 1669 — stiftsprovst Conrad Ottesen Wechmann begr. febr. 1732 — nederste kapellan ved domkirken, Hans

Bondos svigermoder 15. marts 1734 — C. O. W.s hustru, Elisabeth Augusta Gosmann, begr. 30. jan. 1755 — den navnkundige sømand, Christian Jacobsen Drakenberg, 10. sept. 1840 flyttet hertil fra Ebbesens kapel.

2) Muret, med †gravsten (nr. 73) og flise (nr. 15). 1661 ejet af sognepræst til Åby og rektor i Horsens, Anders Nielsen Regel. — *Begravelser:* Anders Nielsen Regels første hustru, M. F. D. — hans anden hustru, Margrethe Mogensdatter, † 13. aug. 1661 — Anders Nielsen Regel † 23. dec. 1661 — Peder Christensen Basballe 30. marts 1711 — P. C. B.s hustru, Karens Andersdatter Regel, 28. juni 1712.

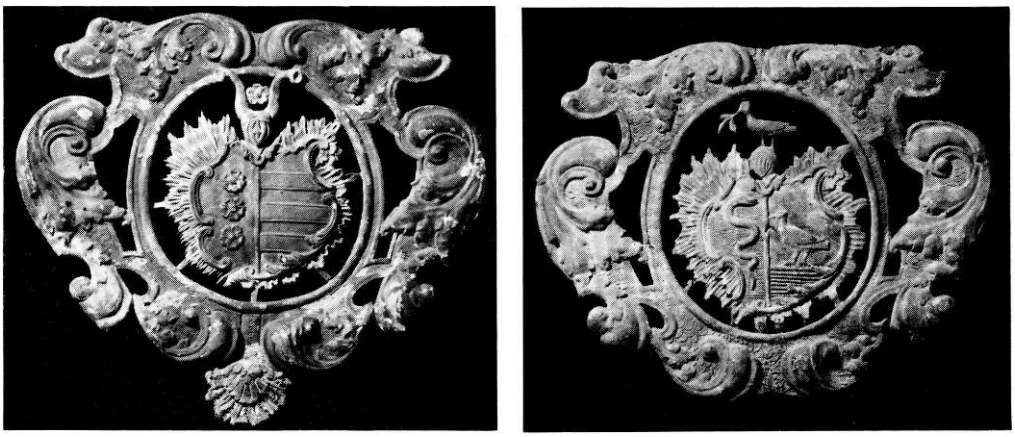
3) Muret til tre lig, »ret under skillerummet (dvs. †sakristiskranke, jfr. p. 579), så den største del går ud i den nordre omgang«, med fliser (nr. 47). 1716 ejet af Claus Jørgensen Fynboe. — *Begravelser:* Claus Jørgensen Fynboe 20. maj 1716 — kirkeværge Peder Andersen 10. okt. 1735 deres hustru, Dorothea Christensdatter, begr. 21. dec. 1759.

4) Muret til to lig, med *lufthul* til kirkegården og med to gravsten (nr. 9 og nr. 82). 1751 købt som umuret sammen med nr. 5 og 6 af biskop Peder Hygom, der lod det mure (jfr. epitaf nr. 41). 1781 erhvervet til arvelig begravelse af datteren, Ulrikke Antoinette Sundt. 1887 fyldt. — *Begravelser:* Biskop Niels Clausen † 15. dec. 1531, hvis †*kiste* ved opmuringen 1751 blev optaget og flyttet længere ind under alteret[594] — to af Peder Hygoms børn, Christian og Lars, begr. 11. jan. 1752 — Peder Hygom † 8. juni 1764 — hans hustru, Karen Welleius, † 26. maj 1767. — Ved gravens åbning 1887 faldt de fire †*kister* sammen, og nogle våbenskjolde og zirater herfra optoges[595]. Tre *kistebeslag,* af bly, ligger nu på øvre galleri i nordre korsarm. Det er dels to ens, ca. 30 cm høje skjolde, i ovalfelt omgivet af bladværk, med våben for Karen Welleius, † 1767, dels et tilsvarende skjold med biskop Peder Hygoms våben, † 1764 (fig. 590—591) (jfr. deres epitaf nr. 41, p. 750); begge skjolde brungråt bemalet oven på hvid kridering. — De ovenfor nævnte zirater er muligvis et lille englehoved, en svævende putto samt en vase med blomster, alle af bly, der ligeledes findes på galleriet.

5) Muret, med gravsten (nr. 8). 1751 købt af biskop Peder Hygom (jfr. bag koret nr. 4). — *Begravelser:* Evert Eriksen Thott — hans hustru, Margrete, datter af Erik Madsen Bølle.

6) Umuret, med gravsten (nr. 10 og nr. 45). 1751 købt af biskop Peder Hygom (jfr. bag koret nr. 4). — *Begravelser:* Kannik, magister Peder Nielsen † 1511(?) — Lians Albretsen Woods hustru, Maren Jensdatter, † 1622 — Hans Albretsen Wood † 1650 — hans son, Albret Hansen Wood.

7) Umuret, med gravsten (nr. 53). 1638 ejet af Jens Madsen. — *Begravelser:* Jens Madsens hustru, Else Mickelsdatter, † 24. dec. 1638 — Jens Madsen † 18. jan. 1650.

L. L. 1968

Fig. 590—591. Kistebeslag. 590. Over Karen Welleius, † 1767. 591. Over biskop Peder Hygom, † 1764 (p. 902). *Mountings on coffins. 590. To Karen Welleius, d. 1767. 591. To Bishop Peder Hygom, d. 1764.*

8) Umuret, med nogle »gamle stykker sten«, som o. 1709 Hyttedes til nr. 7. I graven, som »nok er for kort til fuldvoxen lig«, kendes ingen begravelser.

9) Umuret til to lig, med gravsten (nr. 30). 1606 ejet af sognepræst til Vor Frue kirke i Århus, magister Christian Stub. Da biskop Hygoms grav indrettedes (jfr. nr. 4 ovfr.), fandtes en alen eller mere under gravstenen nr. 30 »en mur med en bue over, som ventelig er siden de katolske tider«. Selve graven gik noget ind under biskop Niels Clausens sten (nr. 9). — *Begravelser:* Christian Stubs første hustru, Barbara Knopf, † 13. nov. 1606 — hans anden hustru, Anne Nielsdatter, † 25. jan. 1613 — hans tredie hustru, Maren Hansdatter, † 7. febr. 1618 — Christian Stub † 1621.

10) Umuret, med gravsten (nr. 59). 1627 ejet af rådmand Peder Rasmussen (jfr. epitaf nr. 16). —*Begravelser:* Peder Rasmussens første hustru, Karen Mikkelsdatter, † 1627 — tre sønner og syv døtre — hans anden hustru, Apelone Lauritzdatter, † natten mellem 1. og 2. juni 1650 — Peder Rasmussen † 1653.

11) Umuret. Ingen kendte begravelser.

»NORDRE KOR GANG«
(nordre koromgang)

1) Umuret(?), med gravsten (nr. 36). 1831 fyldt. — *Begravelser:* Niels Ibsen † 1619(?) — hans fætter, rektor Lauritz Lauritzen, † 6. juli 1692.

2) Umuret, med flise (nr. 11). 1661 ejet af organist og hospitalsforstander Johan Ütrecht (jfr. epitaf nr. 21). 1760 fyldt og belagt med mursten. — *Begravelser:* Johan Ütrecht † 1661 — hans hustru, Anna Thomesdatter Reisen, † 1692.

3) Muret(?), med †*flise* hvorpå indskrift »Martini Harlovii Conjugis ipsius et Liberorum« (»Morten Herløv, hans hustru og børns [begravelse]«). — *Begravelser:* Sognepræst til domkirken, Morten Christensen Herlov, † 12. apr. 1691 — hans hustru, Sophia Amalia Weitzi, † 1732.

4) Umuret(?), med gravsten (nr. 7). — *Begravelse:* Biskop Ejler Madsen (Bølle) † 16. apr. 1501.

5) Muret til to lig, med †*fliser* hvorpå indskrift »Jørgen Nielssen Triige og Maren Trogels Datter 1703«. 1703 købt af Jørgen Nielsen Trige, der 1736 gav en gårds avling til vedligeholdelse af begravelsen[596]. 1760 repareret. 1831 fyldt. — *Begravelser:* Jørgen Nielsen Triges første hustru, Maren Troelsdatter, 24. febr. 1703 — hans anden hustru, Anne Andersdatter, 5. okt. 1731 — Christian Hansen Højer 26. maj 1736 — Jørgen Nielsen Trige 13. juni 1736 — købmand og kirkeværge Jens Andersen Schmidt begr. 19. marts 1789.

6) Umuret(?). 1760 fyldt og belagt med mursten. — *Begravelse:* Sandsynligvis en guldsmed(?) Weghorst og hans moder[597].

7) Muret til to lig, med gravsten (nr. 83) og 30 gotlandske †*fliser* med initialer og årstal »H.I.S. døde 1683. M.P.D. døde 1690. O.E.S. døde 1709. D.H.S. [fejl for D.H.D.] døde 1725. S.M.S.G. døde 17<49>« (jfr. ndf.). 1683 ejet af Henrik Jørgensen. 1767 repareret og hjemfaldet til kirken. 1771 købt af Maren Mogensdatter Schiebye. — *Begravelser:* Henrik Jørgensen † 15. sept. 1683 — hans hustru, Maren Poulsdatter, † 1. maj 1690 — deres svigersøn(?), Oluf Eriksen, 5. sept. 1709 — deres datter, Dorethe Henriksdatter, 8. apr. 1725 — D.H.D.s (anden?) mand, borgmester, købmand og skipper Søren Michelsen Gylling, † 15. maj 1749 — købmand og skipper Peder Jensen Skriver 18. okt. 1771 — hans hustru, Maren Mogensdatter Schiebye, † 18. marts 1785.

8) Muret til to lig, med †*fliser* med initialer og årstal J.D.S. og M.B. 1697 for byfoged Jørgen Danielsen og hustru, Margarethe Bremmer. 1748 overladt til kirken og repareret. 1752 solgt fil Anne Nielsdatter Krogstrup, provst Schumanns enke. 1812 fyldt. — *Begravelser:* Jørgen Danielsen † 1697(?) — sognepræst i Besser og Onsbjerg og provst over Samsø, Frederik Henriksen Schumann, 13. maj 1741 i tværgangen nr. 8, 1752 flyttet til denne begravelse — hans hustru, Anne Nielsdatter Krogstrup, 24. febr. 1784.

9) Muret til tre lig, belagt med rode mursten og med to fliser (nr. 3 og nr. 8). 1684 ejet af købmand og vinhandler Hans Bendixen Harding, som dette år betalte 30 sl. dlr. for at lade det mure. 1761, 1772 og 1806 repareret på kirkens regning, da der var givet en gårds avling til vedligeholdelse[598]. 1831 fyldt. — *Begravelser:* Maria Bendixdatter — hendes mand, Peder Movritzen — Hans Bendixen Hardings første hustru, Mette Jensdatter Winther, † 21. maj 1681 — H.B.H.s datter, Mette Hansdatter, 13. jan. 1709, 1711 flyttet til store gang nr. 5 — H.B.H.s svigersøn, Jess Fæstersen Farver, 22. juni 1709, 1711

flyttet til store gang nr. 5 — H.B.H.s datter, Bodil Hansdatter, 25. sept. 1709 — Hans Bendixen Harding † 24. juli 1712 — hans anden hustru, Margrethe Falenkamp, 3. jan. 1749.

10) Umuret, med gravsten (nr. 52). 1635 ejet af kaptajn Lauritz Andersen Holst. — *Begravelse:* Lauritz Andersen Holst † 12. marts 1635.

11) Umuret, med flise (nr. 1) og lille †sten med »ulæselig« skrift. 1649 købt af »Contrafeier« Johan Jørgensen Kulbars enke, Lene Jensdatter. — *Begravelser:* Johan Jørgensen Kulbar † 9. dec. 1649 — Lene Jensdatter.

12) Umuret, med gravsten (nr. 57). 1628 ejet af kornhandler og skibsreder Gregers Nielsen. — *Begravelser:* Gregers Nielsens første hustru, Dorthe Hellesdatter, † 5. marts 1628 — Gregers Nielsen † 19. apr. 1643 — hans anden hustru, Anne Jensdatter, † 23. febr. 1672.

13) Umuret. Ingen *begravelser* kendt.

14 og 15) Umuret, med gravsten (nr. 26) og †gravsten (nr. 36). 1677 sammenhørende, men 1745 opført adskilt. 1766 blev nr. 15 »ophøjet«, repareret og hjemfaldt til kirken. 1602 ejet af sognepræst til Hjortshøj og Elev, Rasmus Christensen Sinning. — *Begravelser:* Rasmus Christensen Sinnings son, Christen Rasmussen, † 1585 — datteren, Anne Rasmusdatter, † 1585 (eller 1586) — sønnen, Jens Rasmussen, † 1586 — datteren, Gertrud Rasmusdatter, † 1590 — Rasmus Christensen Sinning † 19. aug. 1602 — datteren, Ellen Rasmusdatter, † 160? — sønnen, Lauritz Rasmussen, † 19. febr. 1608 — hustruen, Johanne Christensdatter — hendens anden mand, sognepræst til Hjortshøj og Elev, Mickel Pedersen Vivild, † o. 1626 — R.C.S.s dattersøn, Niels Eskildsen, † 15. aug. 1651 — sandsynligvis N.E.s fader, sognepræst til Hjortshøj og Elev, Eskild Sørensen, † o. 1656 — sandsynligvis E.S.s hustru — deres søns, handelsmand Jesper Eskildsen Hjortshøjs første hustru, Margrethe Pedersdatter Lindenfeld, † o. 1677 — Jesper Eskildsen Hjortshøj † 16. juli 1690 — J.E.H.s anden hustru, Anne Eriksdatter, g. 2° m. sognepræst til Årslev og Tilst, Mickel Pedersen († 1711), † o. 1740.

16) Muret til tre lig, med to gravsten (nr. 46 og nr. 72). 1618 ejet af Jens Nielsen Mørke. 1812 fyldt. — *Begravelser:* Jens Nielsen Mørkes første hustru, Maren Jensdatter, † 25. juni 1618 — Jens Nielsen Mørke † 1. juli 1627 — hans anden hustru, Margrethe Clausdatter, † 11. nov. 1673 — hendes anden mand, rådmand og skipper Søren Sørensen Ugelbølle, † 19. sept. 1685 (jfr. epitaf nr. 20) — rådmand og købmand Rasmus Madsen Wærns hustru, Maren Pedersdatter, 8. dec. 1713 — sandsynligvis Rasmus Madsen Wærn begr. 27. aug. 1721.

17) Muret, med gitter, samt med gravsten (nr. 69). 1653 ejet af borgmester og købmand Anders Lydichsen[109] (jfr. epitaf nr. 13). Begravelsen, der var indrettet under sidearkaden til nordre apsiskapel og lukket mod Sehesteds kapel ved en spærremur (jfr. planche 4), var ifølge Hertel[599] afgrænset mod nordre

koromgang af et tre alen højt gitterværk med to aflåselige[109] fløjdøre, hvorpå ejerens navn og årstal 1666. Af dette *smedejernsgitter* er bevaret topstykket (over fløjdøren) (fig. 611) og muligvis det ovre parti af de flankerende gitre. Topstykket, ca. 100 x 110 cm, består af en hjerteformet rundjernsramme med spiraludløbere og øvre spydspids; her foran er anbragt en jernplade, udstanset i form af et våbenskjold med hjelmtegn og hjelmløv, holdt af svævende engle. På skjoldet er med gule detaljer på blå bund malet, i 1. felt Lydichsens mærke, i 2. felt hustruens (jfr. p. 696). De lysrøde engle har gult hår og gulbrune vinger, akantusløvet er gult; rammen sortmalet. Et ialt ca. 320 cm langt og 75 cm højt gitter, der nu sammen med ovennævnte topstykke opbevares på øvre galleri i nordre korsarm, har muligvis tilhørt de flankerende gitre. Blomsterstængler med blade og spiralvolutter, vekslende med stave, der ender i hjerteformet figur med blomst, sammenholdes i det lodrette plan af bølgeformet anbragte rundjern; sortmalet.

Begravelser: Anders Lydichsen † 24. maj 1664 — hans hustru, Maren Clemensdatter † 3. nov. 1690 — stiftsprovst Jeremias Anchersen † 1. marts 1719[600] — hans hustru, Sidsel Christensdatter Friis † 2. juli 1728.

»STORE KORSGANG«
(tværskibet)[601]

1) Gravkapel for Jesper Hutfeld, se p. 854.

2) Umuret, med flise (nr. 5) og mursten. 1819 repareret. — *Begravelse:* Muligvis apoteker Jacob Gesius' første hustru, Karen Brodersdatter Risbrigh, † 1669 (jfr. †gravkapel i »lille kvindegang« nr. 12, p. 923).

3) Umuret, med seks »fuldkomne«, skriftløse †fliser. — *Begravelse:* »Medicus provincialis« (dvs. stiftslæge) Thomas Laurentius † dec. 1719[602].

4) Umuret, med †*gravsten* hvorpå initialerne P.H.S. 1749 er stenen erstattet med gulvsten. — Ingen kendte *begravelser,* men P.H.S. hentyder muligvis til en Peder Kandestøber († 1662), som skulle være i familie med kandestøberen Peder Hansen Heyde († 1741, jfr. smalle kvindegang nr. 2)[109]. Initialerne kan også stå for købmand Peder Hansen Feder, † 10. dec. 1692, hvis †*gravsten* 1719 lagdes lige med de andre gulvsten[258].

5) Umuret, med stor gravsten hvorpå tre figurer »udhuggen, men ingen læsning« (muligvis nr. 49 eller nr. 63 eller forsvundet). Tidligere sammenhørende med nr. 6. — *Begravelser:* Christen Mickeisen— skipper Anders Lauridsen begr. juli 1754 — hans hustru, Ane Katrine Rasmusdatter Wærn, begr. jan. 1756.

6) Umuret, belagt med røde sten. 1812 fyldt. Tidligere sammenhørende med nr. 5. — *Begravelse:* Christen Mickeisens (jfr. nr. 5 ovfr.) hustru, Mette Jensdatter, datter af Jens Pannerup († 1686).

7) Umuret, belagt med rode sten og †*flise* hvorpå initialerne C.N.D. — *Begravelse:* Jørgen Haarsum begr. 19. maj 1773.

8) Umuret. Ingen *begravelser* kendt.

9) Umuret, med seks »slette« (glatte) †fliser. — *Begravelse:* Formentlig handelsmand Dinis Pedersen Vintz 4. jan. 1701 (da han blev nedsat i borgmester Mallings begravelse, tværgangen nr. 3 og 4).

10) Umuret, med seks »slette« (glatte) †lliser. — *Begravelse:* En datter af kapitelsskriver Jens Hvass (jfr. lille kvindegang nr. 3).

11) Umuret, belagt med røde sten og en flise (nr. 39). 1725 ejet af kapellan Hans Jacob Block. — *Begravelser:* Hans Jacob Block † 25. juni 1725 — hans hustru 16. juni 1749.

12) Muret til et lig, med †*træluger*. Senest 1745 hjemfaldet til kirken. — *Begravelse:* Skipper Oluf Knudsen Rørt † o. 1720.

13) Umuret, med 15 fliser (nr. 19). 1702 ejet af Karen Jacobsdatter Bødkers. — *Begravelse:* Karen Jakobsdatter Bødkers † 1702.

14) Muret til to lig, med gravsten (nr. 84) og 24 små †*fliser*, hvoraf den første havde indskrift over skomager Knud Terkildsen, † 1697, og hustru, Catrine Henrichsdatter, †•. 1697 købt af Knud Terkildsen for 60 rdl. 1767 repareret og »belagt« med otte nye egebjælker; hjemfaldet til kirken. 1780 solgt til købmand Frederik Jepsen Raae og hans arvinger. — *Begravelser:* Knud Terkildsen † 4. juli 1697 — hans datter, skomager Søren Andersens hustru, Karen Knudsdatter, 25. juni 1710 — hans egen hustru, Catrine Henrichsdatter, g. 2° m. skipper Oluf Knudsen Rørt (jfr. store korsgang nr. 12) 26. nov. 1712 — skomager Rasmus Hamburgs hustru 22. maj 1739 — Frederik Jepsen Raae † 31. jan. 1783 — hans hustru, Cecilia Jensdatter Arendahl, † 17. jan. 1794.

15) Umuret, med gravsten (nr. 42). — *Begravelser:* C. H. Blichfeld † 1726 — M.H.D. (Henriksdatter?) Blichfeld begr. 27. juni 1748.

16) Umuret, med †gravsten (nr. 81) og belagt med røde sten. 1696 ejet af »Altarits« (underdegn) Jørgen Bertelsen Helsingiør. — *Begravelse:* Jørgen Bertelsen Helsingiør † 1696.

17) Umuret, belagt med røde sten. — *Begravelse:* Kaptajnløjtnant Peder Bredal 17. juni 1713.

18) Umuret, belagt med røde sten. — *Begravelse:* Unavngiven officer begr. i beg. af 1700'rne.

19) Umuret, med otte fliser (nr. 26), liggende op til »Helsingørs Blochen« (jfr. †pengeblok p. 571 f.). — *Begravelse:* Præsteenken, Anne Sørensdatter fra Hasle, 30. juni 1710.

20) Umuret, med 16 †fliser uden skrift. — *Begravelser:* Kantor Peder Pustman og hustru.

21) Muret til tre lig, med †gravsten (nr. 61) og 12 fliser (nr. 20). 1629 ejet af rådmand Rasmus Pedersen Thestrup (jfr. epitaf nr. 22). 1702 købt af købmand Jørgen Nielsen Friis, der dog muligvis ikke begravedes her. 1809 fyldt. — *Begravelser:* Rasmus Pedersen Thestrups datter, Ingeborg Rasmusdatter, † 28. sept. 1652 — Rasmus Pedersen Thestrup 22. jan. 1656 — hans hustru, Maren Olufsdatter, † 11. febr. 1657 — sandsynligvis hans søn, Willum Rasmussen Thestrup (Worm) — købmand Niels Jensen Harlev, g.m. Maren Willumsdatter Thestrup, 28. nov. 1697 — muligvis M.W.T.s tredje mand, Jørgen Nielsen Friis, † 1709 — tolder Jørgen Pedersen 12. okt. 1711 — Bartholomæus Kruuse 17. aug. 1714 — formodentlig Maren Willumsdatter Thestrup — M.W.T.s datter, farver og domkirkeværge Henrik Jensen Feilbergs hustru, 15. jan. 1744 — H. J.F.s søster, Kirstine Marie Feilberg, g.m. borgmester Morten Andreas Gertsen, 13. okt. 1750 — Henrik Jensen Feilberg, 1. marts 1751.

22) Umuret, med lille, skriftlos †gravsten. Ingen kendte *begravelser.*

23) Muret til to lig, med gravsten (nr. 79). I 1700'rne repareret af vintapper og købmand Mads Pedersen Galthen på Otto Galthens vegne. 1777 repareret og hjemfaldet til kirken. 1781 købt af købmand Kjeld Iversen Bendstrup. 1816 repareret og 1835 fyldt. — *Begravelser:* Kjeld Iversen Bendstrups første hustru, Karen Jørgensdatter Hofman, begr. 8. apr. 1785 — Kjeld Iversen Bendstrup † 25. juli 1797.

24) Umuret, med otte †fliser uden skrift. 1742 ejet af organist Frederik Stolpenberg. — *Begravelse:* Frederik Stolpenbergs fader, Henrik Stolpenberg † 1742.

25) Umuret, med †gravsten (nr. 39). 1617 ejet af provst og rektor Hans Pedersen Horsens. — *Begravelser:* Hans Pedersen Horsens † 13. juli 1617 — sandsynligvis hans hustru, Karen Lauritzdatter — organist Schytz.

26) Muret, med gravsten (nr. 47). 1625 ejet af sognepræst til Egå, Christen Nielsen Foss. 1763 repareret og hjemfaldet til kirken. 1807 fyldt. — *Begravelser:* Christen Nielsen Foss † 12. marts 1625 — hans anden hustru, Elisabeth Lauritzdatter, † 1647.

27) Muret til to lig, beliggende »ret østen for Quinde Stolene A«, med †*fliser* hvorpå indskrift over postmester Henrik Weigner (Wegner), † 17. apr. 1731. 1653 ejet af borgmester Rasmus Nielsen (jfr. epitaf nr. 14). 1730 afhændet af arvingen, justitsråd Peter Fogh til Ryumgård, til Henrik Weigner. 1794 repareret og 1807 fyldt. — *Begravelser:* Rasmus Nielsen begr. 18. febr. 1653 — hans hustru, Magdalene Mathiisdatter, † 1672 (jfr. †kisteplade) — Henrik Weigner † 17. april 1731 — hans hustru 5. okt. 1744 — hans svigerdatter begr. 27. aug. 1767 — hans søn, postmester Henrik Weigner, begr. 29. okt. 1767.

†*Kisteplade.* 1672. Magdalena Matthisdatter, sl. borgmester Rasmus Nielsons, »Gudfrygtigheds og Ærbarheds Sande Exempel, oprigtigheds og Tarve-

ligheds eftersiun«, f. 1607, gift 1626, fik i 26 års ægteskab fem børn, enke i 20 år, † 1672. Herefter gravvers. — Schive 1 og II.

†*Kister* fandtes ved en reparation 1712 forrådnede, hvorfor benene samledes i en †*benkiste* i graven.

28) Muret til to lig (jfr. fig. 394 og p. 655), med gravsten (nr. 78) i messingramme og gravsten (nr. 85). 1669 ejet af assessor i admiralitetskollegiet Jens Lassen (jfr. epitaf nr. 28). Hjemfaldet til kirken og 1784 overdraget til hans dattersøns datter, Hedevig Margaretha Lasson, der lod graven istandsætte og testamenterede kirken 500 rdl. (jfr. epitaf nr. 42). — *Begravelser:* Jens Lassens hustru, Karen Bendixdatter, † 15. sept. 1669 — Jens Lassen † 17. sept. 1690 — Hedevig Margaretha Lasson † 14. juni 1785.

29) Umuret(?), med gravsten (nr. 23). 1599 ejet af licentiat medicinæ Peder Hansen. — *Begravelse:* Peder Hansen † 3. febr. 1599.

30) Muret, med †gravsten (nr. 47). 1626 ejet af biskop Jens Giødesen (Ægidius). — *Begravelser:* Jens Giødesen † 11. dec. 1626 hans hustru, Magdalena Valentin, † 11. juli 1630.

31) Umuret, med gravsten (nr. 27). 1606 ejet af biskop Jens Giødesen (jfr. ovfr. nr. 30). 1778 betegnet som dattersønnen, biskop Jacob Matthiesens begravelse (jfr. epitaf nr. 19) — *Begravelser:* Jens Giødesens søn, Valentin, † 1606 — hans datter, Anna Jensdatter, † 17. april 1609 — Jacob Matthiesen † 3. juni 1660 — hans hustru, Anna Casparsdatter Bartholin, † 21. febr. 1682, 1683 flyttet hertil fra København.

32) Muret til to lig, med 16 fliser (nr. 31 og nr. 55). 1713 solgt af Michel Jacobsens enke, Anne Madsdatter Wærn til Christen Overgaards enke, Anne Hansdatter Gierne. 1777 repareret og hjemfaldet til kirken. 1799 købt af købmand Lauritz Gjeding. — *Begravelser:* Formentlig Michel Jacobsen — Christen Overgaard † 1713(?) — Clemen Hansen Kryssings datter, Maren Clemensdatter, † 24. febr. 1717 — Lauritz Gjedings søn begr. 10. juni 1799 — Lauritz Gjeding † 1811 — hans hustru, Johanne Jensen, † 1818.

33) Muret til et lig (jfr. fig. 394 og p. 655), med gravsten (nr. 35). f576 ejet af kantor ved domkirken, Bonde Jensen. 1753 af toldkontrollør Valentin Feth. 1766 og 1822 repareret. 1825 fyldt. — *Begravelser:* Bonde Jensen † 22. nov. 1576 — hans hustru, Anne Jensdatter, † 31. maj 1619 — hendes anden mand, sognepræst og kannik ved domkirken, Niels Villadsen, † 26. dec. 1624 — Valentin Feths hustru, Birthe Feth, begr. 18. april 1753 — Valentin Feth † 14. sept. 1761 — tømmermester Anders Westergaard begr. 17. juni 1780.

34) Umuret, med gammel, hvid †*gravsten* med ulæselig skrift. — *Begravelser:* Aftensangspræst ved domkirken Peder Schov begr. 6. marts 1717 — organist Rahtze Clausen begr. 6. marts 1759.

35) Umuret, med †gravsten (nr. 62). 1629 ejet af rektor og sognepræst til

Vejlby, Jens Jacobsen Krog. — *Begravelser:* Jens Jacobsen Krog † 10. febr. 1629 — hans hustru, Maria Bording, † 1653.

36) Umuret, med †gravsten (nr. 35). 1602 ejet af rektor Laurids Pedersen Bording. — *Begravelser:* Laurids Pedersen Bording † 6. aug. 1602 — hans hustru, Maren Pedersdatter.

37) Muret til to lig (jfr. fig. 394 og p. 655), med †gravsten (nr. 75), røde sten og stor †*flise* med latinsk indskrift over Wolfgang Hansen Rhumann, eneste søn af Hans Rhumann og Anne Monrad, f. 27. dec. 1662, † 17. maj 1671. 1666 ejet af sognepræst ved domkirken, Hans Wolfgangsen Rhumann. 1748 af arvingen solgt til kirken, stenen aftaget og graven belagt med gulvsten. 1755 købt af enken efter øverstekapellan ved domkirken, Hans Bondo. 1809 fyldt og belagt med mursten. — *Begravelser:* Hans Wolfgangsen Rhumanns søn, Wolfgang Hansen Rhumann, † 17. maj 1671 — Hans Wolfgangsen Rhumann † 27. sept. 1676 — hans svigersøn, sognepræst ved Vor Frue i Århus, Henrik Christensen Blichfeld, † 16. marts 1703 — H.R.s hustru, Anne Eriksdatter Monrad, 29. maj 1710 — H.C.B.s datter, Anna Cathrine Blichfeld, 30. aug. 1717 — Hans Bondo † 22. dec. 1754 — hans hustru, Margrethe Idea Hildebrandt, † 9. maj 1766.

38) Muret til to lig, med gravsten (nr. 73) og †gravsten (nr. 85). 1682 ejet af sognepræst ved domkirken og provst i Hasle herred, Claus Andersen Trondhjem. 1717 købt af feldbereder Christen Andersen Torslev for 60 rdl. samt 10 rdl. for muren. 1851 fyldt. — *Begravelser:* Claus Andersen Trondhjems hustru, Cecilie Uch, † 1682 — formodentlig Claus Andersen Trondhjem † 8. jan. 1684[603] — Christen Andersen Torslev † 1725 — hans datter(?), Baltzer Haarups hustru, begr. 14. juli 1761.

39) Muret og hvælvet, med gravsten (nr. 15). 1563 ejet af befalingsmanden på Århusgård, Jens Juel til Alsted. — *Begravelser:* Jens Juel † 20. sept. 1563 — hans hustru, Anne Skram, † 1581.

40) Muret til to lig, med fliser (nr. 27). 1710 købt for 60 rdl. af tolder Hans Terkelsen Rosenquist (jfr. epitaf nr. 34). 1731 gav hans enke en gårds avling til vedligeholdelsen. 1760, 1770 og 1792 repareret. 1825 fyldt og belagt med fliser. — *Begravelser:* Hans Terkelsen Rosenquists første hustru, Karen Lauritzdatter, † 5. febr. 1717 — Lians Terkelsen Rosenquist † 20. aug. 1726 - hans anden hustru, Maria Jensdatter Feth, 6. aug. 1749.

41) Muret til to lig, med †*fliser* hvorpå indskrift: Johan Berent Suurs og Margrete Ludvig Henries Datters begravelse 1701. 1701 købt for 60 rdl. af tolder Johan Suur. 1822 fyldt. — *Begravelser:* Margrete Ludvig Henriksdatter 7. febr. 1709 — formodentlig Johan Berent Suur — hans svigersøn, regimentsfeltskærer, Antoni Hardung, 4. sept. 1739 — dennes hustru begr. 15. nov. 1759 — Johan Christian Hardungs hustru begr. 3. maj 1760 — hans 16-årige søn

24. okt. 1763 — Johan Christian Hardung begr. 16. marts 1768 — hans datter begr. 27. aug. 1784.

42) Muret til et lig, med †gravsten (nr. 50) og fliser (nr. 40). 1636 umuret og ejet af Jørgen Heitwinkel (jfr. epitaf nr. 8). 1715 købt af skipper Peder Rasmussen Thodbergs enke, Maren Pedersdatter, der lod den mure. 1822 fyldt. — *Begravelser:* Jørgen Heitwinkel † 20. dec. 1636 — Maren Pedersdatter † 1729(?).

43) Muret til tre lig, med gravsten (nr. 17) og fliser (nr. 22). 1667 ejet af øverstekapellan ved domkirken Johan Hansen Lønborg. 1705 ejet af Christen Knudsens arvinger. 1819 fyldt. — *Begravelser:* Johan Hansen Lønborgs første hustru, Christence Jensdatter, † 7. nov. 1667 — Johan Hansen Lønborg † 11. juni 1682 — Christen Knudsen † 17. okt. 1693 — J.H.L.s anden hustru, Else Poulsdatter, g. 2° m. Christen Knudsen, 21. april 1705 — købmand Christian Christensen Raaes anden hustru, Christiane Asmussen, † 2. okt. 1789.

44) Muret til to lig, med fliser (nr. 6) og midt heri en lille †*sten* hvorpå indskrift: »Dette begravelsessted tilhører Johan Zimmermand bogbinder og hans hustru, Karen Sørensdatter, a(nn)o 1730«. 1674 købt af borgmester og tolder Niels Madsen. 1730 hjemfaldet til kirken og herefter købt for 60 rdl. af Johan Zimmermand (jfr. epitaf nr. 40), der tillige betalte 4 rdl. for at indhugge navnene på stenen. 1748 gav han en gårds avling til vedligeholdelse[604]. 1800 repareret. 1830 fyldt. — *Begravelser:* Niels Madsen † 1680 — hustruens, Maren Rasmusdatter Lassens søn af andet ægteskab med sognepræst til Grundfør og Spørring, Villads Olufsen, overflyttet fra Vor Frue, 28. juni 1698 — muligvis Maren Rasmusdatter Lassen † 30. sept. 1710[605] — Johan Zimmermands første hustru, Karen Sørensdatter, † 23. jan. 1740 — hans anden hustru, Karen, 7. jan. 1749 — Johan Zimmermand † 20. okt. 1750.

45) Muret til et lig, med fliser (nr. 41). 1685 ejet af lektor Hans Nielsen Wandel. 1800 repareret. — *Begravelser:* Hans Nielsen Wandel † 25. juni 1685 — skipper L. A. S. Samsøe † 1729(?) — viceborgmester og købmand Rasmus Erichsen Müller † 12. juli 1774.

46) Muret til to lig, med gravsten (nr. 25). 1668 ejet af skipper Niels Andersen. 1718 købt af dattersønnen, handelsmanden Jens Hansen Gylling. 1745 tilholdt Margrethe Wærn sig ret til begravelsen. 1800 repareret. 1830 fyldt. — *Begravelser:* Niels Andersen † 14. jan. 1668 — hans broder, skipper Jens Andersen, † 10 sept. 1675 — dennes hustru, Maren Olufsdatter, † 4. dec. 1681 — Jens Hansen Gyllings hustru, Birgitte Jernsdatter, 4. okt. 1715 — Jens Hansen Gylling 30. aug. 1718 — hans datter, Anna Jensdatter Gylling, † 12. marts 1756 — hendes mand, købmand Hans Betzer, begr. 6. okt. 1763.

47) Muret til to lig, med fliser (nr. 49). 1741 købt af skipper Frans Mortensen Aarhus for 36 rdl. (jfr. epitaf nr. 38). 1743 gav hans enke 100 rdl., hvis

renter skulle anvendes til vedligeholdelse af begravelsen. 1769, 1784/85 og 1814 repareret. 1830 fyldt. — *Begravelser:* Frans Mortensen Aarhus † 27. jan. 1743 — formodentlig hans hustru, Johanne Fransdatter.

48) Umuret med lille, ulæselig †*sten* (muligvis †gravsten nr. 41 eller 60). Ingen kendte *begravelser.*

49) Umuret, med tre †gravsten (nr. 21, 24 og 25). 1569 ejet af superintendent Laurids Berthelsen. — *Begravelser:* Formodentlig Laurids Berthelsens første hustru, Maren(?) — hans anden hustru, Anne Jørgensdatter, † 8. april 1569 — formodentlig hans datter, Maren(?), † 10. april 1574 — Laurids Berthelsen, † 19. jan. 1588 — hans tredje hustru, Ellen Sørensdatter, † 12. nov. 1621.

50) Umuret, med brudt †sten uden skrift. Muligvis oprindelig sammenhørende med store korsgang nr. 49. Ingen kendte *begravelser.*

51) Muret til to lig, med fliser (nr. 30). 1707 købt af Kirsten Nielsdatter Engelbret til hende selv og hendes anden mand, skipper Marchus Mortensen Læssø. 1751/52 solgt til kirken af sønnen, Hans Engelbretsen. 1792 repareret. 1813 fyldt. — *Begravelser:* Marchus Mortensen Læssø 11. jan. 1707 — købmand og skipper, senere borgmester Søren Michelsen Gyllings første hustru, Anne Maria Engelbretsdatter, 7. juli 1710 — Kirsten Nielsdatter Engelbret begr. 28. nov. 1712 — købmand og domkirkeværge Christian Rasmussen Hørning † 28. sept. 1758 — generalauditør Smidt begr. 15. juni 1761 hans hustru begr. 21. jan. 1768.

52) Muret til tre lig, med gravsten (nr. 13), to †gravsten (nr. 17 og nr. 32) samt skriftløse †fliser. 1557 ejet af superintendent (biskop) Mads Lang. 1706 købt for 90 rdl. af handelsmand Matthias Nielsen Fellumb, der lod begravelsen mure. 1777 repareret. 1813 fyldt. —*Begravelser:* Mads Langs moder, Anne, Jens Langs — Mads Lang † 16. apr. 1557 — hans hustru, Catharina Lang, † 5. marts 1564 — Matthias Nielsen Fellumb 9. marts 1707 — hans datter, Magdalene Matthiasdatter, 10. sept. 1707 — hans hustru, Anne Hansdatter Kryssing, † 22. jan. 1710 — hans søn, Hans Matthiassen, 10. sept. 1710 — M.N.F.s dattersøn, Matthias Nielsen (egentlig Keysen) Fellumbs første hustru, 2. okt. 1743 — M.N.F.s svigersøn, kæmner Key Sørensen, g.m. Magdalene Matthiasdatter, 28. sept. 1751 — formentlig rådmand Matthias Nielsen Fellumbs anden hustru, Magdalena Marie Aschenberg, † for 1752 — Matthias Nielsen Fellumb † 20. jan. 1783.

53) Muret til to lig, med fliser (nr. 44). 1677 købt af handelsmand Jens Rasmussen Lasson (jfr. epitaf nr. 30). 1731 købt af assessor Jørgen Pedersen Westergaard. 1841 fyldt. — *Begravelser:* Jens Rasmussen Lasson † 5. dec. 1693 — hans hustru, Anne Jacobsdatter Winter, 18. aug. 1714 — Jørgen Pedersen Westergaard † før 1745 — hans søn, Peder Jørgensen Westergaard, † før 1763 — J.P.W.s hustru 5. nov. 1763 — Lauritz Westergaard begr. 14. okt. 1774.

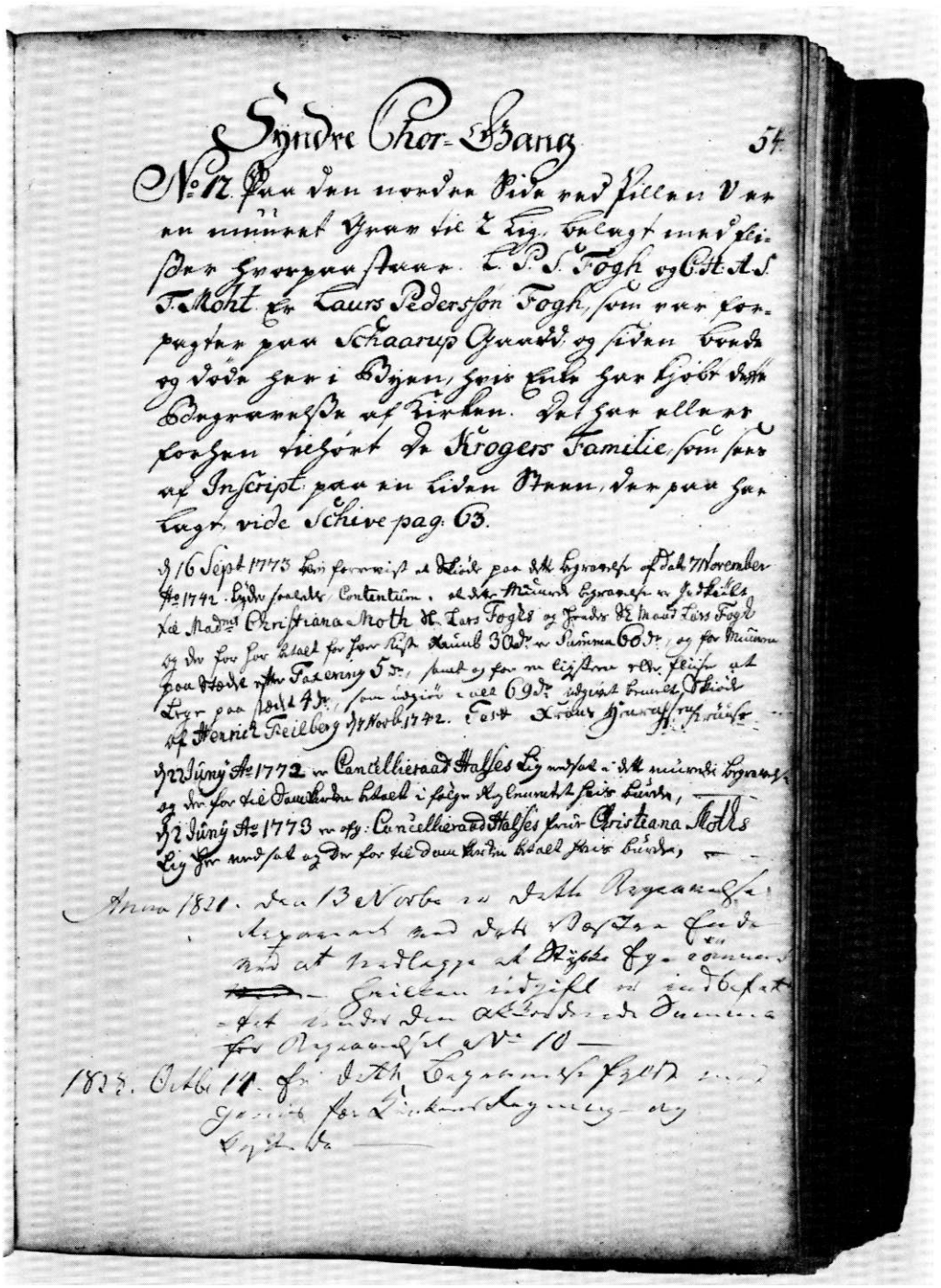

Fig. 592. Chr. Cramers begravelsesprotokol fra 1745, i landsarkivet, Viborg. Siden vedrørende »søndre korgang«, grav nr. 12 med tilføjelser angående senere begravelser (p. 900). — *Burial-register from 1745. The page concerning burial no. 12 in the south ambulatory with supplements of later burials (p. 900).*

54) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 52), fliser (nr. 53) og belagt med mursten. 1646 købt af rådmand Jens Andersen Karlbye for 90 sl. dlr. Begravelsen ligger under »liffsens træ« (jfr. kalkmalerier, p. 427). 1727 købt af købmand Knud Nielsen Bech. 1842 fyldt. — *Begravelser:* Jens Andersen Karlbyes første hustru, Inger Andersdatter, † 1614 — hans anden hustru, Maren Pedersdatter, † 1653 — Jens Andersen Karlbye † 1655 — Knud Nielsen Bechs datter, g.m. Jørgen Rasmussen, 20. febr. 1767 — K.N.B.s søn, Niels Knudsen Bech, begr. 1. maj 1769 — hans hustru, Anne Sørensdatter Gylling, 27. dec. 1770 — Knud Nielsen Bech 10. maj 1771.

55) Umuret, med †gravsten (nr. 31). — *Begravelse:* Sophia Krabbe † for 1607[606].

»STORE« eller »MELLEMSTE GANG«

(midtskibet)

1) Muret og hvælvet til to lig, med gravsten (nr. 16); midt i gulvet. 1565 ejet af Jørgen Barnekov til Kjellerup. — *Begravelser:* Jørgen Barnekovs hustru, Anne Clausdatter Ravensberg, † 19. april 1565 — Jørgen Barnekov † 15. april 1567.

2) Ingen *begravelser,* da jordstykket »næppe er langt nok til et barn«. Men under den øverste kvindestol og mod øst op til store korsgang nr. 27 omtales i protokollen en *muret* og *hvælvet grav.*

3) Muret til to lig, med gravsten (nr. 80), samt muligvis †gravsten (nr. 70) og †*fliser* 1698 over købmand Mogens Jensen Blach. 1658 muligvis ejet af borgmester Christen Karlsen. 1725 ejet af handelsmand Jens Andersen Müller (jfr. epitaf nr. 36). 1729 gav han en gårds avling til vedligeholdelse af begravelsen[607]. — *Begravelser:* Muligvis Christen Karlsen † 5. april 1658 — muligvis hans hustru, Anne Olufsdatter, † 16. dec. 1659 — formodentlig Mogens Jensen Blach begr. 9. aug. 1698 — hans hustru, Else Olufsdatter, † 3. okt. 1725[608] — hendes anden mand, Jens Andersen Müller, 21. juni 1741 — J.A.M.s datter, Maren Jensdatter Müller, g.m. Oluf Andersen, begr. 9. jan. 1767.

4) Umuret, med †gravsted (nr. 46) og †*fliser* over kirkeværge og købmand Chresten Jensen Wegerslev (jfr. epitaf nr. 35). 1621 ejet af rådmand Peder Ibsen (jfr. lysekrone nr. 1, p. 602), der gav 50 speciedaler til kirken[609]. 1723 ejet af Chresten Jensen Wegerslev. — *Begravelser:* Peder Ibsen † 1621 — hans hustru, Citzel Pedersdatter, † 1655 — Christen Jensen Wegerslev † 26. apr. 1723.

5) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 72) og med fliser (nr. 7 og nr. 29). 1661 ejet af rådmand Jacob Nielsen. 1711 købt af arvingerne efter farver Jess Fæstersen og hustru, Mette Hansdatter Harding. 1792 repareret og hjemfaldet til kirken. 1849 fyldt. — *Begravelser:* Formodentlig Jacob Nielsens to for-

ste hustruer, Anne Jensdatter og Karen Nielsdatter — Jacob Nielsen † 19. sept. 1661 — hans tredie hustru, Giertrud Lauritzdatter 9. dec. 1680 —Jess Fæstersens hustru, Mette Hansdatter Harding, 13. jan. 1709 i nordre korgang nr. 9, 1711 flyttet — Jess Fæstersen 22. juni 1709 i nordre korgang nr. 9, 1711 flyttet — muligvis deres svigersøn, Mette Marie Jessdatters første mand, farver Niels Jensen Krogsgaard — Mette Marie Jessdatter 11. juni 1741 — hendes anden mand, rådmand og farver Andreas Stæhr, † 22. nov. 1780.

6) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 41). 1618 ejet af borgmester Jørgen Jørgensen Sommerfeld. 1849 fyldt. — *Begravelser:* Jørgen Jørgensen Sommerfeld † 24. april 1618 — hans hustru, Mariche Lauritzdatter † 1622 — øverstekapellan ved domkirken Melchior Jørgensen Sommerfeld begr. 5. marts 1710 — hans hustru, Anne Margrethe Nielsdatter Krog, begr. 5. juli 1717.

7) Muret til to lig, med gravsten (nr. 40). 1597 ejet af rådmand Clemen Jensen Smagbier. 1705 købt af købmand, skipper og kirkeværge Clemen Hansen Kryssing for halv pris, 30 rdl., eftersom han var arving dertil, men siden afstået eller solgt (jfr. søndre korgang nr. 6). — *Begravelser:* Clemen Jensen Smagbiers første hustru, Maren Christensdatter, † 28. okt. 1597 — Clemen Jensen Smagbier † 18. juni 1626(?) — hans anden hustru, Anne Olufsdatter, † 14. febr. 1650 — Matthias Harboes hustru 10. april 1706 — vejer og måler Morten Madsen Wærn † 25. nov. 1711 — formodentlig hans anden hustru, Christence Knudsdatter Friis, 23. dec. 1732.

8) Muret til to lig, med gravsten (nr. 81) og †gravsten (nr. 64). 1654 ejet af rådmand Søren Clemensen. 1725 købt for 60 rdl. af borgmester og købmand Tøger Clemensen Kjersgaard; hans datter, Maren Kjersgaard, gav en gårds avl på Århus mark til begravelsens vedligeholdelse. — *Begravelser:* Søren Clemensen begr. 3. juli 1654 — hans hustru, Gjertrud Mortensdatter, † før 1669 — Tøger Clemensen Kjersgaards første hustru, Cecilia Ramusdatter Wærn, † 31. okt. 1713 — hans son 21. nov. 1725 — Tøger Clemensen Kjersgaard † 6. juni 1744 — hans anden hustru, Maren Olufsdatter, † 12. sept. 1778 — hans datter, Maren Tøgersdatter Kjersgaard, g.m. apoteker Frederik Holmsted Høst, begr. 26. juni 1793.

9) Muret til to lig, med gravsten (nr. 34). 1617 ejet af rådmand Oluf Sørensen Bonde. 1777 repareret og hjemfaldet til kirken. 1780 sammen med gravstenen købt af købmand og kirkeværge Jens Antonisen. — *Begravelser:* Oluf Sørensen Bonde † 9. nov. 1617 — fru Heckel begr. 30. okt. 1783 — Jens Antonisens hustru, Maria Christina Johansdatter Sonberg, † 11. okt. 1795 — Jens Antonisen † 23. juni 1803.

10) Ingen kendte *begravelser.* Det betegnes af begravelsesprotokollen som »et unyttig stykke jord, som her såvelsom mange andre steder er spildt, kirken til skade, fordi der ej er holdt bedre orden«[81] (jfr. indledningen p. 874—876).

11) Muret til to lig, med gravsten (nr. 74). 1673 købt af borgmester Jacob Mickeisen for 90 sl. dlr. — *Begravelser:* Jacob Mickeisens hustru, Citzel Nielsdatter, † 10. nov. 1674 — Jacob Mickeisen † 24. april 1678.

12) Muret til to lig, med gravsten (nr. 33). 1616 købt af rådmand Niels Ibsen. 1726 købt for 65 rdl. 2 mk. af kantor Hans Olesen Raun. 1814 fyldt. — *Begravelser:* Niels Ibsen † 3. aug. 1642 — hans hustru, Maren Olufsdatter Bonde, † 6. marts 1680 — Hans Olesen Raun 16. marts 1744 — Chresten Nielsen Haarbyes anden hustru, Catharine Marie Hansdatter Blichfeld, begr. 20. febr. 1761 — H.O.R.s hustru, Beathe Hansdatter Blichfeld, begr. 21. maj 1773 — hans son, Hans Hansen Raun, begr. 14. juni 1773.

13) Umuret til to lig, med hvid, »ulæselig« †gravsten (nr. 42). 1749 blev denne erstattet med gulvsten, men efter klage fra rektor Jens Worm lagt tilbage og er siden forsvundet. Oprindelig sammenhørende med nr. 15. O. 1600 ejet af rådmand Johan Worm (jfr. epitaf nr. 1 og 4 samt †epitaf nr. 2). — *Begravelser:* Johan Worms hustru, Anne Nielsdatter, † 23. jan. 1597 — Johan Worm † 21. okt. 1601 — hans svigerdatter, Inger Olufsdatter, g.m. borgmester Vilhelm (Willum) Johansen Worm, † 26. aug. 1619 — formodentlig Vilhelm (Willum) Johansen Worm † 1629.

14) Umuret til to lig, med blå, ulæselig †*gravsten*. — Ingen kendte *begravelser.*

15) Umuret, belagt med rode sten. Oprindelig sammenhørende med nr. 13, men i begravelsesprotokollen 1745 opført adskilt. Vedrørende *begravelser,* se »store gang« nr. 13.

16) Muret til to lig, med gravsten (nr. 67) og †gravsten (nr. 57). 1650 ejet af borgmester Hans Jostsen (jfr. lysekrone nr. 3, p. 604). 1762 omtalt som ganske brøstfældig. 1791 repareret. 1829 fyldt. — *Begravelser:* Hans Jostsens søn, Claus Hansen, 18. april 1650 — Hans Jostsen † 23. sept. 1652 — hans hustru, Karen Clausdatter, † 19. juni 1665 — hans datter, Anne Hansdatter, g.m. Jens Wegerslev, 23. okt. t708.

17) Umuret, med gravsten (nr. 32). 1615 ejet af rådmand Niels Christensen Friis. — *Begravelser:* Niels Christensen Friis' hustru, Karen Knudsdatter, † 1615 — Niels Christensen Friis † 10. juni 1621.

18) Muret til to lig, med fliser (nr. 45). 1726 ejet af købmand Christen Nielsen Haarbye. 1753 gav han 100 rdl. til vedligeholdelse af begravelsen[612]. 1829 fyldt. — *Begravelser:* Christen Nielsen Haarbyes første hustru, Johanne Lauridsdatter, † 1726 — hans anden hustru, Maren Mortensdatter Wærn, † 1733 Christen Nielsen Haarbye begr. 24. jan. 1753 — hans datter, Mogens Blachs hustru, Johanne Marie Haarbye, begr. 11. juni 1760 — formodentlig Christen Nielsen Haarbyes tredie hustru, Catherine Marie Hansdatter Blichfeld, 12. nov. 1760.

19) Muret til to lig, med fliser (nr. 23). Før 1700 købt af skipper Peder Niel-

sen Læsøes fader, Niels Læsøe. — *Begravelser:* Niels Læsøe † for 1700 — Peder Nielsen Læsøes hustru, Anne Jørgensdatter, 14. juni 1700 — Peder Nielsen Læsøe † 1706 — muligvis tolder Christen Jørgensens hustru, Anne Pedersdatter Læsøe — tolder Christen Jørgensen † for 1745 — Niels Staunings hustru, begr. 10. juni 1768 — rådmand Matthias Fellumbs anden hustru, C.J.s datter, Kirsten Christensdatter, † 12. marts 1769 — Niels Stauning begr. 18. sept. 1769.

20) Muret til to lig, med gravsten (nr. 29). 1678 ejet af handelsmand Mogens Mogensen Skov. 1817 fyldt. — *Begravelser:* Mogens Mogensen Skov † 1678 hans hustru, Gertrud Bartholomæusdatter, begr. 10. april 1682 hans datter, rådmand og skipper Søren Jensens anden hustru, Karen Mogensdatter Skov, † 17. febr. 1745 — tre af hendes voksne børn — kommerceråd Mogens Skov (Schou) begr. 17. maj 1771 — Gertrud Sørensdatter Skov begr. 30. apr. 1781.

21) Muret til to lig, med †*fliser* hvorpå initialerne O.C.S. A.M.S.V. E.I.D. K.T. I). 1694, for overformynder Oluf Christensen, hans svigersøn Anders Madsen Wærn, formodentlig O.C.s første hustru, E. J... datter, og hans anden hustru, Kirsten Thomasdatter, samt †*fliser,* hvorpå indskriften M.P.S. Borre, for købmand Mickel Pedersen Borre (jfr. epitaf nr. 37). 1683 ejet af Oluf Christensen. 1724 gået i arv til Mickel Pedersen Borre. 1777 repareret. 1809 tilmuret med en hvælving og belagt med †fliser og mursten. — *Begravelser:* formentlig E.I.D. † før 1683 — Anders Madsen Wærn, g.m. Oluf Christensens datter, Maren Olufsdatter, † 6. okt. 1683 — Oluf Christensen † dec. 1683 Kirsten Thomasdatter 25. nov. 1724 — Mickel Pedersen Borre † 1724 — hans hustru, Anne Mogensdatter Blach, datter af Mogens Jensen Blach og O.C.s datter, Else Olufsdatter, 9. febr. 1726.

22) Umuret, med †barnegravsten, blå, uden læselig skrift. 1748 er stenen erstattet med gulvsten. — Ingen kendte *begravelser.*

23) Muret til to lig, med gravsten (nr. 76). 1691 købt for 60 rdl. af skrædder og handelsmand Jørgen Andersen. 1797 repareret med egeplanker og mursten.

Begravelser: Niels Mickeisen Secher 26. febr. 1702 — Jørgen Andersen † 28. febr. 1707 — hans hustru, Edel Christensdatter, † 24. marts 1709 — kommerceråd Ole Olesen til Skårupgård begr. 20. sept. 1759 — O.O.s steddatter, Edel Nielsdatter Secher, † 14. marts 1768 (jfr. *kisteplade nr. 1) — Ole Christian Sechers hustru, Anna Margrethe Wissing, † 26. dec. 1775 (jfr. *kisteplade nr. 2).

Kisteplader. *1) 1768. »Jumfrue« Edel Nielsdaatter Secher, f. 26. dec. 1702, datter af Niels Michelsen Secher, fordum borger og handelsmand i Aarhuus, og Maren Jørgensdatter Hørning. Efter faderens død fik hun til stedfader kommerceråd Olle Olesen til Schaarup og Kierbyegaarder, efter hvem hun arvede to gårde, »een værdig Løn for oprigtige Fortienester!«. Død 14. marts 1768. Indskriften afsluttes af et vers, hvis begyndelsesbogstaver danner navnet

Secher. Rektangulær kisteplade af messing med stærkt buet overside og graveret kursivskrift; navnet med store skønskriftsbogstaver. I Den gamle By[610].

2) 1775. Anna Margrethe Secher, f. Wissing, gift med Ole Christian Secher, † i Aarhuus 26. dec. 1775. Lovprisende ord om afdøde. Skjoldformet kisteplade af bly med fordybet kursivindskrift, ret medtaget. På galleriet i nordre korsarm.

24) Muret til to lig, med gravsten (nr. 77). 1716 ejet af handelsmand Mickel Sørensen Due; jfr. nr. 25. 1775 repareret og hjemfaldet til kirken. 1828 fyldt. — *Begravelser:* Mickel Sørensen Dues hustru, Mette Christensdatter, 15. maj 1716 — Mickel Sørensen Due 25. juni 1716.

25) Muret, med †*træluger*. 1745 ligesom nr. 24 omtalt som »bedervet« af orgelværkets piller (jfr. orgelpulpitur p. 590), så det kun kan anvendes til børn. 1649 købt af apoteker Folmer Thommesens enke, Cathrine Jørgensdatter. — *Begravelser:* Folmer Thommesen 25. okt. 1649 — formentlig hans hustru, Cathrine Jørgensdatter, † o. 1676.

»LILLE« eller »SMALLE KAR LE GANG«

(sondre sideskib)

1) Umuret, kort, til et lig, med seks †*fliser* over Wiveck Krag, som rådmand Tonnis Michelsen lod begrave. 1851 fyldt. — *Begravelser:* Wiveck Krag † 1729.

2) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 53) og †*fliser* hvorpå initialerne I.O.S.S. og M.P.D.T.B. samt årstallet 1729 for købmand, skipper og domkirkeværge Jens Olesen Schiødstrup og hustru, Mette Pedersdatter Todberg. 1654 ejet af handelsmand Hans Michelsen Storm (jfr. epitaf nr. 15). 1729 solgt til kirken af lians oldebarn(?), sognepræst i Egtved Peder Hansen Storm for 20 rdl. og videresolgt til Jens Olesen Schiødstrup for 40 rdl. 1771, 1790 og 1817 repareret. 1821 fyldt. — *Begravelser:* Hans Michelsen Storms hustru, Karen Sørensdatter, † 28. maj 1642, 1654 flyttet hertil fra et andet sted i den lille karlegang[125] — Hans Michelsen Storm † 31. maj 1659, 1661 flyttet hertil fra Kalundborg[611] — Jens Olesen Schiødstrups datter, g.m. Mogens Skov, 12. juli 1741 — J.O.S.s søn, Jesper Jensen Schiødstrup, 12. maj 1752 — Jens Olesen Schiødstrup 2. okt. 1758 — J.O.S.s datter begr. 28. juli 1759 — hans hustru, Mette Pedersdatter Todberg, begr. jan. 1761 — regimentsfeltskærer Ursin begr. 8. juli 1799 — hans hustru begr. 21. marts 1800.

3) Muret til to lig, med †fliser uden skrift. 1700 købt af rådstue- og byskriver Christen Jensen Hemb. 1740 solgt af arvingen Niels Røgind til kirken og videresolgt til købmand Mogens Michelsen Blach og købmand Anders Terkelsens enke, Cathrine Nielsdatter Hiersing. 1813 fyldt. — *Begravelser:* Christen Jensen Hembs hustru, Dorethe Matthiasdatter Fellumb, begr. 9. april 1700 — Christen Jensen Hemb † 29. marts 1724 — Anders Terkelsen 2. dec. 1740 —

Mogens Michelsen Blachs første hustru, Anne Christensdatter Skaarup, 2. nov. 1741 — Cathrine Nielsdatter Hiersing, g. 2° m. købmand og domkirkeværge Christian Hørning, begr. 21. juni 1765 — Mogens Michelsen Blach † 15. sept. 1773.

4) Muret til to lig, med fliser (nr. 10). 1688 ejet af købmand Søren Olufsens enke, Maren Gundersdatter. Senere ejet af rådmand, købmand og skipper Tønnes Michelsen og vejer og måler Christen Jørgensen Skaarup (jfr. lysekrone nr. 5, p. 605). 1743 gav forpagter på Marselisborg, Anders Skaarup, 100 rdl., hvis renter skulle betale vedligeholdelsen af begravelsen[612]. 1851 fyldt. — *Begravelser:* Søren Olufsen † 9. marts 1687 — Maren Gundersdatter, g. 2° m. Tønnes Michelsen, begr. 14. maj 1706 — Christen Jørgensen Skaarups første hustru, Maren Pedersdatter Lassen, 29. april 1709 — hans anden hustru, Anne Olufsdatter, 15. nov. 1715 — Tønnes Michelsen † 8. okt. 1728 — Christen Jørgensen Skaarup 3. aug. 1731 — T.M.s anden hustru, Birgitte Olufsdatter, 23. jan. 1734 — Anders Skaarup 13. nov. 1743 — Søren Giern begr. 6. jan. 1787 — hans datter † 1811 — hans hustru begr. 17. jan. 1817.

5) Umuret til et lig, med †gravsten med ulæselig skrift (muligvis nr. 79). — *Begravelser:* Muligvis Jens Jensen Smed og hustru, Maren Christensdatter, † i 1600'rne.

6) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 82), 20 små fliser (nr. 43), flise (nr. 52), formentlig flise (nr. 54) samt en †flise hvorpå indskrift over skipper Søren Jensen Sabro. 1684 ejet af akademiforvalter Søren Michelsen Pøel. 1721 købt af sejlmager Johannes Liansen Buxlund. 1730 købt af skipper Søren Jensen Sabros enke. 1760 købt af købmand Matthias Thomesen Sabros enke, Zidsel Marie Christensdatter Haarbye. — *Begravelser:* Søren Michelsen Pøel † 1684 — hans hustru, Karen Willumsdatter, † 1698 — Søren Jensen Sabro 25. maj 1730 — Matthias Thomesen Sabro begr. 29. aug. 1760 — Søren Haarbye begr. 1.april 1767—Matthias Thomesen Sabros hustru, Zidsel Marie Christensdatter Haarbye, begr. 13. juni 1768 — formodentlig Rasmus Thomesen Sabro † 16. jan. 1778.

7) Umuret, med otte fliser (nr. 25). 1709 ejet af Hans Nielsen Todberg. 1807 fyldt. — *Begravelse:* Hans Nielsen Todberg † 1709.

8) Muret til to lig, med 16 fliser (nr. 18). 1690 ejet af byfoged Jens Nielsen Oustrup. 1779 hjemfaldet til kirken. 1783 købt af skrædder Peder Villadsen. 1820 fyldt. — *Begravelser:* Jens Nielsen Oustrup † 1699 — hans hustru, Marie Jensdatter, † 1709(?) — hendes anden mands, byfoged Ole Andersens bedstemor, 20. sept. 1712. — Ole Andersen 2. marts 1732 — fru Poulsen begr. 11. nov. 1779 — Peder Villadsen og hustru begr. 1811.

9) Muret til to lig, med fliser (nr. 46). 1683 købt af handelsmand Claus Nielsen og hustru, Anne Michelsdatter, der lod begravelsen mure. 1734 købt af

vinhandler Mads Pedersen Galthen. — *Begravelser:* Claus Nielsen † 21. juni 1699 — muligvis hans hustru Anne Michelsdatter — vinhandler Andreas Christensen Nyegaard † før 1723, 1734 flyttet hertil — hans hustru, Marie Nielsdatter Brøchner, 30. april 1734 — hendes anden mand, Mads Pedersen Galthen, begr. 29. april 1765 — M.P.G.s datter, Edel Maria Galthen, g.m. købmand Niels Jensen Kjellerup, † 31. jan. 1769, 1780 flyttet til søndre korgang nr. 17 — Mads Pedersen Galthens anden hustru, Anna Markusdatter Mørch begr. 15. april 1771 — hans son, Peder Madsen Galthen 10. aug. 1776.

10) Muret til to lig, med gravsten (nr. 71). 1658 ejet af Jens Sørensen. — *Begravelser:* Jens Sørensen † 1658 — handelsmand Hans Jørgensen Strømmen † 1669 — deres hustru, Margrete Chrestensdatter, † 13. juni 1686 hendes søsters dattersøn, Jacob Jensen, 27. aug. 1698 — Niels Trues første hustru 13. sept. 1736 — Niels True 3. okt. 1752.

11) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 77). 1691 ejet af handelsmand Søren Povlsen på Studsgade. — *Begravelser:* Soren Povlsen 13. nov. 1691 — premierløjtnant Christian Maules hustru, Sophie Elisabeth Harbou, † 16. febr. 1754 (jfr. kisteplade) — købmand Mogens Michelsen Blachs tredie hustru, Gertrud Christensdatter True, † 13. april 1756 — kammerjunker og kaptajn von Keith begr. 17. jan. 1791.

Kisteplade. 1754. Sophie Elisabeth Harbou, f. 30. marts 1721, ægtede 6. juli 174[4 C]hrestian Maule, premierløjtnant ved det holstenske artillerikompagni, og døde 16. febr. 17[54]. En efterladt son, kaptajn Nicolaus Friderich ..., nævnes. Fladoval kisteplade af bly med kursiv. Pladen er stærkt ødelagt, det meste af højre side mangler. På øvre galleri i nordre korsarm.

12) Muret til to lig, med fliser (nr. 32). 1697 købt for 60 rdl. af apoteker Johan Gotfred Gesius (jfr. p. 923), der lod begravelsen mure. 1714 af ham solgt til skipper og kirkeværge Christen Michelsen Sikker (Secher). 1813 fyldt. *Begravelser:* Christen Michelsen Sikker † efter 1714 — hans hustru, Maren Sørensdatter, 23. jan. 1732 — hans son, Jørgen Christensen Sikker (Secher), 1. aug. 1735.

13) Muret til to lig, med fliser (nr. 35). 1716 ejet af øverstekapellanen ved domkirken, Jens Lauritzen Harlev (jfr. lysekrone nr. 4, p. 604). 1719 hensatte hans enke, Mette Johansdatter Lønborg, en kapital til vedligeholdelse af begravelsen[613]. 1773, 1775 og 1806 repareret. — *Begravelser:* Jens Lauritzen Harlev † 6. sept. 1716 — hans hustru, Mette Johansdatter Lønborg, begr. 10. nov. 1725 — øverstekapellan ved domkirken Johan Hansen Lønborgs første hustru, Anna Rasmusdatter, † 11. jun. 1738[614] — Johan Hansen Lønborg † 19. febr. 1753.

»LILLE« eller »SMALLE KVINDEGANG«
(nordre sideskib)

1) Umuret til et lig, belagt med rode sten. — *Begravelse:* Løjtnant Uldrich Friderich Gade † 1741.

2) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 86) (jfr. †gravsten nr. 78). 1718 købt af kandestøber Peder Hansen Heyde. 1730 tilkøbte broderen, sognepræst i Viby, Niels Hansen Heyde, sig plads i begravelsen. 1756 solgt af arvingen, Lorentz Kochs enke, Kirsten Pedersdatter, til kirken, der videresolgte den til rådmand(?) Fridrich Borchardt[615]. 1806 fyldt. — *Begravelser:* Peder Hansen Heydes moder, Kirsten Pedersdatter, 24. febr. 1693 i nordre korgang, 1718 flyttet hertil — P.H.H.s fader, kandestøber og kæmner Hans Nielsen Gotlænder (født i Heide på Gotland), 27. aug. 1717, 1718 flyttet hertil — Niels Hansen Heydes første hustru, Gjertrud Olufsdatter Borthuus, 13. marts 1736 Niels Hansen Heyde 9. jan. 1738 — Peder Hansen Heyde 21. nov. 1741 formodentlig P.H.H.s svigersøn, parykmager Lorentz Koch — Fridrich Borchardts hustru 10. febr. 1756.

3) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 84)[616]. 1709 ejet af kapitelsskriver Jens Hvas (jfr. epitaf nr. 46). 1768 repareret og hjemfaldet til kirken. — *Begravelser:* Jens Hvas † 12. jan. 1709 — formodentlig hans hustru, Karen Frantzdatter.

4) Muret til to lig, med gravsten (nr. 50). 1681 ejet af handelsmand Mickel Jensen Tunboe. 1768 repareret og hjemfaldet til kirken. 1786 købt sammen med stenen af herredsfoged Anders Giedings enke, Birgitte Gleerup. En †*benkiste* snedkereredes samtidig af Michel Hardes til de forefundne knogler[258]. 1830 fyldt. — *Begravelser:* Mickel Jensen Tunboes første hustru, Maren Sørensdatter, † 1681 — hans søn, Mickel Mickeisen Tunboe, † 1705 — hans svigersøn, Niels Jensen Hagested, 3. febr. 1712 — hans anden hustru, Gertrud Kirsten Mickelsdatter, 18. jan. 1718 — Mickel Jensen Tunboe † 1723 — hans datter, Niels Jensen Hagesteds hustru, Maren Mickelsdatter Tunboe, † 1747 — hans svigersøn, Sven Herschind, begr. 5. juni 1748 — Anders Gieding begr. 11. aug. 1786.

5) Muret til to lig, med fliser (nr. 37). 1699 formentlig ejet af Mickel Jensen Roed. 1718 købt af Las Nielsen Wissing, der lod begravelsen mure. 1809 eftermuret med en hvælving og ovenpå fyldt. — *Begravelser:* Formentlig Mickel Jensen Roeds hustru 29. dec. 1699 — formentlig Mickel Jensen Roed 10. marts 1705 — Las Nielsen Wissings første hustru, M.P.D., † 1721(?) — hans anden hustru, Jørgen Nielsen Triiges datter, 8. marts 1745 — formentlig Las Nielsen Wissing — hans svigersøn, Niels Jensen Hasle, begr. 10. april 1775 — formentlig N.J.H.s anden hustru, Anne Margrete Lasdatter Wissing.

6) Muret til tre lig, med †*fliser* hvorpå indskriften: Mogens Sørensen døde 1707. 1708 købt af Mogens Sørensens enke. 1731 solgt af Niels Moskiers enke til David Krag. Senest 1766 af dennes hustru solgt til Søren Wissing. — *Begravelser:* Mogens Sørensen 7. dec. 1707 — formentlig Niels Moskier — formentlig David Krag — Søren Wissings hustru begr. 15. aug. 1766 — Søren Wissing begr. 21. april 1768 — viceborgmester R. Eriksen Müllers hustru, Margrethe Nielsdatter, begr. 27. april 1770 — apoteker Schack Matthiesen Selmer begr. 19. marts 1783 — apoteker P. N. Lystager begr. 12. april 1797.

7) Muret til to lig, med †gravsten (nr. 80) og fliser (nr. 42). 1718 omtalt som Sidzel Hans Quantis begravelse. I 1720'rne købt af Mads Rasmussen Haarup. 1851 fyldt. — *Begravelser:* Formodentlig Sidzel Hansdatter Maribo (eller Hans Quantis) — Mads Rasmussen Haarup 23. sept. 1743 — formentlig hans hustru, Gertrud Pedersdatter Kryssing, † efter 1755.

8) Muret til to lig, med et *lufthul* ud til kirkegården, samt †fliser, erhvervet 1714 af købmand Hans Nielsen Bomholt for 74 rdl. ialt, hvoraf de 10 for lufthullet og de 4 for †*fliser,* der bar initialerne H N S B H og E M D og årstallet 1714, for ovennævnte og hans hustru, Else Madsdatter[258] (jfr. lysekrone nr. 2, p. 602), der havde skænket en gårds avl til begravelsens vedligeholdelse.

I den rundbuede ventilationsåbning lige over soklen (jfr. planche 17) sidder et *smedejernsgitter,* fra 1714, bestående af diagonaltkrydsende rundjern, hvortil er fæstnet et monogram udfort i jern, sammenskrevne initialer H N B H for ejeren; sortmalet. I muren ovenover en formentlig tilhørende *sandstenstavle,* 32x38 cm, med ovalt, let hvælvet midtparti, hvis indskrift er forsvundet. — 1784 og 1796 blev begravelsen repareret[109], 1851 fyldt.

Begravelser: Hans Nielsen Bomholts svigermor, Anne Lauritzdatter, 4. juli 1718 — Hans Nielsen Bomholt 5. maj 1723 — Else Madsdatter 3. maj 1725 — Søren Clausen 30. maj 1749 — Thorn Thomsens hustru begr. 4. febr. 1771 — byfoged Claus Thrane begr. 19. marts 1784 (jfr. kisteplade) — Henrik Thrane begr. 19. marts 1787.

Kisteplade. 1784. Formodentlig over by[foged] i Aarhuus [Claus Trane], d. 1784, [gift med] . .etta Ma. . og [fader til] seks sønner. Oval messingplade med tunget kant og næsten forsvundet indskrift med fordybet skriveskrift. På øvre galleri i nordre korsarm.

9) Muret til to lig, med fliser (nr. 28). 1705 ejet af købmand og skipper Jesper Sørensen Herskind. 1819 fyldt. — *Begravelser:* Jesper Sørensen Herskinds hustru, E.D.B. (fejlhugget for E.B.D.), † 1705 — formentlig Jesper Sørensen Herskind — hans datter, Niels Jensen Hasles første hustru, Johanne Jesperdatter Herskind, 26. marts 1737 — hendes son, købmand Jens Nielsen Hasle, begr. 8. jan. 1776.

10) Muret til to lig, med gravsten (nr. 75). 1699 købt af handelsmand Mickel

Andersen Wærn (også kaldet Helboe) for 40 rdl. 1760 repareret og hjemfaldet til kirken. Ved reparationen blev stenen og de formuldede kister taget op, benene lagt i †*benkiste* og graven belagt med †fliser og mursten[109]. 1760 købt af kancelliråd Hufmuth (Hochmuth). 1791 repareret. 1806 fyldt. — *Begravelser:* Mickel Andersen Wærn † 1713 — hans hustru, Maren Pedersdatter, 17. juli 1719 — kancelliråd Hufmuths hustru begr. 7. aug. 1760 — fru Thye begr. 2. marts 1770.

11) Muret til to lig, med 12 fliser (nr. 33). 1699 ejet af Jacob Feltbereders arvinger. 1714 købt af Niels Rasmussen Haarup. 1760 repareret og hjemfaldet til kirken. 1780 købt af skipper Knud Rasmussen Abel. 1806, 1814 og 1828 repareret. 1851 fyldt. — *Begravelser:* Jacob Feltbereder † før 1699 — Niels Rasmussen Haarups hustru, Karen Nielsdatter Brandt, † 30. okt. 1720 — Niels Rasmussen Haarup 21. april 1740 — hans svigersøn, Lauritz Rasmussen Qvotrup, 26. maj 1741 — formentlig N.R.H.s datter, skipper og domkirkeværge Niels Gregersen Skaarups første hustru, 7. nov. 1744 — formentlig Niels Gregersen Skaarup 1. april 1749 — Knud Rasmussen Abel begr. 29. jan. 1781 — hans datter, Rasmus Holbechs første hustru, begr. 26. okt. 1784 — Knud Rasmussen Abels hustru, Maren Pedersdatter, begr. 21. dec. 1792.

12) *Gesius † kapel,* i nordre sideskibs vestligste fag, er f690 anlagt som pendant til †fontelukkelsen (jfr. p. 552), på gravkortet 1745 kaldet »Daaben« (fig. 150 og planche 4). Ved skøde af 29. juni 1690[617] fik Karen de Hemmer, enke efter Thomas Friis, kgl. majestæts kammerrråd og landkommissarius over Århus og Ribe stifter, for 100 rdl. ret til at opføre en muret, »adelig« begravelse på de tre nederste kvindestoles plads. Begravelsen måtte strække sig fra Peder Lassens begravelse (p. 926) 5½ alen i ostvestlig retning (muren iberegnet), i »bredden« fra kirkemuren og til en linie i flugt med kvindestolene. Over jorden måtte opbygges en mur til »Indhegnelse, Epitaphium og Zirat, med en Jern-Dør og Udgang paa«, næsten op til underkant af kirkevinduerne, med lufthul fra begravelsen under jorden, der måtte være to alen »i firkant« i gangen og med trappe ned til begravelsen. Karen de Hemmer har næppe nået at fuldføre indretningen af begravelsen, idet hendes nye ægtemand, kammer- og justitsråd Edvard Kruse, allerede 3. dec. 1691 solgte den (sammen med sin gård) til apoteker Jacob Gesius[618], der i hvert fald lod anbringe dørfløjene (jfr. ndf.), og efter hvem begravelsen fik navn. 1761 forsøgtes den afhændet til kirken af en af arvingerne, sønnedatteren Cathrine Margrethe Bærig (el. Bergh)[258], bl.a. fordi der »uden arvingernes videnskab« var foretaget anden begravelse deri. Kirkeværgen indstillede, at begravelsen solgtes, fremfor at kirken købte den, da kisterne stod ganske hele, såvel oppe som nede, og på grund af den fri luft kunne konserveres i mange år.

Kapellet, der af Hertel karakteriseres som »en uanselig Steenmasse«, af la-

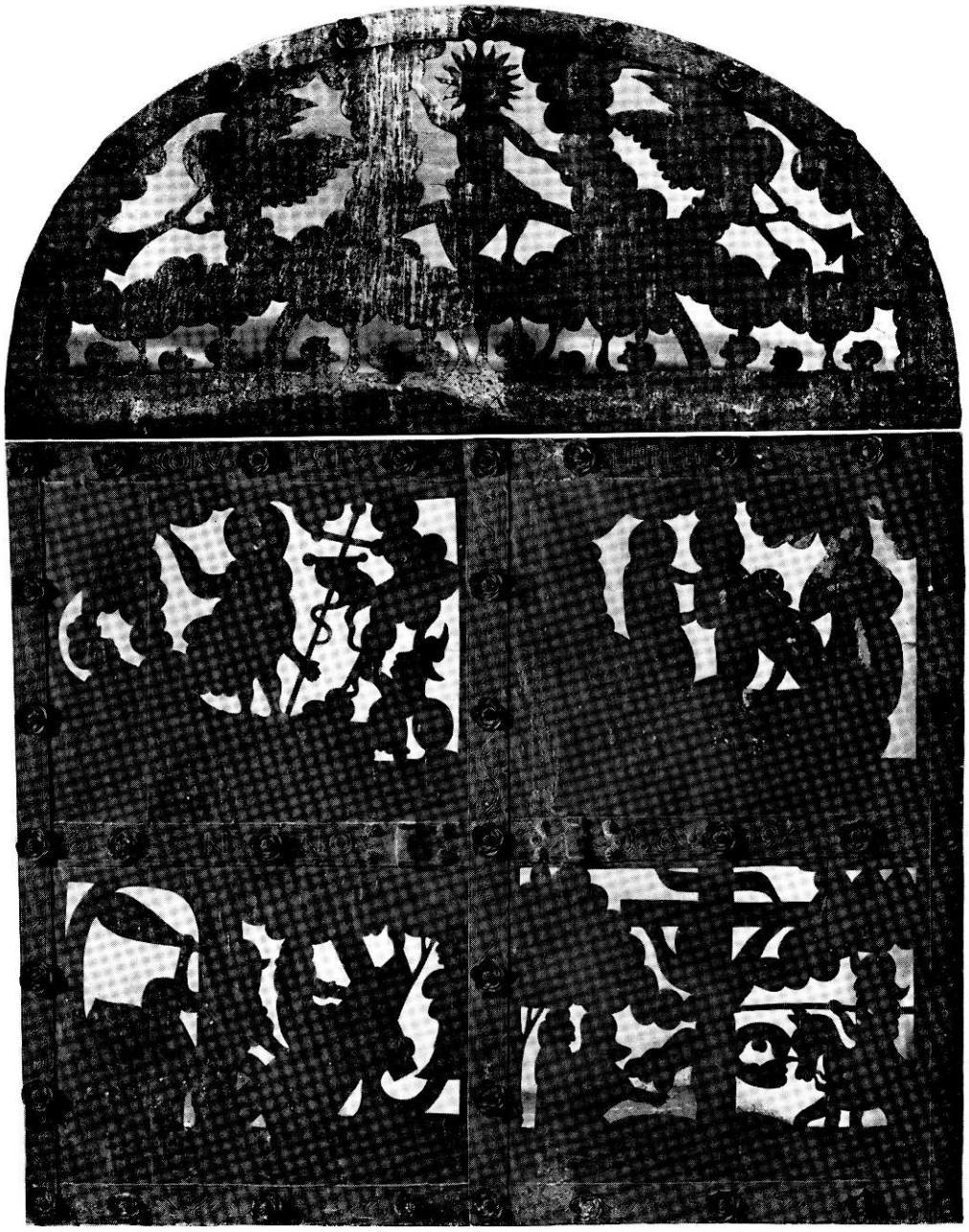
tinskolens disciple kaldet »maltkøllen«[619], havde på de tre sider en »trianglet« trægesims, en halv alen høj og bred, hvorpå var opstillet fem store og »fore, basunede« træengle, ved hvis sider la endnu større, grædende genier. Disse træskårne figurer, der skulle forestille menneskelige væsener, fandt man 1849 så slet udførte og anstødelige, at de foresloges nedtaget[191]. 1852 indhentedes stiftsøvrighedens tilladelse til kapellets nedbrydelse[11], hvilket først gennemfortes o. 1867[8]. Jfr. †lysearm nr. 3 med vægskjold (p. 611).

Bevaret er nu blot den tofløjede, 157,5 cm brede *jerndør* og det tilhørende øvre buefelt (fig. 593) med ejernes navne graveret med versaler på fløjenes øvre rammeliste: »Iacobvs Gesivs — Reinmvth Brasen« og dateringen på midtlisten: »Anno — 1694«. Rammelisterne, der er smykket med graverede bladranker og påsatte smedejernsrosetter, indfatter fem felter med scener fra Kristi lidelseshistorie, i fløjene forneden korsbæringen og korsfæstelsen, foroven opstandelsen og gravlæggelsen samt i buefeltet dommedag, hvor Kristus sidder på regnbuen, i skyer, mens basunblæsende engle kalder de døde op af gravene. Scenerne er udført i jernplade, således at figurerne fremtræder som silhuetter. Detaljerne har antagelig oprindelig været fremhævet ved bemaling og eventuelt forgyldning, der nu er helt forsvundet. Den rektangulære låsekasse med spydbladformet udløber og graveret rankedekoration er anbragt på bagsiden af venstre fløj. En †topfigur, den opstandne Kristus, med stråleglorie, »i ophøjet arbejde«, var endnu 1896 bevaret med sin staffering[620]. Gitteret findes nu på øverste galleri i nordre korsarm.

Den tilhørende, *murede begravelse*, med †*træluger,* strakte sig delvis ind under kapellet. Fem †*børnekister*[621] stod endnu 1810 »paa det øverste Gulv«. Apotekerparrets †*kister* har man kendskab til, takket være byfogdens ovenfor p. 872[550] omtalte klage over apotekerens brud på forordningen af 7. nov. 1682 vedr. den anvendte ødselhed i forbindelse med begravelsen. Hustruens lig var indsyet i et hørgarns lagen og klædt i netteldugsmantel med hovedtøj og en klud om halsen. Der var to kister inden i hinanden, yderkisten af egetræ, beslået med blikzirater, *kistepladen* af tin med en blikkrans udenom (jfr. ndf.). Jacob Gesius' †kiste har antagelig haft samme udstyr som hustruens[622].

Begravelser: Thomas Friis † 14. nov. 1689 — Jacob Gesius' anden hustru, Reinmuth Brasen, † 10. maj 1706 (jfr. kisteplade) og fem børn — Jacob Gesius begr. 20. aug. 1711 — hans sønner: Johan Gotfred Gesius, 12. maj 1726 — underdegn til Frue kirke Thomas Gesius, 25. jan. 1741. (Jfr. gravfliser nr. 4, 5).

Kisteplade. 1706. Reinmot Brasen, f. i den kejserlige fristad Lübeck 23. febr. 1641 om morgenen kl. 3, datter af afdøde Johan Brase, borger og købmand i Lübeck, og fru Margaretha Weltzin; 14. juni 1670 ægtede hun Jacob Gesius, kgl. maj.s privilegerede apoteker i Aarhus, med hvem hun levede i ægteskab i 35 år, 11 måneder, 3 uger og 4 dage, velsignet med en søn, der endnu lever.

L. L. 1968

Fig. 593. Fotomontage af jerndør, fra 1694, til apoteker Gesius' begravelse i nordre sideskib nr. 12 (p. 924). — *Iron door, from 1694, to the tomb of the apothecary Gesius in the north aiste no. 12 (p. 924).*

Død 10. maj 1706 om morgenen kl. 9 i sin alders 65 år, 2 måneder, 2 uger og 3 dage. Fladoval kisteplade af tin med graveret kursivindskrift på tysk. På nedre galleri i nordre korsarm.

13) Muret til to lig, med †*fliser* over Peder Lassen[109]. 1690 ejet af Peder Lassen, der dog først 1696 betalte de 40 rdl. for lejerstedet. 1805 købt af biskop Hector Friderich Jansons enke, Anna Maria Stendrup, der lod begravelsen (»Jansons kapel«) istandsætte og indhegne med et sort og hvidt †*trægitter* med lås (jfr. epitaf nr. 43)[623]. O. 1850 omtalt som forfaldent og 1867—71 borttaget. *Begravelser:* Jørgen Nielsen Triiges hustru 24. febr. 1703 — Peder Lassen 5. dec. 1706 — hans svigerdatter, Las Pedersens hustru, Cathrine Pedersdatter, 29. marts 1707 —tolder Hans Sørensen 3. juni 1709 — Peder Lassens hustru, Karen Lasdatter, 28. febr. 1711 — Hans Sørensens hustru, en datter af Peder Lassen — Hector Friderich Janson, † 4. febr. 1805 (jfr. †kisteplade nr. 1) - hans hustru, Anna Maria Stendrup, † 23. aug. 1806 (jfr. †kisteplade nr. 2).

†*Kisteplader*[624]. 1) 1805. Hector Friderich Janson, prokansler, doctor, professor theologiæ samt biskop over Aarhuus stift, f. 28.(!) okt. 1737 i Golzwarden i Oldenburg, blev slotspræst i Kiøbenhavn 1766, gift 23. jan. 1771 med Anna Maria Stendrup, datter af etatsråd Stendrup i Kiøbenhavn. Blev tysk hofpræst 1772, doctor, prof. theol. ved Universitet i Kiøbenhavn 1774, prokansler smst. 1786, biskop over Aarhuus stift 1789. Død 4. febr. 1805.

2) 1806. Anna Maria Stendrup, salig biskop Jansons efterladte enke, datter af etatsråd Jacob Stendrup og fru Karen Maria Gude, f. i Kiøbenhavn 23. jan. 1751(!), gift 23. jan. 1769(!). Død 23. aug. 1806 i sin alders 55. år.

»TVÆRGANGEN UNDER ORGELVÆRKET«

(gangen vestligst i hoved- og sideskibe)

1) Muret til to lig, med gravsten (nr. 61). 1675(?) købt af handelsmand Mickel Lassen (jfr. epitaf nr. 23). 1711 betalte borgmester Hans Jensen Winther 10 rdl. for et †*lufthul*. 1809 repareret. — *Begravelser:* Mickel Lassens hustru, Cidsel Jensdatter, 21. aug. 1704 — Mickel Lassen 18. dec. 1709.

2) Muret til to lig, med ulæselig †gravsten. 1712 ejet af Peter Clausen. Før 1745 repareret af hans »successor« Christopher Bolvig. 1839 fyldt. — *Begravelser:* Peter Clausens anden hustru 7. marts 1712 — Peter Clausen 31. dec. 1714.

3) Muret til tre lig, med †fliser og †*træluge*. 1682 købt for 258 dlr. af borgmester og købmand Mickel Mickeisen Malling (jfr. epitaf nr. 25—26 samt lysearm nr. 2, p. 609) og enken efter broderen, rådmand Søren Mickeisen Malling, Anna Seyersdatter. 1700 lagdes hertil den sydfor liggende, umurede begravelse, hvorefter begge muredes (jfr. nr. 4 ndf.). 1731 og 1773 repareret. 1809 tilmuret med en *hvælving* og belagt med †fliser og mursten. — *Begravelser:* S. Mickeisen Malling † 18. febr. 1682 — hans hustru, Anna Seyersdatter, † 13. dec. 1683 — Mickel Mickeisen Mallings hustru, Margrethe Christensdatter, † 24. april

1689 — antagelig S.M.M.s søn, Jost Sørensen Malling, begr. 23. juni 1696[625] — S.M.M.s søn, Mickel Sørensen Malling, 21. marts 1698 — Mickel Mickeisen Malling † 16. okt. 1701 — stiftamtmand Holcks fuldmægtig, Christian Voss, † 3. marts 1737 (jfr. †kisteplade) — øverstekapellan ved domkirken Johan Hansen Lønborgs anden hustru, Margrethe Mortensdatter Sommerfeld, † 17. maj 1752.

†*Kisteplade.* 1737. Christian Voss. »Mæt af Alder, Aar og Lyche,/ Træt der hos af Werdens Tvang,/ Gich Jeg glad ved Herrens Tyche / Mine Fædres gamle Gang, / I min Alders 72 Aar 8te Maaneder, 3 Dage / Fød i Sønderborg d. 30te Junii Aar 1664. / Døde i Aarhuus d. 3die Martii Aar 1737.« Kom efter god og grundig optugtelse hos mine kære forældre i mit 12. år ud at tjene og efter tjeneste hos mange både højfornemme og højædle ønskede heller at tjene mig selv. Fik Tulstrup i forpagtning og så med dyderige Anne Iensdatter Søeskou i ægteskab, som varede i 40 år, velsignet med 10 børn, fire sønner og seks døtre, af hvilke den ene søn tillige med moderen banede vejen for mig til det evige. I min udlændigheds tid har jeg haft megen flytning og forandring og da nogle år af og til været forpagter, her og der nu igen på samme måde forvalter, indtil jeg er kommet her til Aarhuus og blevet fuldmægtig hos to Deres Majestæts stiftsbefalingsmænd, først hr. gehejmeråd Løvenørn og siden hr. baron Holch, men aldrig flyttet nogensteds, at jo hvert et sted en af mine døtre efter Guds særdeles forsyn blev indflyttet i eget hus og indkaldt i et ønskeligt ægteskab, indtil jeg nu gjorde den sidste forflytning fluks og hastig, men sagte og salig fra jorden og tiden til himmelen og evigheden. — Herefter gravvers om dem, der »mættede af Aar . . . nyde Livsens Land«. — Schive III.

4) Muret til et lig, med fliser (nr. 17). 1700 købt som umuret af borgmester og købmand Mickel Mickeisen Malling, der lod den mure og lægge til sin allerede købte begravelse (jfr. ovfr. nr. 3). 1759 repareret. — *Begravelser:* Se foregående.

5) Umuret, belagt med røde sten. 1722 ejet af oberstløjtnant Johan Georg Sievers (jfr. †gravfaner, p. 936). — *Begravelser:* Johan Georg Sievers † 9. okt. 1722 — hans hustru begr. 23. juli 1748.

6) Muret til to lig, med fliser (nr. 16). 1690 ejet af handelsmand Peder Pedersen Mørch. — *Begravelser:* Peder Pedersen Mørch 27. okt. 1690 — hans svigersøn, Niels Mortensen, 8. april 1699 — P.P.M.s hustru, Maren Sørensdatter, 23. juni 1713 — P.P.M.s søn, Marchus Pedersen Mørch — P.P.M.s sønnesøn, Marchus Marchussen Mørch, begr. 22. febr. 1776 — Marchus Galthen begr. 16. jan. 1778 — købmand, skipper og kirkeværge Frands Henriksen Kruuse † 26. juli 1779 — vinhandler og købmand Marchus Mørch Galthen begr. 25. okt. 1802.

7) Muret til to Lig, beliggende lige for »kapitelsdøren«, med gravsten (nr. 28)

og †fliser. 1631 ejet af bogfører Jacob Abels hustru (jfr. lysarm nr. 1, p. 608). 1699 købt for 60 rdl. af handelsmand Jens Nielsen Søndergaard, der lod den mure. 1754 solgt af arvingen Jens Andersen Tilst til kirken, der året efter videresolgte den til viceborgmester Ulrik Christian Müller. 1777 repareret. 1812 fyldt. — *Begravelser:* Jacob Abel † 1610 — hans hustru † 1631 — hans søn, Jacob Abel, † 1640 (el. 41) — Jens Nielsen Søndergaard † 1699 — hans hustru, Maren Andersdatter Søndergaard, 14. marts 1721 — Ulrik Christian Müllers første hustru, Dorothea Kirstine Kjersgaard, † 25. april 1754 — Ulrik Christian Müller † 3. aug. 1756.

8) Muret til to lig, beliggende lige ved »daaben«, med †*træluger* og fliser (nr. 14). En oval *sandsteristavle* i sideskibsmuren udvendig under det vestligste vindue hører antagelig til begravelsen. Den ca. 25x43 cm store tavle har over korslagte palmegrene indridset årstallet 1702 og herover et ret forvitret monogram, hvori bl.a. synes at indgå bogstaverne LP, ejerens initialer. 1699 købt for 54 rdl. af sognepræst ved domkirken, Ludvig Henriksen Pontoppidan. 1840 fyldt. — *Begravelser:* Ludvig Henriksen Pontoppidan † 27. sept. 1706 (jfr. †kisteplade nr. 1) — hans hustru, Else Sophie Christensdatter Spend, † 14. april 1707 (jfr. †kisteplade nr. 2) — sognepræst i Besser og Onsbjerg og tillige provst over Samsø, Frederik Henriksen Schumann, 13. maj 1741, 1752 flyttet til nordre korgang nr. 8 — L.H.P.s svigerdatter, Anna Hansdatter Flindt, g.m. sognepræst ved domkirken, Christian Ludvigsen Pontoppidan, begr. 27. jan. 1763 — Christian Ludvigsen Pontoppidan † 16. aug. 1765.

†*Kisteplader*. 1) 1706. Mag. Ludwig Pontoppidan, søn af mag. Hendrich Erichsøn Pontoppidan, fordum sognepræst til Veile menighed og provst over Norvangs herred, og Anne Lauridsdatter Krabbe, f. i Weile 7. maj 1648, var rektor på skolen i Callundborg i 4 år, sognepræst til Herlof Magle menighed i næsten 20 år og i 16 år til det dertil annekterede Tybjerg sogn samt provst over Tybjerg herred et år. Omsider sognepræst til domkirken i Aarhuus, provst over Aslef herred og assessor i consistorieretten i 15 år og 5 måneder, blev fader ved sin første hustru, Barbara Baker, til to sønner og fem døtre, »af hvilke den ene søn og den ene datter bærer allerede livsens krone i himlen«, og ved hans sidste hustru, Else Sophie Spend, tre sønner og en datter, hvoraf den ene søn døde før faderen. Død efter nogle få måneders svaghed 27. sept. 1706, 59 år gl. Herefter gravvers af mag. L. Thura. — Schive II.

2) 1707. Else Sophie Spend, »den ædle og meget priselige matrone«, mag. Christian Spends og Margrete Elisabet Mesens datter, f. i Werdingborg(!) 6. okt. 1672, havde levet på 15. år i ægteskab med mag. Ludvig Pontoppidan, fordum sognepræst i Aaslef herred, mor til fire »ønskelige« børn, Margrete Lisbeth, Christian Ludvig, Christian og Erich Pontoppidan, død et halvt år efter sin husbond 14. april 1707, 35 år gl. Gravvers af mag. L. Thura. — Schive II.

»UNDER TÅRNET«

(tårnrummet)

1) Muret(?), med gravsten (nr. 68). 1660 ejet af rådmand og købmand Peder Sørensen. — *Begravelser:* Peder Sørensens første hustru, Else Friderichsdatter, † 3. aug. 1660 — Peder Sørensen † 7. nov. 1665 — måske hans anden hustru, Sidsel Nielsdatter.

2) Muret til to lig, med fliser (nr. 34). 1685 ejet af skipper Peder Rasmussen Gylling. 1714 købt af købmand Søren Rasmussen Bagge. — *Begravelser:* Peder Rasmussen Gylling † før 12. juni 1685 — hans hustru, Silche Christensdatter Basballe, † 16. maj 1694 — Søren Rasmussen Bagges moder 15. jan. 1717 — hans første hustru, Karen Jensdatter, 11. maj 1720 — Søren Rasmussen Bagge † 27. april 1723[626] — hans anden hustru, Anne Maria Nielsdatter Secher, 13. jan. 1738.

3) Muret til to lig, med †*fliser* hvorpå initialerne H O S H K K C D T L 1713 for Hans Ovesen Halkier og hustru, Kirsten Christensdatter Torslev. 1713 købt af Hans Ovesen Halkier for 40 rdl. 1809 fyldt. — *Begravelser:* Kirsten Christensdatter Torslev 18. juni 1713 — formentlig Hans Olufsen 13. febr. 1725 — H. O. Halkiers datter, Edele Hansdatter Halkier, † 17. marts 1737 — hendes mand, købmand Hans Clemensen Kryssing, † 27. april 1749.

4) Muret til to lig, med †*fliser* hvorpå indskrift over Peder Rasmussen Hasle, som døde 1713. 1712 købt af P. R. Hasle for 40 rdl. 1777 repareret og hjemfaldet til kirken. 1785 og 1846 pány repareret. — *Begravelser:* Peder Rasmussen Hasles hustru 28. nov. 1712 — Peder Rasmussen Hasle begr. 28. april 1713 — Jens Ovesens hustru 29. april 1713 — købmand Jacob Kjellerup † 1804 — hans hustru begr. 17. juni 1817.

NEDLAGTE »KAPELLER« eller BEGRAVELSER

(jfr. Gesius' †kapel p. 923 og Jansons †kapel p. 926)

Biskop Bräems begravelse (jfr. fig. 572), indrettet i søndre vestkapel, hvor domkirken 1696 fik tilladelse til at afhænde begravelsessteder[627], og som biskoppen 1698 gav 80 rdl. for at måtte opmure til to lig[109]. Selve kapellet havde Bräem nogle år før omdannet til »konventhus« (jfr. p. 575), og her blev 1702 hans epitaf (nr. 32) ophængt ligesom senere hans portrætmaleri (nr. 4, p. 598). 1702 betaltes 2 rdl. for anbringelse af †fliser på graven[109].

Krypten, der ligger under bygningens vestre del, havde adgang fra tårnrummet under søndre arkade. Et sortmalet †*trægitter*[628] lukkede mod tårnrummet, og her indenfor fandtes endnu 1846 en lille udbygning over den mu-

Fig. 594. Biskop Ocksens gravkrypt med gitter fra 1735. Fra M. Rørbyes skitsebog 1830, i Den kgl. Kobberstiksamling (p. 932). — *Bishop Ocksen's crypt with grille from 1735. From M. Rørbye's sketch-book 1S30, in the Royal Collection of Etchings.*

rede nedgang (jfr. planche 4). En trækkanal i syd var på murens underside indfattet af en »sandstenscarnis«[191]. O. 1850 krævede både åbningens jerngitter og sandstensrammen reparation, der imidlertid ikke synes iværksat[289]; i stedet fjernedes alt under restaureringen o. 1870. På ovre galleri i nordre korsarm opbevares en *sandstensdekoration* (fig. 595), der rimeligvis har været anbragt over gravrummets ventilationsåbning (jfr. biskop Ocksens kryptvindue, fig. 594). Brudstykket indeholder to hjelmede våbenskjolde for Bräem og hans hustru, Medea Harboe (jfr. p. 732), og er muligvis, ligesom deres epitaf, udført i Th. Quellinus' værksted.

Til begravelsen har måske også hørt den *jerngitterlåge* (fig. 596), fra o. 1700, der nu står på øvre galleri i nordre korsarm. Den er 122 cm høj og 131 cm bred, med buet overside, hængslet i den ene side. Al ornamentik er presset og gennembrudt. Lågen er ved lister prydet med naglehoveder delt i lire felter, udfyldt af symmetrisk rankeværk med blomster og vindrueklaser; foroven omgivende et bladkranset ovalfelt, hvis navnetræk eller årstal nu er forsvundet, forneden en lille vase med hvirvelrosetblomst. Låseblikket er ligeledes prydet med rankeslyng, den smalle, rektangulære låsekasse på bagsiden glat. Sortmalet. Lågen kan måske have lukket for den ovenfor omtalte lille udbygning over nedgangen[629].

Begravelser: Biskop Johannes Bräems hustru Medea (Mette) Harboe † 18.

L.L. 1968

Fig. 595. Brudstykke fra sandstensramme omkring åbning til biskop Bräems gravkrypt (p. 930), jfr. fig. 594. — *Fragment of sandstone architrave surrounding the opening to Bishop Braem's crypt, cf. fig. 594.*

jan. 1709 (jfr. †kisteplade nr. 1) —Johannes Braem † 21. maj 1713 (jfr. †kisteplade nr. 2) — deres son, kammerråd Gothard Braem til Giessinggård begr. 13. nov. 1733.

†*Kisteplader*. 1) 1709. Medea Harboe, hustru til doct. Johannes Bräem, biskop af Århus, f. i Friderichshald 19. febr. f652, d. i Århus 18. jan. 1709[630]. (Jfr. †pengetavle 3, p. 572). Indskriftens personalia på latin, herefter gravvers på dansk, af mag. L. Thura (Schive II):

»Saa hvil dit legem her du qvinde Kiønnets Krone,
Mens Siælen Priser Gud med Engle Mund og Tone,
Den time komme vil, naar og din aske skal
Som Solen skinne Klar i Himlens ære sal.

Dit naun skal staa imens hos os i evig minde,
Og Aarhuus Stad og stift skal sige En Bispinde
Meer Dyde fuld og from, livsalig, eyegod,
Og elsket af enhver, paa iorden aldrig stod.«

2) 1713. Doet. Johannes Braem, biskop i Århus, f. i Kbh. 12. apr. 1648, d. i Århus 21. maj 1713[631]. Latinsk indskrift (jfr. epitaf nr. 32). — Schive II.

Biskop Ocksens begravelse (jfr. fig. 572) i søndre tårnkapels sydvesthjørne, blev 1735 erhvervet for 99 rdl. 3 mrk., for at biskoppen her kunne nedsætte

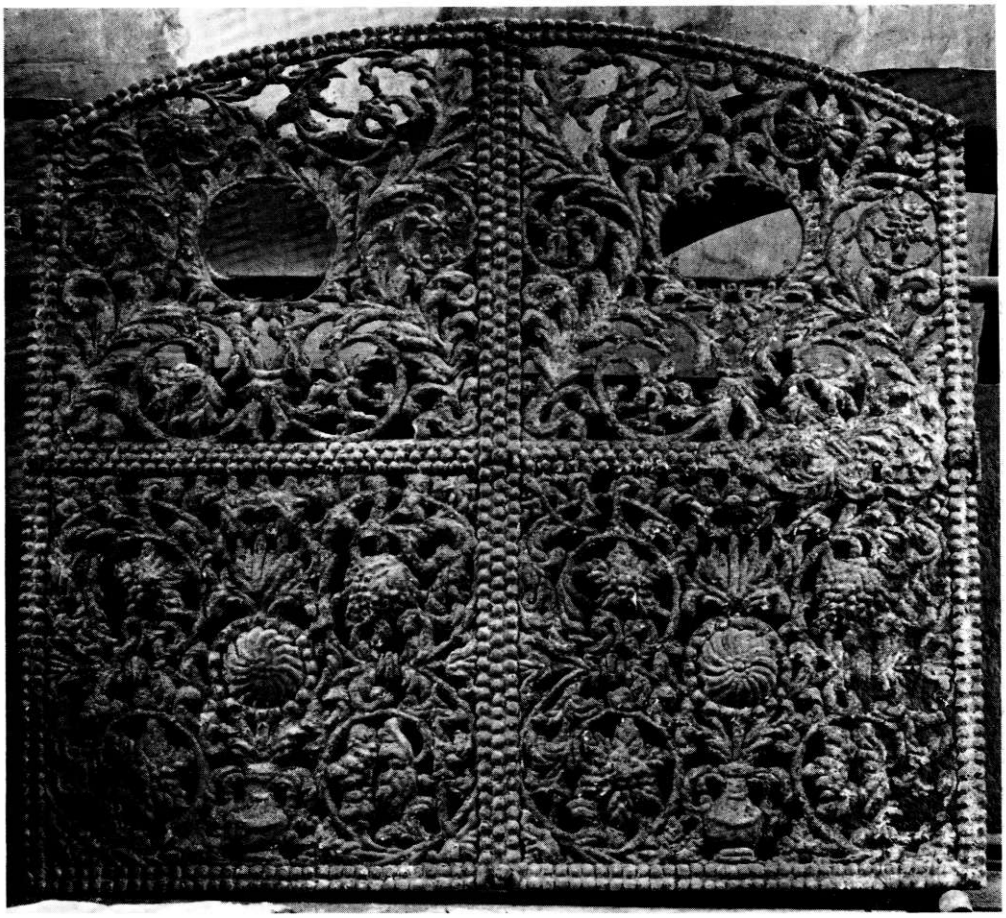
sin nylig døde søn, Thomas[109] (jfr. ndf.). Til begravelsen, med †*træluger* og rum til to kister, var der adgang fra tårnrummet ad en trappe til biskop Bräems begravelse (p. 929). Ligesom denne havde Ocksens begravelse en trækkanal med åbning i kapellets sydmur, lukket af et †*jerngitter* og indrammet af en †*sandstensdekoration* (fig. 594). I gitterets cirkulære midtfelt var indfældet »Anno 1735«, årstallet for erhvervelsen af begravelsen. Åbningens flankerende pilastre var smykket med klokkeblomster samt muslingeskal over en kraftig gesims. Over åbningen var indsat to sandstensplader, øverst en rektangulær med ovale, akantusbladsmykkede våbner for biskoppen og hans hustru (jfr. epitaf nr. 39, p. 746), herunder en smallere med englehoved og akantusbladvinger.

1766 skødedes begravelsen for 190 rdl. til generalmajorinde Lüttichau til Lerchenfeld, der skulle sætte den i fuldkommen stand, hvorefter kirken overtog vedligeholdelsen[258]. Åbningens tilmuring synes forst foretaget under restaureringen i 1860'erne.

Begravelser: Biskop Johannes Ocksens ovennævnte son, Thomas Ocksen, 8. sept. 1735 — Johannes Ocksen † 13. jan. 1738[632] (jfr. †kisteplade nr. 1) hans datter, sognepræst i Kattrup Soren Gluds hustru, Elisabeth Ocksen 23. juni 1745 — hans dattersøn, premierløjtnant Wulff Caspar von Lüttichau † 14. apr. 1766 (jfr. †kisteplade nr. 2) — dennes søster, justitsråd Jens Thagaards hustru, Anna Elisabeth von Lüttichau, † 31. maj 1796.

†*Kisteplader.* 1) 1738. Johannes Ocksen, doktor i teologi og biskop over Århus stift, f. i Kbhvn. 5. dec. 1667. Studerede forst hjemme teologi og medicin, dernæst udenlands; i tre år drog han gennem Tyskland, Belgien, England, Frankrig, Schweiz, Østrig og Bøhmen. Hjemvendt til fædrelandet blev han præst ved to kirker, først ved Flensborg Marie kirke i 13 år, dernæst ved slotskirken i Kbhvn. i 5 år. Biskop for to stifter, Ribes i 20 måneder, dernæst Århus' i 24 år. Ægtede 1696 Anna Petersen, med hvem han fik ni børn, fire sønner og fem døtre, af hvilke blot de tre yngste døtre er tilbage. Død i Århus 13. jan. 1738 efter at have været præst og biskop i 43 år og 2 mdr., ægtemand og fader i 41 år og 7 mdr., i en alder af 70 år. Den lange, latinske indskrift afsluttes med berømmende ord over biskoppen. — Marmora Danica II, 1741, p. 91f.

2) 1766. Wulff Caspar von Lüttichau, premierløjtnant ved det »Schleswigske Curassier Regimente«, f. 27. sept. 1738, søn af Wulff Caspar von Lüttichau, herre til Lerchenfeldt, generalmajor af kavalleriet, og fru Lucilia Lüttichau f. Ocksen, d. 14. apr. 1766. Gravvers (jfr. Hertel II, 321). Kisten indsat i begravelsen 22. apr. 1766. — Cramer I.

L. L. 1968

Fig. 596. Jernlåge, fra o. 1700, til gravkammer, muligvis biskop Bråems (p. 930). *Iron gate, from c. 1700, to sepulchral chamber.*

IKKE STEDFÆSTEDE KISTEPLADER

1) O. 1666. Maria Hofman, gift med lægen Jens (Janus) Foss, død af »ondartet feber« 1666[633]. Lang, latinsk indskrift, der priser afdøde. Oval kisteplade af kobber med fordybet versalindskrift; pladens bladværksramme kun delvis bevaret. Anbragt på nedre galleri i nordre korsarm.

*2) 1768. Maren Lotterup, »justies raad Mules frue«, f. i nov. 1693, d. 28. nov. 1768, 75 år, 2 uger og 4 dage gammel. Versificeret indskrift med religiøst indhold. Kisteplade af messing, oval og hvælvet, med skriveskrift. I Den gamle By[634].

*3) 1780. »Sigr.« Hans Jacobsøn Dallerup, »christelig fød« i Gram by 16. juli 1718, »kiærlig gift« i Aarhuus 9. marts 1774 med Anna Trüst, nu »dybsørgende

enke«. Efter en lang tjeneste, forst i nogen tid på Rosenvold og Brahesborg, sidst som kammertjener hos geheimeråd og statholder Bentzon i 31 år, »salig død« i Aarhuus 23. apr. 1780 i sin alders 62. år. Oval kisteplade af kobber, hvælvet og med tunget kant; indprikket kursivskrift. I Den gamle By[635].

GRAVUDSTYR

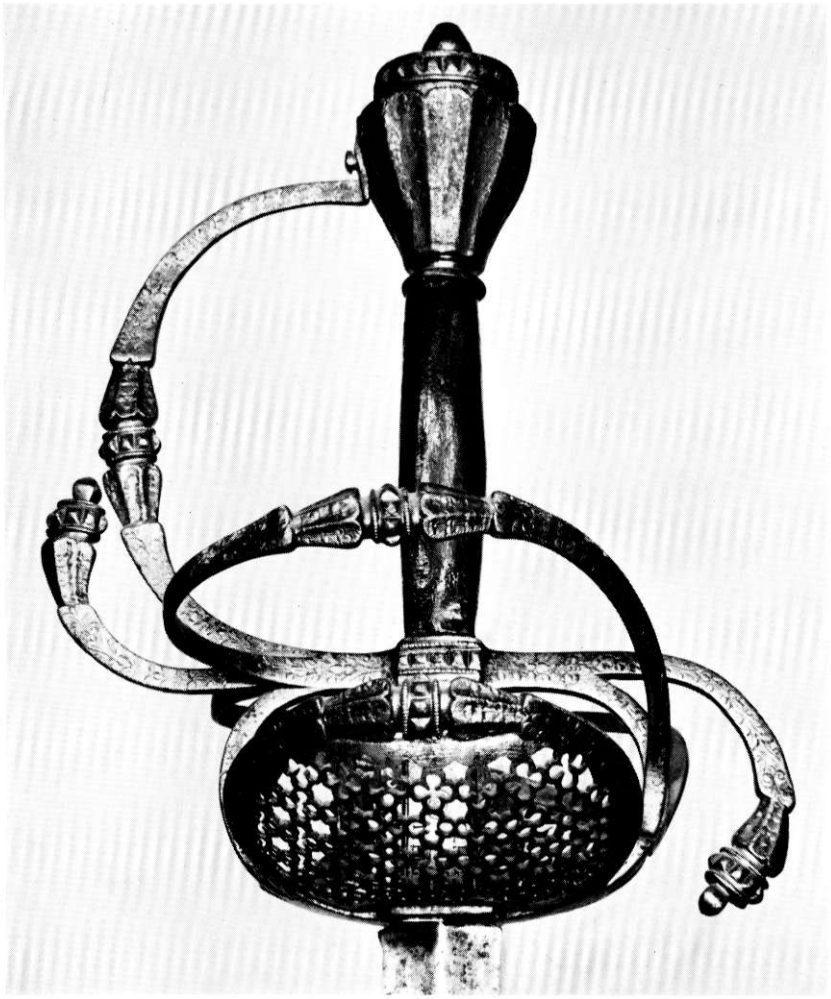
†*Gravskjold.* Ifølge Rhumann I og II hang der endnu 1666 på væggen bag koret et våben[636], hvorpå var afmalet en løve »liggendis paa to Strømme«, dvs. et Løvenbalk-våben, hvorunder stod: »Jørgen Lauritzøn all Thælle« (o: Tjele), der levede endnu 1531[637].

Kårde (fig. 597), tilhørende Jørgen Skeel, d. 1631 (jfr. epitaf nr. 9, p. 682 og korkrypt nr. 1, p. 878). Våbenet er en rytterkårde af samme type som den på Christian IV.s kiste i Roskilde domkirke[638]. Den tveæggede klinge bærer foroven på begge sider et stempel: skorpion i skjold, for Solingen-mesteren Clemens Meigenn, virksom omkring 1590[639]. Mesterbestemmelsen er yderligere tydeliggjort ved to indskrifter med fordybede versaler: 1) »Clemen Meigen« og 2) »me fecit soligen« (»C. M. gjorde mig i Soligen«). Fæstet er af træ (tidligere med bevikling)[640], med vaseformet, ottesidet knap kronet af diamantbånd og nitteknop. Håndbøjlen og den S-formede parérstang er forsølvet og har ornamentled svarende til knappen. Parérpladen har lirpasformede gennembrydninger. Knap, bøjle og plade er smykket med ciselerede ornamenter. Ialt 116 cm lang[641].

Kården lå oprindelig[642] på Jørgen Skeels kiste i hans gravkrypt under koret (p. 886); o. 1860 var den en tid anbragt i Århus historiske Museum[643], men blev efter en reparation ved kobbersmed A. Wilson 1888[137] ophængt på nuværende plads på næstøstligste korpille i nord, lige vest for Skeels portalepitaf. Genrestaureret 1943 af Tøjhusmuseet[644].

†*Fane,* ophængt 1659 sammen med et †epitaf (nr. †3—4, p. 753) over en polsk rytterofficer af ukendt navn, men med Szalawa-våbenet[645]. Rhumann I beskrev den 1666 som en »standard med en lang fane på, som de husarer bruger«. Mens det tilhørende epitaf blev nedtaget 1699, berettes det endnu o. 1730[156], at der på nordvestre korsskæringspille (på gravkortet 1745, fig. 150, pille f) var ophængt en fane af silketøj, »hvor udi står en kryds lige som een af dem udi dette våben [det ovennævnte epitaf], men er nu fast forrådnet og fordærvet«. Ifølge Hertel[646] blev fanen nedtaget 1748, men mærker på muren sås endnu på hans tid.

Tre †*faner* og en *kårde* opsat 1704 på pillen over oberst Christian Bartholins murede, flisebelagte begravelse (nr. 13) i korets sydvestre hjørne straks inden for kordøren (jfr. p. 897). Alt bekostet af major Jørgen Wind[647] ved Århus

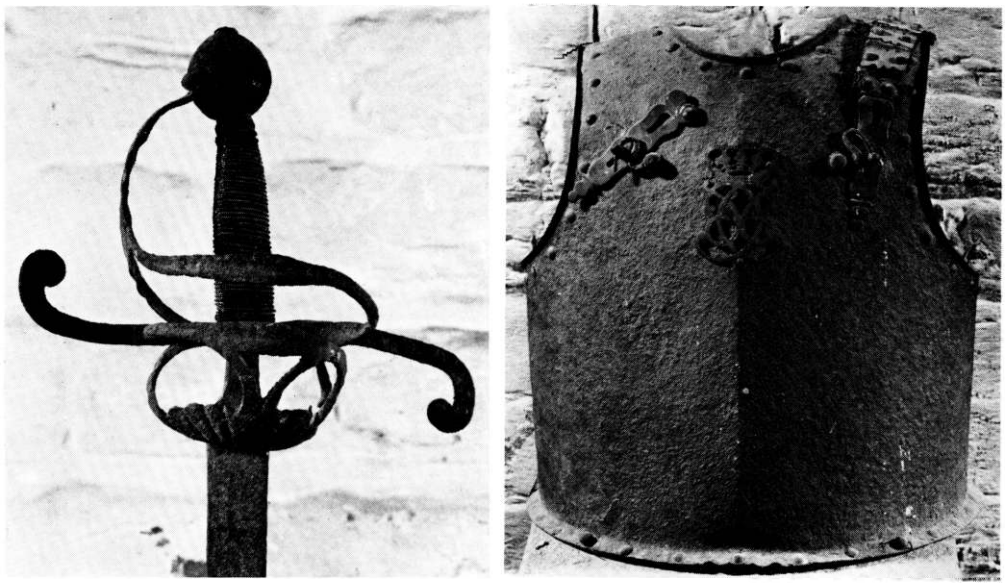

L. L. 1969

Fig. 597. Fæstet på rigsråd Jørgen Skeels kårde, fra 1600'rnes begyndelse, udfort af Clemens Meigenn, Solingen (p. 934). — *Sword hilt belonging to Jørgen Skeel, member of the Royal Council, from the beginning of the 17th century. Made by Clemens Meigenn, Solingen.*

national-regiment[109]. Fanerne havde forskellige farver, en var sort, en hvid og en rød; på den hvide var malet en forgyldt indskrift på tysk over kgl. maj.s oberst til fods Christian Bartholin, f. i Kiøbenhaun 11. juli 1654, d. i Aarhuus 1. maj 1704. Herunder var hans våben[156]. Ved kirkens hovedrestaurering 1775—78 blev fanerne nedtaget, hvorimod jernstængerne, som ikke kunne fjernes fra pillen, blev siddende[648].

Bartholins *kårde* synes derimod bevaret. Af type er det en rytterkårde (fig. 598), 116 cm lang med kugleformet, facetteret knap, trådbeviklet fæste og parérbøjle med s-formet parérstang og muslingeskalformet stikplade[641]. Klin-

L.L.1968

Fig. 598—599. Gravudstyr. 598. Fæste på rytterkårde, muligvis tilhorende oberst Chr. Bartholin, † 1704 (p. 935). 599. Brystplade, anvendt af kyrasséofficer, muligvis oberstløjtnant Godske Lindenov, † 1738 (p. 937). — *Tomb furnishings. 598. Cavalry sword hilt, probably belonging to Colonel Chr. Bartholin, d. 1704. 599. Breastplate used by cuirassier officer, probably Lieut. Colonel Godske Lindenov, d. 1738.*

gen, blot en fladhamret jernstang uden æg og od afslører, at kården blot er fremstillet til gravceremonielt brug. Nu ophængt på nedre galleri i nordre korsarm.

En del af en (*grav)kårde,* fra 16—1700'rne, lindes ligeledes på galleriet. Bevaret er fæstet, med tunget parérplade, og lidt af klingen, ialt 53 cm lang.

To †*faner,* en hvid og en sort[81], opsat 1722 over Johan Georg Sievers, kgl. maj.s oberstløjtnant ved det Lüttichau'ske kyrassérregiment, f. i Scheenfeld i Holsten 22. dec. 1678, d. 9. okt. 1722, 43 år, 9 mdr. og 9 dage gl. Begge faner havde guldbroderi, den hvide bar indskriften, på tysk[156]. Fanerne var ophængt under hvælvingen over Sievers' jordbegravelse i tværgangen, nr. 5, under orglet (p. 927), hvor de hang endnu på Herteis tid[649]. 1840 opregnes to gamle faner blandt de ubrugelige inventargenstande[45], sikkert Sievers'.

†*Fane,* †*hjelm* og *»panser«,* opsat 1738 over oberstløjtnant ved kavalleriet Godske Lindenov, d. 1738 (jfr. †kisteplade nr. 4, p. 842) i Lindenovs kapel. Ved dettes omdannelse 1809 til bisættelseskapel flyttedes alle herstående kister ned i kælderen, og »den Hielm-Kyrads, Pantser og Fane«, som indtil da havde været anbragt i kapellet, blev nedlagt oven på kisten[650].

På nedre galleri i nordre korsarm opbevares nu to *brystplader* af jern, anvendt af kyrasséofficerer; antagelig stammende fra Lindenovs kapel og den

ene (fig. 599) muligvis Godske Lindenovs ovennævnte »panser«. Skulderrembeslag og Christian VI.s kronede spejlmonogram er udført i messing; højde til skulder 40 cm. Den anden, mere medtagne brystplade, der måler 45 cm i højden, afviger fra den ovenfor omtalte bl.a. ved en højere halslinning[641].

†*»Panser«*. 1698 modtog kirken 1 mrk. af Michel Due for »et gammelt stk. Pautzer«[109].

Nogle fragmenter af **gravfliser* eller **graurammer*, der har kantet (†)gravsten, er fundet dels i domkirken, dels på kirkegården eller i dens nærmeste omgivelser. Alle er fremstillet af rødbrændt ler med grøn blyglasur og har rester af reliefbogstaver, minuskier eller versaler, mellem rammelinier og må stamme fra 1500'rnes slutning eller begyndelsen af 1600'rne[651].

1) (Fig. 601). »Anno 1583«. Flisen 6,6 cm høj, 17,8 cm lang og 2,5 cm tyk, med slidspor. Minuskier. Fundet 1867—70. I Den gamle By, nr. 186:31.

2) »an. .«. Flisen 9 cm høj, 17 cm lang, med minuskier, der er afbrudt foroven; forneden en profileret kant. På nedre galleri i nordre korsarm.

3) Flise, 12,6 cm høj, med to rækker bogstaver over hinanden adskilt af rammelinier, øverst (afbrudte) minuskier »vn . . ?«, nederst versaler »Anno«. Fundet 1953 i Skolegade 21, matr. nr. 844 (jfr. fig. 21), nu i Den gamle By, nr. 345:54.

4—6) (Fig. 600). Tre næsten kvadratiske fliser, 16x16,5 cm, med minuskier inden for en glat ramme. I Den gamle By, nr. 380 Æ-CC: 4) »eu«, 5) »ri«, 6) »n«; den sidstes ramme bredere end de øvriges.

7—8) (Fig. 600). To næsten kvadratiske fliser, 16x16,5 cm, der inden for en glat ramme har versalerne: 7) »S«, 8) »M«. I Den gamle By, nr. 380 Æ-CC.

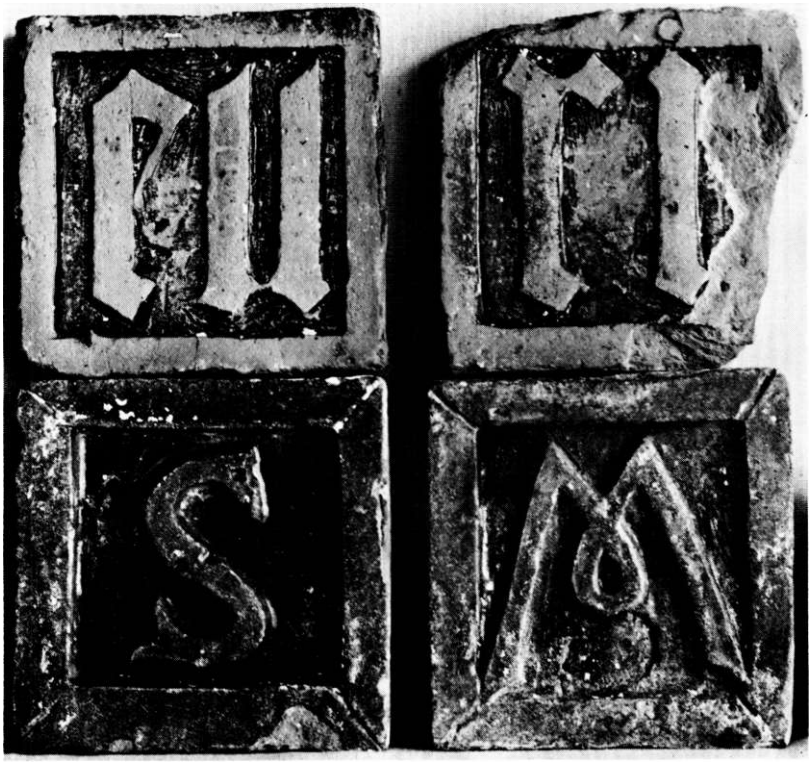
**Fund* fra uidentificerede †kister i højkorets gravrum[652] (jfr. p. 877):

Kistebeslag, antagelig fra 1600'rne: To våbner for Ulfstand og Thott, et fleftet Jesumonogram indskrevet i cirkulær krans smykket med pærer og rosetter samt et timeglas og et kranium over korslagte knogler, alt udført i kobberblik, drevet og ciseleret, stammer antagelig fra samme kiste. Fra to andre kister hidrører et Rosenkrantz-våben, måske Birgitte Rosenkrantz' (jfr. kisteplade nr. 10, p. 886), hvortil muligvis hører en skjoldholdende, stående løve, samt et Roed-våben, alt i messingblik, drevet og ciseleret.

Desuden lindes beslag af forskellig type til fæstnelse af bærehanke: Ni sæt firpas-kløverbladformede, hvis enkle jernhanke har midtknop med spidsovalt tværsnit. Otte sæt, af messing, rosetter med mellemfaldende spidsblade; hankene med dobbeltbalustre midtdelt af knop. Syv sæt, af messing, ovale, med drevne barokblomster; jernhanke med balustre med knopper på liver side af midtskive. Nogle defekte regencebeslag med gennembrudt fladjernsbåndslyng, der til hver side ender i hjerteformet plade med øsken; jernhanke midtdelt af ring.

Fragmenter af kistebeklædning, antagelig fra 1500'rnes slutning og 1600'rne: Ornamentbånd med frynse, ca. 28 cm højt og ca. 50 cm langt; foroven et smalt bånd med zigzagmønster dannet af påsatte kvaster, herunder et bredere bånd, hvor kvasterne danner versaler: ». . L. SFIL. . .«, nederst frynser. — Læderbetræk, endestykket til en kiste, sort, med blindtryk: diagonalborter indrammende cirkelfelt med indskrevet Jesumonogram; borter langs alle kanter. — Læderbetræk, ca. 67xca. 68 cm, med stemplede dekorationer: øverst og nederst en smalfrise med bølgeranke, herimellem tre hver ca. 15 cm høje friser med et stemplet motiv, gentaget i alle tre friser, en liggende kvinde med timeglas og kranium, flankeret, til den ene side af stående engel med udbredte vinger, til den anden side af draperi og engel mellem rosetter; meget defekt.

**Nathue* til mand, kilesyet, såkaldt ottestyks silkehue (defekt) med metalknipling af 1600-talstype[653] (jfr. p. 851). Nu i NM.

Den gl. By fot.

Fig. 600. Glaserede gravfliser (p. 937). — *Glazed memorial tiles.*

KIRKEGÅRDSMONUMENTER

På domkirkegården fandt begravelser sted indtil 1813, da kirkegården nedlagdes (jfr. p. 119f. og fig. 26); dens funktion overtoges herefter af den ny kirkegård uden for Broberg port. På kirkeinspektionens forespørgsel 1815 om forholdsregler vedrørende de derværende gravminder svarede kancelliet[654], at hvert gravsted kunne sløjfes efter 20 år, og gravminder fjernes herfra, men at man ved ejendomsbegravelse først måtte indhente ejerens samtykke. Gravhøje, der var ældre end 10 år, måtte om fornødent planeres.

1817 udfærdigede domkirkens værge, gæstgiver Fulling, en fortegnelse[655] over de gravminder, der på det tidspunkt fandtes på kirkegården. Han talte 74 gravsteder, hvoraf liere rummede to eller tre gravminder. Hovedparten var sten og fliser, ofte »klinkede«, dog nævnes 18 gravtræer (tre gravsteder havde hver to, to ialt tre gravtræer) samt to »sten i ramme«. Desuden omtales tre »jernplader«, dvs. gravplader af støbejern som den nedenfor beskrevne fra 1787. De to andre, nu forsvundne, var: 1) 1798, over fru regiments kvartermester Fischer[109]; pladen fjernet for 1817 af Fabeck Fisker i Randers. 2) 1803, over told- og konsumtionsinspektør, kammerråd Hans Andr. Stockmanns hustru, Inger Møller, død 2. maj 1803[656].

Flere af de tiloversblevne gravsten blev solgt på auktion, enkelte af de resterende fandt plads inde i domkirken eller i det brolagte fortov omkring bygningen, anlagt 1830—40[10], efter at kirkegården (1823) var blevet »en åben og offentlig plads«[45].

**Grauplade* af støbejern, 1787, over »høyfornemme negotiant« Jacob Lavrsen Gieding, f. i Aarhvvs 17. maj 1711, d. smst. 22. sept. 174? i sit alders 31 år, 4 måneder og 21 dage(!). Desuden Peter Andreas Kaarsberg, fordum borger og købmand i Aarhvvs, f. i Kiøbenhavn 14. juli 1718, d. 26. juli 1774, 56 år gl., samt deres hustru, Maren Jensdatter Wissing, f. i Callvndborg 8. nov. 1718, der levede et kærligt og gudbehageligt ægteskab, i det første i lire år, moder til tre børn, i det sidste ægteskab moder til to børn. Døde 28. juli 1760, 41 år, 7 måneder og 10 dage gl.[657]. Indskriften afsluttes af gravvers og herefter: »Denne bevaring bekostede af(!) arvingerne i steden for den forældede a(nn)o 1787«.

Pladen, der er ca. 187cm høj og ca. 125 cm bred, har en indskrift med reliefversaler i pladens fulde bredde. Den er rimeligvis fremstillet i et norsk jernværk på bestilling af handelsmand Anders (Andreas) Kaarsberg[658], der lod pladen fjerne fra domkirkegården ved dennes nedlæggelse[659]. Nu i Den gamle By[660].

På kirkegården er gjort enkelte fund af blystøbte **beslag* til †kister: fra 16—1700-årene et krucifiks, 9,5 cm højt, med smalt, flagrende lændeklæde, og nogle

småstykker, såsom en svævende engel, en vase med frugter, bladornamenter o.l., alle nu i Den gamle By[661].

En †*muret begravelse* til tre personer, på »skolejorden«[258] (fig. 26), »ved det nordøstre hjørne næst neden for Sehestedernes kapel«, var 1778 bevilget biskop P. M. Bildsøes enke, S. E. Nørkenkrone[662]. Efter biskoppens ønske skulle graven til ham selv og hans to hustruer kastes $5^1/_8$ alen dyb, opmures, hvælves og dækkes af jord til kirkegårdens overflade; siden skulle den forsynes med stakitværk eller gravsten. — Efter gravstedets sløjfning ved kirkegårdens nedlæggelse opsattes 1833 en tavle på korets nordmur (jfr. nr. 44, p. 751).

Før de to kister nedsattes i begravelsen, afskrev Cramer I de to †*kisteplader:*

1) 1773. Elisabeth Sophia Hagerup, f. 16. febr. 1729, d. 24. nov. 1773, datter af doet. Eiler Hagerup, fordum biskop i Trundhiem, ægtefælle for doet. Poul Matthias Bildsøe, nuværende biskop i Aarhuus, en omhyggelig moder såvel for seks stedbørn som for sin egen efterladte datter. — Kisten midlertidigt indsat 16. dee. 1773 i borgmester Anders Lydichsens begravelse.

2) 1777. Doctor theologiæ Povel Matthias Bildsöe, f. i Kiettinge i Lolland 15. febr. 1710, d. i Aarhuus 27. juli 1777. Tjente fædrelandet henved 47 år, som rektor for Svendborg latinske skole i 6 år, sognepræst til Torskildstrup på Falster i 2 år, Garnisons kirken i Kjøbenhavn i 16 år, Helliggiestes kirke i 3 år, S. Nicolai kirke i 2 år, provst og præst til Holmens kirke i 5 år, biskop over Aarhuus stift i 12½ år. I det huslige liv den kærligste ægtefælle for Marie Christiana Ernst, datter af rådmand Ernst i Svendborg i 3 år, Anne Maria Fielsted, datter af justitsråd og stadshauptmand Fielsted i 17 år, Elisabeth Sophie Hagerup, datter af biskop Hagerup i Tronhiem i 16 år og Sophie Elisabeth Nørkenkrone, datter af generalmajor Nørkenkrone i 2½ år. Den frommeste fader for 16 børn, hvoraf de 7 efterlevende begræde dette ubodelige tab. — Kisten blev 14. aug. 1777 midlertidigt indsat i Anders Lydichsens begravelse.

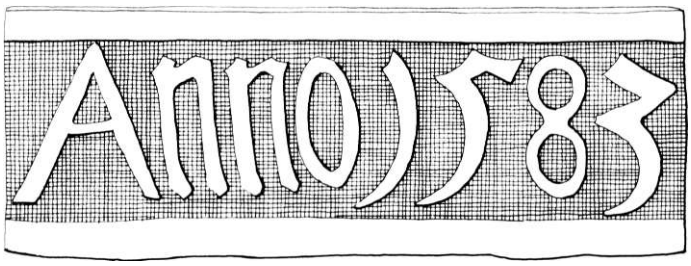

Fig. 601. Glaseret *gravflise 1583. 1:2. Tegnet af KdeFL 1976 (p. 937). — *Glazed *memorial lile 1583. Drawing by KdeFL 1976.*

NOTER

Der henvises til fortegnelserne over arkivalier vedrørende Århus domkirke p. 39—41 og kirkerne i Århus amt i almindelighed p. 37 39 samt forkortelseslisten p. 42—44.

MIDDELALDERLIGE GRAVE (p. 655—656). [1] Indberetn. sept. 1918 ved Poul Norlund, jfr. brev af 29. aug. 1918 fra Peter Holm, Århus (j. nr. 267/18, i NM). — Skeletdelene undersøgt af prosektor Gregersen, Anatomisk Institut. [2] 70 cm fra fodenden måltes udvendig 87 cm. [3] Jfr. undersøgelsesfotos 1947 (NM).

PEDER VOGNSENS GRAVMÆLE (p. 657—665). [4] Hertel II, 1, p. 38. [5] Jfr. skrivelse af 23. nov. 1830 fra DaKanc. til Den kgl. Kommission for Oldsagers Opbevaring (NM). [6] No. 150, jfr. Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed I, 1832, p. 207 ff. og Schytte p. 87 ff. [7] Obersten fik 8 rbdl. »for at afcopiere og tegne det fundne monument med indskrift og blykasse« (LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkergsk. f. domk. 1821—59 (C 3.2299—2307)). [8] LA Vib. kirkeinsp. ark. Århus domk. Dok. vedr. gravsteder 1702—1894 (C 617. 25). [9] LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkergsk. f. domk. 1821—59 (C 3.2299—2307). [10] LA Vib. Århus bispearkiv. Stiftsøvrighedens journal 1821—99 (C 3. 728—38). — J. J. A. Worsaae ønskede den fremtaget til brug for sine studier fremlagt i Oversigt over det Kongelige danske Videnskabernes Selskabs forhandlinger, 1855. [11] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Forhandl.prot. 1834—1916 (C 617.1—2). [12] Indberetn. sept. 1918 og bemærkninger hertil juni 1920 ved Poul Nørlund samt noter maj 1920 ved Chr. Axel Jensen (NM). [13] Indv. mål: 188x57—37 cm. [14] Ifølge Chr. Axel Jensens noter forekom munkestenenes mål snarest at svare til de yngste og største sten i kirkebygningen; fugekalken lidt federe og mindre grusholdig end sengotisk kalk i almindelighed. Fugebehandlingens riller af udpræget senmiddelalderlig karakter, udført med kanten af murskeen. [15] Ifølge afdelingsleder, dr. phil. Poul Graff-Petersen, Mineralogisk Museum, der 27. nov. 1973 venligst har afgivet responsum (i NM) vedr. dækpladen og enkelte gravsten. [16] De eksempler, man kender på monolitte dæksten, er næsten altid brudt i stykker på grund af jordtrykket ovenfra, jfr. bl.a. Absalons dækplade i Sorø klosterkirke og gravsten i Roskilde S. Olai (DK. Kbh. Amt I, 136). [17] Jfr. Chr. Harlung, i Berlingske Tidende 28. dec. 1964. [18] At granitten imidlertid ikke var enerådende som gravstensmateriale i romansk tid, har man et markant eksempel på i den oprindelige dæksten over biskop Absalons grav fra 1201 i Sorø klosterkirke (DK. Soro I, 79f., jfr. Nye Danske Magazin VI, 1836, p. 84 og fotos fra undersøgelsen 1947, i NM). Denne plade, af lys kalksten, er trapezoid med en svagt hulet, øvre skråkant; overfladen er blot »nogenlunde jævnet af« (Nye Danske Magazin) og ikke poleret. [19] Venligst henvist hertil af billedhuggeren Vitus Nielsen. [20] Jfr. i øvrigt Otto Rydbeck: Ärkebiskop Andreas Sunessons Grav i Lunds Domkyrka, Lund 1926, p. 61 ff. [21] Aarhus Stiftstidende 1830, no. 150. [22] Bogstaverne på pladens forside 2,8—3,8 cm høje, på bagsiden 3,5—4 cm høje. [23] Jfr. DiplDan. 1. rk. IV, nr. 45 med note. [24] Den direkte oversættelse, »den 87. indiktion«, er en fejlagtig tidsangivelse (jfr. Worsaae 1855, p. 248). [25] Venligst oversat af Herluf Nielsen, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, der bekræfter Worsaaes oversættelse af indiktionen og om »luna septima« bemærker, at hermed angives månens »alder« d. 11. april. Det stemmer med, at det er fuldmåne 18. april, der netop i 1204 er påskefuldmånen, som bestemmer 1204's påskedag til d. 25 april, hvorved der er overensstemmelse mellem epakt — månealder — og datering: 11. april. [26] Jfr. bl.a. Anders Bæksted: Danske indskrifter, 1968, p. 45ff. [27] Note 26 og M. Mackeprang: Løgum kloster. NM.s blå bøger, 1937, p. 48. [28] Jfr. Hartmut Ehrentraut: Bleierne Inschrifttafeln aus mittelalterlichen Gråbern. Inaugural

Dissertation, Bonn 1951. [29] Der fandtes ingen »doubletter« af knoglerne. [30] Manuskript i Anthropologisk Laboratorium, jfr. brev af 23. sept. 1918 (NM).

[31] **PROPORTIONER**. Kraniemål:

Kapacitet (målt med hirse)	1625 cm^3
Største glabella-occipitallængde	184
Glabella-inionlængde	181
Nasion-inionlængde	174 +
Nasion-bregmalængde	115
Bregma-inionlængde	157
Største bredde	143
Forreste pandebredde	98
Bageste pandebredde	118
Basion-parietal højde	142
Basion-bregma højde	140
Basion-nasionlængde	108
Ørehøjde	120
Kalothøjde (Schwalbe)	105
Horisontalomfang	525
Sagittalomfang, nasion-bregma	130
Sagittalomfang, nasion-lambda	250
Sagittalomfang, nasion-inion	332
Sagittalomfang, nasion-opistu	375
Transversalomfang	223

Ansigtsmål:

Nasion-metalhøjde (ansigtshøjde)	111
Nasion-alveolarhøjde (overansigts højde)	67
Kindbuebredde (ansigtsbredde)	144
Maxillarbredde (Virchow)	103
Næsehøjde (nasion-spinalhøjde)	49
Næsebredde (apertnrbredde)	**28**
Orbitalhøjde	v. 33 x h. 34
Orbitalbredde	v. 42 h. 40
Ganelængde	63
Ganebredde	38
Basion-alveolarlængde	115 +
Interorbitalbredde	26
Orbital-ansigtsbredde (Schwalbe)	104
Ansigtsvinkel (med goniometer)	75°

Underkæbemål:

Kondylbredde	129
Vinkelbredde	113
Hagehøjde (mento-alveolar)	33
Grenhøjde	h. 75 v. 83
Grenbredde	h. 40 v. 40

Målene taget 20. sept. 1918, ifølge bilag på Universitetets anthropologiske laboratorium.

[32] Jfr. inv. nr. D 10359 A-B (NM). [33] Rapport om undersøgelse og konservering af textilfragmenter fra Peder Vognsens grav, ved Ole Schmidt og Else Østergaard 1970 (NM). — Notater om reviderede undersøgelser 1974 ved Else Østergaard (NM). [34] Mens stykkerne a og b siden 1918 har befundet sig i NM, har de mindre stykker, c, indtil undersøgelsen 1969 været udstillet sammen med blypladen i et jernskab over Vognsens sarkofag (jfr. p. 657). Da opbevaringsforholdene ikke har været gunstige for tøjstumpernes bevaring, er de efter konservering overført til Nationalmuseets særlige tekstilmagasin. [35] Dr. phil. Sigrid Müller-Christensen, Werkstatt für Textilrestaurierung am Bayer. Nationalmuseum, München, har i brev af 26. april 1974 venligst vejledt med hensyn til stoffets oprindelse og den anvendte teknik. Med rimelig forbehold på grund af personlig ukendskab til stoffet har S. M.-C. peget på en mulig iransk oprindelse, og hvad angår specielt mønsteret henvist til et stoffragment fra en biskoppelig tunika, som hun anser for persisk (jfr. Die Kunstdenkmäler von Rheinland-Pfalz. Der Dom zu Speyer. Textband, III, 1972, p. 993f. med fig. 1561 63, i Bildband, II). [36] Ifølge konserveringsrapporten: Mønsterrapport: Højde 20 cm, bredde 10 cm. — Binding: 6-bindig kiper (indslagskiper) med to kædesystemer: bindekæde og indre kæde. — Kæde: 1 binde- og 1 fyldekæde. Materialet, uspundet og ufarvet råsilke. Trådtæthed, ca. 30 tråde pr. cm. — Skud: To sæt skudtråde af forskelligt materiale, a) membranguld, dvs. forgyldt tarmhinde S-tvundet om en nu næsten forsvundet sjæl; b) rød, uspundet silketråd. Trådtæthed, ca. 23 tråde pr. cm i hver af de to sæt skud (jfr. Agnes Geijer: Ur textilkonstens historia, Lund 1972, p. 74f.). [37] Ifølge rapporten: Tråd-

L.L. 1966

Fig. 602. Udsnit af silkestoffet fra biskop Peder Vognsens († 1204) blykiste (jfr. fig. 406). Vrangsiden med en lille stofrest, muligvis et mellemfoer; fotograferet for restaureringen (p. 663). — *Section of silken material from Bishop Peder Vognsen's lead coffin (d. 1204), (conf. fig. 406). The reverse side, with a small fabric remnant, possibly an inner lining; photographed before restoration (p. 663).*

antal, 10x14 tråde pr. cm. Venstretvundet tråd. [38] Ifølge rapporten: Stykket, der lå uden direkte tilknytning til de øvrige dragtrester, havde ved de to korteste sider en 6 mm bred ombøjning mod vævningens retside. — Binding: 6-bindig samitum med to indslagstråde. — Kæde: 1 binde- og 1 fyldekæde. Materialet, z-spundet rod silketråd. Trådtæthed, ca. 50 tråde pr. cm. — Skud: To sæt skudtråde af samme materiale. Trådtæthed, ca. 65—70 tråde pr. cm. [39] Tilsvarende, primitive trækors er fundet i grave på nordbokirkegården Ikigait (Herjolfsnæs) på Grønland. Poul Norlund, i Meddelelser om Grønland, LXVII, 1924, p. 197ff. og Finn Gad: Grønlands Historie I, 1967, p. 145; jfr. i øvrigt J. B. Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889, p. 13, note 2. [40] Nord. Tidsskr. f. Oldkynd. I, 1832, p. 208; allerede nævnt i indberetn. 1830. [41] Om den ældre historietraditions fejlagtige opfattelse af Peder Vognsens gravsætning i Sorø kirke, se Helge Søgaard: Det ældste Århus, Århus 1961, p. 37f. [42] Jfr. stifternes pillegrave i Roskilde domkirke (DK. Kbh. Amt I, 1758) og Absalons flytning af Skjalm Hvide og Toke til Soro kirke (DK. Soro I, 78). [43] Da det ikke har været muligt nærmere at tidsfæste kirkens kalkning indvendig, har dette fænomen ikke kunnet bidrage til løsningen af dateringsproblemet vedrørende sarkofagen (jfr. p. 336).

EPITAFIER OG MINDETAVLER (p. 666—752). Indledning og nr. 1 (†7). 1572—1618 (p. 666—681): [44] 1726 Søren Mogensen og Thomas Videsen, 1815f. Joachim Frandsen (LA. Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk. boger 1645—1824 (C. 617.46—50)) og 1829 (note 8), 1840 og 1850 maler Jørgensen (note 9). [45] LA Vib. Århus bispearkiv. Århus

kirker. 1595—1846 (C 3.487—96). [46] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkebygn.s vedligeholdelse og rest. 1814 1904 (C 617.18 19). [47] LA Vib. Bygn.insp., kirker etc. 1877—81. Dagboger f. Århus domk.s ydre rest. (B 239.117—18). (Dgb. I, 1880, p. 3ff.). [48] Jfr. forundersøgelsesberetn. ved G. N. Kristiansen april 1961, J. nr. 102/61 (NM). [49] Jfr. Vindeby (DK. Maribo I,522ff.) og Ølsted (DK. Frdb. III, 1540ff.). [50] Jfr. Rhumann I og II, Resen p. 53ff., Marmora Danica p. 113f., Abildgaards dagbog V, 31 f. (alle fejlfulde). Anonym tegning (NM). — C. Klitgaard i PersHistT. 8. rk. I, 171ff. [51] Jfr. Jens Worm: Forsøg til et Lexicon over . . . lærde Mænd, II, 1743, stamtavle ved p. 636.—ÅgT. I, 274ff. [52] Jfr. bl.a. E.Panofsky: Tomb Sculpture, London 1964, p. 63ff. og Kathleen Cohen: Metamorphosis of a Death Symbol. Berkeley etc. 1973. [53] Bemærk ordspillet orm — Wurm (Worm). I borgerskabsbogen for 1570 står indfort »Johan Orm« (Hübertz: Aktstykker p. 250, noten). [54] Tavlen har næppe hængt i Velp, som foreslået i PersHistT. 9. rk. II, 81f., der som grundlag har en fejllæsning hos de yngre håndskrifter (Rhumann etc.). [55] Otto Norn, i Festskrift til Astrid Friis, 1963, p. 174 og 181, note 41. [56] RA. Geneal.-herald. Selskab: Generalia, 4°, 20. Anne Krabbes Antiquiteter, 1607. [57] C. A. Jensen: Gravsten nr. 572B og II, 13—41. [58] Jfr. Jørgen Steen Jensen, i ÅrbÅrhSt. LVII, 1964, p. 116f. [59] II, 1, p. 42f. [60] Bl.a. maler Jørgensen 1840 (note 9) og billedhugger Fjeldskov (jfr. indledningen p. 666). [61] Af gips er, på puttokaryatiderne: den midterstes højre arm, den vestre puttos arme og heraldisk venstre ben; de nedre putti: den vestre har forskellige mindre gipsreparationer, den ostre er helt af gips. Krucifiksfigurens venstre arm af gips, ligeså Podebusk-figurens sokkel og Lukas' arme, bog og baggrundsklæde. Muligvis også dele på de ovre figurer. [62] Ifølge HofmFund. II, 1756, p. 53 og 98 gav Sidsel Oxe 100 rdl. in specie til kirken, antagelig betaling for erhvervelse af plads til gravmælet. [63] Aarhus. Byens Historie Udvikling gennem 1000 Aar. Tekst af Fr. Beckett m.fl. 1905, p. 136f. [64] Jfr. Vor Frue (DK. Kbh. By I, 56, †epitafier nr. 6 og 12 og †sarkofag nr. 1, p. 110). [65] Indgående analyser ved Gregor Paulsson: Skånes dekorative Konst. Stockholm 1915, p. 54ff., og C. A. Jensen: Gravsten, p. 13—32. [66] På samme relief er indridset: »Albret glarmester«, antagelig den Albert Holst, glarmester i Hornslet, der har udført de tegninger af rune- og andre indskrifter (en enkelt dateret 1616), som er indbundet sammen med præsteindberetningerne til Ole Worm (jfr. Præsteindb. til O. W. II, ved Frank Jørgensen, 1974, p. IXf. og Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere, II, 1958, p. 176ff.). Muligvis har Albret Holst gået stenmesteren til hånde ved opsætningen af gravmælet? [67] Oversættelse ved dr. phil. H. D. Schepelern, Frederiksborg. [68] Jfr. Rhumann I og II, Marmora Danica p. 108, Abildgaards dagbog V, 1770, p. 43 og tegning (NM), Hertel II, 3, p. 388f. og C. A. Jensen: Gravsten nr. 637 samt PersHistT. 10. rk. I, 211. [69] Hertel II, 2, p. XXVIII. [70] II, 2, p. 152, der dog ganske har misforstået og sammenblandet de ældre håndskrifter, der har stået til hans rådighed. I disse er epitafiet dog omtalt lige efter de øvrige Worm-epitafier. [71] Jfr. Øster Broby (DK. Sorø I, 595), Kettrup (DK. Thisted I, 112) og Helsingør S. Olai og Birkerod (DK. Frdb. I, 127 og II, 954). [72] 25,5 cm højt og 19,5 cm bredt. [73] Gh. Derveaux-Van Ussel:Exposition de Sculptures anglaises et malinoises d'Albatre. Bruxelles 1967, p. 42ff. og fig. 17 og 18, jfr. Monica Rydbeck: Renässansskulptur i Skåne. Kungl. Vitterhets Historie och Antikv. Akad.s Handl. Antikvariska studier IV, p. 30ff. [74] I Abildgaards afskrift i dagbogen Y, 34 står ordet »er«; heraf ses dog ingen spor på stenen nu. [75] Indberetn. om forundersøgelse juli 1971 og om restaurering maj 1972 ved G. N. Kristiansen (NM). [76] Gavl og vingers topspir blev fornyet i fyrretræ ved istandsættelsen 1870 ved V. Fjeldskov (signatur på topornament: »VF 70«); atter fjernet ved sidste restaurering. Jfr. opmåling udfort efter 1879 af S. F. Kühnel (Det nationalhist. Museum på Frederiksborg, A 5078; venligst oplyst af dr. phil. Poul Eller). [77] Otto Norn, p. 182, note 44. [78] Jfr. A. Blichfeldt-Petersen, i PersHistT. 11. rk. III, 109ff. (med fejlagtige portrættilskrivninger). [79] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om restau-

rering 1964, ved G. N. Kristiansen. [80] Abildgaards dagbog V, 47. [81] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Protokol over domk.s begravelser 1617—1857 (C 617.24).

EPITAFIER NR. 8—11 (p. 681—690). [82] Vedr. legatstiftelse, se HofmFund. II, 88. [83] DK. Tisted I, 50f., nr. 2 og 3. [84] Jfr. Sigrid Christie: Den lutherske Ikonografi i Norge inntil 1800, Oslo 1973, II, 187, fig. 375 og Nordelbingen XII, 1936, p. 53. [85] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om istandsættelse 1965 ved G. N. Kristiansen (NM). [86] Indskriften rekonstrueret efter den overmalede, fra 1882, men er dog afvigende i ortografi fra afskriften i »Monumenter« o. 1656, der bl.a. har »Jurgen Heitwinchell«, jfr. dog Schive II. [87] Jfr. »Monumenter«. [88] Fejl for 1627, se HistT. 4. rk. III, 585ff. [89] Vedr. kerubmotivet, Otto Norn, i Fra Arkiv og Museum, 2. serie, II, 277ff. [90] RA. Godsarkiver. GI. Estrup 1329. 1615. Erhvervelsesbrev af 26. aug. 1609. [91] RA. Privatarkiver. Jørgen Skeel til Hegnet, Sostrup etc. Ac. 1586—1640. Trykt (med fejl) i JySaml. 2. rk. IV, 515. [92] Iagttaget af Vitus Nielsen ved restaurering 1973. [93] Jfr. Hans H. Fussing: En stenhuggerkontrakt fra 1624, i Fra Arkiv og Museum, 2. serie II, 253ff. [94] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kirkens inventar 1739 1909 (C 617.15). [95] Tegning af dette felt udfort 1870 af E. Schiodte (NM). Opmåling af hele gitteret og af detaljer, af Schwanenflügel 1870, under ledelse af Hans J. Holm, i Studierejser af Kunstakademiets Elever, 1904, T. 8. [96] KancBrevb. 17. maj 1637 med konfirmation af brev af 23. marts 1636. [97] Skilseopmålinger i Mogens Clemmensens notebog X,51f. (NM). [98] Det ene stykke har kun bevaret forsiden, med kranium over knogle. [99] Schive VII-Thurah (1745—52) og Abildgaards dagbog V, 1770, p. 55. [100] Note 94, jfr. brev af 29. juni 1898 fra Fejldskov til NM (NM). [101] Dod som slægtens sidste mand. Danmarks Adels Aarbog 1945, Stamtavler, p. 113 og 116ff. [102] Har i sin enkestand broderet det fornemme silkebordtæppe med våbner for sine to ægtemænd, Otto Kruse, † 1628, og Laurits Ebbesen, jfr. G. Garde: Danske silkebroderede lærredsduge fra 16. og 17. årh., 1961, p. 215. [103] Ses på tegning fra o. 1750, jfr. note 58. [104] Notater vedr. nedtagningen nov. og dec. 1963 (NM). Herunder konstateredes, al epitafiet oprindelig var fastgjort til to svære egeplanker, placeret i længderetningen n s (jfr. p. 843). [105] Schive V. [106] II, 104, jfr. Helge Søgaard, i ÅrbGlBy., 1946, p. 45ff.

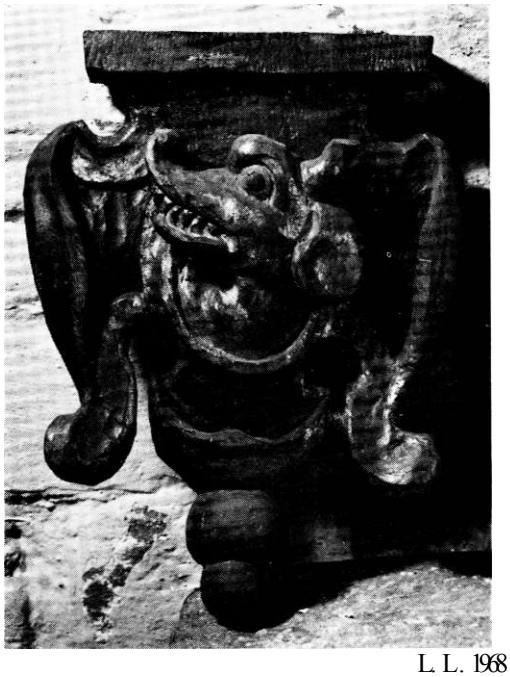
EPITAFIER NR. 12—18 (p. 690—708). [107] Jfr. prædikestol her, skænket 1639 af samme. [108] En mulig billedskærersignatur på storfeltets ramme fandtes ved restaureringen. [109] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.boger 1645—1824 (C 617.46—50). [110] Hertel II, 1, p. 74f. nævner »15 fristaaende, forgyldte Træ Figurer i Pyramidalsk Form«, men intet taler dog for, at nogle af figurerne senere skulle være tilkommet andetsteds fra; Schytte 1835, p. 97, opregner da også 32(!) figurer, 16 på hver side. [111] Ses endnu bevaret på et fot. fra 1908 af Hude (NM). [112] Indskriften udfort 1658 (efter præstens forskrift), med tilføjelser 1680, jfr. Rhumann I og II og Schive I og II. [113] Herunder konstateredes som karakteristisk for billedskæreren, at han kun havde brugt få trædyvler, derimod mange jernsom, på storfeltets bagside var med jernstifter påsømmet tværliggende jernbånd og over fugerne »svalehaler« af tyndt jern. [114] Indskriften antagelig galt opmålet 1882, jfr. Rhumann I, der har »Aarhuus« og »Clementzdaatter«; håndskriftet, der er fra 1666, angiver den afsatte plads til dødsdatotilføjelserne. [115] Om Anders Lydichsen, se Hoffmeyer I, 474, 482ff., ÅgT. I, 320ff., ÅrbÅrhSt. 1934, p. 26 og 1944, p. 48. [116] Ved restaureringen konstateredes, at maleriet var udfort på en 15 cm tyk plade, sammenlimet af brædder på 81 og 88 cm.s bredde. Pladen var anbragt foran en bagklædning af 3 cm tykke egeplanker og indsat i not i malerirammen; i øvrigt snedkermæssigt meget solidt udfort (indberetn. ndf.). [117] Jfr. Sigrid Christie II,

168, fig. 347. [118] Indberetn. om forundersøgelse 1959, om istandsættelse 1961 (NM). [119] Jfr. Sigrid Christie II, 155, fig. 315. [120] Oplysning om flytningen og håndværkerne findes på et kort på topstykkets bagside, jfr. indberetn., jfr. LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bog 1878 -1900 (C 617.57). [121] Ole Søndergaards dagbog IV, 1924, p. 43 (NM). [122] Rasmus Nielsen Skriver, ifølge »Monumenter«. Vedr. personalia, se HofmFund. II, 45, noten. [123] Jfr. forslag til istandsættelse juli 1964 ved Sv. Elmholdt (NM). [124] Jfr. Rhumann I og Abildgaards dagbog V, 28. [125] LA Vib. Århus bispearkiv. Kapitlets tegnebog 1652 67 (C 3.2211). [126] Ole Søndergaards dagbog VII, 1924, p. 8 (NM) og Det Særlige Kirkesyns arkiv febr. 1922 og 1923 (NM). [127] Mange smedejernssøm, kun få trænagler (sml. Arboe), malerifeltets anbringelse foran bagklædning af svære egebrædder (Lydichsen). [128] Efter ukendt forlæg, dog fælles med epitafiets, fra 1667, i Bjergager (Hads hrd.). [129] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om istandsættelse 1969 (NM). [130] Jfr. note 109 (1684) og Schive I og II. [131] Muligvis forfattet af broderen Christen Skeel, jfr. hans gravvers i E. Brochmands ligprædiken over O. S. 1646, det år, da Christen Skeel erhvervede gravkrypten. Jfr. H. Chr. Lassen og Sigv. Skov: Otte Skeels epitafium i Aarhus domkirke, i Sprog og Kultur IV, 1936, p. 74ff., der imidlertid formoder, at O. S. selv har forfattet verset. [132] Jfr. tegning fra o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4°, i Kgl. Bibl., jfr. note 58. [133] Det citerede indskud [ ] findes ikke på tavlen, men er gengivet efter Rhumann II, der afskriver hele indskriften. Rhumann I har en del af det manglende indskud, som synes faldet ud ved en af de senere optrækninger af indskriften på tavlen. I Marmora Danica II, 99f. er den gengivet i sin helhed. [134] Håndskrifterne Rhumann I og II samt sammes afskrifter af kistepladerne har årstallet 1644.—Tavlen har i ovrigt romertallet fejlskrevet: »MDCXDV«. [135] Det Særlige Kirkesyns protokol II, 145, 2. febr. 1923. [136] Poul Eller: Kongelige portrætmalere i Danmark 1630—82, 1971, p. 278. Jfr. Kobberstikkeren Haelweghs portrætter af Sehested, hvoraf dog intet synes at have dannet forlæg for det århusianske (J. Sthyr: Kobberstikkeren Albert Haelwegh, 1965, nr. 140, 181 og 196). [137] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Rgsk.bog 1878—1900 (C 617.57). [138] Hertel II, 1, p.100f. [139] DK. Kbh. By I, 65, nr. †55. [140] Vedr. postamentet, se epitafiet for Sehesteds opdrager, Holger Rosenkrantz, † 1646, i Hornslet, Randers amt, og for Palle Rosenkrantz, fra o. 1660, i Radsted (DK. Maribo II, 994, nr. 2).

[141] Tegning og laveret do 1863 af H. Storck og akvarel af Chr. Zeuthen 1868 (alle i NM). [142] Jfr. foruden de fra domk. kendte eksempler tillige epitafiet over sognepræst Hans Nielsen, † 1653, i Gladsakse (DK. Kbh. Amt I, 368), over brdr. Andersen, † 1654, i Sorø (DK. Sorø I, 86) og især over rådmand Erik Knudsen, † 1652, i Slagelse S. Mikkel (DK. Sorø I, 211).

EPITAFIER NR. 19—27 (p. 708—726). [143] Jfr. forslag til farveistandsættelse juli 1964 ved Sv. Elmholdt (NM). [144] Cifrene i årstallet er forvansket opmålet, jfr. Rhumann I og II og Marmora Danica II, 89. [145] Håndskrifterne Rhumann I og II har alle dødsdata undfyldt; jfr. gravstenens dødsdato 1685 for Søren Sørensen. [146] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1935, p. 72, nr. 216. — Tegning i håndskrift o. 1750, Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.). [147] Johan Utrecht havde tillige fra 28. maj 1640 eneret på at holde dansk og tysk skole i Århus, hvor de andre småskoler herefter skulle nedlægges (Hübertz: Aktstykker II, 79, jfr. Kanc.Brevb. d.d.). [148] Kredsen repræsenteres bl. a. i Glud, Vejle amt, Auning, Randers amt (dydefigurer og krigere), Skødstrup, Randers amt (delfiner) og Saxild, Hads hrd. (krigerne). [149] Sønnerne, sognepræst Knud Utrecht, forrige ridefoged på Kalø Johan U., Lukas U. »i skovgaarde«, senere visiterer i Kbhvn. 1685, og Heinrich; jfr. ÅrbÅrhSt. 1935, p. 79, nr. 248 og L. J. Bøttiger: Æbeltoft og Omegn 1893, p. 166 og 281. [150] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om restaurering 1967 (NM). [151] Malerifeltet fandtes tillige øget midtpå med et brædt på 5,5 cm, en øgning, der tilsyneladende

ikke ses på maleriet. [152] Schive I og II. [153] 2. okt. 1671 gav sognepræst Oluf Hasmussen Thestrup 6 sl. dlr. »for et epitafium at opsætte efter sine sal. forældre i den nordre korskirke« (note 109); jfr. det malede årstal. [154] Schive II m.fl. har denne tilføjelse (dog fejllæst 31 for 51) i stedet for det i indskriften citerede »udi Jylland«, som nok skyldes restauratoren 1904. [155] Schive II: »christelig afmindelse«. [156] Ifølge Schive II. [157] Vedr. personalia, se Rasmus Pedersen Thestrups Stambog ved Helge Sogaard, Århus 1972, med fot. af epitafiet i dets nuværende tilstand; jfr. ÅrbÅrhSt. 1908, p. 66ff. og ÅgT. 1, 284, 287ff., 318 og III, 195. [158] 1903 fik tandlæge Fr. Visby tilladelse til at efterspore epitafiet, hvoraf dele fandtes på det ovre galleri; note 11 og LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Indk. breve 1905—17 (G 617.8); jfr. Familien Visby, ved Provst Vilh. Visby og Fr. Visby, Aarhus 1905, p. 25f. og H. A. Moller: Stamtavle over Slægterne Stampe og Thestrup, Brønderslev 1910, p. 191ff. [159] II, 1, p. 124. [160] Jfr. Heinrich Hansens tegning, tavle IX, i Danske Mindesmærker I, 1869. [161] Såvel af Zeuthens og Hansens tegninger som af Hertels og Schyttes (p. 59) samt de forskellige håndskrifters beskrivelser fremgår, at storfeltmaleriet har forestillet dommedag og ikke været det portrætmaleri af et ægtepar, der nu hænger i præsteværelset (jfr. nr. (†)24, p. 718). [162] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Synsforretn. 1823—1900 (C 617.20), og Provsteark. Århus købstad etc. 1807—54. Synsprot. (C 24.5) samt RA. Kultusmin. 1. dep. 1848—1916. Journalsager. [163] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1936, p. 96. Mikkel Lassen har skænket †vinduesruder til domk., jfr. p. 346 og 374, note 301. [164] Tilsvarende staffering 1810 (Hertel II, 2, p. 165). [165] Abildgaards dagbog V, 36, jfr. Schive I, II og V. [166] Indberetn. om forundersøgelse okt.—nov. 1963 (NM). En trækile måtte indsættes midt i pladen, der sammenholdes af metalskinner. [167] Om rådhusets funktion som depot for Kunstmuseet, jfr. Aarhus Kunstmuseum 1967, p. 30ff. [168] H. A. Moller: Stamtavle over Slægterne

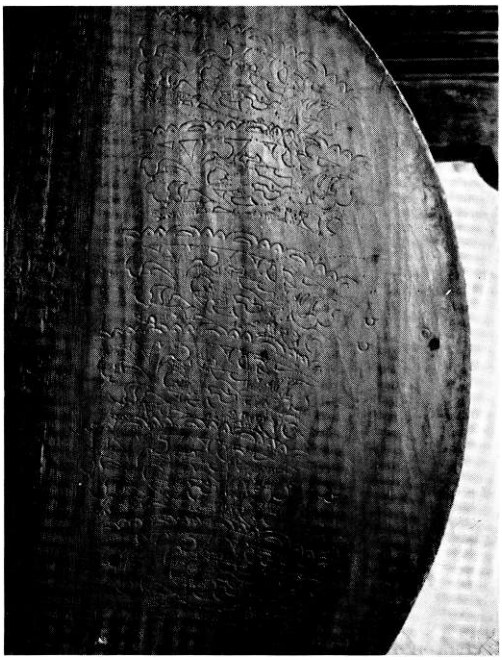

L. L. 1968

Fig. 603. Hængestykke fra epitaf nr. 12, for 1653, over sognepræst og kannik Svend Hansen Arboe og hustru (p. 692). — *Pendant hanging from sepulchral tablet no. 12, earlier than 1653, to the incumbent Svend Hansen Arboe and wife.*

Stampe og Thestrup, Brønderslev 1910, p. 184f. [169] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1936, p. 85, nr. 307. HofmFund. II, 143f. — M. M. M. aflagde borgered 1661 (Hübertz: Aktstykker II, 330). [170] I Schive I og II (1704ff.) og Abildgaards dagbog V, 33 står 66½ år og S. M. M.s dødsdato »d. 18. Febr.« i stedet for indskriftens »Scanderborg«, der må være en forvansket opmaling. [171] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1937, p. 99, nr. 460; PersHistT. 12. rk. IV, 198f. — HofmFund. II, 139. [172] Suppleret efter Schive I og II og Abildgaard. [173] Lysearmens messingplade har antagelig båret M. M. M.s dødsår 1701 og ikke årstallet 1710 som angivet p. 608 efter Hertel. [174] II, 1, p. 163. [175] Taphul i postamentgesims svarende til den opr. bredde ses ligesom øgningen. [176] Krucifiksets sandsynlige tilhørsforhold til epitafiet bekræftes indirekte af den manglende omtale af et krucifiks tilhørende domkirken. [177] De karakteristiske skyformer samt brednæsede og storøjede (engle)hoveder ses således både på Malling-epitafiets storstykke (svikkelengle og putto), på dets top- og hængestykke og i Vor Frue kirke på korstræets figurer. [178] Mens epitafiet er skåret i eg, er tilføjelserne af fyr; også blomsterrosetterne på venstre felt er fornyet o. 1870, de to, skåret af eet brædt, har på bagsiden brun skriveskrift: »[V]andkunst-ten No 10«. Venstre felts bladkrans blev ligeledes fornyet, med undtagelse af et 52 cm langt stykke af blødt træ (lindetræ), der dog måtte fornyes 1967 (indberetn.). [179] 1-tallerne i dødsdata er f.eks. forskelligt udfort; M. M. M.s dødsdata tillige afvigende i farve (jfr. restaureringsfot.). [180] Schive I og II og Abildgaard; jfr. Schytte 1835, p. 36, endnu på oprindelig plads. [181] Det Særl. Kirkesyns prot. 2. febr. 1923 (NM). [182] En af byens rigeste mænd (jfr. ÅgT. I, 325), legatstifter (HofmFund. II, 45) og son af Rasmus Nielsen Skriver (jfr. epitaf nr. 14). [183] II, 1, p. 74. [184] Indberetn. om forundersøgelse 1959, om restaurering 1960 (NM). [185] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 4—6.8. Domk.s rgsk. 1727—44. [186] Jfr. Abildgaards dagbog V, 43 og Hertel (note 183).

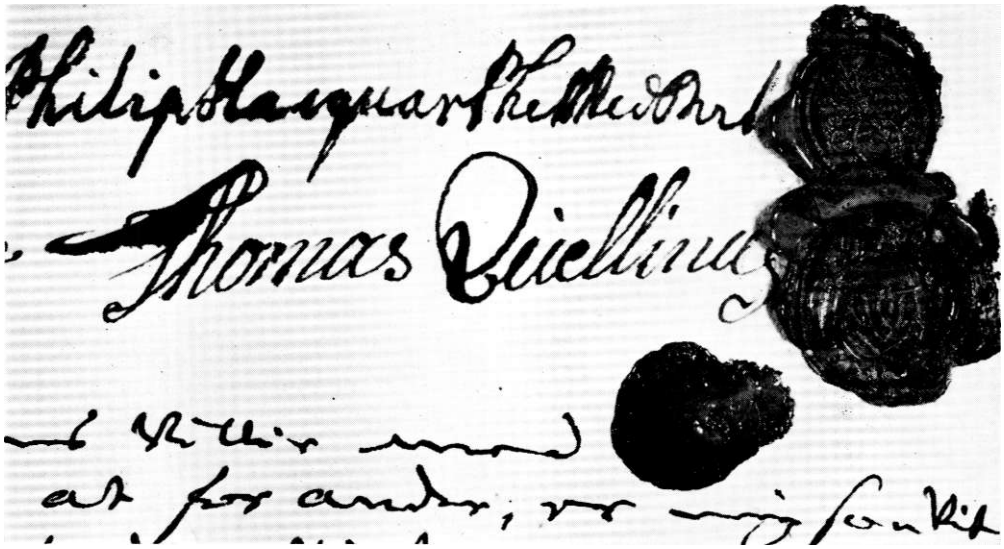
EPITAFIER NR. 28—32 (p. 726—732). [187] Ordet er med malede bogstaver ændret hurtigt efter indhugningen af den oprindelige indskrift, der har »Commercie-Collegio« (indberetn.); jfr. Schive 1 og II. [188] Jfr. epitaf fra 1699 over rådmand Heinrich Balemann i Lübeck Marienkirche (Die Bau- und Kunstdenkmäler, Lübeck, II, 1906, p. 369). [189] Epitaf i Lyngå over forvalteren for grevskabet Frijsenborg, Niels Nielsen Hiersing, † 1713, i Randers, over assessor Jens Poulson til Søbygård og borgmester Niels Mogensen, med ægtefæller, opsat 1715. [190] Notater af Vitus Nielsen jan. 1973, indberetn. om forundersøgelse 1960, om rest. 1961 ved G. N. Kristiansen (NM). [191] LA Vib. Provsteark. Århus købstad etc. 1807—54. Synsprot. (C 24.5). [192] Hele indskriften gengivet i Marmora Danica II, 90. [193] Ifølge Schytte: Kortfattet Beskrivelse over Aarhuus Domkirke, Århus 1835, p. 90, var der da på pladen hverken »inscription eller anden zirat«. [194] Ved denne lejlighed har man antagelig erstattet den østre puttos ituslåede hoved med et nyt. Det oprindelige ligger nu på nedre galleri i nordre korsarm. [195] Jfr. Schive II. [196] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1936, p. 90, nr. 324. — 4. maj 1686 fik Jens Rasmussen Lasson kgl. tilladelse til at opsætte »det epitaf med hans afgangne forældres, sit eget og hustrues contrafeyer udi sine forældres begravelse derudi kirken«. (RA. Da.Kane. Jyske reg. nr. 58). Epitafiets maleri, der i den endelige udformning kun portrætterede J. R. L. og hans hustru, er antagelig da udfort nogle år senere og rimeligvis efter mandens død 1693. [197] Jfr. Schive I og II, hvor kvindens dødsdato står uudfyldt. Ifølge restaureringsberetningen var opr. malet »16..«, efter kvindens død rettet til »7713«, hvilket år imidlertid også må være forkert, da rgsk. for 18. aug. *1714* omtaler, at sønnen, Rasmus Lassen, har betalt for sin mors begravelse (note 109). [198] Indberetn. om forundersøgelse 1961 og 1969, om restaurering jan. 1971 (NM). [199] På topstykkets ornamentbund. [200] Hovedparten af epitafiet er af eg, dog er toprelief, bånd og frugtklaser skåret i blodt træ, muligvis lind. På relieffets bagside er, antagelig

E.Skov 1970

Fig. 604. Mønsterstempler på bagsiden af toprelieffet af epitaf nr. 30, fra o. 1693 (jfr. fig. 440), over handelsmand Jens Rasmusson Lasson og hustru (note 200, p. 948f.).—*Engraved stampes on the back of top relief of sepulchral tablet no. 30, from c. 1693 (fig. 440), to the merchant Jens Rasmusson Lasson and his wife (note 200, p. 948 f.).*

som prove, indstemplet et bladrankemotiv (fig. 604). [201] V. Thorlacius-Ussing: Billedhuggeren Thomas Quellinus, 1926, p. 641T., 112, 130. [202] Jfr. PersHistT. 5. rk. VI, 167f., ÅrbÅrhSt. 1935, p. 85, nr. 278, 1939, p. 36, 1943, p. 141 ft. og 1944, p. 65. — Schive II og V. [203] Jfr. ældre fotos i NM. [204] DK. Kbh. By. I, 391 og 378. [205] Bl.a. Marselis' p. 736, de førnævnte Lassenius' og Lentes, biskop Bornemanns i Vor Frue kirke (DK. Kbh. By I, 78), grev Ahlefeldts i Odense S. Knud etc. Epitafiet har tillige været forsynet med et ekstra, nedre konsolled, der har fulgt linien i det nuværende konsol. [206] Forundersøgelsesomtale af C. Baumbach 1960—61 (NM); restaureret 1964 af Vitus Nielsen med hjælp af Sv. Elmholdt, farveistandsat af G. N. Kristiansen. — 1828 foretog gipsarbejder Dinelli en mindre reparation (note 9). [207] Mellem o. 1870 og 1923 var epitafiet placeret på nordre korsarms vestvæg (jfr. planche 22). [208] V. Thorlacius-Ussing p. 88. [209] I indskriften står nu ligesom oprindelig »X«, nemlig det antal år bispen havde virket ved ophængningstidspunktet, mens tilføjelsen, gjort efter bispens død, »XII« til det rigtige antal år, ialt XXII, som citeres i håndskrifterne Schive II og V, senere må være fjernet. [210] Fejl for »maj«, antagelig galt opmalet ved en tidligere restaurering, jfr. Schive II og V og †kisteplade. [211] V. Thorlacius-Ussing p. 84ff. [212] Jfr. Lassenius' i Petri kirke (DK. Kbh. By I, 391), Moritz Hartmanns i Heiligenhafen (V. Thorlacius-Ussing p. 64) og portalen til Lentes kapel i Lübeck (Die Bau- u. Kunstdenkmäler Lübeeks III, 80). [213] På en tegning fra o. 1750 (jfr. note 58) ses to store, korslagte fakler ligesom på Rosenqvists nr. 34, der er en kopi efter Bräem; muligvis er faklerne da ændret senere, jfr. Ocksens epitaf nr. 39, der har samme fakler som Bräems (som det ligeledes er en kopi af), eller det kan dreje sig om en fejltegning? — På ovennævnte tegning ses i øvrigt en †muslingeskal anbragt på postamentgesimsen over de to skjolde. [214] Thiset: Stamtavler II, 40. [215] Indberetn. om restaurering 1961 (NM). — Vedr. 1880-restaureringen, se note 47. [216] II, 2, p. 320.

N.E. 1974

EPITAF NR. 33 (p. 733—739). [217] V. Thorlacius-Ussing p. 88—94; jfr. Fr. Beckett i Aarhus, 1905, p. 141f. og sidst Povl Eller, i Dansk Kunsthistorie, II, 1973, p. 326. [218] Undersøgelse og indberetn. sept. 1974 ved Birgitte Bøggild Johannsen og Hugo Johannsen (NM). [219] Jfr. Hertel II, 2, p. 328. [220] Identifikationen af personerne bekræftes af P. Poulson: Bibliotheea Aarhusiensis seu Biographia episcoporum Aarhusiensis ante et post reformationem, 1725, der omtaler baronessens statue i midten, »til højre« baron Constantin og »til venstre« baron Rodsteen. — Fr. Beckett og V. Thorlacius-Ussing m.fl. har ment, at genstanden for friherreindens ømme opmærksomhed er Marselis og ikke Rodsteen trods den iøjnespringende aldersforskel hos mændene og det mere naturlige forhold, at enken støtter sig til sin nulevende mand. Jfr. i øvrigt redegørelsen for ændringen af kompositionen p. 737f. [221] Jfr. også Artus Quellinus d. Yngres gravmæle over feltherren Hans Schack i Trinitatis kirke (DK. Kbh. By II, 330), hvor en antik rustning pryder baggrunden. — Antik inspiration synes også at have ligget bag anvendelsen af og udformningen af det »klenodie«, dvs. den medaillon, som er ophængt foran på Constantin Marselis' hjelm i lighed med romerske feltherrestatuers brystmedailloner. Venligst meddelt af Jørgen Steen Jensen, Den kgl. Mont- og Medaillesamling, NM. [222] Jfr. friherreindens pompøse ligbegængelse (omtalt i Schive II og beskrevet hos Hertel II, 2, p. 332ff.), der brod mod forordningen og vakte anstød i samtiden; Hübertz: Aktstykker III, 32, nr. 59. [223] Disse figurers placering på oprindelig plads, ifølge en tegning fra o. t750, i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.), kan muligvis have bidraget til den i note 220 anførte tolkning. [224] Fr. Beckett, jfr. note 217, antog, at Minerva her forestillede Tapperhed, fortitudo. [225] Jfr. Skeels i Auning, Gøjes i Herlufsholm, Vittinghofs i Odense S. Knud samt Lentes og Wincklers i Lübeck S. Marie (V. Thorlacius-Ussing: Billedhuggeren Thomas Quellinus, 1926, og Die Bau- und Kunstdenkmåler Lübecks, II, 377). [226] Jfr. tegningen o. 1750 (note 223) og Abildgaard V, 1770, p. 32f., samt Hertel ovfr. [227] RA. DaKanc. Jyske Reg. 1699—1702. Nr. 21 Fol. 448v. Intet indlæg i sagen. [228] Såvel beløbets rigtighed som monumentets fuldførelsestidspunkt bekræftes af Paulus Poulson, 1725, ovfr. cit. — Beløbet 6450 rdl., som anføres af V. Thorlacius-Ussing, må stamme fra en yngre Schiveafskrift, jfr. note 58. [229] Schive I og II. [230] Også ud over tidspunktet for betalingen

N.E. 1974

Fig. 605 606. Billedhuggeren Thomas Quellinus' underskrift og segl (med lægens, Philip Hacquarts) på brev af 20. april 1706 vedrorende friherreinde Sophia Elisabeth Carisius' stambesiddelse (jfr. epitaf nr. 33) (note 230, p. 950). — *The sculptor Thomas Quellinus' signature and seal (with that of the physician Philip Hacquart) on letter of the 20'th of April 1706 concerning Baronesse Sophia Elisabeth Carisius' entailed estate (sepulchral tablet no. 33) (note 230, p. 950).*

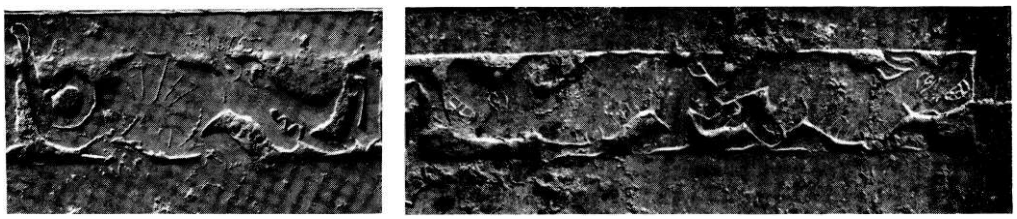
af monumentet har Quellinus haft en ret nær kontakt med friherreinden. Sammen med doct. Philip Hacquart har billedhuggeren som vitterlighedsvidne underskrevet og med sil signet forseglet (fig. 605—606) et brev i København 20. april 1706, hvormed friherreinden foretog ændringer i det 1703 oprettede stamhusbrev. I brevet sikredes retten til frasalg af »et hundrede og nogle tønder hartkorn« til afbetaling af ægteparrets fælles gæld, opstået ved køb af en gård i Kobenhavn (RA. Dan. Kane. Jyske reg. 1703—06. Indlæg nr. 80). [231] II, 2, p. 329f.

EPITAFIER NR. 34—47 (p. 740—752). [232] Jfr. PersHistT. 5. rk. VI, 177 og 9. rk. I, 208 — Schive II. [233] Jfr. HofmFund. II, 49. — Maria Jensdatter blev senere gift Fæth. [234] I hovedsagen af eg, af lind er dog hængestykkets skriftfelt med ramme og akantusblade, topstykkets dødningehoved og vinger, storgesimsens guirlande og skriftovalens ramme (indberetn.). [235] Muligvis galt opsat ved en tidligere restaurering. [236] En ringere kopi af Rosenqvists epitaf (og Bräems) findes i Sødring kirke, Randers amt, over sognepræst Niels Secher, † 1768, og hustru, † 1775. [237] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om restaurering 1966 (NM). [238] 1882 erstattedes enkelte dele af nyskårne, af fyr, således venstre fakkels flamme og småvasernes konsoller, nu atter fornyet i eg. [239] Jfr. Schive II, Hübertz: Aktstykker II, 332, ÅrbÅrhSt. 1936, p. 88f., nr. 319—20 og 1937, p. 99, nr. 457. [240] Vedr. bestallingen som kirkeskriver fra 1687, se Hertel I, 2, p. 40ff. [241] Håndskrevet »Fortegnelse over danske og norske Officerer med Flere fra 1648—1814, samlet og udarbejdet fra 1888 1907 af . . I. G. W. og Kay Hirsch«. XI. (Kgl. Bibl.). [242] Tre af englenes arme og to vinger blev nyskåret. (Notat vedr. forundersøgelsen nov. 1960 ved G. Baumbach (NM)). [243] Indberetn. dec. 1961 (NM). [244] Jfr. Pers HistT. 5. rk. VI, 173.—J.A.M. var en af byens 24 mænd, Hübertz: Aktstykker III, 203. [245] Jfr. Schive II, hvor dødsåret er uudfyldt. [246] Jfr. HofmFund. II, 47f. og note 45 (under året 1750).—De i hængestykkernes indskrift omtalte to †gravsten over Thomas Nielsen, hustru og son, blev ifølge regnskaberne pålagt graven 1673 (note 109). [247] Epitafier bl.a. i Sonder-Kongerslev, Ålborg amt, Grenå, Harridslev og Støvring, Randers amt, Hvorslev, Viborg amt, Sdr. Galten og Skanderup,

Århus amt. [248] Påvist af G. N. Kristiansen i restaureringsindberetn. juli 1971 (NM). [249] Restauratoren konstaterede, at de øverste linier på de to hjerteformede hængeplader var ommalet af den oprindelige maler, antagelig fordi denne opdagede, at den forst anvendte skrifttype fyldte for meget. [250] Ligeledes citeret hos Schive II. [251] Jfr. Cramer I. [252] Hübertz: Aktstykker III, 135. [253] Restauratorens opmålinger (NM) af begge epitafier viser, at målene på cm er ens. [254] HofmFund. III, 140ff. [255] Indberetn. juli 1971 (NM). - I 1920'rne er tilføjet 16 blomster om skriftfeltet. [256] Af de førstnævnte 100 rdl. skulle renten gå til vedligeholdelse af deres begravelse og til den »monumentstens inskription, som enken har ladet sætte« (note 109, under året 1745; jfr. HofmFund. II, 58). [257] Oversættelsen af indskriften korrigeret af dr. phil. H. D. Schepelern, Frederiksborg. [258] LA Vib. Århus bispearkiv. Rilag til domk.s rgsk. 1700—88 (C 3.2308—16). [259] Indberetn. om forundersøgelse og restaurering april og dec. 1961 (NM). [260] Abildgaards dagbog V, 22. [261] II, 1, p. 125. [262] Gravverset, der ender med et latinsk distichon, er gengivet hos C. Madsen: Beskrivelse etc. 1888, p. 50f. [263] Jfr. HofmFund. II, 53f. [264] Indskriften, der er rekonstrueret efter håndskriftet Cramer I (1752), er oversat af dr. phil. H. D. Schepelern, Frederiksborg. Vedr. personalia jfr. Kirkehist. Saml. 4. rk. I, 499ff. og 5. rk. I, 494ff. og IV, 783ff. [265] Cramer I har dog »27« år og dødsdatoen »8. juni«, hvor de citerede tal tydeligt læses på epitafiet. [266] En sen kopi findes tillige i Sødring, Randers amt, epitaf over sognepræst Niels Secher, † 1768. [267] Farverne gengivet efter Abildgaards beskrivelse i dagbogen V, 48. [268] Jfr. Hertel II, 1, p. 78: Epitafiet »er opfort i en moderne Smag 1764, af sort og hvidt Marmor med Urne osv. ...«. [269] Jfr. Abildgaard. [270] Indberetn. om forundersøgelse 1961, om restaurering 1968 (NM). [271] Hertel II, 239. [272] Indskriften suppleret efter Chr. Heilskov: Gravskrifter etc., i JySaml. 3. rk. VI, 381 f. [273] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. Kopibøger 1859 90 (C 617.3—5).

FORSVUNDNE EPITAFIER (p. 752—753). [274] Indskrifterne gengivet efter håndskriftet Epitaphia o. 1620 og med de senere datatilføjeiser på epitafiet fra håndskriftet Monumenter o. 1656, samt fra Rhumann I og II, jfr. i øvrigt Resen p. 52ff., Marmora Danica II, 112f., Abildgaards dagbog V, 30, PersHistT. 8. rk. I, 177ff. og ÅgT. 276f., 279. [275] Rhumann og Abildgaard har: 32 år. [276] Vilh. Worm blev 1608 rådmand og er også betegnet som sådan i Epitaphia (bekræftet af Abildgaard), mens Rhumann ff. viderefører en yngre rettelse i Epitaphia: fordum borgemester, til egne mss. [277] Breve af 25. juni og 22. nov. 1603 (note 45). [278] II, 2, p. 151 f. [279] Abildgaards dagbog V, 30. 280 jorgen Steen Jensen: Polske begravelser i Århus og Kolding 1659, i ÅrbÅrhSt. 1967, p. 72—81 (med afbildninger af de to våbner) og Tillæg, smst. 1968, p. 41 f. Heri behandles kulturhistorisk sammenhæng, beskrivelse, tydning etc., hvortil henvises een gang for alle. [281] Jfr. litteraturhenvisningerne hos Jørgen Steen Jensen ovfr. samt Hertel II, 2, 133f.

GRAVSTEN (p. 754 817). Indledning og nr. 1 12 (p. 754—765). [282] Oversættelse fra latin af vanskelige passager er foretaget af dr. phil. H. D. Schepelern, Frederiksborg slot. [283] P. 35. [284] Den fyldige illustrering af gravstensmaterialet, der er et af de rigeste i landet samlet i een kirke, må bl.a. betragtes som en eksempelsamling, hvortil kan henvises fra amtets landsbykirker. [285] Eksempler på begge forhold opregnes i domkirkens regnskaber, men omtales kun i teksten, når stenen enten er bevaret, eller der nærmere er redegjort for indskrift eller udsmykning (jfr. †gravsten). [286] RA. DaKanc. R. 162. 1651 60. 12. aug. 1651. [287] 1718/19 og 1798 (note 109), 1758 og 1773 (sidstnævnte år dog kun fra kirkegården) (note 258). [288] LA Vib. Århus bispearkiv. Domk.s rep. 1769 -77 (C 3.502). [289] LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk.

V.M. 1960

Fig. 607—608. Drager i indskriftsfriserne på gravsten. 607. Fra nr. 7, o. 1500 (jfr. fig. 483), over biskop Ejler Madsen (Bolle). 608. Fra nr. 6, o. 1482 (jfr. fig. 482), over biskop Jens Iversen (Lange) (p. 758). •— *Dragons in the inscription friezes on tombstones, p. 758. 607. From no. 7, ca. 1500 (cf. fig. 483), to Bishop Ejler Madsen (Bølle). 608. From no. 6, ca. 1482 (cf. fig. 482), to Bishop Jens Iversen (Lange).*

Synsforretn. 1823—1900 (C 617.20). [290] Ministerialtidende 1885, afd. B. p. 875ff. [291] Det Særlige Kirkesyns arkiv, 2. febr. 1923, 29. febr. 1924 og 20. marts 1958. [292] Tegninger findes af Chr. Zeuthen 1868 (NM), af J. Kornerup i notesbog III, 205 og 207 (NM), af J. B. Løffler 1885 (NM), jfr. samme: Danske Gravstene fra Middelalderen, 1889, tavle V, 25 og X, 55, samt af J. Ølsgaard 1897, i Aarhus 1905, p. 150. [293] I forbindelse med restaureringen 1880 havde stenene været udtaget, men blev genanbragt symmetrisk (LA Vib. Bygn.inspektoratet. Bgsk. f. domk.s ydre rest. 1877—81 (B 239.119)). [294] Jfr. Fr. Beckett: Danmarks Kunst I, 1924, p. 241. [295] Hansted (Vor), Lisbjerg (V. Lisbjerg), Lyngby (Hasle), Harlev (Framlev) og Gjesing (Randers amt). [296] Jfr. J. B. Løffler, i ÅrbOldkHist. 1887, p. 113 og Abildgaards dagbog V, 4 og tegning 1770 (NM). [297] Indskriften suppleret efter Cornelius Hamsforts bispeliste i SBD VII, 213. [298] Resen p. 49. [299] Jfr. bispens segl nr. 732 og 733, i Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller, 1886, Danske Magazin 4. rk. I, 353 samt kalkmaleri nr. 8 (p. 394ff.) i tilknytning til alter nr. 34 (p. 87). [300] DK. Kbh. Amt IV, 2016. [301] Åbent brev udstedtes herom af lektor Hans Thygesøn, prior, broder Oluf Andersen af S. Nicolai kloster i Års, lektor Peder Henningsen og broder Christen af Vor Frue kloster smsts. samt hr. Anders Duus af Møllekær (Rhumann I og II, trykt hos Paulus Poulson: Bibliotheca Aarhusiensis seu Biographia episcoporum Aarhusiensium ante et post reformationem. 1725). [302] RA. DaKanc. B. 160. 1572 1650. Indlæg til 13. febr. 1641 vedr. Oluf Parsbergs ansøgning og 8. marts 1649 vedr. Jørgen Marsvins ansøgning. [303] Schive I og II, jfr. P. Poulson ovfr. cit. — Også blyklumper, formodentlig fra branden 1642, blev fundet her. [304] Abildgaards dagbog 1770 V, 24. [305] Det Særl. Kirkesyns prot. 27. aug. 1892, 24. aug. 1893, 14. juni 1910. [306] Tegnet ø, dvs. o med forkortelsestegn = obiit, er også anvendt på værkstedets sten i Vestervig kirke (DK. Thisted II, 652) ligesom på det nærtbeslægtede gravstensbrudstykke fra 1481 i Slesvig domkirke (Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein II, 624f.). [307] Indskriften gengivet hos Rhumann I og II, den sidste desuden med en skematisk tegning, kopieret af Resen p. 49. [308] Fr. Beckett, i Aarhus 1905, p. 150, formoder, at fremstillingen snarere synes gjort til en (vertikalt anbragt) mindetavle, et epitaf. — At bispefremstillingen skulle være et arbejde fra Bernt Notkes hånd, således som foreslået af Chr. Axel Jensen og nævnt nedenfor i teksten, imødegås af Erik Moltke i: Bernt Notkes Altertavle i Århus Domkirke og Tallintavlen, 1970, p. 279 ff. [309] Jfr. kalkmalerier p. 432, 434, 446. [310] Dagbog V, 22 og påskrift på tegning fra 1770 (NM), jfr. plan af landemodesalen af C. Th. Walther 1880 (i domk.s arkiv). Tegning desuden af Magnus-Petersen 1887 (NM) beregnet til Løffler: Gravsten etc., fig. 115. [311] Indskriften gengivet hos Anne Krabbe samt, med tegning, hos Rhumann I og II, kopieret af Resen p. 48f. (her også om sagnet, se ndf.). — Tegning 1770 af S. Abildgaard, jfr. dgbg. V, 51 (NM) og Magnus-Petersen, i Løffler: Gravsten etc. fig. 127. [312] C.A.Jensen: Gravsten I, 37f. [313] Jfr.

L. L.1964

Fig. 609. Gravsten nr. 11, middelalderlig, indsat i soklen i sydmuren til sondre vestkapel (p. 764). — *Tombstone no. 11, mediaeval, let into the plinth in the south wall of the southern west chapel.*

også gravstenen over Peter Partzow 1497 i Flensborg Nikolaikirke (Die Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg, 1955, p. 194 og fig. 91), hvortil C. A. Jensen har henvist, og som må være fra samme værksted. [314] Jørgen Steen Jensen, i ÅrbÅrhSt. 57. bd., 1964. p. 110, noten. Sagnet tillige gengivet hos Hertel II, 1, p. 83; jfr. ÅrbGlBy. 1946, p. 51. [315] Jfr. fot. 1908 (NM); Det Særl. Kirkesyn 2. febr. 1923. [316] Margrete Bolle, en broderdatter af biskop Ejler Madsen Bolle, var hofmesterinde hos dronning Kristine (Thiset: Stamtavler V, 258). [317] Flgn. afbildninger findes af stenen: anonym, o. 1750, i Kgl. Bibl. (Thott 1448, 4°), S. Abildgaard 1770, jfr. dgbg. V, 50 (NM), kobberstik af G. V. Baurenfeind, i T. de Klevenfeld: Nobilitas Daniae [1777], tavle 1, tegning af Magnus-Petersen 1887 (NM) til Løffler: Gravsten etc. fig. 126, jfr. p. 36f. [318] Jfr. HistT. 12. rk. IV, 27. [319] Alle tre x'er i årstallet 1531 synes tilføjet; C. A. Jensen: Gravsten I, 49 mener dog, at det første x er oprindeligt og stenen følgelig fra tiden mellem 1510—20. [320] Indskriften gengivet hos Anne Krabbe, i Epitaphia, Monumenter, Rhumann I og II etc.; stenen aftegnet o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.). [321] Jfr. også p. 430. [322] Jfr. desuden alterindstiftelser og kalkmalerier, p. 83—87, 394, 399, 403, 430. [323] Abildgaards dgbg. V, 50f. og påskrift på sammes tegning af stenen (NM). [324] På Abildgaards tegning fra 1770 (NM) læses indskriften ». . . q(ui) obiit m dii preca . . .«, der kommenteres: »Nogle bogstaver af det sidste ord precamini var aldeles udslidt« — en læsning der dog er højst tvivlsom. Rhumann I og II gengiver kun indskriftens indledning. [325] Runamo og Runerne, 1841, p. 207f. Tegningen (NM) af bomærket lidt afvigende. [326] Jfr. Chr. Heilskov, i Arkiv f. Genealogi og Heraldik, Århus 1909, p. 125f. [327] Brev af 28. aug. 1863 fra kirkeværgen N. H. Fulling til kammerråd Strunck (NM), jfr. Walthers dgbg. okt. 1881 (note 293). Strunck skulle i ovrigt selv have opdaget stenen 1847 »i fundamentet af den murpille på kirkens nordre side, der er nærmest korskirken« (NKS 179^5, 8°, 10, ved Ant. Petersen).

GRAVSTEN NR. 13—24 (p. 765—774). [328] Epitaphia (o. 1620), Monumenter, Rhumann I og II, Schive II, Abildgaards dgbg. V, 23 (NM) gengiver den slidte indskrift; tegning af S. Abildgaard 1770 (NM). [329] Jfr. S. H. Poulsen: Danske Messeboger fra Refomationstiden, 1959, p. 40f. [330] Ifølge Walthers plan af landemodesalen 1880 (domk.s arkiv) lå stenen ved sydvæggen i inderste rum. [331] På stenen står kun »156«, idet stenhuggeren synes at have glemt 0'et. Det på Abildgaards tegning fra 1770 (NM) viste »156°« er en misforståelse af årstallet 1560, idet sidste tegn er et skilletegn i lig-

hed med de øvrige i indskriften anvendte. Dødsåret 1560 er imidlertid samstemmende med årsbogsoptegnelse (Kirkehist. Saml. 5. rk. I, 549), jfr. KancBrevb. 14. dec. 1560, 21. og 22. febr. 1561. — Marmora Danica's fejlagtige data (ff, 87) stammer rimeligvis fra de ældre håndskrifter, der gengiver indskriften, Epitaphia, Monumenter, Rhumann I og II etc. — Gravstenens våbner omtalt af Anne Krabbe 1607. [332] Jfr. C. A. Jensens redegørelse for de arkivalske belæg vedr. Gert van Groningen (II, 41 47) og hans karakteristik, såvel af værkstedet som af dets produkter, gravstenene, med en indgående analyse af disses enkelte komponenter (p. 47ff.). [333] Allan Tønnesen, i ÅrbÅrhSt. 1970, p. 69ff. [334] Det Særl. Kirkesyns ark. 4. juli 1924. [335] Indskriften suppleret efter Epitaphia, jfr. i øvrigt Anne Krabbe, Monumenter, Rhumann I og Abildgaards dgbg. V, 6, med skitse, og V, 40 (NM), hvor skriften omtales som »aldeles udslit«. [336] Jfr. fig. 152, Købkes maleri 1830, hvorpå turister betragter Juels sten. [337] Indskriften suppleret efter Monumenter, i øvrigt afskrift i Anne Krabbe, Epitaphia, Rhumann I og II. [338] KancBrevb. anf. dato, jfr. Aarhus 1905, p. 137. [339] I disse håndskrifter står mandens dødsdata uudfyldt, her suppleret efter Schive II. [340] Jfr. supplerende personalia i PersHistT. 5. rk. IV, 54ff., hvorefter JHL. døde 11. juli 1682. [341] Muligvis fra 1575, da TR. »godvilligt« overlod sognepræst, magister Bonde Jensen sit kantorembede (KancBrevb. 28. jan. 1575). [342] Jfr. tegning af S. Abildgaard 1770 (NM) og dgbg. V, 44, samt Epitaphia og Rhumann II. [343] Jfr. Anne Krabbe, Epitaphia og Monumenter. [344] Bjørn Andersen til Stenalt, Bjørnshom etc. var 1572—80 lensmand på Århusgård; Erik Bjørnsen var eneste son i andet ægteskab med Karen Friis af Hesselager (Thiset: Stamtavler I, 227—229). — Axel el. Absalon Urne til Søgård etc., død 1577, var gift anden gang med Birte Knudsdatter Rud, død 1573. [345] I dagbogen V, 19 (NM). - Tillige på tegning fra o. 1750 i håndskriftet Thott 1448, 4° (Kgl. Bibl.). 1747 var et »bellete af steen« blevet fæstnet med lim ved den »nore indgang ved altret« (note 258), antagelig det lille relief, som måske senere er blevet stjålet sammen med det andet af Hertel omtalte (jfr. p. 674). [346] Jfr. Monumenter, Rhumann I, Abildgaard V, 19 og Hertel II, 1, p. 38. [347] Indskriften suppleret efter Anne Krabbe, den første tillige efter Epitaphia og Monumenter. [348] I S. Abildgaards dgbg. 1770, V, 17 med skitse p. 21 er hovedparten af våbnerne aftegnet, mange var dog udslidte. [349] Knud Hardenberg † 1564 el. —65 i svensk fangenskab; Mette Urne boede 1568, endnu ugift, i Odense, jfr. Thiset: Stamtavler VI, 215.—Indskriften gengivet hos Anne Krabbe og i Epitaphia. [350] I Epitaphia kaldet »medicus«, læge; PH. har antagelig virket som embedslæge, idet han bl.a. aflønnedes som kannik ved Århus domk., jfr. KancBrevb. især 24. febr. og 14. april 1599. [351] Indskriften gengivet efter Epitaphia. [352] Jfr. gravsten over Th. Fasti i Ålsø (Randers amt) (C.A.Jensen: Gravsten nr. 682, T. 93). [353] Hertil må bemærkes, at skønt døden som forkrænkelighedssymbol nok er stenens dominerende motiv, velkendt i perioden, er dog også håbet om genopstandelsen anslået på stenen ved fremstillingen af sjælenes genopvækkelse ved englenes lyd (jfr. ÅrbOldkHist. 1901, p. 301ff. og bl.a. Kathleen Cohen: Metamorphosis of a Death Symbol, Berkeley-London, 1973, p. 96, 130ff.). [354] Rhumann-regest.

GRAVSTEN NR. 25—65 (p. 775—804). [355] Ifølge rgsk. 9. dec. 1680 var konen død nævnte år (note 109). [356] 1677 overtog Jesper Eskesøn et gravsted med to sten, som hans morfar, Rasmus Christensen, havde ladet lægge, en stor og en lille, »endnu saa godt som nye«; antagelig var den ene den her behandlede, den anden †gravsten nr. 36, p. 824. Eskesøns hustru blev nævnte år nedsat der (LA Vib. Århus bispearkiv. Rgsk. 1687—1711 (C 3.2287)). [357] Indskriften suppleret efter Rhumann I og II; »Paterna«, dvs. palmesøndag. [358] Indskriften resumeret efter Rhumann I og II 1666, jfr. Marmora Danica II, 1 14. [359] Jfr. tillige gravsten i Århus Vor Frue, Lisbjerg (V. Lisbjerg) og fragment over Oluf Pedersen i Den gamle By. [360] Hustruen bisattes der 1721 (note

109). [361] Sidste hustru, der 1760 ægtede apotekeren i Horsens, Gottfried Schmidt, døde 30. april 1779 og begravedes i Horsens klosterkirke (ÅrbÅrhSt. 1944, p. 44f.). [362] Da stenen 1758 var hjemfalden, købtes den af Jens Søndergaards arvinger (note 258). [363] Ifølge Abildgaards dgbg. V, 59. [364] Indskriften suppleret efter Epitaphia, der ligesom Rhumann I og II tydeligt angiver 3. hustrus navn som tilføjet. [365] Således også 1810 (Hertel II, 2, p. 153). [366] Kirsten Lunge bisat 17. aug. i Randers S. Morten, senere overflyttet til Århus, jfr. krypt.; se Eske Brocks dagbog udg. af Jens Holmgaard og Wilh. S. Skeel: Optegnelser om Familien Skeel, 1871, p. 184. [367] N. C. Friis' data suppleret efter Rhumann I og tingsvidne af 18. aug. 1625 (LA Vib. Århus bispearkiv. Domkapitlet II. (1298)—1681)); jfr. ÅrbÅrhSt. 1944, p. 231. [368] Personalia, jfr. ÅrbÅrhSt. 1944, p. 27. [389] Nævnt under 1680 (note 109). [370] Jfr. bl.a. gravsten over sognepræsterne Poul Jensen Harritslev i Jelstrup (Hjørring amt) og Peder Jørgensen, † 1613, i Fons (Odense amt). [371] Den udslidte indskrift resumeret efter begravelsesprotokollen 1745 (note 81). [372] 1780 blev stenen vurderet i forbindelse med begravelsens hjemfaldelse (note 45). [373] Begge døde 79 år gamle, han 1803, jfr. Hertel I, p. LXIII, Hübertz: Aktstykker I, 339, og Erhvervshist. Årh. 1961—62, p. 51. [374] Nævnt som skænket af Jens Antonisen og hustru i inventariet 1827 (note 9). [375] Den udslidte indskrift resumeret efter Epitaphia (o. 1620), Rhumann I og II og suppleret af Schive II. [376] Ifølge begravelsesprotokollen 1745 (note 81) døde han 1753, hun 1761. [377] Jfr. Grundfør (V. Lisbjerg), med sekundær indskrift. [378] Jfr. gravsten o. 1646 i Systofte (DK. Maribo amt II, 1334). [379] M. J. Riber, kgl. hofmedicus, forlenet med prælatur ved Århus domk. 20. juni 1619, jfr. 13. dec. 1637. — 19. maj 1632 forlenet med vikarie smst. (KancBrevb.). Jfr. Rhumann II. [380] 1952 flyttet ca. 1 m i forbindelse med indretningen af ny nedgang til højkorets begravelser (Særl. Kirkesyn 11. marts 1952). [381] Indskriften suppleret efter Rhumann I og II, hustruens dødsår dog ikke nævnt her. [382] Sten over sognepræst i Linå (Skanderborg amt); jfr. tilsvarende englehoved. [383] Jfr. Rådmand Clemen Jensen Smagbier og hans Efterkommere, i ÅrbÅrhSt. 1943, p. 101ff. og 1944, p. 60ff. [384] Hullet er formodentlig forårsaget af en uregelmæssighed i stenens struktur, der kan have resulteret i en forvitring, som stenhuggeren måske har afpudset. Venligst oplyst af dr. phil. P. Graff-Petersen, Mineralogisk Museum. [385] II, 341. Ifølge Schytte p. 64, noten, er sagnet metrisk behandlet i F. S. Birchs Phantasus, en Samling af danske Folkesagn, Aarhuus 1828. [386] Jfr. gravsten nr. 8 i Slangerup (DK. Frb. Amt II, 2100, der synes at have et tilsvarende symbol, samt i Århus domk. nr. 30 (timeglas og stjerne)). [387] Jfr. rgsk.s-notits ved Mergrete Klavsdatters bisættelse 11. nov. 1673, hvorved hendes anden mand bekræftede købet af begravelsen og den tilhørende sten med navne på, betalt for »henved 40 aar siden« (note 109). [388] Indskriften suppleret efter Rhumann I og II. [389] Jfr. PersHistT. 11. rk. III, 110 og epitaf nr. 6. [390] Jfr. endvidere sekundært anvendt sten over Arent Althalt, i Århus Vor Frue, Besser (Samso), Hoed (Randers amt) og Fårup (Sabro). [391] Manderup Parsberg f. 1546, d. 11. nov. 1625, Ingeborg Juel f. 1544, d. 29. okt. 1615. Anne Brahe død 2. jan. 1633 og begravet i Mørke kirke. [392] Jfr. C. A. Jensen: Gravsten nr. 743, T. 98, Odense Vor Frue, sten for Jørgen Hartvigsen, d. 1596. 393 De yngre træk ved Parsbergs rustning er bl.a. lårtaskernes direkte fæstnelse til brystpladen, den manglende lanserøst på brystpladen, samt den åbne hjelm. Venligst oplyst af museumsinspektør Kay Nielsen, Tøjhusmuseet. [394] Jfr. samme nr. 830, Horby (Holbæk amt), Peder Reedtz, d. 1607. [395] Abildgaards dgbg. V, 18 med samtidig tegning (NM), Hertel II, 47; ifølge Rhumann-regesten (efter 1691) befandt gravstenen sig i koret, muligvis flyttet 1699 (note 109). [396] Jfr. KancBrevb. 23. apr. 1632. — Tegning af S. Abildgaard 1770 (NM), dgbg. V, 53f. [397] P. Saxe gift anden gang 1623, konen død 1654, jfr. PersHistT. 11. rk. III, 110 og Hübertz: Aktstykker II, 190. [398] Også tomt ifølge Abildgaards tegning og dgbg. V, 1770, p. 47. [399] Datter af slotspræst Menelaus Pauli og gift med rektor J. Knudsen, fra 1647 sognepræst i Århus domk.,

men fra 1653 professor i Kbh. (Hertel II, 1, p. 75, 404f.). [400] I Århus Vor Frue to sekundært anvendte sten, over K. J. Connis, d. 1758, og H. J. Winter, d. 1726, samt en næsten udslidt sten, endvidere i Hasle (Hasle), Rathlousdal (Hads), Sjelle (Framlev) og Vesterø (Læsø). [401] Ifølge ÅrbÅrhSt. 1943, p. 109 begravet 27. aug. 1671. [402] Skifte efter J. Laursen 1673, jfr. ÅrbÅrhSt. 1939, p. 30. [403] Niels Kjeldrup fik borgerskab 1767, Hübertz: Aktstykker II, 340, jfr. Erhvervshist. Årb. 1961—62, p. 51.

GRAVSTEN NR. 67—86 (p. 805—817). [404] Suppleret efter Monumenter og Rhumann I. [405] Jfr. KancBrevb. 6. aug. 1629. [406] 1762 var stenens indskrift næsten ulæselig og den murede begravelse så brøstfældig, at der var fare for, at stenen ville falde ned i graven (note 258). [407] Beslægtet motiv i Vesterø på Læsø (Hjørring amt). [408] Indskriften suppleret efter begravelsesprotokollen 1745 (note 81). [409] Jfr. ÅrbOldkHist. 1901, p. 305. [410] Gengivet i Marmora Danica II, 89, jfr. Rhumann I og II. [411] Jfr. våbenplade på Århus stiftsprovstebolig, JySaml. 3. rk. VI, 388. [412] ÅrbÅrhSt. 1937, p. 85 oplyser Margrethe Christensdatters dødsår og anden mands fulde navn: Hans Iørgensøn Strømensøn. [413] Ifølge rgsk. for 1700 (note 109) skulle Anders Poulsen forneden på skipper Søren Sørensens ligsten have ladet udhugge sig og sin sal. kones navn, »men skælmen vil ikke ud med skillingerne«. På gravstenen er dog nu intet spor heraf. [414] Cecilie Uch, d. 1682, gift med sognepræst Claus Andersen Trondhjem, jfr. ÅrbÅrhSt. 1946, p. 54. Indskriften suppleret efter Schive II. [415] LA Vib. Århus bispeark. Rgsk. f. Århus domk. 1687- 1711 (C. 3.2287). [416] Et måske fejlhugget »k« ses foran initialerne. [417] Jfr. Mallings epitaf nr. 25—26, p. 718ff. [418] M. A. Wern omtales her som M. A. Helboe (note 109). [419] Ifølge testamente af 2. maj 1694, noteret under 5. juni samme år; PersHistT. 8. rk. V, 187. [420] Stenen flyttedes 1729 i forbindelse med orgelbyggeriet (note 185). [421] Samme, ufuldstændige indskrift aftrykt i JySaml. 3. rk. VI, 380; jfr. HoflmFund. II, 1756, 47ff. [422] Tilføjelserne meget sjusket og groft gjort. [423] Nævnte år betalles 4 rdl. for en gravstens pålæggelse. [424] Maren Mogensdatter død 18. marts 1785; LA Vib. stolestadebog fol. 43 v. [425] Jfr. Hübertz: Aktstykker II, 339, ÅgT. II, 33, ÅrbÅrhSt. 1943, p. 124, og Anna Thestrup: Eligerede borgere, p. 67. [426] Suppleret efter afskrift ved Chr. Heilskov, i JySaml. 3. rk. VI, 381. [427] Fortegnelse 1817 (NM).

FORSVUNDNE GRAVSTEN (p. 818—829). [428] En blot og bar omtale af en sten eller et navn har normalt ikke berettiget til, at stenen er medtaget her, ligesom der kun i et enkelt tilfælde (nr. 11) er taget hensyn til de sædvanligvis kortfattede meddelelser om sten på domkirkegården. [429] RA. DaKanc. B 160. Indlæg til reg. og tegn. 8. marts 1649. [430] Jfr. DaMag. I, 350. [431] S. Abildgaards dagbog V,12,56 samt tegning fra 1770 (NM). [432] E. Sejr, i ÅrbÅrhSt. 1926, p. 136ff. [433] Indskriften aftrykt hos Hertel II, 139. [434] Store Restrup, Ålborg amt. [435] Måske kan de 3 x 2 bogstaver opfattes som flertalsbetegnelse og således tolkes »monumenta hæc fecerunt« — således som foreslået af dr. phil. H. D. Schepelern, Frederiksborg, der venligst har oversat gravskriften. [436] En kirke af dette navn kendes ikke, men Wiberg oplyser i sin præstehistorie, at R. Sinning var præst i Hjortshøj og Elev (I, 639). [437] Jfr. Kirkehist-Saml. 3. rk. VI, 591 og 6. rk. V, 407ff. [438] Således i Monumenter, Rhumann har 74 år. [439] ÅgT. I, 316f. [440] LA Vib. Århus bispearkiv. Domkap.s rgsk.bog 1642—50 (C 3.2219). [441] Jfr. E. Sejr, i Aarhuus Stiftsbogtrykkeri 1937, p. 17—27. [442] H. Søgaard: Rasmus Pedersen Thestrups Stambog, Århus 1972, p. 82. [443] Ingen borgmester af dette navn kendes. [444] Abildgaards dagbog V, 44. [445] Forfatter og initiativtager til Rhumann-håndskrifterne; jfr. ÅrbÅrhSt. 1964, p. 106ff. [446] PersHistT. 5. rk. VI,176; ÅrbÅrhSt. 1944, p. 32.

GRAVFLISER (p. 830—838). [447] Specielt regnskabsgruppen nævnt i note 109. [448] På stenen læses sandsynligvis et 9-tal, men begravelsesprotokollen (note 81) angiver dødsdatoen til 16. dec. [449] Jfr. JySaml. 3. rk. VI, 381. [450] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1937, p. 96, nr. 450. [451] Anna Thestrup: Eligerede borgere i Århus 1740—1837, Århus 1964, p. 103. [452] Jfr. Rhumann I og Anna Thestrup, op. cit. p. 105. [453] Hoffmeyer I, 482 og Anna Thestrup, p. 94. [454] ÅrbÅrhSt. 1933, p. 166. [455] ÅrbÅrhSt. 1935, p. 74 og Anna Thestrup, p. 104. [456] ÅrbÅrhSt. 1933, p. 170. [457] ÅrbÅrhSt. 1933, p. 172 og Stolestadebogen, fol. 6r. [458] ÅgT. III, 138 og Wibergs præstehistorie I, 43. [459] Rhumann II og Wiberg 1, 17. [460] Stolestadebog fol. 70 r. — Det vides ikke, hvad sidste bogstav: B, af initialerne »M.J.R.D.« hentyder til (Byfogeds?). [461] Anna Thestrup, p. 92. [462] Hun døde 1705, note 109. [463] Anna Thestrup, p. 104. [464] Jfr. Hübertz: Aktstykker II, 335. [465] ÅrbÅrhSt. 1943, p. 147. [466] »L.O.« sammenskrevet, så det kan læses: LØ,*Læssø*. [467] Stolestadebog fol. 52 r. og note 258. [468] PersHistT. 5. rk. IV, 81. [469] Indberetn. af Magnus Petersen i NM. [470] 1715 havde Maren Pedersdatter betalt 4 rdl. for (retten til?) at lægge fliser med bogstaver (note 109). - Jfr. ÅrbÅrhSt. 1937, p. 84. [471] Antagelig fejlskrift for G *P* D. [472] ÅrbÅrhSt. 1944, p. 61. [473] Stolestadebog fol. 79, jfr. note 156. [474] ÅrbÅrhSt. 1944, p. 63 og Anna Thestrup, p. 89. [475] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1929, p. 205, stolestadebog fol. 97, Hübertz: Aktstykker II, 337 og note 109. [476] Stolestadebog fol. 480. [477] Jfr. Hertel II, 4, p. 494. [478] Måske er fliserne hugget ud af den sten, som M.T. købte 1758 (note 258). [479] Stolestadebog fol. 51. jfr. Hübertz: Aktstykker II, 336. [480] Stolestadebog fol. 97. [481] Jfr. ÅgT. II, 24.

EFTERMIDDELALDERLIGE GRAVKAPELLER (p. 839—873). [482] De bevarede kisteplader er redigeret af Laura Bjerrum. [483] Disse særlige afsnit, benævnt »begravelser« er redigeret af Stig Hornshøj-Moller. Oplysningerne hertil er hentet fra de arkivalier og den litteratur, der er omtalt i indledningen til afsnittet om gravminder p. 653f.—Vedr. de anvendte forkortelser må bemærkes, at i de tilfælde, hvor hverken personens dødsdato, markeret ved †, eller begravelsesdato: »begr.«, er kendt, hentyder den her anvendte dato til den i regnskabsprotokollen indførte, da betaling i forbindelse med afdødes placering forelå. [484] HofmFund. II, 86f., jfr. Erhvervsarkivet. Århus byarkiv, Aa 153, 9. dec. 1636. [485] Dagbogen V, 55, jfr. Hertel II, 105. [486] Ifølge forskellige oplysninger 1664 (note 125) og 1667 (note 45 og 125) havde Anne Friis ved sin død endnu ikke betalt det fulde beløb. [487] Jfr. Marmora Danica II, 1741, p. 103f. [488] Jfr. akvarel af Chr. Zeuthen 1868 (NM). [489] Hertel II, 105, jfr. ovennævnte akvarel. [490] Jfr. Hübertz: Aktstykker III, 345f. [491] Samme III, 344f. — Et fotografi fra 1908, i NM (fig. 610), viser kryptens daværende tilstand (jfr. fig. 74). Under de krydsende tøndehvælv, med lufthul i ostmuren, ses rester af tre barokprofilerede †*kister,* de to forreste af træ, gavlen af den bageste tilsyneladende af metal og prydet med en palmetliste forneden. På den forreste kiste ligger et kranium med en syet †hue samt en †sko. [492] Dagbogen V, 54f. [493] RA. General.-herald. Selskab. Specialia L. nr. 15. Lindenov. [494] Notater nov. og dec. 1963 af Vitus Nielsen, i forbindelse med epitafiets nedtagelse (NM). [495] Skitse i Abildgaards dagbog V, 36. [496] II, 245. [497] I skrivelse af 4. sept. 1840 havde kancelliet mindet domkirkeinspektionen om dronningens ord ved besøget i juli samme år, at Drakenbergs lig ikke burde henstå som hidtil, men nedsættes i en begravelse (LA Vib.) Kirkeinsp. ark. Århus domk. Vedk. kirkegård 1690—1903 (C 617.28—29). Jfr. begravelsesprotokollen (note 81). [498] Indberetn. med plan ved Knud Holm nov. 1965 (NM). [499] Jfr. kisteplade over Otte Skeel, † 1645, i Ålum, Viborg amt. [500] Inv. nr. 177. Jfr. Helge Søgaard, i ÅrbGlRy. 1946, p. 50, samt Rhumann I og Schive II og epitaf nr. 11, p. 688. [501] Ifølge Schytte p. 37 var C.H. begravet her, hvilket er overensstemmende med indskriften på epitaf nr. 45, men kistepladen fandtes 1957 under højkoret (ifølge venlig meddelelse fra arkitekt Erik Høyer, Skødstrup), men kisten kan

Bodil Hauschildt 1908

Fig. 610. Lindenovs gravrum med kister (p. 958), *Lindenov's sepulchral chamber with coffins.*

ved tidligere lejlighed være flyttet hertil, jfr. indledningen p. 877. [502] Jfr. i øvrigt Den ældgamle Normands C. J. Drakenbergs Levnetsbeskrivelse, Ligpræken og Portræt. Viborg 1774. Udg. af C. H. Mangor etc. Faksimilitryk udg. af E. E. Johnsen, Aarhus [1924], [503] Fundatsen (HofmFund. II, 41ff., jfr. Kgl. Bibl. NKS 415 b. 2°. Dokumenter ang. Århus domk. og kapitel) dateret maj 1640 og foruden af kansleren underskrevet af hans svigerfar, Holger Rosenkrantz, og hans svoger, Jørgen Rosenkrantz. Jfr. kanslerens brev af 28. juli 1656 til kapitlet vedr. mageskifte af en gård med Erik Rosenkrantz (note 125). [504] 1. juni 1662 afstod Mogens Friis på egne og andre arvingers vegne kapellet til domkirken (note 125); jfr. Poul Rasmussen: Århus domkapitels jordebog I, 1972, p. 29. [505] Hertel II, 1, p. 100f. [506] Det Særl. Kirkesyn, 8. dec. 1921. [507] Tegning af kapel og gitter samt farvelagt tegning af samme, af H. Storck 1863 og Chr. Zeuthen 1868 (NM). [508] Bogstavet ses hverken på Zeuthens akvarel fig. 552 eller på fot. af Hude fra 1908 (NM). Der har antagelig stået et »s«, som næppe henviser til slægtsnavnet Sehested, som kansleren aldrig selv brugte, men snarere til *sen* i »Thomesen«. [509] Jfr. Albert Fabritius: Det Sehestedske Gravgitter i Aarhus Domkirke, i Danmarks Adels Aarbog 1956, 73. årg. Afsnit II, p. 3tff. — I detaljen er det nævnte princip for opstillingen ikke ganske gennemført. [510] Note 289. En restaurering var foretaget 1872 (note 273), nogle ændringer 1910 (note 11). [511] Rhumann I og II; jfr. Abildgaards dagb. V, 39. [512] Indberetn. med skitser af kryptens plan, af kister, beslag m.m. ved P. Linde 1944 (NM). [513] Eet stykke, inv. nr. D 13400, i NM. [514] Ingen af de nedennævnte tekstilfund fandtes i kisten. Puden var fyldt med plantedele, hvorimellem humleknopper og lavendler. [515] Tyven var domkirkens klokker, Oluf Christensen Ilder, der bl.a. havde stjålet sirater fra lysekroner (jfr. ovfr. p. 602 med note 420 (p. 648) samt Hübertz: Aktstykker II, 268). Kistebeslagene blev solgt til

guldsmed Johan Plom (Johan Henriksen Plumb, jfr. Boje I, 193). Venligst oplyst af arkivar Henning Paulsen, LA. Viborg, der har gennemgået Århus rådstueretsprotokol, 20. aug. 1708. [516] Indberetn. 1944 ved Erna Lorenzen, Den Gl. By. Genstandene har inv. nr. 24 A-M:44. [517] Jfr. Erna Lorenzen: Folks Tøj i og omkring Århus ca. 1675—ca. 1850, Århus 1975, p. 31f. og fig. 11. [518] Jfr. Hübertz: Aktstykker III, 342ff. — 18. dec. 1775 blev statholder i Norge, Jacob Bentzon, bisat i Sehesteds kapel. Senere »ved skibslejlighed ført til Kbh.«, hvor han bisattes i Holmens kirke (Hertel II, 1, p. 101f., jfr. DK. Kbh. By. II, 193, nr. 5). [519] Jfr. kgl. bevilling af 2. okt. 1660 til arvingernes ansøgning om opsættelse af hendes begravelse (RA. DaKanc. I. 80, nr. 99, Jy. Reg. 1657—60, ingen indlæg). [520] Påskrift på fotos i NM. Ifølge fotos før og efter restaureringen blev hele vestre fløjs nederste felt rekonstrueret, ligesom flere småblomster blev tilføjet efter model af de øvrige.—1759 var foretaget en mindre reparation ved klejnsmed Søren Nielsen (note 237). [521] HofmFund. II, 50ff. [522] Jfr. Johan C. Sulkjær: Snejbjerg Sogn I, Herning 1925, p. 11f. [523] KancBrevb. [524] Samme, jfr. 7. juli 1625, med indlæg. [525] I den 1629 daterede fundats på et legat på 600 sl. dlr. til husarme i Århus, oprettet af Else Marsvin, findes ingen omtale af kapellet (HofmFund. II, 133ff.). [526] Kgl. Bibl. NKS 743 Fol. Kruse. [527] Jfr. KancBrevb. 28. okt. og 28. dec. 1636.—Else Marsvin og Enevold Kruse er begravet i Marie Magdalene kirke (Randers amt), nær deres gård, Ryumgård. [528] RA. DaKanc. B. 160. 1572—1650. Indlæg til reg. og tegn. [529] BA. DaKanc. Jy. Tegn. 1647, fol. 332. [530] Note 125; jfr. Monumenter fra o. 1656, hvorefter Jørgen Marsvin skulle have kgl. brev på dette kapel. [531] J. M. døde 1671, hustruen 1692, begge begravet i Rørup kirke, Odense amt. [532] Jfr. Hertel II,2, p. 326, Abildgaards dgb. V,24, Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ac 9. Domk.s rgsk. 1776—77. [533] 11. marts 1711 kvitterede kirkeværgen for modtagne 600 rdl. fra baron Peter Rodsteen for begravelsesstedet, tilsyneladende til vedligeholdelsen; desuden betaltes 100 rdl. for baronessens ligs nedsættelse (note 8). [534] II, 327. [535] Jfr. V. Thorlacius-Ussing: Billedhuggeren Thomas Quellinus, 1926, p. 132. [536] Jfr. Gyldenkronernes gitter fra 1708 i Malling kirke (Ning hrd.). [537] Schytte p. 22. [538] Portrætmalerens Dagbog (1793 1797). Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist, VI, 1907, p. 4. Venligst meddelt af Chr. Waagepetersen, Kalundborg museum. [539] Måske identiske med de (fire) »Træ Corridorer«, der i inventariet 1840 omtales som ubrugelige (note 45). [540] Muligvis den luge, som Lydrich snedker 1765 lavede til Marselis' begravelse (note 109). [541] Walthers dagbog 3. maj 1880 (note 47). Samtidig udførtes de to små trapper, der førte op til kapellet, og som fjernedes 1961. [542] Uldrich Mathisen billedhuggers reparation kan muligvis vedrøre kapellets døre (note 185). [543] Det Særl. Kirkesyns arkiv. [544] Indberetn. ved Hugo Johannsen og Vibeke Michelsen 1965 (NM). [545] Marmora Danica II, 106. [546] Cramer I, jfr. Hertel II,331. [547] Niels Jørgen Poulsen: Michel og Nicolaj Schrøder. Et københavnsk gørtlerværksted på Frederik den Fjerdes tid (forventes trykt i Hist. Med. om Kbh. 1977). Heri omtales håndværkernes specificerede regninger, og der henvises til paralleller til de udførte arbejder. [548] Note 109; jfr. Cramer I (der dog har 18. sept.), samt Marmora Danica II,106 og Hertel II, 334f. [549] Suppleret efter Cramer I, jfr. Hertel II, 338f. [550] Jfr. Hertel II, 332 og Hübertz: Aktstykker III, 32f., nr. 59, der omtaler byfogedens klage til stiftamtmanden over bisættelsens formentlige brud med begravelsesforordningen af 7. nov. 1682, der forbød overdreven luksus. [551] Hertel II, 332ff., jfr. Cramer I og Schive Vi-Thurah. [552] Jfr. korrespondance aug. 1975 med konsul Harris, Århus (i NM).

EFTERMIDDELALDERLIGE REGRAVELSER (p. 874—932). [553] Hertel I, 47 omtaler 1810 »10 åbne begravelsesvinduer med jernstænger og ringe for neden ved jorden ud til kirkegården«. [554] LA. Vib. Århus katedralskoles arkiv. Dok. vedr. skolens gods og tien-

der. 1545—1793 (C 636—120). [555] RA. Min. f. kirke- og underv.væs. Eksp.ktr. f. kirkev. Sager vedr. Århus domk.s rest. 1860—1903. Skrivelse fra Walther af 7. febr. 1870. [556] Omtrent midt i gulvet (i begravelsen nr. 1 el. 2) fandtes et utilgængeligt rum, ca. 2,5 m dybt og ca. 3,10 m langt og 1,25 m bredt, med tre forvitrede kister, antagelig fra 1700-årene, ifølge de ulæselige †»blikkisteplader« (note 47). [557] Jfr. p. 39 ovfr. [558] Afsnittet om murede begravelser er redigeret i samarbejde med Stig Hornshøj-Møller, der har udarbejdet listerne over ejerne samt over de gravsatte personer, nævnt under: *Begravelser.* [559] Jfr. Rhumann I, Resen p. 50f., i øvrigt Århus Vor Frue, historik, note hertil. [560] II, 1, p. 44. [561] Det Særl. Kirkesyn. J. nr. 4/52 og 3/57 (NM). — Skitseopmålinger ved arkitekt Jørgensen. [562] Hvælvingerne fyldtes med grovbeton for at kunne modtage trykket fra den sandsækkesikring, der var bygget op omkring altertavlen. [563] RA. Godsarkiver. Gl. Estrup. 1329—30. 1615. 14. III; jfr. Kgl. Bibl. NKS 415b 4°. Dok. ang. Århus domk. og kapitel. [564] Kgl. Bibl. NKS fol. 743. [565] Jfr. Die Kunstdenkmåler der Provinz Brandenburg. I, 1. Kreis Westprignitz, 1909, p. 144 og Taf. 18: gravmælet over Philipp von Quitzow, † 1616, i kirken i Kletzke. [566] Skitse af arkitekt C. F. Møller, Århus. [567] Venligst oplyst af arkitekt Erik Høyer, Skødstrup. [568] Jfr. fotos i Den gl. By. [569] Muligvis endnu en datter, Karen Jørgensdatter Skeel, død som barn; jfr. Optegnelser om Familien Skeel ved Villi. Samuel Skeel, 1871, p. 227. [570] Indberetn. om tilstanden for restaureringen, ved Vibeke Michelsen 1965 (NM). [571] Af type ganske som de allegoriske figurer på stikket til ligprædikenen over Chr. Barnekow, efter 1666 (Jørgen Sthyr: Kobberstikkeren Albert Haelwegh, 1965, p. 180). [572] Kgl. Bibl. 4687 fol. Ligprædiken ved Søren Glud, 1693. [573] DK. Kbh. Amt p. 1864, 2109f. (samt NMArb. 1976), Kbh. By p. 143, 370, 335. [574] Indberetn. 1975 ved Knud Holm og Ole Schmidt, NM.s konserveringsanstalt 2, Brede (NM), jfr. Nationalmuseets Arbejdsmark 1969, p. 185f., hvori kort redegøres for kisternes konstruktion, de foretagne analyser og af fremgangsmåden vedr. restaureringen. [575] Indberetn. ved Jette og Vibeke Michelsen 1975 (NM). [576] HofmFund. 11,53. [577] Hübertz: Aktstykker II, 191, note. [578] Begravelsesprotokollen meddeler: Nota. Hans Otteson graver, som her i byen kaldes klokker, ved ikke, om denne grav er muret eller ej; thi den har ej været oppe i hans tid, det er fra april 1710 til nu 1745. Og som han har været graver i 35 år, så har man i følgende meget betjent sig af hans underretning. [579] KancBrevb. 16. apr. 1642. [580] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1938, p. 128. [581] Indberetn. og tegninger af P. Linde 1952 (NM). [582] Indskriften suppleret efter Schive II. [583] Jfr. PersHistT. 6. rk. V,155. [584] KancBrevb. 19. febr. 1641, jfr. RA. DaKanc. B. 160. Indlæg til reg. og tegn. 13. febr. 1641. [585] Plan af krypten med angivelse af kisteplacering, i Det Særl. Kirkesyn j. nr. 4/52 (NM). [586] Jfr. Hertel II, 49f. [587] Hertel II, 52, der dog har placeret personen under begravelse nr. 8. [588] Jfr. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia, V, 1883—85, p. 405ff. [589] HofmFund. II, 52, jfr. Kgl. Bibl. NKS 415 b. 2° og LA. Vib. Århus bispearkiv. Rgsk. o.lign. vedr. købstadkirker 1626—1715 (C3. 2286). [590] 23. sept. 1674; DaKanc. Jy. Reg.; jfr. PersHistT. 6. rk. V,156. [591] HofmFund. II, 45ff. [592] Jfr. Hertel 11,1, p. 74. [593] Ifølge graver Ottosøns oplysning (jfr. p. 876) var næsten alle gravsten i dette afsnit flyttet o. 1709 i forbindelse med indretning af †sakristi (jfr. p. 579). [594] Abildgårds dgb. V, 50. [595] C. Madsen: Beskrivelse af Aarhus Domkirke, 1888, p. 56. [596] HofmFund. II, 49f. [597] Ingen guldsmed Weghorst i Århus omtales hos Boje. En Hendrich W. og en Margrette W. fæster stolestader henholdsvis 1716 og 1714 (LA Vib. Kirkeinsp.ark. Århus domk. 1634—1863. Domk.s stolestadebog (C 617—22)). [598] Ifølge begravelsesprotokollen; HofmFund. omtaler ingen sådan fundation. [599] II, 1, p. 83. [600] Omtalt i Schive II under Lydichsen. [601] Cramer bemærker 1754 hertil: »Her er det så vildsomt, at det er fast umuligt nøje at aftegne hvert begravelse. Jeg har derfor afdelt begge ender af denne korsgang i tre rader begravelser«. [602] Jfr. Hübertz: Aktstykker III, 104. [603] PersHistT. 9. rk. I,

141. [604] HofmFund. II, 53ff. [605] Hun er dog sandsynligvis begravet i Grundfør kirke (V. Lisbjerg hrd.). [606] En byfoged, Peder Krabbe, nævnes i Århus 1533—37 (hendes fader?). A. Thiset: Danske Adelige Sigiller L. LXIII s. 3. [607] HofmFund. II, 48f. [608] Jfr. PersHistT. 5. rk. VI, 173. [609] HofmFund. II, 53. [610] Inv. nr. 44:30. [611] Jfr. PersHistT. 6. rk. III, 26. [612] HofmFund. II, 57f. [613] HofmFund. II, 47. [614] Jfr. PersHistT. 5. rk. IV, 65ff. [615] En rådmand af dette navn synes ikke kendt i Århus, jfr. Anna Thestrup: Eligerede Borgere. [616] I begravelsesprotokollen angivet som †fliser. [617] Erhvervsarkivet. Århus byarkiv. Ae 3 (00034). Domme og breve domk. vedk. 1697—1704; aftrykt i E. Dam: Aarhus Loveapotek 1596—1896. Aarhus 1896, p. 95f., jfr. note 415 ovfr. [618] Jfr. ÅrbÅrhSt. 1938, p. 128. [619] Hertel II, 1, p. 238; således også benævnt i regnskaberne for 1743 (note 109). [620] Jfr. E. Dam: Loveapoteket p. 28ff., med fig. af gitteret 1895. [621] Børnene har enten været Jacob Gesius' og er, som omtalt af Hertel, omkommet ved apotekets brand 1690, eller måske snarere Joh. Gotfred Gesius', der havde 6 børn, hvoraf 3 døde mellem 1718 og 1727 (jfr. Løveapoteket, ovfr. p. 35). [622] Jfr. Løveapoteket ovfr. p. 31f. og Hübertz: Aktstykker III, 33, noten, der refererer sagen. Apotekeren fik senere bøden eftergivet samt 1707 kgl. tilladelse til samme kisteudstyr som hustruen, fordi hans fader havde været sal. prins Christian V.s hofprædikant og han selv apoteker i Århus i 45 år. [623] K. Schytte, grundplanen p. 110, c. [624] Indskrifterne gengivet efter Hertel II, 240ff., med fejl; således er biskop Janson f. 2. okt. 1737, hustruen 21. jan. 1752; gift 1771. [625] Jfr. PersHistT. 12. rk. IV, 199. [626] Jfr. V. A. Secher: Meddelelser om slægten Secher (Sikker), 2. udg. 1939, p. 116. [627] RA. DaKanc. Jy. Tegn. 1696, nr. 10 og 11, med indlæg. [628] Schytte p. 19f., jfr. Dansk Penning-Magazin No. 54. 1835, 10. okt., sp. 861. [629] Jfr. Hertel I, 49. [630] Ifølge Schive II blev bispindens inderste, bayovertrukne †*kiste* d. 22. jan. indsat i »capitulet«, indtil yderkisten var færdig; bisættelsesceremonien foregik 19. febr. kl. 14, begravelsestalen holdtes af mag. L. Thura. Herefter nedsattes kisten i begravelsen. [631] Ifølge Schive II henstod bispens lig fra 24. maj til 8. juni i »præsternes kapel« bag koret, hvorefter bisættelsen fandt sted; talen holdtes af mag. L. Thura efter tekst valgt af biskoppen selv, jfr. epitafiet, nr. 32. [632] Biskoppens hustru, Anna Petersen, død 16. febr. 1743, blev 28. febr. indsat i egen begravelse, da sønnen, Thomas Ocksen, allerede havde indtaget den oprindelig til hende beregnede plads (note 109).

IKKE STEDFÆSTEDE KISTEPLADER (p. 933f.). [633] Dr. Jens Foss fik 26. maj 1668 tilladelse til at flytte sin afdøde hustrus lig fra Randers til Århus domkirke (PersHistT. 6. rk. III,30). [634] Inv. nr. 185:33. [635] Inv. nr. 1522.

GRAVUDSTYR (p. 934—938). [636] Jfr. biskop Niels Skaves gravskjold i Roskilde domkirke, DK. Kbh. Amt IV, 1984. [637] Thiset: Stamtavler VI,110, jfr. Danske Magazin 3. rk. III,100. [638] DK. Kbh. Amt IV, 1862ff., jfr. Vaabenhist. Aarb. VI, 1949—51, p. 13ff. [639] Führer durch das Königliche Historische Museum zu Dresden, von M. v. Ehrenthal. 3. opl. Dresden 1899. Mærket p. 287, jfr. p. 73, 86, 91. [640] Jfr. ældre fot. af Dresler, Århus, i NM. [641] Beskrivelse og bestemmelse venligst ved museumsinspektor Kay Nielsen, Tøjhusmuseet. [642] Schytte p. 85. [643] Ifølge brev fra Henry Petersen 1888 (i NM) havde daværende adjunkt, senere professor Edvard Erslev ved hjælp af disciple fra katedralskolen foranlediget kården taget op gennem et gravrumsvindue og herefter placeret i museet (jfr. påskrift på fot. (note 640); jfr. note 94). [644] Det Særl. Kirkesyn 7. juni 1943. [645] Jørgen Steen Jensen: Polske begravelser i Århus og Kolding 1659, i ÅrbÅrhSt. 1967, p. 72ff. [646] II, 123. [647] Jfr. Hübertz: Aktstykker III, 344f. [648] Hertel II, 53. [649] II, 178. [650] Hertel 11,107. [651] Jfr. Kai Uldall: Et Tilløb til dansk Fajencefremstilling i Renæssancetiden, i NMArb. 1931, p. 44—54.

[652] Indberetn. og tegninger af Peter Linde 1952 og Hugo Johannsen 1965 (NM). Genstandene opbevares hovedsageligt i NM, enkelte i den lille mellemgang under højkoret og på øvre galleri i nordre korsarm; desuden findes nogle få stykker i Den gl. By, inv. nr. 380. [653] Venligst bestemt af Hanne Frøsig, NM.s 3. afd.

KIRKEGÅRDSMONUMENTER (p. 939—940). [654] 7. nov. 1815. LA Vib. Kirkeinsp. ark. (G 614.33f). [655] Fortegnelsen i NM. [656] V. Richter: 100 Aars Dødsfald, Odense 1905, III, 1059, jfr. ÅrbGlBy. 1933—37, p. 45. [657] J. L. Gieding og P. Kaarsberg fik begge borgerskab som købmand i Århus, henholdsvis 1738 og 1744 (Hübertz: Aktstykker II, 337 og 338). [658] A. Kaarsberg fik borgerskab i Århus med »handel uden alenkram« 1776 (Hübertz ovfr. II, 341, jfr. Erhvervshist. Årb. 1962, p. 52). [659] Jfr. Fullings liste ovfr., i NM. [660] Inv. nr. 1759. [661] Inv. nr. 187:49, jfr. ÅrbGlBy. 1949, p. 55f. med afbildning. [662] LA Vib. Kirkeinsp. ark. Dok. vedr. kirkegrd. 1690—1903 (G 617—29).

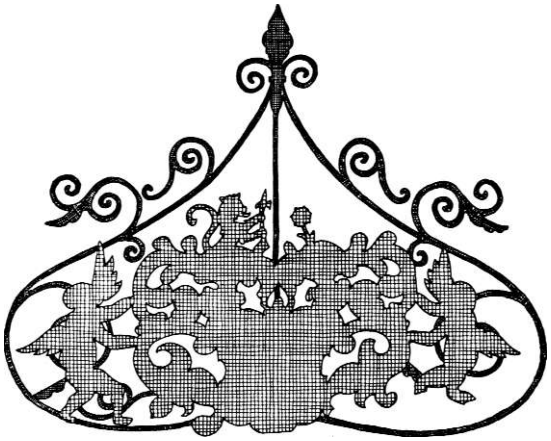
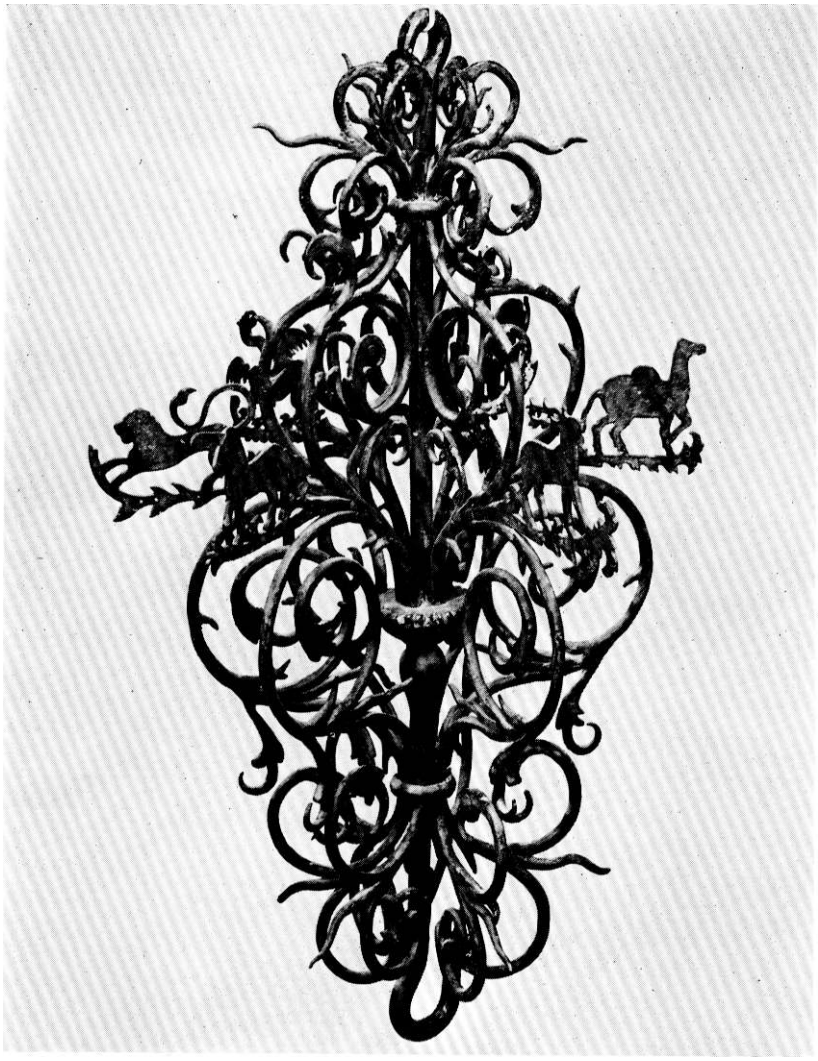

Fig. 611. Topstykke til gitter foran Anders Lydichsens begravelse, fra 1666, i »nordre korgang« nr. 17. Oprettet og suppleret silhouet af det deformerede gitter, tegnet af KdeFL 1976 (p. 906). —• *Top section of grille in front of Anders Lydichsen's tomb, from 1666, in north ambulatory no. 11 (p. 906). Drawing by KdeFL 1976.*

Hammerschmidt 1976

Fig. 612. *Ophængningsled af smedejern til lysekrone, fra anden halvdel af 1600'rne. Nu i Den gamle By (p. 965). — *Wrought-iron chain-link for suspension of chandelier, from second half of 17th century.*

TILFØJELSER

Efter redaktionens afslutning er i købstadmuseet Den gamle By fremdraget forskellige genstande, som tidligere befandt sig i domkirken, men som henholdsvis 1896 og 1909[94] overførtes til Århus museum og herfra 1926 indlemmedes i Den gamles Bys samlinger.

**Alterklæder.* 1) (Fig. 615). Størsteparten af et alterklæde af grønt silkefløjl, italiensk arbejde fra slutningen af 1400'rne (jfr. p. 640, note 116f.). Antagelig sammenhørende med den (p. 524) nævnte strimmel (fig. 291), der omtales som formodentlig tilhørende en †liturgisk dragt. Strimlen, som snarest stammer fra det hernævnte klæde, er muligvis identisk med det som nr. †3 omtalte (p. 487). Alterklædet måler 99x155,5 cm incl. hver endes 1 cm brede æggkanter, der har rester af grøn silketråd fra tilsyningen. Sammensyet af fem stykker; vævebredden 55 cm. Stoffet er stærkt falmet og noget slidt, især forneden.

2) (Fig. 616). Omtalt ovenfor som †alterklæde nr. 1 (p. 487, jfr. p. 511). Det 1634 skænkede klæde er syet af rødt, op- og uopskåret fløjl af italiensk oprindelse, fra o. 1500. (En parallel til monstret ses hos M. Dreger: Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei. Wien 1904, II, tavle 211). Klædet måler ca. 90x264 cm og er sammensyet af fem bredder å 54 cm; sammensyningerne er dækket af lodrette kniplingsborter i guld- og sølvtråd, og tilsvarende tråd er anvendt til de tre påsyede våbner med tilhørende initialer: »HIS« (Her Iørgen Skeel), flankeret af hustruernes »FKL« (Fru Kirsten Lunge) og »FIB« (Fru lytte Brock). Stoffet, der er meget slidt og falmet, er foeret med rodt fløjl. Ingen rester af de i kilderne omtalte kapper eller frynser.

En **gobelin*, omtalt ovenfor som †tæppe (p. 527), udført i Bruxelles i slutningen af 1600'rne, vævet af uld og silke, hovedsagelig i grønne farver; højden 310 cm, bredden 320, borten 26 cm. Gobelinen afbilder et landskab med et jagtselskab i forgrunden, to ridende kavallerer og bagved lire gående personer, tre mænd og en ung kvinde; i baggrunden en ruin og bjerge. I borten mangefarvede blomster og frugter, yderst en mørkeblå kant, hvorpå forneden en signatur: B — B K. ABTS. På bagsiden er syet: »Dette Teppe er foræret Aarhuus Domkirke af Bispinde Charlotte Birch den 1ste Januar 1831«. Bestaureret 1927—28 af P. J. Holm. Inv. nr. A M 118—711.

* *Timeglas,* muligvis det ovenfor (p. 563) omtalte. Det består af fire timeglas beregnet til at udløbe på henholdsvis $^1/_4$, ½, $^3/_4$ og 1 time. Træstativet, med polygonale låg- og fodplader, kan drejes om en vandret akse. Inv. nr. 380 DD.

* *Stolestadegavl* og *-låge,* antagelig stammende fra stoleværket 1587 (jfr. p. 565f.); i gavlens topstykke rester af englehoved (jfr. fig. 340). Egetræsmalet, herunder lysegråt. På gavlkanterne en hvidmalet nummerering med bogstaverne Q P (jfr. gravkortet fig. 150). Inv. nr. 616.

Tre **ophængningsled* til lysekroner, fra anden halvdel af 1600'rne, af smedejern (jfr. p. 600ff.), sandsynligvis fjernet fra kirken ved kronernes indretning til gasføring 1887. 1) (Fig. 612). Ca. 60 cm langt. Stangen, der foroven ender i et øje, forneden i en kraftig krog, har ved overgangen til et nedre, balusterformet led en krave, hvorover udspringer to gange seks rundjerns-volutbøjler, der ved hjælp af et ringled samles om stangens øvre og nedre del. Mellem de

to sæt grenede volutbøjler udrager fligede grene, hvorpå står seks dyr, udstanset i jernblik: hjort, dromedar, elefant, drage, løve og enhjørning. Sortmalet, hvorunder spor af forgyldning. Det veludførte og fantasifulde smedejernsarbejde, hvortil ingen parallel kendes, kan lige så lidt som de andre ophængningsled henføres til en bestemt lysekrone. Inv. nr. AM 380 S. 2) 42 cm langt, med krog i begge ender af den runde midtstang, hvorom snor sig en kraftig spiral. Fire fladjernbøjler endende i volutter er ved ringled samlet om stangens ovre og nedre del; fra bøjlens midte udspringer et udstanset bladled. Sortmalet, med forgyldning på fire blade. Inv. nr. AM 380 T. 3) Ca. 34 cm langt, foroven endende i øje, forneden i krog. De fire vinkelstillede volutbøjler har ved udspringet forskellige blade. Sortmalet. Inv. nr. 380 U.

* *Topstykke* til *jordpåkastelsesspade* omtalt ovenfor (p. 614), 1973 indleveret til Den gamle By (jfr. ÅrbGlBy. 1973, p. 51—60). Stykket er en halvfigur af engel, der foran sig holder en skriftrulle, hvorpå graveret med store skønskriftsbogstaver: »M. Frideric Nannestad. Martha Elisabet Wissing 1734«; på ligurens bagside er vægtangivelsen indprikket: »Vog 25 Lod 2 Q y_2«. To gange mesterstempel PPS i hjerte for Århusmesteren Palle Pedersen Schandorph (Bøje, Tillæg nr. 3298).

**Kårde,* o. 1700. Fæstet, med dobbeltkonisk knap, er omkring grebet beviklet med metaltråd; håndbøjlen har midtpå en knop ledsaget af to mindre, parérstangen ender i et omtrent tilsvarende led. Klingen, med spidsovalt tværsnit, har blodrende med tre aflange gennembrydninger og flere gennembrudte, mønsterstillede prikker. Totallængden 99,9 cm. Kården har formodentlig været anbragt oven på en kiste. Inv. nr. 380 V.

**Spillekort* (fig. 617-18), fra anden halvdel af 1500'rne, rimeligvis udført i Bonen. På den tynde papplade, 8,6x5 cm, ufarvede træsnit, på forsiden hjerterknægt, med fjersmykket hat og klæde lagt op over højre arm. I det øvre hjørne spejlvendte versaler »sip rinroma«, en forvansket (og forkortet) gengivelse af navnet »scipio romanus« (jfr. D. Hoffmann: Die Welt der Spielkarte, Leipzig 1972, Taf. 46a). På bagsiden et krydsende diagonalmonster med rosetter (fig. 617) (jfr. O. Beisig, i Thüringische Studien, Altenburg 1936, fig. 1—2). Den nærmere bestemmelse af kortet er venligst foretaget af dr. D. Hoffmann, Deutsches Spielkarten-Museum e. V., Leinfelden bei Stuttgart. Kortet er fundet bag korstolene, antagelig anvendt til tidsfordriv af latinskolediciplene (jfr. p. 634). GI. inv. nr. 1363.

Et *sagn* vedrørende kortspil i domkirken beretter, at der engang var tre disciple, der spillede kort bag højaltret, da præsten gik på prædikestolen, men at en sten fra hvælvingen faldt ned og slog dem alle ihjel. Stenen blev lagt op på en bjælke bag altret, og hvis man fjernede den, blev den af ukendte kræfter lagt derop igen (jfr. Thiele: Danmarks Folkesagn, p. 229f.).

KILDER OG HENVISNINGER TIL ÅRHUS DOMKIRKE

Vedrorende *arkivalier* og *håndskrifter,* hvortil haves fyldige udskrifter i Nationalmuseet, se p. 39—41. *Opmålinger* og *tegninger* er nævnt i noterne til de respektive afsnit og genstande. De *historiske indledninger* samt *Træk af domkirkens forvaltning* og *Altrenes og vikariernes historie* ved Poul Rasmussen. *Indberetninger* og *notebøger* i Nationalmuseet:

BELIGGENHED OG KIRKEGÅRD

Indberetninger: C.A.Jensen 1909; H.Matthiessen 1914; Th. Rasmussen 1948 (til Den gamle Ry). *Notebøger:* N. L. Høyen IX, 1830.

Undersøgelse og beskrivelse ved Kjeld de Fine Licht.

BYGNING

Indberetninger: Hack Kampmann 1917 (til Det særlige Kirkesyn); P. Norlund 1918; M. Clemmensen 1921; P. Nørlund 1923; C. M. Smidt 1924; H. Græbe og Kjeld de Fine Licht 1969; J. Hertz 1970. *Notebøger:* S.Abildgaard V, 1770; N. L. Høyen IX, 1830; XV, 1833; J. J. A. Worsaae VI, 1862; C. M. Smidt VII, 1904; M.Clemmensen X, 1922—25; XIII, 1926.

Undersøgelse og beskrivelse ved Kjeld de Fine Licht.

KALKMALERIER

Indberetninger: P. Norlund 1923—24; Ole Søndergaard 1924; Egmont Lind 1964; Ulla Haastrup 1967. *Notebøger:* J.Kornerup X og XVI, 1867, V, 1878; Ole Søndergaard I—VIII, 1921—24.

Undersøgelse og beskrivelse ved Vibeke Michelsen.

INVENTAR

Indberetninger: F. Uldall 1893 (klokker); C. A. Jensen 1905 (urskive); Eigil Rothe 1907f. (urskive); N. J. Termansen 1940 og 1959 (højaltertavlens malerier); Lucien Hecklen 1961 (orgelpulpitur); Hugo Johannsen 1964f. (dele af inventar); E. Moltke 1966 (højaltertavle, korstole). *Notebøger:* S. Abildgaard V, 1770; N. L. Høyen IX, 1830; Eigil Rothe VII, 1906.

Undersøgelse og beskrivelse ved E. Moltke (højaltertavle); Ole Olesen (orgler); Hans Stiesdal (tårnure og urskiver); Tue Gad (missalefragment); Vibeke Michelsen (øvrigt inventar).

GRAVMINDER

Indberetninger: Domkirkeinspektionen 1830 (Peder Vognsens sarkofag); Magnus Petersen 1887 el. 1888 (gravflise); P. Nørlund 1918 og 1920 (middelalderlige grave og Peder Vognsens grav); C. C. Hansen og Fr. Gregersen 1918 (Peder Vognsens kranium og skelet); C.A.Jensen 1920 (Peder Vognsens grav); Erna Lorenzen 1944 (tekstiler fra Sehesteds krypt; til Den gamle By); P. Linde 1944, 1952 og 1957 (kister, kisteplader og gravudstyr); G. N. Kristiansen 1959—71 (restaurering af epitafier); C. Baumbach 1960—61 (restaurering af epitafier); Vitus Nielsen 1963—64 (restaurering af epitafier); Svend Elmholt 1964 (restaurering af epitafier); Hugo Johannsen 1964—65 (epitafier, gravsten, gravfliser); sammen med Birgitte Bøggild Johannsen 1974 (epitaf); Knud Holm 1965 (gravkrypt); Ole Schmidt 1970 og Else Østergaard 1970 og 1974 (tekstiler fra Peder Vognsens grav); P. Graff-Petersen 1973 (dækplade til Peder Vognsens grav); Knud Holm og Ole Schmidt 1975 (kobberkiste). *Notebøger:* S. Abildgaard V, 1770; J. Kornerup III, 1880; M.Clemmensen X, 1922 25; Ole Søndergaard VII, 1924.

Undersøgelse og beskrivelse ved J. Balslev Jørgensen (Peder Vognsens kranium); Anette Kruse (gravfliser); Stig Hornshøj-Møller (†gravsten samt medvirken ved afsnit om eftermiddelalderlige kapeller og murede begravelser); Vibeke Michelsen (øvrige gravminder).

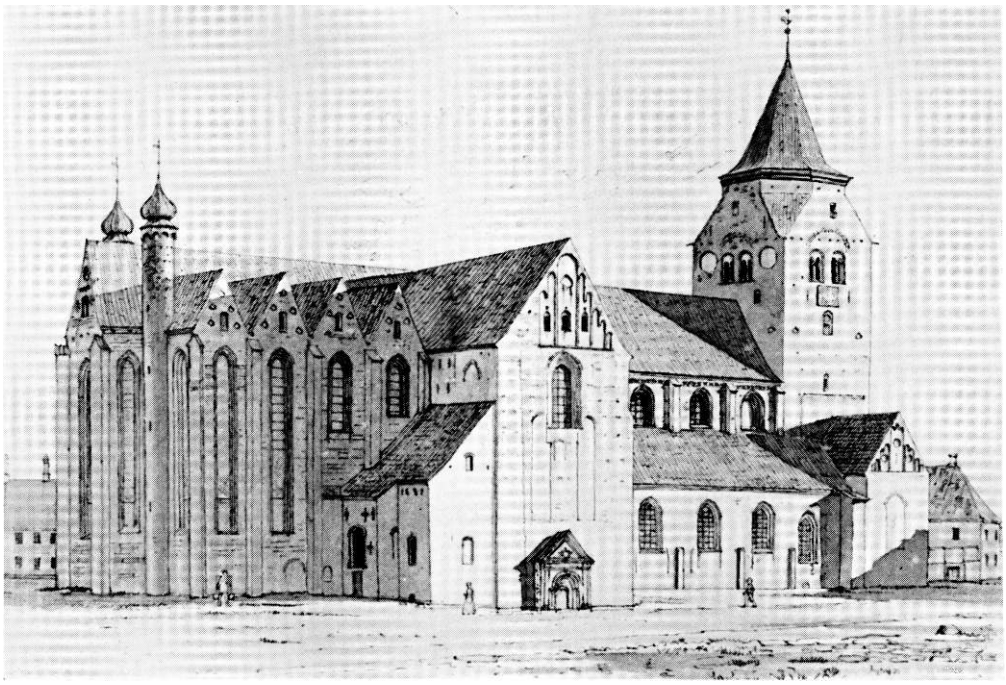

Fig. 613. Århus domkirke set fra nordost. Laveret pennetegning af Jacob Kornerup 1858, udført som forarbejde til illustration i første udgave af Trap. Privateje. — *Århus Cathedral seen from north-east. Washed pen and ink drawing by Jacob Kornerup 1858, done as preliminary study for an illustration in the first edition of Trap's Description of Denmark.*

ÅRHUS CATHEDRAL

ENGLISH SUMMARY

INTRODUCTION. Århus, on the east coast of Jutland, is known by archaeologists to have been a fortified city ever since the beginning of the 10th century when the angular semicircular earth rampart (fig. 3: a-b-c-d) was constructed on the north side of the mouth of the Århus river. In a report of the synod in Ingelheim 948 the city is mentioned for the first time as a cathedral city. Definite information is not available until about 1060 when Århus is once again referred to as a cathedral city. At this time Denmark was divided up anew into dioceses (this division holding good in the main today). In the period following, a cathedral (fig. 3:2), dedicated to St. Nicholas, was erected outside the city wall. Traces of this church, such as a three-aisled vaulted crypt of boulders and calcareous-tufa, are included in the present Church of Our Lady and are dealt with below p. 1019-37.

It is not to be wondered at that this relatively modest church in time was found to be inadequate. It is however surprising and to some extent inexplicable, that when the new and still functioning cathedral, dedicated to St. Clement, was to be built, it

was sited in the middle of the city (fig. 3:1) near the coast (where a chapel may formerly have been situated). According to papal briefs and local official documents the erection of the church was begun by Peder Vognsen, who was a member of a Zealand noble family and who held the see 1191—1204.

CHURCHYARD. The account of the history of the cathedral's construction is introduced by a chapter on the location of the church and the churchyard which up to the beginning of the last century was situated around the church. The 45 m long, brick-built bishop's palace, three storeys high, on the north side of the church (fig. 20:1) is discussed. Its main wing, running north-south, was erected in the latter part of the 15th century and demolished about 1770. From a wing parallel to the church the bishop's palace was connected to the transept of the cathedral by a two-spanned bridge borne on arches (fig. 20:2; cf. fig. 54) which was demolished 1665. East of the choir still stands the cathedral school, but only a few traces of its mediaeval buildings have been found (fig. 20:4). Before the Reformation a number of houses for the chapter and priests of the cathedral stood on the south side of the church (fig. 20:3). After the introduction of Protestantism 1536 and up to the sweeping changes in the townscape of more recent times the buildings around the church were altered and reconstructed, adapting to some extent to the "modernisations" that from time to time were made to the exterior of the church. This situation is illustrated in fig. 21, where the churchyard and its entrances are also shown (cf. fig. 26). The present conditions, in which a large square has been laid out on the south side of the church (fig. 27), are shown on the modern town plan in fig. 20.

ARCHITECTURE

THE ORIGINAL CHURCH (fig. 614 A and B). Within the present cathedral the main sections of the original building can be isolated. It was built of red brick (cf. fig. 32—34) with granite and brick bases in varying forms (fig. 31) after the foundations were laid in the last decade before year 1200. Details revealed by archaeological investigations of the structure and written evidence from the 13th century confirm that the construction, which in the usual mediaeval way was started in the east, went ahead rather slowly. In fact, the church was never completed according to the first plan which was revised as the building progressed. The drastic rebuilding in the late Middle Ages does not prevent two main sections within the original church being detected: the earlier east section containing the chancel and the transept with 2x3 east chapels, and the later basilican nave. This grouping is expressed for instance in the size of the brick material (mediaeval large brick, average size in east section: c. 30x12.6x8 cm, in the west section: 27.5x13x8.6 cm) and the sizes and measurements, as shown in the ground-plan (pl. 1 and 2). On the other hand it is to a lesser extent possible within the two main sections to determine phases during erection. Each main section, their components being obviously interdependent from the beginning, is therefore dealt with in the account as a whole.

East Section. The remains of the foundations (fig. 36 and 177) reveal that the main choir was at least two bays long, but it has not yet been possible to determine the length with certainty or find traces of the presumably apse-shaped end (cf. pl. 1). The rabbeted pilasters, for example, give some reason for supposing that the choir was vaulted from the beginning.

The transept of the church, just under 13 m wide and externally a good 51 m long, is by its length and the associated east chapels exceptional for a cathedral of the period around 1200; in the contemporary construction in Roskilde, in fact, the idea of a three-aisled transept was abandoned, although building had already begun (Erik Moltke and Elna Møller, Danish Churches: Roskilde Cathedral, Copenhagen 1956, p. 17—18). The closest parallel to the Århus form found in Denmark is the Cistercian church at Esrom of the same age and it is on the whole in abbey churches that the greatest similarity is found. The founder of Århus Cathedral extended the chapter, and this circumstance, together with an unsuccessful hope of having a local saint canonised, may have been factors leading to the distinctive character of the ground-plan.

A couple of plain pilasters decorated by recessed and engaged columns (pi. 3 and fig. 37—39 and 46:3) indicate on the east wall of the north transept the tripartition, which in the transept is interdependent with the row of chapels. This is also manifested by the three round-arched windows (fig. 46:2) in each section of the west wall. That the sparse architectonic decoration is found almost exclusively in the north transept provides a reason, together with other circumstances, for an assumption that the transept was built from north to south. The walls, which apart from the bases of the east wall (fig. 31:13) have a plane surface and are without divisions, indicate that in the beginning there was no vaulting here.

The piers at the crossing, which were connected in pairs with archivolts, are in the existing building badly reduced; originally they were rabbeted and presumably provided with a half column (fig. 40 and 42—45) very similar to those preserved in the entrance arcades of the two middle chapels (fig. 62 and 67). Parts still standing include rounded corners and corner members placed in such a way that they throw some light on the relative chronology of the respective masonry (fig. 41).

At each end of the transept is a portal, the present form of which is the result of repeated alterations and changes, the last at the time of restoration in the 1920's. The south portal (fig. 47—50) is today the most authentic, while the north portal (fig. 51—54 and 179—80) in its external outline shows the contours of the secret passage to the bishop's palace mentioned above. Both are bevelled on the inner side and externally provided with rabbets and enriched with corner members, but the size and details now do not seem to correspond to the other dimensions of the cathedral. At each end of the transept is a winding stair, the south one preserved (fig. 55), the north one in a tower outside, which was demolished 1743, but reconstructed in the 1920's (fig. 56, 57, 120).

The six east chapels, which evidently form an original link in the first building programme of the church, are divided into two groups of three; all are 6—7 m wide

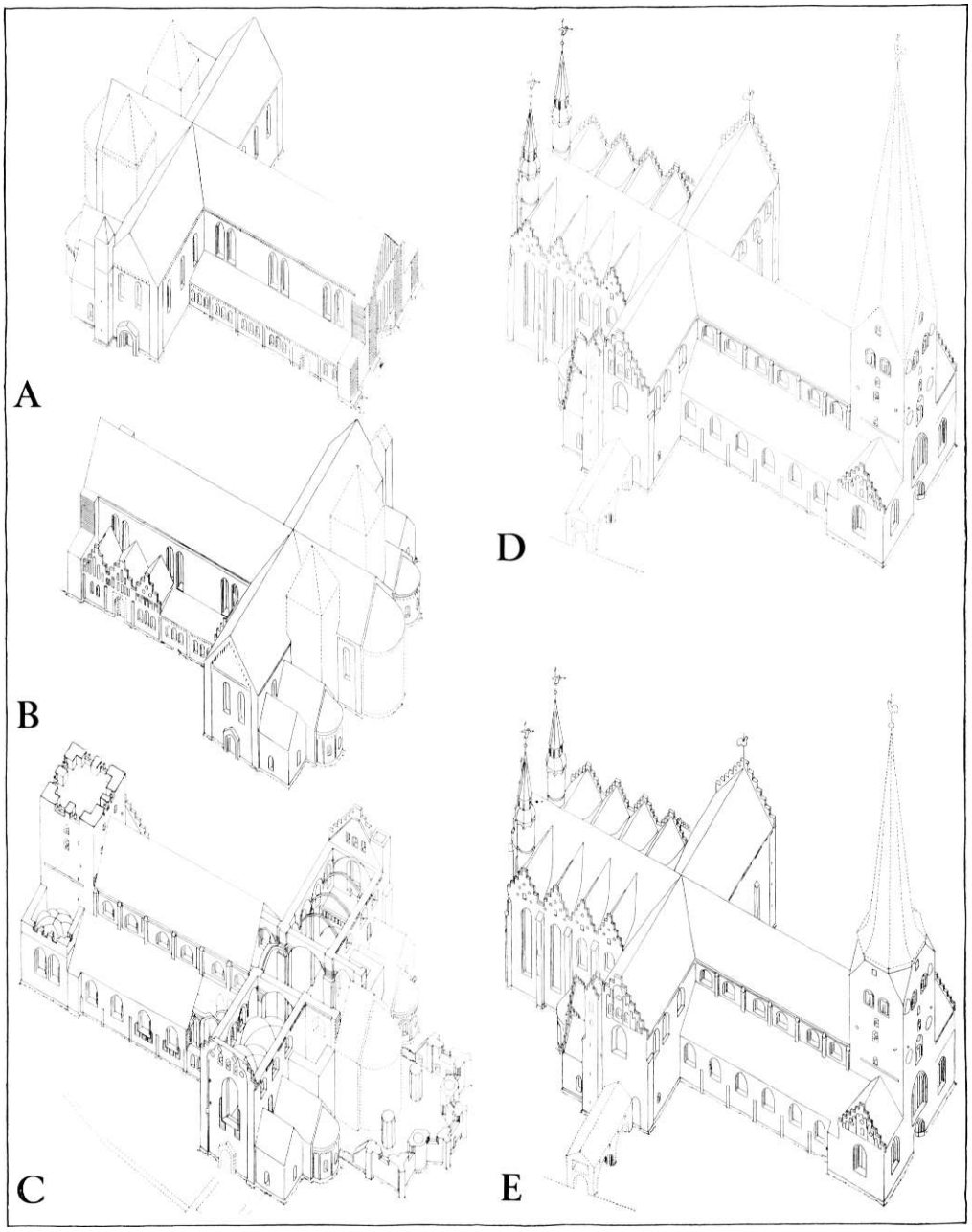
and vaulted from the outset. Each group is sited in such a way that it forms a coherent, symmetrical composition consisting of a larger chapel with apse in between two smaller ones. Of the chapels the two nearest the choir have disappeared, while the four others remain in an extensively restored, partly rebuilt form. Certainly four of the chapels were connected with the transept by large open arcades (pl. 3).

The unpretentious southernmost chapel or annex, to which there is access from the neighbouring one, may have functioned as a sacristy. The northernmost annex too is characterised by simplicity (fig. 73—74), with the exception of the base of the south-west corner (fig. 75) which is connected with the base of the transept. The room has been changed by secondary vaulting and the inclusion of burial vaults in the 1630's (cf. below).

The middle chapel of each group is emphasised by being two bays long, by having an apse (demolished 1702, rebuilt 1880—81 on preserved remains of bases, but the presentation of the façade is uncertain) and by having richer architectonic decoration. Moulded and fluted bricks are here employed in a way that indicates the influence of the slightly earlier building in brick on Zealand (cf. Erik Moltke and Elna Moller, op. cit., p. 17). In the south chapel (fig. 62—63) a bench-like structure in exedra is worthy of note; on the basis of post-Reformation conditions it may be assumed that this was the assembly hall of the cathedral chapter. In the north apse chapel (fig. 67, 69 and 72) details such as the articulation of the pilasters and the string-course of the arches are richer than the corresponding elements in the south apse chapel (fig. 66:2 and 3). Each severy has a pendent granite boss (fig. 70—71) of which parallels are found in many Jutland churches and which are assumed to have come from France via Westphalia. One small part of the original façade of the apse which is still preserved shows a flush row of arcades and a corbelled arch frieze (66:1).

During excavations in the choir in 1908 the foundations of the east walls of the former chapels were found and thus confirmation of their original, almost square plan. The relatively heavy walls, remains of high-set relieving arches on some of the choir columns together with hewn-off masonry on the east facade of the north transept (fig. 64—65) confirm that choir towers above the chapels had been started, at least towards the north, but perhaps never completed. From the transept's stair-turret to the north, mentioned above, a barrel-vaulted passage (with steps at its north end, fig. 60—61; the course of the passage shown in pl. 3) leads inside the east wall to the vaulted storey (now disappeared) above the north choir chapel.

West Section. When the east part of the church was finished some time apparently passed before work was resumed on the basilican west section, which included a nave three bays long and internally 9.2—9.5 m wide, two aisles six bays long and a west sector that was to have contained two towers, planned but never carried out. In detail it shows the influence of North German building activity, while the main form is probably dependent on an earlier project. The nave's contemporary vaulting, now disappeared, was borne on pilasters with half columns and corner members (fig. 76, 78, 183, cf. 184). In each clerestory above the relatively low, no doubt round-arched arcades to the aisles (fig. 81), the nave was illuminated by windows over six metres

high, set in pairs and presumably gently pointed-arched. Both inside and outside they were decorated with rabbets and billets, most elaborately on the north side (fig. 77). At the windows are. fluted bricks, and glazed courses produced a polychrome effect (fig. 80, 82—83). In the originally vaulted aisles are traces of simpler windows grouped in threes. In the south aisle and probably also in the north there was a rabbeted

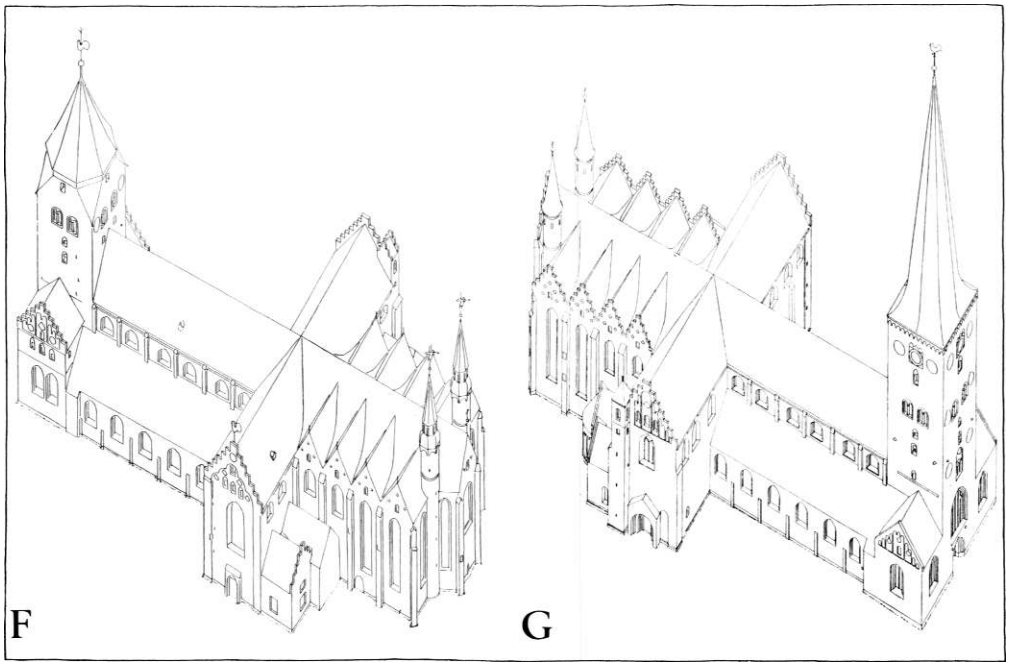

Fig. 614. Århus domkirke. Isometrisk fremstilling 1:1500 af stadier i kirkens bygningshistorie. — *Århus Cathedral. Isometric drawing 1:1500 of stages in the history of the church's construction; earlier, reconstructed conditions are to some extent hypothetical. A. The church seen from north-west after the completion of the initial building phases at the beginning of the 14th century (cf. fig. 35). B. The church seen from south-east in the form corresponding to A; also showing the start, bay by bay, of the south aisle's reconstruction (cf. fig. 88). C. The church seen from south-east during reconstruction and extension in the decades after the middle of the 15th century (cf. fig. 123). I). The church seen from north-west in its fully constructed state at the end of the Middle Ages; in the foreground the secret passage to the bishop's palace (cf. fig. 96). E. Similar to I) except that the tower had a spire from 1551 (cf. fig. 145). F. The church seen from south-east in its Baroque form in the beginning of the 18th century (cf. fig. 147). G. The church seen from north-west in its present form (cf. fig. 168—69).*

portal (fig. 77:4) presumably in the second bay from the west, where the baptismal font remained for some time after the Reformation. Unused toothing in the solid masonry at the ends of the aisles ((ig. 182, remains of plinth: fig. 187) is important evidence of the west towers which were never built; in the west gable wall of the nave a group of three lancet windows was set as a temporary measure. The present windows were reconstructed on the basis of preserved remains in the 1920's (fig. 103).

ALTERATIONS AND ADDITIONS IN THE 1300's (fig. 614 B). There is no documentary evidence to establish the individual building phases chronologically, even less to ascertain the date when the west end was abandoned. All things considered it seems that the further extension of the church came to a halt in the first part of the 1300's, and the reason for this may have been that there was a fire about 1330, the extent and damage of which we have no knowledge.

In the present transept various traces of vaulting can be seen (fig. 85—86, 89 and 109) which with two bays in each transept disregard the original tripartition. Probably

this vaulting, to which must belong the remains of a cornice, preserved on the west side of the north transept (fig. 90), was occasioned by the fire. The lower masonry gallery in the north transept (fig. 84, 91), where the secret passage from the bishop's palace had its exit, must also be ascribed to the 14th century; similarly a tripartite window, which during restoration in the 1920's came to light in the second bay from the east in the northern aisle (fig. 77:1 and 94). Finally a strange decorated niche with a peephole in a walled-up window is in the bay furthest to the west in the same aisle (fig. 92—93, cf. p. 978).

On the south façade of the nave are traces of roofs (fig. 186), which to some extent must have obscured the clerestory windows. It is not clear whether this is evidence of an attempted overall rebuilding of the nave or merely successive alterations to the individual bays of the aisle.

EXTENSIONS AND RECONSTRUCTIONS IN THE 1400's (fig. 614 C and D). The original, relatively low, cathedral was subjected in the course of the 15th century to a radical reconstruction which both in length and height increased the size of the building considerably. In 1407 the reigning queen, Margrethe, donated a large sum of money, and the outcome was that building could start a few years after. In all essentials it was completed c. 1480. Many of the features which characterise the reconstructed church, now largely extant, both in regard to totality and details, point to contemporary architecture in the Baltic Hanseatic towns as the most important source of inspiration. However the cavetto moulded windows of the transept suggest an influence from areas further west.

The extension, which was executed in brick (fig. 97 and 126), began in the west, where the earlier plan with two towers was abandoned in favour of a middle tower with two side chapels. Here the work progressed from north to south. The north chapel, which is characterised by a stellar vault (fig. 92), functioned as an episcopal mausoleum in 1423. The west section was completed during Jens Iversen Lange's time as bishop (1449—82). His family's armorial bearings (three roses) are recorded on the west façade of the large tower (pl. 12) and on the gable of the south chapel (fig. 146; the top storey was demolished in the 177()'s. The present condition, fig. 98—99). The tower (fig. 101—102) was five storeys high, the two lowest being vaulted. The top storey housed the bells and its belfry lights are remarkable for the openings divided by a column, where the use of rounded arches in line with other details in the church — should be interpreted more as an archaic adaptation to the earlier building than an expression of Early Renaissance. The tower room with a pointed-arched portal (restored c. 1880, fig. 104) and large west window (fig. 132:2) is the church's porch and had originally open side arcades in connection with both west chapels.

The first spire, which because of weakness was removed as early as 1547, apparently was of the Late Gothic type common in North Germany, with a tall octagonal pyramid above the four gables on the faces of the tower.

While the erection of the west section went ahead, there were plans for increasing the height of the nave, and on the east side of the tower preparations for this can be

recognised. When the building started, however, the walls were not taken up to the level anticipated. A number of toothings indicate that the work came to a stop on various occasions. By the rebuilding the basilican structure of the nave was maintained, and both the nave and the aisles were given pointed-arched windows (tig. 108), which in the clerestories were furnished with moulded bricks to match the west portal and the large window in the tower (fig. 111—112, 132:2—3). It was also these walls that received the only decoration of the otherwise plain exterior in the form of a trefoil frieze below the cornice. Internally all aisles were vaulted, each with six bays: cross vaulting in the side aisles, simple stellar vaulting with half-brick ribs in the nave (fig. 110, 115 and 171). Here every other archivolt rested on a vertical extension of the earlier pilasters (fig. 113), the rest on brackets of brick (fig. 114).

Perhaps even before the reconstruction of the nave was completed work was started on the transept. The facades were crowned with simple recesses (fig. 119 and 122) corresponding to those of the tower (fig. 101). The new windows of the transept (2x3 along each wall, a larger one in each gable wall, fig. 119-121) differ by their external cavetto moulding from the rest of the church to such a degree, that the construction in the transept must be regarded as a stylistic experiment, which however was not adhered to during the last phase of the rebuilding, the choir. The crossing was vaulted with a stellar vault a half-brick thick (fig. 235) while each arm of the transept was given four cross vaults (fig. 124 and 170). In the vaulting of the transept there are in all four circular openings (diameter c. 60 cm, cf. fig. 235), which may have been used for Easter plays and similar occasions. During the reconstruction also the stairways were increased in height (fig. 55) and in the transept was built an upper gallery (fig. 124).

The fact that three windows were set in the east wall of each arm of the transept is one of the points which indicate that also a simple increase in height of the choir was anticipated, and this was also started (fig. 122). Meanwhile those in charge of the work changed the plans radically, bricked up, for example, both east windows nearest the choir (fig. 121 and 128) and instead of going ahead with the increase in height a considerable enlarging of the choir was put info effect. In details such as the external moulding of the windows (fig. 129 and 132:1) a link was made with the nave and the west section of the cathedral, but the total effect was to strike a new note which in mediaeval Denmark was more colourful and grandiose than usual. The new three-aisled chancel, four bays long, with a polygonal east end is constructed as a Gothic hall-church, where the liturgical choir is separated from the ambulatory by a brick-built chancel screen (fig. 125 and 134—135). The exterior is enlivened by rows of gables and a couple of soaring, round (stair)turrets (fig. 129—131, 133 and 165) on the east side facing the sea. The effect of the façades is heightened by restrained decoration and the granite ashlars included in the masonry. Among the blocks are a few ornamented ones (fig. 140—142) and also window lintels, which must all originate from a demolished village church. The interior is covered with stellar and cross vaulting corresponding to that of the other parts of the church. In the choir polygon there are granite brackets (fig. 135 and 173) which may have been used previously in the church, and four similar ones are still in the cathedral's store-room (fig. 95 and 173:5).

With almost stark, simple forms in walls, columns, windows and vaulting a church interior both festive and formal was achieved. The furnishings and decoration were added in the decades from 1480 and up to the Reformation 1536 (cf. below). Relative to this must be mentioned a rood screen from 1508 (fig. 136) which was placed in the crossing at the entrance to the chancel (removed in the 177()'s).

POST REFORMATION PERIOD. The introduction in 1536 of the Lutheran church service, and all pertaining to it, brought about great changes in all churches. Different customs resulted in different needs and vice versa. But the various consequences of this did not become apparent for several decades. For church buildings as such the most important result of the Reformation was that church property, which produced the wherewithal for building activities and maintenance, was confiscated by the king. The outcome of this was felt everywhere, so that where no special circumstances were valid, any thought of church extensions had to be abandoned, and very soon it proved difficult to obtain financial means even for repairs. A depressed economy became the principal theme in the history of churches in the centuries up to very recent times and this predicament exerted a decisive influence time and again. Artistic and antiquarian projects had to be sacrificed on the altar of harsh reality.

In Århus the situation was further accentuated by the fact that the city, which in the Late Middle Ages may already have lost its former prominence, was now reduced to not much more than an ordinary country town. Since 1850 it has once again become a city of importance, and now is the second largest in Denmark.

The Post Reformation history of Århus Cathedral thus becomes an account of the struggle against decline and an insufficiency of funds, but is at the same time an excellent example of more recent artistic currents, changes and attitudes towards an mediaeval edifice.

The Cathedral's Second Spire (fig. 614 E). In 1547 the west tower's mediaeval, leaded spire was taken down because of its infirmity. The king's architect, Morten Bussert, was in charge of the erection of the new one, which was more or less the height of the previous spire, but of different form (fig. 6). The reshaping of the brick tower's gables and top brought about the octagonal plan of the spire which was retained during subsequent changes up to the 1870's.

The Cathedral's Third Spire (fig. 614F). In 1642 the church was struck by lightning and the large spire destroyed, although any further serious destruction was avoided. In subsequent repairs it was only possible to build a much shorter spire (fig. 146).

Interments in the Church. During the century of the Reformation and on up to the 1700's the dominant position of the aristocracy was expressed in the establishment of massive sepulchral monuments in many churches (cf. below). In Århus Cathedral, where the mediaeval chapels were hardly utilised, there was an excess of space and new buildings were therefore not put up, but several large monuments and tablets were erected which are still a feature of the interior. Burial vaults and tombs under the floor were provided, which in various ways gave some importance to the building. Sepulchral chapels proper were established in the chapel annexes on the north side

and will be discussed in the account of the church burials. Most of the infringements and changes caused by the interments were removed during the recent restorations.

In 1692 the west chapel to the south was arranged as an assembly hall for the clergy and closed to the church porch, while a door was made in the wall facing the south aisle.

Rebuilding 1743—44. In this period the building required restoration which, under the leadership of Nicolaus Hinrich Rieman, became predominantly a stylistic touching up of the exterior. Rieman was a practising master builder who in Jutland was responsible for reconstructions and rebuilding in a heavy, provincial Baroque form. Århus Cathedral was given shaped gables and new portals (fig. 148—149).

Repairs in the 1770's. A thorough restoration became necessary a generation later. Opinions were divided as to the extent of the work, and the matter gave rise to a voluminous correspondence between local authorities and the government in Copenhagen. One of the leading exponents of Early Neo-Classicism, the architect C. F. Harsdorff, advocated that the church should be preserved as far as possible in its existing form. The work of restoration itself, supervised by C. J. Zuber, therefore consisted mainly of removing deteriorating or damaged parts, principally roofs and roofing. But a few unfortunate interventions were made which from an antiquarian point of view are regrettable: the top storey of the chapel on the south side of tower was demolished and in the interior the above mentioned rood screen was removed. The four east chapels were roofed in pairs by a lean-to roof (fig. 160). By the alterations the exterior of the church was given the aspect, typical of the time, of compact weight, and the cubic effect of both the elements and the totality of the complex was well emphazised (fig. 9, 11 and 613, pl. 5—8).

The Spires on the Choir Towers. In 1822 a gale destroyed the spire on one of the choir towers, after which both were renewed by a local shipwright in the distinctive onion shape seen in old photographs and drawings (fig. 11 and 24, pl. 6).

Restoration 1S67—82. About a century after the repairs influenced by Harsdorff it again became necessary to restore the building. Most of the leading architects of the country were involved in the preparatory phases of the work and M. G. Bindesboll, F. Meldahl and N. S. Nebelong and others submitted plans (cf. fig. 157—158) which demonstrated the artistic aims of the time. The execution of the work was assigned to V. Th. Walther, who during its course made a number of observations of an architectural and archaeological nature. Fortunately a depressed financial situation forceded him to effect only moderate and limited changes. On this occasion the three portals were restored, partly walled-up windows re-opened, the west tower and the choir towers provided with new spires (fig. 30, 163 and 165) while the east chapels were restored with gables, independent pitched roofs and apses (fig. 159, 160, 164, pl. 12, 17 and 18).

Most Recent Work (fig. 614 G). Individual points in Walther's restoration programme, e.g. repairs to the interior of the east chapels, had to be postponed to a later occasion and were included in the work that was among the first to be undertaken when at about the time of the First World War it was found possible to resume restoration.

While Gothic stylistic forms had been the line of approach in the 1870's, about 1920, when the architects Hack Kampmann and later Mogens Clemmensen were in charge of the work, it was to a great extent the idiom of the original building that was the guide. The portals of the transept were once again restored (fig. 166), the stair-turret of the north transept rebuilt (fig. 120), the west tower increased in height and provided with a new spire (fig. 100), and the transept and choir enriched with crow-step gables (fig. 27). In the interior entrance halls were erected (fig. 167) using Baroque forms to match the sepulchral monuments of the church. By these changes, which were completed c. 1930, the building took on the shape which it still retains.

MURALS

As in so many other churches in Denmark murals enhance the interior of the church; in the case of the cathedral paintings the white lime has throughout been used as ground colour. On the vaulting there is a simple, mainly ornamental, decoration, on the piers and walls on the other hand the adornment is predominantly of narrative content, with relation in some instances to one of the now disappeared (Catholic) altars or to the liturgical functions of past ages.

Even in the church's earliest building phase the walls must have been embellished with murals like the remnants (fig. 219) from c. 1420 (now re-plastered) found in the west chapel furthest north. In the north aisle is a painting of two unidentified saints from the 14th century (fig. 196—197) which has been preserved.

Almost all the rest of the cathedral's paintings date from the period after the extensive rebuilding of the church, i.e. from the latter part of the 15th century or the beginning of the 16th. They were first uncovered in 1862, followed by restorations 1867—1872, 1896—98 and most recently 1921 24 (under the supervision of Ole Søndergaard).

It was the four last Catholic bishops of Århus (cf. p. 377f.) who were responsible not merely for the rebuilding and extension of the cathedral, but also the pictorial decoration, furnishings and fittings of the interior, an undertaking that with the help of heraldic devices and inscriptions can be recognised in various places in the building.

The paintings, thus roughly of the same age, are dealt with according to their position in the building. The first main section of the description discusses the decoration of the chancel screens (p. 385—393), and the murals in the arcades, on piers and walls which are dealt with moving from east to west and from south to north (p. 394—414). At the end of this section are discussed murals which are no longer extant (p. 414—420). The related wall decorations in the south transept are decribed collectively (p. 421—430). The second main section deals with paintings on the vaulting (p. 431—459), and here a chronological sequence on the basis of inscriptions and coats of arms is followed. The section ends with Post Reformation vaulting decoration now disappeared (p. 459).

The depictions on the *chancel screens,* from 1450—1500, have in the main perished. However, on the south section's outer side is preserved a scene with the *pentecostal*

miracle (fig. 198—199) which differs from the subject's usual iconography partly by the absence of Mary in the circle of apostles, partly by the combination with the Trinity. Not found elsewhere in Denmark is the decoration to the east of this, from 1500—1525 (fig. 200), depicting *Heaven, Earth and Hell* in three horizontal zones. In the middle zone, the Earth, St. Gregory's mass is being celebrated, attended by priests, young dandies and ordinary citizens (fig. 201); more traditional scenes of Hell are portrayed below it (fig. 202). On the outside of the chancel screens to the north is a picture of *St. George and the Dragon* (fig. 203, 205, 255; note 45 a), dated 1497, in which the kneeling princess with the lamb is copied from an etching by the anonymous master, I. A.M., from Zwolle, or from a source closely related to it. On the upper part of the chancel screen are fragments of a Latin minuscule inscription (p. 392, fig. 204) from the first decade of the 16th century, which mentions the church's patron saint, St. Clement.

MURALS IN ARCADES, ON PIERS AND WALLS. Some of the murals in this group were associated with the numerous altars which stood in the church during the Catholic period (cf. 73—89). One decoration (fig. 17—18), of special significance to the altar of the Holy Trinity (no 34, p. 87), shows the *Trinity, the prophets Isaiah* and *Jeremiah* and the *twelve Sybils.* Its inscription from 1499 (p. 394ff.) mentions the altar's founder, Bishop Niels Clausen, whose coat of arms can be seen between those of his four predecessors who presumably donated to the altar. The pagan, named Sybils are accompagnied by inscribed tablets (fig. 207) each with their own prophecy of the coming of the Messiah (p. 396—399; note 95). Both the choice of motif and the presentation of the text point to a close association with contemporary Italian and French art, while the schematic drawing with the applied colours shows the influence of German block-printing. The workshop responsible for this work also produced the mural of the *legend of St. Christine* with *John the Baptist* and *John the Evangelist* (fig. 211—214) from the first quarter of the 16th century. The legend is told in eleven pictures beginning at the bottom in the west and ending at the bottom in the east, depicted in the same simple block-printed way accompanied by short explanatory texts (p. 407—410). The rosette borders coming from the same workshop are also found in the very damaged mural of the *miracle of St. Elegius* (fig. 14) from c. 1500 as well as the contemporary severely damaged painting of *male and female saints* (fig. 215) placed in pairs on the east and west sides respectively of a niche in the south wall of the chancel.

A mural from c. 1490, which, like many others in the church, has as its motif the worship of Christ's body and wounds, together with the miracle of the communion, is painted as in a tabernacle on an arcade pier on the south side of the aisle (fig. 15, 208—209 and 257). It shows *Christ as the Man of Sorrows,* revealing himself to Pope Gregory the Great, and two small figures, probably the donor's patron saint and the donor himself, a man belonging to the Jutland aristocratic Rosenkranz family, whose coat of arms is to be seen with those of Bishop Niels Clausen and Bishop Ejler Madsen Bølle. The same episcopal bearings are found on the contemporary painting of the

Day of Judgment above the pictures of the popular hero *Charlemagne* and *St. Agnes* (fig. 16). The latter, in keeping with German presentations, is clothed in the fashion of the day, and not naked as reported in the legend. These pictures seem to have functioned as wings to a now lost altar-piece. From the same workshop comes also a painting of the *Madonna with a Rosary* (fig. 13 and 210) which is accompanied by a minuscule inscription with the introductory words to an antiphon (p. 404). Another mural, no longer extant, can be ascribed to this same workshop. It is a picture of five named male and female saints (fig. 220) standing in a "tabernacle" on an arcade pier on the north side of the nave.

A mural, about 2 m high, showing *St. Michael weighing souls* (fig. 206 and 256) from the first quarter of the 16th century is linked by its technical execution (the rarely used yellow colour and the shading) to the harshly restored figure of *St. Clement.* The picture of the patron saint of the cathedral (fig. 195), out of proportion with the other paintings of the south transept, has been the rallying point for processions in the ambulatory (cf. fig. 109).

The walls in the south transept were covered between 1515 and 1521 by a monumental mural which is only partly preserved on the west and south walls. The central figure on the west wall (fig. 222) is an enormous *St. Christopher* (cf. fig. 194) whose halo and one hand gripping a sprouting staff, as well as a small part of the Christ Child's mantle, are the only things now visible. On each side of him stands a henchman (the face of one newly painted, cf. fig. 194, 223) with sword (about 6 m long) and banner, and above their heads twine tendrils of thistles around the remains of a row of six shields, but of these only that of Bishop Niels Clausen can be identified. A *Siren* with a drinking vessel in her hand (fig. 225) decorates the stair-turret in the south-west corner, while the window of the south wall is flanked by large shields surmounted by crowns (fig. 55 and 224) belonging to King Hans' Saxon queen Christina (died 1521) and his successor King Christian II's queen Elisabeth (crowned 1515). This enormous painting must have been planned during Bishop Niels Clausen's period of office (up to 1520), but was possibly influenced by his successor, Bishop Ove Bille, who was closely connected with the Royal House. It was executed by a workshop which as well as the figures of St. Michael and St. Clement, mentioned above, also painted a *man with a crane's neck* (fig. 226, 259; note 200, 204) on the south-west pier of the crossing. This strange fantasy figure, based on a picture in Hartmann Schedel's Weltkronik from 1493, is also found in several other Jutland churches. A Niels Clausen *coat of arms* supported by two men at arms (fig. 253), in an arcade to the north aisle, seems also likely to have been made by this group of painters.

THE DECORATIONS ON THE VAULTING (fig. 110, 115, 124, 134, 232) all over the church are mainly very simple, on the ribs merely chevrons, stripes or tendrils, on the reinforcing ribs traced quatrefoils alternating witli cross patterns, checks and sometimes tendrils (fig. 246) with a few figures here and there. Only the crown of the vaults in the choir and the ambulatory were decorated with large-leafed (fig. 249) or pointed-leafed (fig. 250 251) rosettes, respectively. Large figured ornamentation is

found only in the crossing bay (fig. 235), in some severies of the transept vaulting (fig. 124, 232) and in the choir polygon (fig. 135). The development of the rib motifs together with the placing of the bishop's arms and inscriptions provide a basis for an approximate dating, which seems to suggest that the vaults were decorated soon after their completion.

The work was begun in the *nave,* where it runs from east to west. In the east severy of the vault furthest to the east is the coat of arms belonging to the initiator, Bishop Jens Iversen Lange (cf. fig. 110), repeated in the second bay to the east (fig. 230) but in this instance with helm and foliage and accompanied by a minuscule inscription (p. 432), which reports that the bishop was responsible for the erection of the vaults 1477.

The vaulting of the *south transept* (fig. 232) was decorated from north to south according to the position of the episcopal coats of arms; the work was started in Jens Iversen's time and completed in Ejler Madsen's. In one of the severies can be seen the arms of Århus diocese charged with a lamb bearing the banner of the cross (fig. 232), which is also used in other parts of the cathedral (fig. 235, 239, 252). The severies are furthermore embellished with unicorns, lion and horse (fig. 234, 261; note 234), fantasy flowers and figures from the popular fable about the fox and geese (fig. 233; note 237), known elsewhere in the diocese.

The stellar vaulting of the *crossing bay* (fig. 235) has the date i480 in minuscule in the east severy, the major painting of which, Judgment Day, was painted over with what was probably a Pietá (fig. 236). During the last restoration this, however, had to give way to a new painting based on the original. the other severies with the arms of the diocese (fig. 239), the patron saint St. Clement (fig. 240), a bishop and various episcopal arms, were painted as the see changed bishops. The scrolls on the reinforcing ribs include men (fig. 262), animals and minuscules (m, n, p).

The cross vaultings of the *north transept* (fig. 124) were decorated all at the same time soon after their construction had been completed, and we know from an inscription (p. 444, fig. 241) that work was finished in 1487 by Bishop Ejler (Madsen Bølle) "while the terrible plague raged". Found here also are fantasy flowers, geometrical figures and men with lettered shields (fig. 242, 244) as well as the arms of the bishop (fig. 243), and this latter is set again above his (lost) tomb (cf. tombstone no. 7, p. 758ff.) in the bay furthest to the east of the north ambulatory (fig. 250).

The vaults in the *choir and polygon* (fig. 134 135) were decorated last. Bishop Jens Iversen seems however to have marked the conclusion of his extensive building programme with his arms (since plastered over) in the choir polygon (fig. 260). His successor Ejler Bølle's armorial bearings are set together with the arms of the Realm and a Rosenkrantz coat of arms (fig. 254) in the choir, which indicates that the decorations here were completed c. 1482. Bishop Niels Clausen on the other hand seems to have been responsible at the beginning of the 16th century for the somewhat heavy embellishment of the choir polygon with Christ as judge of the world between Mary and .John interceding for mankind (fig. 247—248, 263).

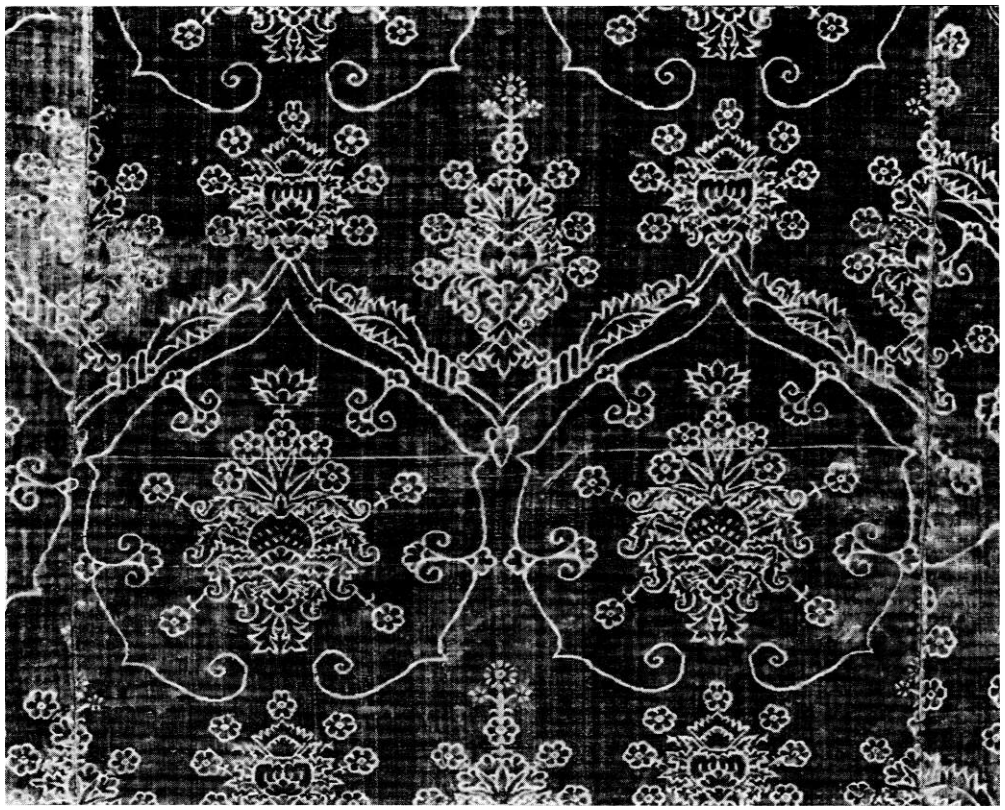
The bays of the vaulting in *the aisles* were also decorated, but because the above

mentioned fire in 1642 among other things caused damage, only a single saint sitting in the calyx of a flower (fig. 245) has been left worth preserving. Some paintings such as door-frames to the choir towers (fig. 133, 218) were still executed in the last quarter of the 16th century and in the 17th century. Decorations, no longer extant, on the plates covering the circular openings in the vaulting of the transept and bays of the crossing may perhaps date from an earlier period (cf. fig. 240). As late as the beginning of the 19th century a gilded picture of the sun with "Jehovah" written in Hebrew, a sun and moon and presumably a dove were mentioned in this connection. Stars were painted on the vaults (fig. 152) in the 18th century.

FURNITURE

While no important articles of furniture date from the earliest, Catholic, times, the cathedral still houses today some of the furniture with which it was fitted after the extensive reconstruction at the close of the 15th century. Most important is the *high altar-piece* (fig. 265) from 1479, according to its inscription (p. 489) donated by Bishop Jens (Iversen), who thus set the seal on his magnificent project for extension and embellishment. The altar-piece, Denmark's largest, is Late-Gothic and the only one that has always remained in its original place. It was produced by the Lübeck master, Bernt Notke, and is a so-called pentaptych, a cabinet with four wings, the inner winged compartments having carved figures of the church's patron saints (fig. 266), the Twelve Apostles (fig. 270—271) and several small saints set on columns (p. 490, fig. 267—269). The outer, flat wings have paintings of the history of Christ's Childhood and Passion (in the Lent position) (fig. 273—274), and St. Clement, John the Baptist, the Madonna with Child and St. Anne as well as the donor (fig. 275) with his patron saint John the Evangelist (in the Advent position). The top compartment with relief of Mary's crowning in Heaven and flanking kneeling figures of the donor and an angel (originally with the former's coat of arms) has on the inside of the wings paintings of the Angel of the Annunciation and St. Michael (fig. 272) and on the outside the tutelary saints Sebastian and Anthony, who provide protection from the plague. Bernt Notke, whose activity as a painter in general is established in the archives, was undoubtedly responsible for the paintings on the Århus altar-piece, but it is a matter of discussion (cf. Erik Moltke: Bernt Notkes altertavle i Århus domkirke og Tallintavlen, I—II, 1970) whether he as contractor may have entrusted the carving etc. to another master (or others?). The only other documented altar-piece from Notke's workshop is in the Church of the Holy Spirit in Tallin, Estonia, from 1483.

The altar's oldest accessories in the form of *altar silver* and *candlesticks* have been lost, but in the Baroque period were replaced by new ones (fig. 277—282), made by Århus masters and mainly donated by wealthy citizens of the city. However, a number of the *vestments* are preserved which were used at the various liturgical ceremonies. These are principally fragments of two *copes,* both made in the Mediterranian area, one (fig. 285; note 94, 97) from the 13—14th century, of green silk brocade with pattern wefts of gilded leather, the other (fig. 286; note 100—102), from the 14—15th

LL.1976

Fig. 615. *Fragment af grønt fløjls alterklæde, italiensk arbejde fra 1400'rnes slutning. Nu i Den gamle By (p. 965). —*Section of green velvet altar-cloth. Italian workmanship from the end of the 15th century.*

century, of dark brown silk brocade with a pattern in gold thread in which is included Kufic characters for Allah above half-moons. Two items which belong together, made of gold brocade with red velvet nap, are Italian workmanship. One is a cope (fig. 283) the other a *chasuble* (fig. 294), presumably donated by Bishop Niels Clausen, whose coat of arms is to be seen on both articles and who on the clipeus of the cope (fig. 284) is shown kneeling before his patron saint(?) St. Christopher. The embroidery both here and on the orphreys (fig. 289) was produced in a North German workshop in the first quarter of the 16th century. Various *orphrey fragments* (fig. 287—288) of vestments no longer extant may have come from the same period and area. Bishop Jens Iversen seems likely to have donated a purple velvet chasuble (fig. 290, 293), of Italian workmanship, from the second half of the 15th century, the embroideries of the cross on the back, including St. Clement with the arms of Jens Iversen (fig. 290), coming perhaps from North Germany. A fragment of a chasuble (fig. 296, note 111) of dark green wool with a dark blue pall embroidered with flowers and appliqué work suggests on the other hand Norwegian origin. Some (more recent) textiles must be mentioned:

pieces of an *altar-cloth* (fig. 615; note 116) of green silk velvet, presumably of Italian workmanship, having several known parallels; remains of another cloth (p. 965, fig. 616), assumed also to be of Italian origin. The last-named altar-cloth and a chasuble (fig. 295, 297; note 114) are of purple brocade with scattered flowers, donated 1634 by Mistress Jytte Brock, widow of Jørgen Skeel, member of the Royal Council. Other donations, 1706, by Baron Peter Rodsteen of Constantinsborg, are a chasuble of dark green velvet with the donor's armorial bearings in silver thread (fig. 300) and a bishop's cope of grey silk damask with silver and gold broche work (fig. 298), one of the so-called "bizarre" patterns originating in the East but copied in France and Italy. There is also a *Brussels tapestry* made in the first half of the 17th century and donated 1831 to the cathedral, where it was used for a short time as an altar-cloth.

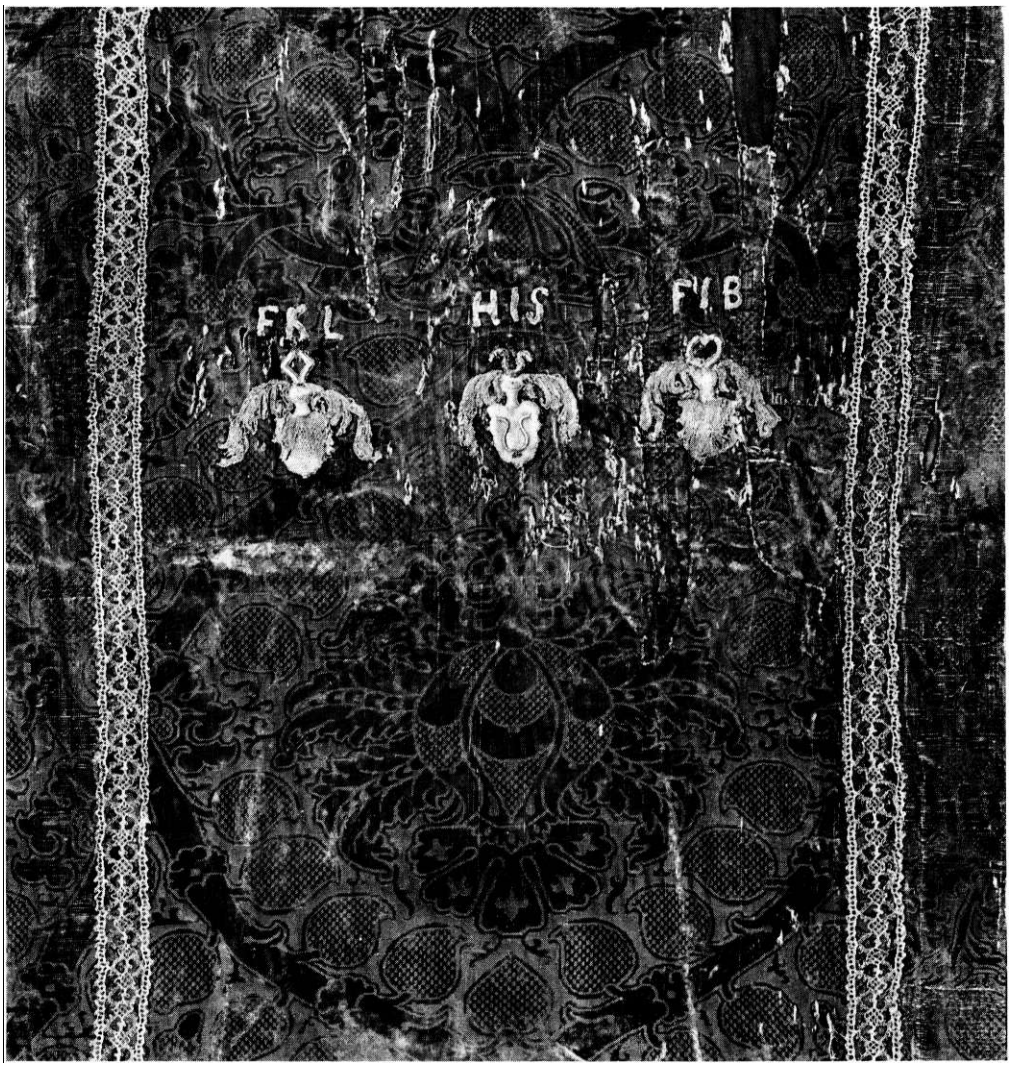
A mediaeval *bronze speaking-trumpet* (fig. 303) is supposed to have been used for proclaiming the words of Judas (Matthew 27,4) on the night of Good Friday (from a gallery in the north transept). Two *signets* (fig. 301 -302; note 132, 139), from 1300 1350 and c. 1450 respectively bear the seal of the cathedral and that of the Brotherhood of Vicars.

To the mediaeval fittings of the choir belongs the seven-branched, brass candelabrum 3.42m high (cf. fig. 76, 304—305; note 155), which according to its inscription (p. 530) was ordered by Bishop Niels Clausen and cast by Dirick Kron Lübeck., There are three other such large candelabra within the area of the old Kingdom of Denmark, in Lund, Ribe and Viborg, but the most closely related to the Århus candelabrum is a group in North and East Europe. This same bishop completed the furnishing of the chancel with *cupboards* (inscription p. 533, fig. 306 -308), *stalls* (fig. 309—312) (possibly started by his predecessor Jens Iversen), *choir door* (fig. 313—314) and a rood screen, demolished 1776—77, with pulpit (inscription p. 542, cf. fig. 136). From the parapet of the latter are preserved Christ as judge of the world between Mary and John (fig. 320), six saints (fig. 319, 321) and four Fathers of the Church (fig. 316—318), which stood in niches above the supporting granite columns. The original choir door with Bishop Jens Iversen's coat of arms was replaced in 1643 by a *wrought-iron door* (fig. 315), which is now flanked by *brass-plated wooden pillars* donated in 1697 by the wealthy burgomaster Mikkel Mikkelsen Malling (cf. fig. 152).

The *bronze baptismal font* from 1481 (fig. 324), originally set up to the extreme west of the south aisle, was according to its inscription (p. 546f.) donated by Bishop Jens Iversen and cast by the Flensborg master Peter Hansen, who produced similar fonts for the Church of Our Lady in Haderslev and St. Nicholas Church in Flensborg (DK. SJyll. p. 2921). The brass *baptismal basin* (fig. 325) from 1625 is of Netherlands workmanship, *the silver basin* (fig. 326) dates from 1696, but was altered in 1721 by an Århus master.

A *font canopy* from 1612 (fig. 327, 323) and a partly removed *font enclosure* from 1697 were donated by wealthy citizens. The church's *crucifix* (fig. 329) from c. 1685 is thought to have been carved by the Århus master Rasmus Christensen.

The *pulpit,* 1588, (fig. 330) with pertaining stairway and canopy (fig. 333, 337) is ascribed to Mikkel van Grønningen, a woodcarver of Netherlands origin, who lived

L. L. 1976

Fig. 616. Midtparti af rødt fløjls *alterklæde, italiensk arbejde fra o. 1500, med våbner for Jørgen Skeel og hustruer, Kirsten Lunge og Jytte Brock. Sidstnævnte har skænket klædet til kirken 1634. Nu i Den gamle By (p. 487 og 965). *Middle section of red velvet altar-cloth, Italian workmanship from c. 1500, with the armorial bearings of Jørgen Skeel and his wives, Kirsten Lunge and Jytte Brock. The latter donated the cloth in 1634.*

and worked in the district around the Rosenkrantz family's main estates, Rosenholm and Skaføgaard. The pulpit's carvings show scenes from Christ's life as well as the Fall and the Whitsum miracle (fig. 331—332, 334). Hanging from the base of the pulpit are life-like heads of cherubs (fig. 335—336) and on the columns are representations of Christ and the Twelve Apostles besides five planets in the form of Roman gods, based on Virgil Solis' model. On the arcade pillar behind the pulpit is a *bronze*

hand (fig. 338) holding an anchor (attribute of St. Clement or Faith), assumed to be contemporary with the pulpit's erection. Most of the cathedral's pews were made at the time of the restoration in 1867—71, but contain also remains from a set from 1587 (fig. 339—340); bench ends with lions' and angels' heads and the names of Jutland nobility connected with the church (cf. below).

The *galleries* erected in the 18th century along both sides of the nave (fig. 347) were removed during the 1867 restoration. The present large *organ* was built in 1730 by Arp Schnitger's pupil Lambert Daniel Kastens, whose contract involved the building of an instrument with 42 stops distributed over three manuals and pedal board (p. 581); only a few of Kastens' registers were left after the rebuilding in 1876 by J. A. Demant and in 1927—28 by Th. Frobenius & Co. (specifications p. 584 -587, survey of the organ's present specification including the organ-builder's name and date of building for each register, p. 588f.). The instrument's façade (fig. 350, 352 -354) dates from 1730—36, with wood-carvings by Ulrich Mathissen and his son, like those of the console (fig. 351). A smaller organ, built in 1970 by Bruno Christensen and Sons, Terkesbøl, with a façade designed by Rolf Graae and Arne Karlsen, has been set up in the extreme west arcade between the choir and the south ambulatory.

The cathedral's collection of *paintings* has for the most part been obtained in more recent times. It includes two portraits (fig. 357 358) of Count H. Fr. Fædder-Charisius and his wife, thought to be by the painter Hans Hansen and hung in the Marselis chapel with other portraits (now lost) of Baron Marselis and his wife, who endowed the chapel. 18 pictures of bishops are hung in the diocesan conference room. The oldest, of Bishop Johan Braem (fig. 359), by H. C. Willrich, who worked in Århus about 1690. The rest is more recent, by among others the painters Jørgen Roed, F. Vermehren, Herman Vedel, Stanley Cursiter and S. V. Petersen.

The wealthy citizens of the 17th and 18th centuries contributed to the *lighting* of the church in the form of chandeliers (fig. 360—369) and candlebrackets placed above their tombs. A candlebracket from 1588 (fig. 370) and one from 1682 (fig. 372 373) are probably of Lübeck origin, while the candlebracket (no. 3, fig. 371), from the end of the 17th century, has Swedish analogies.

The *votive ship* (fig. 374) hung in the north ambulatory was donated in 1720 by ten citizens and two young men, and was carved by a local shipbuilder, with a famous man-of-war as model.

In the time of Bishop Ove Bille (1520 36) the cathedral had a timepiece, which is thought to have been destroyed in the fire of 1642. Its clockface (fig. 375—376, 378) has been preserved, and this was originally placed on the west wall of the nave, having carved minuscule numbers, the arms of the bishop's father and mother and other ornaments. There are similar clocks in, for example, Roskilde Cathedral (DK. Kbh. amt, p. 1746) and the cathedral of Lund in Scania. During the fire in the tower in 1642 all the large *bells* (p. 622ff.) melted and only the smallest, no †1 from 1300(?), dedicated to St. Agnes, was saved. In the next decade no †2, †3 and †4 were cast as replacements, but all together with the one saved were later recast. The cathedral's oldest bell is now the small (unserviceable) one (no. 1; fig. 380) from c. 1300,

Fig. 617—618. "Spillekort. Træsnit fra anden halvdel af 1500'rne, antagelig udført i Rouen. Fundet bag korstolene, nu i Den gamle By (p. 966). — *Playing card. Woodcuts from second half of 16th century, presumably made in Rouen. Discovered behind the choir stalls.*

cast by Morten and moved after the fire mentioned above from its original place in one of the choir towers to the west tower. Here hang also the cathedral's own bells, recast in the 18th century (no. 4; fig. 383 and no. 5; fig. 384), as well as several from other churches, now unfit for use, one from 1493 (no. 2; fig. 379) dedicated to the Virgin Mary, and one from 1505 (no. 3; fig. 381—82) cast by Per Didriksøn(?), originating most likely from St. Olave's Church, Århus, as this patron saint is seen on the bell. Three of the bells were cast 1893—94.

Some smaller objects, found on various occasions in the cathedral, are now housed either in the local museum "Den gamle By" or in the two galleries of the north transept, which has been made into a kind of museum. Among these objects are some fragments of a *missal* (fig. 385), presumably written at the close of the 13th century, with texts from "preparata ad missam" and from "missa de angelis". A *playing card* (fig. 617-18) from the second half of 16th century and some *balls,* from the end of the 18th, were probably left behind in the church by the grammar-school boys.

SEPULCHRAL MONUMENTS

The cathedral houses one of the largest collections of sepulchral monuments in the country. Only some of the *mediaeval tombs* have been examined (tig. 394—396). The *monument of Bishop Peder Vognsen* is the most interesting. The burial of the founder of the church, who died in 1204, was during the mediaeval rebuilding of the church moved to the south-east corner of the choir. The brick-built sarcophagus (fig. 398 399), unnamed until 1833, more closely investigated 1918, has a trapezoid lid of orthoceratite limestone from Scania. In the larger of the two compartments of the sarcophagus was a small lead coffin (fig. 400) containing the bishop's cranium (fig. 403—404, measurements p. 663 and 942) and bones (fig. 397) wrapped in pieces of *silken material* (fig. 405—406, 602; note 35—38), samite interwoven with gold of (Near) Eastern origin, presumably from the 12th century. The pattern is divided into bands with birds and lions alternating; on the reverse side are remains of an inner lining, a linen-woven flax material. On the top of the coffin was a *lead plate* (fig. 660; note 26—28) with the bishop's epitaph from 1204. Like corresponding plates with inscriptions to princes and church dignitaries in Ringsted, Sorø, Ribe and Løgumkloster this plate follows a burial custom used in Germany.

A large number, in all 47, of sepulchral and memorial tablets is preserved, mainly from the 17th century. The majority of the earlier sepulchral tablets is executed in sandstone and limestone and made to embellish aristocratic tombs, but the more recent ones for prominent citizens are carved in wood, sometimes with painted portraits. The cathedral's oldest sepulchral tablet preserved is however the triptych, made in wood to look like an altar-piece (fig. 407—409), with paintings of the immigrant family Worm, who most likely had the tablet made in the Netherlands, perhaps in their home-town Arnhem. An unnamed tablet (fig. 415; note 73), from 1585, can probably be ascribed to the same family. Its decorative stucco details could be casts taken from a Netherlands household altar-piece of a type that as imported articles was used in various ways in Denmark; an exact parallel to the frieze is to be found on a tablet from Malines.

The oldest aristocratic sepulchral tablet, set up in 1576 to Erik Podebusk, Member of the Royal Council (fig. 410—13; note 65) and presumably originally meant to be a free-standing tomb, had during preparation to be changed to a wall-tablet in accordance with a Royal Charter of the same year which limited the ostentatious display of the nobility, including that of sepulchral monuments. The tablet was made in a Copenhagen workshop which was also responsible for works in Ringsted, Lund Cathedral and Hornslet.

A carved tablet (no. 6; fig. 416—417; note 55) is related to works in the churches in Tranebjerg and Onsbjerg on the island of Samsø. Its paintings are presumably by Laurits Andersen, who was painting in Ribe and Århus c. 1600. An Ålborg workshop, which provided the tablets for churches in Tisted and Ålborg (Budolfi), most likely carved the Heitwinkel tablet (no. 8; fig. 418—419). Its painting of Judgment Day was done after a popular engraving by J. Sadeler following an original by Christopher

Schwartz, a source used for other works in the cathedral (cf. p. (684, 687). The choir's large portal sepulchral tablet (no. 9; fig. 420, 427—428), set up in 1633 to Jørgen Skeel, Member of the Royal Council, and his two wives, was made in the same workshop as a tablet in Astrup church (Ålborg County) and the now damaged tablet (no. (†)10; fig. 430, 423—424) from c. 1637, to Laurits Lindenov and his two wives. Both Skeel and Lindenov added elaborate wrought-iron lattices to their monuments (fig. 421—422); they were made by the Royal smith Caspar Fincke, whose "signature", hammer and key (fig. 570), is seen on the Skeel tablet among other places. The same master produced the lattice for Laurids Ebbesen's tablet (no. 11; fig. 554) from c. 1639.

The extensive carved works (no. 12; fig. 429 and no. 13; fig. 431—134), the cathedral's largest, are from the same workshop as the simple one, from 1655 (no. 16; fig. 439); all have paintings of the respective families, the latter with the traditional pose, sons behind the father and daughters behind the mother, the deceased infants in front. One Århus burgomaster, Rasmus Nielsen, may have ordered his sepulchral tablet (no. 14; fig. 435—436) from the Copenhagen woodcarver Henning Salgen (Selgen), who made the baptismal font in Sorø Church and a Slagelse sepulchral tablet (DK. Sorø I, 70 and 211) (which shows by its great similarity to the Århus tablet that both had a common source). The same workshop seems to be responsible for the other large sepulchral tablet in the Århus Cathedral choir (no. 17; fig. 441, 444, cf. fig. 37), from 1656, to Otte Skeel, Member of the Royal Council, and his wife, to whom there is a versified Jutland inscription. The Court Chancellor of King Christian IV and Frederik III, Christen Thomesen Sehested, had a monument (fig. 446) set up c. 1656, which has now been reduced to an inscribed tablet and a fine portrait of the Chancellor and his wife (fig. 445); two female figures in sandstone (fig. 442—443) were either included as a part of the sepulchral tablet or were set up at the entrance to his sepulchral chapel (cf. tig. 561).

A bishop's tablet (no. 19; fig. 447) served probably as model for both the mutilated Thestrup tablet (no. (†)22; cf. fig. 453) and a tablet in Holme (Ning parish). They are of a type, characteristic of the latter half of the 17th century, in which the tablet principally has the form of a frame around a large pictorial painting of the person who commissioned it. At the same time the religious motifs of the earlier period recede into the background, gradually to disappear altogether. The open-work frame around sepulchral tablet no. 21 (fig. 449, 438) was made in a workshop which by its choice of models is close to the woodcarver Peder Jensen Kolding's circle. Its family painting is evidence of an artist who had to adapt himself to the family's desire for modernisation of the picture shortly after its completion (fig. 452). Sepulchral tablet no. 25—26 (fig. 457, 456) contains double portraits of one of the cathedral's benefactors, Mikkel Mikkelsen Malling and of his brother, both with wives, set in a frame carved by a local woodcarver, Rasmus Christensen (cf. Århus, Church of Our Lady).

Towards the end of the 17th century portrait painting gave way to draped epitaphs surrounded by allegorical effects, as in no. 28 (fig. 463, 462) from a workshop which produced tablets for churches in Lyngå (Sabro hundred), Randers St. Martin's and in the bishop's monument no. 29 (fig. 464) (from another workshop). The more expensive

stone tablets are sometimes copied in respect of execution and painting in wood, (cf. no. 27; fig. 448 etc.) a cheaper material. The tablet no. 32 (fig. 167, 177; note 208) is an example from 1702 of a sculptured work in marble, sandstone and wood, attributed to Thomas Quellinus. This type of memorial (later followed by a number of works also in wood) was continued for a considerable period in the cathedral (no. 34, 39 and 41; tig. 467—470, 476—479). Also tablet no. 31 (fig. 465—466; note 201) is ascribed to the well-known Copenhagen sculptor Thomas Quellinus (cf. fig. 605—606), whose characteristic cherubs recur in several other places. One of his greatest works is the Marselis-Rodsteen sepulchral monument (no. 33; fig. 471—473; note 217) in the family chapel in the cathedral's north west chapel, executed 1702—04 on the order of Baron Constantin Marselis' widow, Sophia Elisabeth Carisius. The memorial seems planned only to contain the baroness and her first husband, but had to be changed during its execution as a result of her marriage in 1703 to Peder Rodsteen (who was to be added to the main group) (fig. 473). The monument is closely related to a number of the master's earlier works, in Auning, Herlufsholm, St. Canute's in Odense and St. Mary's Church in Lübeck.

The large oak sepulchral tablet no. 36 (fig. 393; note 247), set up in 1727, comes from a very productive workshop (characterised by its putti) which was responsible for both the close copy (no. 37; fig. 475), for no. 34 (fig. 469) and for a number of works in Jutland country churches. At the end of the 18th century — and in step with the city's reduced economic position — the erection of large tablets ceased in favour of simple inscribed epitaphs.

TOMBSTONES. The cathedral's existing 86 tombstones perhaps only a small number of the many that once covered the floor of the church have nearly all been moved from their original position. The three oldest, from the Romanesque Period (fig. 480), for example, are included in the outside wall of the chancel and the inscribed stone (no. 4) from c. 1306 to Bishop Jens Assersen is used as the top of the altar-table. Another four mediaeval bishops' tombstones are preserved: no. 5 (fig. 481) with a linear sculptured figure of Bo Mogensen, died 1423, corresponding to the stone in Roskilde Cathedral to Bishop Peder Jensen Lodehat, died 1416. No. 6 (fig. 482, 608) c. 1482, to Jens Iversen (Lange) (initiator of the cathedral's extensive reconstruction), made in the same workshop as no. 7 (fig. 483, 607) to Bishop Ejler Madsen (Bølle) (and to Bishop Svend in Øm Abbey) and also the fourth, the cathedral's largest tombstone, no. 9 (fig. 498), c. 1500, with a low relief of Bishop Niels Clausen, died 1531. The master who made this stone most likely cut no. 8 as well (fig. 484—485) (with the noble married couple) and also a stone to a canon (no. 10; fig. 486—487). The figured stone (no. 13; fig. 489) from c. 1557, to Århus' first Lutheran bishop, shows the limited financial capacity of the clergy after the Reformation. The tombstones for the nobility in the 16th century, on the other hand, indicate a period favourable for this class. Imported limestone from Gotland and Namur provided the material for a productive workshop, probably situated in Århus, which supplied the finely carved, figured stones no. 14 (fig. 490), no. 15 (fig. 522), no. 16 (fig. 493), the inscribed stone

no. 18 (fig. 498) to a canon and no. 19 (fig. 494) on the order of Erik Podebusk, Member of the Royal Council, who thus added a stone over the tomb itself to his memorial mentioned above. This is also the case with the fine tombstone for children (no. 20; fig. 495), which set upright originally functioned as a sepulchral tablet, while a tombstone, now lost (no. †23), lay below. From the same workshop comes also the handsome figured stone (no. 21; fig. 492) to the widow Mette Urne. An unusual skeleton motif is found on the stone to a doctor (no. 23; fig. 496) possibly a model for stone no. 69 (fig. 497) to the wealthy citizen Anders Lydichsen (cf. tablet no. 13).

Many of the stones in the cathedral have been used not only twice but several times, thus no. 26 (fig. 499) from c. 1608, coming from the same workshop as no. 23, 25 and 29, was given a second inscription from c. 1651 in the bottom panel. A more striking example is the stone (no. 28; fig. 500) made originally for a bookseller, Jacob Abel, died 1610, and his wife, but used again both in 1699 and 1755. The decoration of the stone was based on a model by J. Sadeler taken from Marcus Geeraerts, used on several other tombstones (nos. 57, 60—63; fig. 500—503, although these were made in another workshop). The stone mentioned was not only provided with new inscriptions in the years stated, but had the portraits "modernised" 1699 (fig. 526—527), a procedure which was also used in the case of stone no. 50 (fig. 505).

A number of worn-down tombstones represent married couples of the clergy and citizenry of the 17th century in very stereotype poses (no. 30; fig. 504, no. 32, 38—40, 47, 49 50, 55; fig. 506—509, and no. 53; fig. 536). Some of them have evangelists set in circles in the corners after a common model, also used on the stone to a captain no. 52 (fig. 516). A late imitation of the aristocratic tombstone mentioned before is the stone from c. 1626 (no. 51; fig. 523) to King Christian IV's former Lord Chamberlain of the Household, Manderup Parsberg and his wife. Another type of figured stone, in which female angels or virtues flank large epitaphs, is represented by no. 31, 48, 58—59, 64 and 79 (fig. 518—521, 528—529), several of these from the same workshop (no. 58—59, 64). The blue-black Namur limestone is used for stones no. 37 and 56 (fig. 510—511; note 400) with the sculptured frames around the inscription, the latter stone after a model which is also copied on tombstones both in the Church of Our Lady, Århus, and in the country generally. Among the more recent stones too can be found examples of a common source (no. 67; fig. 531, with stones in the Church of Our Lady, Århus and 141st (Hasle hundred), and no. 76—77; fig. 533). To sum up, it must be concluded that workshops to a great extent worked from models which cannot always be identified.

Tombstones now lost, which were placed inside the cathedral, are discussed p. 818—829, in so far as their inscriptions and appearance are known from manuscripts and other archive material. Among these can be mentioned no. †11 (fig. 543) to the headmaster of the Grammar School, the humanist Morten Børup, died 1526, and a stone from c. 1616 (no. †40), known from a drawing from 1770 which shows its common origin with a stone still preserved (no. 33; fig. 544—545).

Memorial stones (p. 830—838), often made from older tombstones, are preserved in large numbers from the 17th and 18th centuries. With their letters and names they

serve to indicate the site of the grave (fig. 546—550); only a few have figured decoration, e.g. no. 5 (fig. 547) and 54 (fig. 551).

POST-MEDIAEVAL SEPULCHRAL CHAPELS. Practically all traces of the cathedral's mediaeval sepulchral chapels have now disappeared. Even the post-mediaeval chapels are in a bad state of preservation, yet something of the fittings of five of them from the 17th and 18th centuries can still be seen. In the 16th and 17th centuries the nobility preferred to acquire burial places in the chancel, which however was the area that was mostly subject to alterations because of changes in the form of the service. Several annexes, which after the Reformation were not made use of, now started to house the memorials of The aristocracy. The five (partly) preserved chapels are enumerated chronologically, with their fittings such as lattices, tablets, coffins, coffin-plates etc; the pertinent sepulchral tablets having been discussed in a special section above. The siting of the chapels is shown on the plans fig. 150 and 572.

The Lindenov chapel (p. 810—843) (fig. 552), with crypt (fig. 610), conveyed by deed in 1637 to Mistress Anne Friis, widow of Laurits Lindenov of Oregaard, Royal Bailiff of Aarhusgaard. A wrought-iron gate (fig. 553) from 1637, was made by Caspar Fincke (cf. lattices in the Ebbesen chapel and those in St. Canute, Odense and Nyborg).

The Ebbesen chapel (p. 843—847) and crypt, furnished c. 1639 for the Commanding Officer of Skanderborg Castle, Laurids Ebbesen of Restrup, with wrought-iron gate (fig. 554) from the same year, made by Caspar Fincke (cf. above).

The Sehested chapel (p. 847—854) and crypt (fig. 572) endowed 1640 for the Royal Chancellor Christen Thomesen Sehested of Stovgaard; wrought-iron gate (fig. 556, 561, 571) from 1650, which also serves as genealogical table, as the arms of the parents of both the chancellor and his wife are included in the latticework. Various items (of clothing) from the 17th century have been removed from the coffins (fig. 557—560).

The Hutfeld chapel (p. 854—857) with crypt; the furnishing was originally initiated c. 1655 by the widow after her husband, the Livonian Hartvig Sas of Tanderup, had died in 1652, cf. coffin-plate (no. 1; fig. 563), but in 1696 it was taken over by an assessor in the department of the Exchequer, Jasper Nielsen Hutfeld, burgomaster of Århus. The wrought-iron gate (fig. 562), presumably from c. 1655, had a top section added in 1696.

The north west chapel (p. 859—873) was erected in 1420 as a sepulchral chapel for Rishop Ro Mogensen (cf. mural now lost, fig. 219 and tombstone no. 5). It may have been changed to a library after 1561, but divided into two chapels c. 1639, one being furnished for Laurids Ebbesen (see above), the other and larger to the following:

The Marselis chapel (p. 859—873) with crypt, acquired 1702 by Sophie Elisabeth Carisius, Baroness of Marselisborg, who was given Royal permission to erect a sepulchral monument (cf. above) to her deceased husband, Baron Constantin Marselis. A sandstone portal (fig. 564) with wrought-iron lattice gives entry to the chapel, the floor of which, the level of the crypt having been raised, lies above the normal floor-level. The external ventilation opening of the crypt had a sandstone decoration with painted armorial bearings (fig. 565). Constantin Marselis' coffin (fig. 566—567) from

1699, bears decorations in the form of coats of arms and allegorical figures in sheet copper. Peter Rodsteen's coffin and coffin fittings were made by Copenhagen craftsmen who produced work for other well-known members of the nobility (cf. p. 866; note 547). The other coffins in the crypt (fig. 568 —569), of which some are covered with leather or fabric, are more modest. Two *dismantled chapels* or interments (p. 929—933), furnished 1696 and 1735 respectively by Bishop Johannes Braem and Bishop Johannes Ocksen, have sandstone decorations around the external ventilation openings (fig. 594—595).

POST-MEDIAEVAL INTERMENTS (p. 874—929) in the form of special (vaulted) crypts, brick-built tombs for one or more coffins or merely for inhumations, are noted in the cathedral's burial register from 1745 (cf. fig. 592). This also contains a ground-plan (fig. 150) with a list of numbered graves, the order of which is followed in the present section. With each grave is mentioned the owners, the people buried, and preserved or lost coffins and coffin-plates etc. Of the burial chambers in the chancel (cf. fig. 572, no. 1—13), mainly belonging to nobles and church dignitaries, at least seven were vaulted and provided with air-holes. In burial chamber no. 1 (p. 878ff.) there are nine *angel caryatids* in sandstone (fig. 574) from the first quarter of the 17th century, presumably intended for the support of coffins. An elegant copper coffin (fig. 575—576; note 573) for Christen Skeel Jørgensen, nicknamed "the Rich" has on the pediment a bust, a decoration used on coffins for the most prominent persons of the time; King Frederik III and his queen set the fashion. The *coffin-plates* and *fittings* (fig. 583—591), mainly from the chancel, show examples of the brass-work of the period. Some preserved *iron doors, wrought-iron lattices* or wrought-iron top-sections (fig. 596, 611) are still evidence of how on the church floor the various tombs were separated. The ban of 22nd February 1805 on burials inside the church put an end to this form of inhumation, which had gradually obstructed movement and caused foul air.

Among *grave appointments* (p. 934—938) should be mentioned a sword (fig. 597) made by Clemens Meigenn, Solingen; a similar one is to be found on King Christian IV's coffin in Roskilde Cathedral.

Only a small number of *churchyard monuments* (p. 939f.) are preserved, as burial in the surrounding area of the church was discontinued as early as 1813. A metal slab for a tomb of cast iron with an inscription from 1787 was presumably made at a Norwegian ironworks.

INDHOLDSFORTEGNELSE FOR ÅRHUS AMT, II. BIND

ÅRHUS DOMKIRKE

INVENTAR

noter p. 637-652

OVERSIGT 483
Alterbord 486
Alterbordsplade 486
†Alterbøger 510
Alterdisk 505
†Alterduge 487
Alterkalke 504, 506
Alterklæder 486, 965
†Alterklæder 486
Alterkrucifikser 511
Alterskranke 530
Alterstager 509
†Alterstager 510
†Altersølv 504, 507, 508
†Altertavler 489

Belysning, oversigt 600
Berettelsessæt 507
†Berettelsessæt 508
†Bibel 510
Bispebilleder 597
†Bispemaleri 600
Blyplade med indskrift 634
†Bogstole 532
Bolde 034
»Brevkammeret« 578

Degnestol 538
Døbefonte 546
†Døre og dørfløje 574
Dørfløje 564, 573
Dørlås 634
Dåbsfade 550

Fonte 546
Fontehimmel 551
(†)Fontelukkelser 552

Gobelin, (†)tæppe 527, 965
†Gravsøger 614

»Hjælpedåben«
Hynde 568
Højkorets udstyr 530
†Håndklæder 551

Jydepotter, fragmenter 636

Kandelaber 530
Kirkeskib 611
Kister 569
(†)Kister 570
Klingpung 572
Klokkeknebler 627
Klokker 622
Klokker, omstøbte 627
Klokkestol 633
†Klokkestol 633
Kongestol 568
†Kordør 540
Korgitter, -skranke 540
Korkåber 512
†Korkåbe 526
†Koromgangsgitre 544
Kororgel 591
Korsidedør 538
Korskabe 532
Korskranke 540
Korstole 535
†Korstole 538
Krucifiks 555
Krukkefragmenter 636
†Kæp til vækning 573

†Lektorieprædikestol 542
†Lektorium 541
†Ligbårer 613
Liturgiske dragter 512
(†)Liturgiske dragter 524, 526
†Lukkede stole 569
Lysearme 608
†Lysearme og lyseskjolde 610
Lysekroner 602, 965
†Lysekrone 607

†Lyseplader . . . 611
†Lysesakse . . . 611
Lyseskjolde . . . 610
†Lysestager, af træ . . . 510
Løsfund . . . 634, 966

Malerier . . . 596
»Malmhånd« med anker . . . 564
Messehagler . . . 518
Mindetavler . . . 594
Missalefragmenter . . . 634
†Monstranser . . . 508

Oblatæske . . . 505
Orgeldispositioner . . . 581, 584f, 588
Orgelfaçade . . . 590
Orgler . . . 581
Orgelpulpitur . . . 590
Orgelværker . . . 581
†Orgelværker . . . 591

†Pengeblokke . . . 571
Pengebøsser . . . 573
†Pengetavler . . . 572
Portrætmalerier . . . 596, 860
†Portrætmalerier . . . 597
Prædikestol . . . 556
†Prædikestole . . . 563
†Prædikestolsomhæng . . . 564
†Præstekammer . . . 564
Præstemaleri . . . 600
†Pulpiturstole, lukkede . . . 580

Ruder . . . 634
Rumindretninger . . . 575
Det »gamle kapitel« . . . 578
Landemodesalen . . . 575
†Præsteværelse . . . 578
†Sakristi . . . 579
Tårnrum . . . 579
Råbere . . . 529

Sagn . . . 613, 966
†Sakristi, indretning . . . 579
Salmenummertavler . . . 594
†Salmenummertavler . . . 594
Sidealtertavle . . . 503
†Sidealtertavle, figurer . . . 503
Signeter . . . 528
†Skabe . . . 571
†Skatte (kors, kæde) . . . 507
Skosål . . . 636
†Skriftestole . . . 538
Smedejernsdør . . . 540
Smedejernsgelænder . . . 575
Smeltedigel . . . 634
(†)Spade . . . 614, 966
Spillekort . . . 966
Stole, løse . . . 538, 568
Stoleværk . . . 565, 965
Sygesæt . . . 507
†Sygesæt . . . 508
»Syvstagen« . . . 530

Tekstiler . . . 512, 527
(†)Timeglas . . . 563, 965
Tommestok . . . 636
†Tralværk . . . 540
(†)Tæppe . . . 527, 965
Tårnure . . . 618
†Tårnurværker . . . 619

†Urklokker . . . 620
Urskive, gotisk . . . 614
Urskiver . . . 620

Vinkande . . . 505
†Vægskjold . . . 611
Vævevægt . . . 636

Æske til skriveredskaber . . . 565

GRAVMINDER

noter p. 941-963

Indledning . . . 653

Middelalderlige grave m.m.

noterp.941-943

Begravelser i korsskæringen . . . 655
Begravelser i nordre vestkapel . . . 756
Begravelser i koromgangen . . . 764
Peder Vognsens gravmæle . . . 657
Historik . . . 657
Sarkofag . . . 057
Dæksten, blykiste . . . 659
Blyplade m. indskrift . . . 660
Skeletdele, kranium . . . 661
Tøjrester . . . 663
†Relikvie . . . 664
Oversigt . . . 664

Epitafier ug mindetavler

noter p. 943—952

Bevarede 666, 771
Forsvundne 752

Gravsten

noter p. 952-958

Bevarede 754
Forsvundne 818
Gravfliser 830, 937

Eftermiddelalderlige gravkapeller med krypter

noter p. 958-960

Indledning 839
Lindenovs 840
Ebbesens 843
Sehesteds 847
Hutfelds 854
Nordre vestkapel 857
Marselis 859
Gitre og dore af smedejern (540), 686, 842f., 848, 854, 860 862
Mindetavler 840, 856
Portal- og vinduesdekorationer . . . . 859f.
Kister . . . . . passim fra 863
†Kister . . . . . passim fra 843
Kisteplader . . . . . passim fra 845
†Kisteplader og -beslag . . passim fra 842
Fund i kister m.m. 764, 850, 880, 893
Portrætmalerier 860
†Gueridoner 860
Sagn 759, 774, 788

Eftermiddelalderlige begravelser

noter p. 960 962

Indledning 874
Koret nr. 1—13 877
»Søndre korgang« nr. 1—17 898
»Bag koret« nr. 1—11 901
»Nordre korgang« nr. 1- 17 903
»Store korsgang« nr. 1—55 906
»Store« el. »mellemste gang« nr. 1 25 914
»Lille« el. »smalle karlegang« nr. 1 13 918
»Lille« el. »smalle kvindegang« nr. 1—13 921
»Tværgangen under orgelværket« nr. 1—8 926
»Under tårnet« nr. 1—4 929
Nedlagte »kapeller« el. begravelser . . . 929
Gesius' 923
Jansons 926
Bräems 929
Ocksens 931
Gitre og døre 898, 906, 922, 924, 929f. 932
Kister . . . . . passim fra 878
†Kister . . . . . passim fra 878
Kisteplader . . . . . passim fra 881
†Kisteplader og -beslag . . passim fra 878
Ikke stedfæstede kisteplader 933

Gravudstyr

noter p. 962-963

†Gravskjold 934
Kårder 934, 966
†Faner 934, 936
†Bustning 936
Gravfliser el. -rammer 937
Kistebeklædning 938
Kistebeslag 937

Kirkegårdsmonumenter

noter p. 963

Gravplade 939
†Muret begravelse 940
†Kisteplader og -beslag . . . . . 939f.

NOTER M.V.

Til inventar 637
Til gravminder 941
Tilføjelser 964
Kilder øg henvisninger 967

ENGELSK RESUMÉ - SUMMARY

Introduction 968
Architecture 969
Murals 978
Furniture 982
Sepulchral Monuments 988